

FIKIH USÛLÛ

أُصُولُ الْفِقْهِ

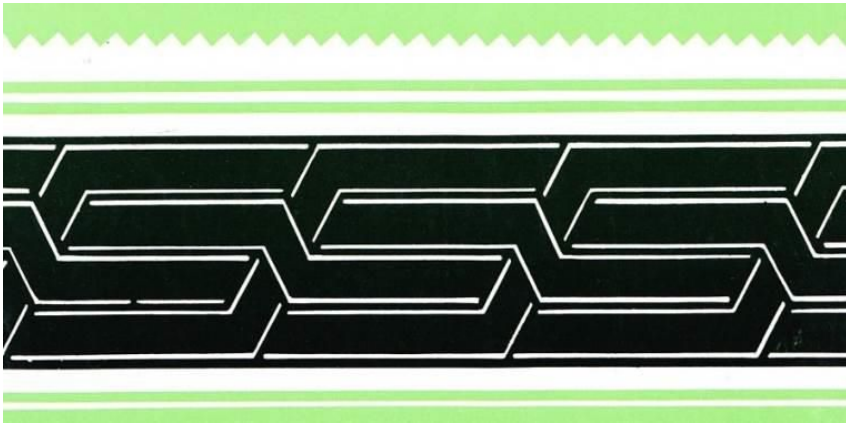
FIKIH USÛLÛ

İKİNCİ BASKI

YAZAN

A.Celâleddin Karakılıç

2016

FIKIH USÛLÛ

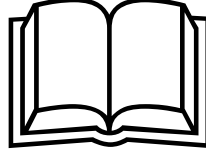
أُصُولُ الْفِقْهِ

FIKIH USÛLÛ

İKİNCİ BASKI

FIKİH USÛLÛ

Birinci Baskı (1 000) adet (2001)
İkinci Baskı (1 000) adet (2016)

FIKIH USÛLÛ

أُصُولُ الْفِقْهِ

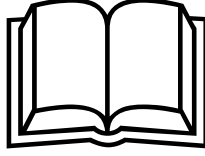
FIKIH USÛLÛ

İKİNCİ BASKI

YAZAN

A.Celâleddin Karakılıç

2016

بِسْمِ اللَّهِ

2001 yılında **birinci baskısı** yapılan bu kitâb, değerli ilim adamlarımızın eserlerinden istifâde edilerek -yıllarca ihtiyaç duyulan bir boşluğu doldurabilmek amacı ile- İmâm-Hatip Liseleri öğretmen ve öğrencileri ile ba'zı meslektaşlarımızın istifâdesine arz edilmek üzere hazırlanmıştır.

Kitâb, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Dairesi Kurulu Koordinatörü Sayın Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay tarafından görevlendirilen -her nedense ismi tarafımıza bildirilmeyen- değerli bir ilim adamımız tarafından dikkatle incelenmiş;* ayrıca Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi emekli öğretim üyelerinden Sayın Dr.Mustafa Çuhadar tarafından okunmuş; yapılan takdîr, tenkît, tavsiye ve düzeltmeler göz önünde bulundurularak basıma hazırlanmıştır.

Birinci baskısı için emeği geçen meslektaşlarımıza, maddî ve ma'nevî desteğini esirgemeyen oğlum Münîb Karakılıç'a ve bu kitâbdan istifâde etmek isteyen kardeşlerimize Cenâb-ı Hakk'ın rızasını talep ederek teşekkürlerimi arz eder, sağlık ve esenlikler dilerim.

Ali Celâleddin Karakılıç

Talas

2001

*-Türkiye Diyanet Vakfı Genel Merkezi, (11-01-1999) târih ve (YK / 961-6) sayılı yazı.

بِسْمِ اللَّهِ

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ. وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنَ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَىَٰنَا لِهَٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنَّ هَدَىَٰنَا اللَّهُ .

“Biz, hiçbir kimseye gücü yeteceğinden başkasını yüklemeyiz. İmân edip de güzel güzel amel (ve hareket) lerde bulunanların göğüslerinde ğill-ü ğış’den ne varsa hepsini söküp atacağız; Onlar, altlarından ırmaklar akan cennetin ebedî yâranadırlar; Onlar (orada şöyle) derler:

Allâh’a hamd ve şükürler olsun ki, bizi bu ni’met ve saâdete kavuşturdu; Eğer Allâh bizi doğru yola hidâyet etmese idi, biz kendiliğimizden doğru yola erişemezdik”.

A'râf, 42-43.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ. إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ
نَسْتَعِينُ. اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ. صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ
عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ.

وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ الَّذِي خَتَمَ اللَّهُ بِهِ الشَّرَائِعَ وَأَكْمَلَ بِهِ الدِّينَ
وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ وَمَنْ تَبِعَهُمْ بِإِحْسَانٍ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ.

Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Bütün âlemlerin Rabb'i, Rahmân ve Rahîm, Din Günü'nün sâhibi olan Allâh'a hamd olsun. Yâ Rabb, biz yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. Bizleri doğru yola hidâyet eyle, o kendilerine ni'met verdiklerinin yoluna ilet, gazâba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.

Salât ve selâm, Allâh'ın, şerîat'i tamamladığı ve dîni ikmâl etdirdiği seyyidimiz Hazreti Muhammed üzerine, tayyib, tâhir olan Âl ve Ashâb'ının üzerine ve kıyâmete kadar ihsân ile Âl ve Ashâb'ına tabi' olanların üzerine olsun.

Hıkmətli sözler

أَلْفِئَةُ مَعْرِفَةِ النَّفْسِ مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا.

Fıkıh, insanın, kendi lehinde ve aleyhinde olan (şer’i) huküm’leri bilmesidir.

İmâm A’zam rahmetü’llâhi aleyh

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ.

“Allâhü Teâla, bir kimsenin hayrini dilerse, onu dinde fakih yapar (anlayışlı ve bilinçli kılar)”.

Buhârî, Kitâbü’l-ilm, Cüz’ .1 ss.28.

وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.

“Allâhü Teâlâ kimi dilerse onu (kendisinde hayır gördüğü kimseleri), doğru yola iletir”.

Bakara, 213.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَشْكُرَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَشْكُرَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ.

Bizi, îmâna ve İslâma hidâyet eyliyen Allâhü Teâlâ’ya hamd olsun.

Et-Tâcü’l-Câmiu fi Ehâdisi’r-Rasûl s.a.v.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Ö n s ö z

Âlemlerin Rabb'i olan Allâhü Teâlâ, insanlık âlemini, dalâletden hidâyete, zulümden adâlete, cehâletden ilme, zulmetden nûra, haksızlıktan hakka, eğrilikden doğruluğa, kötülükten iyiliğe, çirkinlikten güzelliğe, kirlilikten temizliğe ve hulâsa her türlü noksanlıktan kemâle yöneltip onlara insanlık vasıflarını kazandırmak, bu sûretle de onları dünyevî ve uhrevî mutsuzlukdan mutluluğa ulaştırmak için, -*sevgili Rasûl'ü Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm vâsıtası ile*- göndermiş bulunduğu Kur'ân-ı Kerîm'in daha ilk sayfasında,

الم. ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ. ۱

“Elif Lâm Mîm. Bu Kitâb, öyle bir kitâb'dır ki kendisinde (Allâh tarafından gönderilmiş olduğunda) **aslâ şübhe yoktur. O**, (nefsini, zarar verecek şey'lerden ve şer'a muhâlif olan günahlardan korumak isteyen takvâ sâhibi) **müttekî'ler için**, (doğru yola irşâd edici, sevâb ve hayır yollarını gösterici ve menfaatlerine delâlet edici) **bir hidâyet'dir** (doğru yolun ta kendisidir).¹

buyurmakta ve bu Kitâb karşısındaki tutum ve davranışları ile **-müttekî, kâfir, münâfik ismi altında-** başlıca üç gurûba ayrılan insanların vasıf ve özelliklerini, en güzel bir şekilde açıklayıp îzah etdikden ve bu Kitâb'ın ancak Müttekî'ler için **-dünyevî ve uhrevî seâdet ve selâmet yollarını gösterici-** bir hidâyet rehberi olduğunu belirttikden sonra, büyüklüğünün ve “**Rahmân**” isminin muktezâsı olarak, tekrar hepsini birden kendisine kulluk ve ibâdete da'vet etmekte ve ısrarla **Müttekî'ler** gurûbundan olmamızı istemektedir.

*
* * *

¹ -Bakara Suresi, âyet 1-2.

Takvâ: Lügatde, sakınma, korunma, korkma ma'nâsındır. İstihlâhda ise, âhirette insanlara zarar verecek şey'lerden sakınmaktır. Bu bakımdan **takvâ** sıfatlarına sâhib olan kimselere “**Müttekî**” denir.

Bu konuda fazla bilgi için bak:

Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsir, C.1.ss.166-171. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır.

Hulâsatü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân, C.1.ss.37-38. Mehmed Vehbi.

Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, C.1.ss.13. Hasan Basri Çantay.

Eğitim ve öğretimin (*ta'lim ve terbiyenin*) en güzel bir örneğini teşkil eden bu ilâhî hitâb şekli, Allâhü Teâlâ'nın "**Rabb**" ism-i şerîfinin bir muktezâsıdır ki **Rabb**, "Esmâü'l-Husnâ: En güzel isimler" sâhibi olan Allâhü Teâlâ'nın isimlerinden birisi olup her şey'i gereği gibi terbiye edip kemâle îsâl edici (*ulaştırıcı*) ma'nâsınadır.

Eğer, Allâhü Teâlâ'nın, mahlûkâta (*yaratılmışlara*) karşı "**Rabb**" ism-i şerîfinin muktezâsı olan bu eğitim ve öğretim "*ta'lim ve terbiye*" olmasaydı, bütün mahlûkât ve mükevvenâtın, bi'l-hâssa insanlığın, kendisini her türlü zarar ve noksanlıklardan kurtarıp kemâle ulaştırması ve istenilen gâyeye vâsıl olması, hiç şübhesiz mümkün olmazdı.

İnsanlığın en büyük ihtiyâcı olan bu inâyet-i ilâhiyyeyi (*Allâhü Teâlâ'nın bu lûtuft ve ihsânını*), mahlûkâtın en güzeli, en şerefli ve en üstünü olmak isteyen bir insanın, iyi düşünmesi ve ona göre değerlendirmesi, ancak kendi menfeati îcâbıdır.

Bu bakımdan Müttekî'ler gurûbundan olup kendisini her türlü tehlike ve noksanlıklardan kurtararak insanların en kerîmi, en mükerremi, en şerefli ve en üstünü olmak isteyen bir insanın, her şey'den önce, Allâhü Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerîm'de ve Rasûl'ünün Sünnet'inde, bildirdiği dînî hükümleri, yapılmasını veya yapılmamasını istediği husûsları, doğru bir şekilde öğrenmesi, bunun netfesi olarak da kendisine verilmiş olan bu kadar ni'met'lere karşı, O'na lâıyık ile hamd-ü senâ'da bulunup (*teşekkür edip*) O'nun rızasını kazanabilmenin usûl ve yollarını bilmesi, gerektir.

Bu ise, ancak "*Ehl-i sünnet ve cemâat yolu*" dediğimiz dînî esâsları öğrenmekle, bu yolda yürümenin usûl ve yollarını en iyi bir şekilde tesbit etmesini bilen *-İmâm A'zam, İmâm Mâlik, İmâm Şâfi, İmâm Hanbel gibi-* müctehidlerin gösterdiği yoldan gitmekle ve onların tesbit ettikleri dînî esâslardan dışarı çıkmamakla mümkündür.² Bunun en

²-Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın gösterdiği yoldan gidenlere ve O'nun Sünnet'ine yapışanlara "**Ehl-i sünnet**", O'nun gösterdiği ve tebliğ buyurduğu ahkâmı, kendi keyf ve arzularına göre te'vil ve tefsir edip değiştirenlere de "**Ehl-i bid'at**" denir. Ehl-i bit'at'in, bir çok şu'beleri ve kısımları vardır ki bunlar, Kelâm ve Akâid kitâblarında anlatılmıştır.

سَتَفْتَرِيْ اُمَّتِيْ عَلَيَّ ثَلَاثٌ وَسَبْعِيْنَ فِرْقَةً كُلُّهُمْ فِي النَّارِ اِلَّا وَاحِدَةً قَالُوا مَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ قَالَ الَّذِيْنَ هُمْ عَلَيَّ مَا اَنَا عَلَيْهِ وَاَصْحَابِيْ.

"Benim ümmetim, yakında yetmişüç fırkaya ayrılacaktır. Bunların hepsi Cehennem'dedir. Ancak birisi müstesnâdır. -O bir fırka kimlerdir? Yâ Rasûle'llâh-. Onlar, benim ve ashâbımın bulunduğumuz i'tikad üzere bulunanlar, benim ve ashâbımın güdüğü yoldan gidenlerdir".

Hadîs-i şerîfi ise, bunun en güzel bir delilidir.

Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.84. Büyük Haydar Efendi.

güzel ve en doğru bir dayanağı ise, “Fıkıh İlmî” ile “Fıkıh Usûlü İlmî” dir.

Aslında bir usûl (ve metot) ilmi olan “Fıkıh Usûlü İlmî”, dînî hükümlerin, “El-Edilletü'l-erbea:Dört delil” dediğimiz -Kitâb, Sünnet, İcmâu'l-Ümmet ve Kıyâsü'l-Fukahâ' gibi- ana kaynaklarından, doğru bir şekilde incelenip anlaşılmasında, fikhî mes'elelerin îzah edilmesinde, müctehidler arasındaki ittifak ve ihtilâf noktalarının incelenip anlaşılmasında, âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerin ve onlardan çıkarılan hükümlerin -kasıtlı veyâ kasıtsız, yanlış anlam, tefsîr ve te'vîllerine meydan vermeden- Şârî'in (hakîkî ma'nâda Allâhü Teâlâ'nın, mecâzî ma'nâda Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın) murâdına uygun olarak doğru bir şekilde idrâk edilmesinde, bu sûretle de İslâm Dîni ile onun müntesipleri olan Müslümânların (Ümmet-i merhûmenin), Ehl-i Sünnet ve Cemâat yolu dışındaki Ehl-i Bid'ât yollarına saptırılmamasında, en büyük rolü oynar.

Ayrıca, İslâm şerîat ve hukûkunun, ne gibi esâslara dayandığının bilinmesine, hukûk ile ilgili kânunların, nizamların, ilmî bir şekilde incelenip anlaşılmasına ve hukûk fikrinin inkişâfına vesîle olur.

* * *

Bu bakımdan, ehil bir din adamı olmak isteyen her müslümânın, bu ilmin ihtivâ' ettiği konuları, bütün özellikleri ve incelikleri ile anlayıp kavraması, öğrenip bilmesi, bir zarûret hâlini alır. Aksi takdirde, telâfisi mümkün olmayan hatâlara düşmesi ve düşürmesi, kaçınılmaz bir netîce olur.

Bu büyük tehlikeye işâret için olsa gerekdir ki -Hammâd ibn-i Ebî Süleymân'ın rivâyetine göre- büyük Sahâbî **Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd** radiye'llâhü anh, talebelerine yaptığı vasiyetlerinde şöyle buyurmaktadır:

“Kardeşlerim, ilim ortadan kalkmadan ilim tahsiline ehemmiyet veriniz. İlimin ortadan kalkması, tabii ehl-i ilmin ölümü iledir. Sizden hiçbiriniz, kendisine ne zaman mürâceat edileceğini ta'yîn edemez. Fakat yakında bir sınıf insanlar ile karşılaşacaksınız ki onlar, sizi, Kitâbü'llâh'a da 'vet etdiklerini iddia ederler. Halbuki bu ehl-i bid'at,

Akâid-i Hayriyye Tercemesi, ss.9. Mehmed Vehbi.

“Bu Hadîs-i şerîfi, Hâkim, Müstedrek'inde rivâyet etmiştir”.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi.C.11.ss.64-65. Kâmil Miras.

Kitâbü'llâh'ı arkalarına atdıklarını fark edemezler. Böyle dalâlet zamânında, ilmin sâye-i irşâdına sığınmanızı tavsiye ederim. Bid'at iltizam etmekden (bid'at olan şey'leri lüzumlu görerek yapmaktan), kelâmî tekellüfden (hakikatleri ikinci plâna atarak gösterişli konuşmalar yapmaktan), felsefî teammukdan (felsefî fikirler içerisine dalarak yeni yeni şey'ler ortaya koymaktan) sakınınız. Dinimizin safvet-i asliyyesini (saf ve temiz hâlini) muhâfaza etmeye çalışınız".³

Kezâ, **Abdu'r-Rahmân ibn-i Yezîd** radiye'llâhü anh'ın rivâyet ettiği,

الْإِقْتِصَادُ فِي السُّنَّةِ أَفْضَلُ مِنَ الْإِجْتِهَادِ فِي الْبِدْعَةِ.

"Sünnet'de iktisâd (Sünnet'in hakkını gereği gibi yerine getirerek ifrât ve tefrîde bulunmamak), bid'atde ictihâddan daha efdaldır".

hakîmâne sözleri de, bu cümledendir.⁴

Aynı şekilde -doğrudan ilgili olmamakla berâber- büyük müfessir Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır merhûm da, "**Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsir**" adlı eserinin baş tarafında (C.1.ss.8.de), -aynı konuya işâretle- şöyle demektedir:

"Memleketimizde Kur'ân-ı Kerîm tercemesi nâmiyle şöyle böyle ba'zı neşriyat görüldü. Öyle ki içlerinde aslından değil de yabancı tercemanlardan terceme edilenler bulundu. Gerçi bunu yapanların maksatları ne olduğunu Allâh bilir. Şu kadar ki zâhire nazaran en büyük sâik (bu hâle sürükleyip sevk eden sebep), hiss edilen bir ihtiyâcı vesîle edinerek ba'zı kitâbcıların ticâret sevâsına düşmüş olmaları görülmüyor. Bu da bilerek bilmeyerek,

وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ لِيُرِدُوهُمْ وَيَلْبَسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ
وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرُّهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ.

"Böylece onların (bâtılı endâd edinip Allâhâ eş koşan müşriklerin), (hem fikir olan) **ortakları**, (Allâh'a eş koşan) **müşriklerden çoğuna, hem onları helâke düşürmek, hem de kendilerine karşı dinlerini karma karışık edip bozmak için, evlâtlarını öldürmeyi** (doğru yoldan saptırıp dalâletde bırakmayı, hakikatleri göremez, işitemez, anlayamaz bir hâle getirmeyi) süslü (güzel bir şey' imiş gibi) **gösterdi. Allâh dileseydi, bunu**

³ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.4.ss.63. Kâmil Miras. (Hammâd ibn-i Ebî Süleymân rivâyeti).

⁴ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.4.ss.63. Kâmil Miras.

yapamazlardı. O halde onları, uydurdukları (iftirâları) ile baş başa bırak”.⁵

vâdisinde yürümek oluyordu.

Bu durum karşısında bize düşen görev, bu tehlikeli vâdide yürümekten Allâhü Teâlâ’ya sığınarak O’nun hıfz-u sıyânetini, afv-ü mağfiretini, lûtf-ü inâyetini niyaz edip hem kendimize, hem de meslekdaşlarımıza, hem de din kardeşlerimize, faydalı olabilme imkânlarını araştırmaktır.

* * *

Bunun içindir ki dînî eğitim ve öğretim yapan okullarda, yıllardan beri duyulan bir ihtiyâcı karşılayabilmek amacı ile **“Fıkıh Usûlü İlimi”** ne âit konuları, *-her cihetden acimize rağmen-* birbirini ta’kîb eden küçük kitâbcıklar hâlinde hazırlamaya çalıştım. Görülecek kusur ve hatâların, samîmiyyetle bildirilmesinin, rahmete vesîle olacağında şübhe yoktur. Gâyemiz.

⁵ -En’âm Sûresi, âyet 137.

Bu âyet-i Kerîme’de belirtildiği gibi bir toplum içerisinde bulunan iktidar sâhibi insanların, şeytanın ve şeytânî insanların telkin ettikleri vesvese ve kuruntulara kapılıp doğruyu yapıyoruz zannı ile inanıp tatbik etmeye çalıştıkları İslâm dışı küfür, şirk ve isyan sistemlerini, **“Biz ancak islâh edicileriz”** gibi bir kılıf giydirecek, akla ve hayâle gelmedik bin bir türlü desîse ve felsefeler ile idâre ettikleri halkı, İslâm yolundan ayırıp şirk, küfür ve dalâlet yollarına götürdükleri, her zaman ve her yerde görülen neticelerdendir.

Aşağıdaki âyet-i kerîme, böyle mal, mülk, servet, makam ve söz sâhibi **kimselerin**, başında buldukları toplumu nasıl idâre edip bâtıla yönlendirdiklerini ve onlara İslâm dışı küfür, şirk, dalâlet ve isyân yollarını nasıl benimsetmeye çalıştıklarını, açık bir şekilde ifade buyurup gözlerimizin önüne bir ibret levhası olarak sermektedir:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَادًا جُرْمِيهَا لِيُنذِرَ فِيهَا ۖ وَمَا بُحْرُونَ إِلَّا بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

“Biz, her şehir ve kasabada, (mal, mülk, servet, makam ve söz sâhibi **büyüklerini**, *-başında buldukları topluma örnek olup onları hidâyet yoluna mı, yoksa dalâlet yoluna mı sevk edecekler diye-* iman ve küfür arasında muhayyer bıraktık. Peygamberimiz onlara doğru yolu göstermesine rağmen onların ekseriyeti küfür ve şirk yolunu tercih etdiler. Biz de). **oraların günahkârlarını, o yerlerde** (rahmetimizin bir eseri olarak mühlet verip kendi amellerine kendilerinin şahid olup bir itiraz haklarının bulunmaması için) **hilekârlık etsinler** (hîle ve desîdelerine devam etsinler) **diye, büyük adamlar** (tanınmış büyükler) **yapdık.** (Onları imtihan etmek için onlara böyle bir imkân verdik). **Halbuki onlar hilekârlığı başkasına değil, kendilerine yaparlar da farkında olmazlar”.**⁵

Böyle insanlar, **“Biz ancak islâh edicileriz”** zannına kapılıp kendi kendilerini dünyevî ve uhrevî felâketlere sürüklediklerinin farkında olmadıkları gibi,

وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ.

“Allâh, emrinde (hâkim ve hukmünde) **gâlibdir.**⁵

âyet-i kerîme’sinde ifade buyurulduğu üzere Allâhü Teâlâ’nın her emrinde hâkim, hakim ve her işinde gâlib olduğunu da düşünüp bilmezler. Halbuki bunların hepsi, ezeldeki ruhlar âleminde Allâhü Teâlâ ile bir mukâvele yaparak ahidleşmişler ve bu inanç duygusu ile dünyâya getirilmişlerdir.

لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ.

“Ümmetinden dâimâ hakk üzere gâlib ve zâhir, muhâliflerinden kendilerine zarar gelmez bir tâife, hiç eksik olmayacaktır”⁶.

hadîs-i şerîfinin ifâde ettiği “**Sırât-ı Müstekîm**” de yürümek isteyen din kardeşlerimize bir ışık tutmak, doğruyu ve gerçeği gösterip ona yönelmeyi hatırlatmak ve duyulan bir ihtiyâcı -bir nebzecek de olsa- gidermeye çalışarak istenilen vâdide hep birlikte yürüyebilmekdir.

Fakat,

هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ.

“**O** (Kur’ân, takvâ sâhibi) **müttekîler için, bir hidâyetdir** (doğru yolun ta kendisidir)”⁷.

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىكُمْ.

“**Şübhesiz ki sizin Allâh nezdinde en şerefliiniz, takvâca en ileride olanınızdır**”⁸.

âyet-i kerîme’lerine göre, “**Takvâ**” olmadan;

إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخَلَّصِينَ.

“**Ancak, onlardan, hâlis** (ihlâs sâhibi) **kulların hâriç**, (onları yollarından saptıramam. Çünkü benim azdırmam onları etkilemez)”⁹.

âyet-i kerîme’sine göre, “**İhlâs**” olmadan;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ.

“**Ey îmân edenler, hep birlikde silme** (İslâm’a, barışa, dünyâ ve âhiret selâmetine, birlik ve berâberliğe) **girin**. (Kâmil, olgun, iyi, takvâ ve ihlâs sâhibi birer müslümân olun. Ayıp ve kusurlardan uzak bulunun). **Şeytanın adımları ardına düşmeyin** (şeytânî yollara saptırmayın). **Çünkü o, sizin için ap-açık bir düşmandır**”¹⁰.

âyet-i kerîme’sine göre, “**Silm**” e girmeden,

istenilen bu vâdide yürümek mümkün değildir. Aksi ise, hüsrân ve iflâs’dır.

* * *

⁶ -Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, C.1.ss.78. Ahmed Naim.

⁷ -Bakara Sûresi, âyet 2.

⁸ -Hucurât Sûresi, âyet 13.

⁹ -Hicr Sûresi, âyet 40. ve Sâd Sûresi, âyet 83.

¹⁰ -Bakara Sûresi, âyet 208.

Rabb'inin istediği hakk yolda yürüyerek “Müttekî” ler gurûbundan olmayı arzu eden müslümânları -*özellikle İslâm'a en çok hizmet eden müslümân Türk'leri-*, bu yoldan çevirip hüsrân ve iflâsa sürüklemek sûretiyle yıkmak isteyen iç ve dış düşmanlar, muhtelif isim ve sıfatlar altında, yıllarca hattâ asırlarca süren çalışmalarının mühim bir netice vermediğini görünce, son çâreyi,

-İslâm'ın içinde İslâm'ı yıkmakda-,

diğer bir deyimle İslâm'ın usûl (ve metot) larını kullanmak sûretiyle,

-İslâm'ı bozup mensublarını bid'at, fesât ve şirk yollarına saptırmakda-

bulmuşlardır.

Bu menfûr emellerini gerçekleştirmek için de “İslâm Hukûku Nazariyâtı” diye isimlendirdikleri “Fıkıh Usûlü ilmi” ni ve “Fıkıhî Esâs” ları iyice öğrenip kavradıktan, usûl (ve metot) larını anladıktan sonra, İslâm'ı ve Müslümân'ları yıkmak yoluna gitmeyi, zarûrî bir yol olarak kabûl etmişler, hattâ işin böylece daha da kolaylaşacağını ehemmiyetle belirtmişlerdir.

Bu çalışmaların birer mahsûlü olan aşağıdaki bir kaç cümle, bu maksatlı kimselerin amaç ve metotlarını açıkca ortaya koyup îzah etmektedir ki ibretle ve dikkâtle okunması tavsiye olunur.

“Gâyemiz, Türkiye’de yüksek tahsil işlerini idâre edenlere, İslâm Hukûku tadrîsâtının, yalnız kifâyetsiz bulunduğunu değil, aynı zamanda zararlı olduğunu da ihsas etmek (anlatmak) dir. İslâm Hukûku ma’bedinin kapısını açacak olan anahtar, Hukûk Nazariyâtı’dır”.

“Bir Müslümân, ne kadar i’tikâd’ı zayıf olursa olsun, din değiştirmedeği takdirde, hiç bir hâdisenin sıhate mukârin olup olmamasına (doğru olup olmadığına) o hâdise, İslâmî’leştirilmedikden (İslâmî bir kılıf giydirilmedikden) sonra inanmaz”.

“Bütün hükümlerin ve istenilen şey’lerin, İslâmî’leştirilmek sûretiyle dinî temellere istinad etdirilmesi ve bunun neticesi olarak da bu hakikatlerin kabûlü değil aynı zamanda riâyet olunması

mecbûriyyeti altına sokulması da, Muhammedî Kânûn'daki menbaların (kaynakların) çokluğu dolayısıyla güç bir mes'ele değildir".¹¹

"Gerek İslâm kitlesindeki mukâvemeti kırmak, gerekse bu mukâvemetin vücûde gelmesini önlemek için, kabûlü tavsiye edilen husûsların, hiç bir vechile Muhammedî Hukûk'a muhâlefet arz etmediğini isbât etmek lâzımdır. Bu da İslâm Hukûku'nu bilenler için, kolay denilecek kadar imkân dâhilinde bulunan bir keyfiyettir".

"Böyle bir hâlin en amelî ve basit ilâcı, müslümânlara kabûl etdirilmek istenilen Avrupa kânunlarının İslâmî'leştirilmesinden ibâretdir".¹²

Ne hazindir ki zamânımızdaki ba'zı melekdaşlarımızın bilerek veyâ bilmeyerek bu tehlikeli vâdiye yönelik gayret ve gafletlerini, esef ve üzüntü ile müşâhede etmekteyiz. Böyle tehlikeli bir konuyu hatırlatmak bizden, takdîr meslektaşlarımızdan, hüküm ise Allâhü Teâlâ'dandır.

* * *

Bu tehlikeli vâdide yürümek istemeyen müslümânların ve meslekdaşlarımızın, **"Fıkıh Usûlü İlmî"** nin ihtivâ ettiği konuları ve **"Fikhî"** mes'eleleri, asıl kaynaklarından en iyi bir şekilde öğrenip kavrayarak doğru olan hakk yola yönelmeleri;

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ.

¹¹ -İslâm Hukûku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd, C.1.ss.13-15. Sava Paşa. (1892 târihli Fransızca aslından Türkçe'ye çeviren, Bahâ Arıkan). Diyanet İşleri Reisliği Yayınları. Sayı 43. Yeni Matbaa. Ankara. 1955.

¹² -Aynı eser, C.2.ss.6. Sava Paşa.

Sava Paşa, *-kendi ifâdesine göre-* Rum asıllı koyu bir Hıristiyandır. Küçük yaştan itibaren İslâm İlimleri'ni öğrenmeye başlamış, en büyük ilim adamlarından İslâm'ın bütün özelliklerini öğrenmiş, buna rağmen kendisine hidâyet nasib olmamışdır.

"Biz bir Hıristiyanız. Fakat öyle bir Hıristiyân ki bütün insanları seven ve herkese karşı âdil olmak isteyen bir Hıristiyân. İşte bu prensipeldir ki bir Hıristiyân olarak Hazreti Muhammed'in kânununu tetkik ediyoruz". (Aynı eser, C.1.ss.13).

Gibi davranışları ile nüfûzunu artırmış, İkinci Abdü'l-Hamîd zamânında bir çok önemli görevlerde bulunmuş, Osmanlı umûmî vâlisi, Hâriciye ve Nâfia nâzırı (*bakamı*) olmuş, daha sonra da İstanbul'dan ayrılıp Paris'e giderek son yıllarını orada geçirmiş, *"İslâm Hukûku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd"* adlı iki ciltlik eserini orada yazmış ve (1892) de Fransızca olarak neşretmişdir.

Eser, uzun yıllar sonra, Temyiz Mahkemesi reislerinden **Bahâ Arıkan** tarafından Türkçe'ye terceme edilerek (1955) yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından bastırılmış ve ba'zı hatâlar, kitabın sonundaki bir cetvelde gösterilmiştir.

Bu kitâbda *-Osmanlı Devlet başkanına, atle reisine, itâat esâsıdır-* gibi birlik ve beraberliğin temeli olan mühim konuların dile getirilmesi ve Osmanlı düşmanlarının dikkâtine sunulması, kanaatimizce, Osmanlı devlet otoritesinin yıkılmasında büyük rol oynamıştır.

“Ne Yahûdî’ler, ne Hıristiyan’lar, -sen onların dînine (milletine) uyuncaya kadar- aslâ senden hoşnud olmazlar”.¹³

âyet-i kerîmesi gibi âyet-i kerîmelerin ve hadîs-i şerîflerin ifâde ettiği hakîkatlere kulak verip böyle maksatlı kimselerin ortaya koyduğu usûl (ve metot) ları benimsememeleri;

وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاءُهُمْ لِيُرِدُوهُمْ وَيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ
وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرَهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ.

“Böylece, onların (bâtılı endâd edinip Allâh’a eş koşan müşriklerin) (hem fikir olan) ortakları, (Allâh’a eş koşan) müşriklerden çoğuna, hem onları helâke düşürmek, hem de kendilerine karşı dinlerini karma karışık edip bozmak için, evlâtlarını öldürmeyi (doğru yoldan saptırıp dalâletde bırakmayı, hakîkatleri göremez, işitemez, anlayamaz bir hâle getirmeyi) süslü (güzel bir şey’ imiş gibi) gösterdi. Allâh dileseydi, bunu yapamazlardı. O halde onları, uydurdukları (iftirâları) ile baş başa bırak”.¹⁴

âyet-i kerîmesinin ifâde ettiği tehlikeli vâdide yürümemeye çalışmaları;

bi’l-akıs takvâ ve ihlâsı emr eden âyet-i kerîmeler ile,

لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِّنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ.

*“Ümmetimden dâimâ hakk üzere gâlib ve zâhir, muhâliflerinden kendilerine zarar gelmez bir tâife (bir topluluk), hiç eksik olmayacaktır”*¹⁵.

hadîs-i şerîfinin ifâde ettiği hakk yolda (*Ehl-i Sünnet ve Cemâat yolunda*) yürüyüp gayret göstermeleri, daha isâbetli bir yol olur kanaatindeyiz.

Bu bakımdan asırlardan beri bütün müslümânların teveccühlerini kazanmış olan muhterem müctehidlerimizin gösterdiği yoldan gitmek, onları rahmet ve mağfîret ile anmak, maksatlı kimselerin hevâ ve heveslerine kapılmamak, en başta gelen şîârımız olmalıdır

¹³ -Bakara Sûresi, âyet 120.

¹⁴ -En’am Sûresi, âyet 137.

¹⁵ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi, C.1.ss.78. Ahmed Naim. Buhârî, İ’tisam 10. Tevhîd 29. Menâkıb 28 ve Müslim, İmân 247.

Çünkü,

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ.

"Ben cinleri de, insanları da (başka bir hikmetle değil) ancak (benim varlığımı, birliğimi ve noksan sıfatlardan münezzehe olup kemâl sıfatları ile muttasıf olduğumu bilsinler de) bana ibâdet (ve kulluk) etsinler (beni tanısinlar, bilsinler) diye yarattım".¹⁶

âyet-i kerîme'sine göre,

Yaratılışın gâyesi, ezeldeki **Ma'rifetü'llâh** duygusunu, (*Allâhü Teâlâ'yı bilme, O'nun varlığına ve birliğine inanma ve O'nu noksan sıfatlardan münezzehe kılma kemâl sıfatları ile muttasıf kılma inancını*) yeniden tâzeleyip O'na kulluk ve ibâdet yapmaktır.

* * *

Bu çalışmalarımızın nihâi bir gâyesi olan Rızâ-i Bârî'den ve

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ.

"Allâhü Teâlâ, bir kimsenin hayrini dilerse, onu dinde fakih yapar (anlayışlı ve bilinçli kılar)".¹⁷

hadîs-i şerîfinin ifâde buyurduğu hakîkatden nasîb-dâr olabilmek için, İslâm'ın esâslarını, müctehidlerimizin ve onların yolundan giden ilim adamlarımızın kıymetli eserlerinden -Şâri'in murâdına uygun bir şekilde- okumaya ve okutmaya çalışan din kardeşlerimize hayırlı başarılar diler, her hâlimizde takvâ ve ihlâs sâhibi bir müslümân olmaya çalışarak yaptığımız ve yapacağımız hatâlardan Allâhü Teâlâ'ya sığınır, bu çalışmalarımızın -afv-ü mağfirete vesîle olması ümîdi ile- hakka uygun bir şekilde tamamlanmasını, kerem ve inâyetinden niyaz ederiz.

Tevfik ve hidâyet, yalnız ve yalnız Allâhü Teâlâ'dandır.

Ali Celâleddin Karakılıç

12-Şubat-1982

Talas

*

* *

¹⁶ -Zâriyât, 56.

¹⁷ -Buhârî, Kitâbü'l-ilm, Cüz'.I ss.28.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.77. (64 nolu hadîs-i şerîf ve izâhı). Ahmed Nâim.

Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, C.5.ss.437. (98 ve 1037 nolu hadîs-i şerîf ve izâhı). Ahmed Davudoğlu."

BİRİNCİ BÖLÜM

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Rahmâm ve Rahîm olan Allâh'ın adıyla

BİRİNCİ BÖLÜM**Fıkıh Usûlü İlmî'nin meydana gelmesi**

İslâm âlimleri, İslâm şeriat ve hukûkunun ne gibi esâslara istinâd ettiğini, İslâm hukûkuna teallük eden kânûnların ve nizamnâmelerin ne gibi esâslara dayandığını, ne gibi hakikatler ifâde ettiğini, bunların ilmî bir şekilde nasıl incelendiğini ve hukûk fikrinin nasıl te'mîn edileceğini gösterip izah etmek için “**Fıkıh Usûlü İlmî**” denilen bir ilim ihdas etmişlerdir.

Batılıların “**Metot İlmî**” dedikleri bu ilim, fıkıh ilminin incelenmesinde, İslâm hukûkunun anlaşılmasında en büyük rolü oynar. Bu bakımdan, fıkıh ilminin esâsını ve temelini teşkil eden bu ilmin husûsiyetlerini, inceliklerini ve ihtivâ ettiği bahisleri ayrı ayrı inceleyip tetkik etmek icâb eder.

Bu ilimde zikr edilen husûsları, her din adamı mutlakâ bilmeli ve öğrenmelidir. Çünkü, Allâhü Teâlâ'nın emir ve nehiyelerini ona göre öğrenip kavrayacak, ona göre müdâfaa edecek, ona göre telkînatda bulunacaktır. Aksi takdirde telâfisi mümkün olmayan hatâlara düşmesi ve düşürmesi kuvvetle muhtemeldir.

Fıkıh Usûlü İlmî'nin anlamı

Özet olarak (*عِلْمٌ حِكْمَةٌ خُتُوْقُ الْإِسْلَامِيَّةِ*) : *İslâm Hukûku'nun Hikmeti İlmî* anlamına gelen (*عِلْمٌ أَصُولُ الْفِقْهِ*) : **Fıkıh Usûlü İlmî**) ibâresi, aslında bir isim tamlaması (*izâfet terkîbi*) olup üç kelimedenden meydana gelmiştir. “**İlim**” kelimesini hâriç bırakırsak iki kelimedenden meydana gelen bir terkîb ve müfret bir lâfız hâlinde mevzû' olduğu ilmin has

ismi (*alemi*) olur. Bu bakımdan evvelâ bu kelimelerin ifade ettikleri ma'nâları açıklayıp izah etmek gerekdir.

“**El-Fıkh**: اَلْفَيْهُ” kelimesinin lügat ve istılâh ma'nâsı

El-Fıkh: Lügatde, bilmek, anlamak, bir şey'i iz'an ve fetânet ile şuurlu bir şekilde tasdik edip idrâk etmek, bir şey'in künhüne vâkif olmak, bir şey'i bilmek ve fehm etmek ma'nâlarıdır.¹⁸

فَمَا لَهُؤَلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا

“**Onlara, o kavme ne oluyor ki (kendilerine söylenen) hiç bir sözü anlamaya yanaşmıyorlar**”.¹⁹

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ
بِهَا وَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَصْلُ أُولَئِكَ هُمُ الْعَافِيُونَ.

“**And olsun ki biz cin ve ins'den (cinlerden ve insanlardan) bir çoğunu (kendi istekleri doğrultusunda) cehennem için yaratmışızdır. Onların kalbleri vardır, bunlarla idrâk etmezler. Gözleri vardır, bunlarla görmezler. Kulakları vardır, bunlarla işitmezler. Onlar, dört ayaklı hayvanlar gibidirler. Hattâ daha sapıktırlar. Onlar, gaflete düşenlerin ta kendileridir**”.²⁰

âyet-i kerimeleri ile;

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ.

“*Allâhü Teâlâ, bir kimsenin hayrini dilerse, onu dinde fakih yapar (anlayışlı ve bilinçli kılar)*”.²¹

hadîs-i şerîfnde geçen “**El-Fıkh**: اَلْفَيْهُ” lâfızları, bu anlamları ifade etmektedir.

Bundan dolayı, şerîati bilmek ve anlamak ma'nâsına tahsîs edilerek İslâm Şerîat ve Hukûku'na, İslâm ulemâsınca “**Fıkh**” denilmiş, bu husûsları bu şekilde tasdik edip bilen ve anlayan kimseye de “**Fakih**” ismi verilmiştir ki cem'i (*çoğulu*) “**Fukahâ**” dır.

¹⁸ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.13. Ömer Nasûhi Bilmen.

¹⁹ -Nisâ' Sûresi, âyet 78.

²⁰ -A'râf Sûresi, âyet 179.

²¹ -Buhârî, Kitâbü'l-ilm, Cüz'.1.ss.28.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, C.1.ss.77. (64 nolu hadîs-i şerif ve izâhı). Ahmed Naim.

Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, C.5.ss.437. (98-1037 nolu hadîs-i şerif ve şerhi). Ahmed Davudoğlu

İstılâhda ise, iki görüş vardır. Bunlardan birisi Hanafî imâmlarının görüşüdür ki bu husûsu, İmâm A'zam *rahmetü'llâhi aleyh*,

الْفِقْهُ مَعْرِفَةُ النَّفْسِ مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا.

“**Fıkıh**, insanın, kendi lehinde ve aleyhinde olan şer’î hükümleri bilmesidir”.²²

şeklinde ta’rîf etmiş ve bu şekildeki ta’rîfi ile de, i’tikâdiyyâta teallûk eden *Kelâm ilmini*, vicdâniyyete teallûk eden *Ahlâk* ve *Tasavvuf* ilimlerini, fıkıhın konuları içine dâhil etmek istemiştir.

Daha sonra gelen Hanefî fakihleri, bu ta’rîfe (*amelen*: amel yönünden) kaydını veyâ (*min ciheti’l-amel*: amel ciheti ile) kaydını ilâve ederek fıkıhı,

الْفِقْهُ مَعْرِفَةُ النَّفْسِ مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا عَمَلًا أَوْ مِنْ جِهَةِ الْعَمَلِ.

“**Fıkıh**, insanın -amel ciheti ile- kendi lehinde ve aleyhinde olan (şer’î) hükümleri bilmesidir”.

diye ta’rîf etmişlerdir. Böyle bir kaydı koymak sûretiyle de, *Kelâm*, *Ahlâk* ve *Tasavvuf* ilimlerini, fıkıhın konusu içerisinde çıkarılmışlardır.

Bu esâsa istinâen de -Hicrî (1285-1293) târihleri arasında bir hey’et tarafından- hazırlanan “**Mecelle**” nin ilk maddesi de, aynı görüşler altında mütâlea edilerek fıkıhın ta’rîfine tahsîs edilmiş ve

“**İlm-i fıkıh**, mesâil-i şer’iyye-i ameliyye’yi bilmekdir”,²³

şeklinde ta’rîf edilmiştir.

Diğeri de Şâfiî imâmının görüşüdür ki bunlar da Hanefî imâmının ta’rîfine (*min edilletihe’t-tafsîliyyeti*: tafsîlî delîllerinden) kaydını ilâve etmek sûretiyle *Fıkıh Usûlü İlmî’ni*, fıkıhın mevzûu içerisinde çıkararak fıkıhı,

الْفِقْهُ مَعْرِفَةُ النَّفْسِ مَا لَهَا وَمَا عَلَيْهَا عَمَلًا مِنْ أَدْلَتِهَا التَّفْصِيلِيَّةِ.

“**Fıkıh**, insanın, amel ciheti ile kendi lehinde ve aleyhinde olan (şer’î) hükümleri, (ameliyyâta âit, ya’ni ibâdât, ukûbât ve muâmelâta

²² -Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.11. Büyük Haydar Efendi.

²³ -Mecelle, (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye). ss. 30.

âit şer'î mes'eleleri) tafsîlî delîlleri ile (mufassal delîlleri ile) bilmekdir"²⁴

şeklinde, ta'rîf etmişlerdir.

Bu ta'rîflerdeki bilmek, ale'l-âde bir bilmek değil, şer'î hükümleri ve cüz'î mes'eleleri, teemmül (iyice ve etraflıca düşünme), re'y ve ictihâd sûretiyle bilmek, delîllerinden istinbât ve istihrâc melesesine sâhib olarak bilmekdir. Bu bakımdan böyle bir melekeye, delîllerinden istinbât ve istihrâc kuvvesine sâhib olan kimseye **Fakih** denilmiştir.²⁵

Her iki ta'rîfde de, i'tikâdiyyâta (i'tikâda, ya'nî bir şey'in varlığına veyâ yokluğuna kalben karar verip inanmaya) âit konulardan bahseden **Kelâm ilmi** ile vicdâniyyete (vicdâna, ya'nî kalbî ve hissî olan duygu, düşünce ve alışkanlıkların terbiyyesine) âit konulardan bahseden **Ahlâk** ve **Tasavvuf ilimleri**, fikhın mevzûu içinden çıkarıldığı gibi, **Mîras** hukûku'na âit konular da fikhın mevzûu hâricinde bırakılmış ve "Ferâiz ilmi" adı altında -fıkıh ile ilgili- müstakil ve ayrı bir ilim dalı olarak mütâlea edilib incelenmiştir.

²⁴ -Muhâdarâtü fî Usûl'l-Fıkhı alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmîyye, Cüz'. 1.ss.5-6. Bedru'l-Mütevellî Abdü'l-Bâsit.

²⁵ -Bu ta'rîflerdeki "Bilmek" kelimesinin mürâdifi (eş anlamı) olan "Ma'rifet" den maksat, "Meleke" dir ki fakih olan bir zâtın ba'zı ahkâmı bilmemesine münâfi (aykırı) değildir. Bu husûs, icmâ' ile sâbitdir. Zîrâ İmâm Mâlik rahmetü'llâhi aleyh, kendisine sorulan kırk mes'eleden otuzaltısına -kendisi tam bir ictihâd melesesine sâhib olduğu halde, o anda sorulan mes'eleleri incelememiş olmasından veyâ o mes'eleler hakkında kemâl-i ittikâsından dolayı hemen cevap vermeyi ihtiyâta muhâlif (aykırı) gördüğünden- (لَا أَدْرِي : Bilmiyorum) cevâbını vermiştir.

Aynı şekilde meşâhirden (ünlü kimselerden) Şa'bî merhûm da, kendisine sorulan bir suâle (لَا أَدْرِي نَصْفُ الْعِلْمِ : Bilmiyorum) diyerek (لَا أَدْرِي نَصْفُ الْعِلْمِ : Bilmiyorum demek, ilmin yarısıdır) cevâbını vermiş ve "Sen Irak'ın en ünlü fakihî olduğun halde bilmiyorum demekden utanmıyormusun?" diyenlere de "Melekler, Allâhü Teâlâ'ya (لَا إِلَهَ إِلَّا مَا عَلَّمَنَا : Yâ Rabb'i, senin bize bildirdiğinden başka bizim bilgimiz yoktur) demekden istihyâ etmemişler (çekinmemişler) dir". cevâbında bulunmuştur. (Bakara sûresi, âyet 32).

Bu bakımdan bir kimsenin, bilmediğini bilmesi de bir ilimdir, bir hünerdir.

Kezâlik, Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın bilmesi ise, yukarıda zikr edilen melekeyi kesb etmekle (kazanmakla) değil, vahy ve ilhâm sûretiyle bu ilme vâsıl olmasındandır.

Aynı şekilde, tafsîlî delîllerinden istinbât ve istihrâc melesesine sâhib olmayan mukallid bir kimsenin ilmi de, yukarıda zikr edilen meleke ve ma'rifet'den hâricdir. Çünkü müctehidlerin delîli, Kitâb, Sünnet, İcmâu'l-ümmet ve Kıyâsü'l-fukahâ' olduğu halde, mukallid kimselerin delîli, müctehidlerin sözleri ve ictihâdlarıdır.

Hukûk-ı İslâmîyye ve İstîlâhât-ı Fıkhıyye Kâmûsu, C. 1. ss. 244-245. Ömer Nasûhi Bilmen.

Usûl-i Fıkh Dersleri, ss. 9 ve 558. Bütük Haydar Efendi.

“**El-Usûl**”: الأُصُول

El-Usûl kelimesi, “**El-Asl**” : الْأَصْل ” kelimesinin cem’i olup lügatde, maddî ve ma’nevî olan temel, esâs, râcih ve istinâdgâh ma’nâlarıdır ki delîl ve kâide ma’n âlarında da kullanılır.

İstîlâhda ise, fikhın delîlleri ve fikha mahsûs delîller ma’nâsındır ki ahkâm ve ictihâda teallûk eder.

Bu bakımdan (**Fıkıh Usûlü** : أُصُولُ الْفِقْهِ) isminin ma’nâsı (**Fıkıhın Delîlleri**) ma’nâsını ifâde etmiş olur. Fakat bu ma’nâ, ahkâm ve ictihâda teallûk eden konuları, tam olarak içine almadığı için, “**Fıkıhın Delîlleri**” yerine “**Fıkıh Usûlü**” ismi tercih edilmiştir.

“**El-İlm**”: الْعِلْمُ

El-İlm: Lügatde, bilmek, anlamak ve idrâk etmek ma’nâlarıdır ki bir şey’in doğrusunu bilme ve okuyarak öğrenilen bilgi, ma’nâlarına da gelir.

İstîlâhda ise, bir konu ile ilgili olan bahisleri ve mes’eleleri, her yönü ile en ince teferrûatına kadar tetkîk edip doğru bir şekilde bilmek, anlamak ve öğrenmek sûretiyle elde edilen bilgi, ma’nâsındır.

Fıkıh Usûlü İlmî’nin tarîfi

Fıkıh Usûlü İlmî terkîbindeki kelimelerin ifâde ettiği ma’nâları biraz olsun anladıktan sonra, **Fıkıh Usûlü İlmî**’ni, şu sûretle ta’rîf edebiliriz:

هُوَ الْعِلْمُ بِالْأَحْكَامِ الشَّرْعِيَّةِ الْفَرْعِيَّةِ الْعَمَلِيَّةِ مِنْ أَدْلَتِهَا التَّفْصِيلِيَّةِ.

“**Fıkıh Usûlü**, fer’iyyâta ve ameliyyâta müteallik şer’î hükümleri mufassal delîlleri ile bildiren ve muayyen kâidelerden bahseden bir ilimdir”.²⁶

Fukahâ ve Usûliyyûnun vaz’ etmiş (ortaya koymuş) olduğu esâslara göre yapılan bu ta’rîfde zikri geçen,

a-(Fer’iyye ve ameliyye) kaydı ile ef’âlû’l-ibâd, ya’nî kulun işlerine teallûk eden dînî hükümler, kasd edilmektedir ki böyle bir kaydın konulması ile, **-aslî ve i’tikâdî-** hükümler,

²⁶ -Usûlü’l-fikh. ss.6. Muhammed Ebû Zehra.

Muhâdarâtü fi Usûl’l-fikhî alâ Mezâhibi Ehli’s-Sünneti ve’l-İmâmiyye, Cüz’. 1.ss.6. Bedru’l-mütevellî Abdü’l-Bâsit.

Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.12-14. Büyük Haydar Efendi.

b-(Şer'î hükümler) kaydı ile, Şâri-i Mübîn olan Cenâb-ı Hakk tarafından her mükellefe emr olunan dînî hükümler kasd edilmektedir ki böyle bir kaydın konulması ile, **-hissî ve aklî-** hükümler,

c-(Mufassal delilleri ile) kaydı ile de, Şer'iate ve Cenâb-ı Hakk'ın emirlerine teallük eden muayyen, müşahhas ve cüz'î deliller kasd olunmaktadır ki böyle bir kaydın konulması ile de, **-icmâlî-** deliller,

Fıkıh Usûlü İlmî'nin konusundan hâriç bırakılmışdır.

Meselâ, (*إجماع حق*) *İcmâ' hakdır*) sözü, aslî hükümlerden olan bir hüküm, (*والبعث - بعد الموت - حق*) *Ba's -öldükden sonra dirilme- hakdır*) sözü de, i'tikâdî hükümlerden olan bir hüküm olup fer'î ve amelî hükümlerden değildir.

Kezâlik, (*العالم حادث*) *Âlem hâdisdir*) cümlesi, aklî hükümlerden olan bir hüküm; (*النار محرقة*) *Ateş yakıcıdır*) cümlesi de, hissî (*duyusal*) hükümlerden olan bir hüküm olup şer'î hükümlerden değildir. Fakat (*الصلاة فرض*) **Namaz farzdır** ve (*القتل حرام*) **Katil haramdır**) sözleri, şer'î hükümlerdendir.

Kezâlik, (*أحار الله البئع وحرم الربوا*) **Allâh, alış-verişi -bey'i- helâl ve ribâ'yı -fâizi- haram kılmıştır**²⁷ âyet-i kerîmesinde belirtilen bey'in helâl ve ribâ'nın haram oluşu, ayrı ayrı bildirilmiştir ki bunlar da birer tafsîlî delil olup icmâlî delil değildir.

Fıkıh Usûlü İlmî'nin mevzûu (konusu)

Fıkıh Usûlü İlmî'nin mevzûu, şer'iat hükümlerini isbât etmeye ve açıklamaya vâsita olmaları cihetiyle **“Şer'î Delil'ler”** dir. bu münâsebetle bu ilimde, özetle şu konulardan bahs edilir:

a-Bütün şer'î delillerin ve hükümlerin ahvâlinden,

b-İstinbât ve istihrâc yollarının beyânından,

c-El-Edilletü'l-Erbea (Dört Delil) dediğimiz Kitâb, Sünnet, İcmâu'l-Ümmet ve Kıyâsü'l-Fukahâ'dan,

d-Kitâb ile Sünnet'in, İcmâ' ile Kıyâs'ın birbirleri arasındaki husûsî ve müşterek vasıflardan -Hâss, Âmm, Müşterek ve Müevvel gibi- lâfız kânûnlarından),

²⁷ -Bakara Sûresi, âyet 275.

e-Bu dört delîlden hâric olan ve kendisine pek nâdir mürâceât edilen -İstihsân, İstishâb, Maslahatü'l-mürsele, Örf ve Âdet, Mezhebü's-sahâbî, Şerâiu's-sâlîfe gibi- başka delîllerden,

f-Şer'î hükümlerin mâhiyetlerinden ve -Hüküm, Hâkim, Mahkûmun fih veyâ Mahkûmun bih, Mahkûmun aleyh gibi- konuların husûsiyyetlerinden,

g-Nâsîh ve Mensûh'un mâhiyetlerinden, hıkmî ve kısımlarından,

h-İctihâd (*İstinbât*) ve Taklîd'in mâhiyet ve şartlarından,

i- İftâ' ve Kazâ'nın mâhiyet ve şartlarından,

k-Hakkında nass vârid olmayan ba'zı mes'elelerin hallinde, kendisine mürâceât edilecek kat'î esâslardan ve küllî kâidelerden,

l-Muhtasar olarak da, Fıkıh Usûlü İlmi'ni alâkadar eden ba'zı fıkıh istilâhlarından.

Fıkıh Usûlü İlmi, bu husûsları iyice açıklayıp îzah ettikten sonra da insanı, fikhî mes'elelerin halline, onların anlaşılmasına ve "**Fıkıh İlmi**" nin öğrenilmesine hazırlar.

Meselâ, başkasına âit bir malı, haksız yere almak ve kendisine mal etmek, İslâm Şer'iatî'nde (*İslâm Dini'nde*) aslâ câiz değildir. Çünkü bu hüküm,

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ.

"Aranızda birbirinizin mallarını haksız sebepler ile yemeyin".²⁸

âyet-i kerîmesi ile emir buyurulmuşdur. İşte bu âyet-i kerîme, bu husûsda bir şer'î delîldir. Bu şer'î delîl ile, başkasına âit olan bir malı, haksız yere yemek veyâ gasb etmek men' edilir. Bu sûretle de mükellef bir kimse, bu ilâhî emir karşısında nasıl hareket edeceğini öğrenmiş bulunur.

Kezâlik, " **أَقِمُوا الصَّلَاةَ : Namazı kılınız**" ilâhî emri de, şer'î bir delîldir. bu şer'î delîl ile de, mükellef bir kimsenin namaz kılması emr ediliyor ki bu emir, namazın vücûbuna (*farz olmasına*) bir delîldir.

Bu ilâhî emir ile ilgili olarak vârid olan,

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي

²⁸ -Bakara Sûresi, âyet 188.

“Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız”²⁹.

hadîs-i şerîfi de, bu ilâhî emrin nasıl yapılacağına bir delîldir.

İşte **Fıkıh Usûlü İlmî**, mükellefin işlerine teallûk eden bu gibi dellillerden de bahs ederek bunları kendi konularının içinde bulundurur.

Fıkıh Usûlü İlmî'nin ihtivâ ettiği usûl ve kâideler, yalnız bunlardan ibâret değildir. Yalnız şer'î delillere tahsîs edilmekle kalmazlar. Beşerin bütün andlaşmalarına, kânûnlarına ve düsturlarına da tatbîki mümkündür. Bu sebeble insanda “**Hakk ve Hukûk**” denilen fikir gelişip inkişaf etmiş ve hukûka âit bilgileri ilmî bir mâhiyet kazanmış olur. Kânûnları, nizamları ve düsturları hazırlarken de bu ilimden son derece büyük faydalar sağlamış bulunur.

Son asırlarda Batılıların, ilimleri tam ve doğru bir şekilde inceleyip tetkîk etmek için “**Metodoloji : Metot İlmî**” nâmı altında vücûde getirdikleri tetkîk ve tenkîd ilmi, asırlarca önce İslâm âleminde, İslâm âlimleri tarafından te'sîs edilmiş bir ilim dalıdır. İlk defâ “**Fıkıh Usûlü İlmî**” ismi altında vücûde getirmiş oldukları bu ilim, Batılıların son zamanlarda meydana getirmiş oldukları “**Metot İlmî**” nin aynıdır. Hattâ Batılıların son zamanlarda te'sîs etmiş oldukları bu “**Metot İlmî**” nin esâsını, İslâm âlemindeki usûl ilimlerinden aldıklarını ve onlardan istifâde ederek meydana getirmiş olduklarını söylesek hatâ etmiş olmayız. Çünkü onlardan evvel, İslâm âlimleri, İslâm âleminde bu ilmi te'sîs ve tedvîn etmişlerdir.

Aynı zamanda bu gün dahî Batılıların büyük bir hayranlıkla takdîr ettikleri (**عِلْمُ أُصُولِ الْحَدِيثِ : Hadîs Usûlü İlmî**) ve bu ilmin ortaya koymuş olduğu “**Hadîs Kırıtığı**” de, bu vaziyeti gâyet iyi açıklayıp isbât eder. Bunlardan başka (**عِلْمُ أُصُولِ التَّفْسِيرِ : Tefsîr Usûlü İlmî**) ve (**عِلْمُ أُصُولِ الْقُرْآنِ : Kur'an Usulü İlmî**) gibi diğer usûl ilimleri de aynı mâhiyetde olup -daha evvel- İslâm âleminde vücûde getirilmiş birer metot ilimleridir.

Bunun için -başta **Fıkıh Usûlü İlmî** olmak üzere- İslâmiyetdeki bu usûl ilimlerinden, hiç bir ilim, bi'l-hâssa Hukûk İlmî, hiç bir zaman müstağnî kalamaz ve kalması da düşünülemez.

²⁹ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i sarîh Tercemesi, C.2.ss.592. 593. 645. 700. 869. ve 892. Ahmed Naim.

Fıkıh Usûlü İlmî'nin gâyesi (fâidesi)

Fıkıh Usûlü İlmî'nin gâyesi, **Şer'î Hukûm**'leri (*Ahkâmu's-Şer'iyye* 'yi) bilmek ve bildirmektir. Bu bakımdan şer'î hükümlerin delillerinden bahsetmesi cihetiyle, şer'î hükümlerin hikmet ve sebeplerini mümkün olduğu kadar îzah edip açıklar. Bunları, beşerin anlamasına yardım eder ve mücebi (*icâb etdirdiği şey*) ile amel eden insanın dünyevî ve uhrevî seâdete ermesine vesîle olur. Çünkü gideceği ve ta'kîb edeceği yolları açık bir şekilde îzah edip göstermeye çalışır.

Bundan başka şer'î hükümlerin ne şekilde istinbât ve istihrâc edileceğini göstererek müctehidlerin nasıl çalışacağını ve ne şekilde hareket edeceğini açıklar. Bu münâsebetle de bize, müctehidlerimizin çalışma tarzlarını, şer'î mes'elelerde ne gibi delillere dayandıklarını ve aralarındaki münâkaşaların nasıl cereyan ettiğini gösterir. Bunun netîcesi olarak da, **İslâm Şeriat ve Hukûku**'nun ne kadar yüksek ve muntazam esâslara müstenid bulunduğunu, tecellî etdirmiş olur.

Fıkıh Usûlü İlmî ile Fıkıh arasındaki fark

Fıkıh Usûlü İlmî, fer'iyâyâta ve ameliyyâyâta teallûk eden şer'î hükümleri (*ya'nî mükellefin pratik hayâtına ilişkin dînî hükümleri*), mufassal delilleri ile bildiren ve muayyen kâidelerden bahseden bir ilim olması hasebiyle, her şeyden önce bir kavâid (*kâideler, kurallar*) ve metot ilmidir. Bu bakımdan İslâm Fıkıhı'nın iyice anlaşılıp doğru bir şekilde öğrenilebilmesi için lâzım gelen umûmî kâidelerden bahseder. Çeşitli fer'î mes'elelerin ve şer'î hükümlerin, *-Kitâb, Sünnet, İcmâu'l-Ümmet, Kıyâsü'l-Fukahâ'* ve *Diğer Delîl'ler gibi-* tafsilî delillerinden nasıl istinbât ve istihrâc edileceğinin yollarını, usûllerini, ölçülerini, kâide ve esâslarını verir. Bunun netîcesi olarak da, şer'î hükümlerin hikmet ve sebeplerini *-mümkün olduğu kadar-* îzah edip açıklar.

Fıkıh İlmî ise, fer'iyâyâta ve ameliyyâyâta teallûk eden şer'î hükümlerin bi'z-zât kendisinden bahseder. Onları konularına göre tasnif edip açıklar ve mükellef bir kimsenin bunlar karşısında nasıl hareket edeceğini gösterip îzah eder.

Meselâ, namaz, oruc, hacc, zekât gibi ibâdetlerin; içki, kumar, zinâ gibi fiillerin; vâcib (*farz*) veyâ haram oluşlarını, tafsilî delillerinden istinbât ve istihrâc edip ortaya koymak, bunların hikmet ve sebeplerini bildirmek, Fıkıh Usûlü İlmî'nin konusudur. Fakat bunların farz veyâ vâcib, haram veyâ helâl oluşlarını, nasıl yapılacaklarını, bunları yapan

veyâ yapmayan bir kimsenin haldeki ve istikbaldeki dünyevî ve uhrevî âkıbetlerinin nasıl olacağını bildirmek gibi dînî hükümler de, Fıkıh İlmi'nin konusudur. Aynen felsefî ilimleri öğrenip anlamak için, önce Mantık İlmi'nin öğrenilmesi gibi.

* * *

Fıkıh İlmi Târîhi'nin mâhiyeti ve fâidesi

“تَارِخُ الشَّرِيعِ : Târîhu't-Teşrî' : İslâm Hukûku Târîhi” ismi verilen ve İslâm Fıkıhı'nın bir çok özelliklerinden bahseden İslâm Hukûku Târîhi (*veyâ Fıkıh Târîhi*), Hukûk İlmi'nin, Peygamberimizin ve Ashâbının zamânından i'tibâren nasıl teessüs ve inkişaf ettiğini, nasıl müdevven bir hâl aldığını (*bir araya getirilip düzenli bir şekilde incelendiğini*) ve bu günkü durumuna nasıl ulaştığını gösterir. İslâm müctehid ve fakihlerinin, İslâm esâslarını tesbit husûsunda, nasıl gayret ettiklerini ve nasıl muvaffak olduklarını açıklayıp îzah eder.³⁰

Ayrıca Fıkıhî mezheplerin nasıl teessüs ve intişâr ettiğini ve bunların nasıl kurulmuş olduklarını anlatıp îzah etmesi sebebiyle de, Müslümânların, ilim, irfan, hakk, hukûk, adâlet ve diyânet sâhâlarındaki büyük fedâkârlıklara nasıl katlandıklarını, nasıl hizmetlerde bulduklarını açıklar. Bunun netîcesi olarak da *-vahiy ve vahye dayanan ilham gibi-* sağlam temellere oturtulmuş olan İslâm Hukûku'nun, ulviyyet ve mükemmelliğini tebârüz etdirmiş (*ortaya koymuş*) olur.

Fıkıh Usûlü İlmi'nin doğuşu (târihçesi)

Fıkıh İlmi ile birlikte gelişip müdevven bir hâle gelmeye başlayan **Fıkıh Usûlü İlmi**'nin târihçesini, *-daha iyi anlayabilmek için-* bir kaç devre ayırarak o devirlerin özelliklerine göre incelemek, o devirleri kendi özellikleri ile birlikte gözden geçirmek, Fıkıh Usûlü İlmi'nin nasıl doğduğunu, nasıl gelişip bu günkü hâlini aldığını daha iyi gösterir.

a- Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm devri

Şâri-i Mübîn olan Cenâb-ı Hakk'ın ilâhî kânûnlarını, şer'î hükümlerini, emir ve nehiyelerini, ilk def'a insanlara bildiren ve bunları beşeriyyete teblîğ etmeye (*bildirmeye*) me'mûr bulunan Hazreti

³⁰ -Ashâb-ı Kirâm ve Tâbiîn-i İzâm zamânında, fikhî mes'elelere vâkıf olan kimselere "*Kurrâ'*" denirdi. Bi'l-âhare bunlara "*Fakîh*", çoğul olarak "*Fukahâ'*" ismi verilmiştir ki *Fıkıh İlmi*'nin bu günkü tarzda teessüsü, bu fakihler zamânında olmuştur.

Muhammed *aleyhi's-selâm*, mazhar olduğu vahy ve ilhâm sâyesinde Allâhü Teâlâ'dan almış olduğu bu dînî hükümleri, tam ve noksansız olarak Ashâb-ı Kirâm'ına tebliğ etmiş ve kudsi hayâtının son günlerine yakın bir zamâna kadar devam ederek bu ulvî vazîfesini ikmâl etmiş (*tamamlamış*) dır.

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا.

“Bu gün sizin dîninizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki ni’metimi tamamladım ve size dîn olarak Müslümânlığı beğenip seçtim ve ondan (ve onun îcablarını yerine getirenlerden) râzı oldum”.³¹

âyet-i kerîmesi, bunun en büyük ve en eçik bir delilidir.

Bu âyet-i kerîmenin nüzûlü ile, artık İslâm Şerîati'nin (*Müslümânlığın*) kemâl mertebesine erdiği, bütün dînî hükümlerin tamamlanmış olduğu ve Rasûlü'llâh *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*'in ulvî vazîfesini ikmâl etmiş bulunduğu bildirilip tebşîr edilmiştir.

Bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden sonra Ahkâmu's-Şer'iyye'ye (*Şer'i Hukûm'lere*) ne bir hüküm ilâve edilmiş, ne de bir hüküm neshe ve tebdîle uğramıştır. Bu bakımdan bu âyet-i kerîme, en son nâzil olan ahkâm âyeti olmuştur.

Bunun için İslâm Şerîati'nin (*İslâm Dîni'nin*) -mecâzî ma'nâda- ikinci bir Şârii ve muazzam bir Nâşiri olan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, Cenâb-ı Hakk'ın vahy ve ilhâmına mazhâr olması sebebi ile, şübhesiz, bütün dînî hükümlere muttali' olup onları gâyet iyi bilirdi. Bu bakımdan Şer'i hükümler karşısında hiç bir güçlüğü ma'rûz kalmamış, onları îcâb ettiği şekilde açıklayıp îzah ederek tebliğ etmiştir. Bunun için de Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ilimlerinin ayrı ayrı bir ilim olarak incelenip bilinmesine ihtiyaç duyulmamıştır.

b- Sahâbe devri

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın huzûrunda bulunup dâimâ O'nunla berâber olan ve O'nun ulvî huzûrundan feyz alan Ashâb-ı Kirâm da, şübhe yok ki O'nun gibi, şer'î delillerin ve hükümlerin en derin inceliklerine vâkıf olup en yüksek bir selâhiyyet ihtisâsına mâlik

³¹ -Mâide Süresi, âyet 3.

Bu âyet-i kerîme, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Vedâ' Haccı'nda, Cum'a gününe rastlayan arafe günü Arafat'da, Cebelü'r-Rahme'nin alt tarafındaki Mevkif'de bulunduğu bir sırada -öğleden sonra vakfe yapıp henüz vakfe'den ayrılmadan ve güneş batmadan önce- nâzil olmuştur. Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, bu günden sonra seksenbir veyâ sekseniki gün yaşamıştır ki bu husûsda ulemânın ittîfâkı vardır.

idiler. Bunun için Ashâb-ı Kirâm da, şer'î hükümleri halletmekte hiç bir güçlüğü ma'rûz kalmamışlardır. Şâyet böyle bir şey' vâki' olmuş olsa bile, Kur'ân ve Sünnet'i gâyet iyi bildikleri için, o mes'eleyi ictihâd ile halletmekte, ona göre fetvâ vermekte bir güçlük çekmemişlerdir.

Meselâ, Ebû Bekri's-Siddik, Ömeru'l-Fârûk, Osmânu zi'n-Nurayn, Aliyyu'l-Mürtezâ, Abdü'r-Rahmân ibn-i Avf, Muâz ibn-i Cebel, Ammâr ibn-i Yâsir, Huzeyfe ibn-i Yemân, Zeyd ibn-i Sâbit, Ebu'd-Derdâ, Ebû Mûse'l-Eş'arî, Ubâde ibn-i Sâmit ve Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd *radiye'llâhü anhüm* gibi zevât, Ashâb-ı Kirâm arasında bulunan, istinbât ve ictihâd kabiliyyetini hâiz en büyük müctehid ve fakihlerdendir.

Meselâ, bunlardan Hazreti Ali *radiye'llâhü anh ve kerreme'llâhü* veche'ye, şârib'in (*şarabdan başka içki içen bir kimsenin*) cezâsının ne olduğu sorulunca,

إِنَّهُ إِذَا شَرِبَ هَدَىٰ. وَإِذَا هَدَىٰ قَدَفَ. فَيَجِبُ حَدُّ الْقَدْفِ.

“O içki içtiği (*şarab içtiği*) zaman saçmalar (*herzeler*). Saçmaladığı zaman da başkasına zinâ iftirâsında bulunur. Bunun için de kendisine **Haddü'l-Kazf** tatbik olunur. Binâen-aleyh ona da (*şarabdan başka içki içip aynı hâle gelen kimseye de*) Haddü'l-Kazf, tatbik etmek **vâcib** olur.³²

cevâbını vermiş,

Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd *radiye'llâhü anh*'a da, kocası ölen hâmile bir kadının iddet müddetinin ne olduğu sorulunca,

إِنَّ عِدَّتَهَا بَوَاضِعِ الْحَمْلِ

“Onun iddet müddeti, doğum yapması ile sona erer”.

cevâbını vermiş ve bunu da şu âyet-i kerîme'den istidlâl etmiştir:

³² -Usûlü'l-Fıkh, Muhammed Ebû Zehra, ss. 11.

Haddü'l-Kazf: Dâr-i İslâm'da ya'nî adâletin icrâ edildiği bir İslâm memleketinde, mükellef (*âkil ve bâliğ*), hür, müslim ve nâmuslu bir erkek veyâ kadına ta'yîr ve şetm kasdı ile (*ayıplarım yüze vurmak ve söviip saymak kasdı ile*) zinâ isnâdında (*iftirâsında*) bulunmaktır ki bunun cezâsı, hür ve hürre hakkında seksen, rakik ve rakika (*köle ve câriye*) hakkında kırk celde (*değnek*) vurmaktır.

Haddü'l-Hamr, Haddü's-Şurb ve **Haddü's-Sekr** de *Haddü'l-Kazf* gibidir ki Hanefî'ler ile Mâlikî'lere göre hür ve hürre hakkında seksen, rakik ve rakika hakkında kırk celde vurmaktır.

Burada sorulan cezâ, hamr (*şarab*) dan başka sekir veren bir içkiyi kendi ihtiyârı ile içip sarhoş olan kimse hakkındadır ki hakkında *Haddü's-Sekr* lâzım gelir. Bunun miktârı da, hamr (*şarab*) içip sarhoş olan kimse hakkında tatbik edilmesi lâzım gelen *Haddü'l-Hamr* gibidir.

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhıyye Kâmûsu, C.3.ss.229-249. ve C.3.ss. 250-260. Ömer Nasûhi Bilmen.

وَأُولَٰئِكَ الْأَحْمَالُ أَجْلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ. وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا.

“**Hâmile kadınların iddetleri (ise) yüklerini vaz’ etmeleri (doğurmaları) ile biter. Kim Allâh’dan korkarsa o, kendisine (dünyevî ve uhrevî her) işinde bir kolaylık verir**”.³³

Bu sûretle de **usûl** kâidelerinden birer kâideye işâret ederek “**Meâl ile hukmün**” veyâ “**Zerîa ile hukmün**” yollarını tesbit etmişlerdir.³⁴

Kitâb ve Sünnet’den başka üçüncü bir delîl olan ve şer’î hükümlerin hallinde mühim bir mevki’ işkâl eden “**İcmâ**” da, yine Ashâb-ı Kirâm zamânında -*bi’l-hâssa son yıllarında*- vukûa gelmiş ve onlar tarafından esâsları tesbit edilmiş bir fikhî delîldir ki bu da esâsını Kitâb ve Sünnet’den alır.

c- **Tâbiîn devri**

Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’ın Ashâb-ı Kirâm’ından sonra gelen ve “**Tâbiîn**” ismini alan nesil de, Sahâbe-i Kirâm’a yetişmiş, onlarla berâber bulunmuş, onlardan feyz ve ders almıştır. Bu bakımdan onlar da, Kitâb ve Sünnet’i gâyet iyi biliyorlar ve Arab lisânının inceliklerine tamâmen vâkıf bulunuyorlardı. Bunun için **Seâdet Asrı**’na yakın bir zamanda dünyâyâ gelmiş olmaları hasebiyle, şer’î hükümlerin ve delîllerin her türlü inceliklerini gâyet iyi anlıyorlar, dînî mes’eleleri halletmekte hiç bir güçlük çekmiyorlardı.

Meselâ, Medîne’de Saîd ibn-i Müseyyeb, Kûfe’de Alkame ibn-i Kays ve İbrâhimü’n-Nehâî, Basra’da Hasanü’l-Basrî, Mekte’de Tâvus ibn-i Keysan ve Mücâhid ibn-i Cebr gibi -*gerek Kibâr-ı Tâbiîn’den gerekse Sıgar-ı Tâbiîn’den olan*- bir çok zevât,³⁵ Ashâb-ı Kirâm’dan sonra gelen Tâbiîn devrinde, ictihâd edip fetvâ veren kimselerdendir. Bunlar da, hakkında **nass** bulunmayan bir çok mes’elelerin hallinde, Kitâb, ve Sünnet ile Sahâbe-i Kirâm’ın fetvâlarına göre amel etmişlerdir. Bu bakımdan şer’î hükümlerin dördüncü delîli olan “**Kiyâs**” ın yolları da, bunlar zamânında vaz’ edilmiştir.

³³ -Talâk Sûresi, âyet 4.

³⁴ - (الْمَأَلُ : **El-Meâl**) : Meydana gelen şey', netîce, mahsûl, ma'nâ, kavram, mefhûm, bir şey'in kendisinden elde edilen şey' ma'nâlarıdır.

Meâlen : Ma'nâ bakımından harfî harfîne olmayarak.

(الدَّرِيْعَةُ : **Ez-Zerîa**) : Vesîle ve sebep ma'nâsıdır ki cem'i, (ذَرَايِعُ : **Zerâyi'**) dir.

Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.7.ss.292.Kâmil Miras

³⁵ -Ashâb-ı Kirâm'dan bir çoklarına mülâkî olan Müslümânlara “**Kibâr-ı Tâbiîn**”, daha sonra dünyâyâ gelip pek azına mülâkî olan Müslümânlara da “**Sıgar-ı Tâbiîn**” denir.

Bunun için bunların bu feyizli zamanlarında “Fıkıh” ve “Fıkıh Usûlü” ilimleri, bir ilim hâlini almamış, kâide ve nazariyelerden müteşekkil bir durum kazanmamıştı. Esâsen buna bir ihtiyaç da yoktu. Her ne kadar Sahâbe-i Kirâm ve Tâbiîn-i ızâm zamânında, ictihâd ve İcmâ’ yapılmış, nass olmayan yerlerde kıyâs yoluna gidilmiş, fikhî mes’eleler ilmî bir mâhiyet kazanmış ise de, sistematik olarak ortaya konulmamıştı. Bunun neticesi olarak da Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ilimleri, kâide ve nazariyelerden müteşekkil bir ilim hâlini almamıştı.

d- Tebe-i Tâbiîn devri

Bi’l-âhare Tâbiîn’ in son zamanlarına doğru genişlemeye başlayan İslâm İmparatorluğu, bir çok yabancı muhitleri içerisine almış olduğundan, buralarda yaşayan muhtelif ırk ve inanıştaki insanlar arasında da, İslâm Dîni’nin yayılmasına çalışılmıştır. Hattâ daha sonraları İndüs nehrinden Atlas Okyanusu’na kadar uzanan uçsuz bucaksız ülkelerde, ayrı ayrı ırk, din, ve inanca mensûb olan insanlar, İslâm Dîni’ni kabûl ederek onunla şereflenmişlerdir. Bunun için bunlar da, Sahâbe-i Kirâm ve Tâbiîn-i ızâm gibi Kur’ân’ın ve Sünnet’in her türlü vasıflarına vâkıf olmak ve onları öğrenip anlamak ihtiyâcında idiler. Çünkü, ancak bu sâyede dînî hükümleri hakkıyla öğrenerek onunla amel edebilecekler idi. Halbuki bunlara, Sahâbe-i Kirâm ve Tâbiîn-i ızâm gibi vâkıf olmak mümkün değildi. Aynı zamanda ictimâî hâdiseler de günden güne artıyor ve türlü türlü fikir cereyanları vukû’ buluyordu. Bunların neticesi olarak da, bir çok mes’elelerin îzah edilmesine, ihtiyaç duyuluyordu.

Durum bu merkezde iken, bir de bu proplemleri halledecek ulemâ’nın kâfi gelmeyişi, bi’l-hâssa sayılarının günden güne azalması, ikinci bir güçlük doğuruyordu. Bu bakımdan bir çok ilmî esâslar, yavaş yavaş ortadan kalkarak yok olup gitmeye yüz tutmuştu.

İşte bu durumun vahimliğini anlayan ve kötü netîceler doğuracağını idrâk eden ba’zı kimseler, endîşeye düşüp gayrete geldiler. Hattâ bu vahim hâlin, telâfisi çok güç büyük tehlikeler meydana getireceğini iyice anlayan zamânın halifesi **Ömer ibn-i Abdü’l-Azîz**, bir çok yerlere yazmış olduğu mektublarında, husûsiyle Medîne-i Münevvere vâlisine yazmış olduğu mektûbunda,

“*Rasûlü’llâh’ın Hadîs’lerine, Sünnet’lerine dâir muttali’ olduğunuz şey’leri yaz. Çünkü ben, ilmin münderis olmasından, ulemânın bitip gitmesinden korkuyorum*”³⁶.

diyerek bu husûsdaki endîşesini belirtmiş ve bu konu ilu ilgili olarak da ba’zı kimseleri vazîfelendirmiştir.

İşte bu şekildeki bir karışıklık ve mecbûriyyet karşısında kalan İslâm ulemâsı, derhâl faaliyete geçerek hârikü’l-âde mesâisini tecellî etdirmeye başlamış, kısa bir zamanda bir çok ilimleri tedvîn ederek büyük başarılar elde etmiş, *-en başta “Hadîs” ilimleri olmak üzere- “Fıkıh” ve “Fıkıh Usûlü” ilimlerini müdevven bir hâle getirmiştir. Bu çalışmalar esnâsında, “Fukahâ” ve “Müctehîd” nâmını alan ve her türlü ilmî vasıflara sâhib bulunan bir kısım İslâm âlimlerinin, dînî ilimler sâhasında göstermiş oldukları büyük muvaffakiyyetler ise, her türlü tasavvurların üstünde olmuştur.*

Bunun için **“Tâbiîn”** asrından (*devrinden*) sonra gelen ve **“Tebe-i Tâbiîn”** devri (*Tâbiîn’den sonra gelen nesil devri*) ismini alan bu asra **“Müctehîd olan imâmlar asrı”** veyâ **“Müctehîdler devri”** denilmiştir ki bunlar zamânında da **“İstinbât kâdeleri”** nin yolları, en vâzih, en sarîh ve en dakîk bir şekilde temeyyüz etmiştir.

e- İslâm âlimlerinin çalışmaları

Fakîh ve **Müctehîd** nâmını alan bu âlimlerin (*imâmların*) başında, **İmâm A’zâm Ebû Hanîfe rahmetü’llâhi aleyh** gelmektedir ki, **“Tevhîd İlmî”** ne dâir yazmış olduğu **“El-Fıkhü’l-Ekber”** adlı kitabı, O’nun ne kadar yüksek ve temiz bir i’tikâda sâhib bulunduğunu, açık bir şekilde ifâde edip ortaya koymaktadır.

O’nun, Fıkıh İlmî sâhasındaki çalışmaları ise, her türlü tasavvurların fevkindedir. O, fikhî mes’elelerin esâsını, **“Aslî Deliller”** dediğimiz Kitâb, Sünnet, İcmâu’l-Ümmet ve Kıyâsü’l-Fukahâ’ ile **“Fer’î Deliller”** dediğimiz İstihsân, İstishâb, Örf ve âdet gibi *-aslî delillere aykırı olmayan-* ikinci derecedeki deliller üzerine binâ’ etmiştir.

Zamânında, Kitâb, Sünnet ve Sahâbe-i Kirâm’ın fetvâlarından istinbât etmenin yollarını ve esâslarını tesbit ederek sınırlandırmış ve muntazam kâdelere bağlamıştır. İctihâdlarında, Ashâb-ı Kirâm’ın

³⁶ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.48.Ahmed Naim. (*Buhârî Şerhi, Kastalânî, C.1.ss. 6.*) ve C.2.ss.82. Ahmed Naim.

ittifâk ettiği husûsları aynen alır, ihtilâf ettiği husûslarda ise kendi re'y ve ictihâdına uygun bulunana tercih eder, Tâbiîn'den olan bir kimsenin münferid re'y ve ictihâdını ise almazdı. Çünkü onların da kendisi gibi bir şahıs olduğunu kabûl ederdi.³⁷

İlk def'a, Fikhî Hukûm'leri kitâblara, kitâbları bablara, babları fasıllara ayıran ve bunları talebelerine yazdırarak zabd ettiren de, İmâm A'zâm *rahmetü'llâhi aleyh* olmuştur ki sırası ile evvelâ tahâret, sonra salât, sonra ibâdet, sonra muâmelât, sonra da mîras bahislerini yazıp tertîb etmiştir. Kitâbü'l-Ferâiz ile Kitâbü'ş-Şurût'u da, ilk def'a O vaz' etmiştir. Bu bakımdan O'nun ortaya koymuş olduğu esâslar ve ta'kîb ettiği tedvîn metodu, gerek kendi talebeleri tarafından, gerekse onlardan istifâde eden diğer fakîhler tarafından, ta'kîb edilen bir esâs olmuştur.

Meselâ, ictihâdlarını, Kitâb'a, Sünnet'e, İcmâu'l-Ümmet'e, Sahâbe-i Kirâm'ın müttefekun aleyh olan kavillerine ve gerektiği zaman da Kıyâsü'l-Fukahâ'ya istinâd ettiren, fakat Ashâb-ı Kirâm'ın ihtilâflı sözlerini, İstihân'ı ve Maslahatü'l-Mürsele'yi birer delîl olarak kabûl etmeyen **İmâm Şâfiî** *rahmetü'llâhi aleyh*, İmâm A'zâm *rahmetü'llâhi aleyh*'in kıymetli talebelerinden **İmâm Muhammed Eş-Şeybânî** *rahmetü'llâhi aleyh*'e mülâkî olmuş (*ulaşmış*), O'ndan istifâde etmiş ve İmâm A'zâm'ın fikhını ihtivâ eden kitâbları O'ndan alıp okumuştur. Bu sûretle de ictihâdını geliştirip büyük faydalar sağlamış, Fıkh'a ve Fıkh Usûlü'ne âit bir takım kitâblar yazıp tertîb etmiştir. Bu bakımdan, İmâm A'zâm *rahmetü'llâhi aleyh*'i büyük bir hurmet ve ta'zîm ile anar, O'nu rahmetle yâdeder ve hakkında,

"Her kim fikhı anlamak isterse, İmâm A'zâm'a ve O'nun ashâbına mülâzemet etsin. Çünkü, nâsın hepsi de, fikh sâhasında, İmâm A'zâm'ın ıyâlidir, ya'nî O'nun müctehedâtı sâyesinde ihtiyaçlarını

³⁷ -İmâm A'zâm *rahmetü'llâhi aleyh*'e,

"Sen bir kavlini, bir ictihâdını Kitâbu'llâh'a muhâlif düşmüş görünce ne yaparsın?" diye sorulmuş, O da, "Kendi kavlimi Kitâbu'llâh için terk ederim" demiş;

"Ya Rasûlü'llâh'ın haberine muhâlif bulursan ne yaparsın?" denilmiş, O da "Kendi sözümü Rasûlü'llâh'ın haberinden dolayı bırakırım" demiş;

"Ya senin sözün bir Sahâbî'nin sözüne muhâlif bulunacak olsa ne yaparsın?" denilmiş, O da "Kendi sözümü Sahâbî'nin sözü için terk ederim" demiş;

"Ya bir Tâbiîn'in kavli, senin kavline muhâlif olsa ne yaparsın?" denilmiş, O da "Eğer Tâbiî bir er ise, ben de bir erim" cevâbını vermiştir.

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhıyye Kâmûsu,C.1.ss.321. Ömer Nasûhi Bilmen.

tatmîn edebilmektedir. Ben, Fıkıh İlmi'ne ondan daha ziyâde vâkıf bir zât bilmiyorum."³⁸

derdi.

Hadıs İlmi'nde mâhir bir zât olan ve fikhî ictihâdlarını, Kitâb, Sünnet, İcmâu'l-Ümmet, Kıyâsü'l-Fukahâ', Medîne Ehli'nin ittifâkı, Maslahatü'l-Mürsele ve Seddü'z-Zerâyi' gibi esâslara istinâd ettiren **İmâm Mâlik rahmetü'llâhi aleyh** de, İmâm A'zâm *rahmetü'llâhi aleyh* ile görüşmüş, O'nun yüksek fekâhetini i'tirâf etmiş, O'nun altmış bin mes'ele vaz' ve istinbât etmiş olduğunu takdîr ile söylemiştir.

Aynı şekilde Fıkıh Usûlü İlmi'nin bir çok kâide ve esâslarını kuran da, yine İmâm A'zâm *rahmetü'llâhi aleyh*'in kıymetli talebelerinden olan **İmâm Ebû Yûsûf rahmetü'llâhi aleyh** olmuştur. Fakat İmâm Ebû Yûsûf, te'sîs etmiş olduğu bu ilme dâir bir kitâb yazmamıştır. Bu şeref, ancak usûl ve fûrûu te'sîs edip sistemli bir hâle getiren İmâm Şâfiî *rahmetü'llâhi aleyh*'e nasîb olmuştur ki ilk def'a, Fıkıh Usûlü'ne dâir kitâb yazan O'dur.

Fıkıh Usûlü'ne dâir yazmış olduğu (*اَلرِّسَالَةُ فِي الْاَصْوَالِ* : **Er-Risâletü fi'l-Usûl**) adlı eseri ve Fıkıh'a dâir yazmış olduğu (*كِتَابُ اَلْاُمَّ* : **Kitâbü'l-Ümm**) adlı eseri meşhûrdur.

Bi'l-âhare, muhtelif kimseler tarafından, Fıkıh Usûlü İlmi'ne dâir, bir çok eserler vücûde getirilmiştir ki bunların ekseriyyeti gâyet mufassaldır.

f- Usûlü'l-Hanefiyye

Bu usûl kitâblarının bir kısmında, daha ziyâde fikhî mes'eleler üzerinde durularak usûl kâidelerinin tatbikâtına ehemmiyet verilmiş ve bu kâideler daha ziyâde fikhî incelikler üzerine binâ edilmiştir. Bu tarzı, benimseyip kabûl eden Hanefî âlimleri, çalışmalarını daha ziyâde bu yolda yapmışlardır. Bunun için bunlara "**Fukahâ' ve Hanefiyye Mesleği**" veyâ "**Usûlü'l-Hanefiyye**" denilmiştir.

Bu meslek üzerine yazılan usûl kitâblarının en mühimleri şunlardır:³⁹

³⁸ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.377. Ömer Nasûhi Bilmen

³⁹ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye kâmûsu, C.1.ss.42. ve Tefsir Târîhi, II.ss.120-121. Ömer Nasûhi Bilmen.

1-“ كِتَابُ أُصُولِ فِئِهِ” : Kitâbün Usûlü Fıkh”.

Cessâs adı ile ma'rûf olan Ahmed ibn-i Ali Er-Râzî'nin eseridir ki Hanefî fukahâsının meşhurlarındandır. Lâkâbı “Cessâs”, künyesi “Ebû Bekr” dir. Hicrî (305) târahinde Rey'de doğmuş ve (370) târihinde Bağdâd'da vefât etmiştir. Fıkhı, Hanefî fakihlerinin meşhurlarından olan ve (260-340) târihleri arasında yaşamış bulunan “Kerhî” den öğrenmiştir.

2-“ أَسْرَارُ الدَّبُّوسِي” : Esrâru'd-Debûsî”.

Kâdî Ubeydu'llâh Ebû Zeyd ibn-i Ömer Ed-Debûsî'nin eseridir. Hanefî fukahâsının meşhurlarındandır Hicrî (430) târihinde Semerkand'da vefât etmiştir.

3-“ أُصُولُ الْبَزْدَوِي” : Usûlü'l-Bezdevî”.

İmâm Fâhru'l-İslâm Ebu'l-Hasen Ali ibn-i Muhammed El-Bezdevî'nin eseridir. Mâverâü'n-Nehir'deki Hanefî fakihlerinin meşhurlarındandır. Takriben Hicrî (400) târihlerinde doğmuş ve (482 veyâ 483) târihinde Keşş kasabasında vefât etmiş ve na'sı Semerkand'a nakl edilmiştir.

4-“ أُصُولُ أَبِي الْيُسْرِ” : Usûlü Ebi'l-Yüsr”.

İmâm Fâhru'l-İslâm Ebu'l-Hasen Ali ibn-i Muhammed El-Bezdevî'nin kardeşi olan Sa'dü'l-İslâm Ebu'l-Yüsr Muhammed El-Bezdevî'nin eseridir. Hanefî fakihlerinden bir zât olup Hicrî (493) târihinde vefât etmiştir.

5-“ أُصُولُ السَّرْحَسِي” : Usûlü's-Serahsî”.

Şemsü'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed ibn-i Ahmed Es-Serahsî'nin eseridir. Hanefî fukahâsının en meşhurlarından olup “Mebûtu's-Serahsî” adındaki otuz ciltlik fıkh kitabının sâhibidir. Kendisi “Müctehîd fi'l-Mesâil” den sayılır. Hicrî (483) târihinde vefât etmiştir.

6-“ مَنَارُ الْأَنْوَارِ” : Menâru'l-Envâr”.

İmâm Ebu'l-Berekât Hâfizu'd-dîn Abdu'llâh ibn-i Ahmed En-Nesefî'nin eseridir. Hanefî fukahâsının meşhurlarından olup Hicrî (710) târihinde vefât etmiştir.

Usûlü'l-Fıkh, ss.22.Muhammed Ebû Zehra.

Muhâdarâtü fî Usûli'l-Fıkhî alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmiyye, Cüz'.1.ss.14-15. Bedru'l-Mütevellî Abdü'l-Bâsit.

“İbn-i Kemâl merhûm, kendisini, kavi ile zaifin arasını tefrîk etmeye muktedir olan ve kitâblarında merdûd kaviller ile, zaif rivâyetleri nakletmeyen mukallidler tabakasından saymış; fakat başkaları kendisini “*Müctehîd fi'l-Mezheb*” kabûl ederek kendisinden sonra müctehîd fi'l-mezheb yetişmemiş ulduğuna kâil olmuşlardır”.⁴⁰

7-“مِيزَانُ الْأَصُولِ فِي نَتَائِجِ الْعُمُولِ : *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l- Ukûl*”.

Şeyhu'l-Îmâm Alâü'd-dîn Şemsü'n-Nazar Ebû Bekr Muhammed ibn-i Ahmed Es-Semerkindî'nin eseridir. Hanefî fukahâsının meşhurlarından olup Hicrî (553) târihinde vefât etmiştir.

g-Usûlü's-Şâfiyye

Bu usûl kitâblarının diğeri bir kısmında da İlm-i Kelâm mes'eleleri üzerinde tatbikat yapılmış, fikhî konular, diyalektik metoduna uygun olarak tahlil edilmiş ve aklî istidlâle daha fazla yer verilmiştir. Bu tarzı benimseyip kabûl eden Şâfiî âlimleri de, çalışmalarını daha ziyâde bu yolda yapmışlardır. Bunun için bunlara da “*Mütakellimîn ve Şâfiyye Mesleği*” veya “*Usûlü's-Şâfiyye*” denilmiştir.⁴¹

Bu meslek üzerine yazılan usûl kitâblarının en mühimleri de, şunlardır.⁴²

1-“كِتَابُ الْعُمْدِ (فِي أَصُولِ الْفِقْهِ) : *Kitâbü'l-Umd (Umed) (fi Usûli'l-Fikh)*”.

Mu'tezile imâmılarından Kâdî Abdü'l-cebbâr El-Mu'tezilî Eş-Şâfiî'nin eseridir.

2-“الْمُعْتَمَدُ (فِي أَصُولِ الْفِقْهِ) : *El-Mu'temed (fi Usûli'l-Fikh)*”.

Bu kitâb, Kitâbü'l-Umd'un şerhidir ki Mu'tezile imâmılarından Ebu'l-Hüseyn Muhammed ibn-i Ali El-Basrî El-Mu'tezilî Eş-Şâfiî'nin eseridir. Hicrî (413 veya 463) târihinde vefât etmiştir.

3-“الْبُرْهَانُ فِي أَصُولِ الْفِقْهِ : *El-Bürhânü fi Usûli'l-Fikh*”.

Îmâmü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî Abdü'l-Melik ibn-i Abdi'llâh ibn-i Yûsûf El-Cüveynî'nin eseridir. Şâfiî fukahâsının meşhurlarından olup Hicrî (419) târihinde Cüveyn'de doğmuş ve (478 veya 487) târihinde Nîsâbur'da vefât etmiştir.

⁴⁰ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.439. Ömer Nasûhi Bilmen.

⁴¹ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.42. Ömer Nasûhi Bilmen.

⁴² -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu, C,1,ss.43. Ömer Nasûhi Bilmen.

Usûlü'l-Fikh, ss.20. Muhammed Ebû Zehra.

Muhâdarâtü fi Usûli'l-Fikhi alâ Mezâhibi Ehlî's-Sünneti ve'l-Îmâmiyye, ss.13. Bedru'l-Mütevellî Abdül-Bâsit

4-“ **El-Müstasfâ min ilmi'l-Usûl** : **المُستَصَفَى مِنْ عِلْمِ الْأُصُولِ** ”.

Hucetü'l-İslâm İmâm Ebû Hâmid Muhammed ibn-i Muhammed Et-Tûsî El-Gazâlî'nin eseridir. Şâfiî fukahâsının en meşhurlarından olup Hicrî (450) târihinde Horasan'ın Tûs şehri civârındaki Gazâle kasabasında doğmuş ve (505) târihinde Tûs'da vefât etmiştir.

5-“ **El-Mahsûl** : **المَحْصُولُ** ”.

Hatîbü'r-Rey diye şöhret bulmuş olan İmâm Fâhru'd-dîn Ebû Abdî'llâh Muhammed ibni'l-Allâme Er-Râzî'nin eseridir. Şâfiî fukahâsından meşhûr bir âlim olup Hicrî (543) târihinde Rey şehrinde doğmuş olduğundan oraya nisbetle kendisine Er-Râzî denilmiştir. (606) târihinde Herat'da vefât etmiştir.

6-“ **El-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâmi'l-Âmidî** : **أَلْحَكَامُ فِي أُصُولِ الْأَحْكَامِ الْأَمِيدِي** ”.

Seyfü'd-dîn Ebu'l-Hasen Ali ibn-i Bekr El-Âmidî'nin eseridir. Evvelce Hanbelî Mezhebi'nde iken sonra Şâfiî Mezhebi'ne geçmiştir. Hicrî (551) târihinde doğmuş ve (631) târihinde vefât etmiştir.

* * *

Bu esâslara göre, ayrı ayrı iki husûsiyyet taşıyan bu usûl ilimlerinden **Usûlü'l-Hanefiyye**, **Usûlü's-Şâfiyye**'ye nazaran daha müşkil bir durum arz ederse de, **Usûlü'l-Hanefiyye**, İslâm Hukûku'nun iyice anlaşılıp incelenmesine daha elverişli bir mâhiyet gösterir.

* * *

h- Hanafî Usûlü ile Şâfiî Usûlü'nün birleştirilmesi

Daha sonra gelen bir çok âlimler, bu iki tarzı, ya'nî (*Fukahâ' ve Hanefiyye Mesleği*) ile (*Mütakellimîn ve Şâfiyye Mesleği*)'ni, birleştirerek veyâ ayrı ayrı mütâlea ederek, bir çok usûl kitâbları yazmışlardır ki bu kitâblar, o devirlerden zamânımıza kadar muhtelif zamanlarda yazılmış olup sayıları çoktur.

Bu iki tarzı birleştiren usûl kitâblarının içerisinde, en mühimleri de şunlardır:

1-“ **Bedîu'n-Nizâmî'l-Câmi'** : **بَدِيْعُ النَّظَامِ الْجَامِعِ** ”

İbnü's-Sââtî diye şöhret bulmuş olan İmâm Muzafferu'd-dîn Ahmed ibn-i Ali Es-Sââtî El-Bağdâdî El-Hanefî'nin eseridir. Hanefî fakihlerinin meşhurlarından olup kitâbında, Fâhru'l-İslâm El-Bezdevî

ile Ebu'l-Hasen El-Âmidî'nin usûl kitâblarını birleştirmiştir. Hicrî (694) târihinde vefât etmiştir.⁴³

2-“ تَنْقِيحُ الْأُصُولِ : Tenkîhu'l-Usûl”.

Sadru's-Şerîati's-Sânî diye şöhret bulmuş olan Buhârâ'lı Ubeydu'llâh ibn-i Mes'ûd ibn-i Tâci's-Şerîa Mahmûd ibn-i Sadru's-Şerîati'l-Evvel Ahmed'in eseridir. Hanefî fukahâsından olup Hicrî (747) târihinde vefât etmiştir.

Bu kitâbın şerhi,

“الْمَوْضِعُ فِي حَلِّ غَوَامِضِ التَّنْقِيحِ : Et-Tevdîhu fî Halli Ğavâmidi't-Tenkîh” dir ki bunu da kendisi yazmıştır. Kitâbında, Fahu'l-İslâm El-Bezdevî ile Fahu'd-dîn Er-Râzî'nin usûl kitâblarını birleştirmiştir.

Bunun hâşiyesi de,

“تَلْوِيحٌ فِي كَشْفِ حَقَائِقِ التَّنْقِيحِ : Telvîhun fî Keşfi Hakâyıki't-Tenkîh” dir ki Allâme Teftezânî Sa'dü'd-dîn Mes'ûd ibn-i Ömer ibn-i Abdî'llâh El-Herevî El-Horasânî'nin eseridir. Fıkhan Hanefî mezhebinde idi. Ba'zılarına göre de Şâfiî idi. Şarkın en büyük âlimlerinden biri olan bu zâtin bir çok eserleri her yerde takdîrle okunup çoğaltılmıştır.

Bu sûretle de İslâm âlimleri, kendisinin yaşamış olduğu devre göre iki kısma ayrılmışlardır ki **Allâme Teftezânî**'den evvelki devirlerdeki âlimlere **“Mütekellimîn”**, O'ndan sonraki devirlerdeki âlimlere de **“Müteahhirîn”** ismi verilmiştir. Hicrî (727 veyâ 712) târihinde Teftezân'da doğmuş ve (792 veyâ 793) târihinde semerkand'da vefât edince na'sı Serahs'e nakl edilmiştir.

3-“ التَّحْرِيرُ فِي الْأُصُولِ : Et-Tahrîru fî'l-Usûl”.

İskenderiye'li ibn-i Hümâm Kemâlü'd-dîn diye ma'rûf olan Muhammed ibn-i Hümâmî'd-dîn Abdi'l-vâhid El-İskenderî'nin eseridir. Hanefî fukahâsının meşhurlarından olup Hicrî (788) târihinde Sivas'da doğmuş ve (861) târihinde Kahire'de vefât etmiştir.

4-“ مِنْهَاجُ الْوُصُولِ إِلَى عِلْمِ الْأُصُولِ : Mihâcü'l-Vüsûl ilâ İlmi'l-Usûl”.

İmâm Nâsîru'd-dîn Kâdî Beydâvî diye anılan Ebu'l-Hayr Abdu'llâh ibn-i Ömer El-Beydâvî'nin eseridir. Şâfiî ulemâsından meşhûr bir müfessirdir. Bir çok ilimler arasında, Fıkıh ve Usûl ilimlerinde de mütehasıs bir kimsedir. Şîraz nahiyelerinden olan

⁴³ -Muhâdarâtü fî Usûli'l-Fıkhî alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmiyye, ss.15. Bedru'l-Mütevellî Abdül-Bâsit.

Beydâ'da doğmuş ve Hicrî (685 veyâ 691) târihinde Tebriz'de vefât etmiştir.

5-“فُصُولُ الْبَدَائِعِ فِي أُصُولِ الشَّرَائِعِ : Füsûlü'l-Bedâi' fi Usûli's-Şerâi' ”.

Fenârî Şemsü'd-dîn diye anılan Muhammed ibn-i Hamza ibn-i Muhammed Şemsü'd-dîn El-Fenârî'nin eseridir. Fıkhan Hanefî Mezhebi'nde olup Osmanlı Şeyhu'l-İslâm'larının birincisidir. Hicrî (751) târihinde doğmuş ve (834) târihinde vefât etmiştir. Bursa'da medfundur.

6-“مُنْتَهَى الْوُصُولِ : Müntehi'l-Vüsûl”.

İbn-i Hâcib diye anılan Cemâlû'd-dîn ibn-i Hâcib'in eseridir. Mâlikî fukahâsının meşhurlarından olup Hicrî (570) târihinde doğmuş ve (646) târihinde vefât etmiştir.

7-“مُخْتَصَرُ الْمُنْتَهَى : Muhtesaru'l-Müntehâ”.

Bu da, İbn-i Hâcib diye anılan Cemâlû'd-dîn ibn-i Hâcib'in eseridir.

8-“مِرْقَاتُ الْوُصُولِ : Mirkâtü'l-Vüsûl”,

ve bunun şerhi olan,

“مِرَاءَةُ الْأُصُولِ إِلَى مِرْقَاتِ الْوُصُولِ : Mir'âtü'l-Usûl ilâ Mirkâti'l-Vüsûl”.

Molla Hüsrev nâmı ile ma'rûf olan Muhammed ibn-i Ali'nin eseridir. Fıkhan Hanefî Mezhebi'ne mensûb olup Tokat civârında yaşayan Türkmen'lerin “İrsak” kâbilesinden büyük bir Türk fakîhidir. Hicrî (885) târihinde İstanbul'da vefât etmiş ve na'sı Bursa'ya nakl edilerek kendi medresesi bahçesine defn edilmiştir.

Fâtiş Sultan Mehmed, kendisini her zaman takdîrle anarak hakkında **“Bakınız, bu zât, bu zamânın Ebû Hanîfe'sidir”** derdi.⁴⁴

9-“جَمْعُ الْجَوَامِعِ : Cem'u'l-Cevâmi' ”.

Tâcü'd-dîn Es-Sübki adı ile ma'rûf olan Tâcü'd-dîn Ebu'n-Nasr Abdü'l-Vehhâb Es-Sübki'nin eseridir. Şâfiî âlimlerinden meşhûr bir zât olup Hicrî (727) târihinde doğmuş ve (771) târihinde vefât etmiştir⁴⁵

⁴⁴ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.434. ve Tefsir Târihi, ss.427-428. Ömer Nasûhi Bilmen

⁴⁵ -Bu kitâblar ve müellifleri hakkındaki bilgiler, aşağıdaki kitâblardan istifâde edilerek hazırlanmıştır:

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.42-43. ve 327- 473. ve Tefsir Târihi. Ömer Nasûhi Bilmen.

Fıkıh Usûlü İlmî'nin me'hazları (kaynakları)

Fıkıh Usûlü İlmî'nin kaynakları, aynı zamanda Fıkıh İlmî'nin ve İslâm Dîni'nin de kaynaklarıdır. Bu bakımdan onların her birini kendi özelliklerine göre bir kaç gurûba ayırarak incelemek yerinde olur.

a- Kur'ân ve Sünnet

Fıkıh Usûlü İlmî'nin kaynaklarının en başında “**Kur'ân**” ve “**Sünnet**” gelir ki bunda hiç bir kimsenin zerre kadar bir şübhesi olamaz. Çünkü, İslâm Dîni'nin baş kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm, “**Vahy-i Metluvv**”; Sünnet ise “**Vahy-i Gayr-i Metluvv**” şeklinde Allâhü Teâlâ tarafından Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a vahy edilmiş, O da Allâhü Teâlâ'dan aldığı gibi aynen insanlara tebliğ etmiştir.⁴⁶

Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'in ve bunların ortaya koymuş olduğu İslâm Dîni'nin (*İslâm Şeriat ve Kânûnları'nın*) hakikî vâzı'ı (*Şâri'i*), Allâhü Teâlâ'dır. Mecâzî ma'nâda ikinci bir şâri'i ve muazzam bir nâşiri de, Hazreti Muhammed *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*'dir.

Bu bakımdan aşağıdaki âyet-i kerîme'ler ve bunlara benzeyen diğer âyet-i kerîme'ler, Kur'ân-ı Kerîm'in, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın kendi sözü olmadığı hakkında, en açık ve en bâriz birer delîlidir:

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ. ۖ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ. ۖ عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ. ۙ

“O, kendi (re'y-ü) hevâsından söylemez. O, kendisine (Allâh tarafından) ilkâ' edile gelen bir vahy'den başka (bir şey) değildir. O'nu, müthiş kuvvetle mâlik olan (Cebrâil aleyhi's-selâm) öğretti”.⁴⁷

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ. ۚ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ. ۚ لَئِمَّةٌ لَّقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ. ۚ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ.

Usûlü'l-Fıkıh, ss.18-24. Muhammed Ebû Zehra.

Muhâdarâtü fî Usûlü'l-Fıkhi alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmiyye, ss.8-18. Bedru'l-Müttevellî Abdü'l-Bâsit.

Keşfü'z-Zünûn, Kâtib Çelebi.

Mevdûâtü'l-Ulûm, Taşköprülü Zâde Ahmed Efendi.

⁴⁶ -Kur'ân-ı Kerîm, Cibrîl-i Emîn vâsıtası ile Hazreti Mehammed *aleyhi's-selâm*'a -hem lâfzı, hem de ma'nâsı- tebliğ ve tilâvet edilmiş bir vahy-i ilâhî'dir ki buna “**Vahy-i Metluvv**” denir.

Sünnet'ler (*Hadis'ler*) ise, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın kalbine Allâhü Teâlâ tarafından -yalnız ma'nâ olarak- ilham edilen şey'lerdir ki bunlara da “**Vahy-i Gayr-i Metluvv**” denir.

⁴⁷ -Necm Süresi, âyet 3-4-5.

“Eğer (Peygamber, söylemediğimiz) ba’zı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbetde O’nun sağ elini (kuvvet ve kudretini) alıverirdik (boynunu vururduk). Sonra da hiç şübhesiz, O’nun kalb damarını koparırdık (yaşatmazdık). O vakit hiç biriniz buna mâni’ de olamazdınız”.⁴⁸

وَمَا آتَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَايَكُمُ عَنْهُ فَانْتَهُوا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۖ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ .^{٤٩}

“Rasûl size ne verdi ise onu alın, size ne yasak etdi ise ondan da sakının. Allâh’dan korkun. Çünkü, Allâh (ın) azâbı çetindir”.⁴⁹

b- İcmâu’l-Ümmet ve Kıyâsü’l-Fukahâ’

Kitâb ve Sünnet’den başka, üçüncü bir delil olan ve şer’î hükümlerin hallinde mühim bir mevki’ işkal eden “İcmâu’l-Ümmet” de, Hazreti Muhammed aleyhi’s-selâm’ın vefâtından sonra vukû’ bulmuş ve Ashâb-ı Kirâm tarafından -bi’l-hâssa son yıllarında- esâsları tesbit edilmiş fikhî (şer’î) bir delildir ki bunun dayandığı esâslardan ba’zıları şunlardır:

لَا يَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ

“Ümmetim (in müctehidleri) dalâlet üzerine ictimâ’ etmez”.⁵⁰

سَأَلْتُ رَبِّي أَنْ لَا يَجْتَمِعَ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ فَأَعْطَانِيهِ.

“Rabb’imden ümmetimin dalâlet üzerine toplanmamasını istedim, onu bana ihsân buyurdu”.⁵¹

مَرَأَةُ الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ.

“Müslümân’ların güzel gördüğü şey’, Allâh’ında de güzeldir”.⁵²

Hadis-i Şerif’leri ile buna benzer diğer esâslar, bu cümleden olup aynı hakikati ifâde ederler.⁵³

* * *

⁴⁸ -Hâkka Sûresi, âyet 44-45-46-47-

⁴⁹ -Haşr Sûresi, âyet

⁵⁰ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.160. Ömer Nasûhi Bilmen

⁵¹ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.160. Ömer Nasûhi Bilmen.

⁵² -Tefsir Târihi veyâ Mukaddime-i İlm-i Tefsir, ss.31. Ömer Nasûhi Bilmen.

Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, C.5.ss.116. Kâmil. Miras.

⁵³ -Bu hadîs-i şerif’lerde zikri geçen “Ümmet ve Müslümân” dan maksat, Ehl-i Sünnet yolunda olup dâimâ hakk üzere bulunan Müslümân’lardır ki aşağıdaki hadîs-i şerif ve benzerleri, bunun en açık bir delilidir:

لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَيَّ الْحَقُّ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ.

“Ümmetinden dâimâ hakk üzere gâlib ve zâhir, muhâliflerinden kendilerine zarar gelmez bir tâife hiç eksik olmayacaktır”.

Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, C.2.ss.78. Ahmed Naim.

Aynı şekilde Kitâb, Sünnet ve İcmâu'l-Ümmet'den sonra dördüncü bir delil olan ve şer'î hükümlerin hallinde mühim bir mevki' işkal eden **“Kıyâsü'l-Fukahâ”** ” da, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın zamânında, bi'l-hâssa O'nun vefâtından sonra İstinbât, İctihâd ve Fetvâ' şeklinde kendini göstermiş ve Tâbiîn zamânında da ilmî bir mâhiyet kazanarak esâsları vaz' edilip ortaya konmuşdur. Bu şer'î delilin (*fikhî delilin*) dayandığı esâslar da,

فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ .

“İşte, ey akıl ve basîret sâhibleri, siz (bundan) ibret alın”.⁵⁴

âyet-i kerîme'sinin işâret ettiği esâsdan ve Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın, Yemen'e -vâli, kadı (*hâkim*) ve zekât âmili olarak gönderdiği Muâz ibn-i Cebel *radiye'llâhü anh*'a söylediği şu sözlerden ve bunlara benzer diğer esâslardan istidlâl edilmiştir.

*“Yâ Muâz, dâimâ tevâzu üzerinde bulun, sükûnet ile hukm et. Bir müşkile uğrarsan araştı, danış, ictihad et ve re'yin ile amel eyle. Eğer sıdk ile çalışırsan Allâhü Teâlâ sana tevfikını yoldaş eyler. Eğer cehd edip de kanâat verici bir re'ye varamazsan, Allâhü Teâlâ sana hakikati açıncaya kadar inceleyip araştırmaya devam et. İcâb ederse mes'eleyi bana bildir. Sakın kendi arzûlarına ve nefesine uyma. Başkalarının arzûlarına da uyma. Hak ve hakikatden ayrılma. Herkese karşı güzel huylu hareket et ve halka karşı iyi davranışlı ol”.*⁵⁵

Bu bakımdan İcmâu'l-Ümmet, bütün müctehîdlerin kavli olduğu halde, Kıyâsü'l-Fukahâ', bir kaç müctehîdin veyâ tek bir müctehîdin kavli olabilir ki bunlar da yine esâsını -yukarıda belirtildiği gibi- Kitâb ve Sünnet'den alır.

⁵⁴ -Haşr Sûresi, âyet 2.

⁵⁵ -Hazreti Muhammed *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*, kendisine bir iş vereceği kimselerin ilim ve irfânını yoklar, ictihâd kabiliyyetini dener, ta'kib edecekleri yolları anlamaya çalışır, ehil görürse vazîfeyi uhdesine tevdi' ederdi. İşte bu mülâhaza ile, Yemen'e gönderdiği Muâz ibn-i Cebel *radiye'llâhü anh*'a şöyle dedi:

-Yâ Muâz, oraya vardığın zaman ne ile hukm edeceksin?. Sana bir şey' sorulunca veyâ bir da'vâcı gelince onların müşküllerini nasıl halledeceksin?.

-Allâhü Teâlâ'nın kitabı Kur'ân ile.

-Kitâb'da bulamazsan?.

-Rasûlü'llâh'ın Sünnet'i ile.

-Onda da bulamazsan?.

-Kendi re'yim ve ictihâdım ile hukm ederim.

Bu cevâbdan ziyâdesi ile memnûn olan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*,

-Allâhü Teâlâ'ya hamd-ü senâ'lar olsun ki Rasûl'ünün rasûl'ünü, Rasûl'ünün râzı olacağı şey'e muvaffak buyurdu.

dedi.

İşte, fikhın dayandığı ve “**El-Edilletü'l-Erbea**” dediğimiz “**Dört Delil**” budur. Bunun için böyle ulvî esâslara ve sağlam kaynaklara dayanan İslâm Hukûku, müstakil bir mâhiyete, müstakil bir asla, müstakil bir esâsa sâhib olup başka milletlerin hukûk sistemlerinden iktibâs edilmiş bir hukûk sistemi değildir. Bütün özellikleri ile “**vahy**” e dayalı bir hukûk sistemidir.

c- Diğer Deliller

Bu “**Dört Delil**” in hâricinde kalıp kendisine pek az mürâceât edilen ve “**Diğer Deliller**” ismi ile anılan *-İstihsân, İstishâb, Maslahatü'l-Mürsele, Örf ve Âdet, Mezhebü's-Sahâbî ve Şerâiu's-Sâlîfe gibi-* deliller de, fikh'ın fer'î kaynaklarından olup ba'zı fikhî mes'elelerin hallinde yardımcı bir delil olarak kullanılırlar ki bunların tafsîlâtı, daha sonraki bahislerde gelecektir.

d- Küllî Kâdeler

Bunlardan başka bir de “**Küllî Kâdeler**” vardır ki bunlar, yukarıda anlatılan delillerden birisine müncer olması (*dayanması*) ve onları te'yîd etmesi bakımından müstakil bir delil sayılmazlar. Bununla beraber Fıkıh Usûlü İlmi, bunlar gibi ba'zı muayyen kâde ve düsturlardan da istifâde edebilir. Çünkü, bu şekildeki Küllî Kâdeler, ekseriyetle mühmel kalmışlarsa da (*ihmâl edilmişlerse de*), hakkında nass vârid olmayan ba'zı mes'elelerin hallinde, kendisine mürâceât edilecek kat'î esâslardan ve küllî kâdelerden sayılır ki bunlardan ba'zıları şöyledir:

أَلْأُمُورُ بِمَقَاصِدِهَا.

“Bir işden maksad ne ise huküm ona göredir.”⁵⁶

ذِكْرُ مَالًا يَنْجِزِي كَذِكْرِكُلِّهِ.

“Mütecezzî olmayan (bölünme kabûl etmeyen) bir şey'in ba'zısını zikr etmek (bir kısmını bölmeye kalkışmak), küllünü zikr gibidir (tamâmını bölüp parçalamak gibidir).”⁵⁷

⁵⁶ -Mecelle, madde 2.

Bu kâde, (إِئْتِمَا الْأَعْمَالِ بِاَلنِّيَّاتِ) : *Amellerin hükümleri, niyetlere göredir* . (Buhârî, Cüz'.

1.ss.4.).

hadîs-i şerîfinden istinbât olunmuştur.

لَا يُنْكُرُ تَعْيِيرُ الْأَحْكَامِ بِتَعْيِيرِ الْأَزْمَانِ.

“Zamânın teğayyürü ile ahkâm'ın teğayyürü inkâr olunamaz”⁵⁸.

Bu kâidenin aslı, “Eşbah” da şöyledir ki doğrusu da bu esâsa uyarak amel etmektir.

لَا يُنْكُرُ تَعْيِيرُ الْأَحْكَامِ بِتَعْيِيرِ الْأَزْمَانِ بِشَرْطِ أَنْ لَا يُخَالَفَ النَّصَّ وَالْقَوَاعِدَ الْكُلِّيَّةَ.

“Nass'a ve kavâid-i külliyye'ye muhâlif olmamak şartı ile, zamânın teğayyürü ile ahkâm'ın teğayyürü inkâr olunamaz”.

لَا حَرَجَ فِي الدِّينِ.

“Dinde güçlük (darlık) yoktur”.

سَدُّ الدَّرَائِعِ مُقَدَّمٌ عَلَى جَلْبِ الْمَنَافِعِ.

“Sedd-i zerîa -ya'nî fitne, fesâd ve zarara sebep olan şey'leri men' etmek-, menfaatleri celb etmekden önce gelir”.

“Sedd-i Zerîa'dan dolayı haram olan bir şey', râcih bir maslahata mebni' câiz olabilir”.⁵⁹

الضَّرُورَاتِ تُبَيِّحُ الْمَحْظُورَاتِ.

“Zarûretler, memnû' olan şey'leri mübah kılar”.⁶⁰

مَا أُبِيحَ لِلضَّرُورَةِ يُتَّقَدَّرُ بِقَدْرِهَا.

“Zarûretler, kendi miktarlarınca takdîr olunur”.⁶¹

يُتَحَمَّلُ الضَّرَرُ الْخَاصُّ لِأَجْلِ ضَرَرِ الْعَامِّ.

“Zarar-ı âmmi def' için, zarar-ı hâss ihtiyâr olunur”.⁶²

⁵⁷ -Mecelle, madde 63. “Eşbah” dan.

⁵⁸ -Mecelle, madde 39. “Mecâmi”den.

⁵⁹ -Seddü'z-zerâyi', Mâlikî Mezhebi'nde, bir delil olarak kabûl edilir ki bu esâs, şer'an memnû' olan bir şey'e vesile teşkil eden mübah fiillerin de men' edilmesidir.

Aynı şekilde “Def'-i mefâsid, celb-i menâfi'den evlâdur” esâsına binâen, insanın, şer'an memnû' olan her hangi bir şey'e sevk edecek şey'lerden sakınmasını gerektirir. Velev ki o şey'ler, yasak olmasa bile.

Bu esâs, Hanefî Mezhebi'nde de kısmen mu'teber ise de kat'î sûretde kabûl edilmiş değildir.

Hukûk-ı İslâmîyye ve İstîlâhât-ı Fikhîyye Kâmûsü, C. I. ss.382-383. Ömer Nasûhi Bilmen.

⁶⁰ -Mecelle, madde 21. “Eşbah” dan.

⁶¹ -Mecelle, madde 22. “Eşbah” dan.

Her hangi bir zarûret hâli için mübah kılınan (câiz görülen) bir şey', o zarûretin gerektirdiği miktar ile takdîr olunur. Onun ötesine geçilmez. Bir hastaya verilen her hangi bir ilaç gibi. O zarûret hâli ortadan kalkınca, hukûm, yine aslı üzere kalır.

⁶² -Mecelle, madde 25. “Eşbah” dan.

الْحَاجَةُ تُنَزَّلُ مَنَزِلَةَ الصُّورَةِ عَامَّةً كَانَتْ أَوْ حَاصَّةً.

“Hâcet, umûmî olsun husûsî olsun zarûret menzilesine tenzil olunur”.

الْعَادَةُ مُحْكَمَةٌ (أَي هِيَ الْمَرْجِعُ عِنْدَ التَّرَاعُحِ لِأَنَّهَا دَلِيلٌ يُبَيِّنُ عَلَيْهِ الْحُكْمَ).

“Âdet muhakkemdir”.(ya’ni, nizâ’ zamânında âdete mürâceât olunur. Çünkü o, bir delildir ki üzerine hukûm binâ’ kılınır)”.⁶³

إِسْتِعْمَالُ النَّاسِ حُجَّةٌ بِحُجْبِ الْعَمَلِ بِهَا.

“Teâmül, ya’nî nâs’ın isti’mâli bir huccet’dir ki ânınla amel vâcib olur”.⁶⁴

e- Yardımcı Deliller

Her biri bir şer’î delîle müstenid bulunan ve ekseriyetle de bir çok delillerin tetebbu’ ve istikrâ’sı netîcesinde bir kâide hâline getirilmiş olan bu küllî kâideler,⁶⁵ insanda, hukûk fikrinin inkişâf etmesine vesîle olduğu gibi, bir çok hâdiselerin hukûmlerini, en doğru bir şekilde, ta’yîn etmeye de yardım eder. Aynı zamanda fıkıh erbâbına ve hukûkulara da, büyük bir rehber mesâbesinde bulunur.

Bu bakımdan Hanefî Fıkıhî esâslarına göre hazırlanmış bulunan “Mecelle” nin ilk doksandokuz maddesi de, birer küllî kâide olup ba’zı mes’elelerin hallinde -fıkıhcılara ve bi’I-hâssa hukûkulara- yardımcı delil olurlar.⁶⁶ Fakat bu şekildeki kâideleri iyice araştırıp incelemeyen tatbik etmek, büyük hatâlar doğurabilir. Bunun için bu noktaya gâyet iyi dikkât etmek lâzımdır.

Bu sebepten dolayı da, Hanefî Mezhebi’nin esâslarına istinâden hazırlanan “Mecelle” nin mazbatasında, Cevdet Paşa ve arkadaşları,

⁶³ -Mecelle, madde 35. "Eşbah" dan.

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkıhiyye Kâmûsu, C.1.ss.267. Ömer Nasûhi Bilmen

⁶⁴ -Mecelle, madde 36. "Mecâmî" den.

⁶⁵ -**Tetebbu’** : Bir şey’i etrafıca tetkik etme, mâhiyetini anlamaya çalışma, etrafıca inceleme, bir şey’ hakkında geniş bilgi edinme;

İstikrâ’ : Tümevarım, bir şey’ hakkında araştırma yaparak istenilen bilgiyi, istenilen netîceyi elde etme;

İstidlâl: Bir delîle dayanarak bir şey’den bir hukûm, bir netîce çıkarma, bir şey’i delil ile anlama.

⁶⁶ -**Mecelle**: Oniki ciltlik meşhûr târihi ile şöhret kazanmış olan Cevdet Paşa’nın başkanlığı altındaki bir hey’et tarafından Hicrî 1285-1293 (Milâdî 1869-1876) yılları arasında, Hanefî fıkıh kitâblarından toplanarak kaleme alınmış bir kânûn kitâbıdır. Bu kitâb, Padişâh’ın "Mücebince amel oluna" irâdesi ile çıkarılmış bir maddelik fıkıhın ta’rifinden, doksandokuz maddelik küllî kâidelerden ve (1851) maddelik onaltı kitâbdan meydana gelmiş bir eserdir.

Mecelle'nin küllî kâideleri arasında bulunan bu deliller (*kâideler*) hakkında, “*Hukkâm-ı şer’î (şer’î hâkimler), bir sarîh nakl bulamadıkca yalnız bunlarla hukm edemez*” derler.

Aynı şekilde, eski fıkıh kitâblarını aynen nakl ederek Mecelle şerhi yazan son devrin **Fetvâ Emîni Haydar Molla** da, “*Bu kavâid ve zevâbitin muktezâsı ile iftâ’ etmek, müftîye helâl değildir. Belki nakl-i sarîh bulmak lâzımdır*” der ve her maddenin şerhini yaparak nasıl kullanmak lâzım geldiğini bildirir.

Meselâ,

إِسْتِعْمَالُ النَّاسِ حُجَّةٌ يَجِبُ الْعَمَلُ بِهَا.

“*Teâmül, ya’nî nâs’ın isti’mâli bir huccettir ki ânınla amel vâcib olur*”.

maddesini,

“*Nâs’ın isti’mâli, şer’a ve nass-ı fukahâyâ muhâlif olmayan husûslarda, huccettir*”.

şeklinde şerh edip bu maddenin kullanılış şeklini, açık bir şekilde îzah edip gösterir.

f- Arab Dili ve Edebiyâtı

Kur’ân-ı Kerîm’in Arabca nâzil olması, Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’ın Arab’lar içerisinde gönderilmesi ve onlara Arabca hitâb etmesi hasebiyle de, Arab Dili ve Edebiyâtı, Fıkıh Usûlü İlmi’nin en belli başlı yardımcılarından. Bu bakımdan fıkıh sâhâsında selâhiyyetli bir mevki’ işkal edebilmek için Arab Dili ve Edebiyâtı’nı da, bütün fesâhat ve belâğati ile bilmek şarttır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَل لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ
وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ.

“Ey îmân edenler, eğer Allâh’dan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü (hakk ile bâtilı) ayırd edecek bir anlayış (bir ma’rifet ve nûr) verir, suçlarınızı örter ve sizi mağfiret eder. Allâh, büyük lûtufların ve ihsânın sâhibidir”.⁶⁷

---

⁶⁷ -Enfâl, 29

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ BÖLÜM

Şer‘î Delîller

(أَلَدَلَّةُ الشَّرْعِيَّةِ)

“Defil” kelimesinin anlamı

Fıkıh Usûlü İlmi’nin esâsını teşkil eden “Şer’î Delîller” i îzah etmeden evvel “Defil” kelimesinin ifâde ettiği ma’nâ üzerinde biraz durmak lâzımdır. Şöyle ki:

(الكَلِيلُ : Ed-Delîl) :Lügatde, hissî veyâ ma’nevî her hangi bir şey’e doğru yol gösterici, hidâyet edici, irşâd edici ma’nâlarıdır ki belge, şahid, tanık ve kılavuzluk etmek ma’nâlarına da gelir. Cem’i, (أَلَدَلَّةُ : El-Edille) dir.

İstılahda ise, kat’î veyâ zannî olarak **ameliyyât’a** müteallik şer’î hükümleri sahîh bir nazar ile istidlâl etmek ma’nâsıdır.⁶⁸

Bu bakımdan **şer’î delîller**, sahîh bir nazar ile bilinmesi istenilen şer’î bir hukme, insanı kavuşturan Kur’ân, Sünnet, İcmâu’l-Ümmet ve Kıyâsü’l-Fukahâ’dan her hangi biridir.⁶⁹

Meselâ,

⁶⁸ - **İstidlâl** : Delil talep etmek, delile nazar etmek ve bir delile dayanarak bir şey’den bir hüküm, bir netice çıkarmak ma’nâlarıdır.

Eserden müessire, müessirden esere zihnin intikâline de, *istidlâl* denir. Meselâ, güneşin yer yüzündeki ziyâsından güneşin doğmuş olduğunu anlamak gibi.

⁶⁹ -**Şer’î huküm** : Bizim gibi kulların fiillerine teallük eden ve Şârî-i Mübîn’in hitâbı ile sâbit olan farziyyet, vücûb, nedb, ibâha, hıll, kerâhet, hurmet, sıhhat, fesat, butlan gibi şey’lerden her hangi biridir.

Meselâ, mükellef bir kimsenin yaptığı bir ibâdetin farz veyâ vâcib veyâ sünnet olduğunu; akd ettiği bir muâmelenin sahîh veyâ fâsîd, nâfiz veyâ gayr-i nâfiz bulunduğunu, ancak Şârî-i Mübîn’in o hususdaki beyânı ile (*açıklaması ile*) bilebiliriz ve ona göre hareket ederiz.

فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ.

“Kadınlardan, size helâl olanlar ile evleniniz (size helâl olanları nikâh ediniz)”⁷⁰.

âyet-i kerîmesi, nikâh ile evlenme konusunda, şer’î bir delildir. Bu âyet-i kerîmeye nazar edince, izdivâcın (*evlenmenin*) meşrû’ ve helâl bir muâmele olduğunu anlamış oluruz.

Naklî ve Sem’î Deliller

Kitâb ile Sünnet’ in ihtivâ ettiği delillere (**Naklî ve Sem’î Deliller**) denir ki bunlar, Şârî-i Mübîn’den hem sübûtları ve hem de birer şer’î hukme delâletleri i’tibârıyla dört kısımdırlar.⁷¹ Bunun için matlûbu (*istenilen şey’i*) isbât etmek bakımından kuvvetleri de birbirinden farklıdır. Şöyle ki:

1-Hem sübûtu, hem de ma’nâya delâleti kat’î olan deliller.

Bunların, hem Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’dan sübûtu kat’îdir, hem de şer’î bir hüküm üzerine delâletleri kat’îdir. Her ikisinde de en ufak bir şübhe yoktur. Müfesser ve Muhkem olan *-ya’nî hiç bir vehile te’vîle ihtimâli olmayan-* Kur’ân âyetleri ile sarîh (*açık*) ve mefhûmları (*anlamaları*) kat’î olan Mütevâtir Sünnet ve Hadîs’ler gibi.⁷²

Böyle deliller ile sâbit olan hükümler, “**Farz**” vayâ “**Haram**” olur ki bunların farz veyâ haram oluşları, hem ilim, hem i’tikâd, hem de işlenmesi veyâ işlenmemesi cihetinden farz veyâ haramdır. Bu bakımdan bu şekildeki deliller ile sâbit olan *-farz veyâ haram gibi-* hükümleri inkâr etmek, küfrü icâb etdirir. Aynı zamanda farzı yapanlar ile haramı yapmayanlar sevâb, bunların aksini yapanlar ise azâb kazanırlar.

Meselâ, beş vakit namaz kılmanın farz olduğuna inanmak, hem ilim, hem de i’tikâd yönünden kat’î farz olduğu gibi, amel yönünden beş vakit namazı kılmak da kat’î farzdır. Bunu terk etmek, hiç bir

⁷⁰ -Nisâ’ Süresi, âyet 3.

⁷¹ -**Sübût** : Bir şey’in sâbit olması, gerçekleşmesi demektir ki burada, şer’î bir delilin Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’dan sâbit olması kat’î sâbit olması ma’nâsındadır.

⁷² -**Tevâtür** : Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’dan zamânımıza kadar, hiç bir şekilde yalan üzere ittifakları câiz olmayan ve görülmeyen büyük bir cemâat tarafından nesilden nesile nakl edilerek gelen haberlere denir ki Kur’ân-ı Kerîm’in tamamı ile mütevâtir Sünnet ve Hadîs’ler böyledir.

zaman helâl değildir. Yapana sevâb, özürsüz terk edene de azâb lâzım gelir. İnkâr etmek ise, küfrü îcâb etdirir ki bundan şiddetle sakınmak lâzımdır.

2-Sübûtu kat'î, delâleti zannî olan deliller

Bunların sübûtları, *-tevâtür ile olduğu cihetle-* kat'îdir. Fakat lâfızları, birden fazla ma'nâ ifade ettiği için, şer'î bir hüküm üzerine delâletleri zannîdir. Bunlardan hangisini ifade ettiği kat'î değildir. Bunun için de böyle delillere, şübheli delil denir. Fakat bu şübhe, sübût cihetinden değil, aynı ma'nâya delâlet noktasındadır.⁷³ **“Müevvel”** denilen (*te'vîle müsâid olan, bir kaç ma'nâya gelen*) Kur'ân âyet'leri ile Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan tevâtüren menkûl olduğu halde lâfızları müevvel olan hadisler gibi.

Böyle deliller ile sâbit olan hükümler, **“Vâcib”** veyâ **“Tahrîmen mekrûh”** olur ki bunların vâcib veyâ tahrîmen mekrûh oluşları, ilim ve i'tikâd yönünden farz olmayıp vâcibdir. Bu bakımdan böyle deliller ile sâbit olan hükümleri inkâr etmek, küfrü îcâb etdirmez. Fakat böyle bir fiilde bulunan bir kimse, ma'siyetde kalır ki bundan şiddetle sakınmak lâzımdır.⁷⁴ Çünkü delîli kat'î olmayıp zannîdir. Bununla berâber amel cihetinden (*işlenmesi veyâ işlenmemesi cihetinden*) **“Farz”** dır. Terki aslâ câiz değildir. Terk eden âsim ve günahkâr olur. Aynı zamanda vâcibi yapanlar ile tahrîmen mekrûh olan bir şey'i yapmayanlar sevâb, bunların aksini yapanlar ise günah (*azâb*) kazanmış olurlar.

Meselâ, vitir namazı kılmak, amelen farzdır. Terki câiz değildir. Terk eden âsim ve günahkâr olur. Aynı zamanda kazâsı da vâcibdir. Fakat ilmen ve i'tikâden farz değildir. Çünkü delîli kat'î olmayıp zannîdir. Bu bakımdan bunu inkâr etmek, küfrü îcâb etdirmezse de böyle bir kimse ma'siyetde kalır. Bunun için vitir namazını kılana sevâb, terk edene de azâb lâzım gelir.

Aynı şekilde abdest alırken başın dörtde birini mesh etmek de böyledir. Başa mesh etmek, kat'î delil ile sâbit olduğundan kat'î farzdır. Bunun için bunu inkâr etmek, küfrü îcâb etdirir. Başın dörtde birini mesh etmek ise, zannî delil ile sâbit olduğundan vâcibdir. Bunu inkâr eden ise, kâfir olmayıp ma'siyetde kalır, âsim ve günahkâr olur.

⁷³ -Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm'de zikri geçen (كُرُؤٌ : **Kurû'**) kelimesi, hem "Hayz", hem de "Tuhr: Temizlik" ma'nâlarına geldiğinden iki ma'nâ arasında müşterek bir lâfızdır. Bunlardan birisine delâleti, kat'î değildir. Bunun için de delâleti, zannîdir.

⁷⁴ -**Ma'siyet:** Âsî olmak, itâatsiz olmak, isyân etmek ve günah işlemek hâlinde bulunmak, ma'nâlarıdır

Buradaki zannî olan bu delîl, müctehîdler arasında o kadar kuvvet bulmuştur ki hemen hemen kat'î olan delîle yaklaşmıştır. Bu bakımdan bu kadar kuvvetli zannî bir delîl ile sâbit olan bu hüküm de, farz gibi olur. Bunun için de bu şekildeki zannî deliller ile sâbit olan hükümlere “**Amelî Farz**” denilmiştir. Böyle olduğu için de başın dörtde birini mesh etmek, farz gibidir. Bunu yapmayıp da az bir yerini *-meselâ bir iki telini-* mesh edivermek câiz olmaz.⁷⁵

3-Sübûtu zannî, delâleti kat'î olan deliller

Bunların, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sübûtu, mütevâtir ve meşhûr hadîsler kadar, kuvvetli ve kat'î değildir. Fakat ma'nâyâ delâletleri (*bir hüküm üzerine delâletleri*) kat'îdir. Bir kaç ma'nâyâ ihtimâli yoktur. Haber-i âhad kabîlinden olup âhad tarîkiyle (*bir kişi tarafından*) rivâyet olunan ve lâfızları müfesser veyâ muhkem olan hadîsler ve haberler gibi.

Böyle deliller ile sâbit olan hükümler de, yine “**Vâcib**” veyâ “**Tahrîmen mekrûh**” olur ki aynı hükümleri ihtivâ eder.

4-Sübûtu da, delâleti de zannî olan deliller

Lâfız bakımından bir kaç ma'nâyâ ihtimâli bulunan ve âhad tarîkiyle rivâyet edilmiş olan hadîsler ve haberler gibi.

Böyle deliller ile sâbit olan hükümler de, **sünnet** veyâ **müstehâb** olur ki bunlardan, müekked sünnet'leri (*kuvvetli sünnet'leri*) yapanlar, farz ve vâcib'den az sevâb kazanırlar. Bile bile terk edenler de, itâba ve Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın tekdîrine uğrayıp rüsvay olurlar.

Müstehâb, sünnetin müekked olmayan (*kuvvetli olmayan*) kısmıdır ki buna, *-Mendûb, Nâfile, Âdâb, ve Tatavvû'-* da denir. Nâfile namaz

⁷⁵ -**Vâcib**, üç kısımdır:

1- Kat'î delîl ile sâbit olmayan, fakat kuvvetli bir zannî delîl ile sâbit olan vâciblerdir ki buna, amelî farz da denir. Vitir namazı kılmak, abdest alırken başın dörtde birini mesh etmek gibi.

2-Amelde birinci kısmın ya'nî amelî farzın aşağısında olan ve müekked sünnetlerin de üstünde bulunan vâciblerdir ki *-fevti ile cevâz fevt olmayan, ya'nî yapılmadığı zaman câiz olması ortadan kalkmayan, şey'-* dir. Namazda Fâtiha okumak, vitir namazında kunut tekbîri almak ve kunut duâsı okumak, bayram namazlarında zâid tekbîrleri almak ve sehv hallerinde sehv secdesi ile tamamlanması mümkün olan diğer vâcibleri yapmak gibi. Bunlar unutulsa bile namaz yine câizdir, sahih olur. Fakat sevâbı noksan olur. Bununla berâber bu vâciblerden birisini, bile bile kasden terk eden bir kimsenin, o namazı iâde etmesi (*yeniden kılması*) lâzım gelir. İâde etmezse tahrîmen mekrûh olup ikâba (*azâba*) müstehik olur.

3-Fıkıh kitâblarında bir istilâh olarak kat'î farz ma'nâsında kullanılan vâciblerdir ki bu gibi yerlerde bir istilâh olarak kullanılan “**Vâcib**” lâfzı, “**Kat'î farz**” ma'nâsındadır.

kılmak ve oruc tutmak gibi. Bunları yapanlar sevâb kazanırlar. Yapmayanlara ise, bir şey' lâzım gelmez.

Müekked olmayan sünnetleri veyâ müstehâbları yapmamak da, tenzihen mekrûhdur. Sağ eli ile sümkürmek ve burnunu temizlemek gibi ki bunları yapmayanlar da, müstehâb'ları yapanlar gibi sevab kazanırlar.

Kat'î ve Zannî deliller

Yukarıda zikri geçen Naklî ve Sem'î delillere, kat'î veyâ zannî denilmesinin sebebi, delillerin kat'î ve zannî diye iki kısma ayrılmalardanıdır. Bunun için şer'î deliller, aşağıdaki şekilde, ya kat'î olurlar veyâ zannî olurlar.

a- Kat'î deliller

Medlûl'den (*hakkında delil getirilen şey'den*) ihtimâli yok ettiği için bi-lâ-şekk (*şübhersiz olarak*) makbûldürler. Meselâ,

فَأَقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ.

“**Kur'ân'dan kolay geleni okuyunuz**”.⁷⁶

âyet-i kerîme'si ile,

لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ.

“*İslâm Dîni'nde (Müslümânlık'da) ibtidâen zarar olmadığı gibi, mukâbele ile de zarar yoktur (câiz değildir)*”.⁷⁷

hadîs-i şerîfi,

kat'î bir delil (*ya'nî kat'î bir esâs, kat'î bir asl, kat'î bir nass*) dır ki böyle deliller ile sâbit olan hükümler de **kat'î** olur.

b- Zannî deliller

Medlûl'den ihtimâli yok etmediği için mutlakâ kendisinde bir şekk (*bir şübh*e) vardır. Bunun için böyle deliller, kat'î bir delile (*kat'î bir esâsa, kat'î bir asla, kat'î bir nassa*) dayanmadıkca makbûl olmazlar. Ancak kat'î bir delile (*kat'î bir esâsa, kat'î bir asla, kat'î bir nassa*) dayanırlarsa o zaman makbûl olurlar. Meselâ,

لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ.

⁷⁶ -Müzzemmil Sûresi, âyet 20.

⁷⁷ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi, C.6.ss.378. Kâmil Miras.

“(Namaz’da) Fâtihatü’l-Kitâb’ı okumayan kimsenin namazı yokdur”.⁷⁸

hadîs-i şerîfi,

zannî bir delîl (*zannî bir esâs, zannî bir asl*) dır ki böyle deliller ile sâbit olan hükümler de **zannî** olur.

Buna göre kat’î bir esâsa (*kat’î bir asla*) dayanmayan zannî bir delîl, kat’î bir esâsa (*kat’î bir asla*) muhâlif olursa sâkit olur, (*ya’nî huküm ve i’tibârdan düşmüş, hükümsüz kalmış olur*). Kur’ân-ı Kerîm’in umûmuna muhâlif olan hadîs-i şerîfler gibi. Meselâ,

لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ.

“(Namaz’da) Fâtihatü’l-Kitâb’ı okumayan kimsenin namazı yokdur”.

hadîs-i şerîfi,

فَأَقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ.

“**Kur’ân’dan kolay geleni okuyunuz**”.⁷⁹

âyet-i kerîmesinin umûmuna muhâlifdir. Bu bakımdan İmâm A’zâm *rahmetü’llâhi aleyh*, bu hadîs-i şerîf ile amel etmemişdir.⁸⁰

⁷⁸ -Bu hadîs-i şerîf’in başka bir ifade şekli (لَا صَلَاةَ إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ) : Fâtihatü’l-Kitâb’sız namaz yokdur) şeklindedir. Bunun için farz namazların birinci ve ikinci rik’atleri ile sünnet ve nâfile namazların her rik’atinde Fâtiha okumak vâcib’dir.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tacrîd-i Sarîh Tercemesi, C.2.ss.733. (422 nolu hadîs-i şerîf ve îzâhı). Ahmed Naim.

⁷⁹ -Müzzemmil Sûresi, âyet 20.

⁸⁰ -Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’dan tevâtüren gelen ve kat’î bir esâs (*kat’î bir asl*) olan (*صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي*) : *Namazı benden gördüğünüz gibi kılın*” hadîs-i şerîf’inde ve namaz ile ilgili diğer hadîs-i şerîflerde belirtilen esâslara binâen namazda -mutlak olarak- kırâet (*ya’nî Kur’ân okumak*):

a- İmâm A’zâm Ebû Hanîfe’ye göre, -*ister Fâtiha ile, ister diğer sûre’ler ile, ister âyet okumak ile olsun*- namazın yalnız ilk iki rek’atinde vâcibdir (*farzdır*).

b- İmâm Şâfiî ile İmâm Ahmed ibn-i Hanbel’e göre, namazın her rek’atinde vâcibdir (*farzdır*).

c-İmâm Mâlik’e göre ise, kendisinden gelen iki rivâyetin birinde, musallî (*namaz kılan kimse*), namazın bir rek’atinde kırâeti terk edecek olursa, sehv secdesi lâzım gelir. Diğerinde ise, yalnız sabah namazında rek’atin birinde kırâeti terk ederse, yeniden kılar.

Bu husûslar (*bu hükümler*), hem imâm olan (*namaz kıldırın*), hem de münferid olan (*yalnız namaz kılan*) kimse hakkındadır.

Me’mûm olan (*imâma uyan*) kimse hakkında ise, bu durum şöyledir

a- İmâm A’zâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik ve İmâm Ahmed ibn-i Hanbel’e göre -hem salâtü’l-cehriyyede (*açık ve sesli kılınan namazda*), hem de salâtü’s-sıriyyede (*gizli ve sessiz kılınan namazda*)-, me’mûma, kırâet vâcib değildir.

Hattâ İmâm Mâlik, salâtü’l-cehriyyede, me’mûmun kırâetini mekrûh görmüş, İmâm Ahmed ibn-i Hanbel ise, salâtü’s-sıriyyede, me’mûmun kırâetinin müstehâb olduğuna kâil olmuştur.

Bunun için şer'an ma'lûm olan kat'î bir esâsa (*kat'î bir asla*), muhâlif olan bir hadîs-i şerîf ile amel olunmaz. Böyle hadîs-i şerîfleri kabûl etmek husûsunda ihtiyatlı davranmak lâzım gelir. Çünkü râvî'nin hatâ etmek ihtimâli vardır.

Ser'î Defiller

Defiller, bir de “**Şer'î ve Akfî defiller**” diye ayrıca iki kısma daha ayrılırlar ki bizim burada üzerinde duracağımız kısım, “**Şer'î defiller**” dir. Bunlara “**Naklî ve Sem'î defiller**” de denir.

Fıkıh Usûlü İlmi'nin asıl dayanak noktasını teşkil eden bu şer'î defillerin en başında Kitâb, Sünnet, İcmâu'l-Ümmet ve Kıyâsü'l-

b- İmâm Şâfiî'ye göre ise, salâtü'l-cehriyyede, me'mûmun kırâeti, sahîh görülen iki kavle nazaran vâcib, salâtü's-sirriyyede ise, me'mûmun kırâeti, cezman (*kesinlikle*) vâcib'dir.

Namazda kırâetin vücûbu hakkındaki ihtilâf, *-sebeb ve delilleri yukarıda zikr edilmemekle berâber-* özetle bu şekilde olduğuna göre, konumuz olan hadîs-i şerife binâen de namazda **Fâtihatü'l-Kitâb**'i okumak,

a- İmâm A'zâm Ebû Hanîfe'ye ve mensûbları olan Hanefî'lere göre, namazın ilk iki rek'atinde vâcibdir. Terki hâlinde namaz sâkit olursa da terk eden kimseye ism (*günah*) lâzım gelir. Çünkü bu hadîs-i şerîfdeki nefiy, kemâlin nefiyine mahmûldür, ya'nî Fâtiha okunmazsa, namaz tam ve kâmil bir namaz olmaz. Güdük olup sevâbı noksan olur.

İmâm A'zâm Ebû Hanîfe'ye göre, kırâetde farz olan - (*مُدَّاهَاتَانِ*) gibi kısa da olsa yine- bir âyetdir. İmâmeyn'e göre ise, ya uzun bir âyet veya üç kısa âyetdir.

Yine bunlara göre, kırâetin farziyyeti, yalnız ilk iki rek'atdedir. Son iki rek'atde ise hâssaten *Fâtiha* okumak sünnettir. Musallî, Fâtiha yerine tesbîh ile meşkûl olur veya sükût ederse, namaz yine câiz olur.

b- İmâm Şâfiî ve mesûbları olan Şâfiî'lere göre de, musallî, ister münferid, ister imâm, isterse me'mûm olsun, kıldığı namaz da ister sırrî, ister cehrî olsun, her rek'atde Fâtiha okumak bir rükündür (*farzdır*). Çünkü konumuz olan hadîs-i şerîfde, namazda Fâtiha okumayan musallînin namazı, nefiy olunuyor. Bu nefiy ise, namazın sıhhatinin nefiyine mahmûldür., ya'nî Fâtiha okunmazsa, namaz sahîh olmaz ve yeniden kılınması lâzım gelir.

c- İmâm Mâlik ve mensûbu olan Mâlikî'lerin de, meşhûr olan mezhebi, Şâfiî'lerinki gibidir.

Gerek konumuz olan bu hadîs-i şerîfde ve gerekse buna benzer diğer hadîs-i şerîflerde, Fâtihâ'sız kılınan namazın olmayışını, bütün imâmlar (*bütün müctehidler*), -ittifâk ederek- bir noksanlık olarak kabûl etmişlerdir. Fakat,

a- Hanefî'ler, bu noksanlığı namazın zâtına (*ya'nî sıhhatine*) değil, vasfına (*ya'nî kemâline*) hamlederler ve buna delil olarak da " **فَأَقْرَأُوا مَا تَبَيَّنَ مِنَ الْقُرْآنِ :Kur'an'dan kolay geleni okuyunuz**" âyet-i kerîmesini gösterirler. Bunun için de namazın ilk iki rek'atinde Fâtiha okumak, vâcibdir, derler.

b- Şâfiî'ler ise, bu noksanlığı namazın vasfına (*ya'nî kemâline*) değil, zâtına (*ya'nî sıhhatine*) hamlederler ve buna delil olarak da, yukarıda zikri geçen hadîs-i şerîfi gösterirler. Bunun için de, namazın her rek'atinde Fâtiha okumak, bir rükündür (*bir farzdır*), derler.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i sarîh Tercemesi, C.2.ss.734-735. (422 nolu hadîs-i şerîf ve izâhından). Ahmed Naim.

Fukahâ' gelir ki bunlara (أَلْأَدِلَّةُ الْأَرْبَعَةُ : **El-Edilletü'l-Erbea** : Dört Delil) denir.

Bunların dışında kalan ve müctehidler arasında huccet olmaları (*delil olmaları*) tamâmen veyâ kısmen kabûl edilip edilmeyen bir kısım deliller daha vardır ki bunlar, şer'î hükümleri isbât etme husûsunda tâlî derecede (*ikinci derecede*) birer delil sayılırlar veyâ sayılmazlar. Bu şekilde olan delillerden de ba'zı hallerde *-belli şartlar dâhilinde-* istifâde edilir.

Bu bakımdan Fıkıh Usûlü İlmî'nin esâsını teşkil eden ve ileride geniş izahları gelecek olan Şer'î deliller, **tetebbu' ve istikrâ'** cihetinden aşağıdaki kısımlara ayrılırlar ki şunlardır:⁸¹

1- El-Kitâb (الْكِتَابُ)

K i t â b' dan maksad, *-Fıkıh Usûlü İlmî'ne göre-* Kur'ân-ı Kerîm'dir.

2- Es-Sünnet (السُّنَّةُ)

S ü n n e t' den maksad, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın sözleri, fiilleri ve ba'zı hâdiseler karşısında sükût buyurmuş oldukları şey'lerdir.

3- İcmâu'l-Ümmet (إِجْمَاعُ الْأُمَّةِ)

Bir asırda yaşayan İslâm müctehidlerinin şer'î bir hüküm üzerinde aynı hukme vararak ittifak etmeleri keyfiyettir.

4- Kıyâsü'l-Fukahâ' (قِيَاسُ الْمُفْقِهَاءِ)

İki ma'lûm şey'den birinin mensûs olan (*nass ile sâbit olan*) hukmünü (*ya'nî bu hukmün mislini*), aralarındaki müşterek illet'den dolayı diğerine de ictihâd sûretiyle izhâr etmek (*tatbik etmek*) dir.

5- El-İstihşân (أَلْإِسْتِحْسَانُ)

⁸¹ -**Tetebbu'** : Bir şey'in arkasını bırakmayarak gereği gibi inceleyip araştırmak, bir şey'i, etrafıca tetkik etmek, mâhiyetini anlamaya çalışmak, etrafıca incelemek, bir şey' hakkında geniş bilgi edinmek.

İstikrâ' : Bir cinsin ekseriyetinde müşâhede olunan bir keyfiyeti umûma şâmil kılıp o cinsin ekseriyetine isnâd etdirerek isbât etmek, tümevarım, bir şey' hakkında araştıma yaparak istenilen bilgiyi, istenilen neticeyi elde etmek.

Muhâdarâtü fi Usûli'l-Fıkhi alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmiyye, Cüz'. 1.ss.124. Bedru'l-Mütevellî Abdü'l-Bâsit.

Celî Kıyâs'a muhâlif olan bir delîl veyâ Hafî Kıyâs demektir ki kıyâsı bırakarak nâsa (*insanlara*) daha muvâfık olanı iltizâm etmektir. Bununla berâber Hafî Kıyâs'dan daha eamm (*daha umûmî*) dir.

6- El-İstisâb (أَلَا شَيْضِحَابٌ)

Mâzîde sâbit olup daha sonra zâil olduğu bilinmeyen bir şey'in hâlâ devam üzere sayılmasıdır, (*aslı üzere kalmasıdır*).

7- El-Örf ve'l-Âdet (الْأُورْفُ وَالْأَعَادَتُ)

Ö r f : İnsanlar arasında tanınmış, güzel görülmüş, redd ve inkâr edilmeden tekrar tekrar yapılagelmiş şey'dir ki buna "**Ma'rûf**" da denir. Diğer bir deyimle de, aklen ve şer'an müstahsen olan, selim akıl sâhibleri yanında münker olmayan şey'dir.

Â d e t : İnsanlar arasında alışılâ gelen her hangi bir şey', her hangi bir işdir ki buna "**Teâmül**" da denir. Diğer bir deyimle de, şer'a ve akla muhâlif olmayan ve fâidesi açıkca görülüp bilinen güzel ve iyi işlerdir ki buna "**Hasen olan (güzel olan) âdet**" da denir. Zıddı ise, "**Kabih olan (çirkin olan) âdet**" dir.

8- El-Maslahatü'-Mürsele (الْمَصْلَحَةُ الْمُرْسَلَةُ)

Hakkında muayyen bir şer'î hüküm bulunmayan (*ya'nî şer'-i şerîf tarafından ne i'tibâr, ne ibtâl ve ne de ilgâ' edildiği ma'lûm olmayan, kendi hâline bırakılmış gibi bir durumda olan*) bir hâdise hakkında, maslahat icâbına göre hüküm vermektedir.

9- Mezhebü's-Sahâbî (مَذْهَبُ الصَّحَابِيِّ)

Ashâb-ı Kirâm'ın sözleri, fetvâları ve dînde ta'kîb etdikleri yoldur.

10-Şer'aiu's-Sâlife (شَرَائِعُ السَّالِفَةِ) veyâ **Şer'u men Kablenâ** (شَرْعُ مَنْ قَبْلَنَا)

Bizden evvelki milletlerin peygamberleri vâsıtasıyla kendilerine tebliğ edilmiş olan şerâatlerdir.⁸²

İstidlâl'de Delîl'in mertebeleri

Cumhûru'l-Ulemâ', her hangi bir mes'eleyi, şer'at hükümlerine göre halledebilmek için, evvelâ **Kur'an-ı Kerîm**'e, onda bulunmazsa **Ahâdis-i Nebeviyye**'ye, onda da bulunmazsa Müctehidîn-i Kirâm'ın **ictihâd**'ına (*ya'nî İcmâu'l-Ümmet'e*) mürâceat edilmesini, şâyet onda

⁸² -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.6.ss.516. Kâmil Miras.

da bulunmazsa **Kıyâsü'l-Fukahâ'ya** mürâceat edilerek işin (*mes'elenin*) akıl yolu ile halledilmesini, ittifakla kabûl ve tasdîk etmişlerdir. Bununla berâber bu dördüncü yolun (*ya'ni Kıyâsü'l-Fukahâ'nın*), diğer üç delîle dayanması ve onlara aykırı olmaması şarttır.

Cumhûru'l-Ulemâ', bu kabûl ve tasdîkdeki tereddüdsüz kuvvetini, Kur'ân-ı Kerîm'in şu âyet-i kerîmesinden almış ve ona göre hareket etmiştir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَارَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا. ٤

“Ey îmân edenler, Allâh'a, Rasûl'üne (Muhammed aleyhi's-selâm'a) ve sizden olan emir sâhiblerine (ulü'l-emre) itâat edin. Eğer (dîne âit işlerinizden) bir şey' hakkında ihtilâf ederseniz, hemen onu Allâh'a (Allâhü Teâlâ'nın kitâbı Kur'ân'a) ve Rasûl'üne (Rasûl'ünün Sünnet'ine) döndürün (mürâceat edin). Eğer Allâh'a ve Âhîret Günü'ne inanıyorsanız. Bu mürâceat, (sizin için) hem hayırlı, hem de sizin hüküm ve te'vîlinizden daha iyidir”.⁸³

⁸³ -Nisâ' Süresi, âyet 59.

Bu âyet-i kerîme'deki **Ulü'l-Emr**'den murad, Müslümânlardan olan *"Halîfeler, Kadılar, Âlimler, Kumandanlar ve bunlar gibi hakk ve adâlet ile hareket eden bütün emir sâhibleri"* dir.. Bu bakımdan hakk ve adâlet ile hareket eden bu emir sâhiblerine, insanların itâat etmesi vâcibdir (*farzdır*). Çünkü âyet-i kerîmenin hükmü, bunu icâb ettirmektedir. Fakat hakk ve adâlet ile hareket etmek şarttır.

Diğer bir rivâyette de, Ulü'l-Emr'den murad, *"Şeriat Âlimleri"* dir, denilmiş ve buna delil olarak da şu âyet-i kerîme gösterilmiştir:

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْحُوفِ أَدَّعُوا بِهٖ طَوْلَهُ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلَّهُ الَّذِينَ يَسْتَبِطُونَ مِنْهُمْ. ط

"Onlara eminlik veyâ korku haberi geldiği zaman onu yayıverirler. Halbuki bunu (eminlik veyâ korku haberini)- Peygambere ve onlardan (Mü'minlerden) olan emir sâhiblerine döndürmüştü (mürâceat etmiş) olsalardı, o (haberi) arayıp yayanlar, bunu muhakkak ki onlardan öğrenirlerdi". (*Nisâ', 83*).

Bu âyet-i kerîmelerde *mutlak* olarak ifade buyurulan *itâat emri*, *"Sizden olan (Müslümân'lardan olan) emir sâhiblerine"* lâfzı ile kayıtlandırılmış olduğundan, mü'minlerden olmayan Ulü'l-emre itâat etmek, dînen vâcib değildir. Ancak itâat yerine, bir ahde riâyet etmek konusu mevzûu bahs olur.

Mü'minlerden olan Ulü'l-Emre itâat hakkında, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan bir çok hadis-i şerif rivâyet olunmuştur ki bilinmesinde fayda mülâhaza edilen bu hadis-i şeriflerden ba'zıları şöyledir:

مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ وَمَنْ يُطِعِ الْأَمِيرَ (وَمَنْ أَطَاعَ أَمِيرِي) فَقَدْ أَطَاعَنِي وَمَنْ بَغَضَ الْأَمِيرَ (وَمَنْ عَصَى أَمِيرِي) فَقَدْ عَصَانِي.

Bu âyet-i kerîme ile, dînî bir mes'eledeki ihtilâfda, ilk baş vurulacak mihakk taşının Allâhü Teâlâ'nın kitâbı **Kur'ân** olduğu, onda bulunmazsa Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın **Sünnet**'ine

وَأَمَّا الْإِمَامُ حَتَّى يُقَاتَلَ مِنْ وَرَائِهِ وَيَتَّقَى بِهِ فَإِنَّ أَمْرَ بَنِي قَوْمِ اللَّهِ وَعَدْلَ فَإِنَّ لَهُ بِدَالِكِ آخِرًا وَإِنْ قَالَ بَعْدَهُ فَإِنَّ عَلَيْهِ مِنْهُ .

"Bir kimse bana itâat ederse, Allâh'a itâat etmiş olur. Bir kimse bana isyân ederse, Allâh'a isyân etmiş olur. Bir kimse emîre (benim emîrime) itâat ederse, bana itâat etmiş olur. Bir kimse emîre (benim emîrime) isyân ederse, bana isyân etmiş olur".

"İyi bilinmelidir ki, Devlet Reisi (millet için) bir siperdir. O'nun önünde, O'nun kumandasında, harb olur. O'nunla (dışmandan) korunulur. Eğer O, (millete) takvâ ile emrederse, adâlet ile hareket ederse, bu emriyle, adâletiyle me'cûr olur. Eğer takvâ ve adâletden başkası ile emr ve hukm ederse, bundan hâsıl olan günah, O'na râci'dir".

Buhârî, Kitâbü'l-Ahkâm, Cüz, 9.ss.77.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tecemesi, C.8.ss.348. (1240 nolu hadîs-i şerîf) Kâmil Miras.

Et-Tâcü'l-Câmiu li'l-Usûli fi Ehâdîsi'r-Rasûl s.a.v. C.3.ss.44. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf.

الَسَّمْعُ وَالطَّاعَةُ حَقٌّ مَا لَمْ يُؤْمَرْ بِمَعْصِيَةٍ فَإِذَا أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ.

"(Devlet âmirlerinin emirlerini) dinlemek ve ma'siyetle emr olunmadıkça itâat ve icâbet etmek vâcibdir. Ma'siyetle emr olunduğu zaman da onları dinlemek ve boyun eğmek yoktur".

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.8.ss.348. (1239 nolu hadîs-i şerîf). Kâmil Miras.

الَسَّمْعُ وَالطَّاعَةُ عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ فِيمَا أَحَبَّ أَوْ كَرِهَ مَا لَمْ يُؤْمَرْ بِمَعْصِيَةٍ فَإِذَا أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ.

"Müslim bir kimsenin, -ma'siyet ile emr etmedikçe- emîrini dinlemesi ve ona itâat etmesi vâcibdir. Vevl ki emîrin veyâ kendisinin, hoşuna gitsin veyâ gitmesin. Eğer emîr, ma'siyet ile emr ederse, o zaman ona onu dinlemek ve itâat etmek lâzım gelmez".

Buhârî, Kitâbü'l-Ahkâm, Cüz, 9.ss.78.

Et-Tâcü'l-Câmiu li'l-Usûli fi Ehâdîsi'r-Rasûl s.a.v. C.3.ss.44. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf.

اسْمَعُوا وَأَطِيعُوا وَإِنِ اسْتَعْمَلَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ (وَإِنِ اسْتَعْمَلَ عَلَيْكُمْ عَبْدًا حَبَشِيًّا) كَأَنَّ رَأْسَهُ زَيْبَةٌ.

"(Ey Ashâb'ım, vâlîlerinizin, kumandanlarınızın, âmirlerinizin) emirlerini dinleyiniz ve onlara itâat ediniz. Üzerinize ta'yîn olunan (vâlî, kumandan, âmir), başı, siyah kuru üzüm gibi saçlı Habeşî bir köle olsa bile".

Buhârî, Kitâbü'l-Ahkâm, Cüz, 9.ss.78.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.12.ss.314. (2124 nolu hadîs-i şerîf) Kâmil Miras.

Et-Tâcü'l-Câmiu li'l-Usûli fi Ehâdîsi'r-Rasûl s.a.v. C.3.ss.45. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf.

لَا طَاعَةَ فِي مَعْصِيَةِ إِمَامٍ الطَّاعَةَ فِي الْمَعْرُوفِ.

"Ma'siyetde itâat câiz değildir. Ancak, itâat ma'rûf'dadır".

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.12.ss.294. Kâmil Miras.

Bütün bu esâslara binâen, Kâmil Miras merhûm, bu husûsda, özetle şöyle demektedir:

"Bununla berâber Dâvûdî' nin beyânına göre, Ümerâ-i Sü' (zâlim ve kötü âmirler) hakkında, ulemâ'nın re'ÿ ve icthâdî şöyledir:

Bir fitne ve fesâda, bir cevri ve zulme sebep olmadan azil ve iskâtî mümkün olursa def' etmek, mümkün olmazsa sabr etmek ve kalben onun küfür ve ma'siyetini inkâr etmek, gerektir.

Ba'zılarına göre de,

Fâsık kişiye başlangıçta âmme velâyeti akd olunmamalıdır. Şâyet âdil olarak akd olunup bîat edildikten sonra zulme, cevri başlarsa, bir küfürü iltizâm etmedikçe, ona karşı hurûc (ayaklanma) ve ihtilâl sahîh değildir. Eğer küfürü iltizâm ederse, huric ve ihtilâl vâcib olur".

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.12.ss.294. ve 315. (2113 ve 2124 nolu hadîs-i şerîflerin izâhından). Kâmil Miras.

mürâceat edilmesi lâzım geldiği bildirilmektedir. Bunun için ilk hamlede bu ikisine (*ya'nî Kitâb ve Sünnet'e*) mürâceat etmek vâcibdir.

Bir mes'elenin halli, eğer bu ikisinde veyâ ikisinden birinde bulunursa, onun ile amel olunur. Eğer bunlardan birisinde bulunmazsa, gidilecek tek yol ve çâre, **ictihâd**'dir ki işte ulemâ', buradan kuvvet alarak ictihâd yapmaya cür'et etmiştir.

Ayrıca aşağıdaki âyet-i kerîme ile de, Kitâb ve Sünnet'in esâsından ayrılmamak şartı ile, İctihâd'ın yapılabileceğine işâret olunmuştur. Bu bakımdan her hangi bir Sahâbe ve İmâm kavli ile, âyet veyâ hadîsin terki aslâ câiz değildir. Böyle bir yola sapan kimse, açık bir dalâlete düşer ve dinden çıkar.⁸⁴

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ط وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا.

“Allâh ve Rasûl'ü bir işe hukm ettiği zaman mü'min olan bir erkek ile mü'min olan bir kadın için (ona aykırı olarak) işlerinde kendilerine muhayyerlik yoktur. (Allâh'ın ve Rasûl'ünün emri hılâfına hareket ve ihtiyâr câiz değildir. Belki vâcib olan, kendi hareket ve ihtiyârlarını, Allâh'ın ve Rasûl'ünün ihtiyârına tâbi' etmeleridir) Kim Allâh'a ve Rasûl'üne isyân ederse, muhakkak ki o, ap-açık bir sapıklıkla yolunu sapmıştır”.⁸⁵

Aynı şekilde *-önceki bahislerde geçtiği gibi-*, Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın Yemen'e kadılık vazîfesi ile göndermiş olduğu Muâz ibn-i Cebel radiye'llâhü anh'a

“Yâ Muâz, dâimâ tevâzu üzerinde bulun, sükûnet ile hukm et. Bir müşkile uğrarsan araştı, danış, ictihad et ve re'yin ile amel eyle. Eğer sıdk ile çalışırsan Allâhü Teâlâ sana tevfikini yoldaş eyler. Eğer cehd edip de kanâat verici bir re'ye varamazsan, Allâhü Teâlâ sana hakikati açıncaya kadar inceleyip araştırmaya devam et. İcâb ederse mes'eleyi bana bildir. Sakın kendi arzûlarına ve nefesine uyma. Başkalarının arzûlarına da uyma. Hak ve hakikatden ayrılma. Herkese karşı güzel huylu hareket et ve halka karşı iyi davranışlı ol”.

⁸⁴ -"Bir kimse, eğer hadîs-i şerîfin zayıflığına her hangi bir sûretle inanırsa, bundan sonra da imâm veyâ Sahâbe'den birinin kavlini ona muâzır bulursa ve o kavlin delilini de bulamazsa, o kavli terk ederek hadîs-i zaif ile amel etmesi vâcib olur. Çünkü o hadîs-i zaif, en aşağı o kavil derecesindedir”.

Tibyan Tefsîri, C.1.ss.369.

⁸⁵ -Ahzâb Süresi, âyet 36.

şeklindeki tavsiyelerinden sonra aralarında geçen şu muhâvere de, mecbûr kalıncı, Kitâb ve Sünnet'in esâsından ayrılmamak şartı ile, ictihâd' ın yapılabileceğini gâyet açık bir şekilde gösterip îzâh eder. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, kendisine bir iş vereceği kimselerin ilim ve irfânını yoklar, ictihâd kâbiliyyetini dener, ta'kîb edeceği yolu anlamaya çalışır, ehil görürse vazîfeyi uhdesine tevdi' ederdi.

İşte bu mülâhaza ile, Yemene gönderdiği Muâz ibn-i Cebel *radıye'llâhü anh'* a şöyle dedi:

“Yâ Muâz, oraya vardığın zaman ne ile hukm edeceksin? Sana bir şey' sorulunca veyâ bir da'vâcı gelince onların müşküllerini nasıl halledeceksin?

-Allâhü Teâlâ'nın kitâbı (Kur'ân) ile.

-Allâhü Teâlâ'nın Kitâb'ında bulamazsan?

-Rasûlü'llâh sallâ'llâhü aleyhi ve sellem' in Sünnet'i ile

-Rasûlü'llâh sallâ'llâhü aleyhi ve sellem'in Sünnet' inde de bulamazsan?

-Kendi re'yim ve ictihâdım ile hukm ederim.

-Bu cevâbdan ziyâdesi ile memnûn olan Hazreti Muhammed sallâ'llâhü aleyhi ve sellem de,

-Allâhü Teâlâ'ya hamd-ü senâlar olsun ki Rasûl'ünün Rasûl'ünü, Rasûl'ünün r'azı olacağı şey'e muvaffak buyurdu.

*dedi”.*⁸⁶

⁸⁶ -Muhâdarâtü fi Usûli'l-Fıkhi alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmiyye, Cüz'. 1.ss.125. Bedru'l-Mütevellî Abdü'l-Bâsit.

Büyük bir hakikati dile getiren bu Hadis-i şerif'in, *Ebü Dâvud* ve *Tirmizî*'deki metinleri şöyledir:

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَبْعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ قَالَ: كَيْفَ تَمُضِي إِذَا عَرَضَ لَكَ فُضَاءٌ؟ قَالَ: أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ. قَالَ: فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ؟ قَالَ: فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَا فِي كِتَابِ اللَّهِ؟ قَالَ: أُجْتَنِّهُ رَأْيِي وَلَا أَلُو، فَضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرَهُ وَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ اللَّهِ لِمَا يَرْضَى رَسُولُ اللَّهِ.

Sünenü Ebî Dâvud, C.3.ss.303. (3592 nolu hadis-i şerif).

Ebû Dâvud ve Tirmizî'den rivâyet edilen bu Hadîs-i şerîf, bize, bir mes'ele hakkında, Kitâb ve Sünnet' de sarîh bir **nass** bulunmazsa o zaman *-hiç bir tereddüde kapılmadan-* ictihâd ve re'y'e göre hukm edilebileceğini açık bir sûrette ifâde etmektedir. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm, -Kitâb ve Sünnet'in esâsından ayrılmamak şartı ile-* buna izin vermiştir. Bunun için, bu izin ile birlikte, Kitâb ve Sünnet'in ihtivâ ettiği ahkâm ve ma'nâyı en iyi bir şekilde bilmek şarttır. Çünkü ictihâd ve kıyâs, bunlara dayanır.

Bu bakımdan Hulefâ-i Râşidîn ile Ashâb-ı Kirâm'ın hepsi, hakkında Kitâb ve Sünnet'de sarîh bir nass bulamadıkları mes'eleleri, Kitâb ve Sünnet'i gâyet iyi bildikleri için, hiç bir güçlüğü ma'rûz kalmadan kendi ictihâdları ile hallederek aynı şekilde hareket etmişlerdir. Bu sûretle de “İcmâ” ve “Kıyâs”ın esâsları, bunlar zamanında vaz' edilmiştir.

Deliller arasında teâruz (çelişki) vukûu

Bir şey' hakkındaki deliller arasında teâruz (*çelişki*) vukû' bulunca, tercih aranır. Netîcede tercih edilen ile amel olunur. Şöyle ki:

1-a-Kitâb ile Sünnet arasında teâruz görülse, Kitâb tercih olunur.

b-İki Sünnet arasında çelişki bulunsa, meşhûr olan Sünnet, meşhûr olmayan Sünnet'e tercih edilir.

c-İki vâhid haber arasında teâruz bulunsa, râvîsi fakih olan haber, râvîsi fakih olmayan haber üzerine tercih olunur.

d-İki delîlin metinleri arasında teâruz bulunsa, nass zâhir'e, müfesser nass'a, muhkem müfesser'e, hakikat mecâz'a, sarîh kinâye'ye, dâl bi'l-ibâre dâl bi'l-işâre'ye, dâl bi'l-işâre dâl bi'd-delâle'ye, dâl bi'd-delâle dâl bi'l-iktizâ'ya tercih olunur.⁸⁷

2-Bir şey hakkındaki her iki delîl, aynı kuvvetde bulunsa, aralarında birbirine zıt olma durumu meydana geleceğinden, ikisi de

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ فَقَالَ: كَيْفَ تَقْضِي؟ فَقَالَ: أَقْضِي بِمَا فِي كِتَابِ اللَّهِ قَالَ: فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي كِتَابِ اللَّهِ؟ قَالَ: فَيَسْتَشِرُّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ: فَإِنْ يَكُنْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: أَسْتَشِيرُ رَأْيِي (أَسْتَشِيرُ بِرَأْيِي). قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Sünenü't-Tirmizî, C.3.ss.1327. (1227 nolu Hadîs-i şerîf).

Et-Tâci'l-Câmiu li'l-Usûli fi Ehâdisi'r-Rasûl s.a.v. C.3.ss.66. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâstf.

⁸⁷ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhıyye Kâmûsu, C.1.ss.193-194. Ömer Nasûhi Bilmen.

delîl olmakdan çıkar. İddiâ edilen şey'i isbât için başka delîl aranır. Başka bir delîl bulunmazsa o delîllerin teallûk ettiği hâdiseler ya'nî halledilmesi istenilen mes'ele (*münâzeun fih olan mes'ele*), aslında olduğu hal üzere takrîr edilir, (*karara bağlanır*).

3-Gerçekde, şer'î delîller arasında hakîkî bir teâruz bulunamaz. Çünkü Şârî-i Mübîn olan Allâhü Teâlâ, Alîm ve Hakîm'dir. Bunun için de O'nun hükümlerinde çelişki cârî olamaz. Âyetler vakit vakit nâzil olmuşlardır. Sünnetler de aynı şekilde vakit vakit vârid olmuşlardır. Hal böyle olunca bunlarda, birbirine zıt olan iki delîlin aynı anda nüzûlüne ve vürudüne imkân yoktur.

O halde iki âyetin veyâ sünnetin arasında bir ayrılık görülürse, meselâ, biri bir şey'in hılline (*helâl oluşuna*) diğeri de hurmetine (*haram oluşuna*) delâlet ederse ve bunlar aynı kuvvet ve sarâhatde bulunursa, nüzûl ve vürûd târihleri tetkîk edilir. Çünkü sonra nâzil veyâ vârid olan, öncekini nesh etmiş olur. Hangisinin önce olduğu bilinmezse, o zaman da, diğeri delîllere mürâceat edilir. Bu halde de başka bir delîl bulunamazsa hâdiseler hakkındaki hüküm *-ikinci maddede olduğu gibi-* aslında olduğu hal üzere karara bağlanır.

Meselâ, iki âyet arasında teâruz görülse ve nâzil oluş târihleri de ma'lûm olmasa, bir mahlâs (*bir çözüm yolu*) aranır. Bu sûretle de muâraza (*çelişki*) def' edilip mümkün mertebeye her ikisi ile de amel olunur ki buna "**Amel bi's-şibheyn: Birbirine benzeyen iki şey' ile amel**" denir.

Eğer böyle bir mahlâs bulunmazsa, Kitâb'dan Sünnet'e geçilir ve Sünnet ondan sonra vârid olmuş kabûl olunur. Bu halde de hiç bir delîl bulunamazsa hüküm, aslında olduğu hal üzere takrîr edilir

4-İki Sünnet arasında teâruz görülür ve bunların aralarını te'lif de mümkün olmazsa, Sahâbînün kavline mürâceat edilir ki burada da, başlıca şu husûslar vardır:

A-Sahâbînün kavlini kıyâsa takdîm edenlere göre, mutlakâ Sahâbînün kavline mürâceat edilir.

B-Sahâbînün kavlini kıyâsa takdîm etmeyenlere göre de,

a- Kıyâs'a muhâlif hâdiselerde Sünnet'den Sahâbînün kavline geçilir ve onunla amel edilir.

b- Sahâbîlerin sözleri veyâ bir Sahâbînin iki kavli arasında teâruz (çelişki) bulunduğu zaman da kıyâsa mürâceat edilir ve ona göre amel etme yolu aranır.

C-Sahâbînin kavlini kıyâsa tercih etmeyenlere göre de, her iki Sünnet, bir mertebede sayılır. Mümkün olursa bunlardan birisi ile, -araştırma yapılarak-, amel olunur.

Meselâ, Nûman ibn-i Bişr *radiye'llâhü anh'* in rivâyetine göre, Peygamberimiz, Kûsûf Namazı'nı, bir rükû' ve iki secde ile kılmıştır. Hazreti Âişe *radiye'llâhü anhâ'* nın rivâyetine göre de, her bir rek'atında iki rükû' ve iki secde yaparak iki rek'at olarak kılmıştır.

İşte Sünnet'e âit olan bu iki rivâyet arasında teâruz vardır ve bunlardan birisini tercih etmeye de imkân yoktur. Bunun için kıyâs yolu tercih edilerek diğer namazlara kıyâs ile, Kûsûf Namazı'nın her bir rek'atında bir rükû' ve iki secde yapılması ve en az iki rek'at olarak kılınması iltizam edilmiştir.

5-Her hangi bir hâdise hakkında, delillerin çok oluşuna değil, kuvvetine bakılır. Bir kuvvetli delil, bir çok kuvvetsiz delillere tercih edilir.

Meselâ, kat'î bir delil yanında, zannî delillerin hükmü olmaz.⁸⁸ Bunun için de böyle deliller ile amel edilmez.

---

⁸⁸ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.193-194. Ömer Nasûhi Bilmen.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

K i t â b

(الْكِتَابُ)

Kur'ân-ı Kerîm ve Özellikleri

Kur'ân'ın ta'rîfi ve nüzûlü

Fıkıh Usûlü İlmi' ne göre, Kitâb'dan maksad, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu mukaddes Kitâb'a, *-Mushaf, Fûrkân, Tenzîl, Hakîm, Hakk, Kelâmu'llâh gibi-* elliden fazla *-ellidört kadar-* isim verilmiştir.⁸⁹

Kur'ân-ı Kerîm, Allâhü Teâlâ tarafından Cebrâil *aleyhi's-selâm* vâsıtası ile Arabca olarak Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a yirmiüç senede âyet âyet, sûre sûre inzâl buyurulmuş olan bir **Nazm-i Celîl'** dir. Bu mukaddes Kitâb'ın **nazmı** da, **ma'nâsı** da ilâhî'dir, vahye müsteniddir. Bu bakımdan **nazm** ve **ma'nâ**, Kur'ân-ı Kerîm'in mâhiyetini teşkil eden **iki rûkûn**'dür ki bunlar bulunmadıkca, Kur'ân tehakkûk etmiş olmaz. Bunun için de Kur'ân'a **"Vahy-i Metlûv : Hem lâfzı, hem de ma'nâsı teblîğ ve tilâvet edilmiş ilâhî vahy"** denir.⁹⁰

Binâen-aleyh Kur'ân-ı Kerîm'i, **nazm** ve **ma'nâsı** ile birlikte Allâhü Teâlâ'dan Cebrâil *aleyhi's-selâm* vâsıtası ile alan Hazreti Muhammed *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*, Ashâb-ı Kirâm'ına da, kendisine nâzil olduğu gibi, aynen okumuş ve ta'lîm ettirmiştir. Ashâb-ı Kirâm da, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*' ın ta'rîf ve ta'lîm ettiği şekilde, hem yazmışlar, hem de ezber etmişlerdir. Aynı

⁸⁹ -Usûliyyûn ulemâsı (*Usûl ilimleri âlimleri*) indinde, Kur'ân' ın hepsine birden "**Kitâb**" denildiği gibi, Kur'ân' ın her bir cüz'üne de "**Kitâb**" denilir.

⁹⁰ -**Nazm**: Lügatde, incileri bir iptiğe dizmeye denir. Dizilen şey'e de "*Manzûm*" denilir. Kur'ân-ı Kerîm'in lâfızları da, sahîfelere inci gibi dizilmiş olduğundan ona da "**Nazm**" denilmiştir.

Lâfız ise, aslında bir şey'i ağızdan atmak ma'nâsına olduğundan bununla ilgili olarak sù-i edeb görülmüş ve Kur'ân'a, "*Lafz*" denilmiyerek "**Nazm**" denilmiştir.

Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.22. Büyük Haydar Efendi.

zamanda hem ma'nâsını, hem de okuma şekillerini ta'lîm buyurmuşlardır. Ashâb-ı Kirâm'dan da zamânımıza kadar *-aklın redd edemeyeceği derecede sağlam ve çok râvîler tarafından-* mütevâtiren nakl olunarak gelmiş ve her asırda yüzbinlerce zevâtın hâfizalarını tezyîn ederek hıfz olunmuşdur. Kıyâmete kadar da hıfz olunmakta devam edecektir.

Bu mümtaz vasıf ise, *-bütûn semâvî kitâblar arasında-* yalnız Kur'ân-ı Kerîm'e mahsûsdur. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm'in her hangi bir kısmını vayâ âyetini veyâ harfîni inkâr etmek, îmâna aykırı olup küfrü îcâb etdirir.

* * *

(الْقُرْآنُ :**El-Kur'ân**) lâfzı, Arab lûgatinde (كَرَأَ :**Karae**) den gelen bir mastardır. (غَفَرَ :**Ğafera**) dan gelen (الْقُفْرَانُ :**El-Ğufrân**) kelimesi gibi. Lûgat ma'nâsı i'tibârı ile de *-cem' etmek, toplamak, kırâet ve tilâvet-* ma'nâlarına gelir.

Bunun için usûl imâmı, Kur'ân-ı Kerîm'i ta'rîf ederken **“Kur'ân, nazm ile ma'nâ mecmûunun ismidir”** diye ta'rîf etmişlerdir. Bu böyle olduğu için de Kur'ân-ı Kerîm ilmi, başlıca iki gurub altında incelenmiştir.

Bunlardan birincisi, Kur'ân-ı Kerîm'in okunmasına âit olan ilimdir ki buna **“عِلْمُ الْقِرَاءَةِ :Kırâet ilmi”** denilmiştir

İkincisi ise, Kur'ân-ı Kerîm'in ma'nâlarını ve inceliklerini bildiren ilimdir ki buna da **“عِلْمُ التَّفْسِيرِ :Tefsîr ilmi”** denilmiştir.

* * *

Bir de Kur'ân-ı Kerîm'in kendisine mahsûs bir yazı şekli (*imlâ' şekli*) vardır ki buna **“حَطُّ رَسْمِ عُثْمَانِي :Hatt-ı Resmi Usmânî: Hazreti Osmân radiye'llâhü anh'in esâs aldığı yazı şekli”** denir. Ayrıca **Hatt-ı Usmânî, Rasm-i Usmânî** veyâ **Hatt-ı istilâhî** de denir.

Bir çok âlimlerin beyânına göre, bu yazı şekli, tevkîfî olup icthâdî değildir. Vahy ile Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın ta'lîmlerine, işâretlerine müsteniddir. Ba'zı kelimelerin, yazı kâdelerine muhâlif bir tarzda yazılmış olması, bir hıkmete mebnîdir. Bunların böyle yazılışları birer nükteyi, birer lâtif maksâdı hâizdir. Meselâ,

(مِائَةٌ) yerine (مِائَةٌ),

- (رَحْمَةً) yerine (رَحْمَتٌ),
 (صَلَاةً) yerine (صَلَاةٌ),
 (زَكَاةً) yerine (زَكَاةٌ),
 (رَحْمَانٌ) yerine (رَحْمَنٌ) yazılması gibi.

Bunlar, birer zuhûl eseri olmadığı gibi, kitâbet kâidelerine vukûfsuzluktan da ileri gelmiş değildir. Bunlar ile ilgili ilme de “**İlmü Resmî'l-Kurân**” ismi verilmiştir ki gâyesi ve fâidesi pek yüksek olduğundan ta'lîm ve teallümü, kifâye tarîkiyle farz bulunmuştur.⁹¹

* * *

Kur'ân âyetlerinin nüzûlü, Milâdî (610) yılında Bi'set ile başlamış ve Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın vefâtından yirmibir gün öncesine kadar devam ederek yirmüç senede pey-der-pey tamamlanmıştır. Bunlar, ekseriyetle beş-on âyet birden veyâ küçük sûreler hâlinde, ba'zan da tekrarlanmak sûretiyle nâzil olmuşlardır. Hazret Muhammed *aleyhi's-selâm* da, her âyet geldikçe “**Bu âyeti, filân sûrenin filân yerine koyunuz**” emri ile, işâret etmiş, bu sûretle de her âyet, sûrelerdeki yerini almıştır.

Sûrelerin tertîbi ise, nâzil oluş sırasına göre olmayıp büyüklük sırasına göredir ki bunun da vahy'e müstenid olduğunu söyleyenler çoktur.⁹²

⁹¹ -Usûl-i Tefsîr veyâ Mukaddime-i İlm-i Tefsîr, ss.26-27. Ömer Nasûhi Bilmen.

⁹² -Sahih kavle göre ilk nâzil olan âyet, Alâk Sûresi'nin ilk beş âyetidir ki şöyledir:

إِنرَأَ بِأَسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ. ٣. خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ عَلَقٍ. ٤. إِنرَأَ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ. ٥. عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ. ٦.

"Yaratan Rabb'inin adı ile oku. O, insanı bir kan pıhtısından yaratdı. Oku, Rabb'in nihâyetsez kerem sâhibidir. Ki kalemlerle (yazı yazmayı) öğreten O'dur. İnsana bilmediğini O öğretti".

Son nâzil olan âyet de, Bakara Sûresi'nin aşağıdaki ikiyüz seksenbirinci âyetidir ki Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın vefâtından yirmibir gün önce nâzil olmuştur.

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ.

"Öyle bir günden sakınki hepiniz o gün Allâh'a döndürüleceksiniz. Sonra herkese kazandığı tastamam verilecek, onlara haksızlık edilmeyecektir".

Bu âyet-i kerîmelere göre, ilk emir -beşeriyeti ilme da'vet etmek için- *okumak* ve *düşünmek*, son emir de -Allâh'ın rızasını kazanabilmek için- *korkmak* ve *âkabeti düşünmek*dir. Bu iki nokta arasında, beşeriyetin bütün maddî ve ma'nevî ihtiyaçlarını karşılayacak, dünyevî ve uhrevî saâdeti kazandıracak, büyük ve doğru bir yolun bütün merhaleleri mevcuttur.

Kur'ân'ın muhtevâsının nev'îleri

Kur'ân-ı Kerîm'de mevcûd olan hükümler, başlıca şu kısımlara ayrılarak incelenebilirler:

1-İnsanı, tefekküre, yerdeki ve gökdeki nihâyetsiz ibâdetleri idrâke, insanın kendi aczini ve Hâlik'in kudretini anlamaya, da'vet eden kısımlar.

2-İnsanın ma'neviyyâtını yapan, insana îmân veren ve insanı Allâh'ın varlığına, birliğine ve şerîki olmadığına, meleklerle, kitâblara, peygamberlere ve âhîret gününe inanmaya, da'vet eden kısımlar.

3-Dünyâ ve âhîret hayâtımızı tanzîm eden, inançlarımızın birer zâhirî ifâdesi olan ibâdetlerimizin ve duâlarımızın esâslarını, rûkûnlerini ve şartlarını, anlatan kısımlar.

4-Dünyâ ve âhîret selâmetinin kazanılması için ta'kîb edilecek yolu, emir ve nehiyeler ile, ahlâkî öğütler ile tatbik edilecek hükümleri, helâl ve harâmı, gösteren kısımlar.

5-Geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin ıbret verici kıssalarını, insanı düşündürecek hıkmeterini, geçmiş devirlerin hallerini ve

---

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın vefâtından seksenbir veyâ sekseniki gün önce *Vedâ' Haccı'* nda Arafat'da nâzil olan şu son ahkâm âyet'i ise, bunun en güzel bir delilidir. (*Mâide Süresi, âyet 3*).

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ وَعْدِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا.

"Bu gün sizin dîninizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki ni'metimi tamamladım ve size dîn olarak Müslümân'lığı beğenip seçtim ve ondan (ve onun îcâblarını yerine getirenlerden) râzı oldum".

Bu iki âyet-i kerîme arasında tamamlanmış olan Kur'ân-ı Kerîm, yüzondört sûre ve bir i'tibâr ile (6616) âyet'dir.

Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri, rivâyete göre aslında (6666) dır. Fakat ba'zı i'tibâr ile sayıda (6660) veyâ (6616) veyâ (6211) âyet'dir.

Ayrıca otuz cüz' ve yüzirmi Hizb'e ayrılmıştır. Bu sûrelerin doksantikisi veyâ seksensekizi Mekke Devri'nde, yirmikisi veyâ yirmialtı Medîne Devri'nde nâzil olmuştur. Bunun için Mekki sûrelerde Medenî, Medenî sûrelerde de Mekki âyetler bulunmaktadır.

Mekki sûreler, daha kısa ve daha heyecanlıdır. Daha ziyâde korkuya ve vaide dayanır. İnsanları tefekküre, Allâh'ın varlığına ve birliğine îmâna, O'na ibâdet ve kulluğa, meleklerle, peygamberlere, âhîret gününe inanmaya, şirkden ve câhiliyyet âdetlerinden kaçınmaya da'vet eder. Âhîret, Cennet, ve Cehennem hayatlarından bahsederek onlara teallûk eden âhîret hallerini anlatır. Müşriklik ve câhiliyyet âdetlerini yasak eder.

Medenî sûreler ise, daha uzun ve daha açıktır. Daha ziyâde ibâdet ve kulluğa teallûk eden hükümlerden, helâl ve haramdan, îmân ve ahlâktan, insan ve insan haklarından, devlet ve topluluk nizamından, Müslümânların ve Müslümân olmayanların birbirleri ile olan münâsebetlerinden ve geçmiş milletlerin hallerinden bahsederek onları îzah eder.

kâinâtın ahvâlini öğreten ve bunlardan ders almayı, ibret almayı, öğütleyen kısımlar.

6-İslâm terbiyesinin ve İslâm ahlâkının (*mekârim-i ahlâkın*) güzelliğini ve doğruluğunu, öğreten ve bildiren kısımlar.

7-İnsanların dünyâ ve âhîret saâdetini kazanmaları için *-gerek Hâlik'a ve gerekse mahlûka karşı-* görev ve sorumluluklarını birer ilâhî kânûn hâlinde, bildirip izah eden kısımlar.⁹³

Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil oluş şekli ve tesbîti

Allâhü Teâlâ tarafından Cebrâil *aleyhi's-selâm* vâsıtası ile Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm'a* Arabca olarak vahy edilen Kur'ân-ı Kerîm, *-Tevrât ve İncil gibi toplu bir halde indirilmeyip-* Kadir Gecesi'nde Levh-ı Mahfûz'dan dünyâ semâsına toptan indirilmiş, oradan da *-hâdiseler ile ilgili olarak-* pey-der-pey âyet âyet, sûre sûre inzâl buyurulup yirmioç senede tamamlanmıştır. Bunun sebebi ve şekli ise, şu âyet-i kerîmelerde açıkça ifâde buyurulmuştur.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً ۚ كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلاً.

“O küfr edenler (şöyle) dedi (ler): O’na, Kur’ân toplu bir halde indirilmeli değil miydi? Biz O’nu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle (yapdık). O’nu (çok güzel bir nizam ile) âyet âyet, sûre sûre ayırdık (ve âheste âheste bildirdik)”.⁹⁴

لَا تُحْرَكُ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ. ۖ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ. ۚ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ. ۚ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ. ۖ

“O’nu (Kur’ân’ı) acele (kavrayıp ezber) edesin diye (Cebrâil aleyhi’s-selâm vahyi iyice bitirmeden) dilini O’nunla (Kur’ân’la) depreme”.

“O’nu (göğsünde) toplamak, O’nu (dilinde akıttıp) okutmak, şübhesiz bize âitdir”.

⁹³ -Kur’ân-ı Kerîm’in tamamı, aslında, *-gerek Hâlik'a ve gerekse mahlûka karşı-* en güzel ahlâkı, en güzel davranışları, en güzel nizam ve intizâmı öğütleyen bir Kitâb’dır. Bunun için Hazreti Âişe *radiye’llâhü anhâ*’ya,

“*Bize Rasûlü’llâh’ın ahlâkını anlat*” dedikleri zaman, O da,

“*Rasûlü’llâh’ın ahlâkı, Kur’ân idi*”.

cevâbını vermiştir.

⁹⁴ -Fûrkân Sûresi, âyet 32.

“Öyleyse biz O’nu (Cebrâil aleyhi’s-selâm lisânı ile) okuduğumuz vakit sen O’nun kırâetine uy (dinle)”.

“Sonra O’nu açıklamak da (müşkil olan ma’nâlarını anlatmak da) hakîkat bize âittir”.⁹⁵

Ümmî bir peygamber olan Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm* da, bu şekilde kendisine vahy edilmiş olan Kur’ân-ı Kerîm’i, hâfızasında tutar, halka teblîğ eder ve “**Küttâbü’l-Vahy : Vahy Kâtibleri**” denilen vahy kâtiblerine yazdırırdı.⁹⁶

Bu kâtiblerin, kırkdan fazla olduğunu söyleyenler varsa da *-sahih rivâyetlere göre-* yirmidokuz tânedir. Bunların da en önemlileri, Hazreti Ebû Bekir, Hazreti Ömer, Hazreti Osmân, Hazreti Ali, Muâviye, Übeyy ibn-i Ka’b, Zeyd ibn-i Sâbit, İbn-i Abbâs ve İbn-i Mes’ûd *radiye’llâhü anhüm*’dür.

Kur’ân-ı Kerîm’in ilk cem’i

Kur’ân-ı Kerîm, Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’ın vefâtına kadar bir çok kâtibler tarafından muhtelif sahîfelere yazılmış olmasına ve büyük sayıda Sahâbi’lerin ezberinde bulunmasına rağmen, toplu olarak bir kitâb hâlinde tam bir metin olarak yazılmamış idi. Esâsen Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm* hayatda olduğu ve vahy de devam ettiği müddetce buna imkân da yokdu. Ancak bu zamâna kadar nâzil olan Kur’ân sûreleri, her sene Ramazan ayı mukâbelelerinde Mescid-i Nebî’de okunur, Hazret Muhammed *aleyhi’s-selâm* da dinlerdi.

⁹⁵ -Kıyâme Süresi, âyet 16-17-18-19.

⁹⁶ -**Ümmî:** Okuyup yazma bilmemek ma’nâsına olup anadan doğması nasıl ise o şekilde kalıp okuma yazma öğrenmemiş kimse, demektir.

Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm* da, hayâtı boyunca okuyup yazma öğrenmemiş ve bir kimseden de bir tahsil görmemiştir. Allâhü Teâlâ O’nu “**Ümmî : Okuyup yazma öğrenmeyen**” bir peygamber olarak yetiştirmiştir. Bu hal, O’nun en büyük vasıflarındandır. Ümmî olduğu halde kendisinin ilmin bütün kemâlâtına mâlik bulunması ise, bir lûtf-i ilâhî olup O’nun hakkında bir mu’cize’dir. Bunun için Kur’ân-ı Kerîm, O’nun Ümmî bir peygamber olduğunu şöyle anlatır:

وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخْطُهُ يَمِينُكَ إِذًا لَا تَرْتَابَ الْأُمِّطَلُونَ.

“Sen bundan (Kur’ân’dan) evvel bir kitâb okur değil idin ve sağ elin ile de onu yazmadın. Böyle olsa idi bâtil söyleyenler elbetde şübhe ederlerdi”. (*Ankebût, 48*).

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِينَ يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ...

“(Onlar) yanlarındaki Tevrât ve İncil’de (ismini ve sıfatını) yazılı bulacakları o ümmî Nebî olan Rasûl’e tâbi olanlardır”. (*A’raf, 157*).

فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ...

“O halde Allâh’a ve ümmî Nebî olan Rasûl’üne îmân edin”. (*A’raf, 158*).

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın hayâtının sonlarına doğru, Kur'ân-ı Kerîm'in vahyi tamamlandıktan sonra, hayâtının son Ramazan ayında, Cebrâil *aleyhi's-selâm*, Kur'ân-ı Kerîm'i, *-şimdiki tertîb üzere-* başından sonuna kadar iki kere okumuşdur ki buna "**Arzâ-i Ahîre : Son Arz**" denir.

Hazreti Fâtıma *radiye'llâhü anhâ*'dan rivâyet edilen şu hadîs-i şerîf, bunun en açık bir delîlidir:

إِنَّ جِبْرِيلَ كَانَ يُعَارِضُنِي بِالْقُرْآنِ كُلِّ سَنَةٍ وَإِنَّهُ عَارِضُنِي الْعَامَ مَرَّتَيْنِ وَلَا أَرَاهُ إِلَّا حَضَرَ أَجْلِي.

"Her sene Cibrîl, Kur'ân'ı, benimle bir kere mukâbele ederdi. Bu sene iki def'a mukâbele eyledi. Öyle sanıyorum ki (kızım) ecelim yaklaşmıştır"⁹⁷.

Bütün bu husûsları göz önünde bulunduran Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, hayâtının son Ramazan ayında, Kur'ân-ı Kerîm'i, Mescid-i Nebî'de, Cebrâil *aleyhi's-selâm*'ın ve Ashâb-ı Kirâm'ın huzûrunda *-şimdiki tertîb üzere-* başından sonuna kadar iki def'a okumuş ve Cebrâil *aleyhi's-selâm* ile Ashâb-ı Kirâm da bu tilâvetde hâzır bulunmuşlardır. İşte bu tilâvet, Kur'ân-ı Kerîm'in, bi'z-zât Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* tarafından bir bütün olarak **ilk cem**'idir ki vahye müsteniddir.

Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve sûrelerinin *-şimdiki tertîb üzere-* tertîbi, **tevkîfî** olup **ictihâdî** değildir. Cibrîl-i Emîn'in ta'lîmine, Rasûl-i Ekrem'in işâretine müsteniddir. Nitekim namazda da bu tertîbe riâyet edilmesi, ekser fukahâca bir esâsır.

Kur'ân-ı Kerîm'in ikinci cem'i

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın vefâtından sonra, bir çok kimselerin ezberinde olan ve muhtelif sahîfelere yazılmış bulunan Kur'ân-ı Kerîm'in, bir araya toplanması mümkün ve zarûrî idi. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in metnini ezbere bilenlerin sayısı, türlü vesîleler ile azalabilir, bu sûretle de Kur'ân, tehlikeye düşebilirdi. Bu durum ise, *-en başta Hazreti Ömer radiye'llâhü anh olmak üzere-* bir çok Ashâbı, endîşeye düşürüyordu.

⁹⁷ -Buhârî, Bâbu Fedâilil-Kur'ân, Cüz'.6.ss.229.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.11.ss.231. (1767 nolu hadîs-i şerîf). Kâmil Miras.

Bunun için Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın vefâtından sonra halîfe olan **Hazreti Ebû Bekri's-Siddîk radiye'llâhü anh** zamânında, Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh*'ın önderliği ve Hazreti Ebû Bekri's-Siddîk *radiye'llâhü anh*'ın emri ile, **Kurrâ'**dan ve en mühim vahy kâtiblerinden olan **Zeyd ibn-i Sâbit radiye'llâhü anh**'ın başkanlığı altında toplanan bir hey'et -Hazreti Ömer, Hazreti Osmân, Hazreti Ali, Talhâ, Sa'd, Ebû Derdâ', Mikdâd, Übeyy ibn-i Ka'b, Ebû Mûse'l-Eş'arî, Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd *radiye'llâhü anhüm* gibi tanınmış **Kurrâ'**lardan meydana gelen bir hey'et-, müteferrik bir halde bulunan Kur'ân sahîfelerini, -*Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm*'ın **Arzâ-i Ahîre**'de ta'lîm edip gösterdiği şekilde- bir araya getirerek yeniden yazdı.⁹⁸

Bu ilim hey'etinin bir araya topladığı bu Kur'ân-ı Kerîm'i, bi'z-zât Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh*, Ashâb-ı Kirâmı çağırarak onlara okumuş ve ilim hey'etinin ittifâkını âmme ittifâkı ile te'yîd etmiştir. Bu sûretle de müteferrik bir halde ezberlenmiş ve yazılmış bulunan Kur'ân sahîfeleri, tamâmen yazılıp toplanmış ve hiçbir hatâ mevcûd olmadığı husûsunda da "**İcmâ'**" vâkî' olmuştur.

Toplanan bu nüshaya da "**El-İmâm**" veyâ "**El-Mushafu'l-İmâm**" adı verilmiştir. Bu sûretle de Kur'ân-ı Kerîm'in **ikinci cem**'i, aslına uygun bir şekilde yapılmıştır.

Büyük bir titizlik ve kıritik (*tenkitci*) bir zihniyet ile incelenip bir araya getirilen ve bütün Kur'ân-ı Kerîm metnini ihtivâ eden bu sahîfeleri, Zeyd ibn-i Sâbit *radiye'llâhü anh*, halîfe olan Hazreti Ebû Bekri's-Siddîk *radiye'llâhü anh*'a teslim etdi. O da, Kur'ân-ı Kerîm metnini ihtivâ eden bu mukaddes emâneti, vefâtından sonra hilâfet makâmına getirilmesini tavsiye ettiği Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh*'a emânet etdi. Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh* da, kendisinden sonra halîfenin kim olacağını bilmediği için, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın zevcesi ve kendi kızı olan Hazreti Hafsa *radiye'llâhü anhâ*'ya teslim etdi. Bu sûretle de "**El-İmâm**" adı verilen Kur'ân metninin tamâmı, Hazreti Hafsa *radiye'llâhü anhâ*'nın yanında emânet olarak kaldı.

⁹⁸ -**Kurrâ'**: Kur'ân-ı Kerîm'in tamâmını -*her vechile, tüm okunuş şekilleri ile*- ezbere bilen kimselere denir ki Kırâet-i aşere ve Kırâet-i aşere'nin dışında kalan Şâzz kırâetler, buna dâhildir.

Kur'ân-ı Kerîm'in üçüncü cem'i veyâ Teksîr ve Nesri

Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh'* dan sonra hilâfet makâmına geçen Hazreti Osmân *radiye'llâhü anh* zamânında, Ermenistan ve Azarbaycan fütûhâtına çıkan Irâk ve Sûriye askerleri arasında ba'zı kırâet farklarının zuhûr etmesi ve ihtilâfa sebebiyyet vermesi üzerine, kumandan olan **Huzeyfe ibn-i El-Yemân** *radiye'llâhü anh*, durumun vahimliğini, Hazreti Osmân *radiye'llâhü anh'* a bildirdi.

Hazreti Osmân *radiye'llâhü anh* da, derhal faaliyete geçerek yine **Zeyd ibn-i Sâbit** *radiye'llâhü anh'* in başkanlığı altında bir ilim hey'eti tertîb etdi ve bu ilim hey'etine de, Hazreti Hafsa *radiye'llâhü anhâ'* nın yanında bulunan sahîfeler hâlindeki Kur'ân metnini getirtilip bu tek nüshanın istinsah edilerek çoğaltılmasını emretti. Bu iş esnâsında da bir imlâ' farkı zuhûr ettiği takdirde, **Kurayş Lehçesi**'nin esâs tutulması ve Kur'ân-ı Kerîm'in ona göre yazılması karar altına alındı. Çünkü **Arzâ-i ahîre**, bu esâs üzerine vukû' bulmuşdu.

Hey'et vazîfesini bitirdikten sonra, asıl nüsha, tekrar Hazreti Hafsa *radiye'llâhü anhâ'* ya iâde edildi. Bu sûretle de elde mevcûd olan tek nüsha, teksîr edilerek çoğaltılmış oldu ki bu gün ellerimizde mevcûd bulunan **Mushaf-ı Şerîf**'lerin aslı bunlar olmuştur.

Teksîr edilen bu nüshalardan birer aded **Medîne, Mekke, Basra, Kûfe** ve **Şam**'a, *-bir rivâyete göre de Yemen ve Bahrayn'e-* gönderilmiştir.

Bu resmî nüshalar hâricinde kalıp da Kur'ân metnini ihtivâ eden bütün sayfaların yakılması da ayrıca emr olunmuştur.

Hazreti Osmân *radiye'llâhü anh'* in, "**El-İmâm**" adı verilen asıl nüshadan yazdırmış olduğu bu Kur'ân-ı Kerîm'e, *-kitâb şeklini aldığı için-* "**Mushâf**" denilmiştir ki sahîfelerin bir araya toplanmış demektir. Hepsine birden de "**Mesâhif-i Usmâniyye**" adı verilmiştir.

Hazreti Osmân *radiye'llâhü anh'* in, "**El-İmâm**" veyâ "**El-Mushafu'l-İmâm**" adı verilen asıl nüshadan yazdırmış olduğu ilk Mushaf-ı Şerîf, Medîne-i Münevvere'de kalıp "**Resm-i Hatt**" da, diğerlerine esâs olduğu için O'na da "**El-İmâm**" veyâ "**El-Mushafu'l-İmâm**" adı verilmiştir.

İşte **Resm-i Usmânî** veyâ **Hatt-ı Usmânî** denilen **Resm-i Hatt**, bu **Mushaf-ı Usmânî**'nin resm-i kelimâtıdır ki bu hattın hâricine çıkmak, hiçbir vechile câiz değildir. Binâen-aleyh "**El-İmâm**" denilen

“Mesâhif-i Usmâniyye” nin **Resm-i Hatt**’ına ittibâ’ etmek, dâimâ vacib olduğundan yazılacak ve basılacak Mushaf’ların bu esâsa mutâbık olması lâzımdır.⁹⁹ Aksine bir davranış, kabûl olunur bir davranış değildir.

Kur’ân-ı Kerîm’e hareke ve işâretlerin konulması

Kur’ân-ı Kerîm’in okunuşu hakkında çıkan ba’zı ihtilâfların sebeplerinden biri de, o zamanlar, yazıda, nokta, hareke ve işâretlerin bulunmamasıdır. Bunun için Kur’ân-ı Kerîm’in ilk **Resm-i Hatt**’ının tamâmında, nokta, hareke, tenvîn, hemze, şedde, vâkf, ta’sîr ve fâsıla işâretleri gibi işâretler yoktu. Çünkü birinci asırda yaşayan bütün Müslümânlar, Kur’ân-ı Kerîm’i *-başka bir şey’ ile karışmaması için-* ağızdan telkîn sûretiyle ezber edip öğrenmiş olduklarından O’na olan vukûfları da gâyet iyi idi. Bu bakımdan hem yazanlar, hem okuyanlar, hem de dinleyenler, böyle bir şey’e ihtiyaç duymuyorlardı. Bu husûs ise, Kur’ân-ı Kerîm hakkında müstesnâ bir özellik teşkil eder ki Ashâb-ı Kirâm’ın, Kur’ân-ı Kerîm’i, Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’dan ne kadar güzel ve sağlam bir şekilde büyük bir titizlik ile öğrenip hıfz ettiklerini gösterir.

⁹⁹ -Buraya kadar anlatılan husûslar, Kur’ân-ı Kerîm’in *-vahy edildiği şekilde-* tertîb ve tesbîtinde, en ufak bir yanlışlığa meydan verilmediğini, her hangi bir şübhenin olmadığını, Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’ın tebliğ ettiği şekilde tesbît ve teksîr edildiğini açıkca ortaya koymaktadır. Bunun için Kur’ân-ı Kerîm’de, en ufak bir şübhenin veyâ yanlışlığın olmasına imkân ve ihtimâl yoktur. Çünkü Arabca’da meleke sâhibi olanlar bile, Kur’ân usûlü ile Hadîs tarzı beyânını, fukahâ’, füşehâ’ ve şuarâ’ kelâmını, vasıflarından, te’sîr ve kuvvetlerinden gâyet kolaylıkla anlayıp ayırd ederler. Hattâ Arabca bilmeyenler bile, Kur’ân’ın kudret ve te’sîrini teslim etmekte geri kalmazlar.

Bununla beraber Zeyd ibn-i Sâbit *radiye’llâhü anh* ve arkadaşları, bu husûsda en son gayretleri ile çalışmışlar, en ufak bir yanlışlığa meydan vermemişler ve her türlü dikkâti göstermişlerdir. Hattâ Hazreti Ömer *radiye’llâhü anh*’ın getirdiği -hukmü bâkî tilâveti mensûh olan- *Racm âyeti*’ni bile -nisâb-ı şehâdet olmadığı için- kabûl etmemişlerdir. Çünkü,

وَالسَّيِّئُ وَالسَّيِّئَةُ إِذَا زَيَّأَ فَأَجْمَعُهُمَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ.

“İhtiyar erkek ve kadın zinâda bulunurlarsa ikisini de Hakk Teâlâ tarafından bir azâb olarak recm ediniz”.

kavl-i şerîfi, bir âyet-i kerîme iken daha sonra hukmü ibkâ’ edilip tilâveti nesh olunmuştur. Hazreti Ömer *radiye’llâhü anh*, bu âyet-i kerîmeyi getirince, kendisinden başka şehâdet eden olmayınca, nisâb-ı şehâdet olmadığı için kabûl edilmemiştir.

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstlâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.101. Ömer Nasûhi Bilmen.

Ayrıca bütün Ashâb-ı Kirâm da, her hangi bir yanlışlığın veyâ hatânın bulunmadığı husûsunda ittifak edip “*İcmâ’*” a varmışlardır.

Bunların hepsi, Kur’ân-ı Kerîm’in *-vahy edildiği şekilde-* tertîb ve tesbîtinde en küçük bir yanlışlığın veyâ hatânın bulunmadığını açıkca belirtmektedir ki aşağıdaki âyet-i kerîme, bu hakîkati, açık bir şekilde te’yîd edip isbât etmektedir:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ .

“Kur’ân’ı biz indirdik, biz. O’nun koruyucuları da şübhesiz ki biziz”.(Hicr Sûresi,âyet 9).

Bi'l-âhare Müslümânlar çoğalıp *-Ashâb-ı Kirâm gibi-* Kur'ân-ı Kerîm'e vukûfları olanlar azalınca ve yanlış okuma ihtimalleri de belirince, âyetlere, nokta, hareke, tenvîn, hemze, şedde, vakf, ta'sîr ve fâsıla işâretleri gibi işâretlerin konulmasına zarûret duyuldu. Bunun için de bu gibi işâretlerin, Kur'ân-ı Kerîm'e yazılmasında ve konulmasında bir mahzûr görülmedi. Hattâ böyle bir şey'in yapılması, bütün Müslümânlar tarafından uygun görüldü ve Cumhûru'l-müslimîn tarafından tasvîb edildi. Çünkü bunlar, Kur'ân-ı Kerîm'in asıl yazısından hâriç, Resm-i Hatt'ı tağyîrden berî', O'nun şekil ve mâhiyyetini değıştirmekden uzak, bir nevî' tefsîrden ibâret, yalnız tilâvetini kolaylaştırmaya hâdim, ziyâdesi ile zabt ve beyâna elverişli bir takım işâretlerdir.

مَارَأَهُ الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ حَسَنٌ.

100 “Müslümânların güzel gördüğü şey’, Allâh indinde de güzeldir”.

Hadîs-i şerîf'i ise, böyle bir davranışın yerinde bir hizmet olduğunun güzel bir delilidir.¹⁰¹

¹⁰⁰ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi, C.5.ss.116. Kâmil Miras. Tefsîr Târîhi veyâ Mukaddime-i İlm-i Tefsîr, ss.31. Ömer Nasûhi Bilmen.

¹⁰¹ -Kuvvetli rivâyetlere nazaran Kurân-ı Kerîm'in harflerine ilk def'a nokta, hareke ve tenvîn koyan zât, **-Hazret-i Ali radıye'llâhü anh'**in telkîn ve işâreti ile- Hicrî (67) târihinde vefât eden ve Kibâr-ı Tâbiîn'den olan **Ebu'l-Esved Ed-Düelî** olmuştur. Bu muhterem zâtın bu hizmeti, Hulefâ-i Râşidîn'den bir zâtın emrine ve işâretine müstenid olup Kur'ân-ı Kerîm'in kendisine ve Resm-i Hatt'ına bir halel vermeyeceğini ifade edip te'yîd eder.

Böyle bir durumda Müslümân'lara düşen görev ise, Hulefâ-i Râşidîn'in gösterdiği yoldan gitmektir. Çünkü aşağıdaki hadîs-i şerîf, bunu âmirdir:

عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ مِنْ بَعْدِي.

“Benim sünnetim ile ve benden sonra gelecek olan -mazhar-ı hidâyet olmuş- Hulefâ-i Râşidîn'in sünneti ile amel ediniz”.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi, C.1.ss.60. Ahmed Naim.

Daha sonra ilim ve faziletleri ile Tâbiîn'in ileri gelenlerinden olan **İmâm Halil ibn-i Ahmed**, hemze ve şedde işâretlerini; **Nasr ibn-i Âmir El-Leysî** veyâ **Yahyâ ibn-i Ya'mer** de tahmis, ta'sîr, ravm ve işmâm gibi işâretleri koymuşlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'e konulan bu hareke ve işâretler, Kur'ân-ı Kerîm'in *Resm-i Hatt*'ının cevherine ve mâhiyyetine dâhil olmadığı için, Kur'ân-ı Kerîm'e konulmuş ve bunda bir mahzûr görülmemiştir. Hattâ her hangi bir yanlış okumaya meydan vermemek için uygun görülerek tesvîb edilmiştir.

Bununla berâber Kur'ân-ı Kerîm'in *Resm-i Hatt*'ının yerine başka bir hattın konulmasına veyâ cüz'î bir şekilde değıştirilmesine veyâ Arabca olmayan başka bir yazı ile yazılmasına, hiçbir İslâm âlimi rızâ göstermemiş ve müsâade etmemiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in *Resm-i Hatt*'ı, vahy'e müsteniden **tevkîfî** olup **ictihâdî** değildir. Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın emirlerine ve ta'limlerine müsteniddir. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm'in *Nazm*'ı mu'ciz olduğu gibi *Resm-i Hatt*'ı da mu'cizdir. Böyle olduğu için de, bu *Resm-i Hatt*'ın hiçbir vechile değıştirilemeyeceği hakkında **“İcmâ”** vâki' olmuştur. Bunun için de Kur'ân-ı Kerîm'in lâfzını

Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzerine nâzil olması

Kur'ân-ı Kerîm'in kırâetini ilgilendiren en mühim ve en güç mes'elelerden biri de, Kur'ân-ı Kerîm'in “**Seb'atü ahruf : Yedi harf**” üzerine nâzil olması keyfiyettir ki Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, bu husûsda şöyle buyurmuştur:

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَيَّ سَبْعَةَ أَحْرَفٍ فَأَقْرَأُ مَا تَيْسَّرَ مِنْهُ.

“Şübhesiz bu Kur'ân, yedi harf üzerine nâzil olmuştur. Ondan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyunuz”.¹⁰²

Bu hadîs-i şerîf’de belirtilen “**Seb'atü ahruf : Yedi harf**” ta’bîri, medlûlü (*delâleti*) müşkil, ma’nâsı i’tibâriyle de müteşâbih bir ta’bîrdir. Kur'ân-ı Kerîm’in kırâeti ile ilgili olan bu ta’bîr ile neye işâret edildiği husûsunda bir çok fikirler ileri sürülmüş ise de bunların en güzeli ve isâbetli görüneni, Kur'ân’a âit ilimlerin en büyük üstâdı olan **Abdu’llâh ibn-i Mes’ûd radiye’llâhü anh**’ın bu husûsdaki işâret ve ictihâdıdır ki şöyledir:

“Ben muhtelif kabîlelerden Kur'ân okuyanların kırâetlerini dinledim, işitdim. Hepsini ma’nâ ciheti ile birbirlerine yakın buldum. Sizin aranızda **-geliniz-** ma’nâsına olan **-Helümme, Akbil-** demeniz gibi ki **-hepsi bir kapıya çıkar-**. Artık nasıl öğrendi iseniz öyle okuyunuz.”¹⁰³

Bununla berâber bu yedi harf ile ne kâd edildiği ihtilâfa sebep olmuşsa da meşhûr rivâyete göre yedi harfden maksad, yedi lehçe, yedi şîve, yedi lûgat olduğu kabûl edilmiştir. Bunun çin de, **-herkes alıştığı ve kendisine kolay gelen lehçe ile Kur'ân'ı okuyabilir-**, denilmiştir. Bu yedi lehçe, **Kurayş, Huzeyl, Sakif, Havâzin, Kinâne, Temim ve Yemen**, lehçeleridir.¹⁰⁴

tahrîf etmeye veyâ ma’nâsını bozmaya sebep olacak her hangi bir tasarruf, câiz olmayıp kat’î sûrette memnû’ ve kat’î sûrette haramdır.

Tefsir Târihi, ss.20-36. Ömer Nasûhi Bilmen.

¹⁰² -Buhârî, Cüz’ 6. Kitâbü Fedâilü’l-Kur’ân, ss.227.

Et-Tâcü’l-Câmiu li’l-Usûl fi Ehâdîsi’r-Rasûl s.a.v. C.4. Kitâbü Fedâilü’l-Kur’ân. ss. 30. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.9.ss.27-29. (1331 nolu hadîs-i şerîf) ve C.11.ss.228-231. (1766 nolu hadîs-i şerîf). Kâmil Miras.

¹⁰³ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.9.ss.29. (1331 nolu hadîs-i şerîf ve îzâhı). Kâmil Miras.

¹⁰⁴ -Kur’ân-ı Kerîm, Hicret’den evvel, ilk zamanlar yalnız Kurayş lehçesi üzerine bir lûgat ve bir lehçe ile okunurdu. Hicret’den ve İslâmîyyet’in yayılmaya başlamasından sonra, İslâm Dini’ni kabûl eden Arab kabîleleri, Kur’ân’ı, **-kolay geldiği için-** kendi lehçelerine göre okumaya başladılar. Çünkü, her dilde **-ifâde ve telâffüz i’tibâriyle-** türlü türlü sîgalar ve lehçeler olduğu gibi

Kur'ân-ı Kerîm'in tevâtürü

Allâhü Teâlâ tarafından Cibrî-i Emîn vâsıtası ile Arabca olarak Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a **-nazm ve ma'nâ ile birlikde-** yirmiüç senede âyet âyet sûre sûre nâzil olan Kur'ân-ı Kerîm, öyle bir Nazm-ı Celîl' dir ki bu mukaddes kitâbın nazm'ı da ma'nâ' sı da ilâhîdir, vahye müsteniddir. Bu bakımdan nazm ve ma'nâ, Kur'ân-ı Kerîm'in mâhiyyetini teşkil eden iki rükün'dür ki bunlar bulunmadıkca Kur'ân tehakkûk etmiş olmaz.¹⁰⁵

Arabca'da da her kabîlenin kendilerine has bir lehçesi, ifâde ve telâffuz tarzı vardı. Bunun için Kurayş lehçesine alışkın değillerdi.

Bu durum karşısında, bütün bunları göz önünde bulunduran Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, bütün Arab kabîlelerinin gönüllerinin Kur'ân'ın *Tevhîd ve medeniyet* nuru üzerinde toplanmasını te'mîn etmek, muhtelif kabîleler arasında İslâm Dini'nin sür'atle intişârını kolaylaştırmak ve bütün Müslümânlara bir kolaylık sağlamak maksâdı ile, ba'zı kelimelerinin diğer Arab kabîlelerinin lehçeleri ile de okunabilmesi üzerine nâzil olmasını, Allâhü Teâlâ'dan istedi. Bu isteği kendisine verilince de, Kur'ân-ı Kerîm *-yukarıda zikri geçen-* yedi harf üzerine nâzil oldu.

Bunun üzerine Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, yukarıda zikri geçen altı lehçeyi, *-vahy'e müsteniden-* Kurayş lehçesine ilâve etti. Bu sûretle de Kur'ân-ı Kerîm'in diğer Arab kabîleleri arasında yayılması, öğrenilip okunması, kolaylaşmış oldu. Çünkü, esâsında her kelime, her lehçede değişmiyordu. Ancak ba'zı kelimelerde ba'zı değişiklikler oluyordu.

Bununla beraber lehçeler arasındaki bu fark ve ihtilâf, kelimelerin veyâ harflerin değişik şekillerde ve çeşitlerde okunmasından ibâretidir. Yoksa ma'nâ ciheti ile bir tezat ve tenâkuz değildir. Çünkü tezat ve tenâkuz, Kur'ân hakkında muhâl olup mümkün değildir.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in her kelimesi, yedi lehçe ve yedi vech ile nâzil olmuş ve bu sûretle okunmuş da değildir. Ancak mühim bir maksâda hizmet etmek için, ba'zı kelimeleri Kurayş, ba'zı kelimeleri de diğer Arab kabîlelerinin lehçeleri ile gönderilmiştir.

Bu mühim netice elde edildikten sonra, Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olan âyet ve sûreleri, her sene Ramazan ayı mukâbelelerinde, Mescid-i Nebî'de, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* tarafından Ashâb-ı Kirâm'a okundu. Daha sonra Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın âhirete irtihâl ettiği senenin Ramazan ayında ise, Cebrâil *aleyhi's-selâm*, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a başından sonuna kadar *-Kurayş lehçesi esâs olmak üzere şimdiki tertîb ve şekli ile-* iki kere okudu. Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* da, Cebrâil *aleyhi's-selâm*'a *-Mescid-i Nebî'de hâzır bulunan bütün Ashâb-ı Kirâm'ın huzurunda-* iki kere okuyup dinletti ki bu hâdiseye *"Arzâ-i Ahîre : Son Arz"* denilmiştir. Bu son müdârese ve müzâkere ile, Kur'ân-ı Kerîm'de, Kurayş lehçesinin asıl olduğu husûsu da, ayrıca belirtilip tesbît edildi. Ashâb-ı Kirâm da, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını, bu esâslar dâhilinde öğrenip hıfz etdi.

Bu sûretle Kur'ân-ı Kerîm'in, yedi değişik şekilde (*yedi vech ile -vücûh ile-*) okunması câiz görüldü. Bununla beraber Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın vahye müstenid olan bu müsâadesi, *-Arab dilinin fesâhat ve belâgatinden dışarı çıkmamak, ma'nâyı değiştirmemek, okunuş şekilleri bi'z-zât Rasûlü'llâh'dan olmak gibi-* bir takım şartlara bağlı idi. Kur'ân-ı Kerîm'in cem'inde de, bu farklar göz önüne alınarak Kurayş lehçesi esâs tutulmuş ve ona göre yazılıp tertîb edilmiştir. Ayrıca bu husûsun, hiçbir vechile değiştirilemeyeceği hakkında da *"İcmâ'" vâki* olmuşdur.

¹⁰⁵ -Kur'ân-ı Kerîm'in hem lâfzı, hem de ma'nâsı, hem de okunuş şekilleri, Allâhü Teâlâ tarafından Cebrâil *aleyhi's-selâm* vâsıtası ile Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a bi'z-zât okunarak vahy edilmiştir. Bu bakımdan Kur'ân'a *"Vahy-i Metlûv"* denir.

Bu şekilde ve bu tarzda, nazmı münzel olmayan (*inzâl olunmuş olmayan*) İllâhî Hadis'lere de *"Vahy-i Gayr-i Metlûv"* denir ki bunlar da iki kısımdır:

Binâen-aleyh Kur'ân-ı Kerîm'i, nazm ve ma'nâsı ile birlikte Allâhü Teâlâ'dan Cebrâil *aleyhi's-selâm* vâsıtası ile Arabca olarak alan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, Ashâb-ı Kirâm'ına da *-kendisine nâzil olduğu gibi-* aynen okumuş ve ta'lîm etdirmiştir. Ashâb-ı Kirâm da, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın ta'rîfi vechile hem yazmışlar, hem okumuşlar, hem de ezber etmişlerdir. Aynı zamanda hem ma'nâsını, hem de okuma şekillerini ta'lîm buyurmuşlardır.

Ashâb-ı Kirâm'dan da zamânımıza kadar *-aklın redd edemeyeceği derecede sağlam ve çok râviler tarafından-* mütevâtiren nesilden nesle nakl olunarak gelmiş ve her asırda yüzbinlerce zevâtın hâfızalarını tezyîn ederek hıfz olunmuştur. Kıyâmete kadar da hıfz olunmakta devam edecektir ki bu mümtaz vasıf, *-bütün semâvî kitâblar arasında-* yalnız Kur'ân-ı Kerîm'e mahsûsdur. Aşağıdaki âyet-i kerîme ise, bu husûsun en güzel ve en açık bir delilidir.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ.

“Kur'ân'ı biz indirdik, biz. O'nun koruyucuları da şübhesiz ki biziz”.¹⁰⁶

Bütün bunlardan çıkan netîce şudur ki Kur'ân-ı Kerîm'in **sübûtu**, ancak **tevâtür** ile mümkündür. Tevâtür ile olmayan hiçbir haber, *-ne kadar kuvvetli olursa olsun-* Kur'ân olamaz. Kur'ân ile sâbit olmayan veyâ esâsını Kur'ân'dan almayan bir hüküm ise, mu'teber değildir.

Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'in **“El-İmâm”** veyâ **“El-Mushafu'l-İmâm”** adı verilen **“Hatt-ı Mushaf-ı Usmânî”** ye dayanan metni ve tevâtür ile sâbit olan bütün kırâetleri (*okunuş şekilleri*), **mütevâtîr**'dir. Mütevâtîr olduğu için de en ufak bir şübhe mevcûd değildir.¹⁰⁷

a-Kudsî Hadîs'ler (Ehâdis-i Kudsîyye): Bunların ma'nâsı Allâhü Teâlâ'dan, lâfzî ise Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dandır.

b-Nebevî Hadîs'ler (Ehâdis-i Nebeviyye): Bunların da hem ma'nâsı, hem de lâfzî, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dandır.

¹⁰⁶ Hıcr Sûresi, âyet 9.

¹⁰⁷ -“İslâmî ilimlere göre **tevâtür**, bir cemâat tarafından rivâyet olunan haberdir ki o cemâatin yalan bir haber hakkında söz birliği ederek nakletmiş olmaları, âdetâ tasavvur olunmaz derecede muhal olur. Bu bakımdan intikâd ulemâsına göre tevâtür, târihi bir vâkıyâ riyâzî kat'îyyet derecesine yükselten bir beyyinedir, bir delildir”.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi, C.11.ss.33. Kâmil Miras.

Bu esâsa göre haberler, üç kısım altında incelenirler ki şöyledir:

a-Mütevâtîr haber : Yalan üzerine ittihad ve ittifaqları düşünülmemeyen bir topluluğun haberine, diğeri bir ifâde ile, aklın redd edemeyeceği derecede sağlam ve çok râvilerin haberine, denir ki bunlar, birinci asır ricâlî olan Ashâb-ı Kirâm'dan ikinci asır ricâlî olan Tâbiîn'e, Tâbiîn'den de üçüncü asır ricâlî olan Tebe-i Tâbiîn'e, aynı şekilde intikâl eden, onlardan da zamânımıza kadar nesilden nesle nakl olunarak gelen haberlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'in kırâeti

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünde, Kurayş lehçesinin asıl olduğu ve ilk cem'inin *-vahye müsteniden-* bu esâsa göre yapıldığı, ancak mühim bir maksâda hizmet etmek için *-asl'a te'sîr etmemek üzere-* ba'zı kelimelerinin Kurayş, ba'zı kelimelerinin de diğer Arab kabîlelerinin lehçeleri ile gönderildiği, **Arzâ-i Ahîre**'de belirtilip tesbit edilmiştir. Bunun için de **Hatt-ı Mushaf-ı Usmânî'nin** aslı olan **El-İmâm** veyâ **El-Mushafu'l-İmâm** adı verilen ikinci ve üçüncü cem'ler, bu esâsa göre yapılmıştır.

Binâen-aleyh bu gün ellerimizde bulunan Kur'ân-ı Kerîm'in tamâmı, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan zamânımıza kadar, hiçbir şekilde yalan üzere ittifakları aklen câiz olmayan ve görülmeyen büyük bir cemâat (*topluluk*) tarafından nasilden nesle tevâtüren menkûldür ki bunda hiçbir ihtilâf mevcûd değildir.

Ancak metninde hiçbir ihtilâf mevcûd olmadığı halde *-mühim bir maksâda hizmet etmek için-* ba'zı kelimelerinin Kurayş, ba'zı kelimelerinin de diğer Arab kabîlelerinin lehçeleri ile gönderilmesi sebebi ile ba'zı âyetlerin tilâvet (*okunuş*) şekillerinde, ba'zı harflerin edâ' keyfiyyetinde *-daha evvel de belirtildiği gibi-* bi'z-zât Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan tevâtüren menkûl, muhtelif rivâyetler ve tarîkler vardır. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm'i, çeşitli kırâetlerde okumak câizdir. Bu türlü kırâetler, tevâtüren sâbit olduğundan bunların sübût'ları da kat'îdir.

Bununla berâber Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan tevâtüren mekûl olan bu çeşitli kırâetlere, ba'zı kimseler tarafından *-hakkında nisâb-ı şehâdet olmayan-* ba'zı kırâetler daha ilâve edilmiştir ki bunlar da, "**Şâzz Kırâetler**" nâmı altında incelenirler. Bu türlü kırâetler, tevâtüren sâbit olmadığından bunların sübût'ları da kat'î değildir.

Bu bakımdan *-bir kırâetin sahîh ve mu'teber olabilmesi için-* başlıca üç şart vardır ki bu üç şart, sahîh ve mütevâtîr kırâetlerin

Bu haberlerin en başında Kur'ân-ı Kerîm ve Mütevâtîr Sünnet'ler gelir ki bunları inkâr edip kabul etmeyenler veyâ bunlara şüphe ile bakanlar, dinden çıkıp kâfir olurlar.

b-Meşhûr haber : Birinci asır ricâli arasında tevâtür derecesini bulamayan, fakat ikinci ve üçüncü asır ricâli arasında tevâtür derecesini bulan, onlardan da zamânımıza kadar *-mütevâtîr olarak-* nesilden nesle nakl olunarak gelen haberlerdir. "*Meşhûr Sünnet*" ler gibi.

Bunları inkâr edenler kâfir olmazlarsa da, geçmiş müslümânlar hakkında itimadsızlık göstererek onları kötülemiş olacıklarından sapık (*fâsık*) sayılırlar.

c-Âhad haber : Bir veyâ birkaç şahsın rivâyet ettikleri haberlerdir. Bunları inkâr eden bir kimse kâfir ve günahkâr olmaz. Fakat ehliyet sâhibi olan râvîleri kötülemiş olacağından bid'at ehli sayılır.

rükünlerini (*farzlarını*) teşkil eder. Bu şartlardan birisi eksik olursa, o kırâet, sahîh ve mu'teber bir kırâet olarak kabûl olunmaz.¹⁰⁸

1-Bir vech ile dahî olsa, Arabiyye'ye, yanî Arabca'nın usûl ve kâidelerine muvâfık olmalıdır.

2-İhtimâlen dahî olsa, Hatt-ı Mushaf-ı Usmâniyye'ye, yanî Hazreti Osman *radiye'llâhü anh'*in cem' etdirmiş (*teksîr etdirmiş*) olduğu Mushaf'lardan birisine (**El-İmâm'a** veyâ **El-Mushafu'l-İmâm'a**) muvâfık olmalıdır.

3-Sahîh ve doğru bir senedi bulunmalıdır, ya'nî Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan mu'teber bir an'ane ile rivâyet edilegelmiş olmalıdır.

Bu üç şartı (*bu üç ruknü*) hâvî olan (*ih tivâ eden*) kırâetlere, sahîh ve mu'teber kırâetler denir ki böyle sahîh ve mütevâtir kırâetleri, redd etmek aslâ câiz olmadığı gibi, inkâr etmek de hiçbir zaman helâl değildir. Bunun için bu kırâetlerden her hangi birini inkâr eden bir kimse kâfir olur. Belki bu şartları hâvî olan böyle kırâetler, Kur'ân-ı Kerîm'in Yedi Harf üzerine nâzil olduğu kırâetlerdir ki bunu kabûl etmek insanlar üzerine vâcib olmuştur.

Bu bakımdan hakikat bu olunca,

a-İster Kırâet-i Seb'a, ister Kırâet-i Aşere imâmlarının kırâetlerinden olsun, isterse diğer makbûl imâmların kırâetlerinden olsun, bu üç şartı (*ruknü*) hâvî olursa, onlara, "**Sahîh Kırâet**" ler denir.

b-İster Kırâet-i Seb'a, ister Kırâet-i Aşere imâmlarının kırâetlerinden olsun, isterse diğer makbûl imâmların kırâetlerinden olsun, eğer bu üç rukünden birisi eksik olursa, ona da "**Zaîf, Şâzz** veyâ **Bâtıl Kırâet**" denir ki bu husûslar, Selef ve Halef'den olan tahkîk imâmımları mında sahîhdır.¹⁰⁹

Bunun için bütün kırâetler, -**Mütevâtir** ve **Şâzz** Kırâetler diye-başlıca iki gurub altında mütâlea edilip incelenirler:

¹⁰⁸ -En-Neşru fi'l-Kırâeti'l-Aşr, Cüz'.1.ss.9. Ebu'l-Hayr İbnü'l-Cezerî.

¹⁰⁹ -En-Neşru fi'l-Kırâeti'l-Aşr, Cüz'.1.ss.9. Ebu'l-Hayr İbnü'l-Cezerî.

El-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Cüz'.1.ss.77. Celâlü'd-dîn Es-Süyûtî Eş-Şâfiî.

Usûl-i Tefsîr veyâ Mukaddime-i İlm-i Tefsîr, ss.131. Ömer Nasûhi Bilmen.

Tecvid İlmi (Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri), Celâleddin Karakılıç.

Mütevâtir kırâetler ve hükmü

Bunlar, Sahâbe-i Kirâm'ın İcmâ'ına dayanan ve tevâtür ile sâbit olan sahîh kırâetlerdir. Bunlara “**El-Kırâetü'l-Mütevâtire** : Mütevâtir Kırâetler” denir ki on tânedir.

Ayrıca “**El-Kırâetü'l-Aşr** : On Kırâet” veya “**Kırâet-i Aşere**” veya “**Vücûh-i Aşere**” ismi verildiği gibi “**Sahâbe'nin Kırâeti**” de denir.

Bu on kırâetin hepsi de, bi'z-zât Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan mütevâtiren nakl edilmiş olup “**İlm-i zarûrî**” ifâde ederler. Hepsinin sağlam sened ve temellere dayanan delîlleri, muhkem kâideleri, ayrı ayrı imâmları ve ikişer râvîleri vardır. Hepsinde de sahîh ve mu'teber kırâetlerde aranılan şartlar mevcûddur. Ya'nî hepsi de Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan **sıka** olan zevât tarafından nakl olunmuştur. Bu bakımdan senedleri sahîh ve doğrudur. Arabiyye'ye uygundur ki Kur'ân-ı Kerîm, onunla nâzil olmuştur. Hatt-ı Mushaf-ı Usmâniyye'ye muvâfıktır ki bu husûs da, İcmâ' ile sâbit olmuştur.

İşte, bu nev'î kırâetlerde bu üç şart mevcûd olduğu için, bu nev'î kırâetler, Kur'ân-ı Kerîm olarak hem kabûl olunurlar, hem de okunurlar. (مَالِكٌ - مَالِكِ), (مُحَمَّدُونَ - مُحَمَّدُونَ) kırâetleri ve bunlara benzeyen diğerkırâetler gibi.

Mütevâtir kırâetlerden ya'nî Kırâet-i Aşere'den herhangi biri, *diğerkırâete karıştırmamak ve tek kırâet üzere okunmak şartı ile* namazda ve namaz hâricinde *-Kur'ân olarak-* okunabilir. Bu kırâetlerden her hangi birini inkâr eden bir kimse tekfir olunur ki bundan şiddetle sakınmak lâzımdır. Çünkü bunların hepsi de, bi'z-zât Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan tevâtüren menkûl ve İcmâen sâbitdir.¹¹⁰

¹¹⁰ -Kırâet-i Aşere arasında -bi'l-hâssa Hicrî (324) târihinde vefât eden **Ebû Bekr ibn-i Mücâhid** tarafından- seçilen ve “**Kırâet-i Seb'a** : *Yedi Kırâet*” imâmlarına dayanan yedi türlü kırâet, daha çok revaç bulmuş ve bunların yedisi de bi'l-ittifak tevâtüren sâbit olmuştur. Bunlara “**El-Kırâetü's-Seb'a**” veya “**Kırâet-i Seb'a**” denir.

Geriye kalan üç kırâetin de -ya'nî Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefû'l-Âşir (*üç meşhûr imâmın*) kırâetlerinin de- tevâtüren sübûtuna, âlimlerimizin ekseriyyeti kâil olmuşlardır ki bunlar da *-Kırâet-i Seb'a gibi-* aynı hükümleri hâizdirler. Senedleri sahîh, Arabiyye'ye uygun ve Hatt-ı Mushaf-ı Usmâniyye'ye muvâfıktır. Kabûl olunur ve okunurlar. Fakat tam olarak tevâtür derecesine yükselememişlerdir. Bu bakımdan bu üç kırâete de, “**Meşhûr Kırâet'ler**” ismi verilmiştir. Bunlara “**Âhad Kırâet'ler**” diyenler de vardır.

(El-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Cüz'.1.ss.79. Celâlû'd-dîn Es-Süyûtî Eş-Şâfiî).

Şâzz kırâetler (Mütevâtir olmayan kırâetler) ve hukmü

Mütevâtir kırâetlerin ya'nî Kırâet-i Aşere' nin hâricinde kalan ve Sahâbe'den *-ba'zı ulemâ'ya göre Tâbiîn'den-* ba'zılarının kırâetlerine denir ki bu türlü kırâetler, *-ister Sahâbe'nin icmâ'ına dayansın isterse dayanmasın-* tevâtür ile sâbit olmayan ğayr-i sahîh kırâetlerdir.

Bu türlü kırâetleri *-ne namazda ve ne de diğer vesîleler ile her hangi bir yerde-* Kur'ân olarak okumak câiz değildir. Çünkü, bu türlü kırâetler, mütevâtir olmadıkları gibi, Hatt-ı Mushaf-ı Usmâniyye'nin aslına da muvâfık değildirler. Ancak *-namaz hâricinde-* Kur'ân olmadığına i'tikâd ederek, telâffuzu ve kırâeti câiz olabilir. Aynı şekilde *-Sika'lar tarafından nakl edilmiş olması şartı ile-* ba'zı hukûkî mes'eleler hakkında defil olarak misâl tarzında gösterilebilir.¹¹¹

İhtâr:

Kur'ân-ı Kerim'in Yedi Harf (*yedi lehçe*) üzerine nâzil oluş keyfiyyetini, sonraları meşhûr yedi kırâet imâmları tarafından seçilen "***El-Kırâetü's-Seb'a: Yedi Kırâet***" ile karıştırmamak lâzımdır. Çünkü Kurân-ı Kerim'in Yedi Harf (*yedi lehçe*) üzerine nâzil oluş keyfiyyeti, Kırâet-i Aşere içinde dâhildir. Fakat bunlardan hangisi olduğu belli değildir. Bununla beraber, Kırâet-i Seb'a, Kur'ân'ın nâzil olduğu Yedi Harf (*yedi lehçe*) dir, diyenler de vardır.

(Usûl-i Tefsîr veyâ Mukaddime-i İlm-i Tefsîr, ss.130-132. Ömer Nasûhi Bilmen).

(Usûl-i Tefsîr Notları, ss.33. Prof. M. Tayyib Okıç).

¹¹¹ ***-Şâzz Kırâet***'ler, başlıca iki kısma ayrılarak incelenirler.

1-Sahâbe'nin icmâ'ına dayanan, fakat tevâtür derecesini bulamayan şâzz kırâetlerdir. Bunlara "***Âhad kırâetler***" de denir. Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd, Übeyy ibn-i Ka'b ve diğer **sika** olan (*her bakımdan kendisine güvenilen*) kimselerin Mushaf'ları (*kırâetleri*) gibi.

Bu nev'i kırâetler, Âhad'ın ve sika olan kimselerin nakl ettiği sahîh kırâetlerdir. Bu bakımdan senedleri sahîhdîr ve Arabiyye'ye uygundur. Fakat Hatt-ı Mushaf-ı Usmâniyye'ye muhâlifdirler. Bu sebeble de bu nev'i kırâetler, Kur'ân olarak kabul olunurlar, fakat okunmazlar. Bunun için de bu nev'i kırâetleri inkâr edenler, kâfir olmazlar. Fakat sika olan kimseleri kötulemiş olacaklarından doğru bir hareket yapmış sayılmazlar.

Bu nev'i kırâetler de iki kısma ayrılarak incelenirler:

a-Meşhûr olan şâzz kırâetler.

Bunlar, İmâm Mâlik *rahmetü'llâhi aleyh* ile İmâm Şâfiî *rahmetü'llâhi aleyh* 'e göre, hiçbir şer'i hükümde mu'teber değildir. Fakat Hanefî imâmlarına göre, yalnız ibâdât ve muâmelât husûsunda mu'teber sayılırlar. Çünkü bunlar, Kur'ân'dan olmasalar bile, Hadîs-i şerîf mesâbesinde olabilirler. Bu cihetle de kendileri ile zannî mes'elelerde amel olunabilir.

Meselâ, Yemin Keffâreti'ni bildiren âyet-i kerîme, Mesâhif-i Usmâniyye'de (**فَصَيَّامٌ تَلَاءَةً أَيَّامٍ**) : **Fakat** -bunlara kim güç yetiremezse- **üç gün oruc** -tutsun-) diye *mutlak (kayıtsız)* yazılmışdır.

(*Mâide*, 89.). Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd *radıye'llâhü anh* 'ın Mushaf'ında ise (**فَصَيَّامٌ تَلَاءَةً أَيَّامٍ مُتَتَابِعَاتٍ**)

:**Fakat** -bunlara kim güç yetiremezse- **birbiri ardınca üç gün oruc** -tutsun-) diye *mukayyed (kayıtlı)* yazılmışdır.

Buradaki (**مُتَتَابِعَاتٍ**) : **birbiri ardınca** kırâeti (*kelimesi*), meşhûr'dur. Bunun için Hanefî imâmları, bunu nazar-ı i'tibâra alarak, Yemin Keffâreti Orucu'nun, üç gün muttasıl olarak tutulmasına kâil olmuşlardır. İşte burada, mutlak olan bir âyet-i kerîme'yi, meşhûr olan bir şâzz kırâet ile *-ibâdet husûsunda-* kayıtlandırmışlardır.

Kur'ân'ın tercemesi ve hükmü

Buraya kadar gördüğümüz konular içerisinde, Kur'ân-ı Kerîm'i ta'rîf ederken Kur'ân-ı Kerîm'in, Allâhü Teâlâ tarafından Cebrâil *aleyhi's-selâm* vâsıtası ile Arabca olarak Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a yirmiyüç senede âyet âyet sûre sûre inzâl buyurulmuş olan bir “**Nazm-ı Celîl**” olduğunu, vahye müstenid bulunan bu mukaddes **Kitâb**'ın **Nazm**'ının da **Ma'nâ**'sının da ilâhî olduğunu, bu bakımdan Nazm ve Ma'nâ'nın birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir bütün olarak Kur'ân-ı Kerîm'in mâhiyyetini teşkil eden iki esâs “**iki rukün**” bulunduğunu, bunlardan her hangi birisinin veyâ ikisinin bulunmaması hâlinde de Kur'ân-ı Kerîm'in kendisinin mevcûd olamayacağını görmüş idik.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in kendisine mahsûs olan ve Kurayş lehçesini esâs alan Resm-i Hatt'ının, *-asl'a te'sir etmemek üzere-* mühim bir maksâda hizmet etmek gâyesi ile ba'zı kelime ve âyetlerinin de **on kırâet** üzerine okunabilme husûsunun, Arzâ-i Ahîre'de *-vahye müsteniden-* tesbit edildiğini de öğrenmiş idik.

* * *

Hakikat bu olunca **Nazm**'ı da **Ma'nâ**'sı da ilâhî olup vahy'e müstenid bulunan, bunun için de ne yalnız ma'nâ'dan ve ne de yalnız lâfız'dan ibâret olmayan, fakat her ikisinin birden tamâmı olan Kur'ân-ı

Bununla berâber Ramazân-ı Şerîf Orucu'nun kazâsına âit olan âyet-i kerîme, Mesâhif-i Usmâniyye'de (*فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ* : **Orucunu tutamadığı günler sayısınca başka günlerde** -orucunu tutar-) diye *mutlak* yazılmıştır. (Bakara, 184.). Übeyy ibn-i Ka'b *radiye'llâhü anh*'ın Mushaf'ında ise (*فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ مُتَّابِعَاتٍ* : **Orucunu tutamadığı günler sayısınca başka günlerde birbirini ardınca** -orucunu tutar-) diye *mukayyed* yazılmıştır. Fakat buradaki (*مُتَّابِعَاتٍ* : **birbiri ardınca**) kırâeti (*kelimesi*), meşhûr değildir. Ancak bir Âhad Haber kabîlindedir. Bunun için de, kazâya kalmış Ramazân ayı orucunun kazâsında, ittisal şart değildir. Müteferrik günlerde de tutulabilir. Çünkü bununla, ya'nî meşhûr olmayan bir şâzz kırâet ile *-bütün imâmlara göre-* amel edilemez.

b-Meşhûr olmayan şâzz kırâetler

Böyle kırâetler, bütün imâmlarca mu'teber değildir. Bunun için de kendileri ile hiçbir şer'î hüküm sâbit olmaz.

2-Gramer bakımından tashîh tekliflerinden ibâret olan ve hiçbir dînî esâsa dayanmayan şâzz kırâetlerdir. Meselâ, mâzî sığası ve (*يَوْمٌ*) kelimesinin nasbı ile okunan (*مَلِكٌ يَوْمَ الدِّينِ*) kırâeti gibi.

Bu türlü kırâetleri de, sika veyâ sika olmayan kimseler nakl etmişlerdir. Bu bakımdan senedleri sahîh değildir. Bunun için de Hatt-ı Mushaf-ı Usmâniyye'ye ve Arabiyye'ye muvâfik olsalar bile, kabul olunmayıp redd olunmuşlardır.

Bunlar, zaif kırâetler olup Mevdû', Merdûd ve Müdrec kırâetler nâmı altında incelenirler.

(El-İtkân fi Ulâmi'l-Kur'ân, Cüz'.1.ss.78-79. Celâlû'd-dîn Es-Süyûtî Eş-Şâfi).

Kerîm'in, bir kısmının veyâ tamâmının her hangi bir dildeki ma'nâsı veyâ ma'nâyı ifâdelendiren tercemesi, "**Nazm ile ma'nâ mecmûu**" nun ancak bir cüz'ü olabilmesi hasebi ile Kur'ân-ı Kerîm olamaz ve namaz gibi ibâdetlerde de okunamaz. Çünkü **namazda kırâet farzdır. Kırâet** ise, ancak "**Nazm ile ma'nâ mecmûu**" nun tamâmı ile tehakkuk eder. Bu olmayınca da farz terk edilmiş olacağından namaz fâsid olur.

Bununla berâber yapılan bu terceme ve tefsîrler, Kur'ân-ı Kerîm'den bir cüz', bir parça veyâ bir kısım olması hasebi ile, Kur'ân-ı Kerîm'e yapılan hurmet ve ta'zîm, onlara da yapılır. Mükerrerem, muhterem ve muazzez bir varlık olan insana yapılan hurmet ve saygının, insandan ayrılan cüz'lere, parçalara da yapıldığı gibi.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in Resm-i Hatt'ındaki ve on kırâet üzere okunuşundaki bir çok özellikleri ve husûsiyyetleri de, her hangi bir dildeki ma'nâsında veyâ ma'nâyı ifâdelendiren tercemesinde, ifâde edip göstermeye de imkân yokdur.

Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'in Nazm'ını, Resm-i Hatt'ını, Kırâet şekillerini, bunlara benzeyen ve vahy'e müstenid olan diğer husûsiyyetlerini, terceme veyâ tefsîr ederek başka bir dile nakl etmek, hiçbir şekilde mümkün değildir. Bunlardan her hangi birisinin eksik olması ise, Kur'ân-ı Kerîm'i, Kur'ân olmaktan çıkarmış olacağından, Kur'ân-ı Kerîm'in her hangi bir dildeki ma'nâsı veyâ ma'nâyı ifâdelendiren terceme ve tefsîri de, Kur'ân olamaz. Ancak ondan bir cüz', ondan bir parça, ondan bir kısım olabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in ma'nâ cihetine gelince, bu husûs, belki bir dereceye kadar mümkündür. Bunun için de *-Kur'ân-ı Kerîm'in ma'nâ ciheti ile terceme ve tefsîri yapılabilir-* denilmektedir. Fakat burada da karşımıza bir takım engeller çıkmakta ve aşağıdaki âyet-i kerîmede de görüleceği üzere, Kur'ân âyetlerinin ma'nâ ciheti ile de *-“Muhkem” ve “Müteşâbih”* diye- başlıca iki kısım olduğu görülmektedir.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ ط فَآ مَا
الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ رِيبٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا
اللَّهُ ۗ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ لَا كُلُّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ .

“(Habîbim) Sana Kitâb’ı indiren O’dur. Ondan bir kısım âyetler **Muhkem**’ dir (ma’nâsı ap-açık, kat’î ve şübheden uzaktır) ki bunlar Kitâb’ın anası (temeli) dir. Diğer bir kısmı da **Müteşâbih** (kendisi ile ne kasd edildiği herkes tarafından bilinemeyen âyet) lerdir. **Ammâ kalblerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak (ötekini berikini saptırmak) ve (kendi arzûlarına göre) te’vîline yeltenmek için (Muhkem’leri bırakırlar da) O’nun Müteşâbih olanına tâbi’ olurlar. Halbuki O’nun (Müteşâbih olanların) te’vîlini ancak Allâh bilir. İlimde yüksek pâyeye erenler ise, -Biz O’na inandık. Hepsi de (Muhkem’leri de, Müteşâbih’leri de) Rabb’imiz katındandır. Bunları sâlim akıl sâhiblerinden başkası iyice düşünüp anlayamaz- derler”¹¹²**

Bu âyet-i kerîme’nin ifâdesine göre, Muhkem âyet’ler, ibâresi (ya’nî lâfızları ve kelimeleri), Şâri-i Mübîn’in murâdına delâlet husûsunda her hangi bir şübheden uzak olan ve başka bir ma’nâyâ delâlet ihtimâli bulunmayan âyetlerdir (kat’î nass’lardır) ki her cihetle ap-açık olduklarından, doğrudan doğruya birer ilmî delîldirler. Bunun için de böyle olan âyetlerin hepsine birden -yukarıda zikri geçen âyet-i kerîme’de- “Ümmü’l-Kitâb” denilmiştir ki “Ana âyet’ler” demektir.

Bununla berâber bu nev’î âyetler de, ayrıca iki husûsiyyet arz ederler:

Bunlardan birincisi, aslî ma’nâlar (ya’nî sâdece cümlelerin veya ibârenin terkîbinden çıkan emir, nehiy, ahkâm, kısâs, ahlâk ve âdâb gibi ma’nâlar) dır ki bunların hepsini, her hangi bir dile, terceme ve tefsîr etmek -belki- mümkündür. Bu bakımdan bu şekildeki âyet-i kerîme’lerin terceme ve tefsîrleri yapılmıştır.

İkincisi ise, tâlî ma’nâlar (ya’nî cümle, ibâre ve kelimelerin, belâğat ve i’câz bakımından ihtivâ etdikleri saklı ma’nâlar) dır ki bunların hepsini, tam olarak bütün ma’nâ, belâğat ve i’câzı ile ifâde edebilmek mümkün değildir. Hattâ bu ifâdeyi yapabilecek bir dil veya bir dilin kelimeleri bile tasavvur olunamaz.

Bu bakımdan görüyoruz ki “Ümmü’l-Kitâb” denilen Muhkem âyetlerin bile terceme ve tefsîrinde, bir takım güçlükler meydana çıkıyor. Bunların bir kısmı, bir dereceye kadar mümkün olabiliyor. Fakat diğer bir kısmı mümkün olamıyor. Bu durum ise, Kur’ân-ı Kerîm’in terceme ve tefsîrinin tam olarak yapılamıyacağını ortaya

¹¹² -Âl-i İmrân Süresi, âyet 7.

koyup isbât etmektedir. İşte bunun içindir ki asırlar boyunca bir çok İslâm âlimi tarafından Kur'ân-ı Kerîm'in, yüzlerce terceme ve tefsîri yapılmış, fakat hiç birisi istenilen hedefe ulaşamamıştır.

Bununla berâber Arabca bilmeyen Müslümânlara, Allâhü Teâlâ'nın kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'i, mümkün olduğu kadar kendi dilleri ile anlatmak, Müslümân olmayan kimseler arasında İslâm Dini'ni yaymak ve onların her türlü dînî ihtiyaçlarını karşılamak için, Kur'ân-ı Kerîm'in, terceme ve tefsîri lüzûmlu, hattâ zarûrî görülmüştür. Bunun için bir çok İslâm âlimi, Kur'ân-ı Kerîm'in, Muhkem âyet'lerinin terceme ve tefsîrinin yapılabileceğine kâil olmuşlar ve müsâade etmişlerdir. Fakat bu terceme ve tefsîrlerin de, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde Kur'ân-ı Kerîm evsaf ve hukmünü hâiz olamayacaklarını da, ehemmiyetle belirtip işâret etmişlerdir.

Müteşâbih âyet'ler ise, ibâresi (*ya'nî lâfızları ve kelimeleri*), Şârî-i Mübîn' in murâdına delâlet husûsunda şübhe ve ihtimâl bulunan âyetlerdir ki böyle olan âyetlerin ma'naları açık olmayıp kapalıdır ve kendileri ile ne kasd edildiği belli değildir. Bu bakımdan her hangi bir dile terceme ve tefsîri de mümkün değildir.¹¹³

Ashâb-ı Kirâm ile İmâm A'zâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî gibi **Selef** ulemâsı, müteşâbih âyet'lerin ma'nalarını ve keyfiyetlerini, Allâhü Teâlâ'ya tefvîz ederek terceme ve tefsîrine girişmemişlerdir. Çünkü yukarıda zikri geçen âyet-i kerîmedeki (**إِلَّا اللَّهُ : ancak Allâh bilir**) istisnâsından sonra vakıf yapılmasını iltizâm ederek (**وَالرَّاسِخُونَ** : **yüksek pâyeye erenler ise**) deki (**وَأَوْ** : **vâv**) harfinin, **isti'nâfiyye** için olduğunu kabûl etmişler, buna istinâden de müteşâbih âyetlerin te'vîl ve tefsîrini, ancak Allâhü Teâlâ'nın bilebileceğine hüküm ederek onların tevîl ve tefsîrine gitmemişler, keyfiyetlerini anlamaya çalışmamışlardır.¹¹⁴

¹¹³ -Müteşâbih olan âyet-i kerîmeler, başlıca iki kısımdır:

Bunlardan bir kısmı, hem lâfzî hem de ma'nâsı ciheti ile *Müteşâbih* olanlardır. Ba'zı sûrelerin başlarında bulunan ve "*Mukattaa Harfleri*" ismi verilen (طه - طه - يس - ق) âyet-i kerîmeleri gibi. Bunların ne lâfızları ve ne de ma'naları, bizim için ma'lûm değildir. Allâhü Teâlâ ile Rasûl'ü arasında birer şifre mesâbesindedir.

Diğer bir kısmı da, yalnız ma'nâ ciheti ile *Müteşâbih* olanlardır. (**يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ** : **Allâh'ın eli, onların ellerinin üstündedir**) âyet-i kerîmesindeki

(**يَدُ** : **el**) ta'biri gibi. Bu şekilde müteşâbih olan âyet-i kerîmelerin, lügat ma'naları ma'lûm ise de hakîkî ma'nalarını ve keyfiyetlerini anlamak mümkün değildir.

¹¹⁴ -**Tefvîz**: Kendi yapacağı bir işi başka bir kimseye ısmarlamak, havâle etmek, bırakmaktır.

Müteahhirîn (Halef) ulemâsı ise, (وَالرَّاسِحُونَ) :Yüksek pâyeye erenler ise) deki (وَاوْ : vâv) harfinin, atf için olduğunu kabûl ederek müteşâbih âyetlerin te'vîl ve tefsîrini, ma'nâ ve medlûlünü, Allâhu Teâlâ bildiği gibi, ilimde yüksek dereceye erişip “Râsîh” olan (rûsûh ve meleke kesb edip husn-i nazar ve ictihâd sâhibi bulunan)¹¹⁵ kimselerin de, - muhkem âyetlerin (nass'ların) ortaya koyup te'sîs ettiği ana kâdelere göre- bilmek selâhiyyetini hâiz buldukları, bu yüksek ilmî ve ictihâdî dereceye sâhip olmayanların ise müteşâbih âyetleri anlayamayacakları, netîcesine varmışlar ve buna delîl olarak da yukarıda zikri geçen âyet-i kerîmenin sonundaki,

وَمَا يَدْرَأُكَ إِلَّا أَوْلُوا الْأَبَابِ

“Bunları sâlim akıl sâhiblerinden başkası iyice düşünüp anlayamaz”.

kavl-i şerîfini göstermişlerdir.¹¹⁶

İşte bu açıklamalar da, müteşâbih âyetlerin, her hangi bir dile, ne dereceye kadar terceme ve tefsîrinin yapılıp yapılamıyacağını, gâyet açık bir şekilde ortaya koyup îzah etmektedir.

Netîce i'tibârıyla şunu söyleyebiliriz ki kendisinden istifâde etmek isteyen insanlara, hidâyet ve seâdet yollarını göstermek, dünyevî ve uhrevî hayatlarını tanzîm etmek üzere inzâl buyurulmuş olan Kur'ân-ı Kerîm, kendisinden istifâde etmek isteyen insanların her türlü dünyevî

İltizâm: Lüzumlu görmek, tercih etmek, birinin tarafını tutmak, gerekli görmektir.

İstî'nâfiyye: Yeniden başlama, söz başı, demektir ki atf için olan (وَاوْ :vâv) harfi, evvelki sözlerle ilgisi bulunmayan müstakil bir cümle evvelinde bulunursa “Vâv-i istî'nâfiyye” adını alır ve yeni bir söze başlanıldığını ifâde eder.

¹¹⁵ -**Rûsûh:** Bir ilmi, derinliğine ve genişliğine bütün incelikleri ile anlayıp bilme melekесidir.

¹¹⁶ - (وَالرَّاسِحُونَ) : ve'r-râsîhûn) daki (وَاوْ :vâv) harfinin istî'nâfiyye için olduğunu söyleyenler, bu husûsa i'tirâz ederek şöyle demişlerdir:

1-Lâfza-i Celâl'de, vakf-ı lâzım işâreti olmak üzere bir (م :mîm) vardır.

2-“Biz Ona inandık, hepsi Rabb'imiz katındandır” meâlindeki karîne-i celîle, öyle bir ma'nâ vermeye mâni'dir.

3-Allâh'ın ilmi ile Râsîh'lerin ilmini cem' etmek, ikisini de aynı seviyyede göstermek, hem hakîkate, hem de edebe münâfi'dir.

4-O telâkkî ve ma'nâ, kendisini Râsîh'lerden sanan -ve kalblerinde eğrilik bulunan- bir takım adamların, akıl ve dinden hâriç, -fitne koparıcı- câhilâne te'vîllerine yol açmış, bu yüzden de İslâm'ın birliği çok mühim zararlar görmüştür.

-Fıkh-ı Ekber, İmâm A'zâm Ebû Hanîfe.

-Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, C.1.ss.83. Hasan Basri Çantay.

-Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tafsîr, C.2.ss.1035-1048. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır.

-Sâhîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i sarîh Tercemesi, C.11.ss.61-64. (1684 nolu hadîs-i şerîf ve îzâhı). Kâmil Miras.

ve uhrevî ihtiyaçlarına cevap verebilmesi için, tefsîr sûreti ile terceme ve tefsîri yapılabilir. Fakat bunlar, hiçbir zaman ve hiçbir şekilde, Kur'ân-ı Kerîm evsâf ve hukmünü hâiz olmadıklarından, Kur'ân-ı Kerîm sayılmazlar ve namaz gibi ibâdetlerde de okunamazlar.

Muhkem ve Müteşâbih âyetler ve hükümleri

Âl-i İmrân Sûresi'nin yukarıda zikri geçen yedinci âyet-i kerîmesinde de belirtildiği gibi, Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, **Muhkem** ve **Müteşâbih** diye iki kısma ayrılır.

a-Muhkem diye, ma'nâsı açık olup hakkında tereddüd edilmeyen, te'vîl, tefsîr, nesh ve tahsîs ihtimâli bulunmayan, başka bir deyimle ibâresi (*ya'nî lâfız ve kelimeleri*), Şârî-i Mübîn' in murâdına delâlet husûsunda her hangi bir şübhe ve ihtimâlden uzak olan ve başka bir ma'nâya delâlet ihtimâli olmayan âyetlere (*kat'î nass'lara*) denir ki böyle âyetler, her cihetle ap-açık olduklarından doğrudan doğruya birer ilmî delîldirler. Bunun için de bunlara âyet-i kerîmede "**Ümmü'l-Kitâb** : Ana âyet'ler", (*ya'nî Kitâb'ın anası, aslı, esâsı olan âyetler*) denilmiştir.

Meselâ, (**O'nun** (benzeri olmak şöyle dursun) **benzeri gibi bir şey' (dahî) yoktur**".¹¹⁷ âyet-i kerîmesi, Muhkem bir âyettir ki hiç bir vechile, Allâhü Teâlâ'nın bir mislinin, bir benzerinin olmadığını, ap-açık ve kat'î bir sûrette ortaya koyup bildirmektedir.

b-Müteşâbih diye de, ma'nâsı gizli olup lügaten anlaşılmadığı gibi, akıl ve nakil yolu ile de ma'nâsı anlaşılmayan, başka bir deyimle ibâresi (*ya'nî lâfız ve kelimeleri*), Şârî-i Mübîn' in murâdına delâlet husûsunda şübheli olan ve ihtimâlden uzak bulunmayan âyetlere denir ki böyle âyetlerin ma'nâları açık olmayıp kapalıdır ve kendileri ile ne kâd edildiği belli değildir. Bu özellikleri ile de, Muhkem âyet'lerin zıddıdır. Meselâ,

وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ.

"Azamet ve ikram sâhibi olan Rabb'inin vech'i (zâtî) bâkî kalacaktır".¹¹⁸

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ.

"Rahmân (olan Allâh'ın emr-u hukmü) Arş'ı isti'lâ' etmiştir".¹¹⁹

¹¹⁷ -Şûrâ Sûresi, âyet 11.

¹¹⁸ -Rahmân Sûresi, âyet 27.

يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ.

“Allâh’ın eli, onların ellerinin üstündedir”.¹²⁰

وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا.

“Allâh, Mûsâ’ya söz etdi (hitâb ile konuştu)”.¹²¹

âyet-i kerîmeleri, Müteşâbih olan birer âyet’dirler ki ma’nâ ve keyfiyetleri anlaşılmadığından hiçbir vechile te’vîl ve tefsîr edilemezler. Ancak kendileri ile ne murad edildiği ve keyfiyetlerinin nasıl olduğu, Allâhü Teâlâ’ya tefvîz edilerek (*havâle edilerek*) hepsinin hakk olduğuna i’tikad edilir, tevîl ve tefsîrine gidilmez.¹²²

Yukarıda zikri geçen âyet-i kerîmede “Ümmü’l-Kitâb” adı verilen âyetlerin hepsi, Muhkem olmakla berâber birbirlerine kıyâs ve tatbîk edilince -*aralarında itlâk, takyîd, umûm husûs, takrîr tefsîr, istisnâ veyâ nesh gibi*- bir takım farklar görülür. Bunun için Usûl İlmi âlimleri, **Muhkem** âyetleri, umûmî sûretde -**Zâhir, Nass, Müfesser**, (*husûsî ma’nâsı ile*) **Muhkem** diye- dört dereceye; **Müteşâbih** âyet’leri de, medlûlündeki iştibâh ve ihtimâle göre -**Hafî, Müşkil, Mücmel** (*husûsî ma’nâsı ile*) **Müteşâbih** diye- dört dereceye, ayırarak incelemiştirlerdir.

Bunlardan Muhkem ve Müteşâbih âyetlerin özellikleri, kısımları, hükümleri, Selef ve Halef’den olan ulemânın bunlar hakkındaki görüş ve mütâleaları, daha önceki bahislerde etraflıca anlatılmış olduğundan, netîceyi şöyle özetliyebiliriz:

Selef ulemâsına göre, Müteşâbihât’a muttali’ olmak mümkün olmadığından te’vîl ve tefsîrleri de yapılamaz. Bunları bilmek yalnız Allâhü Teâlâ’ya mahsûsdur. Bunlar, insanları imtihan etmek, onlara âcizliklerini hatırlatmak, onları azamet ve tekebbürden korumak için nâzil olmuştur.

¹¹⁹ -Tâ Hâ Sûresi, âyet 5.

¹²⁰ -Fetih Sûresi, âyet 10.

¹²¹ -Nisâ’ Sûresi, âyet 164.

¹²² -Abdu’llâh ibn-i Abbâs, Mücâhid ve Rabi’ ibn-i Enes gibi ba’zı zevâta göre, müteşâbihâtâ vukûf mümkündür. *Mütেকellimîn* ve *Müteahhirîn*’den bir çok âlimler ile İmâm Nevevî de buna kâni’dirler. Çünkü Allâhü Teâlâ, kullarına, anlayamayacakları bir şey’ ile hitâb etmez, derler.

Hak Dîni Kur’ân Dili Türkçe Tefsîr, C.2.ss.1045. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır.

Abdu’llâh ibn-i Abbâs gibi bir çok Sahâbe’den tefsîr öğrenmiş olan ve kendisine -İmâm Buhârî ve İmâm Şâfî gibi- bir çok kimselerin büyük bir i’timâdı olan müfessir **Mücâhid** de, bu husûsda, “*Muhkem âyetler, helâl ve harama dâir olan âyetlerdir. Müteşâbih âyetler de, ba’zısı ba’zısını tasdik ve tefsîr eden âyetlerdir*” der.

(Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.11.ss.64. Kâmil Miras).

Halef ulemâsına göre ise, Müteşâbihât'a vukûf mümkün olup ba'zı şartlar dâhilinde te'vîl ve tefsîrleri yapılabilir. Çünkü, Allâhü Teâlâ, kullarına, anhyamıyacakları bir şey' ile hitâb etmez.¹²³

Netîce böyle olmakla berâber işin en sağlam ve en doğru tarafı, Selef ulemâsının yolunu tutup te'vîl ve tefsîrden kaçınmaktır. Zîrâ, âyet-i kerîmenin muktezâsı da, bunu icâb etdirmektedir.

Kat'î ve Zannî delîller ve hukmü

Kur'ân-ı Kerîm'de "**Ümmü'l-Kitâb**" diye vasıflandırılan Muhkem âyetler (*nass'lar*), herhangi bir hukme delâlet etme (*delîl olma*) cihetinden "**Kat'î delîller**" ve "**Zannî delîller**" diye iki kısma ayrılırlar.

1-Kat'î delîller

Yalnız bir ma'nâya delâlet eden (*delîl olan*) **nass**'lardır ki bunların ma'nâya delâletleri kat'î olup hiçbir vechile başka bir ma'nâya ihtimalleri yoktur. Haklarında böyle bir ihtimal de düşünülemez. Meselâ,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ.

"Ey îmân edenler, şarab, kumar, (tapınmaya mahsûs) dikili taşlar, (câhiliyyet âdeti olan) fal okları, ancak şeytanın amelinden olan birer murdardır. Onun için bunlardan kaçın ki murâdınıza eresiniz".¹²⁴

âyet-i kerîmesindeki kat'î delîl (*kat'î nass*), şarabın, kumarın, dikili taşların ve fal oklarının **haram** oluşu.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ. ط

"Ey îmân edenler, maktûller hakkında size kisas (misilleme) yazıldı (farz kılındı)".¹²⁵

âyet-i kerîmesindeki kat'î delîl (*kat'î nass*), kisasın (*misillemenin*) vücûbu ya'nî **farz** oluşu,

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ج.

¹²³ -Ashâb-ı Kirâm, Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn devirlerinde ya'nî ilk üç asırda yaşayan Müslümân'lara **Selef**, bunlardan sonra gelip onlara tâbi' olan Müslümân'lara da **Halef**, denilir.

¹²⁴ -Mâide Sûresi, âyet 90.

¹²⁵ -Bakara Sûresi, âyet 178.

“Zinâ eden kadın ile zinâ eden erkekten her birine (bekâr iseler) yüzer değnek vurun. Eğer Allâh’a ve âhîret gününe inanıyorsanız, bunlara Allâh’ın dîni (ni tatbik) husûsunda, acıyacağınız tutmasın”.¹²⁶

âyet-i kerîmesindeki kat’î delîl (*kat’î nass*) da, zinâ eden kadın ve erkekten her birine yüz celdenin (*değneğin*) vurulmasının **vâcib** (farz) oluşudur ki nass ile sâbit olan bu miktarların çoğaltılması veya azaltılması veya değiştirilmesi düşünülemez.

İşte bu şekildeki emir ve nehiyler, böyle kat’î delîller ile (*nass’lar ile*) sâbit olan hükümlerdir ki bu hükümler hakkında en ufak bir şüphe vârid değildir. Bunun için de bu şekilde sâbit olan hükümler, **“Farz”** veya **“Haram”** olurlar.

2-Zannî delîller

Yalnız bir ma’nâya delâletleri (*delîl olmaları*) kat’î olmayıp zannî olan nass’lardır ki bunların ma’nâya delâletleri, *-ekseriyyetle başka bir ma’nâya ihtimalleri olmaz ise de-* ba’zan kat’î olmayıp şüpheli olabilir ve haklarında başka bir ihtimal de düşünülebilir.

Meselâ,

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَنَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ.

“Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler (beklesinler)”.¹²⁷

âyet-i kerîmesinde zikri geçen (**Kurû’**: قُرُوءٌ) lâfzı, (**El-Karû’**: الْكُرُوءُ) kelimesinin çoğulu olup hem hayız, hem de tahâret (*temizlik*) ma’nâlarına gelir. Bu bakımdan (**Kurû’**: قُرُوءٌ) lâfzı, her iki ma’nâya da şâmidir. Bunlardan yalnız birisine delâleti kat’î değildir. Bunun için fukahâ’, boşanmış kadınların kendi kendilerine beklemesi emr edilen üç kurû’ müddetinin, üç hayız müddetine mi, yoksa üç temizlik müddetine mi delâlet ettiği *-ya’nî üç hayız müddeti mi, yoksa üç temizlik müddeti mi beklemesi gerektiği-* husûsunda ihtilâf etmişdir.

İşte boşanmış kadınların kendi kendilerine beklemesi gerekli olan müddet (*iddet müddeti*) hakkındaki bu âyet-i kerîme, kat’î olmayıp zannî bir delîldir. Yukarıda anlatılan iki şıkdan birisini ifâde ettiği gibi, ikisini birden de ifâde edebilir. Böyle bir durum karşısında ise,

¹²⁶ -Nûr Sûresi, âyet 2.

¹²⁷ -Bakara Sûresi, âyet 228.

Müslümân'ları müşkil bir durumdan kurtarmak ve onların nasıl amel edeceklerini göstermek için *-bütûn kuvvet ve kudretini sarf ederek-zann-ı gâlib ile bunlardan birisini tercih edip hüküm vermek de, ancak müctehidlerin görevidir.*

Aynı şekilde,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ. ط

“Ey îmân edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar (dirseklerle birlikte) ellerinizi (yıkayın) ve başınıza mesh edip, her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın”.¹²⁸

âyet-i kerîmesinde, abdestin esâsı anlatılırken başın mesh edilmesi istenilmektedir ki mutlak (*kayıtsız*) olarak emr edilen bu husûs, ya'nî başın mesh edilmesi husûsu hakkındaki bu delîl, kat'î bir nass'dır. Kat'î bir nass olduğu için de, başın mesh edilmesi, **farz**'dır. Fakat başın ne kadar kısmı *-hepsi mi, yarısı mı, dörtde biri mi, bir kısmı mı*-mesh edilecektir. İşte bu husûs, tahdîd edilmediğinden belli değildir. Bunun için de, *-başın ne kadar bir kısmı mesh edilecektir-*, husûsundaki bu delîl, kat'î olmayıp zannîdir. Zannî olduğu için de, fukahâ', burada ihtilâf ederek zann-ı gâlib ile hareket etmiş, bu husûsdaki diğer delîllerden de istifâde edip bütün kuvvet ve kudretini sarf ederek, **-Başın şu kadar kısmının mesh edilmesi vâcibdir-**ictihâdında bulunmuşlardır ki bu miktar, Hanefî'lere göre **-dörtde bir-**dir.

İşte bu şekildeki Kur'ân hükümleri de, zannî delîller ile sâbit olan hükümler (*emir ve nehiyeler*) dir. Bunun için de bu şekilde sâbit olan hükümler, **“Vâcib”** veyâ **“Tahrîmen mekrûh”** olurlar.

Kur'ân-ı Kerîm'in sübûtu

Kur'ân-ı Kerîm'in sübûtu (*sâbit olması*), tamâmen kat'îdir ve bunda en ufak bir şübhe mevcûd değildir. Çünkü Allâhü Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'i, Cebrâil *aleyhi's-selâm* vâsıtası ile Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a nasıl inzâl buyurmuş ise, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* da kendisine inzâl buyurulmuş olan Kur'ân-ı Kerîm'i, *-daha önce de anlatıldığı gibi-* aynen harfi harfine Ashâb-ı Kirâm'ına bildirmiş ve Risâlet'ini teblîğ etmiştir ki aşağıdaki âyet-i kerîme, bunun en açık bir delîlidir:

¹²⁸ -Mâide Sûresi, âyet 6.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ^ط وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ ^ط.

“Ey Rasûl, Rabb’inden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, (Allâh’ın) Risâlet’ini (elçiliğini) tebliğ (ve ifâ’) etmiş olmazsın”.¹²⁹

Ashâb-ı Kirâm’dan da zamânımıza kadar hiçbir şekilde yalan üzere ittifakları aklen câiz olmayan ve görülmeyen büyük bir cemâat tarafından -*aklın redd edemeyeceği derecede sağlam ve çok râvîler tarafından*- nesilden nesle tevâtüren nakl olunarak gelmiş ve her asırda yüzbinlerce zevâtın hâfızalarını tezyîn ederek hıfz olunmuştur. Kıyâmete kadar da bu şekilde hıfz olunmakta devam edecektir ki bunda hiçbir ihtilâf mevcûd değildir.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ.

“Kur’ân’ı biz indirdik, biz. O’nun koruyucuları da şübhesiz ki biziz”.¹³⁰

Âyet-i kerîmesi ise, bunun en açık ve en kat’î bir delîlidir. Bu da bize, Kur’ân-ı Kerîm’in sübûtunun, her bakımdan kat’î ve şübheden uzak bulunduğunu, hiç bir zaman ve hiç bir şekilde, hiç bir değişikliğe uğramadığını, açıklayıp isbât eder.

Kur’ân-ı Kerîm’in hucceti

Bütün Müslümân’lar, tevâtür ve sübûtunda hiçbir şüphe vârid olmayan Kur’ân-ı Kerîm’in, Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’a, Cebrâil *aleyhi’s-selâm* vâsıtası ile Arabca olarak nâzil olan bir Allâh kelâmı (*sözü*) olduğu, hakkı bâtıldan ayıran dosdoğru bir kitâb bulunduğu ve Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’dan zamânımıza kadar tevâtüren geldiği, husûslarında **icmâ’** etmiş ve bu husûslarda zerre kadar bir şübheye düşmemiştir. Bu bakımdan Kur’ân-ı Kerîm, İslâm Dîni’nde, şer’î hükümlerin en başta gelen **“Huccet”** lerinden (*delil ve kaynaklarından*) olup **“El-Edilletü’l-Erbea”** dediğimiz **“Dört Delil”** den birincisini teşkil eder.

Kur’ân-ı Kerîm’in bir mu’cize oluşu

Rahmân ve Rahîm isimlerinin sâhibi olarak kullarının en büyük şefâatcisi olan Allâhu Teâlâ,¹³¹ hidâyetini isteyerek rızâsını kazanmaya

¹²⁹ -Mâide Sûresi, âyet 67.

¹³⁰ -Hicr Sûresi, âyet 9.

¹³¹ -Bu husûs, aşağıdaki âyet-i kerîmede şöyle buyurulmaktadır:

ثُمَّ إِنَّ لِلَّهِ الشَّفَاعَةَ جَمِيعاً لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.

çalışan mü'min, muhsin ve müttekî kullarının sırât-ı müstekîme (en doğru yola) ulaşip muhlâs kullarından olabilmeleri için bir hidâyet rehberi (doğru yolun ta kendisi) olarak inzâl ettiği Kur'ân-ı Kerîm'in, İslâm Dîni için en büyük bir hucdet olduğunu, O'nun başından sonuna kadar en büyük bir mu'cize olup O'na şübhe ile bakan insanlara meydan okuduğunu, O'nda en ufak bir şübhenin bulunmadığını, Kur'ân-ı Kerîm'indeki bir çok âyetler ile haber vermişdir ki bunlardan ba'zıları şöyledir:

قُلْ فَاتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ.

“De ki: Eğer (sözünüzde) sâdik (adam) larsanız Allâh tarafından (Mûsâ'ya ve bana inzâl olunan) bu ikisinden (Tevrât ve Kur'ân'dan) daha doğru bir kitâb getirin de ben de ona uyayım”.¹³²

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا.

“De ki: And olsun, eğer ins ve cin (belâğat, fesâhat ve husn-i nazm da) şu Kur'ân'ın benzerini (meydana) getirmek üzere bir araya toplansa, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine O'nun benzerini getiremezler”.¹³³

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَاتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَاذْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ.

“Yoksa O'nu (Kur'ân'ı) kendisi mi uydurdu diyorlar? De ki: O halde haydi siz de O'nun gibi uydurma on sûre getirin. Allâh'dan başka kime gücünüz yetiyorsa (kime güveniyorsanız) onları da (yardıma) çağırın. Eğer (iddiânızda) sâdiklar iseniz”.¹³⁴

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ ۖ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ.

“Kulumuz (Muhammed) e parça parça (âyet âyet, sûre sûre) indirdiğimiz şey'den (Kur'ân'ın Allâh katından geldiğinden) şübhe

“De ki: Bütün şefâat (hakki) Allâh'ındır, (ancak O'na mahsûsdur Hiçbir kimse O'nun izni olmaksızın şefâat hakkına mâlik değildir). Güklerin ve yerin mülkü (tasarrufu) O'nundur. Nihâyet hepiniz ancak O'na döndürü (lüb götürü) leceksiniz”.

(Zümer, 44).

¹³² -Kasas Sûresi, âyet 49.

¹³³ -İsrâ' Sûresi, âyet 88.

¹³⁴ -Hüd Sûresi, âyet 13.

ediyorsanız haydi O'nun benzerinden siz de bir sûre (meydana) getirin. Allâh'dan başka (bütün) şahidlerinizi de (taptığınız putları ve bilginlerinizi de) yardıma çağırın. Eğer (iddiânızda) sâdıklar iseniz”.¹³⁵

Bütün bu hakikatler, Kur'ân-ı Kerîm'in, Allâhü Teâlâ'nın kelâmı (sözü) olduğunu ve Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın vahye dayanan bir mu'cizesi olup kendiliğinden söylediği bir şey' olmadığını, gâyet iyi açıklayıp isbât eder.

Bununla berâber müşrikler ile bunlara uyup onların yolundan giden ba'zı kimseler, küfürlerinde isrâr edip yanlış yola saparak, *-hâşâ, Kur'ân, Muhammed'in kendi sözüdür, bir uydurmasıdır-* gibi bir çok saçma iddiâlarda, sapık fikir ve sözlerde bulunmuşlardır. Kur'ân-ı Kerîm ise, *-yukarıdaki âyet-i kerîmelerde de belirtildiği gibi-* bir çok âyet-i kerîmeler ile, bu şekilde davranmayı bir ma'rifet sayan müşriklere ve onlara uyup onların yolundan giden sapık fikirli kimselere, *-nâzil olduğu zamandan bu zamâna kadar-* meydan okumuş ve hâlen de meydan okumaktadır. **“Tehaddî: Meydan okuma”** denilen bu meydan okuyuş ise, kıyâmete kadar da devam edecektir.

Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm, Allâhü Teâlâ'nın kelâmı olup beşer kudretinin hâricinde, lâfzının güzelliği, ma'nâsının kuvveti, terkîb ve tertîbindeki fesâhat ve belâgat ile baştan başa bir mu'cizedir. Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın ihdas ettiği bir şey' değildir. O, ancak bir peygamberdir. Allâhü Teâlâ tarafından, bu ilâhî kelâmı, bütün insanlara tebliğ etmek için görevlendirilmiştir. Eğer Kur'ân-ı Kerîm, böyle olmamış olsaydı, şübhesiz ki bir çok ihtilâflar vukû' bulacak ve Kur'ân'ın aslı bozulup gidecekti. Halbuki nâzil olduğu zamandan bu zamâna kadar hiçbir ihtilâf vukû' bulmamış ve bundan sonra da vukû' bulmayacaktır. Bu husûs ise, Kur'ân-ı Kerîm'in bir mu'cize olduğunun en açık bir delilidir.

* * *

Ayrıca, okuyup yazma bilmeyen, hiçbir kimseden bir şey' öğrenmemiş olan ve câhil bir muhîtte yetişmiş bulunan ümmî bir Peygambere, yirmiüç senede âyet âyet, sûre sûre nâzil olması, nâzil olduğu gibi de aynen zamânımıza kadar hiçbir değişikliğe uğramadan sayısız hâfızlar ile tevâtüren gelmesi, kıyâmete kadar da aynı şekilde devam edecek olması, bir çok ilmî hakikatleri, istikbâlde vukû' bulacak ba'zı hâdiseleri haber vermesi ile de, bir mu'cizedir.

¹³⁵ -Bakara Sûresi, âyet 23.

Aynı şekilde, Kur'ân-ı Kerîm'in, herkes tarafından kolayca ezberlenmesi, bi'l-hâssa okunduğu zaman dinleyen her nefse te'sîr etmesi ve o kimseyi derhal kendine bağlaması da, Kur'ân-ı Kerîm'in, bir mu'cize olduğunun en büyük bir delilidir ki bu husûs, şu âyet-i kerîmede, ap-açık bir şekilde ifade buyurularak belirtilmiştir:

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا ۖ تَتَشَعَّرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ۚ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ۗ ذَلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ ۗ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ.

“Allâh, sözlerin en güzelini, birbirini destekleyen lâfızlar ve ma'nâlar olarak (âyet âyet, sûre sûre) bir kitâb hâlinde indirdi. O'nu işitince, Allâh'dan korkanların tüyleri (derileri) ürperir. Anlayınca da tüyleri yatıştır ve kalpleri Allâh'ın zikrine ısınır. Bu bir hidâyet yoludur ki (Allâh'ın gösterdiği bir rehberdir ki) Allâh, dilediğini O'na ulaştırır. Allâh'ın şaşırttığı kimseye ise, hiçbir kimse yol gösteremez”.¹³⁶

İşte bu şekildeki bir çok delil ve hakikatler ile, her bakımdan bir mu'cize olduğu ortaya çıkan ve her bakımdan kendisine i'timâd edilen Kur'ân-ı Kerîm, *-her türlü şübheden uzak olarak-* Allâhü Teâlâ'nın kelâmı ve Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın en büyük bir mu'cizesidir. Bu bakımdan da İslâm şeriat ve ahkâmının en başta gelen hucet'lerinden biridir. Bu özelliği ile de, her konuda kendisine ilk def'a mürâceat edilecek bir delil, bir esâs, bir asıl'dır.

Besmele ve hukmü

إِفْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ. ج

“Yaratan Rabb'inin adı ile oku”.¹³⁷

Âyet-i kerîmesindeki emre ve bu husûsda vârid olan diğer haberlere göre, okunacak, yazılacak, yapılacak her hayırlı işe, her meşrû' şey'e, teberruken (*ya'nî Allâhü Teâlâ'nın, -dünyevî ve uhrevî-rahmetini, mağfîretini ve yardımını isteyip hayırlı, uğurlu, bereketli ve başarılı olmasını ümîd ederek ve O'nun büyüklüğünü tanıyarak*) **Besmele** ve **Hamdele** ile başlamak vâcib' dir. Buna, **Salvele** de ilâve

¹³⁶ -Zümer Sûresi, âyet 23.

¹³⁷ -Alâk Sûresi, âyet 1.

edilirse tam ve güzel olup istenilen veyâ yapılan şey'in, hayır ve bereket ile netîcelenmesine vesîle olur.¹³⁸

Sûre başlarındaki Besmele'ler, *-Mushaf'ın deffeteyni arasında Kur'ân'dan başka bir şey' bulunmadığı hakkındaki İcmâ'a ve bu husûsdaki diğer haberlere göre-* Kur'ân'dan ise de, bunların tam ve müstakil bir âyet olup olmaması husûsunda şübhe vâkî' olduğundan ihtilâf edilmiştir.¹³⁹ Bunun için yalnız Besmele ile namaz kılmak câiz değildir. Bununla berâber bu şübhe, onun Kur'ân olmasına bir halel getirmez. Bunun için de gerek namazda ve gerekse namaz hâricinde, okunacak, yazılacak ve yapılacak, her hayırlı ve meşrû' bir işin başında, **Besmele** okunması bir **sünnet**'dir.¹⁴⁰

¹³⁸ -**Besmele:** "Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adı ile -başlarım, okurum-" ma'nâsına gelen

(بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ) **:Bi'smi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm**

cümlesinin ismidir.

Hamdele: Yapılan bir işin -başından sonuna kadar- bütün *hamd-ü senâ'* larının, bütün teşekkürlerinin Allâhü Teâlâ'ya âid olduğunu ifade eden ve "*Bütün hamd-ü senâ'lar Allâhü Teâlâ'yadır*" ma'nâsına gelen (الْحَمْدُ لِلّٰهِ) **:El-Hamdü li'llâh** cümlesinin ismidir.

Salvele: Besmele ve Hamdele ile birlikte Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm'a* ve O'nun şahsında O'nun Âl ve Ashâb'ına *-ve dolayısıyla kıyâmete kadar gelip geçecek bütün ümmetlerine-salât-ü selâm* okuyarak,

الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلٰی اٰلِهِ وَصَحْبِهِ اٰجْمَعِيْنَ.

"*Salât ve selâm, seyyidimiz Hazreti Muhammed üzerine, O'nun Âl ve Ashâb'ının üzerine olsun*".

şeklinde okunup ifade edilen bir duâ şeklidir ki her hangi bir işe, bu üç esâs ile başlamak, İslâm'ın icâblarındandır.

¹³⁹ -**Mushaf:** Bir araya toplanıp bağlanmış sahifeler veyâ sahifelerin bir araya toplanmış, ma'nâsınadır.

Deffeteyn: Bir araya toplanıp bağlanmış sahifelerin iki yanındaki kablari, kapakları, ma'nâsınadır.

¹⁴⁰ -Bu kadar güzel ve hayırlı bir gâyenin tahakkukuna vesîle teşkil eden *Besmele*, Kur'ân-ı Kerîm'de, başlıca iki türlü özellik arz eder:

Bunlardan **birincisi**, *En-Neml* sûresinin otuzuncu âyet-i kerîmesi olan,

اِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَاِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ.

"**Muhakkak ki o, Süleymân'dandır ve o, hakîkaten Rahmân ve Rahîm olan Allâh'ın adı ile** -başlanılarak yazılmış- **dır**".

âyet-i kerîmesindeki Bemele'dir ki buradaki bu Besmele, bu âyet-i kerîmenin bir cüz'ü (*bir parçası*)dır. Bu bakımdan bu özelliği ile de Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyettir. Bu husûs ise, tevâtür ve icmâ' ile sâbitdir. Bu bakımdan bütün İslâm ulemâsı, *En-Neml* sûresindeki bu Besmele'nin, âyet olduğu hakkında ittifak edip ihtilâf etmemiştir.

İkincisi ise, sûre başlarında yazılı olup her sûreyi birbirinden ayıran ve Kur'ân-ı Kerîm okumaya başlarken okunan Besmele'dir ki bu Besmele'lerin âyet olup olmadığı hakkında *-aşağıdaki şekilde-* ihtilâf edilmiştir.

1-Şâfiî âlimleri, her sûrenin başında bulunan Besmele, Kur'ân olup o sûreden bir cüz' ve bir âyettir. Aynı şekilde *Fâtîha* sûresinin yedi âyetinden birincisi de, Besmele'dir. Böyle olduğu için de (اَتَعْتَبُ عَلَيْهِمْ) , bir âyet fâsilası (*bir âyet sonu*) değildir. *Tevbe* sûresinin başında ise, Besmele

Aynı şekilde cünüb, hâiz ve nifâs hâlinde olanların teberruk kasdı ile Besmele okumaları câiz ise de, Kur'ân olarak okumaları câiz değildir.

Bütün bu ihtilâfların ve özelliklerin hepsi, Besmele için mümtâz bir vasıf, onu teberruk kasdı ile okuyanlar için de, bir kolaylık, bir güven ve bir rahmet vesîlesidir.¹⁴¹

yokdur. Bu bakımdan (113) sûrenin başındaki Besmele'ler (113) âyetdir. Eğer bunlar âyet olmasalar idi, *Selef* ulemâsı tarafından, Kur'ân'a yazılmış olmazlardı. Nitekim *Fâtiha* sûresinin sonunda "*Âmin*" demek sünnet olduğu halde, *âmin* lâfzı Kur'ân olmadığı için, Kur'ân'a yazılmamıştır. Ayrıca, Mushaf'ın deffeteyni (*iki kapağı*) arasında, Kur'ân'dan başka bir şey bulunmadığı hakkında da icmâ' vardır ve bu husûsu te'yîd eden bir çok haberler de bu husûsda vârid olmuştur, derler. Bunun için de namazda, Besmele'yi, açıktan okurlar.

2-Mâlikî âlimleri, Besmele, yalnız *En-Neml* sûresinin otuzuncu âyet-i kerîmesinin bir cüz'ü (*bir parçası*)dır. Bu bakımdan bu sûredeki Besmele, Kur'ân'dan bir âyetdir ki bu husûs, tevâtür ve icmâ' ile sâbitdir. Fakat sûre başlarındaki Besmele'ler, âyet değildir. Çünkü bunların âyet olduğu hakkında tevâtür yoktur. Tevâtür olmayınca da, şübhe ile Kur'ân sâbit olmaz. Ancak sûreleri birbirinden ayırmak için, Kur'ân'a yazılmışlardır, derler. Bunun için de namazda, ne cehren (*açıktan*) ve ne de sırran (*gizlice*), Besmele okumazlar.

3-Hanefî âlimlerinden *Mütekaddimin* ulemâ'sı, *En-Neml* sûresinin otuzuncu âyet-i kerîmesinde bulunan Besmele, bu âyetin bir cüz'ü (*bir parçası*)dır. Bu bakımdan âyetdir ve Kur'ân'dır. Fakat sûre başlarında bulunan Besmele'ler, âyet değildir. Ancak sûreleri birbirinden ayırmak için konulmuştur, derler.

Müteahhirin ulemâ'sı ise, *En-Neml* sûresindeki Besmele, Kur'ân'dan bir âyetin bir cüz'ü (*bir parçası*) olması hasebi ile âyet olduğu gibi, sûre başlarında bulunan Besmele'ler de, o sûreden bir cüz' olmayıp başlı başına müstakil birer âyetdirler.

Aynı şekilde *Fâtiha* sûresinin başındaki Besmele de, başlı başına müstakil bir âyet olduğundan *Fâtiha* sûresinin başı (*الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ*) dir ve (*صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ*) de, bir âyetdir.

Bu bakımdan sûre başlarındaki Besmele'ler, sûrelerin arasını birbirinden ayırmak ve başlangıçta teberruk olunmak için mükerreren nâzil olmuşlardır. Mushaf'larda, Besmele'nin, Kur'ân'ın yazıldığı hatt ile yazılması ve *Selef* ulemâsı tarafından bu husûsda bir i'tirâz vâkî' olmaması da, bunun bir delîlidir, derler ki ekseriyetle sahih görülen de budur. İmâm A'zâm ile İmâm Yûsûf'ün kavilleri de böyledir.

Bunun için de namazda, *Sübhâneke* ve *Eûzî*'den sonra ve her rek'atin evvelinde *Fâtiha* sûresini okurken Besmele'yi de *-Fâtiha sûresinden bir cüz' olmadığına ve başlı başına müstakil bir âyet olduğuna işâret etmek için-* cehrî ve sırrî namazlarda sırran (*gizlice*) okurlar. Fakat namazın ortasında (*ya'nî zamm-ı sûrelerin başında*) okumazlar.

Bu husûsların böyle olduğu hakkında, bütün Hanefî âlimleri ittifak etmişlerdir.

(Usûl-i Fıkıh Derslrsi, ss. 26. Büyük Haydar Efendi.

¹⁴¹ -Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.25-26. Büyük Haydar Efendi.

Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsir, C.1.ss.11. ve 15-17. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır.

Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, C.1.ss.11. Hasan Basri Çantay.

Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsîri, C.1.ss.7. Ömer Nasûhi Bilmen.

D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M

Şer'î hükümlerin kaynağı olarak

S Ü N N E T

(اَلسُّنَّةُ)

Sünnet kelimesinin ma'nâsıEs-Sünnet (اَلسُّنَّةُ)

Lügatde, ta'kîb edilmesi i'tiyâd olunan (*alışkanlık hâline getirilen*) yol, örf ve âdet, bir şey'i âdet edinme, kişinin görünüşü ve gidişi, bir nesnenin görülebilen kısmı, ma'nâlarıdır ki iyi veyâ kötü, güzel veyâ çirkin olabilir. Cem'i, (اَلسُّنَّةُ : **Es-Sünen**) dir.¹⁴²

İstılahda ise, yerine göre farklı ma'nâlar alır ki bunların en önemlileri şunlardır:

¹⁴² -Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, bir Hadîs-i şeriflerinde, bu iki husûsa, ya'nî bu iki ma'nâya işaretle şöyle buyurmuşlardır:

مَنْ سَنَّ (فِي الْإِسْلَامِ) سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَخْرُ مِنْ عَمَلٍ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أَجْرِهِمْ شَيْئاً.

وَمَنْ سَنَّ (فِي الْإِسْلَامِ) سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوَزَّرَ مَنْ عَمَلَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ وِزْرِهِمْ شَيْئاً.

"Bir kimse (İslâm'da) güzel bir sünnet (âdet) ortaya çıkarıp korsa (iyi ve güzel bir çıkarıp açarsa), onun eciri (sevâbı) kendisine verileceği gibi, kıyâmete kadar onu yapanların (o yolda gidenlerin) eciri (sevâbı) da ona verilir. Bununla beraber onu yapanların (o yolda gidenlerin) ecrinden (sevâbından) da hiçbir şey' eksilmez".

"Bir kimse (İslâm'da) kötü bir sünnet (âdet) ortaya çıkarıp korsa (kötü bir çıkarıp açarsa), onun günâhı kendisine verileceği (yükletileceği) gibi, kıyâmete kadar onu yapanların (o yolda gidenlerin) günâhı da ona verilir (yükletilir). Bununla beraber onu yapanların (o yolda gidenlerin) günâhından da hiçbir şey' eksilmez".

(Müslim'den).Riyâzü's-Sâlihîn,C.1.ss.166-168.(174 nolu Hadîs-i şerif). Muhyiddin Nevevî. (Hasan Hüsnü Erdem ve Kıvâmüddin Burslan).

Muhâdarâtü fî Usûli'l-Fîkhi alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmîyye, Cüz'.1.ss.143. Bedru'l-Mütevellî Abdü'l-Bâsit

1-(سُنَّةُ اللَّهِ): Sünnetü'llâh

Allâhü Teâlâ'nın kâinâtı idâre etmekdeki sünneti (*âdeti*) dir ki en küçük bir zerreden en büyük âlemlere kadar yerlerde ve göklerde olan her şey',-*aşağıdaki âyet-i kerîmelerin ve bunlara benzeyen diğer âyet-i kerîmelerin ifâdesine göre*- Allâhü Teâlâ'nın sünneti, âdeti ve adâleti iktizâsı olarak bir hısâb ve ölçü dâhilinde cereyan edip kendi görevlerini yaparlar. Bunların hiç birisinde, en ufak bir değişiklik veyâ bozukluk veyâ hatâ', vukû' bulmaz ve böyle bir şey'in vukûu da düşünülemez.

الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ ۝ وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ ۝ وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ۝ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ۝ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ۝ وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ۝

“Güneş de, ay da hısâbladır”.

“Nebat da, ağaç da (O'na) secde ederler, (Onun emirlerine uyup vazîfelerini -noksansız olarak- emr edildikleri veyâ nehy olundukları gibi yaparlar. Bu hudûdun ve hısâbın dışına çıkmazlar)”.

“Göğü, O yükseltti. Bir de mîzan (ölçü ve adâlet) koydu”.

“Mîzanda (ölçüde, tartıda ve adâletde) haksızlık etmeyin”.

“Mîzanı (ölçüyü) adâlet ile yapın ve tartıları (ölçüleri) eksik ve noksan yapmayın, diye”.

“Arzı da, ins-ü cinnin (veyâ bütün mahlûkâtın) faydası için, bir hısâb ve ölçü dâhilinde (bir muvâzene ve adâlet kânûnu dâhilinde), O vaz' etdi”.¹⁴³

الَّذِي خَلَقَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا ۚ مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَؤُوتٍ ۚ فَارْجِعِ الْبَصَرَ ۚ هَلْ تَرَى مِنْ فُتُورٍ ۚ

“O, birbiri ile âhenkdâr yedi gök yaratmış olandır. Rahmân olan o (Allâh) ın yarattığı şey'lerde hiçbir nizamsızlık göremezsin. İşte, gözünü (bir defâ daha) çevir (bak, orada) hiçbir çatlak görebilecek misin?”.¹⁴⁴

سُنَّةُ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ ۚ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ۚ

¹⁴³ -Rahmân Süresi, âyet 5-10.

¹⁴⁴ -Mülk Süresi, âyet 3.

“Allâh’ın, öteden beri cârî olagelen sünneti (âdeti budur). Allâh’ın sünnetinde (âdetinde) aslâ değişiklik bulamazsın”.¹⁴⁵

وَلَنْ يَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا.

“Allâh’ın sünnetini (âdetini) değiştirmeye aslâ (imkân) bulamazsın”.¹⁴⁶

فَلَنْ يَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ يَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَحْوِيلًا.

“Allâh’ın kânûnunda (sünnetinde, âdetinde) aslâ hiç bir değişiklik bulamazsın. Allâh’ın kânûnunda (sünnetinde, âdetinde) aslâ bir döneklık de bulamazsın”.¹⁴⁷

2- (سُنُّ الْأَنْبِيَاءِ) : Sünenü’l-Enbiyâ’

Geçmiş Nebîlerin (Peygamberlerin) sünnetleridir ki dînin tebliğinde ta’kîb etdikleri yol ve âdet ma’nâsıdır.

Meselâ, vaktiyle gelip geçen bütün Peygamberlerin -hiçbir neshâ, hiçbir değişikliğe uğramaksızın ittifâk etdikleri ve âlî bir düstûr (yüksek bir kâûde ve kural)- hâlinde insanlara tebliğ eyledikleri haberlerden (sözlerden) birisi,

إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَأَفْعَلْ مَا شِئْتَ.

“Utanmazsan dilediğini işle, (halkın ayıplamasından sıkılmazsan dilediğini işle, cezâsını çekersin)”.¹⁴⁸

sözüdür ki bu Hadîs-i şerîf, bütün Peygamberler tarafından ümmetlerine tebliğ edilmiş ahlâkî bir umde (ahlâkî bir esâs) dır. Aynı zamanda,

فَإِذَا لَمْ يَكُنْ فِي الشَّخْصِ حَيَاءٌ فَإِنَّهُ أَهْلٌ لِكُلِّ شَرٍّ .

“Kendisinde hayâ olmayan bir kimse, her türlü şerr ehlidir”.¹⁴⁹

esâsını da ifâde eden müşterek bir tebliğdir.

¹⁴⁵ -Fetih Sûresi, âyet 23.

¹⁴⁶ -Ahzâb Sûresi, âyet 62.

¹⁴⁷ -Fâtır Sûresi, âyet 43.

¹⁴⁸ -Bu Hadîs-i şerîf, Buhârî’nin rivâyetinde, şöyledir:

إِذَا لَمْ تَسْتَحْيِ فَأَصْنَعْ مَا شِئْتَ .

“Utanmazsan dilediğini yap, (san’at nâmı altında icrâ’ et)”.
Buhârî, Kitâbü’l-edeb, Cüz’ 8.ss.35.

¹⁴⁹ -Et-Tâcü’l-Câmiu li’l-Usûli fi Ehâdisi’r-Rasûl, s.a.v. C.5.ss 59. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf.

3-(سُنُّنُ الصَّالِحِينَ): Sünenü's-Sâlihîn

İyi adamların -İslâm'a uygun- hayırlı işleri ve güzel âdetleri ma'nâsındır.

Meselâ, rivâyete göre, Yemen'in San'a şehri yakınlarında bulunan Savran mavkîinde, Sakîf kabîlesinden Müslümân ve sâlih bir kimsenin güzel bir bağı, üzüm, hurma ve ekin bahçesi vardı. Ona iyi bakardı Mahsulleri toplama zamânı gelince, kendi aile efrâdının ihtiyâcını aldıktan sonra, Allâhü Teâlâ'nın hakkını da edâ' ederdi, ya'nî -*Allâh rızâsı için*- fakir ve muhtaçlara da hatırı sayılır bir hisse ayırıp verirdi.

Adamcağız vefât edince bu mal, oğullarına kaldı. Onlar da "Ailelerimiz ve çocuklarımız çok, mal az, yoksullara -babamızın yaptığı gibi- bir şey' veremeyiz" diyerek cimrilik yapıp babalarının ta'kîb etdiği hayır yolunu ta'kîb etmediler. Bu sûretle de fakir ve muhtaçları kıskanıp -*düşündükleri bir hîle ile*- bu güzel yardımdan men' etmek istediler. Allâhü Teâlâ da, onların bu hîlelerine ve babalarının bu güzel âdetini terk etmelerine karşılık, bağ ve bahçelerini geceleyin yakıp bir kömür hâline çevirdi. Çünkü, şukrû edâ' edilmeyen bir ni'met, her zaman zevâle ma'rûzdur ve her zaman yok olma tahlikesi ile karşı karşıyadır.¹⁵⁰

¹⁵⁰ -Bu ibretli kıssa, Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılır:

إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ...

"Biz o bağçe sâhiblerini belâyaya uğradığımız gibi muhakkak bunlara da belâ verdik. **Hani** (bağçe sâhibleri) **sabah olunca onu** (bağçenin meyvelerini) **mutlakâ devşireceklerine, biçeceklerine yemin etmişlerdi**".

"(Bu babda) **istisnâ da yapmıyorladı, -"In şâe'llâh"- da demiyorlardı**".

"**Habuki onlar uyurlarken hemen Rabb'inden** (gönderilen) **dolaşıcı bir belâ onu sardı da** (geceleyin bir ateş bağçeyi yakıverdi de)",

"(O bağçe) **simsiyah** (karanlık bir gece gibi) **kesiliverdi**".

"**İşte sabâha karşı biribirlerini çağurdılar**".

"-**Devşirecekseniz erkence mahsûlümüzü** (devşirmeye) **çıkın- diye**".

"**Derken aralarında fısldaşarak gtdiler**".

"-**Sakin bu gün karşınıza hiçbir yoksul** (çıkıp) **oraya girmesin- diye**".

"(Fakirleri) **men'e** (sanki) **güçleri yetecek adamlar tavrı ile erkenden gtdiler**".

"**Fakat onu** (kapkara yanmış bağçeyi) **görürince dediler ki: -Her halde biz yanlış gelenleriz-**".

"(Sonra hakîkati anlayınca da) **-Hayır, biz mahrâm** (kalmış) **larız-**".

"**Ortancaları, -Ben size demedim mi? (Allâh'ı) tenzîh etmeli değil miydiniz?- dedi**

"-**Rabb'imiz, seni** (tesbîh ve) **tenzîh ederiz. Hakîkaten biz zâlimlermişiz- dediler**".

"**Şimdi kabahati biribirlerine yüklemeye başladı** (lar)".

"-**Yazıklar olsun bize- dediler. -Hakîkaten biz azgınlarımızız-**".

"-(Eh) **Rabb'imizin bize, bunun yerine, daha hayırlısını vermesi me'mûldür. Biz bütün dilek ve isteklerimizi** (artık) **gerçekden Rabb'imize çevirenleriz-**".

"**İşte azâb böyledir. Âhret azâbı ise, elbet daha büyüktür.** (Bunu) **bilselerdi, (bu azâba sürükleyici fenâlıklardan kaçınırsalardı).** (Kalem, 17-33).

4-(سُنُّنُ الْمَلِكِ) : Sünenü'l-Milel

Geçmiş milletlerin sünnetleri, örf ve âdetleri ma'nâsındadır ki "Falan kavmin sünneti budur" denilse "Falan kavmin âdeti budur" ma'nâsını ifâde eder. Bunun için de bir çok milletler ve topluluklar, kendi alışkanlıklarına, kendi örf ve âdetlerine, her zaman bağlı kalmışlar ve onlardan hiçbir zaman ayrılmak istememişlerdir.

Meselâ, eski müşrik Arab'lar, atalarının sünnetlerine, örf ve âdetlerine, büyük önem verdiklerinden, onların örf ve âdetlerine, yaşayış ve hareket tarzlarına uymayan hiçbir yeniliği makbûl saymayarak kabûl etmezlerdi. Bundan dolayı da İslâm Dîni'nin esâslarını -ilk zamanlarda- kabûl etmek istemiyerek büyük bir güçlük çekmişler ve Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın da'vetine icâbet etmekten kaçınmışlardır. Daha sonra Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın büyük gayretleri ve İslâm Dîni'nin yüceliği karşısında, eski örf ve âdetlerini terk ederek bölük bölük İslâm Dîni'ni kabûl etmişler ve O'nun yüksek esâslarına göre yaşamaya başlamışlardır.¹⁵¹

5-(سُنَّةُ الرَّسُولِ) : Sünetü'r-Rasûl

Yüce İslâm Dîni'nin nâşiri ve mecâzi ma'nâda bir şârii olan Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın hareket ve hayat tarzları ile İslâm Dîni'nin tebliğinde ta'kîb ettiği yol ma'nâsındadır ki bizi ilgilendirecek asıl konu da budur. Bu bakımdan bundan sonraki bahislerde, bu konular ile ilgili mevzûlar üzerinde durulacak ve özellikleri belirtilmeye çalışılacaktır.

¹⁵¹ -Aşağıdaki âyet-i kerîmeler, bu iki hususu (ya'nî eski örf ve âdetlerini terk edip İslâm Dîni'ni kabûl edişlerini) açık bir şekilde ifâde edip belirtmektedir:

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْحَقَالِصُ ط وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ ۗ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى ط

"Gözünü aç, hâlis din Allâh'ındır. Onu bırakıp da kendilerine bir takım dostlar (putlar) edinenler, -Biz, onlara ancak bizi Allâh'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz- derler". (Zümer, 3).

وَلَيْن سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۗ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ.

"Onlara, -gökleri ve yeri kim yaratdı? Güneşi ve ayı kim müshahhar kaldı?- Diye soracak olursanız, muhakkak, -Allâh-, derler. O halde neden sapıtıyorlar". (Ankebût, 61).

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ۗ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا ۗ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ ط إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا .

"Allâh'ın nusrati (yardımı) ve feth gelince".

"Sen de insanların fevc fevc Allâh'ın dînine (İslâm Dîni'ne) girdiklerini görünce".

"Hemen Rabb'ini, hamd ile, tesbîh (ve tenzîh) et. O'nun mağfîretini (ümmetini bağışlamasını) iste. Şübhesiz ki O, tevbeleri çok kabûl edendir". (Nasr Süresi, âyet 1-3).

İslâm Dîni'nde Sünnet'in ma'nâsı

Cumhûru'l-Müslimîn'den Usûliyyûn ulemâsına göre, sünnetin asıl istilâh ma'nâsı, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sâdır olan **sözler, fiiller** ve **takrîr**'lerdir ki bunlar, ümmet-i merhûme hakkında birer delil ve huccettir. Bunlara ittibâ' etmek ise, ümmet için *-yerine getirilmesi zorunlu-* bir vecîbedir. Bu bakımdan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sâdır olan bir fiil, kendisi, hakkında **farz** veyâ **vâcib** ise, ümmeti hakkında da **farz** veyâ **vâcib**'dir. Kendisi, hakkında **müstehâb**, **mendûb** veyâ **mübâh** ise, ümmeti hakkında da **müstehâb**, **mendûb** veyâ **mübâh**'dir. Bunun için bu şekilde, sıfatları belli olan fiillerin hükümleri, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* ile ümmeti arasında müşterek bir hüküm olmuş olur.

Eğer Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sâdır olan bir fiilin sıfatı belli değil ise, o zaman da **ibâha**'ya haml olunur ki bu gibi hallerde de yine O'na uyup ittibâ' etmek câiz olur. Çünkü bu gibi hallerde, ihtiyâta muvâfık olan (*müteyakkan olan*) budur.¹⁵²

Bununla berâber önemli olan diğerk bir konu da, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a isnâd ve izâfe edilen bir sünnetin, (*bir Hadis-i şerîf'in*) hakikaten Hazreti Muhammed *alayhi's-selâm*'dan sâdır olup olmadığının araştırılıp incelenmesi ve ona, yakîn (*kat'î ve sağlam*) bir ilim hâsıl olup olmaması husûsudur ki İslâm âlimlerinin ve bir çok büyük muhaddislerin, bu husûsda göterdikleri gayret ve çalışmalar, her türlü tasavvurların üstünde olmuştur.

Sünnet'in kısımları

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sâdır olan sünnetler, üç şekilde tecellî etmiştir ki bunlardan birincisine “**Sünnetü'l-kavliyye**”, ikincisine “**Sünnetü'l-fiiliyye**”, üçüncüsüne de “**Sünnetü't-takrîriyye**” adı verilmiştir.

1-(**السُّنَنُ الْقَوْلِيَّةُ**) :**Es-Sünenü'l-kavliyye** : Kavli sünnetler.

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan söz şeklinde sâdır olan sünnetlerdir ki bunlara “**Ehâdis-i şerîfe**” de denir.

2-(**السُّنَنُ الْفِعْلِيَّةُ**) : **Es-Sünenü'l-fiiliyye** : Fiilî sünnetler.

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan, fiil ve hareket şeklinde sâdır olan sünnetlerdir.

¹⁵² -**İbâha**: Mübah kılma, helâl kılma, bir işin yapılıp yapılmamasını serbest bırakma,

3-(أَكْثَرُ التَّقْرِيرِ) : Es-Sünenü't-takrîriyye : Takrîrî sünnetler.

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın, başkaları tarafından söylenen sözleri işitip veyâ işlenen fiilleri görüp sükût buyurdıkları sünnetleridir ki iki türdür:

a-Hakkında şer'î bir hüküm mevcûd bulunan her hangi bir fiil veyâ söz karşısında *-küfür ve isyân gibi-*, bir hikmete mebnî, sükût buyurmaları hâlidir ki o fiilin veyâ sözün, tasvîb edilmiş olmasına veyâ câiz görülmesine aslâ delâlet etmez.

b-Hakkında şer'î bir hüküm mevcûd bulunmayan her hangi bir fiil veyâ söz karşısında, nehiy ve inkâra dâir bir şey' söylemiyerek sükût buyurmaları veyâ tebessümde bulunmaları, (*ya'nî tağyîre lüzum görmeyip takrîr üzere -hâli üzere- ibkâ' buyurmaları*), hâlidir ki işte bu hâl, o şey'in cevâzına işaret olacağından gizli bir tasvîb ifâde eden bir sünnettir. Bununla berâber açıkca bir tasvîb de yoktur.

*

* *

Bu esâslar dâhilinde hareket eden Fıkıh Usûlü ulemâsına göre, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın *-bu üç şekilde tecellî eden-* sünnetlerinin söz ile tesbit şekline de **“Hadis”** veyâ **“Haber”** denilir ki bunların özellikleri de *-özetle-* aşağıdaki gibidir:

Hadîs, Haber ve Eser kelimelerinin anlamı

A-El-Hadis (الْحَدِيثُ.)

Lügatde, haber, söz ve kıssa ma'nâlarıdır ki cem'i, (أَلْحَادِيثُ) : **El-Ehâdîs**) dir.

İstılahda ise iki özellik arzeder:

1-Muhaddis'lere göre, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın akvâl, ef'âl ve ahvâli (*sözleri, filleri ve halleri*) dir. Ya'ni kendisine isnâd ve izâfe edilen her şey'dir.

2-Fıkıh Usûlü ulemâ'sına göre ise, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın yalnız akvâl ve ef'âli (*sözleri ve filleri*) dir ki akvâlin içinde takrîr de dâhildir.

Bu bakımdan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın ahvâli, muhaddislerce, hadîsin mefhûmuna (*anlam ve kavramına*) dâhildir.

Fakat fukahâ'ca hâricdir. Çünkü, ahvâl, ihtiyârî fiiller nev'inden ise, zâten ef'âle dâhildir. Hilye-i şerîfe ve Mevlîd-i Nebevî'nin zaman ve mekânı gibi.¹⁵³ Bununla berâber siyer kitâblarında zikr edildiği halde hiçbir şer'î hükmü sâbit olmayan husûslardan ise, fukahâca önemli sayılan şey'lerden değildir. Bu bakımdan iki ta'rîf arasındaki fark, buradan ileri gelmektedir.

Ayrıca, Sahâbe ve Tâbiîn'in eserlerine (*ya'nî söz, fîl ve takrîrlerine*) âit rivâyetlere de, ekseriyetle "**Hadîs**" denilmiştir.

B-El-Haber (أَخْبَرُ)

Lügatde, söz, bilgi ve ağızdan ağıza dolaşan söz, ma'nâsınadır ki cem'i, (أَلْأَخْبَارُ : **El-Ahbâr**) dır.

İstilahda ise, gerek *-merfû' olarak-* Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan, gerekse *-mevkûf ve maktû' olarak-* başkalarından menkûl olan rivâyetlere denir ki bu i'tibâr ile hem Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a, hem de Sahâbe ve Tâbiîn'e nisbet edilen rivâyetlere şumûlü vardır. Bu bakımdan hadîsden daha eamm (*daha umûmî*) dir. Bunun için de her Hadîs, Haber'dir. Fakat her Haber, Hadîs değildir. Ekseriyetle kabûl edilen de budur.¹⁵⁴

Ba'zı âlimler de, her iki habere, "**Hadîs**" derler ki bunların istilâhına göre, Hadîs ile Haber, aynı ma'nâdadır.

Diğer ba'zı âlimler de, yalnız Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan rivâyet olunanlara **Hadîs**, başkalarından rivâyet olunanlara da **Haber** derler ki bunların istilâhına göre de, *-Hadîs ile Haber, birbirinden ayrı şey'ler olduğundan-* hiçbir Hadîs, Haber olmadığı gibi, hiçbir Haber de, Hadîs değildir.

C-El-Eser (أَلْأَسْرُ):

Lügatde, iz, alâmet, bir kimsenin meydana getirdiği şey', bir nesnenin resminin bakıyyesi, ma'nâlarıdır ki cem'i (أَلْأَسْرُ : **El-Âsâr**) dır.

¹⁵³ -**Hilye-i şerîfe**: Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın mübârek vasıflarını ve güzelliklerini anlatan manzum veyâ mensur eserler.

-**Mevlîd-i nebevî**: Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın doğumunu anlatan mazum eser. Bunların içinde en yaygın olanı, Süleyman Çelebi'nin yazdığı eserdir.

¹⁵⁴ -**Sünnet'ler**, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan veyâ Sahâbe'den veyâ Tâbiîn'den rivâyet edilmelerine göre *-merfû', mevkûf ve maktû'* diye üç kısma ayrılır ki bunların geniş bir şekilde izâhı, bundan sonraki bahislerde görülecektir.

İstilahda ise, Hadîs'den daha eamm olan (*daha umûmî*) Haber ma'nâsındır ki bu ma'nâya göre, Haber ile Eser, aynı anlamdadır. Bu görüşde olanlar, *Muhaddis*'e, "**Eseriyy**" derler.

Horasan fukahâ'sından ba'zılarına göre de mevkûf ve maktû' olan rivâyetlere **Eser**, merfû' olan rivâyetlere de **Haber** denir ki bunların istilâhına göre de, Eser, Haber'in üçüncü ma'nâsı ile aynı anlamdadır.¹⁵⁵

Hadîs'in kısımları

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sâdır olan ve Ümmet-i merhûme için en güzel bir imtisâl numûnesi bulunan Hadîs'ler (*Sünnet'ler*), Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın kalbine, Allâhü Teâlâ tarafından -"**Vahy-i Gayr-i Metluvv**" şeklinde- ilhâm edilen şey'lerdir ki başlıca **iki** kısımdır:¹⁵⁶

¹⁵⁵ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.5-8. Ahmed Naim

¹⁵⁶ -Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın ağzından çıkan sözler, üç türdür:

1-Kur'ân-ı Kerîm' dir ki bunun hem lâfzı, hem ma'nâsı, hem de okuma şekilleri, Allâhü Teâlâ tarafından Cebrâil *aleyhi's-selâm* vâsıtası ile Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a bi'z-zât okunarak vahy edilmiştir. Bu türlü vahye, "**Vahy-i Metluvv**" denir ki Kur'ân-ı Kerîm, bu şekildeki bir vahy ile inzâl olmuştur. Bunda, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın hiçbir şey'i yokdur. O, sâdece bir tebliğ vâsıtasıdır. Nasıl almış ise, o şekilde nakl ve tebliğ etmiştir.

2-Kudsî ve **Nebevî Hadîs**'lerdir ki bunlar da, -Kur'ân-ı Kerîm gibi Nazmı münzel olmayan (*inzâl olunmuş olmayan*)- ilâhî Hadîs'lerdir. Bunlara da "**Vahy-i Gayr-i Metluvv**" denir ki yukarıda zikrî geçen **Kudsî** ve **Nebevî** hadisler de, bu şekildeki bir vahy ile, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sâdır olmuştur.

3-İlâhî bir ilhâm ile Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın kalbine *yakînen* (لَا يَحِ) lâiyh olan (*gün ışığı gibi ap-âşikâr olan*) şey'lerdir.

Ba'zı kimseler, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın nâil ve vâsıl olduğu bu üç kısım vahye, "**Vahy-i Zâhir**" derler ki bütün dînî hükümler, bunlar ile sâbit olmuştur.

Usûlü Fıkh dersleri, ss.293-296. Büyük Haydar Efendi.

* * *

Bir de "**Vahy-i Bâtin**" vardır ki ba'zan vahyin kesildiği veyâ te'hîre uğradığı zamanlarda vukû' bulmuştur. Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, böyle zamanlarda, ictihâd ve temmül ile -ya'nî *Vahy-i Bâtin* ile- nâil ve vâsıl olduğu hükümleri, ümmetlerine bildirmek sûretiyle de ahkâm telkîninde bulunmuştur ki böyle bir hal, peygamberler hakkında câiz ve vâkî'dir.

Haneff'ler, bu husûsda şöyle derler:

"Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, *evvelâ Vahy-i Zâhiri bekler, gelirse onunla amel eder, gelmezse veyâ te'hîr ederse o vakit de ictihâd ve temmül ile ahkâm telkîninde bulunurdu*".

Usûlü Fıkh Dersleri, ss. 293-296. Büyük Haydar Efendi.

* * *

Not:

1-Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın nâil ve vâsıl olduğu ilhâm, hem kendisi, hem de ümmetleri için ilim ve hüküm ifâde ettiği ve ona uymak ümmetleri için vâcib olduğu halde, ümmetlerinin nâil olduğu ilhâm, yalnız kendileri için ilim ve hüküm ifâde eder. Başkaları için ilim ve hüküm ifâde etmediği gibi ona uymak da gerekmez. Bu sûretle de aradaki fark, belirmiş olur.

1-Kudsî Hadîs'ler,(أَلْحَادِيثُ الْقُدْسِيَّةُ :El-Ehâdîsü'l-Kudsiyye).

Ma'nâsı Allâhü Teâlâ'dan, lâfzı Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sâdır olan Hadîs-i şerîflerdir.

2-Nebevî Hadîs'ler, (أَلْحَادِيثُ النَّبَوِيَّةُ : El Ehâdîsü'n-Nebeviyye)

Hem ma'nâsı, hem de lâfzı, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sâdır olan Hadîs-i şerîflerdir.

Hadîs'lerin toplanması

İlmi taleb etmek, her Müslümâna farz olduğu gibi, bildiğini neşretmek ve tâlibinden esirgememek de kat'î olan vâciblerden (*farzlardan*) dır. Bununla berâber asıl farzıyyeti, teallüm ve ta'lîmi, şer'an sâbit olan ilimlerin başında da, din ilimleri (*Kitâb ve Sünnet ilimleri*) gelir ki bu ilimlerin kaynağı da, *-daha evvel anlatıldığı gibi-* Rasûlü'llâh *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem* ile Sahâbe-i Kirâm ve Tâbiîn Hazretleridir.

Bu iki büyük kaynakdan biri olan **Kur'ân-ı Kerîm**, gerek Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* zamânında, gerekse O'ndan sonra gelen Sahâbe ve Tâbiîn zamanlarında, *-en ufak bir şübhededen uzak olarak-* şânına lâyük bir şekilde tesbit edilmiş ve onlardan sonra da zamânımıza kadar *-akıllara hayret verecek derecede kuvvetli bir tevâtür ile-* nakl olunup gelmiştir. Bundan sonra da aynı şekilde devam edecektir ki bu yüksek vasıf, her şey'den önce, aşağıdaki âyet-i kerîmenin açık bir ifâdesidir.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ.

“Zikr'i (Kur'ân'ı) biz indirdik, biz. Hiç şübhesiz O'nun koruyucuları da biziz”.¹⁵⁷

Digeri olan **Sünnet** ise, Rasûlü'llâh *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem* zamânında tam olarak tesbit edilmediğinden Ashâb-ı Kirâm'ın, Kur'ân-ı Kerîm derecesinde, mütevâtiren ma'lûmu değildi. Bunun için de Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın sözlerinin, fillerinin ve

2-Peygamberlerin ictihâd ve teemmülü ile ümmetlerinin ictihâdı arasındaki fark ise, *vahy* ile birbirinden ayrılır. Peygamberlerin hatâsı vahy ile düzeltildiği halde, ümmetlerinin hatâsı *-böyle bir şey' olmadığından-* kendi üzerlerinde kalır.

3-Bu bakımdan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın, ictihâd ve teemmül yolu ile hukm ettiği bir şey' ile amel etmek câizdir. Hattâ böyle bir hüküm, dinde bir delil ve hucet olduğundan ona muhâlefet etmek de câiz olmaz.

Usûlü Fıkıh Dersleri, ss.293-294. Büyük Haydar Efendi.

¹⁵⁷ -Hıcr Sûresi, âyet 9.

takrîrlerinin bir çoğu, Âhad'ın haberleri ile haleflerine (*gelecek nesillere*) nakl olunmuş olduğundan, *-Kur'ân-ı Kerîm gibi-* bir kitâb hâlinde tedvîn edilerek bir tertîbe sokulmamıştır. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, **-Hadîslerin, Kur'ân-ı Kerîm ile karışmaması için-**, Hadîslerin yazılmasını men' ederek şöyle buyurmuştur ki bu **Hadîs-i şerîf, mütevâtir**'dir.

لَا تَكْتُبُوا عَنِّي شَيْئًا غَيْرَ الْقُرْآنِ. وَمَنْ كَتَبَ شَيْئًا غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلْيَمْحُهِ. وَحَدِّثُوا عَنِّي وَلَا حَرَجَ.
وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

“Benim ağzımdan Kur'ân'dan başka bir şey' yazmayınız. Kur'ân'dan başka bir şey' yazmış kimse varsa silsin. Ancak yazmaksızın benden dilediğiniz gibi rivâyet ediniz. Bunda beis yoktur”.

“Bir de bile bile her kim bana isnâd ederek yalan uydurursa, Cehennem'deki yerine hazırlansın”.¹⁵⁸

Ashâb-ı Kirâm da, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın bu emrine uyarak O'nun Hadîslerini (*Sünnetlerini*), bir yerde toplayıp yazmaya çalışmadı. Bununla berâber Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Hadîslerini, yalnız şifâhen ve rivâyet yolu ile neşr ve ta'mîm etmekden, bir an dahî geri kalmadılar. Bu husûsda büyük bir himmet ve gayret gösterdiler. Bu rivâyetlerden, lâfızları ile birlikde hatırlarında kalanları lâfızları ile birlikde edâ', lâfızları hatırlarında kalmayanları da başka lâfızlar ile beyân etmeye çalışdılar.

Fakat Sahâbe'den sonra gelen Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn devirlerinde, rivâyetlerin ve râvîlerin miktârı çoğaldıkça çoğalmaya başladığından, Hadîslerin öğrenilmesi, toplanması ve zabt edilmesi çok zor bir hâle geldi. Bunun netîcesi olarak da bu zorluğu ortadan kaldırıp Hadîsleri kolayca zabt etmek için de, Hadîsleri yazıp yazmamak konusu, münâkaşa edilmeye başlandı. Ba'zı kimseler, yazılmasına taraftar olmamakla berâber, büyük bir ekseriyyet yazılıp tesbit edilmesini tecvîz ediyorlardı ki bunların başında Sahâbe'den Hazreti Ömer, Hazreti Ali, oğlu Hasan ibn-i Ali, Abdu'llâh ibn-i Amr, Enes ibn-i Mâlik ve Câbir ibn-i Abdu'llâh *radiye'llâhü anhüm* ile Tâbiîn'den Saîd ibn-i Cübeyr, Ömer ibn-i Abdü'l-Azîz ve Hasan-i Basrî gibi zâtlar

¹⁵⁸ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.39. Ahmed Naim.

(Sahîh-i Müslim'de Ebû Saîd-i Hudrî *radiye'llâhü anh* rivâyeti).

Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, C.1.ss.18. Ahmed Davudoğlu.

Hukuk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.135. Ömer Nasûhi Bilmen

geliyordu. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in tamâmı, bütün özellikleri ile Ümmet-i merhûmenin ma'lûmu olmuş ve en ufak bir yanılma veya yanlışlık ihtimâli kalmamıştı. Bunun için de nehyin illeti olan tehlike ve bu illet ile berâber bu illetin sebep olduğu nehy de ortadan kalkmış oluyordu.

Hazreti Muhammed *aleyhi'selâm* da, daha kendi zamânında bu yasağın sebebi olan tehlike ortadan kalkınca, Abdu'llâh ibn-i Amr ibn-i El-Âs *radıye'llâhü anhümâ*'nın bir suâli üzerine, Hadîslerin yazılmasına müsâade etmişti.¹⁵⁹

Ayrıca,

قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابِ.

"İlmi, yazı ile takyîd ediniz (tesbit ediniz)".¹⁶⁰

إِذَا كَتَبْتُمْ الْحَدِيثَ فَأَكْتُبُوهُ بِسَنَدِهِ.

"Bir Hadîsi yazdığınızda, senedi ile berâber yazınız".¹⁶¹

gibi Hadîs-i şerîfler de, Hadîslerin yazılıp tesbit edilmesini, teşvik edip cevaz veriyordu.

Bütün bunlara istinâden başlangıçta baş gösteren ihtilâf, en sonunda Hadîslerin yazılması konusunun cevâzı ile son bulmuş ve bu husûsda, "İcmâ'" hâsıl olmuştur.

Bunun üzerine Tâbiîn'den olan bir çok âlimler, bir taraftan Sahâbe'nin her birinde bulunan Haber ve Eser'leri ayrı ayrı öğrenip hıfz etmeye, Sünnet'in tamâmını tesbit edebilmek için diyar diyar dolaşıp Sahâbe'den rivâyet edilen Hadîs'leri tesbit edip toplamaya, diğer taraftan da fitne erbâbının ve -Şîa, Havâric, Revâfiz ve

¹⁵⁹ -Abdu'llâh ibn-i Amr ibn-i El-Âs *radıye'llâhü anhümâ*, Rasûlü'llâh *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*'den her ne işitirse yazardı. Bununla berâber bu yazma işinden nehy olunmamıştı. Bu husûsu, kendisi şöyle anlatır:

"Rasûlü'llâh *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*'den her ne işitirsem yazardım. Kurayş beni bundan men' etmek isteyerek -*Sen her şey'i yazıyorsun. Rassûlü'llâh sallâ'llâhü aleyhi ve sellem ise, bir beşerdir. Rızâ hâlinde de, gazab hâlinde de söz söyler-* dediler. Bu tenbih üzerine, yazmaktan bir müddet vaz geçtim. Nihâyet işi, Rasûlü'llâh *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*' e arz etdim. Mübârek parmağını ağzıma götürerek -*Yaz. Nefsim yed-i kudretinde olan Allâh'a kasem ederim ki buradan (ya'nî ağzımdan) hakk sözden başkası çıkmaz-* buyurdu".

Ebû Hurayra *radıye'llâhü anh* da, bu husûsda şöyle der:

"Rasûlü'llâh *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*'in Hadîsi, hiçbir kimsede bende olduğu kadar yokdur. Yalnız Abdu'llâh ibn-i Amr müstesnâ, O, yazardı, ben yazmam".

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tecemesi, C.1.ss.43. Ahmed Naim.

¹⁶⁰ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.44. Ahmed Naim.

¹⁶¹ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.44. Ahmed Naim

Kaderiyye gibi- bir takım firkaların kendi siyâset ve çıkarlarına hizmet etmek için uydurduları rivâyetleri ayıklamaya başladılar. İlk zamanlarda ağır ağır yapılan bu çalışmalar, Hazreti Muhammed *aleyhi 's-selâm*'ın vefâtından bir asır sonra, daha da ehemmiyet ve hız kazanarak *-Sünnet'leri zabt edip kayd etme işine-* i'tinâ ve rağbet arttı. Hattâ ilim erbâbının bu yoldaki himmet ve fedâkârlığı, o kadar ileri gitti ki bir Hadîs-i şerîfi, **sıka** olan bir râvîsinden dinleyip öğrenmek için günlerce yol giderek sefer külfetine katlanmak, işden bile sayılmadı.

Böyle bir titizlikle yapılan bu çalışmalar, Hadîs'lerin toplanıp tedvin edilmesi ihtiyâcını şiddetle arzu edenlerin başında gelen Emevî halîfelerinden **Ömer ibn-i Abdü'l-Azîz**'in, ülkesindeki vâsilere yazdığı **“Rasûlü'llâh sallâ'llâhü aleyhi ve sellem'in Hadîs'lerini arayıp toplayınız”** şeklindeki resmî emirleri ile daha da hız kazandı. Bu arada kendi zamânında Medîne vâlisi ve kadısı olan Ebû Bekr ibn-i Muhammed ibn-i Hazm'e yazdığı bir mektubunda şöyle diyordu:

*“Bak, araştıır. Rasûlü'llâh sallâ'llâhü aleyhi ve sellem Efendimizin Hadîsine dâir her ne varsa yaz (yâhud yazdır). Zîrâ ben ilmin indirâsından (yok olmasından) ve ulemânın inkirâz bulmasından (bitip tükenmesinden) korkuyorum. Bir de Rasûlü'llâh sallâ'llâhü aleyhi ve sellem'in Hadîsinden başkasını kabûl etme. Hem de ulemâ', ilmi ifşâ' etsinler (açık yerde okutsunlar). Ders vermek için (bir mahall-i mahsûsda) otursunlar. Tâ ki bilmeyenlere öğretilmiş olsun, (böyle yapılınsın). Çünkü ilim, gizli tutulmadıkca mahvolmaz”.*¹⁶²

Bütün bu çalışmalar netîcesinde, şer'î hükümlerin *-Kur'ân-ı Kerîm'den sonra-* ikinci bir kaynağı olan Hadîs'ler, tesbit edilmiş ve bir çok Hadîs kitâbları tedvîn edilerek te'lîf edilmiştir. Bunların en başında **İmâm Mâlik rahmetü'llâhi aleyh**'in **“Muvattâ' ”** 1, **“Sahîhain”** ismi verilen **Buhârî** ve **Müslim, Sünenü Ebî Dâvud, Sünenü Tirmizî, Sünenü Neseî** ve **Sünenü ibn-i Mâce** gibi eserler gelir ki bu son altısına *-Muvattâ'* daki Hadîslerin hemen hemen hepsi Buhârî ve Müslim'de olduğu için- **“Kütüb-i Sitte : Altı Kitâb”** veyâ **“Sihah-ı Sitte : Altı Sahîh Kitâb”** adı verilmiştir.¹⁶³

✱

✱ ✱

¹⁶² -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.48. Ahmed Naim

¹⁶³ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tecemesi, C.1.ss.37-52. Ahmed Naim.

Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'dan sâdır olan diğer haller

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan, *-Kur'ân ve Sünnet'den başka-*, ba'zı şeyler daha sâdır olmuştur ki bunların kısımları ve hükümleri de şöyledir:

1-Zelle sâdır olmak

(اَلزَّلَّةُ) :**El-Zelle**, lügatde, yürürken ayak kaymak ve söylerken hatâ etmek ma'nâsına olup cem'i, (اَلزَّلَاتُ) :**El-Zellât**) dır. Ba'zan mastar, ba'zan da isim olarak kullanılır ki burada isim makâmındadır.

İstılahda ise, mübah bir fiili işlerken hatâ ile yapılan haram bir fiil ma'nâsındadır ki böyle bir halde kasd, (*bile bile yapma*) yoktur.

Böyle bir fiil, *-aslen ve zâten haram olmasına rağmen-* ma'siyet sayılmaz. Fakat muâhezeyi icâb etdirir. Çünkü böyle bir fiilde *-kasd yokdur amma-* hatâ ve kusur vardır.

Meselâ, mübah bir yolda giderken ayağımız kayıp orada bulunan bir şey'i döker, kırar veyâ o şey'e zarar verir isek, *-böyle bir fiilde kasd olmadığı için-* ma'siyet sayılmaz. Fakat kasden yapılmayan bir hatâ ve kusur netîcesinde meydana geldiği için, o şey'in bedelini ödemek (*zâmin olmak*) lâzım gelir.

* * *

Bütün Peygamberler, günah işlemekten korunmuş olduklarından onlarda, Allâhü Teâlâ'ya karşı bir ma'siyet hâli görülmez. Fakat *-insan olmaları hasebi ile-* ba'zı hallerde, onlardan da zelle sâdır olabilir. Bununla berâber bu zelle, ya kendileri tarafından beyan edilip düzeltilir veyâ Cenâb-ı Hakk tarafından kendilerine bildirilip açıklanarak gereği istenir. Böyle bir hal ise, ümmetleri için bir îkâz ve örnek olur.

Meselâ, Mûsâ *aleyhi's-selâm*'ın bir Kıbtî'yi öldürmesi, Âdem *aleyhi's-selâm*'ın kendisine haram kılınan bir ağacın meyvesini yemeye yaklaşması, birer zelle olduğu gibi, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın kendisine helâl kılınan bir şey'i *-bir sebebdan dolayı bal şerbeti içmeyi-* haram kılması da, bir zelledir.¹⁶⁴

¹⁶⁴ -Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.295-296. Büyük Haydar Efendi.

Hazreti Mûsâ *aleyhi's-selâm*, Mısra girdiği zaman Benî İsrâil'den birisi ile bir Kıbtî'nin dövüşmekte olduğunu gördü. Ayırmak maksâdı ile yanlarına geldi. Kıbtî'nin göğsüne dokunarak itiverdi. Bu sırada Kıbtî öldü. Bu durumu gören Mûsâ *aleyhi's-selâm*,

هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ.

Bu bakımdan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan, ümmetlerine bir îkâz ve örnek olmak üzere, sehven veyâ nisyânen (*yanularak veyâ unutarak*) sâdır olması muhtemel olan bir zelle, müstakil bir fiil olmakla berâber, kendisine uymak lâzım gelmez ve şer'î bir hukme de bir me'haz teşkil etmez. Şer'î bir hüküm ifâde etmediği için de, Ümmet-i merhûmenin böyle bir fiili işlemesi câiz olmaz.

2-Mücmel olanı beyan etmek

(الْمُجْمَل) : **El-Mücmel**, lügatde, icmâl olunmuş, kısa, az ve öz sözle anlatılmış olan şey' ma'nâsındır.

İstılahda ise, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan ve *-hakkında bir beyan, bir açıklama olmadıkca-* ma'nâsı tam olarak anlaşılmayan lâfızları, tefsîr ederek etraflı bir şekilde açıklayıp îzâh etmektir. Meselâ,

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا.

"Hırsızlık yapan erkek ile kadının ellerini kesin".¹⁶⁵

"Bu şeytanın işlerindedir. O hakâkaten şaşırıcı, ap-açık bir düşmandır". (*Kasas, 15*).

diyerek kendisinden sâdır olan bu zelleyi, yine kendisi beyan edip açıkladı.

Burada, Mûsâ *aleyhi's-selâm*'ın, dövüşenleri ayırmak için araya girmesi, mübah bir fiildir. Fakat bu esnâda Kıbtî'nin ölmesine sebep olması ise, haram bir fiildir. Bu bakımdan hâdis, *-kâsd olmadığı için-* bir zelle olarak vukû' bulmuştur.

***

Âdem *aleyhi's-selâm*'dan meydana gelen zelle ise,

قَالَ رَبِّمَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ.

"Dediler: Ey Rabb'imiz, kendimize yazık etdik. Eğer bizi bağışlamaz, bizi esirgemezsen her halde (maddî ve ma'nevî en büyük) **zarara uğrayanlardan olacağız".** (*A'râf, 23*).

âyet-i kerîmesi ile ifâde buyurulmuştur.

***

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, -mâhiyeti Tefsîr ve Hadîs kitâblarında muhtelif rivâyetler ile anlatılan bir sebebdan dolayı- Allâhü Teâlâ'nın, kendisine helâl kılmış olduğu bir şey'i *-bal şerbeti içmeyi-*, nefisine haram kılmış ve bir daha içmemeye yemin etmişti. Bunun için Allâhü Teâlâ, O'nu,

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ ۚ تَبَتَّعِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ. قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحَلُّةً لِأَيْمَانِكُمْ ۗ وَاللَّهُ مَوْلِيكُمْ ۗ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ.

"Ey Peygamber, sen zevcelerinin hoşnudluğunu arayarak, Allâh'ın sana helâl kıldığı şey'i niçin (kendine) haram ediyorsun?. (Bununla berâber üzülme) Allâh çok yarhğayıcı, çok esirgeyicidir".

"Allâh, yeminlerinizin (keffâretle) çözülmesini size farz kılmıştır. Allâh, sizin yardımcınızdır ve O, hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hıkmnet sâhibidir". (*Tahrîm, 1-2*).

âyet-i kerîmesi ile itâb ederek yeminini, keffâretle çözülmesini emr etdi ki bu da bir zelledir.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.11.ss.208-211. (1751 nolu Hadîs-i şerîf ve îzâhı). Kâmil Miras.

¹⁶⁵ -Mâide Sûresi, âyet 38.

âyet-i kerîmesi, mücmel bir âyetdir. Çünkü elin kesilmesinin nereden ve nasıl olacağı belli değildir. Bu husûs, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın, hırsızlık yapan bir kimsenin elini, tam bileğinden kestirip göstermesi ile beyan edilip açıklanmıştır. Fakat buradaki bu açıklama, Sünnet'e değil, Kur'ân-ı Kerîm'e âit bir açıklamadır.

Bu bakımdan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın bu kabilden olan ef'âli, fiilî Sünnet'lere dâhil olmaz. Çünkü böyle bir beyan (*böyle bir açıklama*), Fiilî Sünnet'lere değil, Kur'ân-ı Kerîm'e âit bir açıklamadır. Aynı zamanda böyle bir beyan, mübeyyene (*açıklanan şey'e*) tâbi'dir. Eğer, mübeyyen vâcib ise beyan vâcib, mendûb ise beyan mendûb, mübah ise beyan mübah olur. Bunun için de mücmel olanı beyan etmek, Sünnet'in gayri bir fiil olur.¹⁶⁶

3-Mübah olan tabîi fiilleri yapmak

Bunlar, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın, bir beşer olması hasebi ile, *-yemek, içmek, oturmak, kalkmak, yatmak, uyumak, konuşmak gibi-* kendi şahsı ile ilgili olarak yapmaya mecbûr olduğu ba'zı ef'âl ve akvâlidir. O'nun bu şekildeki fiil ve sözleri, herkes için mübah olduğu gibi, O'nun hakkında da mübahdır. Bu bakımdan O'nun bu şekildeki fiil ve hareketleri, Fiilî ve Kavli Sünnet'lerden sayılmazlar. Bunun için de onlara ittibâ' edip uymak, müstahsen olan (*güzel görülen*) bir şey' ise de, mütehattim (*vâcib, ya'nî mutlaka yapılması lüzumlu ve gerekli bir şey'*) değildir.

Bunun için Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın bu şekildeki fiil ve hareketleri, ümmetleri için, şeriat husûsunda bir delil ve bir hucet teşkil etmez. Aynı zamanda onlara icâbet etmek de vâcib olmaz. Böyle bir şey'i yapmak vâcib olmadığı için de, yapılmadığı zaman bir itâbı (*azarlama ve tekdîri*) gerektirmez. Bunun için de iktidâ' edip uymayanlar, muâteb olmazlar.

Bununla berâber, bu şekildeki fiil ve hareketlerine icâbet etmekte bir mahzûr yoktur. Bi'l-akis fayda ve sevab vardır. Bu bakımdan onlara iktidâ' edip uymak, **müstahsen** görülmüştür.

4-Yalnız kendi şahsı ile ilgili olan fiilleri yapmak

Bunlar da, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın yalnız kendi şahsına mahsus olarak yaptığı husûsî ve şahsî, fiil ve hareketleridir. Bunları yapmak, kendisi hakkında vâcib ise de ümmeti hakkında vâcib değildir.

¹⁶⁶ -Usûl-i Fıkah Dersleri, ss.296. Büyük Haydar Efendi.

Meselâ, Duhâ namazı (*Kuşluk namazı*) ve Teheccüd namazı (*Gece namazı*) kılmak, kendisi hakkında vâcib ise de ümmetleri hakkında vâcib değildir. Bu bakımdan bunları yapmadığımız zaman, -*öğle ve ikindi namazlarını kılmamış gibi*- muâteb olmayız. Çünkü bu şekildeki fiil ve hareketlere iktidâ' edip uymak, mütehattim (*vâcib, ya'nî mutlaka yapılması lüzumlu ve gerekli bir şey*) değildir. Bunlar, ancak Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın kendi şahsı ile ilgili olan şey'lerdir. Bununla beraber yapılmasında fayda ve sevâb olduğundan bunları yapmaktan da *müstahsen* görülmüştür.

* * *

Aynı şekilde, dörtten fazla kadını nikâhı altında bulundurmaktan da, yalnız Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın kendisine mahsûs olup ümmetleri hakkında câiz değildir. Dörtten fazla kadınla evlenmemek husûsundaki âyet-i kerîme nâzil olduğu zaman, Müslümân'ların hepsi, buna icâbet ederek dörtten fazla olan ailelerini boşadılar. Fakat Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, bundan müstesnâ tutuldu. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın aileleri.

الَّتِي أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ ۗ ط .

“O Peygamber, Mü'minlere öz nefislerinden evlâdır. Zevceleri de (âhara nikâhlarının haram olması ve ta'zîme mestehik bulunmaları bakımından) Mü'minlerin anneleridir”.¹⁶⁷

وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا ۗ ط إِنَّ دَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا .

“Sizin, Allâh'ın Rasûlüne ezâ' vermeniz doğru olmadığı gibi kendisinden sonra zevcelerini nikâhla almanız da ebedî câiz değildir. Bu, Allâh nezdinde çok büyük bir günahdır”.¹⁶⁸

âyet-i kerîmelerine göre Mü'minlerin anneleridir. Bu bakımdan onlarla evlenmek de aslâ câiz değildir.

İşte Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın bu şekildeki ba'zı ef'âl ve akvâli de, yalnız kendi şahsına mahsûs olup ümmetleri için bir delîl ve huccet teşkil etmez. Bunun için de onlara icâbet etmek, câiz ve sahîh olmaz.¹⁶⁹

¹⁶⁷ -Ahzâb Sûresi, âyet 6.

¹⁶⁸ -Ahzâb Sûresi, âyet 53.

¹⁶⁹ -Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss. 293-296. Büyük Haydar Efendi. Usûlü'l-Fıkıh, ss.108. Muhammed Ebû Zehra.

Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın ictihâdı

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, ba'zan vahyin kesildiği veya te'hîre uğradığı zamanlarda ictihâd ve teemmül ile (*vahy-i bâtin ile*) nâil ve vâsil olduğu hükümleri, ümmetlerine bildirmek sûretiyle de ahkâm telkîninde bulunmuştur. Böyle bir hal, bütün Peygamberler hakkında câiz ve vâki' olduğu gibi Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* hakkında da câiz ve vâki' dir ki ulemânın bunda ittifakı vardır.¹⁷⁰

Bunun içindir ki Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, -vahy ve ilhâma müstenid olan dînî işlerde kat'iyen böyle bir yola gitmediği halde- yalnız dünyevî mes'elelerin hallinde, bir çok kere kendi re'y ve ictihâdını kullanarak hareket etmiştir. O'nun bu şekildeki davranışlarına icâbet etmek vâcib olmamakla beraber icâbet etmekte fâide vardır. Meselâ, iftâi sünnetleri bir ilhâma müstenid olduğu halde kazâi sünnetleri *-ekseriyyetle-* bir ictihâda müsteniddir. Hayber, Fedek ve Benî Nadr arâzileri hakkında verilen hükümler gibi.¹⁷¹

أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأُمُورِ دُنْيَاكُمْ.

“Siz, dünyânızın işlerini daha iyi bilirsiniz”.¹⁷²

hadîs-i şerîfi, bu husûsun en açık bir delilidir.

Sünnet'in hucceti

Bütün Müslümânlar, Allâhü Teâlâ'nın Rasûlü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Sünnetlerinin, dinde *-Kur'ân-ı Kerîm'den sonra-* ikinci bir huccet (*delîl*) olduğu ve onunla amel etmenin câiz bulunduğu hakkında ittifak etmişler ve en ufak bir ihtilâfa düşmemişlerdir. Bunun için de bu husûsda “**İcmâ'**” vâki' olmuş ve en küçük bir şüphe vârid (*söz konusu*) olmamıştır.

Bu bakımdan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın sünnetleri (*Hadîsleri*) ile sâbit olan bütün dînî hükümler, Kur'ân-ı Kerîm ile sâbit olan hükümler gibi olduğundan, onlara ittibâ' edip uymak ve onlar ile amel etmek (*farz ma'nâsında*) vâcibdir. Çünkü Hazreti Muhammed

¹⁷⁰ -Daha önceki dipnotlarda da geçtiği gibi, Peygamberlerin ictihâd ve teemmülü ile ümmetlerinin ictihâdı arasındaki fark, vahy ile birbirinden ayrılır. Peygamberlerin hatâsı vahy ile düzeltildiği halde, ümmetlerinin hatâsı *-böyle bir şey' olmadığından-* kendi üzerinde kalır. Bu bakımdan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın, ictihâd ve teemmül yolu ile hukm ettiği bir şey' ile amel etmek câizdir, hattâ böyle bir hüküm, dinde bir delil ve huccet olduğundan ona muhâlefet etmek de câiz olmaz.

Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.293-296. Büyük Haydar Efendi.

¹⁷¹ -Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.293-295. Büyük Haydar Efendi.

¹⁷² -Muhâdarâtü fî Usûli'l-Fıkhi alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmiyye, Cüz'. 1.ss.151. Bedru'l-Mütevellî Abdü'l-Bâsit.

aleyhi's-selâm'ın, dînî (*şer'i*) hükümlere âit bütün söz ve hareketleri (*akvâl ve eî'âli*), ilâhî bir vahy netîcesinde vukû' bulmuş ve **"Vahy-i Gayr-i Metlûv"** şeklinde tecellî etmiştir. Bu önemli husûs ise, aşağıdaki âyet-i kerîme ile, açık bir şekilde ifâde buyurulup te'yîd edilmiştir:

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۗ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۗ عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ ۙ

"O, kendi (re'y-ü) hevâsından söylemez. O, kendisine (Allâh tarafından) ilkâ' edile gelen bir vahy'den başka (bir şey') değildir. Onu, müdhiş kuvvetlere mâlik olan (Cebrâil aleyhi's-selâm) öğretti".¹⁷³

Bütün bu husûslara binâen Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Sünnetleri (*Hadîsleri*), aşağıdaki esâslara göre dinde (*şer'iate*), birer hucet, birer delildir. Böyle olduğu için de onlarla amel etmek câiz ve vâcibdir.

1-Allâhü Teâlâ'ya ve O'nun emirlerine itâat etmek vâcib (*farz*) olduğu gibi, Allâhü Teâlâ'nın Rasûlü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a ve O'nun emirlerine itâat etmek de vâcibdir.¹⁷⁴

¹⁷³ -Necm Sûresi, âyet 3-5.

¹⁷⁴ -Bu husûsa işâretle Cenâb-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır:

ثَلَّ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ ۚ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ۚ

"De ki: Allâh'a ve Peygambere itâat edin. Eğer yüz çevirirlerse şübhesiz ki Allâh da o kâfirleri sevmez". (*Al-i İmrân*, 32).

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ ۚ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا ۚ

"Kim o Peygambere itâat ederse, muhakkak Allâh'a itâat etmiştir. Kim de yüz çevirirse... Zâten seni onların başına bekçi göndermedik ya! (Senin vazifen yalnız tebliğdir)". (*Nisâ*, 80).

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ ۖ بِإِذْنِ اللَّهِ ۗ

"Biz hiçbir Peygambere, Allâh'ın izni ile kendisine itâat edilmesinden başka bir hikmetle göndermedik". (*Nisâ*, 64).

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ۚ

"Öyle değil, Rabb'ine and olsun ki onlar aralarında kimi oraya, kimi buraya çekdikleri (kavga ettikleri) şey'lerde seni hakem yapıp sonra da verdiğin hükümden yürekleri hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça îmân etmiş olmazlar. (*Nisâ*, 65).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ ۚ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ ۚ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۗ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ۚ

"Ey îmân edenler, Allâh'a itâat edin. Peygambere ve sizden olan emir sâhiblerine de itâat edin. Bir şey' hakkında çekiştiğiniz zaman -Eğer Allâh'a ve âhîret gününe inanıyorsanız- hemen onu Allâh'a ve Peygambere döndürün, (Kur'ân-ı Kerim'e ve Sünnet'e mürâceat edin). Bu, hem hayırlı, hem nefice i'tibârıyla daha güzeldir". (*Nisâ*, 59).

2-Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Peygamberliği zamânında, Ashâb-ı Kirâm'ından hiçbir kimse kendisinin sözlerinden dışarı çıkmamış ve O'nun re'yyine muhâlif bir ictihâdda bulunmamıştır. O'ndan sâdır olan Sünnetlerin (*Hadislerin*) doğruluğunda, bütün Sahâbeler ve Müslümânlar ittifak etmişler ve bu Sünnetler ile amel etmenin câiz ve vâcib olduğu hakkında İcmâ'da bulunmuşlardır. Çünkü Peygamber *aleyhi's-selâm*, ma'sûmdur ve hatâ etmekden korunmuştur.

3-Kur'ân-ı Kerîm'de zikir olunan mes'elelerin ekseriyeti, -mübeyyenin (*ya'ni açıklanıp îzah edilenlerin*) dışında- umûmiyetle mücmel'dirler. Nasıl yapılacakları hakkında tafsîlatlı bir haber yoktur. Bunları tafsîlâtı ile açıklayıp îzah eden ve gereği gibi yapıp gösteren ise, Allâh'ın Rasûlü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dır. Bunun için O'nun Sünnetleri olmasaydı, bu hakikatler bize mücmel kalacak ve lâıyıkı vechile amel edemeyecek idik.¹⁷⁵

وَمَا آتَيْكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَيْكُمُ عَنْهُ فَانْتَهُوا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ط إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ .

"Peygamber size ne verdi ise (ne emr etdi ise) onu alın, size ne yasak etdi ise ondan da sakının. Allâh'dan korkun. Çünkü Allâh (in) azâbı çetindir". (*Haşr*, 7).
175 -Meselâ, bunlardan,

وَأَيُّمُوا الصَّلَاةَ وَأَتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ .

"Namazı kılın, zekâtı verin, rükû' eden (Mü'min) ler ile birlikte rükû' edin (cemâate devam edin)". (*Bakara*, 43).
âyet-i kerîme'leri,

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي .

"Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız",

هَاتُوا زَنْعَ عَشْرِ أَمْوَالِكُمْ .

"Mallarınızın kırkda birini -zekât olarak fukaraya- veriniz",
hadîs-i şerîf'leri,

وَ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ط

"(Kudreti dâhilinde) O'na (Ka'be'ye) bir yol bulabilenlerin Beyt'i (Ka'be'yi) hacc (ve ziyâret) etmesi, (farz kılındı ki o) Allâh'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır". (*Âl-i İmrân*, 97).
âyet-i kerîmesi ve

خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ .

"Hacc menâsikini benden öğreniniz".

hadîs-i şerîfi ile, açıklanıp îzah edilmiştir
Kezâ,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ .

"Ey îmân edenler, sizden evvelki (ümme) lere yazıldığı gibi, sizin üzerinize de oruc yazıldı (farz kılındı). Tâ ki korununuz". (*Bakara*, 183).

âyet-i kerîmesi de, aynı şekilde Sünnet ile îzah edilip nasıl yapılacağı, açık bir şekilde gösterilmiştir.

Bunun için Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Sünnetlerinin (*Hadîslerinin*), -Kur'ân-ı Kerîm'den sonra- ikinci bir hucdet, ikinci bir delîl olduğuna inanmak, vâcibdir.

Bununla berâber bir Sünnetin (*bir Hadîsin*), dinde, bir hucdet, bir delîl olabilmesi için, şu şartları kendisinde bulundurması lâzımdır.

a-Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sâdir olduğunun sâbit olması.

b-Sahîh senedler ile bize kadar gelmiş olması.

Kur'ân'a göre Sünnet'in konumu (nisbeti)

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, Allâh'ın Rasûlü olması hasebi ile **Risâlet, İmâmet, İftâ'** ve **Kazâ'** gibi bir takım selâhiyyetlere sâhibdir. Bu bakımdan O'nun Sünnetlerinin ifâde ettiği ma'nâ ve hükümler de, dînî hükümlerin teblîğ ve tesbîtinde, şer'î hükümlerin açıklanıp îzah edilmesinde, hem Kur'ân-ı Kerîm'e yardımcı bir delîl, hem de Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci bir hucdet olur ki Sünnetin bu özelliği, başlıca üç ana esâs altında hulâsa edilebilir.

1-Kur'ân-ı Kerîm'in nass'ları (*ya'nî kat'î delîl ile sâbit olan hükümleri*), her zaman yürürlükde olan umûmî esâsları verdiği için, onların bir çoğunda *-yukarıda namaz, oruc, hacc, zekât konularında anlatıldığı üzere-*, mübhem, mücmel, mutlak gibi, anlaşılması güç husûslar vardır. İşte bunları açıklayıp îzah etmek, bi'z-zât yaparak göstermek, ancak Rasûlü'llâh *aleyhi's-selâm*'ın Sünnetleri ile mümkündür.

Bu bakımdan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Sünnetleri, Kur'ân-ı Kerîm'de mevcûd olan hükümlerden mübhem olanları beyan, mücmel olanları tafsîl, mutlak olanları takyîd, umûmî olanları tahsîs ettiği gibi, hâss, âmm, mutlak, mukayyed, müşkil ve müteşâbih gibi âyet-i kerîmeleri de tefsîr edip açıklar.

2-Kur'ân-ı Kerîm'in nass'ları ile sâbit olan hükümler için, ikinci bir delîl olur.

3-Kur'ân-ı Kerîm'de olmayan bir çok hükümleri, yeniden vaz' ve ihdâs eder. Ehlî eşek etinin, yırtıcı hayvanların ve tırnaklı kuşların etlerinin tahrîmi (*haram kılınması*) gibi.¹⁷⁶

¹⁷⁶ -Bu şekildeki hükümlerin hepsi, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan hükümlerin aslına rücû' ettiği için Kur'ân-ı Kerîm'e aykırı olmazlar. Çünkü bu şekilde sâbit olan hükümler,

يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْكُفْرَاتِ.

İşte bu esâslara binâendir ki Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Sünnetleri (*Hadîsleri*), **-Kur'ân âyetleri gibi-** kat'î bir nass, kat'î bir delîl ve kat'î bir huccet olduğundan onlarla amel etmek de vâcibdir. Bunun için de bütün müctehidler, Kur'ân-ı Kerîm'de bulamadıkları her hangi bir mes'elenin hükmünü, Sünnet'de aramışlar ve o mes'eleyi ona göre hallederek gerekli ictihâdda bulunmuşlar, bu sûretle de bütün Müslümânları, her türlü şübhe ve hatâlardan kurtarmaya çalışmışlardır.

Sünnet ile sâbit olan ahkâmın nev'îleri

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sâdir olan mükerrer ve müekked Sünnetler ile sâbit olan hükümler, *-yukarıdaki bahislerde de geçtiği gibi-* üç türlü özellik arzeder: Bu bakımdan Sünnetler,

1-Kur'ân-ı Kerîm'de beyân buyurulan hükümler için, ikinci bir delîl, ziyâde bir huccet vazîfesi görürler. Bunun için de o şer'î hüküm, hem Kur'ân ile, hem de Sünnet ile takviye edilmiş olur.

2-Kur'ân-ı Kerîm'de beyan buyurulan hükümlerden mücmel olanı tefsîr, mübhem olanı beyan ve umûmî olanı da tahsîs ederler.

3-Kur'ân-ı Kerîm'de beyan buyurulmayan ba'zı şer'î hükümleri tesbit edip bildirir ki bü türlü Sünnetler ile de bir çok dînî hükümler sâbit olmuştur.

Sünnet'lerin rivâyet yönünden kısımları

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Sünnetlerini, bi'z-zât kendsinden görüp dinleyerek öğrenip bellemeye özel bir i'tinâ' ve büyük bir gayret gösteren Ashâb-ı Kirâm *radiye'llâhü anhüm*, bildiklerini başkalarına öğretip belletmeye de özel bir i'tinâ' ve büyük bir gayret göstermişlerdir. Bu i'tinâ' ve gayretlerindeki şevk ve hırs ise, Hazreti Muhammed *alayhi's-selâm*'ın, "**Vedâ Haccı**" nda, *-orada hâzır bulunanlara-* söylediği şu hadîs-i şerîf ile, daha da artmıştır:

"O (ümî Nebî olan Rasûl) kendilerine iyiliği emr, onları kötülüklerden nehy ediyor, onlara (nefislerine haram kıldıkları) temiz şey'leri helâl, (helâl kıldıkları) murdar şey'leri de üzerlerine haram kıyor". (*A'râf*, 157).

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ.

"Biz sana Zikr'i (Kur'ân'ı) indirdik ki insanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkca anlataşın diye". (*Nahl*, 44).

مَا فَزَّلْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ.

"Biz o Kitâb'da (yâhud Levh-ı Mahfûz'da) hiçbir şey'i eksik bırakmadık". (*En'âm*, 38).
âyet-i kerîmelerinin ve bunlara benzeyen diğer âyet-i kerîmelerin ifâde ettiği hükümlerin aslına uygundur.

فَأَيْبَلِّغُ الشَّاهِدَ الْغَائِبِ

“Benim söylediklerimi, hâzır olanlar, gâib olanlara -burada bulunanlar burada bulunmayanlara- ulaştırırsın”.¹⁷⁷

Bu bakımdan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Sünnetleri (*Hadîsleri*), sonraki nesillere -*Birinci asırdan i'tibâren*- gerek Ashâb-ı Kirâm, gerekse onlardan sonra gelen Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn'den olan râvîler vâsıtası ile özel bir i'tinâ' ve büyük bir gayretle rivâyet edilerek gelmiş, bize kadar ulaşmış ve bizden sonraki nesllere de -*kıyâmete kadar*- aynı şekilde ulaşacaktır.

Bununla berâber önemli olan en mühim bir husûs varsa o da, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a isnâd ve izâfe edilen bir Sünnetin, hakîkaten O'ndan sâdir olup olmadığının araştırılıp incelenmesi ve bu sûretle de ona, “**yakîn**” bir ilim (*kat'î ve sağlam bir ilim*) hâsıl olup olmaması husûsudur. Bunun için de rivâyet edilen bir Sünnetin (*bir Hadîsin*), **Sened, Metin** ve **Râvî** yönünden incelenmesi, en mühim bir konu hâline gelmiş ve Hazreti Myhammed *aleyhi's-selâm*'a isnâdı aranmıştır ki bu husûsda İslâm âlim, müctehid ve muhaddislerinin büyük bir titizlik ile yapmış oldukları gayret ve çalışmalar, her türlü tasavvurların fevkünde olmuştur. Bundan sonraki bahislerde anlatılacak olan kısa ve özlü bilgiler, bunun en açık bir ifâdesidir.

İsnâd, Sened, Metin ve Râvî ne demektir?

İsnâd:

Bir hadîsin metnini,

حَدَّثَنَا فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

“Bize fülân fülândan, o da Rasûlü'llâh *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*'den rivâyet etdi de dedi ki:”.

gibi özel lâfızlar ile, ilk söyleyene ref' ve îsâl ediş -*atf* ve *izâfe* ediş- demektir.

Bu sûretle o Hadîs, -*bir silsile dâhilinde*- birbirinden rivâyet eden Râvîler zinciri ile son râvîye, onlardan da bize kadar gelmiş olur. Bunun netîcesi olarak da Rasûlü'llâh *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*'in, bize kadar ulaşan Sünneti, (*Hadîsi*) ile kendisi arasında bir ittisal bulunmuş olur ki bu hâle “**Muttasil Sened**” denir.

¹⁷⁷ -Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i sarih Tercemesi, C.1.ss.52. Ahmed Naim.

Bunun mukâbili "**İrsâl**" dir ki bir Hadîsi, ilk söyleyene *-vâsıta ile alınmış olduğu halde-* vâsıtasız îsâl etmek demektir. Bu hâle de "**Muttasıl olmayan Sened**" denir.

Bu bakımdan **isnâd**, Hadîs ilminin medârı (*yegâne dayanağı*) dır. Eğer isnâd olmasa, her önüne gelen dilediğini rivâyet eder ki bu da bir işe yaramaz. Bunun için Abdu'llâh ibn-i El-Mübârek *radiye'llâhü anh*,

"*İsnâd, dîndendir*".

buyurmuşdur.

Aynı zamanda bir Hadîs-i şerîfi, **sıka** olan bir kimseden nakleden kimselerin, kendilerinin de sıka olmaları lâzımdır. Aksi takdirde o Hadîs-i şerîf, kabûle şâyan olmaz.

Sened:

Bir Hadîsin metnine îsâl eden (*ulaştırın*) yoldur ki o Hadîsin teselsül eden (*bir silsile hâlinde zincirleme giden*) râvîlerinin sıra ile isimleri demektir. Başka bir deyimle Sünnetin, râvî zincirine verilen bir isimdir ki *-Dayanak-* demektir. Çünkü bir Sünnetin sübûtu, ancak onu rivâyet eden râvîlerin bir râvî zincirine dayanması ile mümkün olur ki böyle bir Sünnetin başlangıcı, Hazreti Muhammed *alehi's-selâm*'ın bi'z-zât kendisidir.

Bu istilâha göre **Sened**, râvîlerin isim veyâ isimleridir. **İsnâd** ise, râvîlerin isimlerini sıra ile,

(حَدَّثَنَا) , (أَنْبَأَنَا) , (أَخْبَرَنَا) , (عَنِ) , (أَنَّ) .

gibi lâfızlar ile zikr etmektedir. Bu ma'nâ i'tibâriyle Sened'e, silsile, an'ane, tarîk ve vech de denir.¹⁷⁸

Ba'zan da Sened'e, Isnâd derler ki bu ma'nâya göre Isnâd lâfzı, ba'zan *-Sened-* ma'nâsında isim olarak, ba'zan da *-Sened sevk etmek-* ma'nâsına mastar olarak kullanılmış olur.

Bir de "**Müsned Hadîs**" ta'bîri vardır ki Rasûlü'llâh *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*'den nakl olunan veyâ senedi, râvîden i'tibâren tâ nihâyete kadar zâhîren muttasıl bir sened ile rivâyet olunan Hadîs demektir.

Ayrıca Sahâbeden her birinin rivâyet ettikleri Hadîsleri bir arada bulunduran kitâblara da "**Müsned**" denilir.¹⁷⁹

¹⁷⁸ -**İsnâd** lâfzının cem'i, "Esânid" dir. *Sened* lâfzının cem'i, kullanılmaz. Onun yerine "*Esânid*" lâfzı kullanılır.

¹⁷⁹ -Ba'zan da "*Müsned*" lâfzı, "*İsnâd*" ma'nâsında kullanılır.

Metin:

Bir Hadîs-i şerîfin kendisini ifâde eden (*kendisini teşkil eden*) lâfızlara denir ki bu lâfızlar, o Hadîs-i şerîfin konusunu meydana getirir.

Meselâ, Muvattâ' da zikr edilen,

أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا يَبِيعُ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ.

hadîs-i şerîfinde,

لَا يَبِيعُ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ

kısmı, **metin**,

مَالِكٌ - نَافِعٍ - عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ.

isimleri, **sened**, bu senedi,

(أَخْبَرَنَا) ile (عَنْ) ve (أَنَّ)

lâfızları ile sevk etmek de, **isnâd'** dır.¹⁸⁰

Râvî:

Bir Hadîs-i şerîfin senedlerini zikr ederek nakleden kimseye denir ki çoğulu "**Ruvât**" dır. Başka bir deyimle Sünnetin metnini bilen ve bunları senedleri ile birlikde başkalarına duyuran kimsedir. İlk râvî, Sünneti (*Hadîsi*), bi'z-zât Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan duyan veyâ gören kimsedir ki bunların Ashâb-ı Kirâm'dan bir kimse olması şarttır.¹⁸¹

Bir Hadîsi veyâ bir sözü veyâ bir hâdiseyi, "*Filân şöyle söyledi, şöyle dedi, şöyle bir hâdis oldu*" gibi bir ta'bir ile nakletmeye de "**Rivâyet**" denir.

Râvîlerde aranılan şartlar

Bir râvîde, başlıca **dört şart** aranır. Bunlardan birisi bulunmazsa, o râvînin rivâyeti kabûl olmadığı gibi kendisine i'timâd da edilmez. Şöyle ki:

Sahîh-i Buhârî Muhasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, C.1.ss.72-73. Ahmed Naim.

¹⁸⁰ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i sarih Tercemesi, C.1.ss.72. Ahmed Naim.

¹⁸¹ -Bir Hadîs-i şerîfi, senedi ile birlikde nakleden kimseye "*Müsnid*" de denir.

1-Râvîde kâmil bir **akıl** şarttır. Bunun için mecnûn, mâtûh ve mümeyyiz olmayan çocukların rivâyetleri mu'teber değildir.

2-Râvîde **İslâmiyyet** şarttır. Çünkü Müslümân olmayan kimselerin, İslâm Dîni ile ilgili konularda, kendi dinlerindeki taassubdan uzak olarak bir hüküm vermeleri mümkün değildir.

3-Râvîde **adâlet** şarttır. Bunun için râvînin hatt ve harekâtı, dînî ve ahlâkî davranışları gâyet mükemmel olmalı, diyâneti, sîreti ve aklı, hevâ' ve heveslerine ve şahsî arzûlarına gâlib bulunmalıdır.

Râvîdeki bu adâlet, gizli bir vasıf olduğundan onu anlamının başlıca dört alâmeti vardır:

a-Râvî, büyük günahlardan sakınmalıdır. Katl ve zinâ' fiilleri gibi.

b-Râvî, küçük günahlarda isrâr etmemeli ve onlara yakın bulunmamalıdır.

c-Râvî, nefsinin arzû ettiği küçük günahlardan ve *-bir lokmayı çalmak gibi-* âdî şey'lerden sakınmalıdır.

d-Râvî, mübah olan şey'lerde ifrât ve tefrîden kaçınmalıdır. Güvercin ile oynamak, şerli ve rezil kimseler ile oturup kalkmak gibi.

Bu dördüncü şartın netîcesi gereğidir ki fâsıkın, fîsk ve adâleti mechûl olan kimselerin rivâyet ettiği bir Hadîs veyâ Haber, makbûl olmaz.

4-Râvîde, **zabd** şarttır. Bu da, dört şey'in bir arada bulunması ile mümkün olur:

a-Râvî, rivâyet etmiş olduğu Hadîsi veyâ Haberi, hiçbir şey'i kaçırmadan, hakkıyla işitmiş veyâ görmüş olmalıdır.

b-Râvî, söylenen lâfzı, hıfz etmiş ya'nî rivâyet edilen Hadîsin veyâ Haberin lâfızlarını tam olarak hâfızasına almış olmalıdır.

c-Râvî, ma'nâyı tam olarak anlamış olmalıdır.

d-Râvî, hıfz ettiği şey'ler üzerinde murâkabede bulunmak sûretiyle onu edâ' zamânına kadar hatırında tutmuş olmalıdır.

Bu dört ana esâs, zabdın **zâhirî** kısmıdır. Bir de zabdın **ma'nevî** kısmı vardır ki o da *-rivâyet edilen bir Hadîsin veyâ Haberin-* yalnız lügavî ma'nâsını değil, şer'î hukme esâs olan fikhî ma'nâsını da bilmektir. İşte **kâmil bir zabd**, ancak bu sûretle meydana gelmiş olur ki bu şekilde rivâyet edilen bir Hadîs veyâ Haber, kabûle şâyandır.

Râvî'nin durumuna göre rivâyetinin değeri

Bir râvînin rivâyet ettiği bir Hadîs, kendisinin Hadîs rivâyeti ile ma'rûf olup olmadığına ve her vechile ictihâda muktedir bulunub bulunmadığına göre, aşağıdaki şekilde değer kazanır.

1-A-Bir Hadîsi, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan rivâyet eden bir râvî, Hadîs rivâyeti ile ma'rûf olur ve kendisi de hakkıyla fakih olursa *-ya'nî her vechile ictihâda muktedir bulunursa-* rivâyet ettiği Hadîs, ister Kıyâsa muvâfık olsun isterse olmasın, kabûl edilir ve Kıyâsa tercih edilerek mücebi ile (*icâb etirdiği şey' ile*) amel olunur.

Bu durumda o Hadîs, Kıyâsa muvâfık ise, hem Hadîs hem de Kıyâs birbirine mutâbakat etmiş olacağından her ikisi ile de amel edilmiş olur. Eğer Kıyâsa muvâfık değil ise,

a-O Hadîs ile Kıyâsın aralarını te'lîf etmek mümkün ise te'lîf edilir. Bu durumda yine her ikisi ile de amel edilmiş olur. Meselâ, Hadîs âmma, Kıyâs da hâssa delâlet ediyorsa, hâss âmmi tahsîs ettiğiinden, her ikisinin de hukmüne riâyet edilmiş olur.

b-O Hadîs ile Kıyâs arasında bir teâruz (*çelişki*) bulunup te'lîfi mümkün olmazsa, o zaman da *-o Hadîs, Âhad bir haber kabîlinden olduğu için-* Kıyâsa tercih edilir. Çünkü Hadîsin aslında, bir şekk ve şübhe yoktur. O doğrudur. Şübhe yalnız nakil yolunda ve rivâyetindedir.

Hazreti Ebû Bekr, Hazreti Ömer, Hazreti Osmân, Hazreti Ali, Abdu'llâh ibn-i Abbâs, Abdu'llâh ibn-i Ömer, Abdu'llâh ibn-i Mes'ud, Abdu'llâh ibn-i Amr, Zeyd ibn-i Sâbit, Muâz ibn-i Cebel ve Hazreti Âişe *radıye'llâhü anhüm* gibi kimseler, bu kısımdan *-ya'nî hem Hadîs rivâyeti ile ma'rûf, hem de her vechile ictihâda muktedir-* olan râvîlerdendir.¹⁸²

B-Bir Hadîsi, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan rivâyet eden bir râvî, Hadîs rivâyeti ile ma'rûf olur, fakat kendisi hakkıyla fakih olmazsa, rivâyet ettiği Hadîs, *-Âhad bir Haber kabîlinden olduğu için-* Kıyâsa muvâfık ise kabûl edilir, değil ise kabûl edilmez.

Ashâb-ı Kirâm'dan Ebû Hurayra ve Enes ibn-i Mâlik gibi kimseler, bu nev'î râvîlerdendir, Çünkü bunlar her ne kadar fakih kimselerden

¹⁸² -İmâm Mâlik *rahmetü'llâhi aleyh*'den rivâyet edildiğine göre de, Âhad bir Haber kabîlinden olan böyle bir Hadîs ile Kıyâs arasında bir teâruz olursa, Kıyâs, böyle bir Hadîse takdim olunur ve onunla amel edilir

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.137. Ömer Nasûhi Bilmen.

sayılırlarsa da *-Hulefâ-i Râşidîn ve diğerleri gibi-* her vechile ictihâda muktedir değillerdir.

2-Bir Hadîsi, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan rivâyet eden bir râvî, Hadîs rivâyeti ile ma'rûf olduğu halde rivâyet ettiği Hadîs, Selef arasında ya zâhir olur veyâ zâhir olmaz.¹⁸³ Bu duruma göre de:

a-Rivâyet edilen Hadîs, Selef arasında zâhir olursa, *-birinci kısımda olduğu gibi-* râvînin hakkıyla müctehid olup olmadığına göre, o Hadîs ile amel edilir ve şer'î hüküm o Hadîs üzerine izâfe olunur.

b-Rivâyet edilen Hadîs, Selef arasında zâhir olmaz, fakat Kıyâsa muvâfık olursa, o Hadîs, Kurûn-i selâse'de *-ya'nî birinci, ikinci ve üçüncü asırlarda-* kabûl edilir ve onunla amel etmek câiz olur. Ondan sonra câiz olmaz. Çünkü bu üç asırda sıdk ve adâlet gâlibdir.

3-Bir Hadîsi, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan rivâyet eden bir râvî, Hadîs rivâyeti ile ma'rûf olmazsa *-ya'nî bir iki Hadîs rivâyet etmiş ise, ki böyle bir kimseye "Mechûlû'r-rivâye" denir-*, o Hadîs, yine Selef arasında ya zâhir olur veyâ zâhir olmaz. Bu durumda da,

A-Selef arasında zâhir ise, bakılır:

a-Eğer Selef o Hadîsi kabûl etmiş ise, veyâ sükût edip hakkında ta'n etmemiş ise, veyâ ihtilâf ettikleri halde sıkı olan kimseler nakl etmiş ve Kıyâsa da muvâfık ise, rivâyet edilen o Hadîs, kabûl olunur.

b-Eğer Selef arasında hem ihtilâf, hem de redd edilmiş ise, kabûl edilmez ve böyle bir rivâyet ile amel olunmaz.

B-Selef arasında zâhir olmaz, fakat Kıyâsa muvâfık olursa, o Hadîs ile yine Kurûn-i selâse'de amel etmek câiz olur. Ondan sonra amel etmek câiz olmaz.

خَيْرُ الْقُرُونِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ.

*"Asırların en hayırlısı, benim içinde bulunduğum (Sahâbe) asrıdır. Ondan sonra en hayırlısı onları -Sahâbe'yi- ta'kîb eden (Tâbiîn) asrıdır. Ondan sonra da onları ta'kîb eden (Tebe-i Tâbiîn) asrıdır".*¹⁸⁴

¹⁸³ **-Selef :** İmâm A'zâm *rahmetü'llâhi aleyh* zamânından İmâm Muhammed ibn-i Hasen zamânına kadar olan kimselerdir.

Zâhir : meşhûr olmak, meydana çıkmak, vâki' olmak gibi ma'nâlar ifâde eder ki bir Hadîsin, Selef arasında şöhet bulup meşhûr olması, mâ'nâsıdır.

¹⁸⁴ -Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsir, C.3.ss.387. Elmalılı Mhammd Hamdi Yazır. Buhârî, Şehâdet, 9. Menâkıb 23. Tirmizî, Fiten, 45. Şehâdet, 4.

حَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ.

“İnsanların en hayırlısı, benim zamânındaki Müslümânlardır. Onlardan sonra da, onları ta’kîben gelenlerdir”.¹⁸⁵

Hadîs-i şerîflerinde, buna işâret olunmuştur. Bu esâsa göre de, İmâm A’zâm *rahmetü ’llâhi aleyh*,

“ Onunla amel câiz olur, fakat vâcib olmaz”.

der.

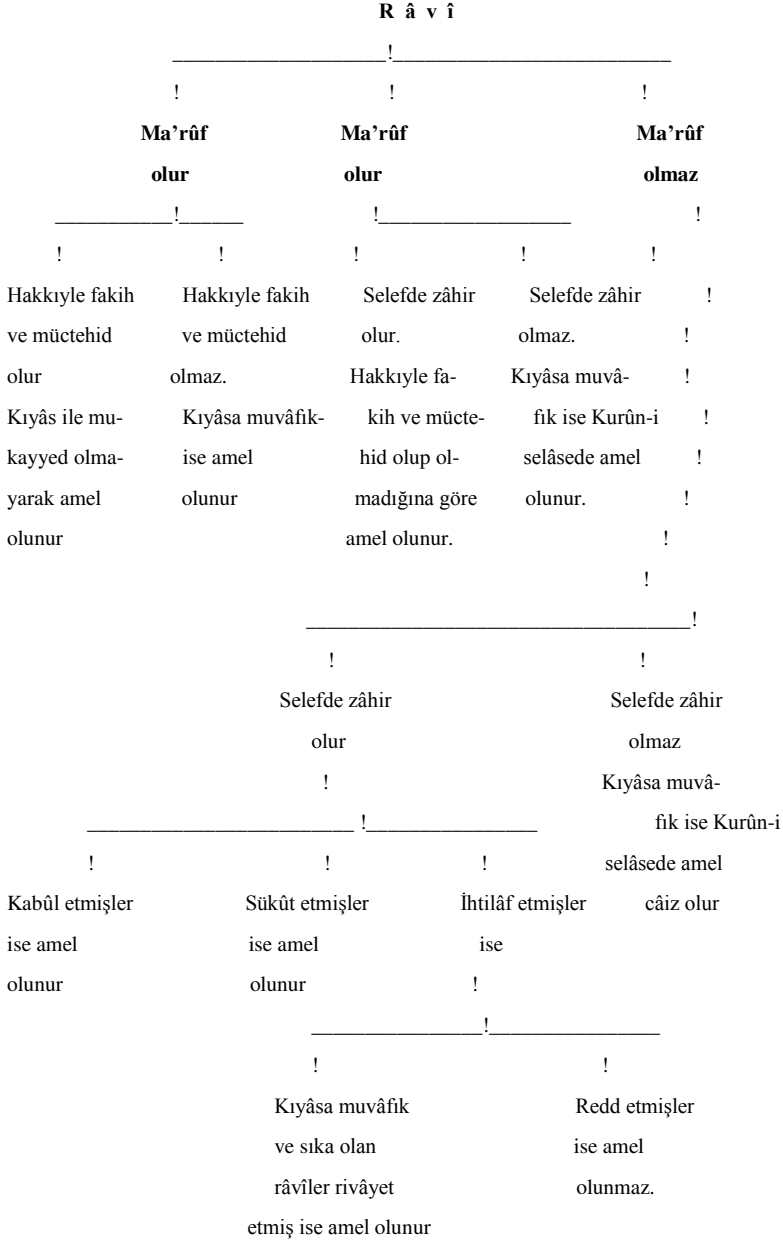
¹⁸⁵ -**Karn** : Asır, zaman, devir, çağ, ma'nâlarıdır ki çoğulu "**Kurûn**" dur.

Vely : Ta'kîb etme, birbiri ardı sıra gelme, ma'nâlarıdır.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.323. ve ss.24. Ahmed Naim.

Buraya kadar anlatılan konuları, *-özet olarak-* bir şema hâlinde şöyle gösterebiliriz:

Sünnet’lerin râvîleri, metinleri ve senedleri i’tibâriyle

Nev’îleri ve hükümleri

Sünnet’ler, râvîleri, metinleri ve senedleri i’tibâriyle başlıca **dört** gurub altında incelenirler:

A-Sünnet’ler, senedlerine, râvîlerinin eded ve kuvvetlerine i’tibâr bakımından **Mütevâtir**, **Meşhûr** ve **Âhad** olmak üzere **üç** kısma ayrılırlar

1-Mütevâtir Sünnet’ler

Yalan üzerine ittifak etmeleri âdete nazaran, muhâl olan *-ya’nî aklın câiz görmediği-* bir cemâatin Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’dan rivâyet etdikleri Sünnet’lerdir. Böyle bir Sünnet’in, Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’a ittisâli, kat’î olup her türlü şübheden uzaktır. Bu bakımdan işitene, zarûfî olarak **yakîn** bir ilim ifâde eder. Bundan dolayı da bu nev’î Sünnet’lerin sübûtu kat’îdir. Meselâ,

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَدًّا فَلْيَبْتَوِّأْ مَعَهُ مِنَ النَّارِ.

“Bana yalan yere bir şey’ isnâd eden kimse, ateşden oturacağı yere hazırlansın”.¹⁸⁶

Hadîs-i şerîfi, Mütevâtir bir Sünnetdir. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’dan, büyük bir cemâat tarafından işitilmiş ve her asırda binlerce zevât tarafından rivâyet edilerek bize kadar gelmiş, bizden sonra da aynı şekilde gidecektir. Bunun için de bu Hadîs-i şerîfin, Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’ın sözü olduğunda, aslâ bir şübhe yoktur.

Bunun gibi mütevâtir olan diğer Sünnet’lerin hepsi de aynı değerdedir. Sübût’ları kat’î olduğu için *-sübût ve ma’nâ cihatinden-* Kur’ân-ı Kerîm ile aynı hükümdedir. Aynı zamanda Kur’ân-ı Kerîm gibi *-ma’nâyâ delâletleri-*, ba’zan kat’îdir ve başka bir ma’nâyâ ihtimâli yoktur. Ba’zan da zannîdir, birden fazla ma’nâyâ delâlet edebilirler.

¹⁸⁶ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.39. ve 103. Ahmed Naim ve C.9.ss.190. Kâmil Miras.

Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi, C.1.ss.18. Ahmed Davudoğlu.

Hukûk-ı İslâmîyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.135. Ömer Nasûhi Bilmen.

Bu vasıflara sâhib bir Sünnet'in mütevâtir olabilmesi için, onun tevâtüründe başlıca şu şartların bulunması lâzımdır:

a-Mütevâtir bir Sünnet'i rivâyet edenler, işitenler üzerinde zarûfî olarak yakîn bir ilim meydana getirecek kadar, bir çoğunluk olmalıdır.

b-Böyle bir Sünnet'i rivâyet edenler, Kurûn-i selâsenin her birinde yalan üzerine ittifak etmeleri âdete nazaran aklın câiz görmediği, bir cemâat olmalıdır.

c-Haber verilen şey'in veyâ rivâyet edilen Sünnet'in, görülmüş veyâ işitilmiş bir vak'a ile ilgisi olmamalıdır.

d-Rivâyetin evvelinde, sonunda ve ikisi arasında bulunan râvîlerin hepsi, tevâtür adedini bulmalıdır.

Bunların tevâtüründe, râvîlerin muayyen bir adedi yoktur. Bu aded, hâdiselere göre değişebilir. Yeter ki insanda yakîn bir ilim, kat'î sûrette vicdânî bir kanâat meydana getirsin. Bunun için bir iki kişinin rivâyeti, mütevâtir olmaz. Çünkü tevâtür, bir haberdir. Bu haberden zarûfî olarak kat'î bir ilim hâsıl olması lâzımdır ki o Haber, kuvvetli bir delîl, aslî ve kat'î bir huccet olsun.

Bu şartları kendisinde bulunduran mütevâtir bir Haberin tevâtürü de, ya lâfzî olur veyâ ma'nevî olur.

Lâfzî mütevâtir

Naklinde, râvîlerin aynı lâfızlar ile rivâyet ettikleri Haberlerdir. Böyle Haberlerin en başında, en yüksek derecede rivâyet olunan ve Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* tarafından tebliğ buyurularak ta'rif olduğu şekilde bize kadar nakl olunan ve bizden sonra da aynı şekilde gidecek olan, Kur'ân-ı Kerîm gelir. Bu bakımdan Kur'ân-ı Kerîm'in tamâmı, lâfzî olarak *-harfî harfine, kelimesi kelimesine-* mütevâtirdir. Bunun böyle olduğu husûsunda, en ufak bir şekk ve şübhe yoktur.

Bundan sonra da lâfzî olarak *-kavlî olarak-* mütevâtir olan Sünnet'ler gelir ki bunların sayıları çokdur.

Meselâ,

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

“Bana yalan yere bir şey' isnâd eden kimse, ateşden oturacağı yere hazırlansın”.

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي .

“Namazı, benden gördüğünüz gibi kılınız”.

هَاتُوا زَنْعَ عَشْرِ أَمْوَالِكُمْ .

“Mallarınızın kırkda birini -zekât olarak fukaraya- veriniz”.

خُذُوا عَنِّي مَنَاسِكَكُمْ .

“Hacc menâsikinizi benden öğreniniz”.

gibi Hadîs-i şerîfler, bu kâbilden olan Mütevâtir Sünnet’ler (Hadîs’ler) dir.

Ma’nevî mütevâtir

Aralarında müşterek bir konu bulunan muhtelif delîl ve kazıyyeleri, râvîlerin, ayrı ayrı lâfızlar ile ifâde ederek nakl etmeleri sûretiyle sübût bulan (sâbit olan) müşterek ma’nâlardır.

Bu şekilde ma’nevî tevâtür ile sâbit olan Sünnet’erin sayıları çoktur ve ekseriyeti, amelî hükümler ile ilgili bulunan Fiilî Sünnet’erdir.

Beş vakit namazın kılınması, namaz rek’atlerinin adedleri, nakid paralar hakkında zekâtın kırkda bir olduğu ve diğer ibâdetler gibi, Sünnet ile sâbit olan dînî hükümler, hep böyledir. Bunların hepsi de ma’navî tevâtür ile sâbit olduğundan zarûrî olarak yakîn bir ilim ifâde ederler.

Mütevâtir Sünnet’erin hukmü

Mütevâtir Sünnetler, i’tikad, ibâdât ve muâmelât husûslarında kat’î bir huccet, aslî bir delîldir. Çünkü zarûrî olarak yakîn bir ilim ifâde ederler. Yakîn bir ilim ise, ilim vâsıtalarından birisidir ki bir şey’in bütün kuvveti ile idrâk edilmesi sûretiyle meydana gelen ilim ma’nâsıdır. Meselâ, beş duyu ile idrâk olunan ilimler, bu kabilden birer ilimdir.¹⁸⁷

Bu bakımdan Mütevâtir Sünnetler, hem yakînî, hem de zarûrî olarak kat’iyyet ifâde ederler. Zann, şekk ve vehm ifâde etmezler.¹⁸⁸

¹⁸⁷ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.135. Ömer Nasûhi Bilmen. Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.103-105. Ahmed Naim.

¹⁸⁸ -Zann : vicdânen, sıdk’ı kizb’ine (doğruluğu yalanlığına) gâlib olan bir ilim, bir bilgidir. Şekk : sıdk ve kizb (doğru ve yanlış) olduğu birbirine müsâvî olan bir ilimdir.

Böyle olduğu için de Mütevâtir Sünneti inkâr eden bir kimse, kâfir olur. Çünkü böyle bir haberi inkâr edip kabûl etmemek, Rasûlü'llah *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*' i tekzîb etmeye varır ki o da şübhesiz küfürdür.

2-Meşhûr Sünnet'ler

Başlangıçta, Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'dan bir iki kişi rivâyet etmiş olduğu halde, bi'l-âhare Ümmet-i merhûme arasında şöhet bularak *-İkinci ve Üçüncü asırlarda-* tevâtür derecesini bulan Sünnetlerdir. Bu bakımdan bu şekildeki Sünnetlerin, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a ittisâlinde ma'nen *-ma'nâ bakımından-* bir şübhe yok ise de, sûreten *-şekil bakımından-* bir şübhe vardır. Çünkü Birinci asırda Âhad Haber olan bir Sünnet, İkinci ve Üçüncü asırlarda *-yalan üzerine tevâtür ve ittifakları tasavvur olunamayan bir cemâat arasında-* şöhet bularak tevâtür derecesine yükselmiştir.

Meselâ,

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ.

“Amellerin hükümleri niyetlere göredir”.¹⁸⁹

Hadîs-i şerîfi, bu nev'î Sünnet'lerden bir Hadîs-i şerîf'dir ki başlangıçta Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh*, Hazreti Muhammed *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*'den rivâyet etmiş ve O'ndan da bir çok cemâat rivâyet ederek *-İkinci ve Üçüncü asırlarda-* tevâtür derecesini bulmuştur.

Aynı şekilde mest üzerine meshin cevâzı hakkındaki Hadîs-i şerîf da, aynı durumda olan bir Hadîs-i şerîfidir.¹⁹⁰

Meşhûr Sünnet'lerin hukmü

Meşhûr Sünnetlerin sübûtları, *-tevâtür şartlarına sâhib olmadıkları için-* kat'î olmayıp zannîdir. İfâde etdikleri ma'nâ ise, gâlib bir zann'dır ki yakîn bir ilim derecesine çok yakın olan bir mertebededir.

Bu bakımdan Meşhûr Sünnet'ler, Birinci asırda Âhad Haber, İkinci ve Üçüncü asırlarda ise *-yalan üzerine tevâtür ve ittifakları aklen câiz olmayan-* bir cemâat haberi olmaları hasebi ile sübûtları zannî

Vehm : sıdk ve kizbden (*doğru ve yalandan*) birisinin gâlib olmasına karşılık, diğer tarafın tercih edilmesi hâlidir. Böyle bir durumda, tercih edilen taraf, *-zann-* olur.

Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.303. Büyük Haydar Efendi.

¹⁸⁹ -Buhârî, Cüz'.1.ss.4.

¹⁹⁰ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi, C.2.ss.157-160. (152-153-154-155 nolu hadîs-i şerîfler ve izâhı). Ahmed Naim.

olduğundan, ilim mertebelerinden, zann ifâde ederler. Fakat bu zann, kalbi tatmin edecek bir kuvvetde, yakîn bir ilme çok yakın olan gâlib bir zann'dır. Çünkü bu türlü Hadîsler, Ümmet-i merhûme arasında kabûl edilerek *-İkinci ve Üçüncü asırlarda-* şöhret bulmuş ve tevâtür derecesine yükselmiştir.

Bunun için böyle bir Hadîs-i şerîfi (*Sünnet'i*), inkâr eden *-ya'nî böyle bir Hadîs-i şerîfin Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'dan sâdır olduğuna inanmayan-* bir kimse, kâfir olmaz. Fakat Ümmet-i merhûme hakkında i'timâdsızlık göstererek onları kötölemiş olacağından sapık ve fâsık kimselerden sayılır.

3-Âhad Haber

Bir kişinin bir kişiden, bir kişinin bir cemâatden veyâ bir cemâatin bir kişiden rivâyet etmiş olduğu bir Haber (*bir Sünnet*) dir. Tevâtür derecesini bulamayan râvîlerin *-ya'nî iki üç zâtın-* rivâyet ettikleri Sünnet'ler de, Âhad Haber kabîlindedir.

Bunun için bu şekildeki Sünnet'lerin, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm'a* ittisâlinde, sûreten ve ma'nen bir şübhe vardır. Bununla berâber bu şübhe, daha ziyâde sûretendir. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm'a* ittisâli, kat'î olarak sâbit değildir.¹⁹¹

Meselâ,

لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيِّ

"*Velîsiz nikâh olmaz -ya'nî nikâh ancak velî vâsıtası ile akdedilebilir-*"¹⁹²

Hadîs-i şerîfi, bu nav'îden olan Âhad bir Haberdir.

Böyle olan Âhad Haberler, başlıca **iki** kısma ayrılırlar.

1-Azîz: Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm'dan*, iki kişinin rivâyet ettiği Sünnet'lerdir ki başlangıçdan sonuna kadar râvîsi iki kişiden az olmayan bir Habardir.

2-Garib: Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm'dan*, bir kişinin rivâyet ettiği Sünnet'lerdir ki hangi tabakada olursa olsun bir kişinin rivâyetinde tek kalan bir Haberdir.

¹⁹¹ -Usûlü'l-Fıkh, ss.103. Muhammed Ebû Zehra.

¹⁹² -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, C.1.ss.160. A. Naim.

Et-Tâcü'l-Câmiu li'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasûl s.a.v. C.2.ss.293. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsif.

Râvî sayısının sonradan çoğalması, o Sünneti, Azîz’likden veyâ Garib’likden kurtaramaz. Bunun için Azîz ve Garib denilen Sünnetler, de, Âhad Haber kabîlindedirler.¹⁹³

Âhad Haber’in hükmü

Muhbirler (*haberciler*) hakkında hiçbir şart olmadığı halde, Âhad Haber nev’inden olan bir Sünnet’in râvîlerinde ba’zı şartlar aranır ki râvîlerde aranılan bu şartlar, daha önceki bahislerde anlatılmışdır. Bunlardan birisi olmazsa, rivâyet edilen Sünnet ile amel etmek vâcib olmaz.

Bununla berâber âhad bir Haberin (*Sünnet’in*) râvîleri, bu şartlara sâhib bulunursa, rivâyet ettikleri Sünnet, gâlib bir zann ifâde etmiş olacağından *-ifâde ettiği ma’nâ ister vücûb, ister nedb olsun-* yalnız ibâdet ve muâmelât husûslarında mu’teber olur ve kendisi ile amel edilir. Fakat i’tikad ve cezâ’ husûslarında mu’teber olmaz.

Bunun için bu nev’î Sünnet’leri inkâr eden bir kimse, tekfir edilmez ve günahkârdır da denilmez. Fakat ehliyet sâhibi bulunan râvîleri kötölemiş olacağından dalâletde kalır ve bid’at ehliinden sayılır.

N o t:

Ba’zı kimseler, “*Âhad Haber ile hiç bir husûsda amel câiz değildir. Çünkü amel için ilim lâzımdır. Halbuki Âhad Haber, ilim ifâde etmez. İlim ifâde etmediği için de onunla amel etmek câiz olmaz*” derler. Buna delil olarak da,

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ. (إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ).

“Onlar, zann’dan başkasına tâbi’ olmazlar”.¹⁹⁴

âyet-i kerîmesini gösterirler ve zannî şey’lere tâbi’ olmanın iyi görülmediğini söylerler.

Buna karşı “*Âhad Haber ile amel etmek câizdir*” diyenler ise, âyet-i kerîmede belirtilen husûsun, i’tikâdî ve cezâî konularda geçerli olduğunu, fakat ibâdât ve muâmelât husûslarında geçerli olmadığını ifâde ederek onunla amel edilebileceğini söylerler.

¹⁹³ -Bir Hadîs-i şerîfi, *-meselâ, Zührî ve Katâde gibi merviyâyâtı toplanan-* meşhûr imâmın birinden rivâyet etmekde, bir kişi münferid kalırsa o Hadîsin adı **Garib**, münferid olanlar iki veyâ üç kişi ise o Hadîsin adı **Azîz**, rivâyet edenler bir cemâat ise o Hadîsin adı da **Meşhûr**, olur.

Bu ta’rîfi, İmâm Nevevî, -Ebû Abdî’llâh ibn-i Mende ile İbnü’s-Salâh’a tebean- yapmıştır.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi, C.1.ss.108. Ahmed Naim.

¹⁹⁴ -Yûnûs Sûresi, âyet 66. En’am Sûresi, âyet 116 ve 148.

Cumhûru'l-ulemâ' da, aynı görüşü benimseyerek “**Makbûl olan Âhad Haberler ile amel etmek vâcibdir**” derler.

* * *

B-Sünnet'ler, senedlerinin, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a veyâ bir Sahâbî'ye veyâ bir Tâbiîn'e inkıtâsız (*kesintisiz*) îsâl edilip edilmemesi bakımından **Muttasıl, Mürsel, Mu'dal, Muan'an, Muallâk** ve **Müdelles** kısımlarına ayrılırlar.

1-Muttasıl

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan bize kadar olan râvîleri, tam olarak zikr edilip hiç birisi eksik olmayan Hadîslerdir ki böyle Hadîslere “**Müsned**” de denir.

Bu nev'î Sünnetler, senedlerine, râvîlerinin aded ve kuvvetlerine i'tibar bakımından ayrıldıkları kısımlara göre, hüküm ifâde ederler ki bunların tafsîlâtı, daha önceki bahislerde geçmiştir.

2-Mürsel

Doğrudan doğruya Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan rivâyet edildiği halde, bize kadar olan râvîleri tamâmen veyâ kısmen zikr edilmeyen Hadîslerdir ki böyle Hadîslere “**Münkâtı**” da denir.

Böyle bir Hadîsin inkıtâ'ı da, **Zâhir** ve **Bâtın** olmak üzere **iki** türlü olur.

a-Zâhirî inkutâ'

Usûliyyûna (*Usûl âlimlerine*) göre, râvî ile mervîyyun anı arasındaki vâsitayı terk etmektir. Bu şekilde rivâyet edilen Hadîslere, “**Mürsel**” denir ki **dört** kısımdır.¹⁹⁵

¹⁹⁵ -Hadîs âlimlerine göre, *Mürsel* hadîsler, üç kısımdır:

a-Tâbiîn'den olan bir kimsenin, kendisi ile Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* arasındaki bir vâsitayı -ya *nî Sahâbî'yi*- terk etmesine “**İrsâl**”, böyle bir Hadîse de “**Mürsel**” denir.

Meselâ,

râvî, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* 'ı görmediği halde doğrudan doğruya,

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذًا وَكَذًا.

“*Rasûlü'llâh sâlle'llâhü aleyhi ve sellem, şöyle şöyle buyurdu...*”

diyerek Hadîsi rivâyet etmesidir ki İbrâhimü'n-Nehâî ve Hasen-i Basrî *rahmetü'llâhi aleyhimâ'* nın nakl ettikleri Hadîsler, bu şekildedir.

b-Râvî, eğer râvîler arasındaki bir vâsitayı terk ederek Hadîsi rivâyet ederse, ona “**İnkutâ**” denir ve böyle bir Hadîse de “**Münkâtı**” denir.

Meselâ, Ebû Hurayra *radıye'llâhü anh*'ı görmeyen bir kimsenin “*Ebû Hurayra dedi ki, Rasûlü'llâh sâlle'llâhü aleyhi ve sellem, şöyle şöyle buyurdu...*” diyerek Hadîs rivâyet etmesi gibi.

1-Sahâbe'nin irsâli

Ashâb-ı Kirâm'dan bir zâtın, vâsıtanın bahs etmeyerek, doğrudan doğruya Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'a isnâd ederek rivâyet etmiş olduğu Hadîslerdir. Meselâ, İbn-i Abbâs *radiye'llâhü anhümâ*'nın rivâyet ettiği Hadîslerin ekseriyyeti bu kabildendir. Çünkü bu zât, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* zamânında çok genç olduğu için, bi'z-zât kendisinden, on küsur Hadîs işitmiş olduğu, mervîdir. Bunun için diğer rivâyet etmiş olduğu Hadîsleri, Hazreti Ömer, Hazreti Ali ve diğer Ashâb-ı Kirâm'dan işitmiş olduğu halde, onları,

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“Nebî *salle'llâhü aleyhi ve sellem* buyurdu ki...”

diye, **Mürsel** olarak rivâyet etmiştir.

İşte İbn-i Abbâs *radiye'llâhü anhümâ*'nın ve diğer Ashâb-ı Kirâm'ın bu şekilde rivâyet etmiş oldukları Mürsel Hadîsler, ittifak ile kabûl olunmuş ve bi'l-icmâ' mu'teber bulunmuştur. Çünkü böyle kimselerin kendileri adâlet ile ma'rûf oldukları gibi işitmiş oldukları kimseler de adâlet ile ma'rûfdurlar ki bu husûs,

خَيْرُ النَّاسِ قَرْنِي ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ.

“İnsanların en hayırlısı, benim zamânımdaki -Müslümânlar- dır. Onlardan sonra da, onları ta'kîben gelenlerdir”.

hadîs-i şerîfinde ve buna benzeyen diğer hadîs-i şerîflerde, tavnîh ve tezkiye edilmiştir. Bu bakımdan böyle kimselerin rivâyet ettikleri hadîslerde, bir şübheye mahal yoktur.

2-İkinci ve Üçüncü asırlardaki zevâtın irsâli

Bu iki asırda yaşayan kimselerin, vâsıta olan Sahabî'yi -Meselâ, Hazreti Ali *radiye'llâhü anh'ı*- zikr etmeden doğrudan doğruya,

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

“*Rasûlü'llâh* *salle'llâhü aleyhi ve sellem* buyurdu ki...”

diye, Mürsel olarak rivâyet etmiş oldukları hadîslerdir. Meselâ, Şa'bî, İbn-i Müseyyeb ve Hasen-i Basrî *rahmetü'llâhi aleyhim* gibi kimselerin rivâyet ettikleri hadîsler, bu kabildendir.

c-Râvî, eğer birden fazla vâsıtayı terk ederek Hadîsi rivâyet ederse, böyle bir Hadîse de “*Mu'dal*” denir.

Böyle Mürsel olan hadîsler, Hanefî imâmları içinde kabûl olunduklarından bir huccet olarak kabûl edilirler. Diğer mezheb imâmlarından ba'zıları da aynı görüşü benimserler. Fakat Şâfiî imâmları aynı görüşü benimsemiyerek redd ederler. Bunun için de böyle hadîsleri, bir huccet olarak kabûl etmezler.¹⁹⁶

Bununla berâber bu nev'iden olan Mürsel hadîslerin kabûl edilmeleri hakkında âdetâ bir İcmâ' var gibidir. Çünkü bu hadîsleri rivâyet eden kimselerin de adâlet ve istikâmet ile ma'rûf oldukları kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca *-daha önce geçmiş olan hadîs-i şerîflerde de belirtildiği üzere-* Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın tavzîh ve tezkiyesi, bunlara da şâmidir. Kendileri adâlet ve istikâmete sâhib olunca, sıkı olmayan bir kimseden Hadîs rivâyet etmiş olacıklarına ihtimal verilemez.

3-Üçüncü asırdan sonra gelen asırlardan her hangi birinde adâlet ile ma'rûf olan bir râvînin irsâli

Hanefî imâmları, bu nev'iden olan Mürsel Hadîslerin kabûl olunup olunmaması hakkında ihtilâf etmişlerdir. Meselâ, İmâm Kerhî *rahmetü'llâhi aleyh*, “*Böyle Hadîsler, makbûldür. Çünkü, râvî, adâlet ile ma'rûf olunca, i'timâda lâyük olmayan bir vâsıta ile Hadîs nakl etmez*” der. Ba'zıları da bunun aksini iddiâ ederek, bu nev'î Hadîsleri kabûl etmezler.

4-Bir cihetden Mürsel, bir cihetden Müsned olan Hadîsler

Böyle olan Hadîsler de, sahih bir kavle göre makbûldürler. Mürsel Hadîsleri kabûl edenler, bunları da kabûl ederler. Kabûl etmeyenler ise, makbûl olup olmadığı husûsunda ihtilâf etmişlerdir. Meselâ,

لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيِّ.

“*Nikâh, ancak velî vâsıtası ile akd edilebilir*”.¹⁹⁷

Hadîsi şerîfini, Şu'be ve Süfyân-i Sevrî, **Mürsel** olarak, İsrâil ibn-i Yûnus ise, **Müsned** olarak, rivâyet etmiştir.

Bu duruma göre Âhad bir haber olan bu Hadîs-i şerîf, Hanefî imâmlarınca *-âkil ve bâliğ olmayanlar hakkında-* kabûl edilmiş, fakat *-âkil ve bâliğ olanlar hakkında-* kabûl edilmemiştir. Çünkü bu Hadîs-i şerîf, daha kuvvetli bir delîl olan,

¹⁹⁶ -Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss. 220-222. Büyük Haydar Efendi.

¹⁹⁷ -Diğer bir ifâde ile “*Kadın velîsinin izni ve akdi olmadıkca, nikâh sahih değildir*” .
Et-Tâcü'l-Câmiu li'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasûl, s.a.v.C.2.ss.293.

حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ.

“Erkek, zevcesini (üçüncü def’a) boşarsa ondan sonra **-kadın, kendisinden başka bir kocaya nikâhlanıp varıncaya kadar- ona (birinci zevcine) helâl olmaz**”.¹⁹⁸

âyet-i kerîmesine muhâlif görülmüştür.

b-Bâtînî inkitâ’

Bir Hadîsin râvîleri tamâmen zikr edildiği halde, bâtînî bir inkitâ’ın *-hakîkî bir kesintinin-* bulunması hâlidir ki bu şekilde rivâyet edilen Hadîslere de, “**Münkâtı’**” denir.

Bu inkitâ’ da,

1-O Hadîsi rivâyet eden râvîlerden birisinde, râvîlerde aranılan *-akıl, İslâm, adâlet ve zabd gibi-* şartlardan birisinin veyâ bir kaçının bulunmaması ile,

2-O Hadîsin, Kurân-ı Kerîm’e veyâ ma’rûf bir Hadîs’e, *-sarahatan veyâ delâleten-* muârız olması ile,

belli olur.

3-Mu’dal

Bir Hadîsin rivâyetinde *-Sahâbî’ye varıncaya kadar-* aradaki râvîlerden iki veyâ daha ziyâde vâsıta zikr edilmeyerek terk edilmiş ise, o Hadîs, Mu’dal bir Hadîs olur. Bu şekilde rivâyet edilen Hadîsler de, *-Usûliyyûna göre- Mürsel* sayılırlar .

4-Muan’an

Senedinin bir veyâ birkaç yerinde (عَنْ : an) ta’bîri kullanılarak *-meselâ (حَدَّثَنَا فُلَانٌ عَنْ فُلَانٍ عَنْ فُلَانٍ : Filân, -filândan, o da filândan-, bize söyledi) diye-* rivâyet edilen Hadîslere denir ki buna, **An’ane** yolu ile rivâyet de denir.

Ba’zan da (عَنْ : an) yerine (عَنْ : enne) ta’bîri kullanılır ki bu da *-Cumhûra göre-* (عَنْ : an) hükmündedir. Çünkü, râvî, onu nakl ettiği kimseden işitmiş sayılır.

Muan’an bir Hadîs, ba’zı ulemâ’ya göre Muttasıl, ba’zı ulemâ’ya göre de Münkâtı’ bir Hadîs olarak kabûl edilir.

¹⁹⁸ -Bakara Sûresi, âyet 230.

5-Muallâk

Senedinin yalnız baş tarafından bir veyâ birkaç râvîsi hazf edilerek -*cez*m sîğası ile- rivâyet edilen hadîslerdir.¹⁹⁹

Meselâ

اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَ مِنْهُ.

“*Allâhü Teâlâ, kendisinden utanılmaya (hayâ olunmaya) en lâyık olandır*”.²⁰⁰

Hadîs-i şerîfi, **Muallâk** bir Hadîsdir. Çünkü, Buhârî *rahmetü'llâhi aleyh*, bu Hadîs-i şerîfi,

قَالَ بَهْزُ بْنُ حَكِيمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“*Behz ibn-i Hakîm, -babasından, o da ceddinden, o da Nebî selle'llâhü aleyhi ve sellem'den rivâyetle- dedi ki...*”,

şeklinde, cezmen rivâyet ederek **Ta'lik** de bulunmuşdur. Halbuki Buhârî *rahmetü'llâhi aleyh*, Behz ibn-i Hakîm'e yetişmemişdir. Aralarında başka râvî veyâ râvîler vardır.²⁰¹

Buhârî *rahmetü'llâhi aleyh*, Sahîh-i Buhârî'deki bir çok Hadîs-i şerîfleri de, doğrudan doğruya Ashâb-ı Kirâm'dan rivâyet ederek ta'lik'de bulunmuşdur. Bu bakımdan Sahîh-i Buhârî'de, ta'lik çokdur.

Bu şekilde Muallâk olan Hadîsler, sahîh sayılırlar. Çünkü -*Sahîh-i Buhârî gibi*- sahîh olduğu kabûl edilen Hadîslerdeki isnâd, müellifce fenâ' sayılmayarak -*bir maksâda mebni*'- hazf edilmiş olduğuna hukm olunur.

Ba'zı ulemâya göre de, senedi hiç zikr edilmeden doğrudan doğruya,

¹⁹⁹ -**Cezm**: Lügatde, bir şey'i kesin ve kat'î bir şekilde ifâde etmek, bir işi eksiksiz bir şekilde kesip bitirmek, ma'nâlarıdır.

İstîlâhda ise, bir Hadîsi rivâyet ederken,

قَالَ فُلَانٌ - فَعَلَ فُلَانٌ - رَوَى فُلَانٌ - أَمَرَ فُلَانٌ - ذَكَرَ فُلَانٌ.

“*Filân şöyle dedi, Filân şöyle yaptı, Filân şöyle rivâyet etdi, Filân şöyle emr etdi, Filân şöyle zikr etdi*”.

gibi -ma'lûm sîğası ile- rivâyet etmektedir. Bunun aksine, meçhûl bir sîğa ile rivâyet edilen bir Hadîs, *Muallâk* olmaz.

²⁰⁰ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemsi, C.1.ss.157.ve 233.Ahmed Naim.

²⁰¹ -**Ta'lik**: Lügatde, iliştiirmek, asmak, bend etmek ve tesbit etmek, ma'nâlarıdır.

İstîlâhda ise, bir Hadîsi, senedinin baş tarafından bir veyâ daha ziyâde râvî ismini hazf edip, hazf edilen râvîlerin üst tarafındaki râvîye -*cez*m sîğalarından birisi ile- isnâd ederek rivâyet etmektedir. Bu sûretle rivâyet edilen Hadîslere de *Muallâk* denir.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

“*Rasûlü ‘llâh salle ‘llâhü aleyhi ve sellem şöyle buyurdu...*”

diye nakl edilen bir Hadîs de, **Muallâk** bir Hadîs olur.

Muallâk Hadîsler, redd edilen Hadîsler kısmına dâhildirler. Çünkü hazf edilen râvînin veyâ râvîlerin hâli meçhûl kalmış oluyor. Bunun için ta’lik, bir kusur sayılır.

Bununla berâber Muallâk bir Hadis, başka bir yol ile de rivâyet edilerek hazf edilen râvînin veyâ râvîlerin ismi bilinir ve sıkı olduğu anlaşılırsa, o zaman, rivâyet edilen Muallak Hadîs, *-yukarıda zikri geçen Buhârî Hadîsî gibi-* sahih sayılır. çünkü Hadîsî, *-Buhârî gibi-* bir kimse, cezm sîğası ile zikr ederse, bu halde, hazf edilen senedin, kendisince sâbit olduğuna ve ancak sahîh bir maksâda mebni’, râvîyi veyâ râvîleri hazf etdiğine hukm olunur.

6-Müdelles

Senedindeki râvîlerden biri, *-bir maksâda mebni’-* bırakılarak ondan evvelki râvîden işitilmiş gibi bir tarzda rivâyet olunan veyâ râvîlerden biri *-bir maksâda mebni’-* kendi ma’rûf ismi ile veya künyesi ile zikr edilmeyerek rivâyet edilen hadîslerdir.

Hadîslerin rivâyetinde yapılan bu **Tedlîs**, zayıf olan râvîler tarafından yapıldığı gibi, sıkı olan râvîler tarafından da yapılabilir ki üç türdür.²⁰²

a-İsnâdda tedlîs

Bir râvî, rivâyet ettiği Hadîsî, *-kendi şeyhinden işitmiş olduğu halde onu atlayarak-* şeyhinin şeyhinden veyâ daha yukarıdaki bir kimseden bi’z-zât işitmiş gibi bir tarzda, rivâyet etmesidir.

Böyle bir rivâyet şekli, *-çirkin bir şey’ olduğu için-* haramdır, diyenler varsa da ekseriyete göre pek ziyâde mekrûhdur.

b-Şüyûhda tedlîs

Bir râvî, rivâyet ettiği bir Hadîsî, kendi şeyhini veyâ şeyhinin şeyhini, *-ma’rûf olmayan bir adı veyâ künyesi veyâ lâkabı ile anarak;*

²⁰² -**Tedlîs**: Bir malın kusûrunu müşteriden gizlemek ma’nâsındır. Bunun “*Deles*” maddesinden müstak olduğu da söylenir ki *deles*, nûr ile zulmetin, aydınlık ile karanlığın, karışık bir halde bulunması hâli demek olan *-alaca karanlık-* dir.

Bir Hadîsî *tedlîs* ile rivâyet eden bir kimse, o Hadîsin senedinden, nûr ve cilâyı azalttığı için, yaptığı bu işe, *Tedlîs* denilmiştir. Böyle bir halde tedlîs yapan râvîye “*Müdelles*”, ismi bırakılan râvîye “*Müdellesün anh*”, böyle bir tedlîs ile rivâyet edilen Hadîse de “*Müdelles*” denir.

veyâ bilinmiyen bir şehre veyâ san'ate nisbet ederek; veyâ bilinmiyen bir vasıf ile tavsîf ederek- rivâyet etmesidir.

Bu halde Hadîsin senedi, metin gibi gösterilmiş olur ki tedlîs'in en çirkin şekli budur.

c-Tesviyede tedlîs

Bir râvî, rivâyet ettiği bir Hadîsi, kendi şeyhini zikr etmekle berâber, -ondan önceki râvîlerden birini onun za'fi sebebiyle terk ederek ve diğer sıkı olan râvîleri zikr edip senedin bütün ricâlini sıkı gibi göstererek- rivâyet etmesidir.

Buna, “**Tecvîd**” de denir ki “güzelleştirme” demektir. Bu bakımdan böyle bir tedlîs, tedlîsin en kötüsüdür.

Ba'zı kimseler, Müdelles Hadîsleri, kabûl etmezler. Fakat -sahîh görülen bir kavle göre- râvî, Hadîsi rivâyet ederken, işitmiş gibi bir ifâde kullanmadan, işitmek ihtimâli olan bir lâfız ile rivâyet ederse, böyle bir Hadîs, “**Mürsel**” hükmünde olur. Sahîh-i Buhârî'de ve Müslim'de, bu kabil Hadîsler vardır.

* * *

C-Sünnet'ler, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan veyâ Sahâbe'den veyâ Tâbîn'den rivâyet edilmeleri bakımından da **Merfû'**, **Mevkûf** ve **Maktû'** kısımlarına ayrılırlar.²⁰³

1-Merfû'

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan tasrîhan veyâ hukmen (ya'nî sarîh ve sarîh hükmünde olarak), muttasıl veyâ münkati' bir sened ile rivâyet edilen Hadîslerdir ki **Kavlî**, **Fiilî** veyâ **Takrîrî** olabilirler.

Meselâ, bir Sahâbî'nin,

سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ

“*Rasûlü'llâh salla'llâhü aleyhi ve sellem'den işitdim, buyuruyordu ki...*”

حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَذَا

²⁰³ -**Sahâbî** : Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ı görmek şerefine nâil olup O'nunla sohbeti, mülâkâtı ve kendisinden rivâyeti sâbit olan kimselerdir ki çoğulu, “**Sahâbe**” ve “**Ashâb**” gelir.

Tâbî : Ashâb-ı Kirâm'dan birine veyâ bir kaçına mülâkî olan kimselere denir ki cem'i, “**Tâbîn**” dir.

Aynı şekilde, Tâbîn'e mülâkî olan kimselere de “**Tebe-i Tâbîn**” denir.

“Rasûlü’llâh *salle’llâhü aleyhi ve sellem*, bize şöyle buyurdu...”

demesi, **tasrîhan merfû’** olan bir **kavil**,

رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ كَذَا

“Rasûlü’llâh *salle’llâhü aleyhi ve sellem*’in şöyle, böyle yaptıklarını gördüm...”

demesi, **tasrîhan merfû’** olan bir **fiil**,

فَعَلْتُ بِحَضْرَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَا

“Nebîyy-i Ekrem *salle’llâhü aleyhi ve sellem*’in huzûrunda şöyle, böyle yaptım...”

diyerek işlenen fiilin, Rasûlü’llâh *salle’llâhü aleyhi ve sellem* tarafından sükût ile karşılandığını zikr etmesi de, **tasrîhan merfû’** olan bir **takrîr**’dir.

Aynı şekilde, bir Sahâbî’nin, akıl ile idrâk edilemeyecek bir şey’i -*meselâ, âhîret hayâtına âit bir hâdiseyi, veyâ bir âyet-i kerîmenin nüzûl sebebini, veyâ geçmiş ve gelecek zamâna âit bir vak’ayı-Kur’ân-ı Kerîm’den almaksızın veyâ Rasûlü’llâh *salle’llâhü aleyhi ve sellem*’e sarahaten isnâd etmeksizin nakl etmesi, hukmen merfû’* olan bir **kavil**,²⁰⁴

Hazreti Ali *kerrame’llâhü vecheh*’in, Kûsûf namazının her rek’atında iki kereden fazla rükû’a varması, **hukmen merfû’** olan bir **fiil**,

Bir Sahâbî’nin, “Biz, *Rasulü’llâh *salle’llâhü aleyhi ve sellem* zamânında şöyle, böyle yapardık*” veyâ “*Filân şey’i yapmak Sünnetdir*” gibi sözler ile ihbarda bulunması da, **hukmen merfû’** olan bir **takrîr**’dir.

Bu bakımdan bir Sahâbî’nin veyâ bir Tabî’*nin veyâ daha sonraki bir kimsenin, Rasûlü’llâh *salle’llâhü aleyhi ve sellem*’e izâfe etdiği her Hadîs, -isnâdı, muttasıl olsun olmasın- “Merfû” dur.*

2-Mevkûf

Akıl ile idrâk dileyen bir şey’in -*Muttasıl veyâ Münkâtı’ bir sened ile- Sahâbe-i Kirâm’dan birine tasrîhan (sarahaten) isnâd ve izâfe edilmek sûretiyle rivâyet edilen Hadîslerdir.*

²⁰⁴ -Çünkü o kimsenin böyle bir şey’e, başka türlü vukûfu mümkün değildir. Ancak Rasûlü’llâh *salle’llâhü aleyhi ve sellem*’den öğrenmesi ile mümkündür.

Meselâ,

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَوْ فَعَلَ أَوْ قَرَّرَ كَذًا

“İbn-i Abbâs radiye’llâhü anhumâ şöyle dedi, yâhud şöyle yaptı, yâhud filân şey’i şöyle takrîr etdi...”

şeklinde rivâyet edilen Hadîsler gibi.

Bu bakımdan rivâyet edilen Mevkûf bir Hadîs, Sahâbî’ye varıp dayanır ve orada kalır. Hazreti Muhammed *aleyhi’s-seâm*’a ref’ olunmaz. Aynı zamanda yalnız tasrîhan mevkûf olur, hukmen mevkûf olmaz.

Mevkûf Hadîsler, Sahabe’nin sözleri, fiilleri ve takrîrleri ile ilgili olduklarından kavli, fiilî ve takrîrî olabilirler.

3-Maktû’

Akıl ile idrâk dilcek bir şey’in -*Muttasıl veyâ Münkati*’ bir *sened ile- Tâbiîn*’den veyâ Tebe-i Tâbiîn’den birine tasrîhan isnâd ve izâfe edilmek sûretiyle rivâyet edilen Hadîslerdir. Meselâ,

قَالَ حَسَنُ الْبَصْرِيِّ أَوْ فَعَلَ أَوْ قَرَّرَ كَذًا

“Hasen-i Basrî rahmetü’llâhi aleyh şöyle dedi, veyâ şöyle yaptı, veyâ şöyle bir hâdise karşısında sükût etdi “

şeklinde rivâyet edilen Hadîsler gibi.

Bu bakımdan bu şekilde rivâyet edilen Maktû’ bir Hadîs, Tâbiî’ye veyâ Tebe-i Tâbiîn’den birine varıp dayanır ve orada kalır. Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’a ref’ olunmaz. Aynı zamanda tasrîhan maktû’ olup hukmen maktû’ olmaz.

Maktû’ Hadîsler de, Tâbiîn’in veyâ Tebe-i Tâbiîn’in sözleri, fiilleri ve takrîrleri ile ilgili olduklarından kavli, fiilî ve takrîrî olabilirler.

N o t: Mevkûf ve Maktû’ Hadîsler, huccet değildir.

*

* *

D-Sünnet’ler, râvîlerinin -*adâlet ve zabd gibi-* vasıflarına, senedlerinin -*ittisâl ve inktâ’ gibi-* hallerine göre de **Sahîh**, **Hasen**, **Zaîf**, **Muallel**, **Metrûk**, **Şâzz** ve **Münker** kısımlarına ayrılırlar ki bunlar da şöyledir:

1-Sahîh

Başından sonuna kadar âdil ve zâbıd *-ya'nî sıkı olan-* râvîler tarafından muttasıl ve müteselsil bir sened ile rivâyet edilmiş olan Hadîslerdir ki **iki** türüdür.

a-Li-zâtihi sahîh

Râvîlerinde adâlet ve zabd sıfatları, senedlerinde de ittisâl hâli, en iyi bir şekilde bulunan ve senedinde *-Şâzz ve Muallel gibi bir kusur-* bulunmayan Hadîslerdir.

Bu bakıman bir Hadîsin, Li-zâtihi sahîh olabilmesi için, o Hadîsin senedinde, başlıca şu şartların bulunması lâzımdır.

1-Hadîs, muttasıl bir sened ile rivâyet edilmiş olmalıdır.

Bunun için Mürsel, Münkatı', Muallel ve Mu'dal olan Hadîsler, Li-zâtihi sahîh olmazlar.

2-Hadîsi rivâyet eden râvîlerin hepsi de, “Âdil” olmalıdır.

Adâlet ile ma'rûf olmayan bir râvînin nakl ettiği bir Hadîs, Li-zâtihi sahîh olmaz.

3-Hadîsi rivâyet eden râvîlerin hepsi de, tam ma'nâsı ile “Zabd” sâhibi olup nakl ettikleri şey'i, hakkıyla bellemiş, eksiksiz, artıksız olarak hıfz etmiş olmalıdır.

4-Hadîs, Şâzz olmamalıdır.

5-Hadîs, illetden uzak olup Muallel olmamalıdır.

Bunlardan başka bir Hadîsin **“Li-zâtihi sahîh”** olabilmesi için, *-muhtlefün fih olan (ihtilâf edilen)-* ba'zı şartlar daha vardır ki bunların da en mühimleri şunlardır.

1-İmâm A'zâm rahmetü'llâhi aleyh'e göre, her râvî, fakîh olmalıdır.

2-İmâm Buhârî rahmetü'llâhi aleyh'e göre, her râvînin, rivâyet ettiği Hadîsi, kendi şeyhinden işitmiş olduğu, sâbit olmalıdır.

3-Hâkim rahmetü'llâhi aleyh'e göre de, râvî, Hadîs ilmi'ne intisâb etmekle şöhret bulmuş olmalıdır.²⁰⁵

²⁰⁵ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.203-206. Ahmed Naim.

Her biri başlı başına pek ağır olan bu şartların hepsi, bir arada bulunmadıkça, o Hadîse, Li-zâtihi sahih ismi verilemez. Bu şartlardan her hangi birisinin olmaması veyâ eksik olması hâlinde, Hadîs, sıhhat derecesinden düşer ve Li-zâtihi sahih vasfını kaybeder. Bu kadar ağır şartlara rağmen, sıhhati tam olarak sübût bulmuş Hadîs-i şerîflerin adedi, binlere ulaşır.

b-Li-gayrihi sahih

Râvîlerinin adâlet ve zabd gibi vasıflarında bir nev’î kusur ve noksanlık bulunan, fakat bu kusur ve noksanlık, başka bir şekilde telâfi edilmiş veyâ başka sahih bir Hadîs ile te’yîd edilerek giderilmiş veyâ başka bir yol ile de rivâyet olunarak yok edilmiş olan Hadîslerdir.

Meselâ,

لَوْلَا أَنِ اشْتَقَّ عَلَىٰ أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسَّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ

“Ümmetime meşakkat vereceğini bilmesem, her namaz vaktinde misvâk kullanmalarını emr ederdim”.²⁰⁶

Hadîs-i şerîfini, Muhammed ibn-i Amr ibn-i Alkame, Ebû Seleme’den, O da Ebû Hurayra *radiye’llâhü anh*’dan, O da Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’dan rivâyet etmiştir.

Bu senedde ismi geçen râvîlerin hepsi “Sıka” olmakla beraber, Muhammed ibn-i Amr’ın hıfzı zayıf görülmüş olduğundan Hadîs, tam bir sıhhat sahibi değildir. Fakat aynı Hadîs, başka bir yol ile de rivâyet edilmiş olduğundan râvînin hıfzının zayıflığı yüzünden meydana gelmiş olan şübhe zâil olmuş ve Hadîs, yine sahih bir isnâd ile “**Sahih**” vasfını kazanmıştır. Bununla beraber Hadîs, yine Li-gayrihi sahih ismi ile anılmaktan ileri gitmez.

2-Hasen

Râvîlerinin sıfatlarında bir nev’î kusur ve noksanlık bulunan Hadîslerdir ki iki türdür.

a-Lİ-zâtihi hasen

Râvîsinin, yalnız zabdında kusur ve noksanlık bulunan, fakat bu kusur ve noksanlık her hangi bir şekilde *-meselâ, başka bir yol ile de rivâyet edilmiş olmak gibi-* telâfi edilmemiş olan Hadîslerdir. Böyle

²⁰⁶ -Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi, C.1.ss.201. ve C.3.ss.35.(484 nolu Hadîs-i şerif). Ahmed Naim.

olan Hadîsler, “**sahîh**” ile “**Zaîf**” Hadîsler arasındaki bir mertebede bulunurlar.

b-Li-gayrihî hasen

Aslında “**Zaîf**” bir Hadîs iken zaifliği *-meselâ, başka bir yol ile de rivâyet edilmiş olmak gibi bir sebep ile-* giderilmiş olan Hadîslerdir.²⁰⁷

3-Zaîf

Râvîlerinin adâlet ve zabdında veyâ senedinin ittisâlinde kusur ve noksanlık bulunan, bu kusur ve noksanlık da her hangi bir şekilde telâfî edilmemiş olan Hadîslerdir.

Diğer bir deyimle, Makbûl Hadîslerde bulunması gerekli olan altı şartdan her hangi birisi kendisinde bulunmayan (*mefkûd olan*) Hadîslerdir ki bu altı şart şunlardır.

a-Muttasıl bir senedi olmak.

b-Râvîlerinin hepsi, adâlet ile ma’rûf olmak.

c-Râvîlerinin hepsi, tam olarak zabd sâhibi olmak.

d-Kendisinde bir kusur ve noksanlık bulunan râvînin meydana getirmiş olduğu şübhe, *-başka bir yol ile de rivâyet edilmiş olan aynı Hadîs ile-* yok edilmiş olmak.

e-Şâzz olmaktan uzak bulunmak.

f-Kusur ve noksanlık meydana getirecek bir illetten uzak bulunmak.

Bunun için -Mürsel, Muallâk, Mu’dal, Münkâtî’, Müdelles, Muallal, Şâzz, Münker, Mevdû’, Metruk, Müdrec, Maklûb, Muzdarib ve Muharref- denilen Hadîsler, Zaîf Hadîs’lerden sayılırlar ve aynı hükmü ihtivâ’ ederler. Bu bakımdan da muhtelif derecelerde olabilirler.

No t:

Sahîh ve Hasen denilen Hadîsler, helâl, haram, ve muâmelât konularında mu’teber olup birer huccet’dirlir.

Zaîf Hadîsler ise, ancak ibâdet ve ahlâk ile ilgili bulunan ba’zı konularda, terğîb ve terhîb için, mu’teber olurlar.²⁰⁸ Bunun için

²⁰⁷ -Mutlak olarak “**Sahîh**” denilince *Li-zâtihi sahih*, “**Hasen**” denilince de *Li-zâtihi hasen* kasd edilmiş olur.

²⁰⁸ -**Terğîb** : Arzû ve rağbet ettirmek.

Terhîb : Korkutmak.

kendileri ile yalnız fezâil-i a'mâl (*amellerin faziletleri*) konularında amel etmek câiz görülebilir. Eğer zaîflikleri çok şiddetli ise, hiçbir husûsda mu'teber olmazlar.

Bir Hadîs hakkında **Sahîh**, **Hasen** veyâ **Zaîf** denilmesi, bunların râvîlerinin "**Sıka**" olup olmamasına ve senedinin durumuna göredir. Yoksa emrin veyâ nehyin kendisi değildir. Bunun için her hangi bir hatâdan dolayı, Sahîh bir Hadîs Zaîf, Zaîf bir Hadîs de Sahîh olarak kabûl edilmiş olabilir. Çünkü *-emrin veyâ nehyin kendisi bizce meçhûl olduğundan-* bizim bunu anlamamıza bir kudretimiz yoktur. Ancak râvîlerin "**Sıka**" olup olmadıklarına ve senedlerinin durumuna göre hüküm verebiliriz.²⁰⁹

4-Muallel

Hakkında kadh ve ta'nı i'câb edecek kusurlardan sâlim görülen, fakat *-râvînin vehmi dolayısıyla-* sıhhatine zarar verebilecek gizli bir ta'na (*kadh illetine*) sebep olacak bir hatâ ile rivâyet edilen Hadîslerdir.

Kendisinde böyle bir illet bulunan Hadîslere "**Muallel**" denildiği gibi "**Alîl**" ve "**Ma'lûl**" da denir. Bu nev'î Hadîslerin tetkîki çok müşkildir. Çünkü böyle bir illete, ancak Hadîs ilmi'nde çok mahâreti olan *-Buhârî ve Müslim gibi-* kimseler muttali' olabilir.

Böyle bir Hadîsdeki gizli illet, onun sıhhatine bir zarar vermez ve hakkında ta'n ve kadhı da i'câb etdirmez ise, o Hadîs ile amel olunabilir. Fakat bu gizli illet, kendisinin sıhhatine zarar verir ve hakkında ta'n ve kadhı i'câb etdirirse, o zaman da o Hadîs ile amel edilmez.

5-Metrûk

İbâdet ve tâatinde fîsk ve taksîri olan veyâ rivâyetinde gafleti ve çokca galatı bulunmakla zaîf sayılan bir râvînin rivâyet ettiği Hadîslerdir ki böyle Hadîslere "**Metrûh**" da denir.

Böyle bir kimsenin rivâyet ettiği Hadîs, sıkı olan kimselerin rivâyetine aykırı olmasa bile, yine Metrûk sayılır.

Meselâ,

²⁰⁹ -Ba'zı hallerde bir Hadîs'de, *-bir şübheden dolayı-* iki veyâ daha ziyâde bir vasıf bir arada bulunabilir. Bunun için de bazı kimseler, o Hadîs hakkında,

(هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ) ، (صَحِيحٌ) ، (حَسَنٌ) ، (غَرِيبٌ) ، (حَسَنٌ صَحِيحٌ) ، (حَسَنٌ غَرِيبٌ) ، (صَحِيحٌ غَرِيبٌ) ، (حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ) .

gibi ta'bîrler kullanarak o Hadîsin vasıflarını belirtirler.

لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ حَبًّا وَلَا بَحِيلًا وَلَا سَيِّئُ الْمَلَكَةِ

“Ne bir hilekâr, ne bir bahîl, ne de eli altında bulunanlara kötü muâmele eden hiçbir kimse Cennete giremeyecektir”.²¹⁰

Hadîs-i şerîfi, Metrûk bir Hadîsdir. Çünkü bu Hadîsi rivâyet eden Sadaka ibn-i Mûsâ Ed-Dakîkî ile şeyhi Ferkad ibn-i Ya’kûb Es-Sencî, ziyâde za’f ile, tanınmıştır.

6-Şâzz

Makbûl olan ve sıklardan sayılan bir râvînin, kendisinden daha makbûl olan sıkâ râvîlere muhâlif olarak rivâyet ettiği Hadîslerdir. Bu muhâlefet -ziyâde veyâ noksanlık-, metinde olacağı gibi senedde de olabilir. Bu durumda daha makbûl olan râvînin rivâyet ettiği Hadîse de, “**Mahfûz**” denir.

Meselâ, Mûsâ ibn-i Uleyye ibn-i Rebâh’ın rivâyet ettiği,

يَوْمَ عَرَفَةَ وَأَيَّامِ التَّشْرِيقِ أَيَّامٌ أَكَلٌ وَشُرْبٌ

“Arafe günü ve Teşrik günleri -ya’nî Zü’l-hicce ayının on, onbir, oniki ve onüçüncü günleri olan dört gün- yiyip içme (ziyâfetü’llâh) günleridir, (oruç tutulmaz)-“.²¹¹

Hadîs-i şerîfi, Şâzz bir Hadîsdir. Çünkü bu Hadîs-i şerîf, bütün târikler ile, daha makbûl olan sıkâ râvîler tarafından,

أَيَّامِ التَّشْرِيقِ أَيَّامٌ أَكَلٌ وَشُرْبٌ

“Teşrik günleri, -ya’nî Zü’l-hicce ayının on, onbir, oniki ve onüçüncü günleri olan dört gün- yiyip içme (ziyâfetü’llâh) günleridir, -(oruç tutulmaz)-“.

şeklinde rivâyet edilmiştir. Bu bakımdan metindeki (:يَوْمَ عَرَفَةَ) Arafe günü) sözü, ziyâde olup Şâzz’dır.

7-Münker

Zaîf bir râvînin rivâyet ettiği Hadîsin metin veyâ senedine muhâlif olarak, ondan daha zaîf bir râvînin rivâyet ettiği Hadîslerdir. Bu durumda evvelki râvînin Hadîsine “Ma’rûf” denir ki daha zaîf râvînin rivâyet ettiği Hadîse, tercih edilir.

* * *

²¹⁰ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.126. Ahmed Naim

²¹¹ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.122. Ahmed Naim.

E-Sünnet'ler, metinlerinin veyâ senedlerinin tebdil ve tahrîf edilmiş olmalarına veyâ büsbütün uydurulmuş bulunmalarına göre de **Müdreç, Maklûb, Muzdarib, Musahhaf, Muharref, Mübhem** ve **Mevdû'** kısımlarına ayrılırlar.

1-Müdreç

Metnine veyâ senedine, dışarıdan bir şey' karıştırılmış veyâ ilâve edilmiş olan Hadîslerdir. Bu bakımdan idrac, Hadîsin metninde olduğu gibi senedinde de olabilir ki iki kısımdır.

a-Müdreçü'l-metin

Râvînin veyâ başkasının bir sözü, Hadîsin evveline veyâ ortasına veyâ sonuna ilâve edilmiş olan Hadîslerdir ki bu durumda idrac, Hadîsin metnindedir.

Meselâ,

أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ وَإِلَّا لِيَاعِقَابٍ مِنَ النَّارِ

“Abdesti eksiksiz alınız. Cehennem’de yanacak ökçelere yazık”.²¹²

Hadîs-i şerîfi, Müdreçü'l-metin olan bir Hadîsdir. Çünkü Hadîs-i şerîfin başındaki (أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ : Abdesti eksiksiz alınız) cümlesi, -abdesti eksiksiz almak için- râvî Ebû Hurayra *radiye'llâhü anh*'ın, ilâve bir sözüdür. Bunun böyle olduğu ise, yine Ebû Hurayra *radiye'llâhü anh*'ın başka bir tarîk ile rivâyet ettiği,

أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ فَإِنَّ أَبَا الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَإِلَّا لِيَاعِقَابٍ مِنَ النَّارِ

“Abdesti eksiksiz alınız. Çünkü Ebu'l-Kâsım *salle'llâhü aleyhi ve sellem* buyurdu ki: Yazık Cehennem’de yanacak ökçelere”.

Hadîs-i şerîfinden anlaşılmalıdır.

b-Müdreçü's-sened

Senedi, tebdil ve tağyîr edilmiş olan Hadîslerdir ki buna, “**Müdreçü'l-İsnâd**” da denir. Bu durumda idrac, Hadîsin senedindedir.

İdrac, -*Hadîsin mücmelini îzah, müşkilini tefsîr, hukmünü beyân etmek gibi*- sahîh bir maksâda müstenid olursa, memnû' olmaz. Fakat -*bâtıl bir mezhebi te'yîd etmek gibi*- fâsid bir maksâda müstenid olursa, memnû' olur.

²¹² -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.302. Ahmet Naim.

2-Maklûb

Bir Hadîsin isnâdındaki râvîlerin adlarını veyâ metnindeki ba'zı lâfızları, *-öne almak veyâ sona bırakmak gibi bir sûretle-* takdîm veyâ te'hîr ederek rivâyet etmektir ki böyle Hadîslere “**Maklûb**” denir. Bu halde kalb, Hadîsin metninde olduğu gibi senedinde de olabilir.

Meselâ,

(كَعْبُ بْنُ مُرَّةَ : Ka'b ibn-i Mürre) diyeceği yerde (وِلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ : Velîd ibn-i Müslim) demek,

(مُرَّةُ بْنُ كَعْبٍ : Mürre ibn-i Ka'b) diyecek yerde (مُسْلِمُ بْنُ الْوَلِيدِ : Müslim ibn-i El-Velîd) demek gibi.

3-Muzdarib

Birbirine *-metin veyâ sened i'tibâriyle-* muhâlif olarak iki şekilde rivâyet edilen Hadîslerdir. Böyle Hadîslerdeki izdırâb, Hadîsin, metninde veyâ isnâdında, takdîm, te'hîr, ziyâde ve noksan yapmakla veyâ râvîsinin yerine başka bir râvî, metninin yerine de başka bir metin koymakla olur.

İzdirâb, Hadîsin za'fını gerektirir. Fakat sıkı olan kimseler tarafından vâkî' olursa, za'fını gerektirmediği gibi sıhhatine ve husnüne de zarar vermez.

4-Musahhaf

Metninde veyâ senedinde *-yazılış şekli bozulmamak sûretiyle-* yalnız bir harfinin veyâ bir çok harflerinin noktası değiştirilerek başka bir kelimeye çevrilmiş olan Hadîslerdir.

Meselâ,

(إِبْنُ مُرَّاجِمٍ : İbn-i Mürâcîm) adındaki bir râvîyi, (إِبْنُ مُرَّاجِمٍ : İbn-i Mûzâhîm) diye yazmak,²¹³

(تَخَيَّمُوا بِالْعَقِيقِ : Akîkden yüzük ittihaz ediniz) Hadîs-i şerîfîni, (تَخَيَّمُوا بِالْعَقِيقِ : Çadırınızı, Akîk'de kurunuz) diye rivâyet etmek gibi.

Böyle tashîf edilmiş hallerde, Hadîsin ma'nâsı değişmiş olacağından onunla amel edilmez.²¹⁴

²¹³ -Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.317. Ahmed Naim.

²¹⁴ -**Tashîf**:Yazı yazarken kelimeyi yanlış yazmak.

5-Muharref

Metninde veyâ senedinde -yazılış şekli bozulmamak sûretiyle- yalnız bir harfinin veyâ bir çok harflerinin harekesi değiştirilerek başka bir kelimeye çevrilmiş olan Hadîslerdir.

Meselâ,

(رُمِي أَبِي : Übeyy -ibn-i Ka'b radiye'llâhü anh- vuruldu) yerine,

(رُمِي أَبِي : Babam vuruldu) şeklinde rivâyet etmek gibi.

Böyle tahrîf edilmiş hallerde, Hadîsin ma'nâsı değişmiş olacağından onunla amel edilmez.

6-Mübhem

İsmi veyâ künyesi veyâ lâkabı veyâ sıfatı veyâ san'atı veyâ nesebi, sıkı olan râvîler arasında meçhûl olup bilinmeyen kimselerin rivâyet ettikleri Hadîslerdir.

Bu şekilde ismi ve sıfatı bilinmeyen meçhûl râvîlerin rivâyet ettikleri Hadîsler, makbûl olmazlar. Bunun için de râvîsinin ma'rûf ismi zikr edilmedikçe kabûl olunmaz ve onunla amel edilmez.

7-Mevdû'

Hazreti Muammed *aleyhi's-selâm*'a nisbet edilerek kasden uydurulmuş olan ve aslı esâsı bulunmayan haberlerdir. Böyle bir isnâdı yaparak aslı olmayan bir Hadîsi rivâyet etmek, en büyük günahlardandır. Hattâ böyle bir Hadîs uydurup rivâyet eden kimselerin küfrüne bile kâil olanlar vardır.

Bu bakımdan -kısâs, ahkâm, terğîb ve terhîb gibi her ne ile ilgili olursa olsun- Mevdû' olan bir Hadîsi, bile bile -mevdû' olduğunu bildirmeden- rivâyet etmek haram olduğu gibi, böyle Mevdû' bir Hadîs ile amel etmek de mutlakâ haramdır. Çünkü,

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِعُوا مَعَدَهُ مِنَ النَّارِ.

“Bana yalan yere bir şey’ isnâd eden kimse, ateşden oturacağı yere hazırlansın”.

Hadîs-i şerîfi ve Sahîh-i Müslim’de rivâyet edilen,

مَنْ حَدَّثَ عَنِّي بِحَدِيثٍ يُرَى أَنَّهُ كَذَبٌ فَهُوَ أَحَدُ الْكَاذِبِينَ (الْكَاذِبِينَ)

“Her kim yalan olduğunu bildiği -yâhud zann ettiği- bir sözü, benim -sözüm- olmak üzere rivâyet ederse, iki yalancının -yâhud yalancılardan- biri de kendisidir”.²¹⁵

Hadîs-i şerîfi, bu husûsu, açık bir şekilde ifâde etmektedir.

Durum böyle olmasına rağmen Mevdû’ Hadîs uydurmanın bir çok sebepleri vardır ki başlıcaları,

a-Ba’zı kimselerin, insanları -*Kur’ân tilâveti, ibâdet ve tâat gibi*-diyânet ile ilgili konulara -*iyi bir şey’ zann ettikleri câhilâne dîni bir gayretle*- teşvîk etmek maksâdı ile;

b-Dinsizlik yüzünden -*İslâm inançlarına aykırı fikirlerle*- İslâm birlik ve bütünlüğünü bozmak, dîni istihfaf etmek ve inananları dalâletde bırakmak maksâdı ile;

c-Ba’zı mutaassıb kimselerin kendi mezheplerini te’yîd etmek maksâdı ile;

d-Ba’zı dalkavukların, ileri gelen kimselere iyi görünüp onlara yaklaşmak maksâdı ile;

e-Ba’zı kimselerin, iddiâ ettikleri şey’leri isbât etmek ve mahcûb bir duruma düşmemek maksâdı ile;

uydurulan Hadîslerdir.

N o t :

Mevdû’ bir Hadîsi, bile bile sahîh bir Hadîs gibi insanlara telkin etmek, dînen yasaktır. Bununla beraber her Mevdû’ Hadîsin, hakîkaten mevdû’ olduğuna, kat’î olarak hukm edilemez. Ancak gâlib bir zann ile hukm edilebilir.

Hadîs ilmi’inde mahâret kesb etmiş büyük muhaddisler, kendilerinde parlayan bir basîret nûru ve sâhib buldukları çok kuvvetli bir temyîz melekesi sâyesinde, Mevdû’ olan Hadîsleri, ta’yîn ve temyîz etmeye muvaffak olmuşlardır. Bunun için de böyle uydurma Hadîs vaz’ eden bir çok kimeler, kendi cürümlerini i’tiraf etmek mecburiyyetinde kalmışlardır.

İslâm âlimlerinin bu sâhadaki çalışmaları, her türlü tasavvurun üstünde olmuştur. Hadîslerin her kısmı ile ilgili yüzlerce kitâb yazılmış, bütün Hadîsler toplanarak her birinin -*kuvvet ve za’f i’tibârı*

²¹⁵ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.282. Ahmed Naim.

ile- dereceleri belirtilmiş, makbûl olan Hadîsler ile makbûl olmayan Hadîsler, bir birinden ayırd edilmiştir. İmâm Süyûtî, İmâm Sehâvî, İbnü'l-Cevzî ve Aliyyü'l-Kârî' gibi yüksek ilim sâhibi kimseler, bu çalışmaları yapanların başında gelenlerdendir.

H a b e r

Lügatde, söz, bilgi ve ağızdan ağıza dolaşan söz ma'nâlarıdır ki her hangi bir kimsenin kendi sözü veyâ başkalarına nakl ettiği söz veyâ fiil anlamına da gelir.

İstılahda ise, gerek *-merfû' olarak-* Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan, gerekse *-mevkûf ve maktû' olarak-* başkalarından *-veyâ Sahâbe ve Tâbiîn'den-* nakl edilen rivâyetler ma'nâsnadır. Bu bakımdan **“Haber”** lâfzı, **“Hadîs”** lâfzından daha umûmî bir ma'nâ ifâde eder. Bunun için de her Hadîs, bir Haberdir; fakat her Haber, bir Hadîs değildir.

Ba'zı kimseler, Hadîs ile Haber lâfzını, aynı ma'nâda kullanarak aralarında bir fark gözetmezler.

Ba'zı kimseler de, yalnız Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan rivâyet olunanlara Hadîs, başkalarından rivâyet olunanlara da Haber derler. Bu duruma göre de hiçbir Hadîs, Haber olmadığı gibi, hiçbir Haber de Hadîs değildir.

Bu ma'nâların hepsini *-genel anlamda-* ifâde eden Haberler, başlıca **dört** kısma ayrılarak incelenirler.

1-Doğru olduğu bilinen Haberler.

Böyle Haberler, Peygamber'lerin haber verdikleri şey'lerdir ki hepsi de *-kesinlikle-* doğrudur. Çünkü Peygamber olan kimseler *-yalan söylemekden uzak oldukları ve ismet sıfatı ile (günah işlemek ile) ma'rûf buldukları- husûsu, -daha önceki konularda anlatıldığı gibi-* kat'î deliller ile sâbitdir.

Bu nev'î Haberlerin hükmü, bunların doğru olduklarına i'tikad ederek kendilerine uymak ve gereğini yapmaktır.

2-Yalan olduğu bilinen Haberler.

Böyle Haberler, *-Fir'avn ve Nemrud gibi-* rubûbiyyet (*tanrılık*) iddiâsında bulunan kimselerin söyledikleri şey'lerdir.

Bu nev'î Haberlerin hükmü, bunların yalan ve bâtil olduklarına inanarak onlara uymamaktır.

3-Doğru olmaya da, yalan olmaya da ihtimâli olan Haberlerdir.

Böyle Haberler, fâsık ve benzeri kimselerin haber vermiş oldukları şey'lerdir.

Bu nev'î Haberlerin hükmü de, bunların *-doğru olmaya da, yalan olmaya da ihtimâli olduğundan-* kendileri hakkında tavakkuf etmek ve birinden birini tercih etmeyip şübhe ile karşılamaktır. Doğrusu araştırıldıktan sonra da, doğru olanı ile amel etmektir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ.

“Ey îmân edenler, eğer bir fâsık size bir haber getirirse onu tahkîk edin. (yoksa) bilmeyerek bir kavme sataşırsınız da (hoşlanmıyacağımız bir şey' ile karşılaşırsınız da) yaptığınıza peşîman olursunuz”.²¹⁶

âyet-i kerîmesi, bunun en açık bir delîlidir.

4-Doğru olmak tarafı tercih edilen Haberlerdir.

Böyle Haberler, *-akıl, İslâmiyyet, adâlet ve zabd gibi-* rivâyet şartlarına sâhib bulunan kimselerin haber verdikleri şey'lerdir. Hadîs Usûlü ve Fıkıh Usûlü ilimlerinde, üzerinde durulan Haberler de, bu nev'î Haberlerdir.

Bu nev'î Haberlerin hükmü de, bu şekildeki Haberlerin incelemeleri yapıldıktan sonra, hakk ve gerçek olduklarına kat'î bir şekilde inanmak ve kendileri ile amel etmektir. Bi'l-hâssa muâmelât, ictimâî (*toplumsal*) hayat ve şehâdet konularında, böyle Haberler ile amel etmeye büyük bir ihtiyaç vardır ki dînî emir ve yasakların gereği de budur.

N o t:

Dördüncü nev'î Haberler, dînî hükümler ile *-veyâ Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın sözleri ile-* ilgili birer Haber olduklarından, bir birini ta'kîb eden bir silsile dâhilinde, âdil ve sıkı olan kimselerden dinleyip bellemek (*ahz ve tahammül etmek*) ve böyle olan kimselerden dinleyip bellemiş (*ahz etmiş*) olduğunu gösterecek bir ehliyete sâhib bulunmak gibi, bir şekilde rivâyet edilmiş olmalıdır.

²¹⁶ -Hucurât Sûresi, âyet 6.

Aynı zamanda böyle bir Haberi tebellüğ eden (*ahz ve tahammül eden*) bir kimsenin, böyle bir Haberi başkalarına tebliğ ederken (*rivâyet ederken*) kullandığı lâfız şekillerinin *-edâ' sîğalarının-* da bilinmesi lâzımdır. Çünkü bu edâ' sîğalarının bilinmesi, rivâyet edilen Haberin veyâ Hadîsin, sıhhat, husn ve za'fı hakkında bir hüküm verilebilmesi için, gerekli görülmüştür ki bu husûsa, Tâbiîn devrinden beri büyük bir i'tinâ' gösterilmiştir.

Bu bakımdan râvîsi tarafından ahz edilen böyle bir Haberin, **üç** hâli ve her hâlin de azîmet ve ruhsat halleri vardır.²¹⁷

²¹⁷ -Bu haller şunlardır:

1-Semâ':

Râvînin haber verdiği şey'in veyâ rivâyet ettiği Hadîsin lâfzını, kendi şeyhinin ağzından işitip dinlemesi demektir ki *-başkalarına öğretmek üzere-* belleyip öğrenme yollarının en yüksek bir derecesidir.

Böyle bir Haberin **azîmet** hâli, Haberi veyâ Hadîs-i şerîfi, ya tâlib okur şeyh dinler ki Fukahâ'ca makbûl olan budur. Veyâ şeyh okur tâlib dinler ki Muhaddis'lerce makbûl olan da budur.

Böyle bir Haberin **ruhsat** hâli ise,

a-İcâzet.

Bir muhaddisin, bir kimseye "*Filân kimsenin bana rivâyet etmiş olduğu bu kitâbı, benden rivâyet etmek için sana icâzet veriyorum*" demesi gibi,

b-Münâvebe.

Bir muhaddisin, kendi şeyhinden dinleyip yazmış olduğu Hadîs kitâbını, bir kimsenin eline teslim ederek "*Bu benim şeyhim filândan dinleyip yazmış olduğum kitâbdır. Bunu benden rivâyet etmen için sana icâzet verdim*" demesi gibi,

c-Kirâet ale's-şeyh veyâ ahz.

Bi'l-âhare şeyhinden rivâyet edebilmek için, Hadîsleri, O'nun huzûrunda okumak gibi,

d-Kitâbet.

Şeyh, işitip bellediklerini, bir veyâ birkaç Hadîsi, hâzır veyâ gâib bir kimse için yazıp veyâ yazdırıp kendisine vermek veyâ verdirmek gibi,

e-İ'lâmü's-şeyh veyâ arz.

Kendisine icâzete izin vermeksizin, filân Hadîsin veyâ filân kitâbın filândan işitilmiş olduğunu tâlibe bildirmek gibi,

f-Vasıyyet.

Bir şeyhin rivâyet ettiği kitâb veyâ cüz'ü, vefât ederken veyâ sefere çıkarken bir şahsa vasıyyet etmesi gibi,

g-Vicâdet.

Bir kimsenin, bir müellif veyâ râvî hattı ile yazılmış olan bir te'lif veyâ ba'zı Hadîsleri ele geçirmek gibi, yollardan birisidir.

2-Zabd:

Bir Haberi, bütün özellikleri ile güzelce kavrayıp hıfz etmektir.

Bunun **azîmet** hâli, o Haberi, bir başkasına edâ' edinceye (*rivâyet edinceye*) kadar hâfızada tutmaktır.

Ruhsat hâli ise, yazmak veyâ bir kitâbda toplamak sûretiyle zabd etmektir. Bir müddet sonra, bu kitâba bakarak, bunu hatırlaması, kendisi için bir hucet olur. Bu halde eğer kendisi müctehid ise, onunla amel eder. Bir muhaddis ise, onu başkasına rivâyet eder.

Bu yazma hâli, zamânımızda, **azîmet** hâli sayılır. Çünkü aradan uzun yıllar geçtiği ve Hadîsler kitâblarda toplanıp tesbit edilmiş olduğu için, râvîleri, hatırda tutmak mümkün değildir.

3-Edâ':

Haberin mahalli

Mütevâtir ve meşhûr olan bir Haber veyâ Hadîs olarak değil de, âhad bir yol ile rivâyet edilen Haberlerin veyâ Hadîslerin konularını teşkil eden hâdiseler veyâ mes'elelerdir. Hukûku'llâh (*Allâhü Teâlâ'nın hakk'ları*) ve Hukûk-ı ibâd (*kulların hakk'ları*) ismi altında iki kısma ayrılarak incelenirler.²¹⁸

Ta'n ve i'tirâz

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan veyâ Sahâbe'den birine nisbet edilen ba'zı Hadîsler veyâ Haberler hakkında, yapılan ta'n ve i'tirâzlardır. Hakkında böyle bir ta'n ve i'tirâz vâkı' olan Hadîslerin veyâ Haberlerin sübûtu ve sıhhati *-ya'nî hakîkaten Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'dan veyâ Sahâbe'den rivâyet edilmiş oldukları-*, kabûl edilmemiştir.

Bir Hadîsi ta'n eden veyâ ona i'tirâzda bulunan bir kimse, ya o Hadîsi rivâyet eden kimsenin kendisi olur veyâ bir başkası olur. Mâhiyetine göre de ya kabûl edilir veyâ edilmez. Kabûl edilince de, rivâyet edilen şey'in sübûtunda bir şübhe meydana gelmiş olacağından, yine onunla amel edilmez.²¹⁹

Metâm-i aşere

Râvîler hakkında kadh ve cerha vesîle olan sebeplerdir ki on tâne olup şunlardır:

Kızb, kızb töhmeti, Fuşş-i galat, Gaflet, Fısk, Vehm, Muhâlefet, Cehâlet, Bid'at ve Sû-i Hıfz.²²⁰

Bid'at

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* tarafından *-veyâ Sahâbe tarafından-* söylendiği veyâ yapıldığı bilinen bir şey'in aksine *-bir*

Bir Haberi veyâ Hadîs-i şerîfi, bir başkasına rivâyet etmektir.

Bunun *azîmet* hâli, Haberi veyâ Hadîs-i şerîfi, olduğu gibi kendi ibâresi ile birlikte nakl etmektir.

Ruhsat hâli ise, Haberi veyâ Hadîs-i şerîfi, meâlen nakl etmek, *-ya'nî ma'nâsını*, başka bir ibâre ile rivâyet etmek- dir.

²¹⁸ -Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.333-341. Büyük Haydar Efendi.

²¹⁹ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1 ss.157-161. Ömer Nasûhi Bilmen.

Ta'n : Yermek, ayıplama, kötülme, dokunma ve müdâhale etme ma'nâlarıdır ki bir Hadîs veyâ Habere dokunma, i'tirâz etme anlamlarına da gelir.

Metâm: Aynı kökten gelen "*El-Met'an*" lâfzının çoğuludur. İsm-i mekân, ism-i zaman ve mastar anlamlarını ifâde eder ki ta'n ve i'tirâz mahalleri ma'nâsıdır.

Kadh: Men' etmek, ta'n etmek, kötülme ve bir kimsenin işine veyâ bir şey'e zarar vermek ma'nâlarıdır.

Cerh: Yaralama, çürütme, kabûl etmeme ve bir şey'i ayıplı bir hâle getirme ma'nâlarıdır.

²²⁰ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.282-337. Ahmed Naim.

nev'i sahîh ve doğru sayılan te'vîl, tefsîr ve şübheye istinâden- bir i'tikadda bulunmaktır.

Böyle bir bid'at ehlinin, haram, helâl ve muâmelât husûslarında nakl ettikleri Hadîsler veyâ Haberler, kabûl edilmez. Bunların rivâyetleri, dînen merdûddur.

Yalnız amellerin fazîletleri hakkındaki rivâyetleri, *-ihtiyâta binâen-* araştırılır. Eğer kendi bid'atlerine insanları da'vet eden ve mezhebine yardım için yalanı helâl gören bir kimse değil ise, kabûl edilir. Aksi ise, kabûl edilmez. Çünkü insanları kendi bid'atine da'vet eden bir kimsenin,

حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَ يُصِمُّ.

“Bir şey'i sevmek, gözünü kör, kulağını sağır eder”.²²¹

fetvâsına göre, kendi mezhebini güzel göstermek ve akîdesinin aleyhine olacak rivâyetleri setr etmek hevâ ve hevesine düşerek nakl edilen şey'leri tahrîf edip kendi mezhebinin gerektirdiği bir şekilde sokmasından korkulur ki bu husûsda, cumhûrun kavli de budur.

²²¹-Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Trcemesi, C,1.ss.329. Ahmed Naim.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ هُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ.

“Allâh’ın âyet’lerini tanımayanlar için pek şiddetli bir azâb vardır. Allâh Azîz’dir (güçlüdür, kuvvetlidir) ve (ni’metlerine karşı nankörlük edip küfür, şirk, fitne ve fesâd peşinde koşanlar hakkında da) intikam sâhibidir”.²²²

---

²²² -Âl-i İmrân, 4.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kitâb ile Sünnet Arasındaki Müşterek Bahisler

(مَبَاحِثُ تَتَعَلَّقُ بِالْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ)

Kitâb ile Sünnet'in özellikleri

İnsanlığın dünyevî ve uhrevî mutluluğunu te'mîn etmek maksâdı ile Allâhü Teâlâ'nın, Peygamberleri vâsıtası ile biz insanlara bildirmiş olduğu bütün dînî hükümler, Allâhü Teâlâ'nın biz kullarına vermiş olduğu ni'metlerin en güzeli olan Kur'ân-ı Kerîm'in ve Peygamberlerin en hayırlısı olan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Sünnet'lerinin, lâfız ve ibârelerinden anlaşılıp bilinmekte, onlardan istinbât ve istihrâc edilmektedir.

Halbuki Kur'ân-ı Kerîm, Hazreti Muhammed *aleyh's-selâm*'ın kendi kavminin lisânı olan Arab dili ile nâzil olmuş ve Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* da onu ümmetlerine, kendi kavminin lisânı olan Arabca ile tebliğ etmiştir. Aynı zamanda Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* da, kendi Hadîs ve Sünnet'lerini, yine kendi kavminin lisânı olan Arabca ile bildirmiş, gereği gibi açıklayıp îzah etmiştir. Bu bakımdan iki ana esâs kaynak olan Kur'ân-ı Kerîm ile Sünnet, Şer'î hükümlerin esâsını teşkil etmiş ve bütün dînî hükümler, bunlardan çıkarılmıştır.

Şer'î hükümlerin esâsını teşkil eden bu iki büyük kaynak ise, lâfız ve ibârelerden meydana gelmiştir. Bu bakımdan bu lâfız ve ibâreleri iyice anlamak ve bir hatâyâ düşmeden bir hüküm çıkarabilmek için, lâfızlar hakkındaki bir takım lisan kânûnlarını (*lisan kurallarını*) ve bilgilerini dikkâte alarak evvelâ bunları öğrenmek ve bilmek i'câb eder. Her hangi bir âyet veyâ hadîsden bir hüküm çıkarmaya yeltenebilmek için, önce bu lisan kânûnlarını (*kurallarını*) iyice öğrenip kavramak lâzımdır.

Bu lisan kânûn ve bilgilerini iyice bilen bir kimse, yalnız Kur'ân ve Sünnet'in değil, her türlü yazıların, konuşmaların, düsturların, kânûnların, nizamnâmelerin, hükümlerine ve inceliklerine de, ilmî bir şekilde vâkıf olur ve onları hakkıyla incelemeye ehliyet kazanır.

Bu bakımdan dînî sâhada, selâhiyyetli bir mevki' işkâl edip Kur'ân-ı Kerîm ve Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Hadîs'lerinden ahkâm istinbât ve istihrâcına muktedir olabilmek için, her şey'den önce, Arab dilinin bütün inceliklerine vâkıf olmak, en başta gelen şartlardandır. Bunun için usûl âlimleri, fıkıh ilimlerini öğrenmedem önce (*المَبَادِيءُ اللُّغَوِيَّةُ : Dil ile ilgili ilkeler*) veyâ (*مَبَاحِثُ الْأَلْفَاظِ : Lâfızlar ile ilgili konular*) diye ta'bîr etdikleri lügat ilimlerinin öğrenilmesini, elzem görmüşler ve üzerinde hassâsiyyetle durmuşlardır.

Bunun için bir İslâm âliminin, her şey'den önce Arab dilinin bütün inceliklerine en iyi bir şekilde vâkıf olması, hem kendisi, hem İslâm Dîni, hem de İslâm ümmeti için, elzem ve zarûrîdir. Bu bakımdan İslâm ilimleri ve onun dayanağı olan Arab lisânı ile iştigal edecek bir kimse, lâfızlar ile ilgili konuları -ya'nî Arab dilinin (*lügatinin*) sübût yollarını, şer'î istihlâhlarını, bi'l-hâssa aşağıda hulâsaten birer birer îzah edilecek olan lâfız kurallarını (*kânûnlarını*)- öğrenip kavramalı, onlara hakkıyla vukûf peydah etmeli, ondan sonra da Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'den ahkâm çıkarmaya yeltenmelidir. Aksi takdirde insan, hatâyâ, hattâ dalâlete düşebilir.

Lügatin sübût yolları

Arab dilini meydana getiren Arab lügati, aşağıdaki üç yoldan birisi ile sâbit olur.

1-Tevâtür

Aklın redd edemeyeceği derecede sağlam ve çok râvîler yolu ile bir topluluktan diğer bir topluluğa nakl edilerek lügat ehline vâsıl olan aslı lügatlerdir. Bu türlü lügatler, bir dilin esâsını meydana getiren asli lügatler olup o dilde ekseriyyeti teşkil eden meşhûr lafızlardır. (*الْأَسْمَاءُ : Gök*), (*الْأَرْضُ : Yer*), (*الْمَاءُ : Su*), (*الْهَوَاءُ : Hevâ*') lâfızları gibi.

2-Âhad haber

Tek kişilerin haberleri ile sâbit olan lügatlerdir. Eski sücî (*şarab*) ma'nâsına gelen (*خَنْدَرِيْسٌ : Handerîs*) ve (*كُرْكُفٌ : Kurkuf*) lâfızları gibi.

3-Aklın nakilden istinbâtı

Başında Harf-i ta'rîf denilen (*أَلٌ : El*) takısı bulunan cemînin kendisinden, istisnânın sahîh olmasıdır.

Meselâ, (*بَحَّحَ الطَّلَابُ إِلَّا الْكُتَّابَ : Talebeler muvaffak oldular, yalnız tenbeller olmadılar*) ibâresinde olduğu gibi ki burada istisnâ' edilen

tenbel lâfzı, müstesnâ' minh olan talabeler lâfzının âmm olmasına delîldir. Bunun için başında (ء : El) Harf-i ta'rîfi bulunan bir cemî', âmm'dır.

Bununla berâber yalnız akıl ile lügatleri isbât etmek, mümkün değildir. Çünkü bu türlü lügatlerin sübûtu, nakil iledir.

İstılahlar ise, her lügatin kendi ehline has bir özelliktir. Bunun için de her toplumun, dilediği bir şekilde istılah etmesi vardır.

Kıyâs ile lügat sâbit olur mu?

Ba'zan bir şey'in ismi ile ona benzeyen başka bir şey'i isimlendirdiğimiz haller olur ki bu hallerde, bu iki şey' arasında az-çok bir benzerlik vardır. Bunun için birinci şey'de bulunan vasıflardan dolayı, o şey'e verdiğimiz ismi, ona benzeyen başka bir şey'de de, aynı vasıfların bulunduğunu zann ederek, o şey'e de aynı ismi veririz. Meselâ, (السَّارِكُ : Sârik) lâfzı gibi.

Sârik lâfzı, lügatde, gizli bir malı bulunduğu yerden alan kimselere verilen bir isimdir. Buna mukâbil (النَّبَّاسُ : Nebbâş) lâfzı da, kabre konulan ölünün kefenini soyup alan kimselere verilen bir isimdir. Bu bakımdan aralarında bir ma'nâ benzerliği vardır.

Şu halde hakîkî ma'nâsında kullanılan sârik lâfzını, *-kıyâs ile-*, yine hakîkî ma'nâsında bir lâfız olarak kullanılan nebbâş lâfzı yerine *-hakîkî ma'nâsında kullanılan bir lâfız olarak-* kullanabilir miyiz? Kullanamaz mıyız? Diğer bir deyimle nebbâş'e, *-hakîkî bir lâfız olarak-* sârik, diyebilir miyiz? Diyemez miyiz?

Aynı şekilde (الْحَمْرُ : Hamr) lâfzı, lügatde, yaş üzüm suyundan (şırasından) yapılmış ve köpüğünü atmış olan şaraba verilen bir isimdir. Bunun için biz, hamr lâfzının, böyle bir vasfa sâhib olan üzüm şırasına verilen bir isim olduğunu biliriz ve böyle bir şıraya da, hamr deriz. Çünkü akli bürüyüp örter, kafayı dumanlar ve normal seyrini kayb etdirir.

Halbuki biz, yaş üzüm suyuna mevzû' olup böyle bir ma'nâyı ifâde eden bu hamr ismini, *-elma veyâ hurma gibi-* başka yaş şey'lerin suları hakkında da *-aynı ma'nâyı ifâde edebileceği zanniyle-*, o sulara da aynı ismi verebilir miyiz? Veremez miyiz?

Şu halde hakîkî ma'nâsında kullanılan hamr lâfzını *-kıyâs ile-* elma ve hurma gibi, her yaş şey'in suyuna da itlâk edip onlar hakkında da,

-hakîkî ma'nâsında kullanılan bir lâfız olarak- kullanabilir miyiz? Kullanamaz mıyız?

İşte bu husûslar hakkında, usûl âlimleri arasında, ihtilâf olmuştur ki bunlardan,

a-Bir kısmı, böyle bir şey'in câiz olacağına kâil olmuşlar ve *-Lügat'de kıyâs câizdir-* demişlerdir.

Bunlara göre **“sârik”** lâfzı, hakîkî ma'nâsında kullanılan bir lâfız olarak **“nebbâş”** ma'nâsında da kullanılabilir. Bunun için de **“sârik”** in elinin kesilmesi, nass ile sâbit olduğu gibi, **“nebbâş”** in elinin kesilmesi de nass ile sâbit olur. Çünkü âyet-i kerîmede,

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ ط وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.

Erkek hırsız ile kadın hırsızın -o kazandıklarına bir karşılık ve cezâ' ve Allâh'dan (insanlara) ibret verici bir ukûbet olmak üzere- ellerini kesin. Allâh mutlak gâlibdir, yegâne hüküm ve hikmet sâhibidir”.²²³

buyurulmaktadır.

Aynı şekilde **“hamr”** lâfzı, yaş üzüm şirasından yapılmış ve köpüğünü atmış olan şarab hakkında kullanılan bir isim olduğu gibi, elma ve hurma gibi diğer yaş şey'lerin suları hakkında da *-hakîkî ma'nâsında kullanılan bir lâfız olarak-* kullanılabilir. Bunun için de **“hamr”** in haram oluşu, nass ile sâbit olduğu gibi, her türlü sekir veren şey'lerin **tahrîm**'i de nass ile sâbit olur. Çünkü âyet-i kerîmede,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey îmân edenler, şarab, kumar, tapınmaya mahsus dikili taşlar, fal okları, ancak şeytanın amelinden birer murdardır. Onun için bunlardan kaçının ki murâdınıza eresiniz”.²²⁴

buyurulmaktadır.

b-Diğer bir kısmı da, birinci görüşü redd ederek böyle bir şey'in câiz olmayacağına kâil olmuşlar ve *-Lügatde, kıyâs câiz değildir. Çünkü böyle isimler, Arab'ın vaz'ı iledir, bizim kıyâsımız ile değildir-* demişlerdir.

²²³ -Mâide Sûresi, âyet 38.

²²⁴ -Mâide Sûresi, âyet 90.

Ekseriyetle sahîh görülen kavil, budur. Çünkü her bir isim, vaz' olunduğu şey'e âitdir. Böyle bir ismi, benzerliği dolayısıyla *-kîyâs ederek-* başka bir şey'e itlâk etmek doğru değildir. Ashâb-ı Kirâm ve Tâbiîn'den bir çok ulemâ' ve fukahâ' ile İmâm A'zâm Ebû Hanîfe *rahmetü'llâhi aleyh*'in kavilleri de böyledir.

Bunlara göre de, *-kîyâs ile-* nebbâş'e sârik denilemediği için, yalnız sârik'in elinin kesilmesi, nass ile sâbit olur. Aynı şekilde *-kîyâs ile-* elma ve hurma gibi diğer yaş şey'lerin suyuna da hamr denilemediği için, yalnız köpüğünü atmış üzüm şirasının (*şarabın*) haramlığı, nass ile sâbit olur. Diğerlerinin hurmeti (*haramlığı*), nass ile sâbit olmaz. Bunun için de diğer sekir veren şey'lerin hurmeti, belki *-kîyâs usûlü-* ile sâbit olur.

Bununla berâber Arab'lar, ekseriyetle kendilerine has bir ma'nâ mülâhazası ile, isimlendirilmesi gereken ba'zı müsemmâya, ba'zı isimler verirler. Fakat bu isimler, başka bir şey'e verilmeyip aynı şey'i ifâde ederler.

Meselâ, siyah bir ata, onun siyahlığını belirtmek için (اَدْهَمَ : Edhem : *Siyah at*) lâfzını; yeşilleri ve kuyruğu siyah, diğer yerleri kırmızı olan bir ata, onun bu vasfını belirtmek için (كُمَيْتٌ : Kümeyt : *Al at*) lâfzını; camdan yapılmış bir kaba onun camdan yapılmış olduğunu belirtmek için, (قَارُورٌ : Kârûre : *Sırçadan yapılmış kab*), çoğul olarak da (قَوَارِيرٌ : Kavârîr : *Sırçadan yapılmış kablar*) lâfzını, itlâk etmeleri gibi.

Şer'î isimler veyâ istilâhlar

Bunlar, Şârî'in, dînî bir ma'nâyâ vaz' etmiş (*koymuş*) olduğu şer'î istilâhlardır ki İslâmiyetden önceki Arab'lar, bu istilâhları bilmezlerdi. Bu şekildeki istilâhların, Şârî tarafından vaz' edilmiş olduğu husûsunda, fukahâ' ile usûl âlimleri arasında bir ihtilâf mevcûd değildir. Hattâ Şârî'den başka, ilim ve san'at sâhibi kimselerin ba'zı müsemmâyâ vaz' etmiş oldukları isimler hakkında da, bir ihtilâf vâkî değildir.

Şârî'in vaz' etmiş olduğu bu isimler veyâ istilâhlar, aslında Arabca birer lâfızdır. Fakat İslâmiyetden önceki Arab'lar, bu istilâhların yeni ma'nâlarını ve ma'nâ ile mevzû arasındaki münâsebetini bilmezlerdi.

Meselâ, (الصَّلَاةُ : Es-salât) lâfzının (اَلدُّعَاءُ : Ed-duâ) ma'nâsına mevzû olduğu; (اَلزَّكَاةُ : Ez-Zekât) Lâfzının (اَلطَّهَارَةُ : Et-Tahâret: *Temizlik*) ma'nâsına mevzû olduğu; (اَلْعَدُوُّ : El-Akd) lâfzının (اَلْمَرْبُوطُ : El-merbût :

Bağlanacak şey') ma'nâsına mevzû olduğu; bilinirdi. Fakat bunların İslâmiyyetden sonraki şer'î ma'nâları bilinmezdi. İşte bu husûslar hakkında, İslâm ulemâ'sı arasında bir ihtilâf mevcûd değildir.

Bununla berâber Şârî'in vaz' etmiş olduğu bu şer'î isimlerde veyâ istilâhlarda,

a- Arab'ın vaz' etmiş olduğu aslî ma'na bâkî midir? Değil midir? Ya'nî şer'î ma'nâ ile lügavî ma'nâ arasında bir münâsebet ve alâka var mıdır? Yok mudur?

b- Şârî', bu Arabî lâfızları, tamâmen lügavî ma'nâsından nakl ederek şer'î ma'nâsında mı istiğmâl etti?

husûslarında ihtilâf vâkî' olmuşdur ki bu husûsda, başlıca üç mezheb görüşü vardır:

1-Mu'tezile, Havâric ve Fukahâ'dan ekseriyyetin mezhebi

Bu görüşe sâhib olanlar, şöyle derler:

Şer'î isimler veyâ istilâhlr, tamâmiyle lügavî ma'nâlarından nakl olunmuşlardır. Bu bakımdan, Arab'lar için yeni birer ma'nâ olup aslî ma'nâ ile irtibatları yokdur. Yeni ma'nâlarına istiğmalleri için vaz' olunmuşlardır.

Arab'a mensûb olanlar ise, bunlardan *-ya'nî salât lâfzından ancak duâ ma'nâsının, zekât lâfzından ancak nemâ' ve tahâret ma'nâsının, hacc lâfzından ancak kasd ve niyet ma'nâsının, îmân lâfzından da ancak tasdik-i kalbî ma'nâsının-* anlaşıldığını istidlâl etdiler

Halbuki Şârî', -Salât lâfzını, muayyen akvâl ve ef'âli (söz ve davranışları) olan bir ibâdet hakkında; zekât lâfzını, özel şartları ile maldan ma'lûm ve muayyen bir miktârın ehil olan hakk sâhiblerine verilmesi gibi bir ibâdet hakkında; hacc lâfzını, Arafê günü Arafat'da vakfe yaptıktan sonra Ka'beyi tavâf sûretiyle ziyâret etmek gibi bir ibâdet hakkında; îmân lâfzını da, salât ma'nâsında- isti'mâl etti.

Nitekim,

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ ط

"Allâh, îmânınızı (Beyt-i Mukaddes'e karşı kıldığınız namazlarınızı) zâyî' eder olmadı".²²⁵

²²⁵ -Bakara Sûresi, âyet 143.

âyet-i kerîmesindeki “**îmân**” dan murad, *-Mescid-i Aksâ'ya karşı kıldığınız namazlarınız-* ma'nâsınadır. Bu bakımdan şer'î isimler veyâ istilâhlar, Arab'lar için tamâmen yeni ma'nâlardır.

2-Kâdî Ebû Bekri'l-Bâkullânî mezhebi

Bu görüşe sâhib olanlar da şöyle derler:

Şer'î isimler veyâ istilâhlar, hem lâfız hem de ma'nâ olark Arabî birer lâfızdırlar ve lügavî ma'nâlarında kullanılmışlardır. Ancak Şârî'in bu şer'î isimler veyâ istilâhlar ile emrinden murâdı, bu şer'î isim veyâ istilâhların ifâde ettikleri şey'lerin sıhhati ve kabûlü için lâzım gelen kayıd ve şartları vaz' etmektir.

Bunun için Şârî' indinde, **salât**'ın hakîkati **duâ**, **zekât**'ın hakîkati **nemâ**' ve **tahâret**, **savm**'ın hakîkati **imsâk**, **hacc**'ın hakîkati de **kasd** ve **niyet**'dir. Şârî'in bunlar hakkında vaz' etmiş olduğu kayıd ve şartlar ise, bunların kabûlü ve sıhhati için, bunlara ilâve edilmiş olan şey'lerdir. Yaksa salât, zekât, savm ve hacc gibi şey'lerin ma'nâlarından bir cüz' değildir.

Eğer Şârî', bu isim ve istilâhları, lügavî ma'nâlarının gayrisinde isti'mâl etmiş olsaydı, Kur'ân-ı Kerîm'in Arabca olmaması lâzım gelirdi. Çünkü Arabî lâfızlar, Arab'ın vaz' etmiş olduğu ma'nâları ve lâfızları ile, Arabî'dir. Durum böyle olunca da Kur'ân-ı Kerîm, Arab'ın anladığı şey'lerin gayrisi ile hitâb ediyor demek olur ki bu da,

إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ.

“Biz, Kur'ân'ı, (ma'nâlarını) anlayasınız diye- Arabca bir Kur'ân yaptık”.²²⁶

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ. ط

“Biz, hiçbir Peygamberi, kendi kavminin dilinden başkası ile göndermedik ki (emr olunduklarını) onlara ap-açık anlatsın”.²²⁷

âyet-i kerîmelerinin fâde ettiği gerçeklere aykırı olur.

3-İmâm Gazâlî mezhebi

Bu görüşü benimseyenler de, şöyle derler:

²²⁶ -Zuhrûf Sûresi, âyet 3.

²²⁷ -İbrâhim Sûresi, âyet 4.

Şer'î isimler veyâ istilâhlar, Şârî'in, Arabî lâfızlarda, bir takım kayıd ve şartlar ile yapmış olduğu bir nev'î tasarruftur. Bunun için şer'î isim ve istilâhlarda, lügavî ma'nânın aslı mevcûddur. Fakat Şârî'in, tahfif ve mecâz yolu ile onlarda yapmış olduğu bu tasarruf netîcesinde, bu mecâzî lâfızlar, yeni ma'nâlarında şöhret buldu ve Şer'î hükümlerin aslı oldu. Bu sûretle de şer'î isim ve istilâhlardan, Şârî'in vaz' etmiş olduğu yeni ma'nâlar anlaşıldı.

Hattâ Arab'ın kendisi bile, ba'zı lügavî lâfızlarda, buna benzer bir tasarrufda bulunarak hakîkî ma'nâsında vaz' edilmiş olan bir lâfzı, ba'zı yeni ma'nâlarda isti'mâl etti.

Meselâ, (ﺩﺍﺑﺒﻪ : Dâbbe) lâfzı gibi ki bu lâfız, asıl lügat ma'nâsında, yer yüzünde hareket eden *-(o şey' ister dört ayaklı olsun, ister iki ayaklı olsun, isterse karnı üzerinde sürünenlerden olsun)-* her bir şey'i ifâde eder. Fakat Arab'ın kendisi, bu lâfzı, bir nev'î tasarruf ile dört ayaklı olanlar hakkında kullandı da (ﺩﺍﺑﺒﻪ : Dâbbe) deyince, ancak dört ayak sâhibi hayvanları anladı.

İşte, bu bakımdan Şârî'in vaz' etmiş olduğu isim veyâ istilâhlar da, böyledir.

N o t:

Bu üç görüşden birinci ve ikinci görüşler, ibtâl ve münâkaşaya daha müsâid olduklarından pek i'tibâr görmemiştir. Fakat üçüncü görüş, hakk ve mantığa daha yakın, münâkaşadan daha uzak olduğu için i'tibâr görmüştür.

Şer'î isim ve istilâhlar hakkındaki ihtilâflardan çıkan netîce

Şer'î isim ve istilâhlar hakkında vukû' bulan bu ihtilâflar, *-Şârî'in, şer'î lâfız ve hükümler için vaz' etmiş olduğu ba'zı kayıd ve şartların yapılması veyâ yapılmaması hallerinde-*, yapılması gereken şer'î bir hukmün sahîh olup olmaması gibi mühim bir netîcenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun netîcesi olarak da,

a-Şer'î kayıd ve şartlar, şer'î ma'nâlarından bir eczâ' ve erkan mıdır? -Ya'nî onlardan bir cüz' ve rukün müdür?-

b-Yoksa şer'î ma'nâlarından hâriç birtakım kayıd ve şartlar mıdır?. soruları üzerinde durulmuş ve,

a-Birinci ve üçüncü görüşü *-ya'nî Cumhûr ve Gazâlî mezhebini-benimseyenler,*

şer'î kayıd ve şartlar, şer'î ma'nâlarından eczâ' ve erkandır. Bunun için her ne zaman bu eczâ' ve erkandan birisi veyâ birkaçı veyâ hepsi mefkûd olursa (*yok olursa*), o şer'î hukmün kendisi de mefkûd olur.

b-İkinci görüşü *-ya'nî Kâdî Ebû Bekri'l-Bâkılânî mezhebini-benimseyenler,*

“Şer'î kayıd ve şartlar, mevzû' oldukları şey' ile ilgili olan bir takım kayıd ve şartlardır. Şer'î ma'nâlarından bir eczâ' ve erkan değildir. Bunun için de, şer'î hükümlerin kendisi mevcûddur. Fakat bunlar olmadan o şey'in yapılması sahîh değildir”,

demişlerdir.

Lâfız kânûnları (Lâfızlar ile ilgili kurallar)

Kur'ân-ı Kerîm ve Ahâdîs-i Nebeviyye'den ahkâm istinbât ve istihrâcî, lâfızların ya ma'nâya vaz' olunmalarından veyâ ma'nâlarına delâletlerinden veyâ ma'nâda isti'mâl keyfiyetlerinden veyâ ma'nâlarına keyfiyyet ve vukûfun nev'ilerinden hâsıl olur. Bunun için bu lâfız kânûnları, başlıca dört kısma ayrılarak incelenirler.

1-Lâfızlar,

ma'nâya vaz' olunmaları i'tibâriyle,

Hâss (خَاصٌّ),

Âmm (عَامٌّ),

Müşterek (مُشْتَرَكٌ),

Müevvel (مُؤَوَّلٌ)

olmak üzere dört kısma ayrılırlar.

2-Lâfızlar,

a-Vaz' oldukları ma'nâya açık bir şekilde delâletleri i'tibâriyle,

Zâhir (ظَاهِرٌ),

Nass (نَصٌّ),

Müfesser (مُفَسِّرٌ),

Muhkem (مُحْكَمٌ),

olmak üzere dört kısma ayrılırlar.

b-Vaz' oldukları ma'nâya kapalı bir şekilde delâletleri i'tibâriyle,

Hafî (خَفِيٌّ),

Müşkil (مُشْكِلٌ),

Mücmel (مُجْمَلٌ),

Müteşâbih (مُتَشَابِهٌ),

olmak üzere dört kısma ayrılırlar.

3-Lâfızlar,

vaz' olundukları ma'nâda veyâ başka bir münâsebetle başka bir ma'nâda, açık veyâ kapalı bir şekilde isti'malleri i'tibâriyle,

Hakikat (حَقِيقَةٌ),

Mecâz (مَجَازٌ),

Sarîh (صَرِيحٌ),

Kinâye (كِنَايَةٌ),

olmak üzere dört kısma ayrılırlar.

4-Lâfızlar,

hangi ma'nâlara delâlet etdiklerine ve hangi maksatlarla söylendiklerine, işitenlerin vukûfları i'tibâriyle de,

Dâl bi'l-ibâre (دَالٌ بِالْعِبَارَةِ),

Dâl bi'l-işâre (دَالٌ بِالْإِشَارَةِ),

Dâl bi'd-delâle (دَالٌ بِالِدَّلَالَةِ),

Dâl bi'l-iktizâ' (دَالٌ بِالِاِكْتِزَاءِ),

olmak üzere dört kısma ayrılırlar.

Çünkü şer'î nasslar, lâfızların ibâresinin veyâ işâretinin veyâ delâletinin veyâ iktizâ'sının anlaşılması ile istidlâl edilebilirler.

Hâss (الخاصُّ)

Kendisi, ister tek bir ma'nâ ifâde eden ve başka bir ma'nâya ihtimâli olmayan hakîkî bir vâhid olsun, isterse hukmen tek bir ma'nâ ifâde ettiği var sayılan i'tibârî bir vâhid olsun; diğerk bir deyimle ister gerçek bir birlik ifâde etsin, isterse *-gerçek olmadığı halde-* hukmen gerçek olduğu kabûl edilen bir birlik ifâde etsin, yalnız bir ma'nâya delâlet eden bir lâfızdır.²²⁸

Bu bakımda Hâss lâfızlar,

a-Ya bir özel isim olurlar. Ahmed, Mehmed, Âişe, Fatma, Ay, Güneş gibi.

b-Veyâ bir nev'î olurlar. Erkek, kadın, incir ağacı, zeytin ağacı gibi.

c-Veyâ bir cins olurlar. İnsan, deve, at, ağaç gibi.

Ayrıca, erkek, kadın, insan, iki, üç, beş, elli, yüz gibi lâfızların, bir takım fertlere şumûlü varsa da, bu fertler ve adedler, bir nev'î veyâ bir cins veyâ bir aded ismi altında toplanmış olduklarından aralarında bir nev'î birliği veyâ bir cins birliği veyâ bir aded birliği vardır. Bunun için bu lâfızlar da, Hâss lâfızlardan sayılırlar.

Bunlardan başka,

a-Aded isimleri,

b-Hurûf-i meânî ve zarflar,

c-Emir ve nehiy gibi fiiller,

d-Mutlak ve mukayyed gibi lâfızlar da,

Hâss Lâfızlardan sayılırlar ki bunların izâhı, aşağıda gelecektir.

²²⁸-**Lâfız:** Lügatde, *-bir ma'nâ ifâde etsin veyâ etmesin-* ağızdan atılan şey' ma'nâsıdır. İstılâhda ise, bir ma'nâya mevzû' olan söz, ma'nâsıdır.

Hakîkî: Bir şey'in gerçek değeri.

İ'tibârî: Bir şey'in kararlaştırılan, var sayılan, gerçek olmayan değeri.

Vahdet: Yalnızlık, teklîk, birlik, tek olma.

Hakîkî vâhid: Bir adet veyâ bir şahıs veyâ husûsî bir şey' bildiren isimlere denir. (**Bir**) lâfzı gibi. Bunda hakikaten bir vahdet vardır. Başka bir şey'e ihtimâli yoktur.

İ'tibârî veyâ hukmî vâhid: Bir isim altında gizli ve mahdûd olan bir takım fert ve adedlere denir. (*İki, üç, beş, insan*) lâfızları gibi ki bunlarda da hukmen veyâ i'tibâren bir vahdet, bir birlik vardır

Hâss lâfızların hukmü

Hâss lâfızlar, delâlet ettikleri ma'nâyı kat'î sûrette ifâde ederler. Zann, ifâde etmezler. Bunun için de kendilerinde ziyâdelik veya noksanlık gibi bir hal câiz olmaz.

Meselâ, “Ben bir kalem aldım” denilse, alınan kalemin bir tâne olduğu, kat'î sûrette ifâde edilmiş olur. Aynı şekilde “Bize Ahmed Efendi geldi” denilse, Ahmed adında belli bir adamın geldiği ifâde edilmiş olur. Bunun başka bir kimseye ihtimâli olmaz.

Hâss lâfızlar, böyle kat'yyet ifâde ettiği için,

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.

“Erkek hırsız ile kadın hırsızın -o kazandıklarına bir karşılık ve cezâ’ ve Allâh’dan (insanlara) ibret verici bir ukûbet olmak üzere- ellerini kesin. Allâh, mutlak gâlibdir, yegâne hüküm ve hikmet sâhibidir”.²²⁹

âyet-i kerîmesindeki (فَاقْطَعُوا : **Kesiniz**) emrinin delâlet ettiği **“Kesmek”** lâfzı, hâss bir lâfız olduğundan, hırsızın yalnız bir elinin kesilmesine delâlet eder. Hırsızdan, çalınan malın geri alınmasına delâlet etmez.

Aynı şekilde,

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي إِيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَمَدْتُمْ الْإِيْمَانَ ج فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسْكِينٍ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كَسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ط فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ط ذَلِكَ كَفَّارَةٌ إِيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ ط وَاحْفَظُوا إِيْمَانَكُمْ ط كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.

“Allâh, sizi yeminlerinizdeki lağyden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin azm ettiği yeminler yüzünden muâheze eder. Bunun da keffâreti, ailenize yedirmekde olduğunuzun orta (derece) sinden on yoksulu doyurmak, ya giydirmek, yâhud bir kul âzâd etmektir. Fakat bunlara kim güç yetiremezse üç gün oruç (tutması lâzımdır). İşte and ettiğiniz vakit, yeminlerinizin keffâreti budur. Yeminlerinizi muhâfaza edin. Allâh, âyetlerini size böylece açıklıyor. Tâki şukr edesiniz”.²³⁰

²²⁹ -Mâide Sûresi, âyet 38.

²³⁰ -Mâide Sûresi, âyet 89.

âyet-i kerîmesinde, yemin keffâreti için, on yoksulu doyurmanın veyâ giydirmenin veyâ bir kul (*köle*) âzâd etmenin, bunları yapmak mümkün olmadığı zaman da üç gün oruç tutmanın vâcib olduğu bildiriliyor ki bunların hepsi de kat'î olarak ifâde edilmiş olan birer “**Nass**”dır. Bunların on yoksuldan veyâ bir kul âzâd etmekten veyâ üç gün oruç tutmaktan başka bir şey'e *-noksan veyâ ziyâde olmaya-* ihtimâli yoktur. Çünkü (**on**), (**bir**) ve (**üç**) lâfızları, hâss bir lâfız olduğundan kat'iyet ifâde eder.

Bununla berâber ba'zı hâricî ârizalardan ve karînelerden dolayı, hâss lâfızlar, hakîkî ma'nâsına delâlet etmek husûsunda kat'iyet ifâde etmezler. Mecâzî bir ma'nâda isti'mâl edilmiş olurlar.

Meselâ, şecâatli bir insana “*Sen aslansın*” denilse, böyle bir halde hâss bir lâfız olan “*Aslan*” kelimesi ile ma'lûm yırtıcı hayvan kâd edilmiş olmaz. Ancak *-aslan gibi kuvvetli ve kudretli olduğuna işâret etmek için-* mecâzî ma'nâ kâd edilmiş olur.

A-Aded isimleri (Sayılar) (أَسْمَاءُ الْعَدَدِ)

Aded isimleri, belli bir sayıda bir araya gelmiş bir çok adedlerin hepsini birden ifâde eden lâfızlardır. Bunun için *-bir, iki, üç, beş, on, elli, yüz gibi-* lâfızların, bir veyâ bir çok ededlere şumûlû vardır.

Bunlardan “**Bir**” lâfzında, hakîkaten bir vahdet (*bir birlik*) vardır ki parçalanma kabul etmeyen bir bütünü ifâde eder.

Diğerlerinde ise, hukmen (*veyâ i'tibâren*) bir vahdet vardır, içerisinde bir çok sayılar olmasına rağmen yalnız bir isim altında toplanmışlardır. Bunun için de hukmen (*veyâ i'tibâren*) bir bütünü ifâde eden tek bir ma'nâya delâlet ederler.

İşte, aded isimleri'ndeki bu ma'nâya delâletdeki vahdet, hakîkaten vahdet ile hukmen (*veyâ i'tibâren*) vahdeti ifâde eder. Bundan dolayı da adet isimleri'nin hepsi, “**Hâss**” lâfızlardan sayılırlar ki Hanefî imâmîlarının ekseriyeti buna kâildirler.

Meselâ,

فَأَنْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ ۚ فَإِنْ حِفْظُهُمْ إِلَّا تَعَدَّلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۗ ذَلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا ۗ

“Sizin için helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâh edin. Şâyet adâlet yapamıyacağınızdan endişe ederseniz o zaman bir dâne ile, yâhud mâlik olduğunuz câriye ile

(iktifâ' edin). **Bu** (tek zevce veyâ câriye), **sizin** (hakk'dan) **eğrilip sapmamanıza daha yakındır**".²³¹

âyet-i kerîmesindeki *-iki, üç, ve dört-* lâfızları ve bunlara benzeyen diğer aded isimleri, hâss bir lâfız olduklarından **"nass"** ifâde ederler. Bunun için de ifâde ettikleri sayıda, az veyâ çok bir miktara ihtimalleri olmaz. Çünkü *-hâss bir lâfız olduklarından-* delâletleri kat'îdir.

Aynı şekilde,

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَيَّنَّ بَأْنَفسِهِنَّ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ ط .

"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler (beklesinler)".²³²

âyet-i kerîmesindeki (Kurû' : فُرُوءِ) lâfzını, *-Hanefî'lere göre-* hayız ma'nâsına haml etmek lâzım geldiğinden, temizlik ma'nâsına te'vîl etmek bâtildir. Bu bakımdan kocasından boşanmış olan kadınların *-bir başkası ile evlenebilmesi için-* üç hayız müddeti beklemeleri lâzım gelir. İmâm Şâfiî'ye göre ise, temizlik ma'nâsına haml etmek lâzım geldiğinden *-bu şekilde olan kadınların-* üç temizlik müddeti beklemeleri lâzım gelir.

Hanefî'lerin gayrileri ise, aded isimleri'nin, (مَفْهُومُ الْمُخَالَفَةِ : Mefhûmu muhâlefet) inin *-ya'nî bir ibârede zikr edilmeyen bir şey'in (bir husûsun), o ibârede zikr edilen şey'e isbâtı veyâ nefyi sûretiyle, hukmen muhâlif olma durumunun-* huccet olduğuna kâildirler.

Meselâ,

إِسْتَعْفِرُوا لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرُوا لَهُمْ ط إِنَّ تَسْتَغْفِرُوا لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ط .

"(Habîbim), onlar için (ister) istiğfâr et, (ister) istiğfâr etme. Onların fâidelerine hattâ yetmiş def'a istiğfâr etsen yine Allâh kendilerini kat'iyen yarlıgıyacak değildir...".²³³

âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki buradaki **"yetmiş"** lâfzı, çokluk ifâde eden bir lâfızdır. Âyet-i kerîmenin baş tarafında geçen,

إِسْتَعْفِرُوا لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرُوا لَهُمْ ط

"Onlar için (ister) istiğfâr et, (ister) istiğfâr etme".

²³¹ -Nisâ' Sûresi, âyet 3.

²³² -Bakara Sûresi, âyet 228.

²³³ -Bakara Sûresi, âyet 228.

kavl-i şerîfi ise, buna delîldir. Çünkü Arab'lar, **-yedi, yetmiş ve yediyüz-** lâfızlarının, çokluk ifâde eden bir alâmet olduğunu kabûl ederek birlerde *-ya'nî birden dokuza kadar olan sayılarda- yedi*, onlarda *-ya'nî ondan doksana kadar olan sayılarda- yetmiş*, yüzlerde *-ya'nî yüzden fazla olan sayılarda da- yediyüz*, ta'bîrini kullanırlar.

Aynı şekilde,

وَالْمُطَلَّعَاتُ يَتَرَيَّنَّ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ ط

“Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlik müddeti beklerler (beklesinler)”.

âyet-i kerîmesindeki **“üç”** lâfzı, kat'îdir. Fazla veyâ eksik olması düşünülemez. Çünkü bu ihtimallerin hepsi de, kendisinden hukmen nefy edilmiştir.²³⁴

B-Meânî harfler ve Zarflar (حُرُوفُ الْمَعَانِي وَالظَّرُوفِ)

Her dili teşkil eden kelimeler, isim, fiil ve harf olmak üzere başlıca üç kısma ayrılırlar. Bunlardan konumuz olan harfler ise, başlıca **iki** kısma ayrılarak incelenirler.

a-Mebânî harfler (حُرُوفُ الْمَبَانِي)

Kendisine âit hiçbir ma'nâsı bulunmayıp yalnız kelimelerin yapısını teşkil eden harflere denir ki bu kısım, konumuz ile ilgili olmadığından burada bize lâzım değildir.

b-Meânî harfler (Edatlar, Bağlaçlar) (حُرُوفُ الْمَعَانِي)

Zamâna ve müstakil bir ma'nâya delâlet etmeyip ancak başka bir kelime ile berâber bulunduğu zaman bir ma'nâ ifâde eden harflerdir. Bunlara **“Edat”** da denir ki bizim burada üzerinde duracağımız kısım, bu harflerdir. Çünkü bunların, bir çok hukûkî hükümlerin istinbât ve istihrâc edilmesinde büyük rolleri vardır.

Bunlardan, **Atf harfleri, Cerr harfleri, İstisnâ' harfleri, Şart edatları ve İstifhâm edatları**, bu kısma dâhildirler.

Atf harfleri (حُرُوفُ الْعَطْفِ)

Her dilde, bir takım atf harfleri vardır ki bunlar, bir kelimeyi veyâ bir cümleyi diğer bir kelime veyâ cümle üzerine atf ve rabt ederler. Bu bakımdan bu harflerin evvelinde (*mâ-kabl'inde*) olan kelime veyâ

²³⁴ -Muhâdarâtü fî Usûli'l-Fikhi alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmiyye, Cüz'. 2. ss. 51. Bedru'l-Mütevellî Abdü'l-Bâsîd.

cümleye (مَعْطُوفٌ عَلَيْهِ : **Ma'tûf'un aleyh**), sonunda (*ma'ba'd'inde*) olan kelime veyâ cümleye de (مَعْطُوفٌ : **Ma'tûf**) denir.

İslâm hukûkunun önemli bir kaynağını oluşturan Arab dilindeki bu atıf harfleri, on tâne olup şunlardır:

(و - ف - ثُمَّ - حَتَّى - أَوْ - إِمَّا - أَمْ - لَّا - بَلَّ - لَكِنَّ)

1-Vâv (و)

Mutlak cem' içindir -*ya'nî iki şey'i bir hükümde veyâ bir husûsda cem' eder*-. Fakat bunların tertûbine, önce veyâ sonra olmasına delâlet etmez. Meselâ, (جَاءَ زَيْدٌ وَعَمْرُو : *Zeyd ve Amr geldi*) denilse, gelmek fiilinde Zeyd ve Amr cem' edilmiş olur. Fakat bunların hangisinin evvel veyâ sonra gelmiş olduğu anlaşılmış olmaz.

Ma'tûf'un aleyh ile ma'tûf, birer cüme olursa (و :vâv), bunları, sübûtta cem' eder. (قَامَ زَيْدٌ وَقَعَدَ عَمْرُو : *Zeyd kalktı ve Amr oturdu*) denilmesi gibi ki burada (و : vâv), bu iki cümleyi, kıyâm ve kuûd hâdiselerinin sübût bulmasında, cem' etmiştir.

Ma'tûf'un aleyh cümle ve ma'tûf müfred olursa (و : vâv) bunları, aynı hükümde cem' eder. (قَامَ زَيْدٌ وَعَمْرُو : *Zeyd ve Amr kalktı*) cümlesinde olduğu gibi ki (و : vâv), bunları kıyâm hükmünde cem' etmiştir.

(و :Vâv), ba'zan kase (*yemin*) için olur. (وَاللَّهِ مَا فَعَلْتُ كَذَا : *Ve'llâhi ben öyle bir şey' yapmadım*) denilmesi gibi.

(و : Vâv), ba'zan (رَبُّ : Rubbe) ma'nâsında kullanılır. (وَإِخْوَانٍ لَيْسَ بَيْنَهُمْ : *Nice kardeşler vardır ki aralarında meveddet -sevgi- yoktur*) cümlesinde olduğu gibi.

(و : Vâv), evvelki sözler ile ilgili olmayan müstakil bir cümle evvelinde bulunursa, (وَأُو الْأَسْتِثْنَاءِ : *İstînâf -söz başı- vâvı*) adını alır ve yeni bir söze başlanıldığını gösterir.

(و :Vâv), i'tirâzî bir cümle evvelinde bulunursa, (وَأُو الْأَعْتِرَاضِيَّةِ : *İtirâz vâvı*) adını alır. (لَّا تَقُلْ وَلَا فَائِدَةٌ فِي الْبَاطِلِ إِلَّا حَقًّا) : *Söyleme, bâtulda fâide yoktur. Ancak hakk müstesnâ'*) cümlesinde olduğu gibi.

(و : Vâv), ilk söylenilen bir sözün evvelinde bulunursa, (وَاوَالْبَيْدَاتِيَّةُ : Gördüğün kimse kardeşimdir) cümlesinde olduğu gibi.

(و : Vâv), ba'zan da ismî bir cümle evvelinde hâl için istiâre olunur ve (وَاوَالْحَالِيَّةُ : Hâl vâvı) adını alır. (حُرٌّ أَدَّى إِلَيَّ الْفَأَّ وَأَنْتَ) : Sen âzâd olarak bana bin dirhem öde, -ya'nî bana bin dirhem ödersen sen âzâd olursun-) cümlesinde olduğu gibi ki bin dirhem ödenmedikçe âzâd hükmü tahakkuk etmiş olmaz.²³⁵

(و : Vâv), ba'zan da tertîbe veyâ mukârenete (bir şey'i düzene koymaya veya uygun bir hâle getirmeye) delâlet eder ki bu husûsda ulemâ' ihtilâf etmiştir. İmâm A'zam'a göre tertîbe, İmâmeyn'e göre de mukârenete delâlet eder.²³⁶

2-Fâ' (ف)

Ta'kîb ve tertîb edâtıdır. Ma'tûf'un, ma'tûf'un aleyh'den sonra vakit geçmeden hemen akabinde meydana geldiğini gösterir ve bu cihetle de hem cem', hem ta'kîb ve hem de tertîbe delâlet etmiş olur.

Bunun için bir kimse ailesine (إِنَّ دَخَلْتَ هَذِهِ الدَّارَ فَهَذِهِ الدَّارَ فَانْتَ طَالِقٌ) : Eğer bu eve, onu müteâkib de şu eve girersen boşsun) dese, bu iki evden yalnız birisine girmesi ile talâk vâki' olmuş olmaz.

(ف : Fâ'), ba'zan illete dâhil olur. (أَخْرَجْتَنِي مِنْ عِنْدِي فَإِنَّكَ طَالِقٌ) : Yanımdan çık. Çünkü sen boşsun) denilmesi gibi ki bu halde derhal talâk vâki' olur. Burada bir şart izmâr edilerek (gizlenerek) talâkın o şarta ta'lik edilmesi (bağlanması), -ya'nî (Eğer yanımdan çıkarsan sen boşsun) denilmiş gibi sayılması- asl'a uygun değildir.

(ف : Fâ'), ba'zan bir hükmün illetine dâhil olur ve (فَأُتِغَلَّبُ : Ta'lîl -sebeb gösterme- fâ'sı) adını alır. (أَكْرَمُكَ فَإِنَّكَ صَدِيقِي) : Sana ikram ederim. Çünkü sen benim dostumsun) cümlesinde olduğu gibi.

(ف : Fâ'), ba'zan bir şart cümlesinin cezâ' cümlesi veyâ cezâ' delîli evvelinde bulunur ve (فَأُجْزَأُ : Cezâ' -karşılık- fâ'sı) adını alır.

²³⁵ -İstiâre: Bir kelimenin ma'nasını muvakkaten başka bir kelime hakkında kullanma, ödünç alma, eğreti bir şey' alma anlamlarındadır.

²³⁶ -Bu ihtilâflardan çıkan netice hakkında bak:

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye kâmusu, C.1.ss.108. Ömer Nasûhi Bilmen.

(*Eğer bana bin dirhem ödersen sen hursün*)
 (*إِنْ تُؤَدِّبِنِي أَلْفًا فَإِنَّكَ حُرٌّ*)
 cümlesinde olduğu gibi.

(*Fâ'*), ba'zan üst tarafı kendisine illet olan bir cümle evvelinde bulunur ve (*Fâ'ü's-sabbi'î* : Sebeb fâ'sı) adını alır. (*Bağışladığı için kabul etdi*) cümlesinde olduğu gibi.

(*Fâ'*) da, asl olan, ma'lûle dâhil olmakdır, Fakat illet devamlı bir şey' olursa illete de dâhil olur ve (*Fâ'ü't-te'ail* : Ta'lîl fâ'sı) adını alır. (*Müjde, çünkü sana imdad geldi*) cümlesinde olduğu gibi.

(*Fâ'*), ba'zan *-işte, artık-* gibi bir ma'nâ ifâde eder ve (*Fâ'ü'l-fâsih* : Fasih -güzel ve düzgün söz- fâ'sı) adını alır. (*هل تُضَيِّعُ حَيَاتَكَ : Ömrünü boş şey' ile telef eder misin? İşte sen onu doğru görmezsin*) denilmesi gibi.

(*Fâ'*), ba'zan da mecâz olarak (*vâv*) yerinde kullanılır. (*Üzerimde bir dirhem ve bir dirhem vardır*) denilmesi gibi ki bununla iki dirhem kasd dilmiş olur.

3-Sümme: (*سُمِّ*)

“**Sonra**” ma'nâsına olup terâhî (*bi'l-âhare*) lik ifâde eder, ya'nî ma'tûf'un aleyh ile ma'tûf arasında mühlet bulunduğunu gösterir. (*Zeyd geldi, sonra da Amr*) cümlesinde olduğu gibi.

Terâhî, İmâm A'zam'a göre, hüküm ile tekellümdedir. Çünkü (*سُمِّ* : sümme) edâtı, kelâma dâhil olduğundan eseri kelâmda da görülmelidir.

İmâmeyne göre ise, hükümdedir. Çünkü (*سُمِّ* : sümme) edâtını ihtivâ' eden bir sözün şeklinde, bir ittisal vardır. Atıf, bunu îcâb eder. Bunun için terâhî, yalnız hükümde bulunmak lâzım gelir.²³⁷

²³⁷ -Hukâk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.110. Ömer Nasûhi Bilmen.

Muhâdarâtü fî Usûlil-'l-Fikhi alâ Mezâhibi Ehli's-sünneti ve'l-İmâmîyye, Cüz'. 2. ss. 54. Bedru'l-Mütevellî Abdü'l-Bâsid.

(مٌ : sümme), ba'zan bir istiâre olarak (و : vâv) ma'nâsında kullanılır.(فَلْيَكْفُرْ عَنْ يَمِينِهِ ثُمَّ لِيَأْتِ : Yemininden dolayı keffâret versin, sonra yemin etdiği şey'i vücûde getirsin) Hadîs-i şerîfnde olduğu gibi.

Meşhûr bir rivâyete göre ise, (فَلْيَأْتِ بِالَّذِي تُمُّ لِيَكْفُرَ هُوَ خَيْرٌ) :Yapılmamasına yemin edilen bir şey'in yapılması hayırlı ise, evvelâ o şey' yapılır, sonra keffâret verilir, -yapılmadan keffâret verilmez-) Hadîs-i şerîfi vardır.

Görünüşde bir birine zıt gibi olan bu iki Hadîs-i şerîfin aralarını te'lîf etmek ve meşhûr olan ile amel cihetini tercih için (مٌ : sümme) kelimesi, (و : vâv) manâsına alınmıştır.

N o t:

(و : Vâv), (ف : Fâ') ve (مٌ : Sümme) harflerinden her biri, ma'tûf ve ma'tûf'un aleyh'in, -iştirak mümkin olduğu zaman- aynı hükümde müşterek olduklarını ifâde ederler.

4-Hattâ:(حَتَّى)

"...Kadar " ma'nâsına olup gâye içindir. Mâ-ba'd'indeki bir kelime veyâ cümlelerin, mâ-kabl'ine bir gâye olduğuna delâlet eder. Bu mâ-ba'd, mâ-kabl'inden bir cüz' olsun veyâ olmasın müsâvîdir. (أَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأَسِهَا : Balığı başına kadar yedim) cümlesinde olduğu gibi.

(حَتَّى : Hattâ) nın mâ'ba'd'i, ekseriyetle mâ-kabl'ine dâhil olur. (O gece tan yeri ağarınca kadar bir selâmdır) حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ (سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ) ve (Sana ölüm gelinceye kadar Rabb'ine kulluk et) وَأَعْبُدُ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ( ) âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi.²³⁸

Bir atıf harfi olan (حَتَّى :Hattâ) nın mâ-ba'd'i, i'râbda, mâ-kabl'ine tâbi olur. Fakat gâye ma'nâsı sâkit olmaz (yok olmaz). Bu durumda, ma'tûf'un, ma'tûf'un aley'den üstün bir tarafı olması lâzımdır. (مَا تَ فَدِمَ الْحَجَّاجِ حَتَّى) :İnsanlar öldü, hattâ Peygamberler de) ve (النَّاسُ حَتَّى الْآلِثِيَاءِ

²³⁸ -Kadr Süresi, âyet 5. ve Hıcr Süresi, âyet 99.

المُشَاءة : *Hacılar geldi, hattâ yaya gitmiş olanları da*) cümlelerinde olduğu gibi.

(**Hattâ** : حَتَّى), bir fiil cümlesinin veyâ bir isim cümlesinin evvelinde bulunursa “**İbtidâiyye**” için olur ve gaye ma'nâsını da ifâde eder. (دَهَبَتِ الْأَجْيَاءُ حَتَّى أَيْسَى دَاهِبٌ) : *Bütün dostlar çıkıp gittiler. Hattâ Enîs 'im de gidicidir*) cümlesinde olduğu gibi.

(**Hattâ** : حَتَّى), fiil cümlesi üzerine dâhil olduğu zaman bakılır: Eğer söz başının imtidâda (*devamlı olmaya*), söz sonunun da muntehâ olmaya (*son bulmaya*) ihtimâli varsa, buradaki (**Hattâ** : حَتَّى) gâye için olur. (حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ) : **Zelîl ve hakîr olarak kendi elleri ile cizye verinceye kadar muhârebe edin**).²³⁹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki bu âyet-i kerîmenin evvelindeki kıtal hâlinin, imtidâda (*devam etmesine*); cizye verilmesinin de kıtal için muntehâ olmaya (*son bulmaya*) ihtimâli vardır. Bunun için cizye verilmeye kadar, harbin devam edeceği beyan buyurulmuştur.

Eğer söz başının imtidâda, söz sonunun da intihâya ihtimâli olmaz ve söz başı sebebiyyete sâlih (*elverişli*) olursa, buradaki (**Hattâ** : حَتَّى), (**Key** : كَيْ) ma'nâsını ifâde eder. (أَسَلَمْتُ حَتَّى أَدْخُلَ الْجَنَّةَ) : *Cennet'e gireyim diye Müslümân oldum*) cümlesinde olduğu gibi.

Fakat söz başı, fiil için sebep olmaya sâlih olmazsa, (**Hattâ** : حَتَّى), yalnız atf için olur. Gâye ve sebebiyyete delâleti bulunmaz. (إِنْ لَمْ آتِكَ حَتَّى) : *Eğer sana gelmez ve senin yanında teğaddî etmezsem -bir şey' yemezsem- kölem âzâd olsun*) cümlesinde olduğu gibi.

5-Ev (أَوْ)

“**Yâhud**” ma'nâsına olup terdîd (*bir şey'i iki ihtimalle söyleme*) içindir. (اِفْرَأْ أَوْ اُكْتُبْ) : *Oku yâhud yaz*) cümlesinde olduğu gibi.

(**Ev** : أَوْ), bir haber cümlesinde bulunursa, şekk ve ibhâm (*karişiklik, kısmî kapalılık*) ifâde eder. (رَأَيْتُ مُحَمَّدًا أَوْ عَلِيًّا) : *Muhammed'i gördüm veyâ Ali'yi*) cümlesinde olduğu gibi ki burada, hangisinin görüldüğünde bir şekk (*bir şübhe*) vardır.

(**Ev** : أَوْ), inşâî bir cümlede bulunursa tahyîr (*muhayyerlik*) ifâde eder. (خُذْ هَذَا الْكِتَابَ أَوْ هَذِهِ الرَّسَالََةَ) : *Şu kitâbı yâhud şu risâleyi al*) denilmesi gibi ki muhâtab olan kimse, bunlardan birini almakta muhayyerdir.

²³⁹ -Tevbe Sûresi, âyet 29.

(**Ev** : أو) , ba'zan ibâha (*bir şey'in yapılıp yapılmamasını serbest bırakma*) için olur. (*إِشْتَعَلَ بِالْحَدِيثِ أَوْ بِالْفِقْهِ : Hadîs ile veyâ Fıkıh ile uğraş*) cümlesinde olduğu gibi.

(**Ev** : أو) , ba'zan (*Hattâ* : حَتَّى) ma'nâsını ifâde eder. (*أَيَسَّ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ*) Allah) **onların tevbelerini kabûl edinceye veyâ -zâlim oldukları için- azablandırılmaya kadar, onların işinden, hiç bir şey' sana âit değildir**)²⁴⁰ âyet-i kerimesinde olduğu gibi.

(**Ev** : أو) , ba'zan (*İllâ en* : إِلَّا أَنْ) ma'nâsını ifâde eder. (*لَا تُعْطِيكَ أَوْ تُعْطِيَنِي*) *Hakkımı vermedikçe, senden ayrılmayacağım*) cümlesinde olduğu gibi.

(**Ev** : أو) , ba'zan (*Bel* : بَلْ) ma'nâsını ifâde eder. (*فَوَيْ كَالْحِجَارَةِ*) *Kâfirlerin yürekleri taş gibidir. Belki kasvetce taşdan daha katıdır*) cümlesinde olduğu gibi.

(**Ev** : أو) , ba'zan da bir nev'î tahyîr için olup “**İster**” ma'nâsı ile terceme olunur. (*لَا تُؤْتِيَهُ قَبْلَ أَوْ لَمْ يَتَقَبَّلْ*) : *Ona elbetde söyleyeceğim. İster kabûl etsin ister etmesin*) cümlesinde olduğu gibi.

6-İmmâ (إِمَّا)

“...Ya...Veyâ...” ma'nâsına olup terdîd içindir.²⁴¹ (*هَذَا إِمَّا زَيْدٌ وَ إِمَّا عَمْرُو*) : *Bu, ya Zeyd'dir veyâ Amr'dır*) denilmesi gibi.

Ba'zan (*İmmâ* : إِمَّا) yerine (*Ev* : أو) edâtı kullanılır. (*Ya* : *إِمَّا زَيْدٌ أَوْ عَمْرُو*) : *Ya Zeyd'dir, yâhud Amr'dır*) cümlesinde olduğu gibi.

(**İmmâ** : إِمَّا) , bir haber cümlesinde bulunursa ya şekk veyâ terdîd ifâde eder. (*جاءَ إِمَّا زَيْدٌ وَ إِمَّا عَمْرُو*) : *Ya Zeyd veyâ Amr geldi*) cümlesinde olduğu gibi.

(**İmmâ** : إِمَّا) , inşâî bir cümlede bulunursa tahyîr ve ibâha ifâde eder. (*تَعَلَّمَ إِمَّا حَدِيثًا وَ إِمَّا فِقْهًا*) : *Ya Hadîs veyâ Fıkıh teallim et*) cümlesinde olduğu gibi.

²⁴⁰ -Âl-i İmrân Sûresi, âyet 128.

²⁴¹ -**Terdîd**: Redd etme, geri çevirme, geriletme ve bir fikri iki ihtimâl ile anlatma, ma'nâlarıdır.

(إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا) : İmmâ), ba'za da tafdîl ve tebyîn için olur.

وَأِمَّا كٰفِرًا : Biz ona, doğru yolu gösterdik. ister şukr edici (bir mü'min) olsun, ister nankör (bir kâfir) olsun)²⁴² âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

7:Em: (أَمْ)

“...Yoksa...” ma'nâsına olup udûl ve rücû' içindir.²⁴³ (أَفَرَأَتْ أَمْ كَتَبَتْ) :

Okudun mu? yoksa yazdın mı?) cümlesinde olduğu gibi.

İstifham hemzesi ile bir arada bulunan (أَمْ : Em) edâtı, tesviye edâtı olur.²⁴⁴ (أَلْأَنْدَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْدِرْتَهُمْ لَا يُوْمِنُونَ) : Onları ha korkutmuşsun, ha korkutmamışsın, müsâvîdir; îmân etmezler)²⁴⁵ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

İdrab -ya'nî bir sözden diğer bir söze geçme- husûsunda kullanılan (أَمْ : Em) edâtına da, (أَمْ الْمُفَصَّلَةَ) : Munfasıl em) veyâ (أَمْ الْمُتَّعِطَةَ) : Münkâtı' em) denir. (هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ) : Kör ile görür kimse müsâvî olur mu? yoksa karanlıklar ile nûr müsâvî midir?)²⁴⁶ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

(أَمْ الْمُفَصَّلَةَ) : Munfasıl em), haberde vâki' olunca (بَلَى : Bel : Belki) ma'nâsını ifâde eder. Bu halde, ma'tûf'un aleyh'in evveline (أَمْ : Hemze) gelmez. (أَلَّذِي رَأَيْتَهُ لَئِيْدٌ أَمْ عَمْرُو) : Gördüğün kimse, kuşkusuz Zeyd'dir, belki de Amr'dır) cümlesinde olduğu gibi.

8-Lâ: (لَّا)

Bir nefy (olumsuzluk) edâtıdır. Bunun için ma'tûf'un aleyhe âit olan bir hükmü, ma'tûf'dan nefy eder. (زَيْدٌ عَجِيْبٌ لَا عَجِيْبٌ) : Zeyd zengindir, başkası değil) cümlesinde olduğu gibi.

(لَّا : Lâ) edâtı, bir atif harfi olduğu için, mâ-ba'd'ini mâ-kablîne olumsuz olarak bağlar ve i'râbda ona tâbî' kılar. (الْكُتُوبُ بِالْأَدَبِ لَا بِالسَّبَبِ) :

²⁴² -Dehr (İnsan) Sûresi, âyet 3.

²⁴³ Udûl: Vaz geçme, geri dönme, sapma, yoldan çıkma, (-âdil'in cem'i olarak- hakkı yerine getirenler, hakk'dan ayrılmayanlar) ma'nâlarıdır.

Rücû': Dönme, geri dönme, cayma, ma'nâlarıdır

²⁴⁴ -Tesviye: Aynı seviyede, aynı değerde görme; berâber bulma; iki şey' arasında bir fark görmeme, anlamlarıdır.

²⁴⁵ -Bakara Sûresi, âyet 6.

²⁴⁶ -Ra'd Sûresi, âyet 16.

Şeref edeb iledir, neseb ile değildir) cümlesinde olduğu gibi.

(لآ : Lâ), ba'zan da nehy (yasak etme, olumsuz kılma) edâtı olur. (لآ تَأْكُلُ الْمَالِ الْحَرَامَ : Haram malı yeme) cümlesinde olduğu gibi.

(لآ : Lâ), muzârî bir fiil evvelinde gelirse, müsbeti menfî yapar. (لآ يَعْزَمُ : Bilmez) fiilinde olduğu gibi.

(لآ : Lâ), mâzî bir fiil evvelinde bulunursa, duâiyye için olur. (لَأَزَالَ دَوْلَتَهُ : Devleti, zâil olmasın -dâim olsun-) cümlesinde olduğu gibi.

(لآ : Lâ) edâtı, (و : vâv) ile bir arada bulunursa atıf edâtı (و : vâv) olur ve (لآ : lâ) edâtı da nefy'i, te'kîd eder. (لَيْسَ الشَّرْفُ بِالسَّرْوَةِ وَلَا بِالرِّيَاسَةِ الْفَنَائِيَّةِ) : Şeref, servet ile ve fânî riyâset ile değildir) cümlesinde olduğu gibi.

“Değil” diye terceme dilen (لآ : lâ) ya, “Lâ-i tebrîe” denir. (هَذَا حَقٌّ) : Bu hakk'dır, bâtl değildir) cümlesinde olduğu gibi.

“Yok” diye terceme edilen (لآ : lâ) ya da “Leyse'ye müşâbih lâ” denir. (لآ مَعْبُودَ إِلَّا اللَّهُ) : Allâh'dan başka ma'bûd yoktur) cümlesinde olduğu gibi.

9-Bel: (بَل)

“Belki” ma'nâsına olup idrab -bir sözden diğer bir söze geçme- edâtıdır. Mâ-kabl'ini hükümsüz bırakıp -nefy ve isbâta taarruz etmeden- hukmü, ma'ba'd'ine isbât eder ve bu sûretle de yanlış bir sözü telâfi ederek hatânın düzeltilmesine vesîle olur. (حَاجَئِي مُحَمَّدٌ بَلَّ عَلِيٌّ) : Bana Muhammed geldi, belki Ali) cümlesinde olduğu gibi ki burada, Muhammed'in geldiğinin nefyine delâlet edip belki Ali'nin geldiğini isbât eder.

(بَل : Bel) edâtının medhûlü, müfret olabileceği gibi cümle de olabilir. Bu halde müfret olunca, atıf edâtı olarak atıf işini görür. (مَا أَكْرَمَ) : Muhammed ikrâm etmedi, belki Ali ikrâm etdi) denilmesi gibi.

Böyle cümlelerde nefy, ba'zan ma'tûf'a teveccüh eder. (مَا حَاجَءَ زَيْدٌ بَلَّ) : Zeyd gelmedi, belki Amr geldi) sözü, bu ma'nâyâ geldiği gibi, ba'zan da (Zeyd gelmedi, belki Amr gelmedi) ma'nâsına gelir.

İlâhi bir kelâmda idrâb, hikâye ve te'vîl yolu ile bulunur. (بَلْ هُمْ فِي)
 شَاكٍ يَلْعَبُونَ : **Belki onlar bir şekk içinde oynayıp dururlar**)²⁴⁷ âyet-i
 kerîmesinde olduğu gibi ki bu, onların hallerini kat'î sûrette bir
 hikâyeden ibâretidir.

İdrâb, ihbârî bir cümlede cereyan eder, inşâî bir cümlede cereyan
 etmez. Çünkü **inşâ'**, bir ma'nâyı bir lâfız ile îcâd etmek demektir.
 Bunun için îcâd edilen bir şey', aynı zamanda i'dâm (yok) edilmez ve
 inşâî bir cümlede yanlış söylenen bir sözü tashîh etmek mümkün
 olmaz. Meselâ, bir kimse *-medhûlün bihâ olan-* zevcesine (أَنْتِ طَالِقٌ وَاحِدَةٌ)
 بَلْ تَنْتَبِينَ : *Sen bir talâk boşsun, belki iki*) dese, üç talâk vâki' olur. Çünkü
 talâk, inşâ'dır. (أَنْتِ طَالِقٌ : *Sen boşsun*) sözünü, (بَلْ أَنْتَيْنِ : *Belki iki*)
 demekle, ilgâ' etmiş olmaz.

Fakat (لَهُ عَلَيَّ دِرْهَمٌ بَلْ دِرْهَمَانِ) : *Onun bende bir dirhem, belki iki dirhem
 alacağı vardır* denilse, istihsânen iki dirhem lâzım gelir, üç dirhem
 lâzım gelmez. Çünkü (لَهُ عَلَيَّ دِرْهَمٌ) : *Onun bende bir dirhem alacağı
 vardır* sözü, bir ikrârdır. İkrâr ise, bir ihbârdır. Bunun için yanlış
 söylenen bir sözü, tashîh etmek mümkündür. Çünkü bu, inşâ'
 değildir.

10-Lâkin: (لَكِنَّ)

“**Lâkin, fakat**” ma'nâlarına olup istidrâk (*neticeye erişme, varma*)
 edâtıdır. Evvelki sözden meydana gelen bir şübheyi kaldırmak için
 kullanılır. (مَا جَاءَ زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرُوَ) : *Zeyd geldi, fakat Amr gelmedi*) cümlesinde
 olduğu gibi.

(لَكِنَّ : **Lâkin**) edâtı, mâ-kabl'i menfî olan bir müfredi, diğer bir
 müfred üzerine atf edince, nefy edâtı olur ve (لَمْ : lâ) edâtının aksine
 olarak ma'tûf'un aleyh'den nefy edilen hükmü, ma'tûf'a âit kılıp isbât
 eder. (مَا جَاءَ زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرُوَ) : *Zeyd gelmedi, fakat Amr geldi*) cümlesinde
 olduğu gibi.

(لَكِنَّ : **Lâkin**) edâtı, bir cümleyi diğer bir cümle üzerine atf etmek
 için kullanıldığı zaman da *-mâ-kabl'i ya'ni ma'tûf'un aleyh, ister*

²⁴⁷ -Duhan Sûresi, âyet 9.

müsbet ister menfî olsun- (بَل : bel) edâtının nazîri olur ve ma'tûf ile ma'tûf'un alyh'in nefyen ve isbâten aksini îcâb eder. (جَاءَ زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرُو : Zeyd geldi, fakat Amr gelmedi) ve (مَا جَاءَ زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْرُو جَاءَ) : Zeyd gelmedi, fakat Amr geldi) cümlelerinde olduğu gibi.

Cerr harfleri (حُرُوفُ الْجَرِّ)

Arabca'da, “**Cerr harfleri**” denilen yirmi kadar harf vardır ki bunlar, şunlardır:

1-(ب : Bâ’),	9-(حَتَّى : Hattâ),	17-(عِنْدَا : Adâ),
2-(مِنْ : Min),	10-(رُبُّ : Rubbe),	18-(لَوْلَا : Levlâ),
3-(إِلَى : İlâ),	11-(وَ : Vâvü'l-kasem),	19-(كَيْ : Key),
4-(عَنْ : An),	12-(ت : Tâû'l-kasem),	20-(لَعَلَّ : Lealle).
5-(عَلَى : Alâ),	13-(حَاشَا : Hâşâ),	
6-(ل : Lâm),	14-(مُنْذ : Müz	
7-(فِي : Fi),	15-(مُنْذ : Münz),	
8-(ك : Kâf),	16-(حَلَا : Halâ),	

Bu harfler, dâhil oldukları kelimeyi lâfzan veyâ ma'nen “**Cerr**” eder, ya'nî “**Esire**” okutur. Aynı zamanda mâ-kabl'inde bulunan fiilin veyâ şibh-i fiilin ma'nâsını, dâhil olduğu isme veyâ isim ile müevvel olan diğer bir kelimeye çekip bağlar. Bunların, hukûkî hükümler bakımından en önemlileri de şunlardır.

1-(ب : Bâ’)

İlsâk edâtıdır.²⁴⁸ Bir şey'i bir şey'e -ya'nî mâ-kabl'ini medhûlüne-rabt eder. (لَا تَخْرُجْ إِلَّا بِأَذْنِي) : *İznim olmadıkca çıkmak*) cümlesinde olduğu gibi ki burada, (ب : Bâ’) harfi ile çıkmak fiili, izne bağlanmışdır. Bu bakımdan çıkmak için izin lâzımdır.

(ب : Bâ’), ba'zan ta'diye için olur.²⁴⁹ (أَذْهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ) : **Allâh onların nurlarını giderdi**²⁵⁰ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (أَذْهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ) : **Allâh onların nurlarını giderdi**) ma'nâsıdır.

²⁴⁸ -İlsâk: Birleştirmek, yapıştırmak, bitişirmek ve kavuşturmaktır.

²⁴⁹ -Ta'diye: Bir şey'den bir şey'e geçmek, bir şey' bir şey'e tecâvüz etmek, bir fiili müteaddi (geçişli) hâle koymak -korkmak'dan korkutmak, koşmak'dan koşturmak- gibi.

²⁵⁰ -Bakara Sûresi, âyet 17.

قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ (ب : Bâ'), ba'zan müsâhabe için olur.²⁵¹ **Hakikat, size Rabb'inizden hakk ile Rasûl geldi**)²⁵² âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

جاء الربيع بانكشاف (ب : Bâ'), ba'zan (مع : Mea) ma'nâsını ifâde eder. (Bahar, çiçeklerin açılması ile beraber geldi) cümlesinde olduğu gibi.

(ب : Bâ'), ba'zan istiâne için olur.²⁵³ (Kalem ile yazdım) ve (Kılıç ile harb etdim) cümlelerinde olduğu gibi ki bu ma'nâda kullanılan (ب : bâ'), vesâile (sebeblere) dâhil olur.

(ب : Bâ'), ba'zan zaman zarfı için olur. (Onları bir seher vakti kurtardık)²⁵⁴ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

ولقد نصرركم (ب : Bâ'), ba'zan (في : Fî) ma'nâsında mekân zarfı için olur. (Siz zaîf ve dûn iken Allâh size Bedir'de kat'î bir zafer verdi)²⁵⁵ âyet-i kerîmesinde ve (Zeyd şehirdedir) cümlesinde olduğu gibi.

(ب : Bâ'), ba'zan bedel için olur. (Onu, değersiz bir behâya satdılar)²⁵⁶ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

ونوم (ب : Bâ'), ba'zan (عن : An) ma'nâsına mücâveze için olur.²⁵⁷ (O gün gök, beyaz bulutlar (çıkıp), parçalanacak)²⁵⁸ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (عن العمام) ma'nâsındadır.

(ب : Bâ'), ba'zan kase için olur. (Ve'llâhi öyle yapmadım) cümlesine olduğu gibi.

(ب : Bâ'), ba'zan gâye için olur. (Beni zindandan çıkardığı zaman bana iyilik etdi)²⁵⁹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (أحسن إلي) ma'nâsındadır.

²⁵¹-**Müsâhabe:** Sohbet etme, konuşma, görüşme, beraberlik, yoldaşlık ve yardımlaşmak ma'nâlarıdır.

²⁵²-Nisâ Sûresi, âyet 170.

²⁵³-**İstiâne:** Yardım istemek, bir şey'i bir şey'in yardımı ile yapmak.

²⁵⁴-Kamer Sûresi, âyet 34.

²⁵⁵-Âl-i İmrân Sûresi, âyet 123.

²⁵⁶-Yûsuf Sûresi, âyet 20.

²⁵⁷-**Mücâveze:** Haddinden tecâvüz etmek, sınırı aşmak.

²⁵⁸-Fürkân Sûresi, âyet 25.

²⁵⁹-Yûsuf Sûresi, âyet 100.

(ب : Bâ'), fiil mahalline *-ya'nî fiilin mef'ûlün bih'ine-* dâhil olursa, fiilin, *-o mahalli, o yeri, o şey'i-* kaplaması îcâb etmez. (وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ)

:Başlarınıza mesh ediniz²⁶⁰ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki buradaki (ب : Bâ') harfi, mesh fiilinin mef'ûlü olan (رُؤُسٌ : **Başlar**) a dâhil olmuştur. Bunun için bu mesh fiilinin, bütün başı kaplaması lâzım gelmez.

(ب : Bâ'), ba'zan zâid için olur. (يُزِيدُ : **Zeyd, sana kâfidir**) cümlesinde olduğu gibi.

(ب : Bâ'), ba'zan tevkîd için olur.²⁶¹ (أَنْتُمْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ) **:De ki: benim aram ile sizin aramızda şâhid olarak Allâh yeter**²⁶² âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

(ب : Bâ'), ba'zan teb'îd için olur.²⁶³ (عَيْناً يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجيراً)

:(O kâfûr) bir pınardır ki ondan (ancak) Allâh'ın (velî) kulları içerler. Onu (nereye isterlerse kolayca) akıttırlar, fişkirtirler²⁶⁴ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

(ب : Bâ'), ba'zan (عَلَى : alâ) ma'nâsına, isti'lâ' için olur.²⁶⁵ (وَمَنْ أَهْلَ الْكِتَابِ مَنْ إِذْ تَأْمَنُهُ بِنِيطَارٍ يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ ۚ وَمَنْهُمْ مَنْ إِذْ تَأْمَنُهُ بَدِينَارٍ لَا يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِماً) **:Kitâblılardan öyle kimse vardır ki kendisine bir kantar (altın) emânet etsen onu eksiksiz öder. Öyle kimse de vardır ki ona emâneten tek bir altın versen onu, sen üzerinde ayak direyip durmadıkça, sana ödemez**²⁶⁶ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (تَأْمَنُهُ عَلَى فِئْتَارٍ أَوْ دِينَارٍ) ma'nâsınadır.

(ب : Bâ'), ba'zan da isti'tâf için olur.²⁶⁷ (يَا اللَّهُ قُلْنَا : **Allâh için bize söyleyiniz**) cümlesinde olduğu gibi.

²⁶⁰ -Mâide Sûresi, âyet 6.

²⁶¹ -**Tevkîd**: Bir işi sağlama bağlama, güvenme, te'kîd etme.

²⁶² -Ra'd Sûresi, âyet 43.

²⁶³ -**Teb'îd**: Taksim etmek, parçalamak, bölük bölük etmek.

²⁶⁴ -Dehr (İnsan) Sûresi, âyet 6.

²⁶⁵ -**İsti'lâ'**: Gâlib olmak, hâkim olmak, büyüklük göstermek, yükselmek, üstün çıkma ve üstün gelme anlamlarınadır.

²⁶⁶ -Âl-i İmrân Sûresi, âyet 75.

²⁶⁷ -**İsti'tâf**: Şefkât talep etmek, yardım ve merhamet dilemek.

2-(Min: مِنْ)

“...den” ma'nâsına olup başlangıç için gâye edâtıdır. Buradaki gâyeden maksat, mesâfedir. (دَهَبْتُ مِنَ الْعِرَاقِ إِلَى الْهِيَازِ) *Irak'dan Hicâz'a gittim*) denilmesi gibi ki gitmenin, Irak'dan başlayıp Hicâz'a kadar devam etdiğini ifâde eder.

Bu ibtidâî gâye, ba'zan zaman ifâde eder. (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنْ)

Bu ibtidâî gâye, ba'zan zaman ifâde eder. (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنْ)
Kulunu, (Muhammed aleyhi's-selâm'ı), **bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya kadar götür**en (Allâhü Teâlâ, her türlü nakîsalardan) **münezzedir**)²⁶⁸ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

Ba'zan da mekân ifâde eder. (لَمَسْجِدًا أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ)
Ta ilk gününde temeli takvâ üzerine kurulan mescid, senin, içinde kıyâma durmana elbet daha lâyıkdır)²⁶⁹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

(وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ)²⁷⁰ (Min: مِنْ) edâtı, ba'zan teb'îz için olur.
İnsanlardan kimi de, kendileri îmân etmiş olmadıkları halde -Allâh'a ve âhret gününe inandık- der)²⁷¹ âyet-i kerîmesinde ve (*Taamdan yedim* : أَكَلْتُ مِنَ الطَّعَامِ) olduğu gibi.

(فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ) (Min: مِنْ), ba'zan beyân için olur.
O halde murdardan, putlardan kaçın)²⁷² âyet-i kerîme'sinde olduğu gibi.

(يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ) (Min: مِنْ), ba'zan ta'lîl için olur.
Ölüm korkusu ile yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına tıklarlar)²⁷³ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (لِأَجْلِ الصَّوَاعِقِ) ma'nâsınadır.

²⁶⁸ -İsrâ' Süresi, âyet 1.

²⁶⁹ -Tevbe Süresi, âyet 108.

²⁷⁰ -Teb'îz: Kısım kısım ayırma, parçalama.

²⁷¹ -Bakara Süresi, âyet 8.

²⁷² -Hacc Süresi, âyet 30.

²⁷³ -Bakara Süresi,âyet 19.

(Min: مِنْ), ba'zan bedel için olur. **Âhiretten vaz geçip yalnız dünyâ hayâtına mı râzı oldunuz**²⁷⁴ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (بَدَلًا) ma'nâsıdır.

(Min: مِنْ), ba'zan (ب: Bâ') ma'nâsında kullanılır. **Onu, Allah'ın emri ile saklarlar**²⁷⁵ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (بِأَمْرِ اللَّهِ) ma'nâsıdır.

(Min: مِنْ), ba'zan (إِلَى: İlâ) gibi gâye için olur. **Ona yakın oldum** cümlesinde olduğu gibi ki (إِلَيْهِ) ma'nâsıdır.

(Min: مِنْ) edâtı, ba'zan da sıla olarak -ya'ni zâid olarak- kullanılır. **Bana bir kimse gelmedi** (مَا جَاءَنِي مِنْ أَحَدٍ : ما جاءني من أحد) cümlesinde olduğu gibi ki (مَا جَاءَنِي أَحَدٌ) ma'nâsıdır.

3-(إِلَى: İlâ)

“...e, a” ma'nâsına olup sonuç için bir gâye edâtıdır ki (Min: مِنْ) edâtının zıddıdır. Muğayyâ (*ibtidâ'*) denilen mâ-kabl'inin, gâye (*intihâ'*) denilen mâ-ba'd'ine kadar imtidâd etdiğini gösterir. Ba'zan da bu gâyenin o muğayyâyâ dâhil olduğuna delâlet eder. (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى) **Kulunu** (Muhammed aleyh's-selâm'ı) **bir gece Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya kadar götürün** (Alâhü Teâlâ, her türlü noksan sıfatlardan) **münezzehdir**²⁷⁶ âyet-i kerîmsinde olduğu gibi ki burada, *ibtidâ'* ve *intihâ'* olan iki gâye arasındaki mesâfe ifâde edilmiş oluyor.

Kendisinde (إِلَى: İlâ) edâtı bulunan bir cümlede, (إِلَى: İlâ) edâtının üst tarafı -ya'ni söz başı veyâ muğayyâ-, eğer gâyeye mütenâvil olursa -ya'ni gâye ile aynı şey' olursa-, gâye muğayyânın hükmüne dâhil olur. Bu halde gâye, ister kendi zâtı ile kâim olan şey'lerden olsun isterse olmasın, müsâvîdir.

Meselâ, (وَإِذْ يَكْتُمُ إِلَى الْمَرَافِقِ) **Ellerinizi dirseklerinize kadar** (dirsekler ile birlikte) **yıkayınız**²⁷⁷ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki burada, ellerin dirseklerle kadar şumûlü (*tenâvilü*) vardır. Çünkü dirsekler de

²⁷⁴ -Teve Sûresi, âyet 38.

²⁷⁵ -Ra'd Sûresi, âyet 11.

²⁷⁶ -İsrâ' Sûresi, âyet 1.

²⁷⁷ -Mâide Sûresi, âyet 6.

ellerden, kollardan sayılır. Dirsekler ise bi'z-zât kâim değildir, belki ellerden ma'düddür. Bu bakımdan dirsekler, vücûd i'tibârî ile değil tekellüm i'tibârî ile bir gâyedir. Bunun için bu gâye, muğayyâya dâhil olur. Fakat bu gâyenin ötesinde bir şey' varsa o şey', muğayyâ hükmüne dâhil olmaz. İşte bundan dolayıdır ki abdestde, dirsekleri yıkamak vâcib (*farz*) olur. Fakat dirseklerden ilerisini yıkamak vâcib olmaz.

Aynı şekilde (أَكَلْتُ السَّمَكَةَ إِلَى رَأْسِهَا) : *Balığı başına kadar yedim*) cümlesinde olduğu gibi ki burada balığın, gâye olan başa şumulü vardır ve baş, bi'zâtihî kâimdir. Bunun için de bu söz, balığın, başı ile berâber yenilmiş olduğunu ifâde eder.

Kezâ (قَرَأْتُ الْكِتَابَ مِنْ أَوَّلِهِ إِلَى آخِرِهِ) : *Kitâbı başından sonuna kadar okudum*) cümlesinde olduğu gibi ki kitâbın her tarafının okunmuş olduğu ifâde edilmiş olur.

(إِلَى) : İlâ) edâtının üst tarafı -ya'ni söz başı veyâ muğayyâ-, eğer gâyeye mütenâvil olmazsa -ya'ni gâye ile aynı şey' olmazsa-, gâye muğayyânın hükmüne dâhil olmaz. Bu halde gâye, ister kendi ile kâim olsun ister olmasın, müsâvîdir.

Meselâ, (أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ) : **Orucu, geceye kadar tamamlayınız**)²⁷⁸ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki burada orucun, gâye olan geceye şumulü yoktur. Bunun için gece, oruc vaktine dâhil değildir. Bu bakımdan gece, tekellüm i'tibârî ile değil vücud i'tibârî ile bir gâyedir. Bu sebep ile de gâye, muğayyâya dâhil olmaz. Bu halde (إِلَى) : İlâ) edâtı, muğayyâdaki hükmün gâyeye kadar imtidâdını ifâde etmiş olur ve bu hüküm, gâyeye gelince nihâyet bulur.

Aynı şekilde (بَعْتُكَ مِنْ هَذَا الْحَائِطِ إِلَى هَذَا الْحَائِطِ) : *Sana, bu divardan şu divara kadar satdım*) cümlesinde olduğu gibi ki burada, iki dıvar arasındaki yerin satılmış olduğu, fakat dıvarların bu satışa dâhil olmadığı ifâde edilmiş olur.

Kezâ (بَعْتُ هَذَا الْبُسْتَانَ إِلَى حَائِطِهِ) : *Bu bostanı divarına kadar satdım*) cümlesinde olduğu gibi ki burada, bostanın dıvara şumulü yoktur. Dıvar ise, bi-nefsihî kâim olan bir şey'dir. Bunun için bu bostanın satışına, dıvarı dâhil olmuş olmaz.

²⁷⁸ -Bakara Sûresi, âyet 187.

(إلى : İlâ) edâtından evvel, gâye muğayyâyâ dâhil olmuş ise bu gâye, (إلى : İlâ) edâtının gelmesi ile muğayyâdan hâriç kalmaz ve muğayyânın hukmüne dâhil olur. Aksine olarak gâye muğayyâyâ dâhil olmamış ise bu gâye, (إلى : İlâ) edâtının gelmesi ile muğayyâdan hâriç kalır ve muğayyânın hukmüne dâhil olmaz. Çünkü **“Şekk ile yakîn zâil olmaz”**.

4-(عَنْ : An)

Mücâveze ve taaddî için bir edâtdır ki ba’zan **“...den, dan”** ile, ba’zan da **“...tarafından”** ile terceme edilir. (إِذْخَلَّ عَنِ الدُّنْيَا : *Dünyâdan göç etdi*) ve (وَكَلْتُ عَنِ الْغَيْرِ : *Başkası tarafından vekil ta’yîn olundum*) cümlelerinde olduğu gibi.²⁷⁹

(عَنْ : An), ba’zan zâid için olur ve terceme edilmez. (مَا أَعْنَى عَنْهُ مَالُهُ : **Ona malî fâide vermedi**)²⁸⁰ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

(عَنْ : An), ba’zan -zâid (مَا : Mâ)- ile birleşerek (عَمَّا : Ammâ) şeklinde zarf edâtı olur. (أَجِيءُ عَمَّا قَرِيبٍ : *Yakında gelirim*) cümlesinde olduğu gibi.

(عَنْ : An), ba’zan (لَ : Lâm) ma’nâsında kullanılır. (هَذَا إِحْسَانٌ لَكَ عَنْ : *Bu, sana, ihsânından dolayı bir ihsândır*) cümlesinde olduğu gibi.

(عَنْ : An), ba’zan (عَلَى : Alâ) ma’nâsında kullanılır. (يَذُومُ إِسْمُهُ عَنْ أَلْسِنٍ : *Adı, insanların dilleri üzerinde devam eder*) cümlesinde olduğu gibi.

(عَنْ : An), ba’zan da (بَعْدَ : Ba’d) ma’nâsında kullanılır. (رَأَيْتُ غَرَابَةً عَنْ : *Bir ğarâbetden sonra diğeri bir ğarâbet gördüm*) cümlesinde olduğu gibi.

5-(عَلَى : Alâ)

“Üzerine” ma’nâsına olup sûreten ve ma’nen bir isti’lâ’ edâtdır.

²⁷⁹ -Mücâveze: Sınırı aşma, bağışlama, göz yumma.

Taaddî: Geçme, öteye geçme, saldırma, fiilin geçişli halde olması.

²⁸⁰ -Tebbet Sûresi, âyet 2.

(*رَكِبْتُ عَلَى الْفَرَسِ* : *At üzerine bindim*) cümlesinde sûreten (*hakikaten*), ve (*لَهُ حُكْمٌ عَلَى النَّاسِ* : *Onun, insanlar üzerine hukmü cârîdir*) cümlesinde ma'nen, olduğu gibi.

(*لِفُلَانٍ عَلَى الْف*) Lüglân'ın edâtı, şer'î şekli i'tibâriyle vücûb ifade eder. (*Filân için üzerimde bin kuruş vardır*) cümlesinde olduğu gibi ki burada, borca haml olunup verilmesi lâzım gelir. Fakat buna muttasıl olarak *-vedîa : emânet-* sözü ilâve edilirse o zaman vücûb, bu vedîanın hifz edilmesine haml olunur.

(*Alâ* : *على*), ba'zan (*مع* : *mea*) ma'nâsına musâhabe için olur.²⁸¹ (*وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى* : *Malını -Allâh sevgisi ile yâhud mala olan sevgisine râğmen- akrabaya veren...*)²⁸² âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (*مع حُبِّهِ لَهُ*) ma'nâsındadır.

(*Alâ* : *على*), ba'zan (*ل* : *lâm*) ma'nâsına ta'lîl içi olur.²⁸³ (*وَلِكَبِّرُوا اللَّهَ*) **Size hidâyet buyurduğu vech üzere, tekbîr ile Allâh'ı büyütmenez içindir**)²⁸⁴ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (*لِهِدَايَتِهِ إِيَّاكُمْ*) ma'nâsındadır.

(*Alâ* : *على*), ba'zan (*ب* : *Bâ'*) ma'nâsına muâveza için olur.²⁸⁵ (*بِعُتَاكَ*) *Bu kitâbı sana yüz dirheme satın aldım*) cümlesinde olduğu gibi ki (*بِعُتَاكَ بِمَائَةٍ*) ma'nâsındadır.

Bu şekilde *-nikâh, bey' ve icâre gibi-* muâvezâta dâhil olan (*على* : *Alâ*) edâtı, (*ب* : *Bâ'*) edâtı gibi, ıvez ma'nâsını ifade eder.

(*Alâ* : *على*), ba'zan da şart için olur ve mâ-ba'd'inin mâ-kabl'ine şart olduğunu anlatır. (*يُبَايِعُكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكَ بِاللَّهِ شَيْئاً*) **Allâhü Teâlâ'ya hiçbir ortak edinmemek üzere seninle mübâyeada bulunurlar**)²⁸⁶ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

6-(*ل* : *Lâm*)

²⁸¹ -**Musâhabe**: Sohbet etme, konuşma, görüşme

²⁸² -Bakara Sûresi, âyet 177.

²⁸³ -**Ta'lîl**: Sebep, bahâne gösterme, gösterilme, uygun bir sebep bulma.

²⁸⁴ -Bakara Sûresi, âyet 185.

²⁸⁵ -**Muâveza**: Değiş-tokuş ile, trampa ile. Hileli, dalavereli iş, dânişıklı döğüş.

Ivez: Bedel, karşılık, karşılık olarak verilen şey'.

²⁸⁶ -Mümtehine Sûresi, âyet 12.

“İçin” ma’nâsına olup ta’lîl ve tahsîs edâtıdır. Ya’nî, ya bir şey’in illetini beyan eder. (ضَرَبْتُ زَيْدًا لِتَأْدِيبِ : Zeyd’i te’dîb için döğdüm) cümlesinde olduğu gibi. Veyâ bir şey’in diğer bir şey’e -ya’nî üzerine dâhil olup esire okutduğu şey’e- irtibat ve münâsebetini ifâde eder. Bu irtibat ve münâsebet,

a-Mülkiyet i’tibâriyle olur. (الْمَالُ لَزَيْدٍ : Mal, Zeyd’in mülküdür) cümlesinde olduğu gibi.

b-Temlik i’tibâriyle olur. (وَهَبْتُ الْمَالَ لَزَيْدٍ : Malı, Zeyd’e bağışladım) cümlesinde olduğu gibi.

c-İstihkâk i’tibâriyle olur. (اَلشَّرَفُ لِلْعُلَمَاءِ : Şeref, ulamâ’ya lâyıkdır) cümlesinde olduğu gibi.

d-Nisbet i’tibâriyle olur. (هَذَا ابْنُ زَيْدٍ : Bu Zeyd’in oğludur) cümlesinde olduğu gibi.

Bir **cerr** harfî olan meksûr (ل :lâm) harfî,

Ba’zan târih ma’nâsını ifâde eder. (اِغْتَكِفْتُ لِعَشْرِ بَاقِينَ مِنْ رَمَضَانَ : Ramazandan on gün kalarak i’tikâf etdim) cümlesinde olduğu gibi.

Ba’zan bir âkıbet ma’nâsını ifâde eder. (اِنْسَانَ : İnsan, âkıbet ölmek için doğurulur) cümlesinde olduğu gibi

Ba’zan zarfîyyet ma’nâsını ifâde eder.(صُومُوا لِرُؤْيَيْهِ : Hilâlin görüldüğünde oruç tutunuz) cümlesinde olduğu gibi.

Ba’zan da zâid için olur. (لَا أَبَاَهُ : Onun babası yokdur) cümlesinde olduğu gibi.

Not :

Meksûr (ل :Lâm) harfî, müsteğâs bir isim evvelinde ve mütekellim (ي :yâ’) sından başka zamirler evvelinde meftûh (üstün) okunur. ²⁸⁷
(يَا لَزَيْدٍ), (لَكَ), (لَنَا), ve (لَهُ) misallerinde olduğu gibi.

7-(في : Fî)

“...de, da” ma’nâsına olup zarfîyyet edâtıdır ki zaman ve mekân zarfları olabilirler. (وَادْعُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ : Sayılı günlerde Allâh’ı zikir

²⁸⁷ -Müsteğâs: Kendisinden yardım istnilen şey’, kimse, Allâhü Teâla.

edin -Tekbîr alın-)²⁸⁸ ve (**Mescidlerde i'tikafda bulunduğunuz zaman kadınlarınıza yaklaşmayın**)²⁸⁹ âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi.

Ba'zan da bir şey'in diğeri bir şeye hakîkaten veyâ mecâzen duhûl ettiğini ifâde eder. (**Zeyd evdedir** : زَيْدٌ فِي الْبَيْتِ) ve (**النَّجَاهُ فِي الصِّدْقِ** : **Kurtuluş doğruluktadır**) cümlelerinde olduğu gibi.

(فَاذْخُلُوا فِي : Fi), ba'zan (**Mea** : مَع) için olur. (**فَاذْخُلُوا فِي** : **İns ve cinden sizden evvel geçmiş ümmetlerle birlikte siz de girin bu ateşin içine**)²⁹⁰ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

(وَلَوْ لَا فَضَّلَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ : Fi), ba'zan (**Lâm** : ل) için olur. (**وَلَوْ لَا فَضَّلَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ** : **Eğer dünyâda ve âhîretde Allâh'ın fazl-ü rahmeti üstünüzde olmasaydı içine daldığınız yaygaradan dolayı sizi her halde çok büyük bir azâb çarpardı**)²⁹¹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki burada (**فِي مَا**) daki (**Fi**), ta'lîl içindir.

(**وَأَصْلَبْتُمْ** : Fi), ba'zan (**Alâ** : عَلَى) için olur. (**وَأَصْلَبْتُمْ** : **Sizi, muhakkak hurma dallarına asacağım**)²⁹² âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (**عَلَى الْجُدُوعِ**) ma'nâsındır.

(**فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي** : Fi), ba'zan (**Îlâ** : إِلَى) için olur. (**فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي** : **Onlar ellerini ağızlarına itip (kapatdılar)**)²⁹³ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (**إِلَى أَفْوَاهِهِمْ**) ma'nâsındır.

(**بِعَنَّاكَ ذِرَاعًا** : Fi), ba'zan da (**Min** : مِنْ) gibi- teb'îz için olur. (**بِعَنَّاكَ ذِرَاعًا** : **Sana libasdan bir arşın veyâ arzdan bir fidan satdım**) cümlesinde olduğu gibi ki (**مِنْهَا**) ma'nâsındır.

²⁸⁸ -Bakara Suresi, âyet 203.

²⁸⁹ -Bakara Sûresi, âyet 187.

²⁹⁰ -A'râf Sûresi, âyet 38.

²⁹¹ -Nûr Sûresi, âyet 14.

²⁹² -Tâ Hâ Sûresi, âyet 71.

²⁹³ -İbrâhim Sûresi, âyet 9.

Not :

Zarflar, “Zaman zarfları” ve “Mekân zarfları” diye iki kısma ayrılırlar.

Bunlardan Zaman zarfları, hem ma'nâya hem de gözle görülmeyen şey'lere mahsusdur. (صُمْتُ فِي رَمَضَانَ : Ramazanda oruç tuttum) cümlesinde olduğu gibi ki buradaki (فِي : Fî) edâtı, bir zaman zarfıdır. Oruç tutmak ise, bir ma'nâ ve gözle görülmeyen bir şey'dir.

Mekân zarfları ise, hem ma'nâya, hem de zevâta mahsusdur. (زَيْدٌ فِي رَاحَةِ الْمَرْءِ فِي نَيْبِهِ : Kişinin râhatı kendi evindedir) cümlelerinde olduğu gibi ki buradaki (فِي : Fî) edâtları da, bir mekan zarfıdır. Birincisindeki mazrûf -ya'ni Zeyd-, zâtdır. İkincisindeki mazrûf -ya'niistirâhat-, bir ma'nâdır.

İstisnâ' harfleri (حُرُوفُ الْإِسْتِثْنَاءِ)

İstisnâ' edâtları, bir şey'i diğer bir şey'den çıkarırlar ve ona dâhil bulunmadığını gösterirler. Eğer bu çıkarma olmasa, bu iki şey'den birisinin diğerine hakikaten veyâ hukmen dühûlü lâzım gelir. Bunların başlıcaları şunlardır:

1-(إِلَّا : İllâ),	6-(لَا سِيَّعًا : Lâ-siyyemâ),
2-(غَيْرَ : Ğayr),	7-(حَاشَا : Hâşâ),
3-(سِوَى : Sivâ),	8-(بَيْدَ : Beyde),
4-(مَاعَدَا : Mâ-adâ),	9-(بَلْهَ : Belhe).
5-(مَا حَالَآ : Mâ-halâ),	

1-(إِلَّا : İllâ)

Bir istisnâ' edâtıdır. Muttasıl ve munfasıl olmak üzere iki kısımdır. (لِي عَلَيْهِ ثَلَاثٌ دِرْهَمٍ إِلَّا وَاحِدَةً : Benim onda, bir dirhemi müstesnâ' olmak üzere, üç dirhem alacağım vardır) cümlesinde olduğu gibi ki burada her ikisi de vardır. Çünkü müstesnâ', müstesnâ' minh'in cinsinden olduğu için bir muttasıl istisnâ' olur. Üç dirhemden bir dirhem istisnâ' edildiği için de iki dirhem kaldığı itiraf edilmiş olur ki bu da bir munfasıl istisnâ' olur.

2-(Ġayr: غَيْر)

“Başka” ma’nâsına bir istisnâ’ edâtıdır ki izâfet ile kullanılır. (مَارَأَيْتُ أَحَدًا غَيْرَ زَيْدٍ : *Zeyd’den başka bir kimse görmedim*) cümlesinde olduğu gibi.

Ba’zan da mâ-kabl’ine sıfat olur. (لَا إِلَهَ غَيْرُهُ : *O’nun gayri ilâh yokdur*) cümlesinde olduğu gibi.

Ba’zı hallerde de, mâ-kabl’ine sıfat olduğu gibi (إِلَّا : İllâ) ma’nâsına da haml olunabilir. Meselâ (لِفُلَانٍ عَلَيَّ دِرْهَمٌ غَيْرُ دَانِقٍ) ibâresindeki (Ġayr: غَيْر) kelimesi, merfû’ okunarak dirheme sıfat yapılırsa, tam bir dirhem ifâde edilmiş olur. Fakat mensûb okunursa (إِلَّا : İllâ) ma’nâsına olmuş olur ki bu halde de, *bir dirhem bir dâniki müstesnâ olmak üzere, geri kalan kısmı-* ifâde edilmiş olur.

Bunun için birinci sûretdeki ma’nâ, *-Filânın bende, dânikin gayri olan, bir dirhem alacağı vardır-* meâlinde olur.

İkinci sûretdeki ma’nâ ise, *-Filânın bende, bir dâniki müstesnâ’ olmak üzere, bir dirhem alacağı vardır-* meâlinde olur.²⁹⁴

3-(Sivâ veyâ Sevâ: سَوَى - سَوَى)

(ما سَوَى : Ġayr) gibi “Başka” ma’nâsına bir istisnâ’ edâtıdır. (مَا سَوَى : *Allâh’dan başkası fânîdir*) cümlesinde olduğu gibi.

4-(Adâ veyâ Mâ-adâ: عَدَا - مَاعَدَا)

(Ġayr: غَيْر) gibi “Başka” ma’nâsına bir istisnâ’ edâtıdır ki dâhil olduğu kelimeler, mensûb okunur. (مَا رَأَيْتُ حَاكِمًا مَاعَدَا زَيْدًا : *Zeyd’den başka hâkim görmedim*) cümlesinde olduğu gibi.

5-(Mâ-halâ: مَا حَالَ)

(Mâ-adâ: مَاعَدَا) gibi “Başka” ma’nâsına bir istisnâ’ edâtıdır ki dâhil olduğu kelimeler, mensûb okunur. (أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَّحَالًا لِلَّهِ بَاطِلٌ : *Biliniz ki Allâh’dan başka her şey’ fânîdir*) cümlesinde olduğu gibi.

²⁹⁴ -**Dânik:** Sütüs dirhem -ya’nî altıda bir dirhem- demektir. İki kirat ağırlığına da denir ki bir kirat, beş arpa ağırlığıdır.

6-(لَأَسِيْمًا : Lâ-siyyemâ)

“Bâ husûs” ve “Bi'l-hâssa” ma'nâlarına olup mâ-ba'd'ini mâ-kabl'ine tercih eder ve mâ-ba'd'i, muzâfun ileyh olarak mecrûr olur. (زَيْدٌ عَالِمٌ لَأَسِيْمًا شَاعِرٍ : Zeyd âlimdir, bi'l-hâssa şâirdir) cümlesinde olduğu gibi.

Ba'zan da mâ-ba'd'i, mahzûf bir mübtedâ'nın haberi olarak merfû' da olabilir.

7-(حَاشَا : Hâşâ)

İstisnâ' edilen bir şey'i, tenzîh için kullanılır ve dâhil olduğu kelimeyi mecrûr okutur. (اِنْسَانٌ فِي الْعُقَلَةِ حَاشَا اَلْاَنْبِيَاءِ : İnsanlar gaflettedir, Peygamberler ise bundan münezzehdir) cümlesinde olduğu gibi.

Ba'zan da (حَاشَا لِلّٰهِ) şeklinde kullanılır ki “Meâze'llâh : Allâh korusun” ma'nâsıdır.

8-(بَيْدٌ : Beyde)

(اِنَّ : Enne) lâfzı ile birlikte (لَكِنْ : Lâkin) ma'nâsında kullanılır. (اِنَّ عِلْمَ لَهٗ بَيْدٌ اِنَّهُ عَاقِلٌ) : O'nun ilmi yokdur, lâkin akıllıdır) cümlesinde olduğu gibi.

Ba'zan da “Şu kadar var ki...” diye terceme edilir.

9-(بَلَّةٌ : Belhe)

Ba'zan (سِوَى : Sivâ) ve (مِنْ غَيْرٍ : Min ğayri) ma'nâsını ifâde eder. (بَلَّةٌ زَيْدٍ : Zeyd'den başka) cümlesinde olduğu gibi.

Ba'zan da “Bambaşka” ma'nâsını ifâde eder. (اَخَذْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ

Sâlih kullarım için gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, insanların hatırlarına gelmedik şey'leri hazırladım ki bunlar sizin muttali' olduğunuz şey'lerden bambaşkadır) Hadîs-i kudsi'sinde olduğu gibi.²⁹⁵

²⁹⁵ -Kırk Kudsi Hadis, ss. 18. Aliyyü'l-Kârî.
(Hasen Husnû Erdem tercemesi)

Şart edâtları (أَدَوَاتُ الشَّرْطِ)

Bu türlü edâtlar, bir şey'in vücûdünün diğer bir şey'in vücûdüne taallûk ve tevakkuf etdiğini bildirir. Bunlardan bir kısmı harfiyye ve bir kısmı da ismiyye'dir. Bir kısmı muzârî bir fiili cezm eder, diğer bir kısmı ise cezm etmez. Başlıcaları on tâne olup şunlardır:

1-(إِنْ : İn),	6-(لَوْلَا : Lev-lâ),
2-(إِذَا : İzâ),	7-(كَلَّمَا : Külle mâ),
3-(إِذْ : İz),	8-(مَتَى : Metâ),
4-(إِذَا مَا : İzâ-mâ),	9-(مَنْ : Men),
5-(لَوْ : Lev),	10-(مَا : Mâ).
1-(إِنْ : İn).	

Hemze'nin kesri ile (إِنْ : İn) olup “Eğer, ise” ma'nâsındadır. Üzerine dâhil olduğu mâzî bir fiile, muzârî' -ya'nî *istikbâl*- ma'nâsı verilir ve dâhil olduğu muzârî' bir fiili de cezm eder. (إِنْ جَاءَكُمْ بِنَبَأٍ) : *Eğer size bir haber gelirse*) ve (إِنْ تُعْطِيَ الْكِتَابَ أُعْطِيكَ مِثْلَهُ) : *Bana kitâbı verirsen sana parasını veririm*) cümlelerinde olduğu gibi ki ikinci misâlde, paranın verilmesi kitâbın verilmesine ta'lîk edilmiştir. Bunun için burada (إِنْ : İn) edâtı şart, (تُعْطِيَ الْكِتَابَ) sözü bir şart cümlesi ve (أُعْطِيكَ مِثْلَهُ) sözü de bir cezâ' cümlesidir.

Şart için olan (إِنْ : İn) edâtı, vücûde gelip gelmemek arasında mütereddid bulunan bir şeyê dâhil olur. Fakat kat'i olarak vücud bulması veyâ kat'î olarak intifâ' etmesi mümkün olan bir şey'e dâhil olmaz. Meğer ki bir nükteye mebnî olsun. Meselâ, (إِنْ جَاءَ زَيْدٌ فَكَرِمُهُ) : *Zeyd gelirse ona ikram et*) denilmesi doğru olur. Fakat Zeyd zâten gelmiş veyâ vefât edip gelmesi mümkün bulunmamış olursa, böyle denilmesi doğru olmaz.

Bu esâsa göre mevcut bir şarta ta'lîk tencîzdür.²⁹⁶ Bunun için bir kimse zevcesine (إِنْ جَاءَ فُلَانٌ مِنْ سَفَرٍ فَانْتِ طَالِقٌ) : *Filân, seferinden gelirse benden boşsun*) dese ve o kimse de gelmiş bulunsa, talâk vâki' olur.

²⁹⁶ -Tencîz: Sona erdirmе, sonuç, bir şey'i neticelendirme, va'd edilen bir şey'i yerine getirme.

Aksine olarak vücûdü âdeten mümteni' bir şarta ta'lîk ise bâtıldır. Bunun için vefât etmiş bir şahıs hakkında (*Filân*, : *إِنْ جَاءَ فَلَانَ فَأَنْتِ طَالِقٌ*) denilse, bununla talâk vâki' olmaz.

2-(*إِذَا* : *İzâ*).

"...Zaman" ve "...İse" ma'nalarına bir şart edâtıdır ki kûfi'ler ile Basrî'ler arasında ihtilâf vardır.

Kûfi'lere göre, şart ile zarf arasında müşterek bir edâtıdır. Bu bakımdan,

a-Ba'zan yalnız zarf için olur. (*وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى* : **Kasem olsun -karanlığı ile ortalığı kapladığı zaman- geceye**).²⁹⁷ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

b-Ba'zan da yalnız şart için olur. (*إِذَا تَصَبَّكَ خِصَابَةٌ فَتَجَمَّلَنَّ* : *Sana bir fakr-u zarûret isâbet ederse güzelce sabr et*) cümlesinde olduğu gibi.

Basrî'lere göre ise,

a-Zarf için mevzû'dur ve yalnız zarfiyyet için kullanılır. Şart ve ta'lîk ma'nâsı mülâhaza olunmaz. (*وَالصُّبْحِ إِذَا بَدَى* : *Sabah belirmediği vakit*) cümlesinde olduğu gibi.

b-Ba'zan da zarf ma'nâsı sükût etmeksizin şart için kullanılır. (*إِذَا دَهَبَتْ دَهْبَتْ* : *Gideceğin zaman ben de giderim*) cümlesinde olduğu gibi ki burada, mütekellim, kendisinin gitmesini, muhâtabın gitmesine ta'lîk etmiştir.

Bu iki görüşden birincisini İmâm A'zam, ikincisini de İmâmeyn kabûl eder ve buna göre de hüküm değişik olur.

Meselâ, bir kimse zevcesine (*إِذَا مَاطَلْتُكَ فَأَنْتِ طَالِقٌ* : *Seni boşamadığım zaman sen boşsun*) dese,

İmâm A'zam'a göre, zevc ile zevceden birisi vefât etmedikçe bununla talâk vâki' olmaz.

İmâmeyn'e göre ise, bu sözü müteâkib talâk vâki' olur. Çünkü talâk, tatlıkden hâlî bir zamana izâfe edilmiştir. Bu zaman ise, bu sözü müteâkib sükût edilir edilmez tahakkuk eder.

²⁹⁷ -Leyl Sûresi, âyet 1.

(إِذَا : İzâ) Edâtı, isim cümlesi evvelinde müfâcât için olur ve “ansızın, bir de bakılır ki” diye terceme edilir.²⁹⁸ (إِذَا هُمْ يَذْهَبُونَ : Bir de bakarsın ki onlar gidiyorlar) cümlesinde olduğu gibi.

3-(إِذٌ : İz).

“...O zaman” ma’nâsına gelen ve geçmiş zamâna (mâzîye) delâlet eden bir zarf edâtıdır. (جِئْتُكَ إِذْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ : Güneş doğduğu zaman sana geldim) ve (إِذْ كُنْتُ مُتَعَلِّمًا : Müteallim (öğrenen) olduğum zaman) cümlelerinde olduğu gibi.

Ba’zan, (يَوْمٌ : Yevm), (حِينٌ : Hîne), (وَاقْتٌ : Vakt) ve (عَامٌ : Âmm) gibi kelimelerin sonuna dâhil olur ve (يَوْمِي : yevme-izin), (حِينِي : Hîne-izin), (وَاقْتِي : vakte-izin) ve (عَامِي : âmme-izin) diye okunur. (O günkü gün), (öyle olduğu zaman), (o vakit) ve (o yıl) diye de terceme edilir.

Ba’zan ta’lîl için olur. (بَجَحْتِ إِذْ اِجْتَهَدْتُ : İctihâd etdiğim için necât buldum) cümlesinde olduğu gibi ki (لِاجْتِهَادِي) ma’nâsınadır.

Kezâ, (جِئْتُ إِذْ رَأَيْتُكَ : Seni gördüğüm için geldim) cümlesinde olduğu gibi.

Ba’zan da müfâcât için olur. (خَرَجْتُ إِذْ ذَاهَبْتُ : Çıkdım, bir de baktım ki o gitmiş) cümlesinde olduğu gibi.

4-(إِذَا مَا : İzâ-mâ).

“Ne zaman” diye terceme edilip zarf olarak kullanılır. Fakat bu arada, dâimâ şart ma’nâsını da ihtivâ’ eder. (إِذَا مَا تَأْتِي أُكْرِمُكَ : Ne zaman bana gelersen sana ikram ederim) cümlesinde olduğu gibi.

5-(لَوْ : Lev).

“...Olsaydı” ma’nâsına olup mâzîye mahsûs bir şart edâtıdır. (لَوْ جَاءَ : Zeyd gelseydi elbetde onu görürdüm) cümlesinde olduğu gibi.

(لَوْ : Lev) edâtı, müzâri’ bir fiilin üzerine dâhil olursa, ma’nâsını mâzîye tahvîl eder. (لَوْ يَعْلَمُ الْمَرْءُ قَدْرَ حَيَاتِهِ لَمَا يُضِيعُهُ : İnsan, hayatının kadrini bilseydi onu zâyî’ etmezdi) cümlesinde olduğu gibi.

²⁹⁸ -Müfâcât: Ansızın vâki’ olma, oluverme, ansızın erişme.

Not :

(لَوْمًا : Lev-mâ) kelimesi, ba'zan (اَللَّا : Ellâ) kelimesi gibi teşvîk ve tahzîz edâtı olur. Ba'zan da (لَوْلَا :Lev-lâ) ma'nâsında kullanılır.

7-(كَلَّمَا : Küllema).

Şartın tekerrürü ile cezâ'nın tekrârını ifâde etmek ma'nâsına, ef'âlin umûmunu ifâde eder, *-ya'nî şart olan fiil tekerrür etdikce cezâ' da dâimâ tekerrür eder-*. (كَلَّمَا تَضَحَّتْ جُلُودُهُمْ بَدَلْنَاكُمْ جُلُوداً غَيْرَهَا لِيُرَوْا الْعَذَابَ) :

Derileri pişdikce, azâbı tadıp durmaları için, onları başka deriler ile (yenileyip) değiştireceğiz³⁰² âyeti kerîmesinde olduğu gibi.

8-(مَتَى : Metâ).

“**Ne zaman**” ma'nâsına olup mutlak ve mübhem bir vakit edâtıdır ki üç zamandan birine hâss değildir. Şart ma'nâsını ifâde eder ve şartıyyet ma'nâsı, hiçbir zaman kendisinden sâkit olmaz. Bununla berâber zarf ma'nâsı da kendisinden zâil olmaz. Dâimâ vücûd ile adem (*varlık ile yokluk*) arasında mütereddid bulunan şey'lere dâhil olur. Meselâ, bir kimse zevcesine hitâben (أَنْتِ طَالِقٌ مَعِيَ لَمْ أَطْلُقْكِ) : *Seni ne zaman boşamazsam sen boşsun*) dese, bu sözü müteâkib hemen talâk vâki' olur. Çünkü şart *-ya'nî boşamaksızın geçen bir an-* tahakkuk etmiş olur.

Kezâ, bir kimse zevcesine (أَنْتِ طَالِقٌ مَعِيَ شِئْتِ) : *Sen, dilediğin zaman boşsun*) dese, talâkı, zevcesine tefvîz etmiş olur. Bu halde kadın, nefsini, dilediği zaman tatlik edebilir. Çünkü (مَتَى : Metâ) edâtı, burada mübhemdir, ya'nî belli olmayan bir zaman edâtıdır.

(مَتَى :Metâ) kelimesi, ba'zan da zamandan suâle mevzû' olan bir istifham edâtı olur. (مَتَى قَرَأْتَ) : *Ne zaman okudun?*) ve (مَتَى هُوَ) : *O ne zaman*) cümlesinde olduğu gibi.

Not :

(مَتَى مَا : Metâ-mâ) kelimesi de (مَتَى : Metâ) gibi olup aynı hükümleri ihtivâ' eder.

9-(مَن : Men).

³⁰² -Nisâ' Süresi, âyet 56.

“**Kim ki**” ma’nâsına olup akıl sâhiblerine mahsûs bir şart edâtıdır. (**Kim ki zerre miktârı bir hayır yaparsa onun** (sevâbını) **görecektir**)³⁰³ ve (**Kim de zerre miktârı bir şerr yaparsa onun** (cezâ’sını) **görecektir**)³⁰⁴ âyet-i kerîmelerinde ve (**Kim ki bir şey’e çalışırsa ona nâil olur**) cümlesinde olduğu gibi.

(**Bu** مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ) (Men: Men) edâtı, ba’zan istifhâmiyye olur. (**Bu çürümüş kemiklere kim can verebilir?**)³⁰⁵ âyet-i kerîmesinde ve (مَنْ جَاءَكَ : *Sana kim geldi*) cümlesinde olduğu gibi.

Ba’zan mevsûfe olur. (فَاقِ زَيْدٌ عَلَيَّ مِنْ عَدَاؤِ : *Zeyd, kendisinden başkasına fâik (üstün) oldu*) cümlesinde olduğu gibi.

Ba’zan da mevsûle olur. (**Onlardan kimi îmân etdi, kimi de kâfir oldu**)³⁰⁶ ve (**Onu** (nefsini) **tertemiz yapan kimse, muhakkak umduğuna ermişdir**)³⁰⁷ ve (**Onu** (nefsini) **alabildiğine** (ma’siyet ile) **örtlen kimse ise, elbetde ziyâna uğramışdır**)³⁰⁸ âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi.

Not :

a-(مَنْ : Men) edâtı, lâfzan müfret ise de ma’nen cem’ olabilir.

b-(مَنْ ذَا : Men-zâ) kelimesi de “**Bu kim**” manâsına aynı hükümleri ihtivâ’ eder.

10- (مَا : Mâ).

Ekseriyetle akıl sâhiblerinin gayrisinde kullanılır ve “**Ne**” ma’nâsını ifâde eder.

(مَا : Mâ) edâtı, ba’zan şartıyye olur ve dâhil olduğu muzârî’leri cezm eder. (مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا : **Allâhü Teâlâ, insanlara, rahmetinden ne açarsa onu tutacak bulunmaz**)³⁰⁹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

³⁰³ -Zilzâl Sûresi, âyet 7.

³⁰⁴ -Zilzâl Sûresi, âyet 8.

³⁰⁵ -Yâsîn Sûresi, âyet 78.

³⁰⁶ -Bakara Sûresi, âyet 253.

³⁰⁷ -Şems Sûrei, âyet 9.

³⁰⁸ -Şems Sûresi, âyet 10.

³⁰⁹ -Fâtır Sûresi, âyet 2.

Ba'zan istifhâmiyye olur ve “Ne” ma'nâsına olan bir suâle mevzû' bulunur. (مَا تَقُولُ فِي حَقِّهِ : *Onun hakkında ne dersin*) cümlesinde olduğu gibi.

Bu anlamda olan (مَا : Mâ) nın evveline bir cerr harfî dâhil olursa sonundaki (ا : elif) harfî düşer. (عَمَّ يَسْأَلُونَ : **Neden suâl ederler**)³¹⁰ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

Ba'zan mevsûle olur ve ism-i mevsûl olarak “o ki, o şey' ki” diye terceme edilir. Bu halde kendisini ta'kîb eden cümleye veyâ şîbh cümleye “sıla” denir. (مَا تَرِيدُ لَا) : *Dilediğin şey'i bildim*) ve (مَا تَرِيدُ لَا) : *O şey' ki diliyorsun, bulunmaz*) cümlelerinde olduğu gibi.

Ba'zan teaccübiyye olur. (مَا أَجْمَلَ الْعِلْمُ : *İlim ne güzeldir*) ve (مَا أَقْبَحَ الْجَهْلُ : *Cehâlet ne fenâdir*) cümlelerinde olduğu gibi.

Ba'zan nâfiye olur ve medlûlünü (*dâhil olduğu şey'i*), nefy eder. Muzârî' bir fiilin evvelinde bulunursa nefî hâl edâtı olur. (مَا جَاءَ : *Gelmedi*) ve (مَا نَجِيءُ : *gelmiyor*) cümlelerinde olduğu gibi.

Ba'zan mastariyye olur ve dâhil olduğu cümleyi mastar hükmünde kılar. (عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ : **Meşakkâtiniz** (sıkıntıya uğramanız) **O'na çok ağır ve güç gelmektedir**)³¹¹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (عَشْتَكُم) ma'nâsınadır.

Kezâ, (فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ) : **O halde ne kadar gücünüz yetiyorsa o kadar Allâh'dan korkun**)³¹² âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (اتَّقُوا اللَّهَ إِنْطَاعَكُمْ) ma'nâsınadır.

Ba'zan mevsûfe olur ve “şey' ” ma'nâsını ifâde eder. Kendisinden sonra da bir sıfat bulunur. (بِئْسَمَا يَفْعَلُونَ) : *Yaptıkları şey' ne fenâ')* cümlesinde olduğu gibi.

Ba'zan da zâide olur ve ba'zı fiillerin ve edâtların sonunda bulunur. (فَلَمَّا) : *Az kere*) sözünde ve (إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ) : **Ben ancak sizin gibi bir insanım**)³¹³ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

Not :

(مَاذَا : Mâ-zâ) kelimesi de aynı olup “Bu ne” diye terceme edilir. (مَاذَا التَّعَالُلُ : *Bu gaflet ne?*) cümlesinde olduğu gibi.

³¹⁰ -Nebe' Süresi, âyet 1.

³¹¹ -Tevbe Süresi, âyet 128.

³¹² -Teğâbün Süresi, âyet 16.

³¹³ -Fussilet Süresi, âyet 6.

(مَاذَا : Mâ-zâ) kelimesindeki (ذَا : zâ), ba'zan zâid olur. (مَاذَا قَرَأْتَ : Ne okudun) cümlesinde olduğu gibi.

(مَاذَا : Mâ-zâ) kelimesinin başına, ba'zan da meksûr bir (ل : lâ) gelir ve bir şey'in illetine suâl için kullanılır. (لِمَاذَا تَذْهَبُ : Niçin gidiyorsun?) cümlesinde olduğu gibi.

İstifhâm edâtları (أَكْوَاتُ الْأِسْتِفْهَامِ)

Bu türlü edâtlar, bir şey' hakkında bilgi alınmaya mevzû' olan kelimelerdir ki başlıcaları şunlardır:³¹⁴

1-(ا : Hemze),	5-(كَيْفَ : Keyfe),
2-(هَلْ : Hel),	6-(كَمْ : Kem),
3-(مَنْ : Men),	7-(أَيْنَ : Eyne),
4-(مَا : Mâ),	8-(حَيْثُ : Haysü).
1-(ا : Hemze)	

(ا : e) şeklinde okunan (ا : Hemze), ba'zan bir hüküm hakkında istifhâm için olur ve bu hâlde “**İstifhâm hemzesi**” ismini alarak Meânî Harfler'den sayılır. Bunun cevâbı ise, ya (نَعَمْ : Evet) veyâ (لَا : Hayır) ile verilir. (أَذْهَبَ زَيْدٌ : Zeyd gitdi mi?) ve (أَفْهَمَ عَلِيٌّ : Ali anladı mı?) cümlelerinde olduğu gibi.

Ba'zan da müfred için istifhâm olur. (أَجَاءَ زَيْدٌ أَوْ عَلِيٌّ : Ali mi yoksa Zeyd mi geldi?) cümlesinde olduğu gibi ki bunun cevâbı da (Ali veyâ Zeyd) diye verilir.

2-(هَلْ : Hel).

Bu da (ا : Hemze) gibi, bir hüküm hakkında istifhâm edâtı olarak kullanılır. (هَلْ فَهَمَّ عَلِيٌّ : Ali anladı mı?) cümlesinde olduğu gibi ki buna cevâb olarak da (نَعَمْ : Evet) veyâ (لَا : Hayır) denilir. Fakat (ا : Hemze) gibi, müfred için istifhâm olmaz. Bunun için de (هَلْ جَاءَ زَيْدٌ أَوْ عَلِيٌّ : Ali mi yoksa Zeyd mi geldi?) denilmez.

³¹⁴ -İstifhâm: Bir şey'in sûretinin zihinde meydana gelmesini istemektir.

3-(مَن : Men).

(مَن : Men) edâtı, ba'zan da istifhâm edâtı olarak kullanılır ki bu husûsdaki gerekli bilgi, Şart edâtları bahsinde verilmiştir.

4-(مَا : Mâ).

(مَا : Mâ) edâtı da -(مَن :Men) edâtı gibi- ba'zan istifhâm edâtı olarak kullanılır ki bu husûsdaki bilgi de, Şart edâtları bahsinde verilmiştir.

5-(كَيْفَ : Keyfe).

Bir istifhâm edâtı olup hâlden *-ya'nî insanların ellerinde bulunmayan hastalık, sağlık, gençlik ve ihtiyarlık gibi vasıflardan-* istifhâm için kullanılır. (كَيْفَ أَنْتَ : *Sen nasılsın?*) cümlesinde olduğu gibi ki bu söz ile, muhâtabın sıhhat ve âfiyetde olup olmadığı sorulmuş olur.³¹⁵

(كَيْفَ : Keyfe) edâtı, ba'zan da (مَا :Mâ) edâtı ile berâber bulunarak şart ma'nâsını ifâde eder. (كَيْفَمَا تَكُونُوا يُؤَلَّ عَلَيْكُمْ : *Siz nasıl olursanız o hâle göre idâre olunursunuz -o hâle göre size idâreci gönderilir-*) cümlesinde olduğu gibi.

6-(كَمْ : Kem).

“**Ne kadar, kaç**” ma'nâsına olup adedden istifhâm için kullanılır. (كَمْ كِتَابًا قَرَأْتَ : **Ne kadar kitâb okudun**) cümlesinde olduğu gibi.

(كَمْ : Kem) edâtından sonra mensûb bir isim gelirse bu hâlde (كَمْ : Kem) edâtı, istifhâm için olur. (كَمْ كِتَابًا قَرَأْتَ : *Ne kadar kitâb okudun?*) cümlesinde olduğu gibi.

Eğer (كَمْ : Kem) edâtından sonra mecrûr bir isim gelirse bu hâlde de (كَمْ :Kem) edâtı, haberiyye (*ihbâriyye*) için olur ve teksîr ma'nâsını ifâde eder. (كَمْ مِنْ عَاقِلٍ تَرَاهُ فَعَيْرًا : *Nice akıllı kimseleri fakir görürsün*) cümlesinde olduğu gibi.

7-(أَيْنَ : Eyne).

³¹⁵ -(كَيْفَ : Keyfe) edâtının, bir kimseye bir vasfı veyâ bir keyfiyeti tefvîz husûsunda mecâz olarak kullanılması hakkında fazla bilgi için bak:

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fıkhiyye kâmûsu, C.1.ss.129-130. Ömer Nasûhi Bilmen.

“Nerede” ma’nâsına olup mekândan istifhâm için kullanılır. (مِنْ أَيْنَ جِئْتَ : *Nereden geldin?*) cümlesinde olduğu gibi.

Ba’zan da (مَا : Mâ) edâtı ile berâber bulunarak şart ma’nâsını ifâde eder. (أَيُّنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشْتَدَّةٍ) : **Nerede olursanız olun, velev ki tahkim edilmiş yüksek kal’alarda bulunun, ölüm size gelip yetişir**)³¹⁶ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

8-(حَيْثُ : Haysü).

Bu da “Nerede” ma’nâsına olup mekândan istifhâm için olur. (مِنْ حَيْثُ جِئْتَ : *Nereden geldin*) cümlesinde olduğu gibi.

Ba’zan da (مَا : Mâ) edâtı ile birleşerek şart ma’nâsını ifâde eder. (وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ) : (Ey mü’minler) **siz de nerede bulunursanız (namazda) yüzlerinizi o yana (Mescid-i Haram tarafına) döndürün**)³¹⁷ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

Zarflar (الظُّرُوفُ)

Bir şey’in, bir zamanda veyâ bir mekânda olduğunu veyâ bir şey’ ile berâber bulunduğunu veyâ o şey’den evvel veyâ sonra vukû’ bulduğunu ifâde eden kelimelerdir ki başlıcaları şunlardır:

1-(مَعَ : Mea),

3-(بَعْدَ : Ba’d),

2-(قَبْلَ : Kabl),

4-(عِنْدَ : Inde).

1-(مَعَ : Mea)

“Berâbar ve ile” ma’nâlarına olup musâhabe ve mukârenet ifâde eder ve bir isme muzaf olarak isti’mâl edilir. (وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ)

Kim Allâha ve Peygambere itâat ederse işte onlar, Allâh’ın kendilerine ni’met verdiği Peygamberler, Sıddikler, Şehîdler ve Sâlih kimseler ile berâberdirler.)³¹⁸ âyet-i kerîmesinde ve

(اِشْتَرَيْتُ الدَّوَاءَ مَعَ الْقَلَمِ) : *Hokkayı kalem ile berâber satın aldım*) cümlesinde olduğu gibi.

³¹⁶ -Nisâ’ Süresi, âyet 78.

³¹⁷ -Bakara Süresi, âyet 144.

³¹⁸ -Nisâ’ Süresi, âyet 69.

(قَرَأْنَا الْكِتَابَ مَعًا) : Mea) zarfı, ba'zan izâfetsiz olarak kullanılır. (*Kitâbı, hep berâber okuduk*) cümlesinde olduğu gibi.

Ba'zan da mecâz olarak (بَعْدَ : Ba'd) ma'nâsında kullanılır. (قِيَاءٌ مَعًا) : **Muhakkak güçlkle berâber** (bir güçlükden sonra) **bir kolaylık vardır.**³¹⁹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki (فَالْيُسْرُ بَعْدَ الْعُسْرِ) ma'nâsındadır.

2-(قَبْلَ : Kabl).

“Evvel” ma'nâsına bir zaman zarfı olup takdim edâtıdır. Bu bakımdan tekaddüm ifâde eder, ya'nî bir şey'in diğeri bir şey'den evvel vukû' bulduğunu bildirir. (وَأَنْبِئُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصِرُونَ) : **Size azâb gelip çatmadan evvel Rabb'inize dönün ve O'na teslîm olun. Sonra size yardım edilmez.**³²⁰ âyet-i kerîmesinde ve (حَاءَ زَيْدٌ قَبْلَ) : *Zeyd, Ali'den evvel geldi*) cümlesinde olduğu gibi.

3-(بَعْدَ : Ba'd).

“Sonra” ma'nâsına bir zaman zarfı olup te'hîr edâtıdır. Bu bakımdan tehhur ifâde eder, ya'nî bir şey'in diğeri bir şey'den sonra vukû' bulduğunu gösterir ve ekseriyetle izâfet ile kullanılır. (ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ) : **Sonra ölümünüzün arkasından sizi yine diriltmiş idik. Gerekli ki şükr edesiniz.**³²¹ âyet-i kerîmesinde ve (حَاءَ زَيْدٌ بَعْدَ عَلِيٍّ) : *Zeyd, Ali'den sonra geldi*) cümlesinde olduğu gibi.

Ba'zan da izâfetsiz olarak kullanılır ve ötüre okunur. (مِنْ بَعْدِ) : *Bundan sonra*) ibâresinde olduğu gibi.

Ba'zan da menfî olan bir mâzî veyâ muzâri' fiil sonunda bulunur ve “Henüz, daha” ma'nâsını ifâde eder. (مَا قَرَأْتُ بَعْدَ) : *Henüz okumadım*) ve (لَمْ يَكْتُبْ بَعْدَ) : *Daha yazmadım*) cümlelerinde olduğu gibi.

4-(عِنْدَ : Inde).

“Yanında, nezdinde” ma'nâsına olup zaman ve mekân i'tibâriyle yakınlığa ve huzura delâlet eden bir zarfdır ki izâfet ile kullanılır.

³¹⁹ -İnşirah Süresi, âyet 5.

³²⁰ -Zümer Süresi, âyet 54.

³²¹ -Bakara Süresi, âyet 56.

(وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يُعَلِّمُهَا إِلَّا هُوَ)
Gaybin anahtarları O'nun yanındadır. Kendinden başkası bunları bilmez.)³²² âyet-i kerîmesinde ve (إِنَّ الدِّينَ
 عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ : Şübhe yok ki hakk din, Allâh'ın nezdinde (ancak)
İslâm'dır.)³²³ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki ikinci misâldeki (عِنْدَ
 اللَّهِ) lâfzı, (فِي حُكْمِ اللَّهِ) ma'nâsındır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, zamandan ve
 mekândan münezzehtir.

Kezâ, (فَرَأَتْ الْكِتَابَ عِنْدَ أَبِي) : *Kitâbı, babamın yanında okudum*) ve
 (جَاءَ زَيْدٌ عِنْدَ الصُّبْحِ) : *Zeyd, sabahleyin geldi*) cümlelerinde olduğu gibi.

Not :

Buraya kadar, lügavî ve fikhî hükümleri, kısaca îzah edilmiş olan
Meânî harfler ve **Zarflar**, *-fikhî ta'birler ve mes'eleler hakkındaki
 hükümler konusunda-* değişik ma'nâlar ifâde ettiğinden, bu husûs,
 hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır.

³²² -En'am Sûresi, âyet 59.

³²³ -Âl-i İmrân Sûresi, âyet 19.

C-Emir ve Nehiy (الْأَمْرُ وَالنَّهْيُ)

(كُنْ : Kün :Ol) emri ile vücûd bulan şu varlık âleminde (كُنْ : Ol) emri, mühim bir yer tuttuğu gibi, insanlık âlemi için de “**Emir ve Nehiy**” bahsi, mühim bir yer tutar. Çünkü insanın lehinde ve aleyhinde olan bir çok hükümler, Emir ve Nehiy ile sâbit olur. Aynı zamanda İslâm Dîni’nin bir çok ana esâsları da yine bu Emir ve Nehiy ‘ler üzerine binâ’ edilmiştir.

Bu bakımdan yapılmasında sevâb, terk edilmesinde ıkâb (*azâb*) olan Emir’leri ve terk edilmesinde sevâb, yapılmasında ıkâb olan Nehiy’leri bilmekle insan, kendi lehinde ve aleyhinde olan şey’leri öğrenmiş, helâl ve harâmı birbirinden ayırd etmiş bulunur. Bu sûretle de yaratılış gâyesine, bunun neticesi olarak da dünyevî ve uhrevî saâdete ulaşmış olur.

Bunun için Emir ve Nehiy konularını bilmek, insanlık için vaz geçilmez bir esâsdir.

Emir (الْأَمْرُ)

Kendisi vâsıtası ile *-başkasından-* bir işin yapılması, isti’lâ’ yolu ile cezmen istenilen bir lâfızdır.³²⁴ “*Namaz kıl, Oruç tut, insanlığa hizmet et*” ibârelerindeki “*kıl, tut, et*” lâfızları gibi.

Bu halde emr edene “**Âmir**”, emredilene “**Me’mûr**” ve istenilen şey’e de “**Me’mûrun bih**” denir. Böyle bir durumda âmir, kendisini, me’mûrdan üstün görerek bir işin yapılmasını, ondan kat’î sûrette ve eksiksiz olarak istemiş olur.

Âmir, me’mûrdan ya hakîkaten yüksek olur veyâ kendi nazarında yüksek olur. Şâyet bu iki şıkdan birisi olmayıp da bir kimse kendisine müsâvî gördüğü bir şahısdan emir sîğası ile bir şey’ isterse ona, “**Tavsiye ve İltimâs** (Recâ’)” denir, emir denmez. Meselâ, “*Mehmed’e şunun gibi bir kalem al ver*” denilse, buradaki “*al, ver*” sözleri, bir emir değil bir tavsiye ve iltimas olmuş olur.

Eğer bir kimse, kendisinden yüksek bulunan bir kimseden bir şey’ isterse ona da “**Duâ, niyâz ve İstirham**” denir. Meselâ, bizim Cenâb-ı Hakk’a yalvararak “*Yâ Rabb’i, bizi afv et, bizden râzî ol, bize dünyevî*

³²⁴ -İsti’lâ’: Kendisini üstün görerek bir şey’in yapılmasını kat’î sûrette istemek, büyükmek, yücelmek, gâlib olmak, yukarı çıkmak, yükselmek.

Cezm: Bir işi, hiçbir eksiği kalmayacak bir şekilde *-istisnâsız olarak-* kesip bitirmek.

ve uhrevî saâdet ver” diye yaptığımız hitâblar, hiçbir zaman bir emir değil, birer duâdan ve niyâzdan ibâretir.

Emre delâlet eden sîgalar

Arab dilinde, emir sîgasına delâlet eden sîgalar, **beş** tâne olup şunlardır:

1-Emir fiilleri (أَعْمَالُ الْأَمْرِ)

Emr-i hâzır ma'nâsına olan emir sîgalarıdır. (اَيْمُوا الصَّلَاةَ وَآ تُوا الزَّكَاةَ) : **Namazı kılınız ve zekâtı veriniz.**)³²⁵ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki buradaki (اَيْمُوا : **Kılınız**) ve (آ تُوا : **Veriniz**) lâfızları, emir sîgasına delâlet eden birer fiildir.

2-Emir (ل : lâm) ı ile berâber bulunan muzâri' fiiller.

Emr-i gâib ma'nâsına olan emir sîgalarıdır. (هَالِي لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِّنْ سَعَتِهِ) : (Hâli vakti) **geniş olan, nafakayı genişliğine göre versin.**)³²⁶ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki buradaki (لِيُنْفِقْ : **Nafaka versin**) lâfzı, emir (ل : lâm) ı ile berâber bulunan muzâri' bir fiil olduğundan emir sîgasına delâlet eden bir fiildir.

3-Emir fiillerinin yerine kâim olan mastarlar.

Bunlar, emir sîgası yerine kâim olan mastarlardır. (فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا) **Küfr edenler ile (muhârebede) karşılaştığınız zaman boyunlarınızı vurun.**)³²⁷ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki buradaki (ضَرَبَ : **Döğmek**) mastarı, emir fiili yerine kâim olmuş ve emir sîgasına delâlet etmiştir. Çünkü bu, (فَاضْرِبُوا رِقَابَهُمْ) : **Onların boyunlarını vurun**) ma'nâsındadır.

4-Emir fiilleri anlamında kullanılan isimler. (أَسْمَاءُ أَعْمَالِ الْأَمْرِ)

Bunlar da, emir ma'nâsını ifâde eden isimlerdir. (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيكُمْ) : **Ey îmân edenler, siz nefisleriniz (i islâh etmey) e bakın. Kendiniz doğru yolu bulduğunuz zaman sapanlar size zarar veremez.**)³²⁸ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki buradaki

³²⁵ -Bakara Sûresi, âyet 110.

³²⁶ -Talâk Sûresi, âyet 7.

³²⁷ -Muhammed Sûresi, âyet 4.

³²⁸ -Mâide Sûresi, âyet 105.

(عَلَيْكُمْ) lâfzı, fiil makâmında olan isimlerden olduğundan emir ma'nâsını ifâde eden bir emir sîgasıdır. Bu bakımdan (اِحْفَظُوا أَنْفُسَكُمْ : nefislerinizi kötülüklerden korumaya bakın) ma'nâsındır.³²⁹

5-Lâfzan cümle-i haberiyye, ma'nen inşâiyye olan emir sîgaları.

Ey îmân edenler, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا حُبِّبْ عَلَيْكُمُ الصِّيَامَ كَمَا حُبِّبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ (حُبِّبْ عَلَيْكُمُ الصِّيَامَ) ibâresi, lâfzan cümle-i haberiyye, ma'nen inşâiyyedir. Çünkü bu ibâre, (صُومُوا : oruç tutunuz) ma'nâsındır.

Şühbesiz ki Allâh adâleti, iyiliği, (husûsiyle) **akrabâya** (muhtaç oldukları şey'leri) **vermeyi emr eder.**)³³¹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

Not :

Emre delâlet eden bu beş sîgadan ilk dördü, emirde hakîkat'dır. Beşincisi ise, emirde mecâz'dır. Çünkü ifâde buyurulan fiilin talebine delâlet eder, ya'nî mâzîdeki emirden haber için vaz' olunmuştur, fakat orucun tutulması talebinin murad olduğu karîne ile -mecâzen- anlaşılır.

İkinci misâlde ise, adâletin, iyiliğin ve akrabâya yardımın yapılması fiillerinin icrâ' edilmesi murad olunmaktadır.

Emir sîgalarının delâlet ettiği ma'nâlar

Emir denilince -zarûrî olarak- bir âmir, bir me'mûr, bir de me'mûrun bih (emr edilen şey') lâzım gelir ki burada âmir, Şâri-i mübîn olan Allâhü Teâlâ; me'mûr, mükellef olan insanlar; me'mûrun bih de, yapılması veyâ yapılmaması istenilen şey'dir.

Arabca da "Emr" ismi, (ا - م - ر) harflerinden meydana gelen bir lâfızdır. Bu bakımdan bu "Emr" isminin bir müsemmâ'sı (isimlendirilmiş bir şekli) vardır ki o da "Sîga" dır. (Şöyle yap), (Böyle yaz) cümlelerindeki (yap, yaz) emir sîgaları gibi. Bu sîganın da bir müsemmâ'sı vardır ki o da -farz ma'nâsına olan- "Vücûb" dur.

³²⁹ -Esmâ-i ef'âl: Fiil ma'nâsında olan ve -mâzî, muzâri', emir- ma'nâlarını ifâde eden ba'zı isimlerdir. (عَلَيْكُمْ) gibi.

³³⁰ -Bakara Sûresi, âyet 183.

³³¹ -Nahl Sûresi, âyet 90.

Meselâ, (أَقِيمُوا الصَّلَاةَ : **Namazı kılınız**) âyet-i kerîmesindeki (أَقِيمُوا : **kılınız**) ismi, bir emir; bu emrin müsemmâ'sı (أَقِيمُوا : **kılınız**) sîgası; bu sîganın müsemmâ'sı da “**vücûb**” dur ki kat'iyet ifâde eder. Bundan ibâha *-ya'nî namazı kılmakla kılmamanın müsâvi olması-* veyâ nedb *-ya'nî namaz kılmamanın kılmamaktan daha evlâ olması-* gibi bir hâl anlaşılmaz. Nasıl emr edilmiş ise, o şekilde yapmak vâcib olur. Ziyâdelik veyâ noksanlık kabûl etmez.

Ancak o fiilin başka bir şekilde yapılmasına vayâ yapılmamasına bir karîne varsa, o zaman vücûb yerine başka ma'nâlar ifâde edilebilir.

Bu bakımdan emir sîgaları, isti'mâlde, bir çok ma'nâlara delâlet eder ki bunların en mühimleri, **yirmibir** tâne olup, şunlardır:

1-Vücûb (الْوَجُوبُ) için olur.

(أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ : **Namazı kılınız ve zekâtı veriniz.**)³³² ve (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ : **Ey îmân edenler, bağlandığınız akidleri yerine getirin**)³³³ âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi.

2-Nedb (التَّدْبُ) için olur.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَّيْتُمْ بَدِينِ إِلَىٰ آخِلٍ مُّسَمًّى فَآكْتُبُوهُ : **Ey îmân edenler. ta'yîn edilmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın.**)³³⁴ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

3-İbâha (الإِبَاحَةُ) için olur.

(وَكُلُوا وَاشْرَبُوا : **yeyin, için**)³³⁵ ve (وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا) : **İhramdan çıktığınız vakit (isterseniz) avlanın.**)³³⁶ âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi.

4-Te'dîb ve tenbîh (التَّأْدِيبُ وَالتَّنْبِيهُ) için olur.

(كُلٌّ جَمًّا يَلِيكَ : **Sana yakın olan yerden ye**) ibâresinde olduğu gibi.

5-İrşâd (الإِرْشَادُ) için olur.

³³² -Bakara Sûresi, âyet 110.

³³³ -Mâide Sûresi, âyet 1.

³³⁴ -Bakara Sûresi, âyet 282.

³³⁵ -A'râf Sûresi, âyet 31

³³⁶ -Mâide Sûresi, âyet 2.

(**Erkeklerinizen iki şahid yapın**)³³⁷ âyet-i kerîmesinde ve (**Ey îmân edenler, ta'yîn edilmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın.**)³³⁸ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

6-Duâ (اَلدَّعَاءُ) için olur.

(اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِيْ : *Yâ Rabb 'i, beni afv et*) ibâresinde olduğu gibi.

7-Temennî (التَّمَنِّيُّ) için olur.

(*Ey uzun gece, artık aydınlan*) *Ey uzun gece, artık aydınlan*) ibâresinde olduğu gibi.

8-Tehdîd ve tahvîf (التَّهْدِيْدُ وَالتَّخْوِيْفُ) için olur.

(**Siz dilediğinizi işleyin** (zamânı glince Allâh cezâsını verir)³³⁹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

9-İmtinân (اَلْاِئْتِيَانُ) için olur.

(**Allâh'm size rızık olarak verdiği şey'lerden helâl ve temiz olarak yeyin.**)³⁴⁰ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

10-İkrâm (اَلْاِكْرَامُ) için olur.

(**Selâmetle, korkusuzca girin oraya** (Cennet'e)³⁴¹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

11-Ta'cîz (التَّعْجِيْزُ) için olur.

(**وَأَسْمَشْهَدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ** : **Erkeklerinizen iki şahid yapın**)³³⁷ âyet-i kerîmesinde ve (**Ey îmân edenler, ta'yîn edilmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın.**)³³⁸ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

(اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِيْ : *Yâ Rabb 'i, beni afv et*) ibâresinde olduğu gibi.

(التَّمَنِّيُّ) için olur.

(*Ey uzun gece, artık aydınlan*) *Ey uzun gece, artık aydınlan*) ibâresinde olduğu gibi.

(التَّهْدِيْدُ وَالتَّخْوِيْفُ) için olur.

(**Siz dilediğinizi işleyin** (zamânı glince Allâh cezâsını verir)³³⁹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

(اَلْاِئْتِيَانُ) için olur.

(**Allâh'm size rızık olarak verdiği şey'lerden helâl ve temiz olarak yeyin.**)³⁴⁰ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

(اَلْاِكْرَامُ) için olur.

(**Selâmetle, korkusuzca girin oraya** (Cennet'e)³⁴¹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

(التَّعْجِيْزُ) için olur.

(**وَأَسْمَشْهَدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ** : **Erkeklerinizen iki şahid yapın**)³³⁷ âyet-i kerîmesinde ve (**Ey îmân edenler, ta'yîn edilmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın.**)³³⁸ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

³³⁷ -Bakara Sûresi, âyet 282.

³³⁸ -Bakara Sûresi, âyet 282.

³³⁹ -Fussilet Sûresi, âyet 40.

³⁴⁰ -Nahl Sûresi, âyet 114.

³⁴¹ -Hıcr Sûresi, âyet 46.

³⁴² -Bakara Sûresi, âyet 23.

12-İstihzâ' ve tahkîr (اِلْتِهْزَاءٌ وَالتَّحْقِيرُ) için olur.

(فَعَلْنَا لَهُمْ كُفُوًا فَرْدَةً حَاسِبِينَ) : **Biz onlara, hor ve zelil maymunlar olun, dedik.**)³⁴³ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

13-İhânet (اِلْهَانَةٌ) için olur.

(ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ) : **Tat (o azabı),çünkü sen (iddiâna göre) çok ulu, çok şerefli idin.**)³⁴⁴ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

14-Tesviye (التَّسْوِيَةُ) için olur.

(اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا) : **Girin oraya, ister dayanın ister dayanmayın.**)³⁴⁵ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

15-İhtikâr (اِلْتِحْقَانٌ) için olur.

(قَالَ لَهُمْ مُوسَى أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْمُونَ) : **Mûsâ, onlara, ne atacaksanız (evvelâ) siz atın, dedi.**)³⁴⁶ âyet-i kerîmesinde olduğu g.

16-Tekvîn (التَّكْوِينُ) için olur.

(إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) : **O'nun emri, bir şey'i dilediği zaman ona ancak -Ol- demesinden ibâretdir. O da hemen oluverir.**)³⁴⁷ âyet-i kerîmesinde olguğu gibi.

17-Teaccüb (التَّعَجُّبُ) için olur.

(أَنْظِرْ كَيْفَ صَرَبُوا لَكَ أَلَمْ تَأَلْ فَصَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا) : **Bak, senin için ne misâller getirip saptılar. Artık onlar (hidâyete) hiçbir yol bulamazlar.**)³⁴⁸ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

18-İnzâr (الْإِنذَارُ) için olur.

(قُلْ مَتَّعُوا فَإِن مَّصِيرُكُمْ إِلَى النَّارِ) : **De ki, şimdilik eğlenin, çünkü dönüşünüz hiç şübhesiz ki ateşedir.**)³⁴⁹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

³⁴³ -Bakara Süresi âyet 65. ve A'râf Süresi âyet, 166.

³⁴⁴ -Duhân Süresi, âyet 49.

İhânet: Horlamak, hakâret etmek, zillete düşürmek.

³⁴⁵ -Tür Süresi, âyet 16

Tesviye: Berâber etme, aynı düzeyde görme.

³⁴⁶ -Şuarâ' Süresi, âyet 43.

İhtikâr: Hor görme, hakîr bir hâle getirme, hakâret, horlama

³⁴⁷ -Yâsîn Süresi, âyet 82.

³⁴⁸ -Fürkân Süresi, âyet 9.

³⁴⁹ -İbrâhim Süresi, âyet 30.

19-Tekzîb (الْكَذِبُ) için olur.

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِيَّي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ فَمَنْ فَا تَنَا بِاللَّتَّوْرَةِ (تَوْرَةُ) فَاتُّلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. **Tevrât indirilmezden evvel, (Ya'kûb'un kendisine haram kıldığı şey'lerden başka), yiyeceğin her türlü İsrâil Oğulları için helâl idi. De ki, eğer doğrucular iseniz Tevrât'ı getirin de onu okuyun.**³⁵⁰ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

20-Meşveret (الْمَشْوَرَةُ) için olur.

(فَانظُرْ مَاذَا تَرَى : *Gördüğün şey'e bak -ne düşünüyorsun?-*) ibâresinde olduğu gibi.

21-Ibret (الْعِبْرَتُ) için olur.

(اُنظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) **Her birinin meyvesine, bir meyve verdiği zaman bir de kemâle eriştiği zaman bakın. Şübhesiz ki bütün bunlarda îmân edecekler için bir çok ibretler vardır.**³⁵¹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

Emrin muktezâsi

Mutlak emrin muktezâsi “**Vücûb**” dur. Bunun için Şâri-i Mübîn, bize bir şey' ile emr ederse, o şey'i yapmak, bizim için **farz** olmuş olur.

Meselâ, Cenâb-ı Hakk bize (اَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ) **Namazı kılınız ve zekâtı veriniz.**³⁵² diye emr ediyor. Bu bakımdan bizim için namaz kılmak ve zekât vermek birer farz olmuş oluyor.

Kezâ, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* da (صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي) **Namazı, benden gördüğünüz gibi kılınız.** ve (هَاتُوا زُبْعَ عَشْرِ أَمْوَالِكُمْ) **Mallarınızın kırkda birini zekât olarak veriniz.** diye emr ediyor. Bu bakımdan bizim için bu emirleri yerine getirmek, ya'nî Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın kıldığı gibi namaz kılmak ve mallarımızın kırkda birini zekât olarak vermek, birer vecîbe (*farz*) olmuş oluyor.

Kezâ, (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا) **Erkek hırsız ile kadın hırsızın ellerini kesin.**³⁵³ âyet-i kerîmesi de, erkek ve kadın hırsızın ellerinin kesilmesinin **vâcib** (*farz*) olduğunu ifâde ediyor.

³⁵⁰ -Âl-i İmrân Süresi, âyet 93.

³⁵¹ -En'am Süresi, âyet 99.

³⁵² -Bakara Süresi, âyet 110.

Emir, tekrârı iktizâ' eder mi?

Hanefî imâmlarına, Usûliyyûn, Mütakellimîn ve Fukahâ'nın ekseriyyetine göre, mutlak emir *-ya'nî bir karîneye mukarin bulunmayan bir emir sîgası-*, tekrârı îcâb etmez ve böyle bir şey'e de ihtimâli bulunmaz.³⁵⁴ Me'mûrun bih, bir kere yapılıncaya emir yerine getirilmiştir ve me'murun vazîfesi nihâyet bulmuş olur.

Meselâ, bir kimse diğeri bir kimseye “*Bir bardak su ver*” diye emir etse, me'mûr olan kimse bunu bir def'a yapmakla onun emrini yerine getirmiş olur. İkinci bir kere daha su vermekle mükellef bulunmuş olmaz. Eğer memûr, bu emri bir kaç kere tekrâr ederse, me'mûr olan kimse levme ve ikâba ma'rûz kalır ve onun sefih olduğuna hüküm olunur. Bunun için emrin tekrârı lâzım gelmez.

Yapılması emir olunan ibâdetlerin tekrâr etmesi ise, o ibâdetler hakkındaki emirlerin tekrârından dolayı değil, o ibâdetlere mahsûs olan sebeplerin tekrâr etmesinden ve Şâri'in bildirmesindedir.

Meselâ, namazların tekrâr etmesi, (**أَيُّمُوا الصَّلَاةَ : Namazı kılınız**) emrinden dolayı değil, namazların sebepleri olan vakitlerin tekrâr etmesinden ve Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'in o vakitlerde dâimâ namaz kılmış olmasındandır.

Kezâ, orucun tekrâr etmesi, bu husûsdaki emrin tekrâr etmesinden dolayı değil, orucun sebebi olan Ramazân ayının tekrâr etmesinden dolayıdır.

Kezâ, hacc husûsundaki emir de aynıdır. Hacc'ın sebebi olan Beytü'llâh'ın mevcûdiyyeti, tekrâr etmediği için, hacc fârizası da tekrâr etmez. Bir kerre îfâ' edilmekle, bu husûsdaki emrin îcâbı yerine getirilmiştir ve o ibâdetin zimmetinden kurtulmuş olunur.

Kezâ, (**وَإِنْ كُنْتُمْ حُنُبًا فَاطَّهَّرُوا** : **Cünüb olunca temizlenmeye çalışınız** (boy abdesti alınız).)³⁵⁵ âyet-i kerîmesindeki (**فَاطَّهَّرُوا** : **temizleniniz**) emri, bi'z-zât tekrârı muktezî değildir. Fakat bir vasıf ile *-ya'nî cünüblük hâlinin sübûtu ile-* mukayyed olduğundan dolayı, guslün tekrârını îcâb etmektedir. Çünkü bu, “**Her cünüb olduğunuz zaman yıkanınız**” meâlinde emir edilmiştir. Bunun için cünüblük hâli tekrâr etdikçe, tahâretin vücûbu da tekrâr etmiş olur.

³⁵³ -Mâide Sûresi, âyet 38.

³⁵⁴ -Ba'zı kimselere göre de, mutlak emir, tekrârı îcâb etmezse de buna ihtimâli bulunur

³⁵⁵ -Mâide Sûresi, âyet 6.

Nehiyden sonra vukû' bulan bir emrin hükmü

Nehiyden sonra vukû' bulan bir emir, iki türlü olur.

1-Bir nehiyden sonra vukû' bulan bir emir, o nehye delâlet eden mensûs bir illet ile muallel olursa. bu hâlde nehiyden sonraki bu emir, men' edilen şey'in nehyine sebep olan illetin ref'ine (*zâil olmasına*) delâlet eder ve fiil, bu illetden evvelki hükmüne *-vâcib ise vâcibe, nedbe ise nedbe, ibâha ise ibâhaya-* avdet eder.³⁵⁶

Meselâ, (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ)
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ إِنَّ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
Çağırıldığınız zaman hemen, Allâh'ı zikir etmeye gidin. Alış-verişi (bey'i) bırakın. Bu, bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.)³⁵⁷ âyet-i kerîmesindeki *-bey'-* in nehy edilmesinden sonra, (فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي)
Cum'a namazı kılınca yer yüzüne dağılın, Allâh'ın fazlından nasîb arayın.)³⁵⁸ âyet-i kerîme ile, *-bey'-* in mübâh olduğu bildirilmiştir.

Burada *-bey'-* in nehy edilmesi, cum'a namazının edâ' edilmesi içindir. Cum'a namazı edâ' edilince, bu nehye sebep olan illet de ortadan kalkar ve *-bey'-* mübâh olur. Bundan dolayı da buradaki emir *-ya'nî, yer yüzüne dağılın ve Allâh'ın fazlından nasîb arayın, emri-*, men' edilen şey'in, nehyine sebep olan illetin zevâline delâlet eder. Bunun için bu illet ortadan kalkınca, fiil, bu illetden evvelki hükmüne *-ya'nî, vâcib ise vâcibe, nedbe ise nedbe, ibâha ise ibâhaya-*, avdet eder.

Bu bakımdan Cenâb-ı Hakk tarafından evvelce nehy edilmiş bir şey'in, bi'l-âhare yapılması için bir emir vâki' olursa, böyle bir emrin muktezâsı, **vâcib** olur.

Kezâ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ)
Ey îmân edenler, sarhoş olduğunuz halde (ne söylediğinizi bilinceye kadar) namaza yaklaşmayınız.)³⁵⁹ âyet-i kerîmesindeki ilâhî nehiy ile, sarhoş olanların namaza yaklaşmaları men' edilmiştir. Halbuki bunlar, bu hâlin sona ermesinden sonra, yine namaz kılmakla mükellefdirler. Çünkü bu husûsdaki emir, vücûb içindir.

³⁵⁶ -**Mensûs**: Nass ile delâlet ve işâret olunan şey.

-**Muallel**: Bir illet ve sebebe mebnî olan şey'.

³⁵⁷ -Cum'a Süresi, âyet 9.

³⁵⁸ -Cum'a Süresi, âyet 10.

³⁵⁹ -Nisâ' Süresi, âyet 43.

Aynı şekilde bir nehiyden sonra vukû' bulan bir emrin, vücûb için olmadığına bir işâret bulunursa, böyle bir emir de **ibâha** için olmuş olur.

Meselâ, hacc vazîfesini ifâ' eden bir kimsenin, ihramda olduğu müddet içerisinde kara hayvanlarını avlaması yasaktır. İhramdan çıkdıktan sonra av avlaması ise, (وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا) : **İhramdan çıkdığınız zaman** (isterseniz) **avlanın**)³⁶⁰ âyet-i kerîmesi ile emr olunmuşdur. Bunun için buradaki (فَاصْطَادُوا : avlanın) emri, **ibâha** içindir.

2-Nehiy, mensûs bir illet ile muallel olmayan, mutlak bir fiil olursa, bu nehiyden sonra vârid olan emir de mutlak olur ve men' edilen şey'in neshine delâlet ettiği gibi, o fiilin yapılmasının iznine de delâlet eder. Fakat fiil, nehiyden evvelki hükmüne avdet etmez.

Meselâ, (كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ إِلَّا قُرُورُهَا) : *Sizi kabir ziyâretinden nehy ederdim, artık onu ziyâret ediniz.*) Hadîs-i şerîfinde olduğu gibi ki burada, nehiyden sonra vâki' olan emir -ya'nî (قُرُورُهَا : onu ziyâret edin) emri-, men' edilen şey'in ref'ine -ya'nî neshine- ve o fiilin yapılmasının iznine delâlet eder. Fakat bu haldeki böyle bir emir sîgası, vücûba veyâ nedbe veyâ men' edilen şey'in mensûh olmazdan evvelki hükmüne rücûa delâlet etmez. Bu bakımdan buradaki (قُرُورُهَا : onu ziyâret edin) emri, **ibâha** için olmuş olur.

Buradaki emir sigasının vücûba veyâ nedbe delâlet etmeyişi ise, bu nev'îden olan şer'î emirlerin, -bir inceleme netîcesinde- ibâhaya delâlet etmesinden ve bu husûsda vâcib veyâ nedbe olduğuna dâir bir karîne bulunmamasındandır.

Men' edilen şey'in mensûh olmazdan evvelki hükmüne rücû' etmeye delâlet etmeyişi de, men' edilen şey'in nesh edilmesinden ve eski hükmün bâkî kalmayışındandır.

Vakit bakımından emrin taksîmi

Emirler, vakit bakımından iki kısımdırlar:

1-Mutlak emir.

Bu nev'î emirlerin, mutlak (*kayıtsız*) olan vaktinde yapılması -ya'nî emre hemen imtisâl edilerek fevren edâ' edilmesi- mendûb ise

³⁶⁰ -Mâide Sûresi, âyet 2.

de mutlaka lâzım değildir. Zekât, sadaka-i fitr ve keffâretler hakkındaki emirler gibi.

Meselâ, nisâb miktârı bir mal üzerinden bir kamerî sene geçince bu malın zekâtının, sene sonunda hemen verilmesi mendûbdur. Fakat vâcib değildir. Bir müddet sonra da verilebilir ve yine edâ' olmuş olur. Bunun için zekât hakkındaki bu emir, mutlak olup fevren edâ' edilmesi şart değildir.

Bununla berâber mutlak olan emirlerin, fevren yapılması şart değil ise de *-bir karîneye mukârin olunca-* fevren (*derhal*) yapılması lâzım gelir.

Meselâ, bir kimse hizmetcisine “*Bana bir bardak su ver*” diye emre etse, bu emir, mutlak bir emir olur. Fakat hâl ve makam karînesi ile mukayyed olduğundan derhal yapılması gerekir. Eğer suyu bir müddet sonra verirse, bu emre imtisâl edilmemiş olur.

2-Mukayyed emir.

Bu nev'î emirlerin, muayyen bir vakit ile mukayyet (*kayıtlı*) olan vaktinde yapılması *-ya'nî fevren edâ' edilmesi-* şarttır. Eğer ta'yîn edilen bu vakit içerisinde yapılmazlarsa, edâ' sıfatını kaybedip kazâ' nâmını alırlar. Namaz, ve oruç hakkındaki emirler gibi.

Meselâ, öğle namazının, kendisine mahsûs olan vakti içerisinde edâ' edilmesi şarttır. Eğer ta'yîn edilen bu vakit içerisinde edâ' edilmezse kazâ'ya kalmış olur. Bunun için öğle namazı hakkındaki bu emir, muayyen bir vakit ile mukayyed olduğundan ta'yîn edilen vakit dışında yerine getirilmesi, edâ' olmayıp kazâ' olur. Bundan dolayı da mukayyed emirleri, ta'yîn olunan vakitleri içerisinde edâ' etmeye çalışmak lâzım gelir.

N o t:

Bir de bu ikisine benzeyen *-ya'nî bir bakımdan mutlak emre, bir bakımdan da mukayyed emre benzeyen-* emirler vardır ki bunları da fevren edâ' etmek efdaldır. Hacc hakkındaki emir gibi

Emirlere ve me'mûrun bih'lere mahsûs vakitler.

Emirlerin ve me'mûrun bih'lerin edâ'sı, ya muayyen bir vakit ile mukayyed olur veyâ muayyen bir vakit ile mukayyed olmaz. Bu bakımdan bunlara âit vakitler de **iki** kısımdır:

1-Mutlak vakit,

Kendisinin sona ermesi ile (*fevt olması ile*) kendisinde edâ' olunacak bir me'mûrun bih'in, bir ibâdetin veyâ bir teslim muâmelesinin edâ' sıfatını kaldırmayan bir vakittir. Zekât ibâdeti vakti gibi.

Meselâ, nisâb miktârı bir mal üzerinden bir kamerî sene geçince, o malın zekâtının verilmesi lâzım gelir. İşte zekât hakkındaki bu vakit, mutlak bir vakittir. Bunun için hemen sene sonunda verilmesi edâ' olacağı gibi, bir müddet sonra verilmesi de yine edâ' olur. Kazâ' olmaz.

2-Mukayyed vakit.

Kendisinin sona ermesi ile (*fevt olması ile*) kendisinde edâ' olunacak bir me'mûrun bih'in edâ' sıfatını kaldıran bir vakittir. Namaz ve oruç vakitleri gibi.

Meselâ, biz, her gün beş vakit namaz kılmakla yükümlüyüz. Bu namazların da her birinin muayyen bir vakti vardır. O vakte âit bir namaz, ta'yîn edilmiş olan bu vakit içerisinde kılınıp edâ' edilmezse, edâ' sıfatını kaybedip kazâ' nâmını alır. Bunun için namazların vakitleri, birer mukayyed vakitlerdir. Ramazân-ı şerîf orucunun vakti de aynı şekilde mukayyed bir vakittir.

Bu şekilde mukayyed olan vakitler de **üç** türdür:

a-Müvessa' veyâ zarf olan vakitler (*Kapsamı geniş olan vakitler*).

Böyle bir vakit, kendisinde edâ' olunacak me'mûrun bih'e, ziyâdesi ile kâfi gelen bir vakittir. Namaz vakitleri gibi. Böyle vakitlerde, aynı cinsden olan başka ibâdetler de yapılabilir.

Meselâ, öğle namazı vaktinde, öğle namazı edâ' edilir ve yine vaktin bir kısmı kalır. Geriye kalan bu vakit, başka namazların kılınmasına da müsâid bulunur. Nâfile ve kazâ' namazları gibi.

Böyle bir vaktin tamâmı, kendisinde edâ' edilecek namazın zarfıdır. Bu bakımdan bu vaktin ilk cüz'ü *-ya'nî kendisinde edâ' edilecek olan farz namaza tekaddüm eden ilk cüz'ü-*, bu namazın farziyyetine (*nefs-i vücûbuna*), sebebidir.

Müvessa' veyâ zarf vakitlerin hukmü:

Böyle vakitlerin kendilerinde, edâ' edilecek ibâdetlere niyet ederken, o ibâdetleri niyetde ta'yîn etmek şarttır. Çünkü böyle vakitler, ibâdetler için bir mi'yâr (ölçü) değildir. Ya'nî yalnız o ibâdetlere müsâid olmakla kalmayıp aynı cinsden başka ibâdetlerin yapılmasına da müsâiddir.

Meselâ, öğle namazı kılınacak ise, onu niyetde ta'yîn ederek **"Niyet etdim bu günkü öğle namazını kılmaya"** demelidir. Çünkü böyle müvessa' veyâ zarf olan bir vakit, mazrûf olan namazdan daha geniş olduğundan, nâfile ve kazâ' namazları da aynı vakit içinde kılınabilir. Bunun için niyetdeki bu ta'yîne hâcet vardır.

b-Mazîk veyâ mi'yâr olan vakitler (Kapsamı ölçülü olan vakitler).

Böyle bir vakit, kendisi ancak bir me'mûrun bih'in edâ' edilmesine müsâid bulunan bir vakittir. Ramazân-ı şerîf orucunun vakti gibi ki böyle bir vaktin kendisinde, ancak bir Ramazân orucu tutulabilir. Başka veyâ fazla bir oruç tutulmaz.

Bu nev'î vakitler, kendisinde edâ' olunacak me'mûrun bih'lerin vücûbuna birer sebebidir. Ramazân-ı şerîf orucuna, Ramazân ayının sebep olması gibi. Çünkü mükellef bir kimseye orucun farz olması, o kimsenin bu vakte yetişmiş olması sebebiyledir.

Mazîk veyâ mi'yâr olan vakitlerin hukmü:

Böyle vakitler, birer mi'yâr (ölçü) oldukları için, kendilerinde edâ' edilecek olan ibâdetlere niyet ederken, o ibâdetleri niyetde ta'yîn etmek şart değildir. Bununla beraber niyet edilirse iyi olur.

Meselâ, Ramazan ayı günlerinde, mutlak oruca niyet etmek kâfidir. **"Ramazan orucuna niyet etdim"** diye ta'yîn etmeye gerek yoktur. Çünkü böyle bir vakit, başka bir orucun tutulmasına müsâid değildir. Hattâ kazâ' veyâ nâfile oruca bile niyet edilse, yine farz olan Ramazân orucu tutulmuş olur. Çünkü vaktin mazîk veyâ mi'yâr olması, bunu icâb etdirir.

c-Meşkûk veyâ müşkil olan vakitler.

Böyle bir vakit de, bir bakımdan müvessa' veyâ zarf olan vakitlere, bir bakımdan da mazîk veya mi'yâr olan vakitlere benzeyen bir vakittir. Hacc vakti gibi ki bir senenin tamâmı, yalnız bir hacc ibâdetinin yapılmasına müsâid olması bakımından mazîk veyâ mi'yâr olan bir vakte benzer. Fakat bir senenin yalnız ba'zı aylarında hacc

erkânı yapılıp diğer aylarında yapılmaması bakımından da müvessa' veyâ zarf olan bir vakte benzer.

İmâm Muhammed *rahmetü'llâhi aleyh'e* göre hacc, müvesean farzdır, fevrî değildir. Ya'nî ömrün her hangi bir senesinde yapılabilir. İlk iktidar senesinde yapılması şart değildir. Fakat muktedir olduğu halde ilk sene hacc yapmayan bir kimse, daha sonra hacc yapmadan vefât ederse âsim (*günahkâr*) olur.

İmâm Ebû Yüsûf *rahmetü'llâhi aleyh'e* göre ise hacc, muzayyakan farzdır, fevrîdir. Ya'nî ilk iktidar senesinde edâ edilmesi icâb eder. Fakat sonraki senelerde de yaparsa yine edâ' sayılır.

İşte hacc vakti, bu ihtilâflar bakımından meşkûk veyâ müşkil bir vakittir. Bunun için hacc vakti, bir bakımdan namaz vakitlerine, diğer bir bakımdan da oruç vakitlerine benzer görülmüştür.

Burada vakit, haccın şartıdır. Ka'be (*Beytü'llah*) ise, haccın sebebidir. Sebeb tekerrür etmediği için, hacc fârizası da tekerrür etmez.

Meşkûk veyâ müşkil vakitlerin hukmü:

Böyle olan vakitlerde yapılacak bir me'mûru bih, ömrün hangi senesinde yapılırsa yapılsın sahîh ve edâ' olmuş olur. Fakat mükellef olan kimse, onu edâ' etmeden vefât ederse âsim (*günahkâr*) olmuş olur. Bunun için ilk iktidar vaktinde yapılması evlâdır.

Me'mûrun bih'lerin (emr ile vâcib olan şey'lerin) hükümleri.

Şâri-i mübîn'in emr ettiği bir şey', vâcib olunca bunu yerine getirmek *-yanî müstehıkkına teslim etmek-* de, ya edâ' veyâ kazâ' sûretiyle olur ki bunlar da, şöyledir:³⁶¹

A-Edâ'

Emr edilen bir şey'in aynını yerine getirmeye denir ki bu da üç şekilde olur:

1-Kâmil edâ'.

Emr ile vâcib olan (*farz olan*) bir şey'in *-bir me'mûrun bih'in-* aynını, meşrû' olan bütün vasıf ve şartları ile yerine getirmek sûretiyle yapılan bir edâ'dır. Farz olan bir namazı, bütün âdâb ve erkânına riâyet ederek kendi vakti içinde kılmak gibi.

³⁶¹ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı Fıkhıyye kâmûsu, C.1.ss.52. Ömer Nasûhi Bilmen.

Böyle olan bir edâ'nın hukmü:

Bu nev'î edâ' ile, mükellef olan kimse vâcibi tamâmen yerine getirmiş ve zimmetinden çıkarmış olur.

2-Kasır edâ'.

Emr ile vâcib olan (*farz olan*) bir şey'in *-bir me'mûrun bih'in-*aynını, meşrû' olan vasıf ve şartlarından ba'zılarını noksan olarak yerine getirmek sûretiyle yapılan bir edâ'dır. Farz bir namazı, cemaatsiz kılmak veyâ ta'dil-i erkânına riâyet etmeyerek kılmak gibi.

Böyle olan bir edâ'nın hukmü:

Bu nev'î edâ' ile, mükellef olan kimse vâcibi yerine getirmiş ve borcundan kurtulmuş olur. Fakat kusurları nisbetinde sevâbdan mahrûm kalır.

3-Kazâ'ya şebih (kazâ'ya benzeyen) edâ'.

Bu da bir bakımdan kazâ' gibi görülen edâ' dır.

Meselâ, bir kimse bir kadını, başkasına âit bir malı mehr tesmiye ederek tezevvüc etse ve sonra da o malı satın alıp ailesine teslim etse, böyle bir muâmele, kazâ'ya benzeyen bir edâ' olmuş olur. Çünkü o kimse, o malın aynını teslim etmiş olduğundan edâ' olur. Fakat *-o malı satın alarak teslim ettiği için de-* mülk sâhibinin değişmiş olması, o malın değişmiş olması hukmündedir. Bu sebeble de kadına, sanki o malın aynını değil de mislini vermiş gibi olur. İşte bunun için de böyle bir edâ', kazâ'ya benzeyen bir edâ' olmuş olur.

Böyle olan bir edâ'nın hukmü:

Böyle bir edâ' ile, o şey' *-o me'mûrun bih-*, zimmetden çıkmış ve borçdan kurtulunmuş olur.

B-Kazâ'

Emr edilen bir şey'in aynını değil de mislini yerine getirmeye denir ki bu da üç şekilde olur

1-Ma'kûl bir misl ile kazâ'.

Emr ile vâcib olan (*farz olan*) bir şey'in *-bir me'mûrun bih'in-*aynını, yine kendisine benzeyen diğer bir şey' ile yerine getirmeye denir ki iki türlüdür:

a-Kâmil olan ma'kûl bir misl ile kazâ'.

Meselâ, gasb edilen (*zorla ele geçirilen*) bir miktar buğdayın yerine, yine aynı miktar başka bir buğday vermek gibi. Çünkü her iki buğday da, birbirinin kâmil mislidir.

b-Kasır olan ma'kûl bir misl ile kazâ'.

Meselâ, gasb edilen bir miktar buğdayın mislini, çarşı ve pazarda bulamıyarak onun kıymetini vermek gibi.³⁶²

2-Ma'kûl olmayan bir misl ile kazâ'.

Kasden öldürülen bir insanın nefsinin veyâ yaralanan bir uzvunu, mal ile tazmin etmek gibi. Çünkü burada, nefis veyâ uzuv ile mal arasında, aklın anlayabileceği bir misliyyet yoktur. Bunun için bunları mal ile kazâ' etmek, edâ' olmayacağı gibi ma'kûl bir misl ile kazâ' da değildir. Belki ma'kûl olmayan bir misl ile kazâ' dır.

Bu bakımdan böyle ma'kûl olmayan bir misl ile kazâ', kıyâs ile sâbit olmaz. Ancak ya **nass** ile veyâ nass'ın delâleti ile sâbit olur.

Meselâ, (**Kim**, وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ أَوْ مِائَةُ مَسْكِينَةٍ أَوْ مِائَةُ مَسْكِينَةٍ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا) **bir mü'mini yanlışlık ile öldürürse, mü'min bir kulu âzâd etmesi ve ölenin ailesine (mîrascılarına) teslim edilecek bir diyet (kan bedeli) vermesi lâzımdır. Meğer ki onlar (o diyeti) sadaka olarak bağışlamış olsunlar.)**³⁶³ âyet-i kerîmesine göre, hatâ' yolu ile yapılan bir katilden dolayı "**Diyet**" nâmı ile bir mal verilmesi (**ودِيَّةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ** : **ölenin ailesine (mîrascılarına) teslim edilecek bir diyet (kan bedeli) vermesi lâzımdır**) nassı ile sâbitdir.

Kezâ, bu ölüm vak'ası, kasten olup da kısâs lâzım geldiği zaman, onun vârisleri kâtili kısâsdan afv ederlerse, kısâs sâkit olur ve bu Kur'ân nassı delâletine dayanarak ona da diyet vermek lâzım gelir.

³⁶² Emr edilen bir şey'i *-bir me'mûrun bih'i-*, kâmil olan bir misl ile kazâ' etmek (*tazmin etmek*) mümkün oldukça, kasır olan ma'kûl bir misl ile kazâ' etmek câiz değildir. Fakat hakk sâhibi râzı olursa, kıymetini vermek câiz olur.

Bir farz namâzı ile, bir orucu uruc ile kazâ' etmek de, kâmil olan ma'kûl bir misl ile kazâ' dır. Böyle Hukûku'llâh'dan olan vâcibler de, kâmil olan ma'kûl bir misl ile kazâ' edilir. Bunları kasır olan ma'kul bir misl ile kazâ' etmek câiz değildir.

Geç vakit ikindi namâzına durulur ve akşam namâzının vakti girerse kâmil olan edâ', nâkısan şürû' olur.

Sabah namâzına durulunca güneş doğarsa, nâkısan edâ', kâmil olan şürû' olur. Mühmel bir vakitte (*ihmal edilmiş, başlanmış bir vakitte*) olduğu için sabah namâzının sünneti kazâ' edilir.

Büyük İslâm İlmihâli, ss.213. (Madde 406). Ömer Nasûhi Bilmen.

³⁶³ -Nisâ' Süresi, âyet 92.

Çünkü hatâ' hâlinde diyet lâzım gelince, kısâsdan afv edildiği zaman, kasıt hâlinde de diyet lâzım gelmesi îcâb eder.

3-Edâ'ya şebih (edâ'ya benzeyen) kazâ',

Bu da bir bakımdan edâ' gibi görülen bir kazâ'dır.

Meselâ, bir kimsenin bir kadını, başkasına âit belli olmayan bir malı mehr tesmiye ederek tezevvüc etmesi gibi.

Bu hâlde tezevvücden sonra, o malın orta halli bir mislini veya kıymetini vermek lâzım gelir. İşte böyle bir malın orta halli bir mislinin kıymetini vermek, edâ'ya benzeyen bir kazâ' olur.

Çünkü mal mübhem olduğundan onun vasıflarını ta'yîn etmek mümkün değildir. Bu mümkün olmayınca, edâ'sı da mümkün olmaz. Malın vasfının ta'yîni ise, kıymetinin ta'yîni ile mümkündür. Bunun için kıymet, asıldır. Bu bakımdan asıl olan kıymeti vermek, edâya benzediğinden, edâ'ya benzeyen bir kazâ' olmuş olur.

Böyle bir durumda zevce muhayyerdır. Dilerse cinsi ma'lûm olduğuna göre orta halli bir mal verir. Dilerse vasfı meçhûl olduğuna göre öyle bir malın kıymatını verir. Zevce de hangisi verilirse onu kabûl etmek mecbûriyyetinde kalır.

Me'mûrun bih'lerin husûn sıfatı ile ittisâfı (nitelenmesi)

Emr edilen şey'lerin *-me'mûrun bih'lerin-* husûn sıfatı ile vasıflanmış olması, onun en mühim bir özelliğidir. Bunun için Şâri-i mübîn tarafından emr edilen her şey', hasendir (*güzeldir*). Bu güzellik, onun kendisinden ayrılmayan bir vasfıdır. Bu bakımdan emr edilen bir şey'i, husûn sıfatından ayrı düşünmek mümkün değildir.

Bunun zıddı olarak nehy edilen *-menhiyyûn anh olan-* her şey'de kabihdir (*çirkindir*) ki bu da, nehy edilen şey'lerin kendisinden ayrılmayan bir vasfıdır.

Bu iki husûsda, hiç bir ihtîâf mevcut değildir. Bununla beraber *-Bir me'murun bih, acebâ husûn sıfatına sâhib olduğu için mi emr edilmiştir? Yoksa emr edildiği için mi husûn sıfatını kazanmıştır?-* konusunda ihtilâf edilmiştir ki bu husûsda, başlıca üç görüş vardır:³⁶⁴

³⁶⁴ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu,C.1.ss.54. Ömer Nasûhi Bilmen

1-Eşâire'nin (Eş'arî'lerin) görüşü

Bunlara göre husûn, emrin mücebi *-ya'nî emrin icâb etdirdiği şey-* dir. Bu bakımdan emir, me'mûrun bih'in husnünü icâb etdirir.

Me'mûrun bih, Şâri-i mübîn tarafından emr edildiği için husûn sıfatını kazanmıştır ve bu emri yerine getiren kimse için (*me'mûr için*) de sevâba vesîle olmuştur. Yoksa o me'mûrun bih, aslında husûn sıfatına sâhib olduğu (*güzel olduğu*) için, emr edilmiş değildir.

Bu bakımdan bir şey'in güzel veyâ çirkin olduğuna *-ya'nî sevâbı veyâ azâbı icâb etdirdiğine-* hukm eden, ancak Şâri-i hâkim -diğer bir *deyimle Şer'-i şerîf-* dir. Akıl ise, bu husûsdaki Şâri'in hitâbını ve hukmünü anlamak için bir alettir, bir vâsıtaadır.

Şu kadar var ki biz, me'mûrun bih'lerin, aslında güzel olup olmadığını bilmiyoruz. O bizce mechûldür. Husûn sıfatını, me'murun bih'de ihdâs ve icâd eden, emirdir.

2-Mu'tezile'nin görüşü

Bunlara göre husûn, emrin muktezasıdır. Me'mûrun bih, aslında *-zâten ve sıfaten-* güzel olduğu için husûn sıfatı ile emr edilmiştir. Yoksa *-Eşâire'nin dediği gibi-* emr edildiği için husûn sıfatını kazanmış değildir.

Bu bakımdan bir şey'in güzel veyâ çirkin olduğuna hukm eden, akıldır. Bu güzellik, Şer'-i şerîfin açıklaması olmasa bile, akıl ile anlaşılabilir.

Şu kadar var ki Şâri', me'mûrun bih'lerin ba'zısında akla gizli ve kapalı kalan güzelliği açığa vurur ve onu keşf ederek beyan buyurur.

3-Mâtürîdî'lerin veyâ Cumhûr-i Hanefiyye'nin görüşü

Bunlara göre de husûn, emrin muktezâsıdır. Ya'nî emr olunan şey'ler *-me'mûrun bih'ler-*, aslında zâten ve sıfaten hasen olduğu için emr edilmiştir. Yoksa emr edildiği için husûn sıfatını kazanmış değildir. Çünkü âmir, Hakîm olan Allâhü Teâlâ'dır. Bunun için aslında güzel olmayan bir şey' ile emr etmez.

Şu kadar varki bu husûsda hâkim olan akıl değil, Şer'-i şerîfdir. Çünkü güzel bir şey'den dolayı, Allâhü Teâlâ'nın âhiredde mükâfât vereceğine akıl hüküm veremez. Bunun için Şâri'-i hâkim emr etmese idi, insanlar da şer'î hükümler ile mükellef olmazlardı. Bundan, yalnız Allâhü Teâlâ'ya îmân müstesnâdır. Çünkü akıl, büsbütün boş ve kudretsiz değildir.

Bu duruma göre Cumhûr-i Hanefiyye, emr olunan şey'lerin *-me'mûrun bih'lerin-*, aslında zâten ve sıfaten, hasen olduğu için emr edildiği, nehy olunan şey'lerin *-menhiyyün anh'ların-* da kabih olduğu için nehy edildiği husûsunda, Mu'tezile ile birleşir. Fakat hâkimiyet konusunda ayrılır.

N o t :

Emr edilen şey'lerin husnû hakkındaki bu üç görüş, nehy edilen şey'lerin kubhu hakkında da aynıdır.

Me'mûrun bih'lerin li-aynihî veyâ li-gayrihî hasen olması

Şâri'-i hâkim tarafından emr edilen şey'ler *-me'mûrun bih'ler-*, li-aynihî hasen ve li-gayrihî hasen olmak üzere **iki** nev'îdir:

1-Li-aynihî hasen.

Kendi zâtındaki bir güzellikden dolayı hasen olan me'mûrun bih'lerdir ki buna "**Li-zâtihî hasen**" de denir. Allâhü Teâlâ'nın varlığına ve birliğine îmân gibi ki îmândaki bu güzellik, bi'z-zât îmânın kendisinde mevcûddur. Başkasından alınmış değildir.

Bu da **iki** türdür:

A-Hakikaten li-aynihî hasen

Li-gayrihî hasene hiç benzemeyip kendi zâtında mevcûd bulunan bir güzellikden dolayı hasen olan me'mûrun bih'lerdir. Cenâb-ı Hakk'a îmân ve namaz gibi.

Bu da **iki** türlü olur:

a-Kendisi hakkındaki teklîf, hiç bir şekilde sâkit olmayan me'mûrun bih'lerdir. îmânın asıl ruknû olan kalben tasdîk gibi ki Şâri'in bu teklîfi, hiç bir şekilde sâkit olmaz. Her türlü cebir ve ikrâh hâlinde, kalben tasdîkin kalbde mevcûd bulunması îcâb eder. Bir cebir ve ikrâh karşısında, bu i'tikâdı değiştirmek aslâ câiz olmaz.

b-Kendisi hakkındaki teklîf, ba'zan sâkit olmakla berâber kendisine zarar gelmeyen me'mûrun bih'lerdir. îmânın zâid ruknû sayılan dil ile ikrâr gibi ki teklîfin sâkit olmasını gerektirecek bir cebir, ikrâh veyâ âcizlik karşısında, bunun sâkit olmasından *-terk edilmesinden-* dolayı, bir mes'ûliyyet meydana gelmiş olmaz.

B-Hukmen li-aynihî hasen

Li-gayrihî hasene benzer gibi olan li-aynihî bir hasendir. Oruc, zekât ve hacc gibi. Bu türlü me'mûrun bih'ler, kendisinde zahmet veyâ maldan mahrumiyet gibi ba'zı vasıflar bulunmasından dolayı li-gayrihî hasene benzerlerse de, aslında yüksek birer ibâdet olmalarından dolayı, li-aynihî hasen sayılırlar.

Li-aynihî hasen olan bir me'mûrun bih'in hukmü

Böyle bir me'mûrun bih, ya edâ' edilerek veyâ vücûbunu ortadan kaldıracak bir hâlin vukûu ile, o me'mûrun bih'in mükellefden sâkit olmasıdır.

Meselâ, farz bir namaz, li-aynihî bir hasendir. Edâ' edilmekle zimmetden çıkar veyâ cinnet, hayz ve nifas gibi hallerden birisinin vukûu ile onun vücûbu, ortadan kalkar ve mükellef olan kimse onu yapmakla me'mûr bulunmaz.

2-Li-gayrihî hasen

Kendi zâtındaki bir güzellikden dolayı değil de, başkasında bulunan bir güzellikden dolayı hasen olan me'mûrun bih'lerdir. Cihad gibi.

Meselâ, Müslümânlar, cihâd ile me'mûrdurlar. Cihâd ise, aslında insanlara eziyet etmeye ve şehirleri harap bir duruma getirmeye sebep olduğu için, li-aynihî bir hasen değildir. Bununla berâber İslâm Dîni'ni yaymaya, İslâm yurdlarını müdâfaa etmeye vesîle olduğu için de güzeldir. Bu bakımdan harb, li-gayrihî hasendir. Çünkü bu güzellik, onun kendi zâtında yoktur. Başkasından alınmadır.

Böyle olan me'mûrun bih'ler de **iki** türüdür:

a-Kendisini yapmakla, kendisine husûn veren şey' de berâber yapılmış olan me'mûrun bih'lerdir. Cihâd ve cenâze namazı gibi ki bunlar yapılmıca, kendisine güzellik veren *-i'lâ-yi dîn ve meyyit hakkına riâyet etmek-* gâyesi de yapılmış olur.

b-Kendisini yapmakla, kendisine husûn veren şey' de berâber yapılmış olmayan me'mûrun bih'lerdir. Abdest almak gibi ki abdest, namazın şartı olduğu için hasendir. Fakat abdest alınmakla namaz kılınmış olmaz.

Kezâ, cum'a namazına koşmak gibi ki cum'a namazına koşmak, cum'a namazına kavuşmaya bir vesîle olduğu için hasendir. Fakat yalnız koşmakla, cum'a namazına iştirak edilmiş olmaz.

Li-gayrihî hasen olan bir me'mûrun bih'in hukmü

Böyle bir me'mûrun bih, kendisinin husnüne vâsita olan şeyin vücûbu ile vâcib, sükûtü ile sâkit olur.

Meselâ, abdest almak, li-gayrihî bir hasendir. Bunun husnüne vâsita olan şey' ise, namazdır. Bunun için namaz vâcib olunca, abdest almak da vâcib olur. Namaz vâcib olmayınca, abdest almak da vâcib olmaz.

Kezâ, ba'zı mâniâlerden dolayı İslâm Dîni'ni neşre çalışmak ve İslâm yurdlarını müdâfaa etmek vâcib olmayınca, harb de vâcib olmaz. Müsâleha yapılmış bir düşmana karşı harb edilmemesi gibi.

N o t :

Şâri'-i mübîn tarafından emr olunan bir me'mûrun bih'i, *-li-aynihî hasen midir? Yoksa li-gayrihî hasen midir?-* konusunda ayırd etmek mümkün olmazsa, o zaman o me'mûrun bih, li-aynihî hasen olarak kabûl edilir ve ona göre hüküm verilir.

Teklîfin, kudret (istitâat) ile ilgisi

Emr edilen şey'ler, bir teklîfidir. Bu teklîfin yapıldığı me'mûr ise, teklîf edilen şey'leri *-me'mûrun bih'leri-* ya yapabilir veyâ yapamaz. Bu da o kimsenin kudreti (*istitâati*) ile ilgilidir. Bu bakımdan me'mûr olan ve o şey'i yapmakla mükellef bulunan kimse, kudreti dâhilinde olan me'mûrun bih'leri noksansız olarak yerine getirmekle yükümlü bulunur. Kudreti hâricinde kalan şey'leri yapmakla yükümlü olmaz.

Bunun için emrin şartı, me'mûr olan kimsenin, emr edilen şey'leri yapmaya muktedir olması, ona kudreti bulunmasıdır.

Çünkü Şâri'-i mübîn, Hakîm'dir. Hakîm olduğu için de herkese kudreti dâhilinde olan şey' ile emr eder. Hiç bir kimseyi, yapamayacağı bir şey' ile mükellef tutmaz. (*لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا*)³⁶⁵ **Allâh, hiç bir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemeyiz.** âyet-i kerîmesi ve buna benzeyen diğer âyet-i kerîmeler, bunun açık bir ifâdesidir.

³⁶⁵ -Bakara Sûresi, âyet 286.

Meselâ, yerine getirmeye muktedir olduğumuz namaz ve oruc gibi ibâdetler ile mükellefiz. Fakat *-belli bir miktarda servetimiz olmazsa-* zekât gibi ibâdetler ile mükellef olmayız.

Bu bakımdan bir kimseye, kudreti dâhilinde olmayan bir şey' ile teklîfde bulunmak muhâl olup câiz değildir. Eğer böyle bir şey' vukû' bulursa, o kimse bunu yerine getirmekle yükümlü bulunmaz. Çünkü teklîfin şartı olan **kudret**, mevcûd değildir.

Bir kimsenin, yapmasına kâdir olmadığı bir şey' ile mükellef tutulmasına "**Teklîf-i mâ-lâ yutâk**" denir ki böyle bir emir, hiç bir zaman vâki' değildir.

Bu bakımdan bir kimseye, bir teklîfin yapılabilmesi için, o kimsede şu **üç** şartın (*şu üç kudretin*) bulunması lâzımdır:

1-Mükellef, emr edilen şey'leri yapmaya muktedir olmalı ve o emir ile ne kasd edildiğini tasavvur edebilecek derecede temyîz kudretine sâhib bulunmalıdır.

2-Mükellef, kendisine teklîf edilen şey'lerin nasıl yapılacağı hakkında tam bir ilim ve kudret sâhibi olmalıdır.

3-Mükellef, kendisine yapılan teklîfin, kimden sâdir olduğunu *-Allâhü Teâlâ'dan sâdir olduğunu-* bilmelidir.

Nehiy (النَّهْيُ)

Kendisi vâsıtası ile *-başkasından-* bir işin terk edilmesi, isti'lâ' yolu ile cezmen istenilen bir lâfızdır. "*Yalan söyleme, haram yeme, gıybet etme, zinâya yaklaşma*" ibârelerindeki "*Söyleme, yeme, etme, yaklaşma*" lâfızları gibi.

Böyle şey'ler, aslında kabih (*çirkin*) olduğu için, Şâri'-i mübîn, bunların yapılmasını yasak etmiştir.³⁶⁶

Bu halde nehy edene "**Nâhî**", nehy edilen şahsa "**Menhî**" ve nehy edilen şey'e de "**Menhiyyün anh**" denir. Böyle bir durumda nâhî, kendisini, menhîden üstün görerek bir işin terk edilmesini, ondan kat'î sûretde ve eksiksiz olarak istemiş olur.

³⁶⁶ -**Kubh**: İmâm Mâtürîdî'ye göre, nehyin muktezâsıdır, ya'nî o şey' aslında kabih olduğu için nehy edilmiştir. İmâm Eş'arî'ye göre ise, nehyin mücebidir, ya'nî o şey' aslında kabih olduğu için değil, Şâri'-i hâkim *-şer'-i şerîf-* tarafından nehy edildiği için kabih olmuştur.

Hukûk-i İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.63. Ömer Nasûhi Bilme.

Nâhî, menhîden ya hakîkaten yüksek olur veyâ kendi nazarında yüksek olur. Şâyet bu iki şıkdan birisi olmayıp da bir kimse -ya'nî bir nâhî- kendisine -mevki' i'tibâriyle- müsâvî gördüğü bir şahısdan -ya'nî bir menhîden- nehiy sîgası ile bir şey'in terk edilmesini isterse, ona tavsiye ve iltimâs (recâ') denir ve bu hâldeki nehiy sîgası, iltimâs için olmuş olur.

Eğer nâhî, menhîden yüksek olursa, o zaman da bu hâldeki nehiy sîgası, duâ, niyâz veistirhâm için olur. Meselâ, bir kulun, Cenâb-ı Hak'a yalvararak "**Yâ Rabb'i, beni afv et, beni muazzeb etme**" diye duâ etmesi gibi.

Nehye delâlet eden sîgalar

Arab dilinde, nehiy sîgasına delâlet eden sîgalar, **iki** tâne olup şunlardır:

1-Nehiy (لَا : lâ) sı ile berâber bulunan muzârî' fiiller

Nehy-i hâzır ve nehy-i gâib ma'nâsına olan nehiy sîgalarıdır. Meselâ, **وَلَا تَقْرُبُوا الزَّانَا إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا** : **Zinâya yaklaşmayın. Çünkü o, şübhesiz bir hayâsızlıktır ve kötü bir yoldur.**³⁶⁷ ve **وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ** : **Babalarınızla evlenmiş olan kadınlarla evlenmeyin. Ancak (câhiliyyet devrinde) geçen geçmiştir.**³⁶⁸ âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi ki buradaki **لَا تَقْرُبُوا** : **yaklaşmayın**) ve **(لَا تَنْكِحُوا** : **nikâh etmeyin**) lâfızları, nehiy sîgasına delâlet eden birer fiildir.

Bu nev'î nehiy sîgaları, nehiyde "**Hakîkat**" dir.

2-Lâfzan cümle-i haberiyye, ma'nen inşâiyye olan nehiy sîgaları.

Bu nev'î nehiy sîgası, nehiyde mecâz olup bir çok fiillerden bir fiilin men'inin talebine delâlet eder.

Meselâ, **حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ** : **Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız... ile (evlenmeniz) size haram kılındı.**³⁶⁹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki burada **(حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ** : **Analarınız ile (evlenmeniz) size haram kılındı**) ibâresi,

³⁶⁷ -İsrâ' Süresi, âyet 32.

³⁶⁸ -Nisâ' Süresi, âyet 22.

³⁶⁹ -Nisâ' Süresi, âyet 23.

lâfzan bir cümle-i haberiyye, ma'nen inşâiyyedir. Çünkü bu ibâre (لَا تَنْكِحُوا أُمَّهَاتِكُمْ : *Analarınızı....nikâh etmeyin*) ma'nâsınadır.

Kezâ, (وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا) : **Allâh, kâfirlere, mü'minlerin aleyhinde (galebeye) aslâ bir yol (ve imkân) bahşetmez.**³⁷⁰ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki burada da (لَا تَجْعَلُوا)

Kâfirleri üzerinize gâlib (sultan) yapmayın) (كَافِرِينَ عَلَيْكُمْ سَبِيلًا - أئى سُلْطَانًا-) ma'nâsınadır.

Kezâ, (لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوِّ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ) : **Allâh, çirkin sözün alenen söylenmesini sevmez. Zulme uğrayanlar başka.**³⁷¹ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki burada da (لَا تَجْهَرُوا بِالسُّوِّ مِنَ الْقَوْلِ) : **Çirkin sözleri alenen söylemeyiniz)** ma'nâsınadır.

Nehiy sîgalarının delâlet ettiği ma'nâlar

Nehiy sîgaları da isti'mâlde, bir çok ma'nâlara delâlet eder ki bunların en mühimleri şunlardır:

1-Tahrîm (التَّحْرِيمُ) için olur.

(فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفَّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا) : **Eğer onlardan (ana ve babandan) biri veyâ her ikisi senin yanında ihtiyarlığa ererlerse onlara öf (bile) deme, onları azarlama, onlara güzel söz söyle.**³⁷² ve (وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْجَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا) : **Zinâyâ yaklaşmayın. Çünkü o, şübhesiz bir hayâsızlıktır ve kötü bir yoldur.**³⁷³ âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi.

2-Duâ (الدُّعَاءُ) ve iltimâs (اِلْتِمَاسُ) için olur.

(رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا. رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ .) : **Ey Rabb'imiz, bizden evvelki (ümmetlere) yüklediğin gibi üstümüze ağır bir yük yükleme. Ey Rabb'imiz, tâkat getiremeyeceğimiz şey'leri bize taşıtma.**³⁷⁴ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

3-Kerâhet (اَلْكَرَاهَةُ) ve tenzîh (اَلتَّنْزِيْهُ) için olur.

³⁷⁰ -Nisâ' Süresi, âyet 141.

³⁷¹ -Nisâ' Süresi, âyet 148.

³⁷² -İsrâ' Süresi, âyet 23.

³⁷³ -İsrâ' Süresi, âyet 32.

³⁷⁴ -Bakara Süresi, âyet 286.

İltimâs: İstemek, talep etmek, recâ' etmek, bir şey'in yapılmasını istemek, kayırmak.

(**Ey îmâm edenler,** يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَن أَشْيَاءٍ إِن بُدِدَ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ)
Allâh'ın afv ettiği bir takım şey'leri sormayın.)³⁷⁵ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

4-İstihâne (اِِسْتِهَانَةٌ) için olur.

(**Onlardan** وَلَا تَمُدُّوْا عَيْنَيْكُمْ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زُخْرًا الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا لِتُفْتِنَهُمْ فِيْهِ)
(kâfirlerden) bir sınıfa, sırf fitneye düşürmek için, fâidelendirdiğimiz bu dünyâ hayâtına âit zînetlere ve debdebelere sakın gözünü dikme.)³⁷⁶ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

5-Tehdîd (اَلتَّهْدِيْدُ) için olur.

(**Siz îmân** (etdiğinizizi söyledik) **den sonra küfr etdiniz.)**³⁷⁷ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

Nehyin muktezâsı

Mutlak nehyin muktezâsı, tahrîm -ya'ni haram kılmak- dır. Bunun için Şâri'-i mübîn, bize bir şey'in yapılmasını nehy ederse, o şey'i yapmak, bizim için haram olmuş olur.

Bu bakımdan nehyin muktezâsı, bir taraftan nehy edilen fiili terk etmekte devam etmektir. Diğer taraftan da nehy edilen o fiilin kabîh olması -ya'ni dünyâda zemme âhiretde ikâba sebeb olması- dır.

Meselâ, “*Haram yeme, yalan söyleme*” denilse, bununla “**Haram**” dan ve “**Yalan söylemek**” den dâimâ men' edilmiş olunur ve haramın, yalan söylemenin kabîh olduğu anlaşılmış bulunur.

Fakat bir nehyde, onun muvakkat olduğuna delâlet eden bir karîne varsa, böyle bir nehyi terk etmekte devam edilmez.

Meselâ, (**Ey îmân edenler, sarhoş olduğunuz zaman** (ne söylediğinizi bilinceye kadar) **namaza yaklaşmayın.)**³⁷⁸ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki burada namazdan

³⁷⁵ -Mâide Sûresi, âyet 101.

Tenzih: Nefsini kabahatden uzak tutmak, kusur kondurmamak, kabahat ve kusûru yok etmek, Cenâb-ı Hakk'ın şerik ve noksan sıfatlardan uzak olduğuna inanarak ikrâr etmek.

³⁷⁶ -Tâ-Hâ Sûresi, âyet 43.

İstihâne: Horlamak, tahkîr etmek, incinmek, hor ve hakîr görmek.

³⁷⁷ -Tevbe Sûresi, âyet 66.

³⁷⁸ -Nisâ' Sûresi, âyet 43.

men', ancak sarhoşluk zamânına hâsdir. Sarhoşluk bitince, men' de ortadan kalkar ve devam etmez.

Nehiy tekrârı iktizâ' eder mi?

Bir karîneye mukârin bulunmayan bir nehiy sîgası, menhiyyün anh'in men'inin tekrârını iktizâ' eder; ya'ni menhiyyün anh bir kere yapılmayınca, nehiyden sakınılmış ve me'mûrun vazîfesi nihâyet bulmuş olmaz. Ömrün her ânında nehiyden kaçınmak ve menhiyyün anh olan şey'i yapmamak lâzım gelir ki bu da her mükellef üzerine vâcibdir.

Bu bakımdan her ne zaman nefis, insanı, menhiyyün anh olan bir şey'i yapmayı emr ederse (*isterse*), nefsi o şey'den men' etmek, dâimâ vâcib olur ki bunda hiç bir ihtilâf yoktur.

Kezâ, bir kimse tarafından, menhiyyün anh olan bir şey'in yapılması istenir ve zorlanırsa, ona muhâlefet edip o şey'i yapmamak lâzımdır. Hattâ bu husûsda bir cebir vâki' olsa bile, yine muhâlefet edip yapmamak lâzımdır.

Nehy edilen şey'lerin kubh i'tibâriyle nev'îleri

Şâri'-i mübîn tarafından nehy edilen şey'lerin *-menhiyyün anh'ların-* hepsi de, kabîhdır; ya'nî dünyâda zemme âhiretde ikâba sebebedir ki **iki** nev'îdir.

1-Li-aynihî kabîh.

Kendi zâtı kabîh olup bu kubhu, başkasından almış olmayan bir menhiyyün anh'dır ki bu da **iki** türlüdür:

a-Li-aynihî vasfen kabîh.

Kubhu akıl ile bilinen ve lügat vaz' edenler tarafından kubhuna delâlet eden bir ta'bîr ile ifâde edilmiş bulunan bir menhiyyün anh'dır. **"Yalan, zulüm"** mefhumları gibi.

Burada, lügat vaz' edenler, kabîh olduğu aklen bilinen ve hakîkate muhâlif bulunan bir söz için **"Kizb : yalan"** ta'bîrini; başkasının hakkına tecâvüz etmekten ibâret olan bir fiil için da **"Zulüm"** ta'bîrini vaz' etmişlerdir.

Şâri'-i mübîn de, bunların kabîh (*çirkin*) olduğunu, nehy etmek sûretiyle beyân etmiştir.

Dinsizlik ve küfrân-ı ni'met de, aynı şekildedir.

b-Li-aynihî şer'an kabîh.

Bir akde mahal olmaya kâbiliyyetli bulunmamasından veyâ ba'zı şartların bulunmamasından dolayı Şâri'-i mübîn tarafından nehy edilmiş, bu sûretle de kabîh olduğu haber verilmiş olan bir menhiyyün anh'dır. Hür bir insanı satmak gibi.

Burada, satılan şey'in, şer'an meşrû' bir şey' olması lâzımdır. Halbuki hür bir insanın satılması, şer'an meşrû' olan bir mal değildir. Bu bakımdan hür bir insanın satılması, şer'an çirkin görüldüğünden diğer mallara kıyas ederek satılması doğru değildir.

Li-aynihî kabîh olan şey'lerin hukmü.

Bu iki kısım kubhun hukmü, butlandır; ya'nî hem aslen hem de vasfen meşrû' olmamaktır. Bunun için zulüm, dâimâ bâtıldır ve dâimâ gayr-i meşrû'dur. Kezâ, hür bir insanı satmak da, dâimâ bâtıldır ve hiç bir zaman câiz değildir.

2-Li-gayrihî kabîh.

Kendi zâtı kabîh olmayıp başka bir şey'e olan alâkasından dolayı kabîh olan bir menhiyyün anh'dır ki bu da **iki** türdür:

a-Li-gayrihî vasfen kabîh.

Bu kubhun menşei olan o başka şey', menhiyyün anh'ın kendisinden ayrılmayan bir vasfi olduğundan ondan ayrılması mümkün olmaz. Şer'an memnû' olan günlerde oruc tutmak ve meşrû' olmayan bir mukârenetde bulunmak gibi.

Burada, oruc aslında hasendir, kabîh değildir. Fakat memnû' olan günlere tesâdüf ettiği zaman, kabîh olur. Çünkü "**Eyyâm-i menhiyye : Nehy edilmiş günler**" denilen Ramazan bayramının ilk günü ile Kurban bayramının ilk dört gününde, Müslümânlar için bir "**Ziyâfetü'llâh**" vardır. Bu ziyâfete icâbet etmek lâzımdır. Halbuki bu günlerde oruc tutan bir Müslümân, bu ziyâfetden kaçınmış olur. Bu kaçınma ise, o günlerde tutulacak orucun kendisinden ayrılması mümkün olmayan bir vasıftır. Bu bakımdan bu şekildeki bir oruc, li-gayrihî vasfen kabîh olmuş olur.

Kezâ, meşrû' olan bir mukârenet fiili de aslında kabîh değildir. Fakat zinâ sûretiyle olan gayr-i meşrû' mukârenetler, nesebin zâyî' olmasına, âlemin intizâmının bozulmasına ve başkalarının hukûkunun ihlâlüne sebeptir. Bunların meydana gelmesi ise, zinâ fiilinden ayrılması mümkün olmayan birer vasıftır. Bu bakımdan zinâ fiili de, li-gayrihî vasfen kabîh bir fiil olmuş olur.

Li-gayrihî vasfen kabîh olan şey'lerin hukmü

Bu şekilde kabîh olan şey'lerin *-menhiyyün anh'ların-* hukmü de, li-aynihî kabîh olan menhiyyün anh'lar gibi, butlandır; ya'nî hem aslen hem de vasfen meşrû' olmamaktır. Bu bakımdan bu türlü menhiyyün anh'lar da, dâimâ bâtıldır ve meşrû' değildir.

Bu husûs, yalnız ibâdetlere göredir.

Muâmelâtda ise, aslen sahîh olup vasfen fâsid bulunur. Çünkü Hanefî'lere göre, *-bâtil ile fâsid, butlan ile fesâd-*, yalnız ibâdet konularında aynı hükümdedir. Muâmelât konularında ise, *-bâtil ile fâsid-*, ayrı ayrı hükümdedir.³⁷⁹

b-Li-gayrihî mücâviren kabîh.

Bu kubhun menşei olan o başka şey', menhiyyün anh'ın muttasıl bir vasfı olmayıp ondan ayrılması mümkün olduğundan yalnız mücâviri (mukâriini) olmuş olur. Cum'a namazı için ezan okunurken yapılan alış-veriş ve zevceye âdeti esnâsında tekarrüb etmek gibi.

Burada, cum'a namazı için ezan okunduğu zaman bu hâle rastlayan vakitte alış-veriş muâmelesi yapmak, (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمٍ

Ey îmân edenler, cum'a günü namaz için çağırıldığınız zaman hemen Allâh'ı zikretmeye gidin. Alış-verişi bırakın. Bu, bilerseniz, sizin için daha hayırlıdır.)³⁸⁰ âyet-i kerîmesi ile nehy edilmiştir. Alış-veriş ise, aslında kabîh olan bir şey' değildir. Fakat men' edilen bu vakte mukârin olması, bu muâmelenin kubhunu îcâb ettiriyor. Çünkü bu vakitte yapılan bir bey' muâmelesi, cum'a namazı için emr edilen husûsa aykırıdır. İşte bu ihlâl sebebi ile o vakitte yapılacak bir bey' muâmelesi, nehy edilmiştir. Bu ihlâl ise, cum'a ezanı okunduğu zamanda yapılacak bir bey' muâmelesine mücâvirdir (*mukârindir*). Fakat ona muttasıl *-ya'nî ondan ayrılması mümkün olmayan-* bir vasfı değildir. Ondan ayrılabilir.

³⁷⁹ -**Bâtil** (butlan): Aslen ve vasfen meşrû' olmayan şey'dir.

Fâsid (fesâd): Aslen meşrû' olup vasfen -ya'nî hâricî vasıfları ile- meşrû' olmayan şey'dir.

Bunun için bu iki kısmın hükümleri de, ayrı ayrıdır. Bu bakımdan Hanefî'lere göre, bâtil ile fâsid, yalnız ibâdet konularında bir hükümdedir. Muâmelât konularında ise, bâtil ile fâsid, ayrı ayrı hükümdedir.

³⁸⁰ -Cum'a Süresi, âyet 9.

Bunun için, insan hem cum'a namazına koşar, hem de alış-veriş yapabilir. Veyâ hem cum'a namazına koşmaz, hem de alış-veriş yapmaz.

Kezâ, zevceye âdeti esnâsında tekarrüb etmek de aynı şekildedir. O esnâdaki ezâdan (*eziyetden*) ve tab'ın (*yaratılışın*) nefretine sebep olacak bir hâlden dolayı, böyle bir hâldeki tekarrüb, bir menhiyyün anh olmuşdur. Bu hâldeki ezâ ve tab'ın nefretine sebep olacak bu hâl ise, bu menhiyyün anh'ın, bir vasfi değil bir mücâviri (*mukâirini*) dir. Bu bakımdan âdet esnâsındaki bir tekarrüb, li-gayrihî mücâviren kabîh olan bir menhiyyün anh olmuşdur.

Li-gayrihî mücâviren kabîh olan şey'lerin hukmü

Bu şekilde kabîh olan şey'lerde, butlan yoktur. Fakat ba'zı hâllerde fesâd bulunur. Bu gibi hâllerde kerâhat ve ma'nevî mes'ûliyyet bulunursa da, yapılan böyle bir muâmele üzerine yine bir hüküm terettüb eder.

Meselâ, cum'a ezanı okunurken yapılan bir bey' muâmelesi, yine sahîh olur. Fakat kerâhat ve ma'nevî mes'ûliyyet bulunur. Bunun için böyle bir alış-veriş muâmelesini yapmamak lazımdır.

Kezâ, âdet hâlinde tekarrüb edilen bir zevceden doğacak çocuğun nesebi, yine sahîh olur. Aynı zamanda bu tekarrüb ile kadının mehri teekküd edip tamâmı lâzım gelir. Böyle bir tekarrüb ile de, birinci koca için tahlîl-i şer'î, meydana gelmiş bulunur.

Nehiy, menhiyyün anh'ın fesâdını iktizâ' eder mi?

Nehiy, lügaten menhiyyün anh'ın fesâdını iktizâ' etmez. Çünkü nehiy, bir fiilin men'ini talep eder. Fesâd ise, bir şey'in üzerine terettüb eden eserin (*hukmün*) ademini (*yok olmasını*) îcâb etdirir.

Meselâ, bir kimse hizmetcisine hitâben (*لا تَدْبِخْ بِسِكِّينَةٍ فُلَانٍ* : *Filânın bıçağı ile kesme*) dese, o da kesse, kesilen zebîha helâl olur. Aynı zamanda böyle bir muâmele fâsid olmaz. Çünkü burada, zebh muâmelesinin hukmü (*eseri*), zebîhanın helâl olup olmamasıdır. Bununla berâber hizmetci, emre itâat etmediği için cezâ'ya müstehakk olur.³⁸¹

³⁸¹ -**Zebh**: Boğazlamak, hayvanın boğazına bıçak vurup damarlarını kesmek.

Nahr: Hayvanın göğsü üstünden bıçak vurup boğaz damarlarını kesmek.

Nehiy, lügaten menhiyyün anh'ın fesâdını iktizâ' etmediği hâlde, şer'an menhiyyün anh'ın fesâdını iktizâ' eder mi? etmez mi? konusunda ihtilâf vâki' olmuştur. Şöyle ki:

a-Nehiy, Cumhûra -ya'nî Hanefî, Mâlikî, Hanbelî, İmâmiyye ve Zâhiriyye'den olan fukahâ'nın ekserisine göre-, menhiyyün anh'ın fesâdını iktizâ' eder.

b-Nehiy, Şâfiî'lere, Hanefî'lerden bir çoklarına ve Mu'tezile'den ba'zılarına göre de, menhiyyün anh'ın fesâdını iktizâ' etmez.

c-Nehiy, ibâdât ve muâmelâtı ayrı ayrı mütâlea eden diğer bir gurûba göre de, ibâdet konularında menhiyyün anh'ın fesâdını iktizâ' eder. Fakat muâmelât konularında fesâdını iktizâ' etmez.

Bu üç görüşden birinci görüş, akla daha uygun görülmüş ve kabûl edilmiştir. Çünkü Şâri'in, bir çok fiillerden bir fiili nehy etmesi, bu fiilin bâtıl olmasına delîl olduğu gibi, ona i'tibâr edilmemesine de delîldir.

Hanefiyye'den olan Müteahhirîn ulemâ'sı ise, bu husûsu, aşağıdaki şekilde îzâh edip açıklamıştır:

Nehiylerin, hissî veyâ şer'î fiiller hakkında vukû' bulması

Nehiyler, ya hissî fiiller veyâ şer'î fiiller hakkında vukû' bulurlar. Bu bakımdan menhiyyün anh'lar da ya fiilî olurlar veyâ kavli olurlar.

1-Hissî fiiller.

Kendisine hâss bir husûsiyyeti olan ve Şer'-i şerîfde hakîkaten matlûb bir hukme mevzû' teşkil etmeyen fiillerdir. Katil ve zinâ fiilleri gibi.

2-Şer'î fiiller.

Şer'an tahakkuku bir takım şartlara bağlı olan ve matlûb bir hukme mevzû' teşkil eden fiillerdir. Nikâh, bey' ve icâre gibi.

Gerek hissî fiiller ve gerekse şer'î fiiller hakkındaki nehiyer, menhiyyün anh'ın li-aynihî kabîh veyâ li-gayrihî kabîh olduğuna delâlet eden bir karîneye mukârin olur veyâ olmazlar. Eğer bir karîneye mukârin olmazlarsa onlara "**Mutlak nehiy**", bir karîneye mukârin olurlarsa onlara da "**Mukârin nehiy**" denir.

Zebîha: Boğazlanmış veyâ boğazlanacak hayvan.

Bu esâsa binâen deveyi zebh etmek mekrûh olduğu gibi koyun ve sığır hayvanlarını da nahr etmek mekrûhdur.

A-Mutlak nehiy,

a-Hissî fiiller hakkında vukâ' bulursa, menhiyyün anh'ın li-aynihî kubhunu iktizâ' eder. Bu hâlde menhiyyün anh, aslen ve vasfen bâtil olur.

Meselâ, **“Hiç bir kimseyi haksız yere öldürmeyiniz”** şeklindeki bir nehiy, hissî fiillerden olan katil fiilinden men'i iktizâ' eder. Böyle bir nehiy ise, bir karîneye mukârin değildir ve mutlakdır. Bunun için de katil fiili, li-aynihî kabîh'dir. Çünkü mutlak bir nehiy, kubhun kemâlini îcâb eder.

b-Şer'î fiiller hakkında vukû' bulursa, menhiyyün anh'ın li-gayrihî vasfen kubhunu iktizâ' eder. Bu hâlde menhiyyün anh, -muâmelât konusunda- aslen sahîh olup vasfen fâsid bulunur.

Meselâ, mütekavvim bir malı mütekavvim olmayan bir mal karşılığında satmak, şer'an yasaktır. Bu husûsdaki nehiy, şer'î fiillerden olan bey' muâmelesi hakkında olup mutlakdır. Bunun için böyle bir bey' muâmelesi, aslen sahîh ise de vasfen fâsiddir. Hakkında, fâsid bey' muâmelesi cereyan eder.

B-Mukârin nehiy.

a-Hissî fiiller hakkında vukû' bulursa, menhiyyün anh'ın li-gayrihî mücâviren kubhunu iktizâ' eder. Bu hâlde menhiyyün anh, fâsid veyâ tahrîmen mekrûh olur.

Meselâ, zevceye âdeti esnâsında mukârenet edilmemesi hakkındaki nehiy, *-ezâ ve tab'in nefretine sebep olacak bir hâl-* karînesine mukârinidir. Bunun için böyle bir muâmele, li-gayrihî mücâviren kabîh'dir ve tahrîmen mekrûh olup haram kabîlindedir.

b-Şer'î fiiller hakkında vukû' bulursa, menhiyyün anh, karînenin ifâde ettiği şey'i iktizâ' eder ve karîneye tâbî' olur ki bunda da iki husûs vardır:

1-Karîne, menhiyyün anh'ın li-aynihî kubhunu iktizâ' ederse, menhiyyün anh, li-aynihî kabîh hükmünde olup bâtil bulunur. Henüz anasının karnında bulunan bir yavruyu satmak gibi.

Çünkü böyle bir yavru, henüz mütekavvim bir mal değildir. Şer'-i şerîf ise, mütekavvim olmayan bir malın bey'ini bâtil kılmıştır. Bunun için böyle bir yavrunun satılması hakkındaki nehiy de, butlanı îcâb eder.

2-Karîne, menhiyyün anh'ın li-gayrihî kubhuna delâlet ederse, menhiyyün anh, li-gayrihî kabîh hükmünde olur ki bunda da **iki** husûs vardır:

a-Eğer bu kubha menşe' olan o başka şey', menhiyyün anh'ın muttasıl bir vasfı ise *-ya'nî li-gayrihî vasfen kabîh ise-*, menhiyyün anh'ın fesâdını iktizâ' eder. Fâsid bir şart ile yapılan bir bey' muâmelesi gibi.

Çünkü böyle bir bey' muâmelesindeki şart, o bey' muâmelesinin lâzım bir vasfıdır. Bunun için bu vasma mukarin olan bir satış hakkındaki nehiy de, o satış muâmelesinin şer'an fâsid olmasını icâb eder.

b-Eğer bu kubha menşe' olan o başka şey', menhiyyün anh'a, yalnız mücâvir ise *-ya'nî li-gayrihî mücâviren kabîh ise-*, menhiyyün anh'ın kerâhatini iktizâ' eder. Gasb edilmiş bir yerde namaz kılmak gibi.

Çünkü böyle bir yer, bu namazın bir vasfı değildir. Fakat bu namaza mücâvir bulunmuştur.³⁸²

Emir ve nehyin fevrî veyâ ömrî olması

Emr edilen bir şey'i ilk imkân ânında hemen yapmaya (*edâ' etmeye*) "**Fevr**", böyle bir şey'e de "**Fevrî**" denir. Bunun mukâbili "**Terâhî**" dir ki emr edilen bir şey'in hemen yapılması (*edâ' edilmesi*) lâzım gelmez. Daha sonra yapılması da kifâyet eder. Buna da "**Ömrî**" denir ki ömrün her hangi bir ânında yapılabilir.

Bu bakımdan emir ve nehiyeler, aşağıdaki şekilde ya fevrî veyâ ömrî olarak yapılırlar.

1-a-Eğer emir, bir karîneye mukârin olur ve bir vakit ile mukayyed bulunursa, fevre delâlet eder ve me'mûrun bih'in fevrî olmasını *-ya'nî ilk imkân ânında yapılmasını-* iktizâ' eder. Bunun için de me'mûrun bih'in, şer'an ta'yîn edilen o vakit içerisinde yapılması (*edâ' edilmesi*)

³⁸² -Bir şey' ile emir, o şey'in zıddının hurmetini icâb etdirir.

Eğer o zıddın vücudu (*var olması*), emir ile maksûd olan şey'i fevt ederse (*yok ederse*).

Meselâ, imân ile emir, küfrün haramlığını icâb etdirir. Çünkü küfür, imânı yok eder. Eğer böyle bir fevt edici bulunmazsa, o me'mûrun bih'in zıddı, haram değil mekrûh olmuş olur.

Aksine olarak bir şey'den nehiy ise, o şey'in zıddının vücûbunu icâb etdirir. Eğer o zıddın ademi (*yok olması*), nehiy ile maksûd olan şey'i fevt ederse (*yok ederse*).

Meselâ, küfürden nehiy, imânın vücûbunu icâb etdirir. Çünkü imân bulunmazsa, nehiy ile maksûd olan küfrün terki de bulunmamış olur. Eğer böyle bir fevt edici bulunmazsa, o menhiyyün anh'in zıddı, ba'zan bir müekked sünnet mâhiyetinde olur.

Hukûk-i İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.67. Ömer Nasûhi Bilmen.

vâcib (*farz*) olur. Şâyet me'mûrun bih, ta'yîn edilen o vakit içerisinde edâ' edilmeyerek özürsüz olarak terk edilirse, âsim olunur ve me'mûrun bih, kazâyâ kalmış olur.

b-Eğer emir, bir karîneden uzak olur ve bir vakit ile mukayyed bulunmazsa, fevre delâlet edip etmediği husûsunda *-Usûliyyûn arasında-* ihtilâf vâki' olmuştur. Bunlardan bir kısmı, bu şekildeki emirlerin, fevri iktizâ' etmeyeceğine, diğer bir kısmı da fevri iktizâ' edeceğine kâil olmuşlardır.

Bu iki görüşten birincisi sahîh görülmüş ise de, ikincisi daha efdal bulunmuştur. Hacc husûsundaki emir gibi.

Bu halde birinci kavle göre Hacc fârizası ömrîdir, fevrî değildir. Mükellef olan kimse bunu hayatda oldukça dilediği senede yapabilir. Sonraya bıraktığından dolayı günahkâr olmaz. Fakat Hacc fârizasını edâ' etmeden vefât ederse, günahkâr olur ve borçlu gider.

İkinci kavle göre ise, Hacc fârizası fevrîdir, ömrî değildir. Vâcib (*farz*) olunca hemen yapılması lâzım gelir. Bunun te'hîr edilmesi bir günahdır. Fakat daha sonra yapılırsa yine edâ' olur ve aynı sevâbı kazanır.

Bu ikinci görüş, ileride vukû' bulacak her hangi bir mânîyi ortadan kaldırdığı için daha efdal görülmüştür.

2-Nehiy ise, fevre delâlet eder. Bunun için de nehiy, menhiyyûn anh'ın fevrî olmasını *-ya'ni her imkân ânında yapılmamasını-* iktizâ' eder. Bu husûsda ittifak olup hiç bir ihtilâf mevcûd değildir.

N o t :

Şer'î emirlerin sür'atle *-ya'ni fevren-* yapılmasının vücûbuna (*farz olmasına*) bir karîne bulunursa, me'mûrun bih'lerin hemen yapılması lâzım gelir.

Meselâ, (فَاسْتَبِقُوا الْجَنَابَاتِ) : **Hepiniz hayırlı işlerde birbirinizle yarış edin.**³⁸³ ve (وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ) : **Rabb'inizin mağfiretine ve takvâ sâhibleri için hazırlanmış olan Cennete -ki eni göklerle yer kadardır- koşuşun.**³⁸⁴ âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi ki buradaki emirleri, her fırsatta yapmaya çalışmak lâzımdır.

³⁸³ -Mâide Sûresi, âyet 48.

³⁸⁴ -Âl-i İmrân Sûresi, âyet 133.

D-Mutlak ve Mukayyed (الْمَطْلُوقُ وَالْمَقْيُودُ)

Hâss lâfızlar, bir de “Mutlak” ve “Mukayyed” diye iki kısma ayrılarak incelenirler. Çünkü amm ve hâss lâfızlar, *-aralarında uzak bir fark olmakla berâber-* bir çok cihetden birbirine benzerler.

Bununla berâber âmm lâfızlar, *-aynı cinsin bütün fertlerine şumûlü olduğundan-* diğerlerine tekaddüm ederler. Bunun için de ifâde ettikleri hüküm, umumî olur. Hâss lâfızlar ise, böyle değildir.³⁸⁵

Mutlak (الْمَطْلُوقُ)

Müstakil bir lâfız kaydı olmaksızın bir veyâ bir çok fertlerden *-lâ-ale't-ta'yîn-* birine delâlet eden ve kendi cinsinin hepsine şâyi' olan “Hâss” bir lâfızdır.

Böyle mutlak olan lâfızlar, kendi cinsinin hepsine şâyi' olursa da ihâta vechile şâmil olmazlar.

Meselâ, “*İnsan*” lâfzı, mutlak bir lâfızdır. Bir çok ırklara, memleketlere mensûb fertlerin hepsine delâleti vardır. Bunun için bir kimse “*Ben bu gün bir insan ile görüşüm*” dese, lâ-ale't-ta'yîn bir insan ile görüşmüş olduğunu söylemiş olur. Muayyen bir ırka veyâ memlekete mensûb bir insan ile görüşmüş olduğunu söylemiş olmaz.

Mukayyed (الْمَقْيُودُ)

Şüyû' i'tibâriyle bir veyâ bir çok fertlerden her birine delâlet eden, fakat bu şüyû'u *-lâfzî bir kayıd ile kayıdlandırarak-* diğerlerinden ayırıp (*cinsinin her ferdine şumûlden çıkarıp*) muayyen birini veyâ bir nev'ini ifâde eden (*ta'yîn eden*) “Hâss” bir lâfızdır.

Meselâ, “*Beyaz insan, siyah at, mü'min köle*” lâfızları, mukayyed birer lâfızdırlar. Çünkü “*İnsan, at, köle*” lâfızları, aslında mutlak birer lâfızdır. Fakat bunların başına “*Beyaz, siyah, mü'min*” lâfızları gelince, bunları kayıdlandırarak ta'yîn etmiş ve diğerlerinden ayırmıştır.

Bunun için bir kimse “*Ben bu gün beyaz bir insan ile görüşüm*” dese, beyaz ırka mensûb insanlardan birini görmüş olduğunu söylemiş olur ve bununla o insanın siyah ırka veyâ başka ırka mensûb bir insan olmadığını da ifâde etmiş bulunur.

³⁸⁵ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.67. Ömer Nasûhi Bilmen.

Mutlak ve mukayyed lâfızların hükmü.

Mutlak itlâkı üzere, mekayyed de takyîdi üzere cârî olur. Çünkü mutlak, itlâka mevzû' bir lâfızdır. Onu, vaz' olduğu ma'nâda muhâfaza etmek lâzım gelir. Mukayyed de takyîde mevzû' bir lâfızdır. Onu da takyîdi üzere muhâfaza etmek gerekir. Bunun için bir zarûret bulunmadıkca, bunlardan biri diğerine haml olunmaz.

Meselâ, bir kimse “*Bana bir at al*” diye başka bir şahsa vekâlet verse, o şahıs bu vekâlete istinâden her hangi bir at alabilir. O kimse “*Benim maksâdım Arab atı idi veyâ Acem atı idi*” diye bunu kabûl etmezlik yapamaz. Çünkü “**at**” lâfzı, mutlâkdır ve itlâkı üzere cârîdir.

Fakat o kimse “*Bana bir Arab atı al*” demiş olsa, o zaman o şahıs, bir Acem atı alamaz. Çünkü “*Arab atı*” sözü, mukayyedir. Bunun için de bu kayde riâyet etmek lâzım gelir.

* * *

Kitâb ve Sünnet'deki mutlak ve mukayyed lâfızlar hakkında da aynı esâslar cârîdir.

Meselâ, yemin keffâreti için, (فَكْفَارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ)
Bunun da keffâreti ailenize yedirmekte olduğunuzun orta (derece) sinden on yoksulu doyurmak, ya giydirmek, yâhud bir kul âzâd etmektir. Fakat bunlara kim güç yetiremezse üç gün oruc (tutması) lâzımdır.³⁸⁶

âyet-i kerîmesi ile -*müslim veyâ müslim olmayan bir kul (köle veyâ câriye) âzâd edilmesi veyâ on fakîrin sabahlı akşamlı doyurulması veyâ on fakîre orta halde birer parça elbîse giydirilmesi, bu üç şey'den birisine kâdir olmayınca da üç gün muttasıl oruc tutulması*- emr olunmuştur.³⁸⁷

³⁸⁶ -Mâide Sûresi, âyet 89.

³⁸⁷ -Yemin üç türüdür:

1-Yemîn-i gamûs: Yalan yere kasden yapılan yemindir. Böyle bir yemin için keffâret kifâyet etmez. Çünkü çok büyük bir günahdır. Tâib ve müstağfir olmak lâzım geldiği gibi, bir kimsenin hakkı zâyi' olmuş ise onu da yerine getirip helâllik almak icâb eder.

2-Yamîn-i lağv: Yanlışlıkla veyâ doğru olduğu zannı ile yalan yere yapılan yemindir. Böyle bir yemin için keffâret lâzım gelmez. Bağışlanacağı ümit edilir. Çünkü bir kasıd yoktur.

3-Yemîn-i mün'akid: Yapılması mümkün olan ve geleceğe âit bulunan bir şey' hakkında yapılan yemindir. Böyle bir yemin, yerine getirilmezse keffâret lâzım gelir. Çünkü bu husûsda, şöyle buyurulmuştur:

Bu âyet-i kerîmedeki (رَكَبَةَ : **rakabe**) lâfzı, mutlakdır. Hem mü'min olan rakabeye (*köle veyâ câriyeye*), hem de mü'min olmayan rakabeye (*köle veyâ câriyeye*) delâleti vardır. Bunun için yemîninden hânis olan (*etdiği yemîni bozup yemînini yerine getirmeyen*) bir Müslümân, her hangi bir rakabeyi âzâd etse, keffâretini yerine getirmiş olur.

Fakat hatâen yapılan bir katil fiilinden dolayı (وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ) رَكَبَةِ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا :**Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse mü'min bir kul âzâd etmesi ve (ölenin) ailesine (mırasçılarına) teslim edilecek bir diyet (kan bedeli) vermesi lâzımdır, meğer ki onlar (o diyeti) sadaka olarak bağışlamış olsunlar.**³⁸⁸ âyet-i kerîmesi ile -böyle bir katil hâdisesinin dünyevî keffâreti olarak diyet, uhrevî keffâreti olarak da mü'min bir kul âzâd edilmesi- emr olunmuştur.

Bu âyet-i kerîmedeki (رَكَبَةَ مُؤْمِنَةٍ :**mü'min bir kul**) lâfzı, mukayyedir. Mü'min olmayan bir rakabeye şâmil değildir. Bunun için hatâen yapılan bir katil fiilinden dolayı, mü'min olmayan bir rakabeyi âzâd etmek kifâyet etmez. Ancak mü'min olan bir rakabeyi âzâd ederse, o zaman keffâretini yerine getirmiş olur.

Mutlak ve mukayyed lâfızların müttehid veyâ muhtelif olması

Bir mes'ele hakkında birisi mutlak, diğeri mukayyed olmak üzere iki delil bulunursa, -*bunların hangisi ile amel edilir? konusunda*- durum incelenir.

Eğer mutlak mukayyede haml edilirse, itlâkın hükmü iptâl edilmiş olur.

Eğer mutlak mukayyede haml edilmezse, iki delil arasında bir zıddiyet vücûde gelmiş olacağından, durum yine incelenerek onunla amel edilir. Şöyle ki:

1-Eğer mutlak ile mukayyeden biri diğere haml edilmek için bir mecbûriyyet görülmezse -ya'nî her birinden anlaşılın ma'nâ ve

(لَا يُؤَاحِدُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاحِدُكُمْ بِمَا وَعَدْتُمْ الْإِيمَانَ) sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin azm ettiği yeminler yüzünden muâheze eder.). Mâide, 89. ve

(لَا يُؤَاحِدُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاحِدُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ فُلُوكُمْ) sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin azm ettiği yeminler yüzünden muâheze eder.). Bakara, 225

³⁸⁸ - Nisâ' Sûresi, âyet 92.

maksad ayrı ayrı olursa (muhtelif olursa)-, mutlak itlâkı üzere, mukayyed de takyîdi üzere cârî olur.

2-Eğer mutlak ile mukayyedden biri diğerine haml edilmek için bir mecbûriyyet görülürse *-ya'ni mutlakdan anlaşılan ma'nâ ile mukayyedden anlaşılan ma'nâ ve maksad aynı olursa (müttehid olursa)-, o zaman da mutlak, mukayyed üzerine haml olunur.*

Bu esâslara binâen şu netîceler ortaya çıkar:

1-a-Mutlak ile mukayyed in ifâde ettikleri hükümler muhtelif (*ayrı ayrı*) olur ve bir hüküm diğer hukmün takyîdini îcâb etmezse, mutlak mukayyed üzerine haml olunmaz ve her biri, ayrı ayrı, vaz' olundukları ma'nâda cârî olur.

Meselâ, bir kimse *"Vefâtımdan sonra malımın üçde birinden -şu kadar lirayı bir yetimin yiyeceği için, şu kadar lirayı da bir okur-yazar yetimin giyeceği şey'ler için-, sarf edin"* diye vasiyet etse, birinci vasiyet itlâkı üzerine, ikinci vasiyet de takyîdi üzerine cârî olur.

İşte burada, hükümler, muhtelifdir. Birinde yiyecek, diğerinde giyecek konusu, zikr edilmektedir. Aynı zamanda bir hüküm diğer hukmün takyîdini de îcâb etmemektedir. Çünkü yiyeceği şey'lere sarf edilmesi gereken kimsenin, okur-yazar olması lâzım gelmez. Sıradan bir yetim olması kâfi gelir.

b-Mutlak ile mukayyed in ifâde ettikleri hükümler muhtelif olur ve bir hüküm diğer hukmün takyîdini îcâb ederse, *-bi'z-zât veyâ bi'l-vâsıta-* mutlak mukayyed üzerine haml olunur.

Meselâ, bir kimse *"Vefâtımdan sonra malımın üçde birinden, benim için bir rakabe âzâd edin"* dese, sonra da *"Vefâtımdan sonra malımın üçde birinden, benim için mü'min olmayan bir rakabe âzâd etmeyin"* dese, buradaki rakabe lâfzı, birinci sözde mutlak, ikinci sözde mukayyedir. Bunun için böyle bir hâlde mutlak mukayyed üzerine haml olunur ve me'mûr olan kimse, mü'min bir rakabe âzâd etmekle mükellef bulunur.

İşte burada da yine hükümler, muhtelifdir. Birinde âzâd etmek, diğerinde âzâd etmemek konusu, zikr edilmektedir. Bunun için iki hükümden biri, diğerinin takyîdini, *-aklen-* îcâb etmektedir. Çünkü me'mûr olan kimsenin, her iki hüküm ile amel etmesi mümkün değildir.

2-a-Mutlak ile mukayyed in ifâde ettikleri hükümler müttehid (*aynı*) olur ve hâdiseler muhtelif olursa, mutlak mukayyed üzerine haml olunmaz.

Meselâ, yemîn keffâreti için *-rakabe-* âzâd etmek lâzımdır. Hatâen yapılan bir katil fiilinden dolayı da uhrevî bir cezâ' olarak *-mü'min bir rakabe-* âzâd etmek lâzımdır.

Bu iki hâlde hâdiseler başka başkadır. Birisinde yemin, diğesinde hatâen katil hâdisesidir. Rakabe lâfzı ise, birincisinde mutlak, ikincisinde mukayyedir. Bunun için mutlakı mukayyed üzerine haml etmek lâzım gelmez, ya'nî yemîn keffâreti için de mü'min bir rakabe âzâd etmek îcâb etmez.

İşte burada hükümler, müttehid olup her ikisinde de *-keffâret-* dir. Hâdiseler ise muhtelifdir. Bu bakımdan iki nass'dan her birisi ile ayrı ayrı amel etmek mümkün olduğundan birini diğesine haml etmek zarûreti bulunmaz.

Bu durum, Hanefî'lere göredir.

Şâfiî'lere göre ise, böyle bir hâlde mutlak mukayyede *-kıyâsen-* haml olunur ve ona göre de hüküm değışir.

b-Mutlak ile mukayyedin ifâde etdikleri hükümler müttehid olur ve hâdiseler de müttehid olursa, itlâk ve takyîd, ya hukmün kendisinde olur veyâ hukmün sebep, illet ve şartında olur.

Bu duruma göre de,

a-Eğır itlak ve takyîd, hukmün kendisinde ise, *-zarûraten-* mutlak mukayyed üzerine haml olunur.

Meselâ, yemîn keffâretinde rakabe âzâd etmeye muktedir olmayan bir kimse, üç gün oruc tutmakla mükellefdir. Bu husûs, Kırâet-i aşerede (**Kim bunlara güç yetiremezse üç gün oruc tutsun.**)³⁸⁹ âyet-i kerîmesi ile mutlak olarak zikr edilmiştir. Abdu'llâh ibn-i Mes'ud *radiye'llâhü anh'*ın meşhûr olan kırâetinde ise, (**Kim bunlara güç yetiremezse** (birbiri ardına) **üç gün oruc tutsun.**) diye mukayyed olarak zikr edilmiştir.

Burada hükümler, müttehidir ve keffâret olarak orucun tutulmasıdır. Hâdiseler de müttehidir ve yemîn keffâreti hakkındadır. Bununla berâber itlâk ve takyîd, hukmün sebep, illet veyâ şartında olmayıp hukmün kendisinden ibâret olan (**üç gün**) konusundadır.

³⁸⁹ -Mâide Sûresi, âyet 89.

Bunun için burada iki hüküm ile ayrı ayrı amel edilemez. bunun netîcesi olarak da *-zarûrî olarak-* mutlak mukayyed üzerine haml edilir ve yemîn keffâreti için olan oruc da, üç gün muttasıl olarak tutulur.

b-Eğer itlak ve takyîd, hukmün kendisinde değil de hukmün sebep, illet ve şartında ise, yine mutlak mukayyed üzerine haml olunmaz. Her biri ile ayrı ayrı amel edilir.

Meselâ, fitır sadakası hakkında iki Hadîs-i şerîf vardır. Bunlardan birisi, (*Her : أدوا من كلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ نِصْفَ صَاعٍ مِنْ بُرٍّ أَوْ صَاعاً مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعاً مِنْ شَعِيرٍ.*) *Her hür ve köleden, her küçük ve büyükdan fitır sadakası olarak yarım sâ' buğday yâhud bir sâ' hurma yâhud bir sâ' arpa veriniz*).³⁹⁰ Hadîs-i şerîfidir.

Bu Hadîs-i şerîfe göre, bir aile reisi, zevceleri, çocukları, köle ve câriyeleri için fitır sadakası vermekle mükellefdir. Bunun vücûbunun sebebi ise, rakabe-i nüfustur. Bu rakabe, müslim olup olmamakla mukayyed değildir. Hiç bir şart, illet ve sebep ile ilgisi yoktur. Mutlakdır.

Diğeri ise, (*أدوا من كلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ نِصْفَ صَاعٍ مِنْ بُرٍّ أَوْ صَاعاً مِنْ تَمْرٍ*) *Her hür ve -müslim- köleden, her küçük ve büyükdan fitır sadakası olarak yarım sâ' buğday yâhud bir sâ' hurma yâhud bir sâ' arpa veriniz.*) Hadîs-i şerîfidir.

Bu Hadîs-i şerîfe göre de (*kul : عَبْدٌ*) lâfzı, müslim olmakla mukayyedir. Mutlak değildir.

Bunun için böyle bir hâlde mutlak mukayyed üzerine haml olunmaz. Her ikisi ile de ayrı ayrı amel edilerek hem müslim olan köle için, hem de müslim olmayan köle için, efendisinin fitır sadakası vermesi lâzım gelir.

Burada hükümler müttehiddir ve her ikisinde de vücûb sâ'dır, fitır sadakasının edâ'sıdır; *-ya'ni buğday, hurma, arpa ve bunların karşılığı olan para veya malı-* fitır sadakası olarak vermektir. Aynı zamanda her iki hâdise de müttehiddir ve fitır sadakası hakkındadır.

Bunun için mutlak mukayyed üzerine haml edilmeyip her ikisi ile de ayrı ayrı amel olunur. Bunun netîcesi olarak da hem müslim olan köle için, hem de müslim olmayan köle için, ayrı ayrı fitır sadakası vermek lâzım gelir.

³⁹⁰ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi,C.5.ss.369.Kâmil Miras.

Kezâ, nikâh hakkında da iki Hadîs-i şerîf vardır. Bunlardan birisi, (لَا نِكَاحَ إِلَّا بِشُهُودٍ) : *Şâhidler olmadan nikâh olmaz, -ya'nî nikâh ancak şâhidler huzûrunda akd edilebilir-*)³⁹¹ Hadîs-i şerîfidir.

Diğeri ise (لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِّهِ وَشَاهِدَيْ عَدْلٍ) : *Kadın velîsinin izin ve akdi olmadıkça ve âdil şâhidler bulunmadıkça nikâh sahîh değildir, -ya'nî nikâh ancak kadın velîsinin izin ve akdi ve âdil şâhidlerin hâzır bulunması ile akd edilebilir.-*) Hadîs-i şerîfidir.

Bu iki Hadîs-i şerîfde, hükümler müttehiddir ve şâhidlerin lüzûmundan ibâretidir. Aynı zamanda hâdiseler de müttehiddir ve nikâh hakkındadır.

Bununla berâber şâhidler konusu, birinci Hadîs-i şerîfde mutlak, ikinci Hadîs-i şerîfde mukayyedir. İtlak ve takyîd ise, hükmün kendisinde değil, hükmün şartındadır. Bundan dolayı da mutlak mukayyed üzerine haml edilmeyip her ikisi ile de amel edilebilir. Şâhidlerin adâlet sâhibi olup olmaması aranmaz.

Fakat şâhidlerin âdil olması konusunda başka deliller de vardır ki mukayyed olan ikinci Hadîs-i şerîfi te'yîd eder ve şâhidlerin âdil olması lüzûmunu belirtir. Mesela, bunlardan birisi, (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ) : **Ey îmân edenler, eğer bir fâsık size bir haber getirirse onu tahkîk edin.**)³⁹² âyet-i kerîmesidir.

Bu âyet-i kerîme ile, fâsık bir kimsenin getirdiği haberin, verdiği bilginin hemen kabûl edilmemesi, doğru olup olmadığının araştırılması ve kendisinin âdil olup olmadığının tetkîk edilmesi istenilmektedir.

Eğer böyle bir delîl, böyle bir nass olmasa idi, her iki Hadîs-i şerîf ile de amel edilir ve şâhidlerin âdil olması şartı aranmazdı. Bunun için Hadîs-i şerîflerde zikri geçen şâhidlerin âdil olmaları gerekli görülür.

³⁹¹ -Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.156. Büyük Haydar Efendi. ve Tâc.C.2.ss.293

³⁹² -Hucurât Sûresi, âyet 6.

Âmm (الْعَامُّ)

Lügatde, genel, herkese âit, her şey'e şâmil olan, adedi belli olmayan, sınırlı bulunmayan şey' ma'nâlarıdır.

İstılâhda ise, sınırlı olmayan bir çok şey'lerin, üç ve üçden fazla olan ferdlerin hepsini birden ifâde eden, hepsine birden şâmil olan bir lâfızdır. "**İnsan**" lâfzı gibi.

Bu bakımdan "**Muhammed, Zeyd**" gibi has (*özel*) isimler, "**Racül**" gibi lâfızlar, "**Ebeveyn, imâmeyn**" gibi tesniye ifâde eden sîgalara, -*müsemmaları sınırlı olduğundan*- âmm bir lâfız sayılmazlar. Ancak Hâss lâfızlardan sayılırlar.

Çünkü Hâss lâfızlar, bir çok ferdlerden yalnız belli bir ferdi, belli bir nev'i, sınırlı bir şey'i ifâde ederler.³⁹³

Âmm lâfızların kısımları

Vaz' oldukları lügavî ma'nâda umûm ve şumûl ifâde eden âmm lâfızların başlıcaları şunlardır:

1-Lâfzı vâhid, ma'nâsı cemî' olan âmm lâfızlar.

Bunlar, (كُلُّ : Hep, bütün, çok), (جَمِيعٌ : Hep, bütün), (كَأَنَّهُ : Hep, bütün), (عَامَّةٌ : Hep, bütün, umûmî, genel) lâfızları gibi lâfızlardır. Meselâ,

(كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ : *Sizin hepiniz çobansınız ve hepiniz birbirinize karşı karşılıklı vazîfeler ile mükellef ve mes'ulsünüz.*) hadîs-i şerîfinde,³⁹⁴

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً : **Ey îmân edenler, hep birlikde silme** (İslâma, barışa, dünyâ ve âhiret selâmetine) **girin.** (Kâmil, olgun, iyi, takvâ ve ihlâs sâhibi birer Müslümân olun. Ayıp ve kusurlardan uzak bulunun.)³⁹⁵ âyet-i kerîmesinde,

(هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا) : **Yerde ne varsa hepsini sizin (fâideniz) için yaratan O'dur.**)³⁹⁶ âyet-i kerîmesinde ve,

³⁹³ -Hukûk-i İslâmiyye ve İstılâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.69. Ömer Nasûhi Bilmen.

³⁹⁴ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi, C.3.ss.40. (487 nolu Hadîs-i şerîf). Ahmed Naim.

³⁹⁵ -Bakara Sûresi, âyet 208.

³⁹⁶ -Bakara Sûresi, âyet 29.

(عامة تَصْرُفَاتِ الْمَخُونِ بِاطْلَاءِ)
ibâresinde olduğu gibi.

2-Sîgası da, ma'nâsı da âmm olan ve (ا ل : elif-lâm) harf-i ta'rîfi ile muarref bulunup istiğrâk ifâde eden âmm lâfızlar.³⁹⁷

Bunlar, (الرِّجَالُ :Erkekler), (النِّسَاءُ :Kadınlar), (الْأَنْبِيَاءُ : Peygamberler), (الْأَئِمَّةُ : İmâmlar), (الْعُلَمَاءُ : Âlimler) lâfızları gibi lâfızlardır. Meselâ,

(وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ)
Boşanmış Kadınlar, kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler -beklesinler-³⁹⁸ âyet-i kerîmesinde,

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ)
Mü'minler, muhakkak felâh bulmuştur. -Korkduklarından emîn, umduklarına nâil olmuşlardır.-³⁹⁹ ve

(إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ)
Allâh'dan, kulları içinde, ancak âlimler korkar.⁴⁰⁰ âyet-i kerîmelerinde,

(أَلَائِمَّةٌ مِنْ قُرَيْشٍ)
İmâmlar, Kurayş'dendir.) ibâresinde ve

(نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ لَا نُورَثُ)
Peygamberler topluluğu olan bizler, mûris olmayız -mîras bırakmayız.-) ibâresinde olduğu gibi.

3-Yalnız ma'nâları âmm olan ve (ا ل : elif-lâm) harf-i ta'rîfi ile muarref bulunup istiğrâk ifâde eden âmm lâfızlar.

Bunlar, (الْبَيْعُ : Alış-veriş), (الْمَالُ : Mâl) lâfızları gibi lâfızlardır.

Meselâ,

(أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا)
Allâh, alış-verişi (bey'i) helâl ve fâizi (ribâ'yı) haram kılmıştır.⁴⁰¹ âyet-i kerîmesinde,

(الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ حَلْدَةٍ)
Zinâ eden kadınla zinâ eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.⁴⁰² âyet-i kerîmesinde ve

³⁹⁷ -İstiğrâk: (ا ل : elif-lâm) harfi ta'rîfinin, başına geldiği isimleri umûmî hâle koyması.

³⁹⁸ -Bakara Süresi, âyet 228.

³⁹⁹ -Mü'minûn Süresi, âyet 1.

⁴⁰⁰ -Fâtır Süresi, âyet 28.

⁴⁰¹ -Bakara Süresi, âyet 275.

⁴⁰² -Nûr Süresi, âyet 2.

Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini -o kazandıklarına bir karşılık ve cezâ' ve Allâh'dan (insanlara) ibret verici bir ukûbet olmak üzere- kesin.)⁴⁰³ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

4-(Kim : مَنْ) (Ne : مَا) gibi şart isimleri (edâtı), mekânda umûm ifâde eden (Nerede : أَيْنَمَا) , ahvâlde umûm ifâde eden (كَيْفَمَا : Nasıl) gibi umûm ve şumûl ifâde eden ta'bîrler.

Kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyor (idiy) se onu (n sevâbını) görecekdir.)⁴⁰⁴ âyet-i kerîmesinde,

Nefisleriniz için önden ne hayır gönderirseniz onu Allâh'ın nezdinde bulursunuz. (Hem) bu daha hayırlı, sevabca daha büyük olmak üzere.)⁴⁰⁵ âyet-i kerîmesinde,

Nerede olursanız olun, velev tahkîm edilmiş yüksek kal'alarda bulunun, ölüm size çatıp yetişir.)⁴⁰⁶ âyet-i kerîmesinde ve

Siz nasıl olursanız o hâle göre idâre olunursunuz -o hâle göre size idâreci gönderilir- cümlesinde olduğu gibi.

5-Esmâu'l-mevsûle -mevsûl isimler-

وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِإِثْبَاتٍ فَاجْلِدُوهُمْ نَحَابِنَ حَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا .
: Nâmuslu ve hür kadınlara (zinâ isnâdı ile) iftirâ' atan, sonra (bu babda) dört şahid getirmeyen kimseler (in her birine) de seksen değnek vurun. Onların ebedî, şahidliklerini kabûl etmeyin.)⁴⁰⁷ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

6-Nefî ve nehiy siyâkında bulunan nekireler.

Hiç biri hâric olmamak üzere her şey'in hazîneleri bizim nezdimizdedir. Biz onu ma'lûm bir miktar dışında indirmeyiz.)⁴⁰⁸ âyet-i kerîmesindeki (شَيْءٍ) lâfzı gibi.

⁴⁰³ -Mâide Sûresi, âyet 38.

⁴⁰⁴ -Zilzâl Sûresi, âyet 7.

⁴⁰⁵ -Bakara Sûresi, âyet 110. ve Müzzemmil Sûresi, âyet 20.

⁴⁰⁶ -Nisâ' Sûresi, âyet 78.

⁴⁰⁷ -Nûr Sûresi, âyet 4.

⁴⁰⁸ -Hıcr Sûresi, âyet 21.

Kezâ,

(لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ فِي الْإِسْلَامِ : İslâm dîninde, ibtidâen zarar olmadığı gibi, mukâbele ile de zarar yokdur .-Zararlanmak, zarar vermek yokdur-)⁴⁰⁹ hadîs-i şerîfnde,

(لَا تَكْلِيفَ إِلَّا بِفَعْلٍ) : -Hiç bir kimseye- yapabileceğinden başka teklîf yokdur.) ibâresinde ve

(لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا أَمَانَ لَهُ) : Emânu -emînliği- olmayan -emânete riâyet etmeyen- kimse için îmân yokdur.) cümlesinde olduğu gibi.

7-Muzaf olan cins isimler.

Artık onun (فَلْيُحَذِّرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ) (Allâh'ın ve Peygamber'in) **emrinden uzaklaşp gidenler, kendilerini** (dünyâda) **bir fitne** (ve belâ') **çarpmasından, yâhud** (âhiretde) **onlara pek acıklı bir azâb** (gelip) **çatmasından çekinsinler.**⁴¹⁰ âyet-i kerîmesindeki (أَمْرِهِ) lâfzı gibi ki (كَلِّ أَمْرِهِ) ma'nâsındır.

Âmm lâfızların hukmü.

Âmm lâfızlar, şâmil oldukları şey'lerin (*ferdlerin*) hepsi hakkında -*Hâss lâfızlar gibi*- kat'iyet ifâde ederler. Bundan dolayı da âmm bir lâfzın hukmü, delâlet ettikleri ferdlerin hepsi hakkında sâbit olur ve hepsine birden şâmil bulunur.

Meselâ, (أَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) : **O mal, o oğullar, dünyâ hayâtının zînetidir.**⁴¹¹ âyet-i kerîmesindeki (أَلْمَالُ : o mal) ve (الْبَنُونَ : o oğullar) ta'bîrleri, birer âmm lâfızdır ki âmm olan bu lâfızlar ile, her malın, her oğulun, dünyâ hayâtının birer zîneti olduğu beyân edilmiş olur.

Kezâ, bir kimse kölesine “*Her ne zaman filân işi yapar isen âzâd ol*” dese, o köle o işi ne zaman yaparsa o zaman âzâd olur. Çünkü buradaki “*Her ne zaman*” ta'bîri, âmm bir lâfızdır.

⁴⁰⁹ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.6.ss.378. Kâmil Miras.

⁴¹⁰ -Nûr Sûresi, âyet 63.

⁴¹¹ -Kehf Sûresi, âyet 46.

Âmm lâfızların tahsîs edilmesi.

Âmm lâfızlar, kat'iyet ifâde ettikleri için, zannî bir delîl ile tahsîs olunamazlar. Ancak *-kendileri gibi kat'iyet ifâde eden-* kat'î bir delîl ile *-ba'zan-* tahsîs olunabilirler.

Bununla berâber âmm lâfızlar, yalnız üçe kadar tahsîs olunabilir. Çünkü cem'in en azı, üçdür. Bunun için de üçden fazlası tahsîs olunamaz.⁴¹²

Kat'î bir delîl ile tahsîs olunmaları hâlinde de *-tahsîs edilen âmm bir lâfız şumûl kuvvetini kayb etmiş olacağından-* bi'l-âhare zannî bir delîl ile de tahsîs olunabilir.

Bunun için âmm lâfızlar, ba'zı kere umûmu üzere kalır. Ba'zı kere de umûmu içinden ba'zı ferdlar çıkarılır ve âmmın hükmü, o ferdlar hakkında cârî olmaz.

Bununla berâber her âmm lâfzın, tahsîse ihtimâli vardır. Eğer hakkında tahsîse mânî' bir karîne yoksa.

Meselâ, (إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) : **Şübhesiz ki Allâh, her şey'i hakkıyla bilendir.**)⁴¹³ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki buradaki (شَيْءٍ : Şey') lâfzı, âmm bir lâfızdır ve tahsîse mânî'dir. Bunun için de bu şekildeki âmm lâfızlar, tahsîs edilemezler.

Böyle bir durum olmayan yerlerde ise, Kitâb Kitâb ile, Sünnet Sünnet ile tahsîs olduğu gibi Kitâb ile Sünnet, Sünnet ile de Kitâb, tahsîs olunabilir.

Meselâ, (وَتَزِيلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ) : **Sana (bu Kitâb'ı, her şey'in ap-açık bir beyânı, bir hidâyet, bir rahmet ve (hele) Müslümânlar için bir müjde, olmak üzere pey-der-pey indirdik.)**⁴¹⁴ âyet-i kerîmesi, Kitâb ile Sünnet'in, tahsîs olunabileceğine bir delîldir. Çünkü Sünnet de "şey' " ler cümlesindedir.

Aynı şekilde, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın bütün dînî tebligâtının vahy ve ilhâma müstenid bulunması da, Sünnet ile Kitâb'ın tahsîs olunabileceğine bir delîldir. Yeter ki o Sünnet, tevâtür ve şöhet

⁴¹² -Tahsîs: Âmm lâfızların şâmil oldukları ferdlardan ba'zılarını çıkarmak veyâ istisnâ' etmektir.

⁴¹³ -Ankebût Sûresi, âyet 62. ve Enfâl Sûresi, âyet 75.

⁴¹⁴ -Nahl Sûresi, âyet 89.

yolu ile sâbit olsun; nüzûl ve vürûd zamanları mukârin (birbirine yakın) bulunsun.

Meselâ, (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا) : **Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesin.**)⁴¹⁵ âyet-i kerîmesindeki umûmîlik, (نُقِطَعُ الْيَدَ فِي رُبْعِ دِينَارٍ)⁴¹⁶ Hadîs-i şerîfi ile tahsis edilmiş ve dörtde bir dînârın -üç veyâ on dirhem- altındaki bir malı çalan kimsenin elinin kesilmeyeceği bildirilmiştir.⁴¹⁷

N o t :

Şâfiî'lere göre, âmm bir lâfız, istiğrâk ve şumûl ifâde ederse de bu ifâde kat'î olmayıp zannîdir. Bunun için âmm lâfızların hükmü, -kat'î bir delîl olmadan- zannî bir delîl ile de tahsîs edilebilir.

Hanefî'lere göre, tahsîs, bir tağyîrdir. Bunun için kuvvetli olan âmmın hükmünü, zaif olan -zannî- bir delîl, tağyîr edemez.

Şâfiî'lere göre ise, tahsîs, bir tağyîr değil bir tefsîrdir.

Âmm ve hâss delîller arasında teâruz (çelişki) vukûu

Âmm lâfızlar kat'iyet ifâde ettiği gibi, hâss lâfızlar da kat'iyet ifâde ederler.

Bu bakımdan bir hâdise hakkında biri âmm, diğeri hâss olan iki kat'î delîl, -zâhiren- birbirine muârız görülürse, durum tetkik edilerek bir netîceye varılır.

Eğer birbirine muârız görülen bu iki delîlin arasını tevcîh (yorum) mümkün olursa tevcîh edilir ve her biri ile amel edilmiş olur.

⁴¹⁵ Mâide Sûresi, âyet 38.

⁴¹⁶ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, C.12.ss.255. (2088 nolu hadîs-i şerîf). Kâmil Miras.

Bir dînâr, oniki dirhem, bir dirhem de -örff olarak- (3,2) gr. dır. Bununla berâber bir dînârın kaç dirhem olduğu konusunda ihtilâf edilmiştir.

⁴¹⁷ -Sirkat nisâbı, Hanefî'lere göre, bir dînâr veyâ hâlis gümüşden yapılmış on dirhem gümüş veyâ bunların değeri olan bir maldır. Bu miktardan az bir şey' çalmak, hadd-i sirkati (hırsızlık cezâsını) icâb etmez.

Şâfiî'lere göre, hâlis gümüşden yapılmış bir dînârın dörtde biri veyâ kıymetidir. Dirhem nazara alınmaz.

İmâm Mâlik ve İmâm Ahmed'e göre de, bir dînârın dörtde biri veyâ üç hâlis dirhemdir.

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye kâmûsu, C.3.ss.261. Ömer Nasûhi Bilmen.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, C.12.ss.255. (2089 ve 2090 nolu Hadîs-i şerîfler ve izahları). Kâmil Miras

Eğer tevcîh mümkün olmazsa bir mahlâs (*hâl çâresi, çıkış yolu*) aranır ve onunla amel edilir. Şöyle ki:

1-Birbirine muâriz olan iki delîlden biri, nüzûl veyâ *-hadîs-i şerîf olduğuna göre-* vürûd târihleri i'tibâriyle diğerine mukârin olursa *-ya'nî ikisi de aynı zamanda nüzûl ve vürûd etmiş ise-*, hâss, âmmi tahsîs etmiş olur.

Meselâ, (أَخْلَأَ اللَّهُ الْبَيْعَ وَخَرَّمَ الرِّبَا) : **Allâh, alış-verişi (bey'i) helâl ve fâizi (ribâ'yı) haram kıldığıdır.**⁴¹⁸ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki burada (الْبَيْعُ : **Alış-veriş**) in helâl olduğu umûmî bir şekilde ifâde edilmiş olduğu hâlde, (الرِّبَا : **Fâiz**) sûretiyle yapılan bey'in hurmeti de ayrıca ifâde edilmiştir.

Bu sûretle de bey'in hulliyyetindeki umûmîlik, hâss bir lâfız olan ribâ' ile tahsîs olunmuştur.

2-Hâss olan bir delîl, amm olan bir delîlden daha sonra vâki' olmuş ise, hâss, şâmil olduğu miktar nisbetinde âmmın hukmünü nesh eder.

Meselâ, âmm bir hüküm ifâde eden (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ) **İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler, kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler.**⁴¹⁹ âyet-i kerîmesine göre, kocası vefât eden bir kadının *-hâmile olsun veyâ olmasın-* dört ay on gün iddet beklemesi lâzım gelir. Bu müddet bitmeden başka bir kocaya varamaz.

Bu âyet-i kerîmeden sonra nâzil olan (وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) : **Yüklü kadınların iddetleri ise, yüklerini vaz' etmeleri (doğurmaları) ile biter.**⁴²⁰ âyet-i kerîmesine göre de, hâmile olan kadınların iddeti, hamlini vaz' etmekle son bulur. Birinci âyet-i kerîmede belirtilen müddete bakılmaz.

Çünkü hâss olan ve daha sonra nâzil olmuş bulunan ikinci âyet-i kerîme, âmm olan ve daha evvel nâzil olmuş bulunan birinci âyet-i kerîmenin bu husûsdaki hukmünü nesh etmiştir. Hamlin dışındaki hukmü ise, yine bâkîdir.

⁴¹⁸ -Bakara Süresi, âyet 275.

⁴¹⁹ -Bakara Süresi, âyet 234.

⁴²⁰ -Talâk Süresi, âyet 4.

3-Âmm olan bir delîl, hâss olan bir delîlden daha sonra vukû' bulmuş ise, âmm, hâssın hukmünü nesh eder.

Meselâ, Hicretten sonra bir ara Medîne-i Münevvere'ye gelen ve hasta bulunan bir kâbile efrâdı hakkında, tedâvî için, Medîne-i Münevvere hâricinde bulunan sadaka develerinin sütlerinden ve idrârlarından içerek istifâde etmeleri, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* tarafından tavsiye ve emr edilmiş idi. Onlar da bunu yapınca şifâ' bulmuşlardı.

İdrâr hakkındaki bu hüküm, daha sonra vârid olan (*اسْتَنْزَهُوا مِنَ الْبَوْلِ فَإِنَّ* : *Beviden sakınınız. Çünkü kabir azâbının çoğu ondandır.*)⁴²¹ Hadîs-i şerîfi ile nesh olunup ortadan kaldırılmıştır. Bunun için *-tedâvî için de olsa-* bevin içilmesi mübah olamaz.

Çünkü hâss bir hüküm ifâde eden ve daha önce vârid olan birinci Hadîs-i şerîfi, âmm bir hüküm ifâde eden ve daha sonra vârid olan ikinci Hadîs-i şerîf, nesh etmiştir.

4-Âmm ile hâssın, nüzûl ve vürûd târihleri meçhûl olursa mukâranete haml olunur.

Bu hâlde her ikisi ile de amel etmek mümkün olursa amel edilir. Eğer her ikisi ile de amel etmek mümkün olmazsa, bir tercih sebebi aranır. Hangisi tercih edilirse onunla amel olunur.

Meselâ, bunlardan birisi bir şey'in hurmetine, diğeri de hulline delâlet etse, hurmete delâlet eden tercih edilir. Çünkü Şâri'-i mübîn'in muharremâta (*haram olan şey'lere*) olan i'tinâsı, mubâhâta (*işlenmesinde günah ve sevâb olmayan şey'lere*) olan i'tinâsından fazladır.

5-Âmm olan bir delîl, Kitâb ve Sünnet ile tahsîs edileceği gibi, *-ba'zan da-* akıl ile, örf ve âdet ile de tahsîs edilebilir.

Meselâ, (*اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ* : **Allâh, her şey'i yaratandır.**)⁴²² âyet-i kerîmesindeki (*كُلُّ شَيْءٍ* : **Her şey'**) ibâresindeki umûmîlikden, Cenâb-ı Hak'ın **zâtı**, kat'î bir şekilde müstesnâdır.

⁴²¹ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.188. Ahmed Naim.

⁴²² -Ra'd Süresi, âyet 16. ve Zümer Süresi, âyet 62.

Çünkü Allâhü Teâlâ, *-aklen-* mahlûk olamaz ve bu zât kendisini yaratamaz. Böyle bir kimsenin kendisinden önce olması lâzım gelir ki bu husûs, aklen muhâl olup mümkün değildir.

Tahsîs yönünden âmmın kısımları

Âmm lâfızlar, tahsîs yönünden **üç** kısımdır:

1-Umûmu üzere kalıp kendisinde tahsîs cârî olmayan âmm lâfızlar.

(وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ)⁴²³ âyet-i kerîmes'inde,

(حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ...)⁴²⁴ **Analarınız, ... (la evlenmeniz), size haram kılındı.** âyet-i kerîmes'inde ve

(إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا)⁴²⁵ **Şübhesiz ki Allâh, insanlara hiç bir şey' ile zulm etmez.** âyet-i kerîme'sinde olduğu gibi.

2-Kendilerinden husûs murad olunan âmm lâfızlar.

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ)⁴²⁶ **Ey insanlar, Rabb'iniz (e karşı gelmek) den çekinin.** âyet-i kerîme'sinde olduğu gibi ki buradaki (النَّاسُ : **insanlar**) dan murad, mükellef olan insanlardır.

3-Tahsîs edilmiş olan âmm lâfızlar.

(حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ...)⁴²⁷ **Ölü (hayvan) eti... üzerinize haram edilmiştir.** âyet-i kerîme'sinde olduğu gibi ki burada ızdırâr (*mecbûr ve çâresiz kalma*) hâli, *-bu husûsdaki başka bir delil ile-* tahsîs edilmiştir. Bunun için bir meyteden, hayâtı kurtaracak kadar yeyilmesi câizdir, haram değildir.⁴²⁸

⁴²³ -Bakara Süresi, âyet 282.ve Nisâ' Süresi âyet 176.

⁴²⁴ -Nisâ' Süresi, âyet 23.

⁴²⁵ -Yûnus Süresi, âyet 44.

⁴²⁶ -Nisâ' Süresi, âyet 1.

⁴²⁷ -Mâide Süresi âyet 3.

⁴²⁸ -Tahsîs edilen âmm bir delil, şâmil olduğu ferdlerden geriye kalanları hakkında, yine aynı hukmü ifâde eder ve hakikat olarak kalır.

Müşterek (الْمُشْتَرِكُ)

Bir kaç ma'nâya, başka başka vaz' edilmiş olan bir lâfızdır ki lâfız aynı olduğu hâlde ifâde ettiği şey' veyâ ma'nâ ayrı ayrıdır. (عَيْنٌ : Ayn) lâfzı gibi.

Çünkü (عَيْنٌ : Ayn) lâfzı, “göz” ma'nâsına geldiği gibi, “güneş, altın, diz kapağı, su kaynağı” gibi ma'nâlara da gelir. Bu ma'nâların her biri hakkında ayrı ayrı vaz' olunması bakımından da *-tek bir ma'nâ yerine-* bir kaç ma'nâ ifâde eder.

Kezâ, hem hayız hem temizlik ma'nâsına gelen (قَرْوَةٌ : karu') lâfzı, hem beyaz hem siyah ma'nâsına gelen (حَوْوٌ : cevn) lâfzı, hem memlûk olan kadın hem sefine (*gemi*) ma'nâsına gelen (حَارِيَّةٌ : câriye) lâfzı, hem satın alıcı hem de ma'lûm bir yıldızın adı olan (مُشْتَرِيٌّ : müşteri) lâfzı, birden fazla ma'nâ ifâde eden müşterek birer lâfızdır.

Müşterek lâfızların hukmü

Müşterek bir lâfzın ifâde ettiği hüküm ile amel edebilmek için, o lâfzın çeşitli ma'nâlarından hangisinin kasd edildiği *-bir teemmül ve tetkik netîcesinde-* anlaşılınca kadar tevakkuf etmek (*bir hüküm vermeyerek beklemek*) dir.

Müşterek bir lâfzın ifâde ettiği bu ma'nâlardan biri, bir teemmül ve tetkik netîcesinde tercih edilince, o ma'nâ kabûl edilir ve diğer ma'nâlar terk edilip nazara alınmaz.

Meselâ, (وَالْمُطَلَّعَاتُ يَتَرَضُّنَّ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ) : **Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler -beklesinler-** ⁴²⁹ âyet-i kerîmesindeki (قُرُوءٌ : kurû') lâfzı, (الْقُرُوءُ : el-karu') lâfzının cem'i olup müşterek bir lâfızdır.

Çünkü (قَرْوَةٌ : karu') lâfzı, bir şey'i cem' etmek ve hayız görmek ma'nâsına geldiği gibi, (طَهْرٌ : temizlik) ma'nâsına da gelir. Bu ma'nâların hepsini ayrı ayrı ifâde ettiği gibi, hepsi hakkında da ayrı ayrı vaz' olunmuş müşterek bir lâfızdır. Bunun için de bunlardan yalnız birisine delâleti kat'î değildir.

⁴²⁹ -Bakara Sûresi, âyet 228

Bu bakımdan boşanmış kadınların kendi kendilerine beklemesi emr edilen üç (قُرُوءٌ : kurû') müddeti (*iddet müddeti*), üç hayız müddeti mi? yoksa üç temizlik müddeti mi? olduğu husûsunun iyice araştırılması gerekmektedir.

Bunun için Hanefî'ler, *-bir temmül ve tetkik netîcesinde-* bu lâfzın, hayız ma'nâsına olmasını, Şâfiî'ler de temizlik ma'nâsına olmasını, tercîh etmişlerdir ki tercîh edilen bu ma'nâ, müevvel (*te'vîl edilmiş*) bir ma'nâ olmuş olur.

Çünkü yapılan tevakkuf ve tetkik netîcesinde (قُرُوءٌ : kurû') lâfzındaki (ر - ق : Kâf ve Râ') cevherinin, dâimâ cemi' bir ma'nâ ifâde ettiği görülmüş ve ilâhî kelâmın hepsini bir arada toplayan kitâba (قُرْآنٌ : Kur'ân) denildiği, bir çok insanları belli bir yerde bir araya getiren köylere (قَرْيَةٌ : Karye) denildiği, bir çok insanlara konukluk ederek onları bir arada bulundurup ihsânda bulunulan ziyâfete (قَرَاءٌ : Karâ') denildiği anlaşılmıştır.

Aynı şekilde (ر - ق : Kâf ve Râ') maddesini ihtivâ' eden (قُرُوءٌ : karû') lafzı da *-cem'e delâlet eden-* hayız ma'nâsını ifâde eder. Çünkü hayız, rahimde toplanan kanın dışarıya atılmasıdır. Temizlik ma'nâsında ise, ictimâ'a delâlet eden böyle bir hâl yoktur.

Bunun için de (قُرُوءٌ : kurû') lâfzını, tahâret ma'nâsına değil, hayız ma'nâsına haml etmek lâzım gelir.

Bunun netîcesi olarak da (قُرُوءٌ : kurû') lâfzındaki iştirak konusu, *-hayız ma'nâsı, temizlik ma'nâsına tercih edildiği için-* ortadan kalkmış ve müvvel olan hayız ile *-tek bir ma'nâ anlaşıldığından onunla-* amel edilmiş olur.

Aynı zamanda (قُرُوءٌ : kurû') lâfzını, *-Hanefî'lere göre-* hayız ma'nâsına haml etmek lâzım geldiğinden temizlik ma'nâsına haml etmek, batıl olur. Bu bakımdan da kocasından boşanmış kadınların *-bir başkası ile evlenebilmeleri için-* üç hayız müddeti beklemeleri lâzım gelir.

Şâfiî'lere göre ise, temizlik ma'nâsına haml etmek lâzım geldiğinden *-bu şekilde olan kadınların-* üç temizlik müddeti beklemeleri lâzım gelir.⁴³⁰

Müevvel (الْمَأْوَلُ)

Çeşitli ma'nâlardan biri, *-kat'î bir delil ile değil de-* zannî bir delil veyâ gâlib bir re'y ile diğere ma'nâlarına tercih edilen bir lâfızdır.

Diğere bir deyimle, vaz' olunduğu müteaddid ma'nâlardan yalnız biri, kuvvetli bir zann veyâ gâlib bir re'y ile *-diğere ma'nâlarına-* tercih edilen müşterek bir lâfızdır. (نِكَاحٌ : **Nikâh**) lâfzı gibi.

Çünkü (نِكَاحٌ : **Nikâh**) lâfzı, hem izdivac (*evlenme*) akdi ma'nâsına, hem de cinsî mukârenet ma'nâsına vaz' olunmuş bir lâfızdır. Bu bakımdan (فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَيْثُ تَنْكِحُ زَوْجًا غَيْرَهُ) : **Eğer erkek, zevcesini (üçüncü def'a olarak) boşarsa ondan sonra kadın, kendisinden başka bir ere nikâhlanıp varıncaya** (ve o er onunla cinsî mukârenetde bulununcaya) **kadar ona** (birinci zevcine) **helâl olmaz.**)⁴³¹ âyet-i kerîme'sindeki (نِكَاحٌ : **Nikâh**) lâfzı, bir teemmül ve te'vîl netîcesinde vaty (*cinsî mukârenet*)⁴³² ma'nâsına haml edilmiş olduğundan bu ma'nâsında müevvel bir lâfızdır.

Kezâ, (بَايِنٌ : **Bâyin**) lâfzı, hem hissî ayrılığı, hem de nikâh râbitasından ayrılığı ifâde eden ve bunlar hakkında vaz' olunmuş bir lâfızdır.

Bu bakımdan bir kimse zevcesine karşı *-başka bir niyetle değil de-* talak konusu konuşulurken (أَنْتَ بَايِنٌ : *Sen bâinsin*) dese, böyle bir söz,

⁴³⁰ -İslâm âlimleri, iddet âyetindeki bu (كُرْهُ : *kurû*) lâfzını, *-böyle bir teemmül ve tetkik esâsına binâen-*, ya Hanefî mezhebine göre hayız üzerine haml etmek veyâ Şâfiî mezhebine göre temizlik üzerine haml etmek konusunda icmâ'a varmışlar ve bir ihtilâfa düşmemişlerdir.

Eğer böyle bir tercih bulunmazsa başka bir çıkış yolu bulununcaya kadar yine tevakkuf edilir ki böyle bir tevakkuf netîcesinde ma'zûr sayılırız.

Şâfiî'lere göre, müşterek bir lâfzın çeşitli ma'nâlarının hepsi birden *-bir söyleyişde-* kasd edilebilir. Hanefî'lere göre ise, böyle bir şey' olamaz. Çünkü ba'zı hâllerde, bir lâfız ile birbirine zıd ayrı ayrı iki ma'nânın birden kasd edilmesi mümkün olur. Hem siyah hem beyaz ma'nâsına gelen (حَوْنٌ : *cevn*) lâfzı gibi.

⁴³¹ -Bakara Sûresi, âyet 230.

⁴³² (-الْوَطْئُ : *el-vat'ü*) : Basmak ve cimâ'dan kinâye ma'nâsını ifâde eder.

talaka haml olunur ve böyle bir hâlde kullanılan (بَائِنٌ : bâyin) lâfzı, -nikâh râbitasından ayrılık ma'nâsına- müevvel bir lâfız olmuş olur.

Müevvel lâfızların hukmü

Hatâ ihtimâli ile berâber medlûli ile amel etmenin vücûbudur.

Bu bakımdan müevvel bir lâfzın tercîh edilen ma'nâsına haml edilmesi, hatâ ihtimâlinden uzak olmaz. Yine bundan dolayı da şer'î bir konuda müevvel olan bir ma'nâyı inkâr etmek, küfrü mûcib bir hâl olmaz ve böyle bir kimse tekfir de edilmez.

Meselâ, talak konusu konuşulurken söylenilen (أُنْتِ بَائِنٌ : *Sen bâinsin*) sözü, talaka haml edilir ve ona göre hüküm verilir.

Aynı şekilde iddet âyetindeki (كُرُوْءٌ : Kurû') lâfzını hayza, tahlîl âyetindeki (نِكَاحٌ : Nikâh) lâfzını cinsî mukârenete, talak konusu konuşulurken söylenilen (بَائِنٌ : Bâyin) lâfzını talaka, haml etmek, te'vil yolu ile tercîh edilmiş olan müevvel birer lâfızdır.

* * *

Zâhir (الظَّاهِرُ)

Lügatde, görünen, açık, belli olan, meydanda bulunan şey' ma'nâsınadır. Bâtın'ın zıddı olarak bir nesnenin, bir şey'in üstü, yüzü, görünen ve bilinen kısmı, ma'nâsını da ifâde eder.

İstîlâhda ise, yalnız sîgasını (*kalıbını*) işitmekle ma'nâsı anlaşılan, kendisi ile ne kasd edildiği bir teemmül ve tefekküre ihtiyaç duyulmadan ma'lûm olan lâfızdır.

Bunun için muhâtab olan kimse böyle bir sözü (*lâfzı*) işitdiği zaman, "*Ben bunu anlayamadım*" gibi bir özür beyân edemez, Çünkü zâhir bir lâfzın delâleti, açık ve âşikârdır. Böyle bir sözü işiten kimse, bir teemmül ve tefekküre ihtiyaç duymadan ma'nâsını anlayabilir.

Meselâ, (أَحَلَّ اللهُ النَّبِيَّ : **Allâhü Teâlâ bey'i** (alış-verişi) **helâl kıldı.**)⁴³³ âyet-i kerîmesi, bey'in helâl olduğunu ap-açık bir şekilde ifâde eden zâhir bir âyet-i kerîmedir.

Her lisâm teşkil eden sözlerin birer sîgası vardır ki bunlar, isim, fiil ve harf olabilirler. Bu bakımdan da hepsinin kalıbı aynı olmaz.

⁴³³ -Bakara Sûresi, âyet 275.

Ba'zı lisânlarda sîga çok, ifâde ettikleri ma'nâ az olur. Ba'zı lisânlarda da sîga az, fakat ifâde ettikleri ma'nâ çok olur.

Meselâ, Türkce'de sîga çoktur. Fakat bu sîgaların ifâde ettikleri (*delâlet ettikleri*) ma'nâlar azdır, fakirdir. Arabca'da ise sîga azdır. Fakat bu sîgaların ifâde ettikleri ma'nâlar çoktur, zengindir.

Zâhir lâfızların hukmü

Te'vîl, tahsîs ve nesh ihtimâli ile berâber, yakînen bilinen ma'nâsı ile amelîn vücûbudur.

Ya'nî yalnız sîgasını iştirmekle maksâdın ne olduğu açıkca bilinen bir lâfız ile ve böyle bir lâfzın bildirdiği şey' ile amel etmenin vâcib olmasıdır.

Çünkü zâhir bir lâfız, ma'nâya vaz'ı bakımından hâss veyâ âmm olabilir. Bu bakımdan da te'vîle, tahsîse ve neshe ihtimâli olabilir.

Bununla berâber yalnız böyle bir ihtimâl, zâhir bir lâfzın yakînen bilinen ma'nâsı ile amel etmenin vâcib olmasına mâni' değildir.

Nass (اَلنَّصُّ)

Lügatde, söz, lâfız, delîl, haber, sarîh, açık ve kat'î olan şey' ma'nâlarıdır. Seyr ve ref' ma'nâsına da gelir.

Ayrıca, ma'nâsında sarîhlik, açıklık ve kat'îlik bulunan Kur'ân âyetlerine ve Hadîs lâfızlarına da "Nass" denir.

İstîlâhda ise, mütekellim tarafından ileri gelen bir sebeble *-meselâ, ne gibi bir maksâda mebni' söylenmiş olması karînesi ile-* zâhir bir lâfızdan daha açık ve daha vâzih olan bir söz, bir lâfızdır ki böyle bir lâfız, hâss olabileceği gibi âmm da olabilir.

Meselâ, (هَلْ مِنْ خَالِقِ غَيْرِ اللَّهِ يَرِثُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ) **Size, gökden ve yerden rızık verecek, Allâh'dan başka bir yaratan var mı?**)⁴³⁴ âyet-i kerîmesi, Allâhü Teâlâ'nın birliğini ve şerîkden münezzehe olduğunu, beyân etmek husûsunda bir "nass" dır.

Çünkü bu âyet-i kerîme, Allâhü Teâlâ'nın vahdâniyyetini beyân etmek için nâzil olmuşdur.

⁴³⁴ -Fâtır Sûresi, âyet 3.

Nass lâfızların hukmü

Te'vîl, tahsîs ve nesh ihtimâli ile berâber, sîgasından kat'î sûrette anlaşılın şey' ne ise onunla amel etmenin vücûbudur.

Bununla berâber böyle bir ihtimâl, açık olan ve kat'î olarak bilinen ma'nâsı ile amel etmenin vâcib olmasına mâni' değildir.

Meselâ, (أَحَلَّ اللَّهُ السَّبِيحَ وَحَرَّمَ الرِّبَا) : **Allâh, alış-verişi (bey'i) helâl, fâizi (ribâ'yı) haram kılmıştır.**⁴³⁵ âyet-i kerîmesi, bey' ile ribâ' arasında bir fark bulunduğunu açıklayıp bildirmek konusunda bir **nass'**dir.

Çünkü bu âyeti kerîme, (ذَلِكَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا السَّبِيحُ مِثْلُ الرِّبَا) : **Böyle olması da onların -alım satım da ribâ' gibidir- demelerindedir.**⁴³⁶ âyet-i kerîmesine göre, "**Bey', ribâ'nın benzeridir. Bunlar arasında bir fark yoktur.**" diyenlere karşı, bey' ile ribâ' arasında bir benzerlik bulunmadığını bayân etmek ve bey'le ribâ'yı aynı sayan kimseleri redd etmek için nâzil olmuştur.

Bu bakımdan ribâ'dan kaçınmanın vücûbu, açıkca anlaşılmiş ve kat'î surette tahakkuk etmiş olur.⁴³⁷

Müfesser (الْمُفَسِّرُ)

Lügatde, nûr ve ziyâ' verilmiş, beyân edilmiş, keşf edilmiş, ma'nâsı açıklanmış olan şey' ma'nâsıdır.

İstîlâhda ise, kendisine lâhık olan (*ilâve edilen*) bir tefsîr veya takrîr beyânı sebebi ile nass'dan daha açık ve daha vâzıh olan bir lâfızdır ki te'vîl ve tahsîse ihtimâli bulunmaz.

Tefsîr beyânı, bir söz veyâ kelâmdan, *-eğer o söz veyâ kelâm âmm ise kendisinden tahsîs ihtimâlini, hâss ise kendisinden te'vîl ve mecâz ihtimâlini-* ortadan kaldıran ve o söz veyâ kelâmı te'kîd eden bir beyândır.

Takrîr beyânı ise, sözde veyâ kelâmda bulunan hafâ'yı (*gizlilik ve kapalılığı*) ortadan kaldıran bir beyândır.

⁴³⁵ -Bakara Sûresi, âyet 275.

⁴³⁶ -Bakara Sûresi, âyet 275.

⁴³⁷ -Zâhir ile nass arasında, mâhiyet bakımından bir fark varsa da hüküm bakımından bir fark yoktur. Bununla berâber nass'ın ma'nâsı, zâhir'den daha açık ve daha kat'îdir.

Diğer bir deyimle müfesseri, zâhir ve nass'dan daha açık ve daha vâzih bir hâle getiren şey'dir ki ya kelâmdan neş'et eder veya mütekellimden neş'et eder.

Eğer bu şey' kelâmdan neş'et ederse ona **tefsîr beyânı**, eğer mütekellimden neş'et ederse ona da **takrîr beyânı** denilir.

Meselâ, (فَسَحَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ) : **Bunun üzerine meleklerin hepsi topdan secde etdi.**⁴³⁸ âyet-i kerîmesi -her iki beyân şekli ile- müfesser'dir.

Çünkü Hazreti Âdem aleyhi's-selâm Cenâb-ı Hakk tarafından yaratılıp rûh (can) verilince, Cenâb-ı Hakk meleklerle -Âdem için- secde edin emrini verdi. Bunun üzerine (فَسَحَدَ الْمَلَائِكَةُ) : **Melekler secde etdi.** âyet-i kerîmesine göre, melekler secde etdi.

Eğer bu âyet-i kerîme bu hâlde kalmış olsa idi, zâhir olurdu. Çünkü (الْمَلَائِكَةُ) : El-melâike) lâfzı, (ا ل) : elif-lâm) harfî ta'rîfi ile muarref olan (muarref bi'l-lâm olan) cemi'lerdendir. Bunun için de âmm bir lâfızdır ve ma'nâsı zâhir'dir. Fakat bu lâfzın tahsîse ihtimâli vardır. Çünkü ba'zı melekler secde etmemiş olabilirler.

Bunun için (كُلُّهُمْ) : **onların hepsi**) lâfzı, bu ihtimâli ortadan kaldırmış ve bir takrîr beyânı olmuşdur.

Bununla berâber bir ihtimâl daha vardır ki o da -acebâ meleklerin hepsi birden mi secde etdiler, yoksa ayrı ayrı gurublar hâlinde mi secde etdiler- konusudur. Böyle bir ihtimâli de (أَجْمَعُونَ) : **hepsi birden**) lâfzı ortadan kaldırmış, hepsinin birlikte secde ettiğini ifâde ederek bir tefsîr beyânı olmuşdur.

Bu sûretle de bu âyet-i kerîme, hem tefsîr beyânı ile, hem de takrîr beyânı ile müfesser olmuşdur.

Keza, (أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ) : **Namazı kılınız ve zekâtı veriniz.**⁴³⁹ âyet-i kerîmesindeki (الصَّلَاةُ) : **salât**) lâfzı, (صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي) : *Namazı, benden gördüğünüz gibi kılınız.*) hadîs-i şerîfi ile; (الزَّكَاةُ) : **zekât**) lâfzı da

⁴³⁸ -Çünkü Arab dilinde (ن - ص) : Nûn-Sâd) maddeleri, dâimâ zuhûr ve açıklık ifâde eder. Arab'ların, her şey'in açık ve seçik olarak teşhîr edildiği gelin odasına veya çeyiz odasına veya çardak gibi yüksekte bulunan yerlere (مَنْصَةٌ) : Menessa) dediği gibi.

⁴³⁹ -Bakara Süresi, âyet 43.

(هَاتُوا رُبْعَ عَشْرِ أَمْوَالِكُمْ : *Mallarınızın kırkda birini zekât olarak veriniz.*)
hadîs-i şerîfi ile, müfesser olmuştur.

Çünkü (الصَّلَاةُ : **salât**) lâfzı, -belli fiil ve rükünleri olan namaz ibâdeti ile duâ arasında-; (الزَّكَاةُ : **zekât**) lâfzı da -nemâ ve tahâret ile belli bir maldan verilecek belli bir miktar arasında-, mücmel bir lâfızdır ki bu hadîs-i şerîfler, bu husûsların açıklanmasında bir tefsîr beyânıdır.

Kezâ, (وَلَا طَائِرٌ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ) **İki kanadı ile uçan hiç bir kuş hâriç olmamak üzere**)⁴⁴⁰ âyet-i kerîmesi de, müfesser'dir. Çünkü bu âyet-i kerîmedeki (طَائِرٌ : **Kuş**) lâfzından maksad, her hangi bir kuşdur. Mecâz olarak *-hızlı yürüyen veyâ hareket eden-* her hangi bir mahlûk olmak ihtimâli yokdur. Böyle bir mecâz ihtimâli (يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ) **iki kanadı ile uçan**) vasfı ile ortadan kaldırılmışdır ki bu şekildeki bir te'kîd, bir takrîr beyânıdır.

Müfesser lâfızların hukmü

Yalnız nesha ihtimâli ile berâber, kendisi ile amel ve i'tikâdın vücûbudur.

Bu bakımdan müfesser lafızların ma'nâsı, her vechile açıktır. Yalnız nesha ihtimâli vardır. Te'vîl ve tahsîse ihtimâli yokdur. Bunun için de ifâde ettikleri ma'nânın kat'iyetine, i'tikad vâcibdir.

Meselâ, (فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ) **Bunun üzerine meleklerin hepsi topdan secde etdi.**) âyet-i kerîmesindeki (الْمَلَائِكَةُ : **melâike**) lâfzının tahsîs edilmesine ihtimâl yokdur. Çünkü (كُلُّهُمْ : **onların hepsi**) lâfzı, böyle bir ihtimâle mâni'dir.

Kezâ, (وَلَا طَائِرٌ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ) **İki kanadı ile uçan hiç bir kuş hâriç olmamak üzere**) âyet-i kerîmesindeki (طَائِرٌ : **kuş**) dan maksad, her hangi bir kuşdur. Bunun *-mecâz olarak-* hızlı yürüyen veyâ hızlı hareket eden her hangi bir mahluk olması ihtimâli yokdur. Çünkü böyle bir mecâz ihtimâli, (يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ) **iki kanadı ile uçan**) vasfı ile ortadan kaldırılmışdır.

* * *

⁴⁴⁰ -En'am Sûresi, âyet 38.

Muhkem (الْمُحْكَم)

Lügatde, sağlam, kuvvetli, sağlamlaştırılmış, tahkîm edilmiş şey' ma'nâsınadır.

İstîlâhda ise, müfesserden daha kuvvetli olan lâfızdır ki nesha ihtimâli yoktur.

Bu bakımdan kuvvet cihetinden müfesserden daha kuvvetli olup müfasser üzerine gâlibdir. Fakat vuzûh (açıklık) cihetinden değildir.

Meselâ, (خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا : **Onlar orada** (Cennet'de) **ebedî kalıcıdır**lar.)⁴⁴¹ âyet-i kerîmesi, Cennet ehlinin Cennet'de müebbed kalacaklarını tebşîr eden muhkem bir âyet-i kerîmedir.

Çünkü Cennet ehlinin Cennet'de ebedî olarak kalacakları husûsu, (أَبَدًا : **ebedâ**) kaydı ile te'kîd edilmiştir ki böyle bir te'kîd, bunun uzun bir müddet olması ihtimâlini ortadan kaldırmıştır.

Muhkem lâfızların kısımları

Muhkem lâfızlar, başlıca iki kısım altında incelenirler.

1-Li-aynihî muhkem.

Nesha ihtimâli olmadığı, ilk nüzûl veyâ vürûd târihinden i'tibâren belli olan lâfızlardır.

Meselâ, (الْجِهَادِ مَاضٍ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ) : *Cihâd, kıyâmete kadar vakit vakit vukû' bulacaktır.*) hadîs-i şerîfi, li-aynihî muhkem olan bir hadîs-i şerîfidir.

Çünkü cihâdın kıyâmete kadar devam edeceğini ifâde etmekte ve bunun kesilmeyeceğini belirtmektedir ki bu husûs, (إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ) : *kıyâmete kadar*) ibâresinin delâleti ile belirtilmiş ve nesha ihtimâli ortadan kaldırılmıştır.

Kezâ, (إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) : **Şübhesiz ki Allâhü Teâlâ, her şey'i hakkıyla bilendir.**)⁴⁴² âyet-i kerîmesi,

(وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) : **Allâhü Teâlâ, her şey'e hakkıyla kâdirdir.**)⁴⁴³ âyet-i kerîmesi ve

⁴⁴¹ -Nisâ' Süresi, âyet 57 ve 122.

⁴⁴² -Tevbe Süresi, âyet 115. ve Ankebût Süresi, âyet 62.

⁴⁴³ -Bakara Süresi, âyet 284.

(وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ) : **Sizi de, (elinizle) yapageldiğiniz şey'leri de Allâh yaratmıştır.**⁴⁴⁴ âyet-i kerîmesi, li-aynihî muhkem olan birer âyet-i kerîmedir.

Çünkü bunlardaki nesh ihtimâli, kelâmın mahalli i'tibâriyle münkati' olup ortadan kalkmıştır. Zîrâ Allâhü Teâlâ'nın veyâ kudretinin veyâ halk ettiği şey'lerin bir müddet devam etmesi ve ondan sonra kasılması gibi bir hâl, muhâl olup mümkün değildir. Bunun için de böyle bir kelâmda, bir nesh ihtimâline mahal yokdur.

2-Li-gayrihî muhkem.

Nesha ihtimâli, vahyin kesilmesi ile veyâ Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın âhirete irtihâli ile münkati' olup ortadan kalkmış bulunan lâfızlardır.

Namaz, oruc, zekât, hacc gibi farz olan ibâdetler hakkındaki emirler gibi ki bunlar hakkındaki emirler, *-vahyin kesilmesi veya Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın âhirete irtihâli ile-* muhkem olarak kalmış ve nesha ihtimâli ortadan kalkmıştır.

Muhkem lâfızların hukmü

Yukarıdaki ihtimâllerden hiç birisine muhtemel olmadığı hâlde, amel ve i'tikâdın vücûbudur.

Diğer bir deyimle, kendisi ile amelin vücûbu, hakîkatine i'tikâdın lüzûmu, teâruz vukûunda zâhire, nassa, müfessere tefevvük (*üstün tutulması*)dır.

Bunun için zâhir, nass, müfesser ve muhkem sayılan deliller arasında bir teâruz görülürse, bunlardan, derecesi yüksek ve kuvvetli olanı, diğerlerine *-ya'nî nass zâhire, müfesser nassa, muhkem müfessere-* tercih edilerek onunla amel edilir. Derecesi aşağı ve zayıf olanlar, hükümden düşer.

Meselâ, (وَأَشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ) : **İçinizden adâlet sâhibi iki kişiyi şahid yapın**)⁴⁴⁵ âyet-i kerîmesi, her hangi bir hâdis hakkında *-âdil kimselerin şahidliklerinin kabul edileceğini izah ve tefsir etmesi bakımından-* müfesser'dir.

Halbuki iffet ve nâmus sâhibi kimselere zînâ isnâdında bulunan kimselerin şahidlikleri, *-tevbe edip yeniden adâlet sâhibi oluncaya*

⁴⁴⁴ -Sâffât Süresi, âyet 96.

⁴⁴⁵ -Talâk Süresi, âyet 2.

kadar- kabûl edilemez. Çünkü, (وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا) **Onların şahidliklerini, ebedî kabûl etmeyin.**⁴⁴⁶ âyet-i kerîmesi, bu husûsda muhkem bir âyet-i kerîmedir.

Bunun için önceki nassa tercih edilmiş olup onu takyîd etmiş ve ondan kuvvetli bulunmuştur.⁴⁴⁷

* * *

Hafî (الْأَخْفَى)

Lügatde, gizlemek, setr etmek, yeldirmek, gizli ve saklı olan şey', ma'nâsınadır.

İstılâhda ise, sîgası bakımından ma'nâsı ma'lûm ve zâhir olduğu halde kendisine ârız olan bir sebeble *-lâfzın mahalli i'tibâriyle-mütakellimin maksâdı gizlenmiş olan -mütakellimin maksâdına delâlet husûsunda kapalı olan-* lâfızdır ki zâhir'in mukâbilidir.

Meselâ, (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا) **Erkek hırsız ile kadın hırsızın ellerini kesin.**⁴⁴⁶ âyet-i kerîmesindeki (السَّارِقُ : **es-sârik**) lâfzı, sîgası i'tibâriyle ma'nâsı ma'lûm ve zâhir' dir. Çünkü (سَارِقٌ : **sârik**), gizli bir malı bulunduğu yerden gizlice alan kimselere verilen bir isimdir.

Halbuki bu ta'bîr, kabre konulan bir ölünün kefenini soyup alan (النَّبَّاسُ : **Nebbâş** : *kefen soyucu*), insanın cebinden veyâ başka bir yerinden hile ile bir şey'i çalan (الطَّرَّارُ : **Tarrâr** : *yankesici*) lâfızları hakkında hafî' dir. Çünkü böyle olan kimseler de birer hırsızdır. Aralarında böyle bir ma'nâ benzerliği olmasına rağmen örfde, bunlara "sârik" denilmez.

Bunun için "sârik" lâfzı, başka lâfızlar (*isimler*) ile yâd olunan "Nebbâş" ve "Tarrâr" lâfızlarına da şâmil midir? değil midir? konusunda şübhe vardır. Bundan dolayı da "sârik" lâfzı, bu husûslar hakkında *-lâfız değişmesi sebebi ile-* hafî'dir (*kapalıdır*) ve bunlara delâleti de zâhir değildir.

⁴⁴⁶ -Nûr Sûresi, âyet 4.

⁴⁴⁷ -Nass kabîlinden olan vâhid bir haber ile zâhir kabîlinden olan bir âyet-i kerîme arasında teâruz görülürse, böyle bir nass, böyle bir zâhire tercih edilmez. Çünkü sübûtu zannî olan vâhid bir haber ile sübûtu kat'î olan Zâhir bir âyet-i kerîme arasında *-sübût yönünden-* bir eşitlik yoktur.

406-Mâide Sûresi, âyet 38.

Bu bakımdan buradaki gizlilik veyâ kapalılık, sîgada değil, kelâmdadır. Lâfzın mahallinde, taallûk ettiği (*ilgili olduğu*). ma'nâdadır.

Hafî lâfızların hukmü

Hakîkatine i'tikâd etmekle berâber, delâletinin kapalı olduğu husûsda, ihmâl etmeden söze bir ma'nâ vermek, teemmül ve tetkîkde bulunmak (*imâl-i fikir ve nazarda bulunmak*) dır.

Meselâ, âyet-i kerîmede zikri geçen hırsız hakkındaki emrin ve hukmün hakîkatine, i'tikâd ederiz. Bundan sonra da *-âyet-i kerîmede zikri geçmeyen-* “**Nebbâş**” denilen kefen soyucuya ve “**Tarrâr**” denilen yankesiciye de şâmil olup olmadığını düşünüp araştırırız.

Böyle bir teemmül ve tetkîk netîcesinde, yankesiciliğin, daha mâhirâne bir hırsızlık olduğunu anlarız. Çünkü sâhibinin gözü önünde bulunan bir malı çalmak, gıyâbında çalmaktan daha mahâretli bir hırsızlıktır. Bunun için “**Sârik**” hakkındaki hukmün, “**Tarrâr**” a da şâmil olduğu kanâatine varır, aynı hukmü ona da tatbîk ederiz.

Bununla berâber ölmüş bir kimsenin kabrini açıp kefenini almakdaki mahâret daha azdır. Çünkü müdâfaasız bir yerden bir malı çalmak daha kolaydır. Bunun için de “**Sârik**” hakkındaki hukmün, “**Nebbâş**” a da şâmil olduğu kanaatine varamayız ve aynı hukmü ona da tatbîk edemeyiz.

Kezâ, (وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَوْ لَوَاتِنَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا)
Ana ve babaya iyi muâmele edin. Eğer onlardan biri veyâ her ikisi senin yanında ihtiyarlığa ererlerse onlara -üf- bile deme. Onları azarlama. Onlara güzel -ve tatlı- söz söyle.)⁴⁴⁸ âyet-i kerîmesine göre ana va babaya “**üf**” bile demek memnû'dur. Böyle bir davranış memnû' olunca, onları döğmek, onlara sövmek de elbetde memnû' olur.

✱

✱ ✱

Müşkil (الْمُشْكِل)

Lügatde, güç, çetin, engel, güçlük, zorluk, çetinlik, emsâli içinde kayb olmuş, onların içine karışmış şey', ma'nâlarıdır.

⁴⁴⁸ -İsrâ' Sûresi, âyet 23.

İstılâhda ise, ya ma'nâsındaki gumuzdan (*kapalılık, karışıklık ve incelikden*) veyâ lâfzındaki istiâre-i bedîadan (*beğenilen ve takdir edilen bir kelimenin ma'nâsını muvakkaten başka bir kelime hakkında -yeni ma'nâsında- kullanmadan*) dolayı maksâda delâleti -*teemmül ve araştırma ile anlaşılabilir derecede*- kapalı bulunan lâfızdır ki Hafî' den daha kapalıdır.

Meselâ, (وَإِنْ كُنْتُمْ حُبْبًا فَاطَّهَّرُوا) : **Cünüb olunca temizlenmeye çalışınız - boy abdesti alınız.**)⁴⁴⁹ âyet-i kerîmesindeki (فَاطَّهَّرُوا : **temizleniniz**) sîgası, iftiâl bâbından mübâleğa ifâde eder.

Bunun için bu âyet-i kerîme, bir cihetden bedenın dış kısmının yıkanmasını ifâde etmekte, bir cihetden de bedenın iç kısmından sayılabilecek ağızın ve burnun iç kısmının yıkanmasını ifâde etmektedir.

Halbuki abdest hakkındaki يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَإِذَا كُنْتُمْ مِنَ الْمَرْفِقِ إِلَى الْمَرْفِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ : **Ey îmân edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar (dirseklerle birlikte) ellerinizi ve başınıza mesh edip her iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkayın.**)⁴⁵⁰ âyet-i kerîmesinde böyle bir mübâleğa yoktur.

Bu âyet-i kerîmelere göre ağız içi, bir cihetden bedenın içinden sayılır. Çünkü oruçlu olan bir kimse kendi tükürüğünü yutsa orucu buzulmaz. Bir cihetden de bedenın dışından sayılır. Çünkü oruçlu olan bir kimse ağızına bir miktar su alıp çalkalayıp dışarı çıkarsa yine orucu buzulmaz.

O hâlde, biz yıkanırken (*gusl ederken*) ağız ve burun içini -*bedenin dışından kabûl ederek*- yıkamakla mükellef miyiz? yoksa ağız ve burun içini -*bedenin iç kısmından kabûl ederek*- yıkamakla mükellef değil miyiz?.

İşte gusûl hakkındaki bu emir, böyle bir durumdan dolayı müşkil'dir, kapalıdır.

Bunun için ağızın içini yıkamak, gusûlde vâcib, abdestde sünnet olmuştur. Bu sûretle de bu âyet-i kerîmedeki gumuz, hâll edilmiştir.

⁴⁴⁹ -Mâide Sûresi, âyet 6.

⁴⁵⁰ -Mâide Sûresi, âyet 6.

Kezâ, (وَبُطَافٌ عَلَيْهِمْ بِآيَةٍ مِنْ فِضَّةٍ وَأَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا. قَوَارِيرٌ مِنْ فِضَّةٍ قَدَّرُوهَا تَقْدِيرًا)

Onlara gümüşden yapılmış billur kaplar (içi dışından dışı içinden görünür, bembeyaz, şeffaf kaplar), **kupalar dolaştırılır. Gümüşden** (yaratılmış) **billurlar ki miktârını** (sâkîler) **ta'yîn etmişlerdir.**⁴⁵¹ âyet-i kerîmesindeki (قَوَارِيرٌ مِنْ فِضَّةٍ : **gümüşden** (yaratılmış) **billurlar**) lâfzı, Cennet kâselerinin, kadehlerinin, sırçadan olduğunu beyân etmektedir.

Buradaki (قَوَارِيرٌ : **kavârîr**) lâfzı, (قَارُورَةٌ : **kârûre**) lâfzının cem'i olup sırçadan yapılan kap, bardak ve sürâhi ma'nâsınadır. Halbuki âyet-i kerîmede, bu "**kavârîr**" in, (فِضَّةٌ : **gümüş**) den olduğu belirtilmektedir.

İşte böyle bir durumdan dolayı bu âyet-i kerîme müşkil'dir ve lâfızda bir istiâre-i bedîa vardır. Burada billur ile gümüşün ba'zı vasıfları birleşince ortaya yeni bir vasma sâhib bardak çıktığı anlaşılmaktadır ki bu husûs, bir istiâre-i bedîa ile belirtilmiştir. Cam maddesi ile kurşun ve ba'zı mâdenlerin karışımından meydana gelen "**Kristal**" gibi.

Müşkil lâfızların hukmü

Hakîkatine i'tikâd etmek, maksad ve murad anlaşılınca kadar imâl-i fikir ve nazarda bulunmak, lâfzın sebebinin mahallini araştırıp ta'yîn etmeye çalışmaktır.

Meselâ, yukarıdaki birinci misâlde bir araştırma yapınca, gumuz ortadan kalkıyor ve ağzın içi bedenın dış kısmından sayılarak gusulde yıkanması vâcib görülüyor. Bu sûretle de emirdeki mübâleğa için sahîh bir mahal bulunmuş oluyor. Çünkü ağıza alınan bir miktar suyu çalkalayıp dışarı atınca orucun bozulmaması, ağız içinin bedenın dış kısmından sayıldığını bize göstermiş oluyor.

Kezâ, ikinci misâlde de bir düşünce ve araştırma neticesinde bir istiâre-i bedîanın varlığı görülüyor. Bunun neticesi olarak da Cennet kâselerinin seffalıkda sırça gibi, beyazlık ve parlaklıkda da gümüş gibi olduğu *-veyâ ilâhî bir ilim, kudret ve san'at ile gâyet mükemmel bir karışımından meydana gelmiş olduğu-* anlaşılmış oluyor.

*

* *

⁴⁵¹ -Dehr (İnsân) Süresi, âyet 15-16.

Mücmel (الْمُجْمَل)

Lügatde, icmâl olunmuş, kısa ve öz söz ile anlatılmış, kapalı bırakılmış olan şey' ma'nâsınadır.

İstılâhda ise, hakkında bir açıklama vârid olmadıkça maksad ve ma'nâsını anlamaya hiç bir yol bulunmayan lâfızdır ki müşkil'den daha mübhem ve daha kapalıdır.

Meselâ, (آفِيئُوا الصَّلَاةَ وَأَتُوا الرَّكَاتَ) : **Namazı kılınız ve zekâtı veriniz.**)⁴⁵² âyet-i kerîmesindeki (الصَّلَاةُ : **namaz**) ve (الرَّكَاتُ : **zekât**) lâfızları, şer'î ma'nâları bakımından mücmel birer lâfızdır.

Eğer Şâri'-i mübîn tarafından (صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي) : *Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız.*) ve (هَاتُوا زَعْعَ عَشْرِ أَمْوَالِكُمْ) : *Mallarınızın kırkda birini zekât olarak veriniz.*) şeklinde, bunların nasıl yapılacağı hakkında bir açıklama yapılmamış olsaydı, bu lâfızlar ile ne kasd edildiğini ve ne murad olunduğunu anlayamaz idik. Anlamayınca da bunları yapmak kudretine sâhib olmadığımız için “**Teklîf-i mâ lâ yutâk**” lâzım gelirdi.

Mücmel lâfızların kısımları

Mücmel lâfızlar, başlıca **üç** kısma ayrılarak incelenirler:

1-Arab dilinde az kullanılmasından (garîb olmasından) dolayı, ma'nâsı herkes tarafından açıkca bilinmeyen lâfızlar.

Meselâ, (إِنَّ الْإِنْسَانَ خَلِيقٌ هَلُوعٌ) : **Şübhesizki insan, hırsına düşkün** (ve sabrı kıt) **yaratılmışdır.**)⁴⁵³ âyet-i kerîmesindeki (هَلُوعٌ : **Helû'**) lâfzı, mücmel bir lâfızdır ki “**sabrı kıt, hırsı çok kimse**” anlamınadır. Fakat bu anlam -*ya 'nî sabrı az, hırsı çok oluş-* hangi cihetdendir? Burası belli değildir. Bunun için de bu lâfız, mücmel bir lâfız olup kapalıdır.

Bu âyet-i kerîmenin bu şekildeki bir mücmelliği, (إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جُرُوعًا. وَإِذَا) : **Kendisine** (zarar ve fakirlik gibi bir) **şerr dokundu mu feryâdı basandır. Ona** (bolluk ve zenginlik gibi bir) **hayır dokununca da çok cimridir.**)⁴⁵⁴ âyet-i kerîmesi ile tefsîr edilerek müfesser olmuştur.

⁴⁵² -Bakara Süresi, âyet 43.

⁴⁵³ -Meâric Süresi, Âyet 19.

⁴⁵⁴ -Meâric Süresi, âyet 20-21.

Bunun için **-sabrı kut, hırsı çok olarak yaratıldı-** denilmesinin sebebi, kendisine bir şerr dokununca feryâd eden bir kimse, bir hayır dokununca da çok cimri, çok nankör bir kimse olmasındandır.

İşte âyet-i kerîmedeki (هَلُوْءٌ : **Helû'**) lâfzının mücmel oluşu, bu lâfzın garâbetinden (*garibliğinden*) ileri gelmekte ve bu şekildeki bir tefsîr ile böyle bir mücmellik ortadan kaldırılmaktadır.

2-Lügat bakımından ma'nâsı bilindiği hâlde, şer'î anlamı bakımından ma'nâsı mübhem olup anlaşılmayan lâfızlar.

(اَلصَّلٰوةُ : **Salât**), (اَلزَّكٰوةُ : **Zekât**) ve (اَلرِّبٰوَا : **Ribâ**) lâfızları gibi ki bunların şer'î ma'nâları, *-yukarıdaki hadis-i şeriflerde belirtildiği gibi- Şâri'-i mübîn tarafından açıklanıp îzah edilmiş olmasaydı, bizim tarafımızdan anlaşılıp yapılması mümkün olmazdı.*

3-Lügat bakımından çeşitli ma'nâları olduğu hâlde, şer'î bakımdan bunların hangisinin murad olunduğu *-bir açıklama vukû' bulmadıkca-* ta'yîn edilip bilinmeyen lâfızlar.

(عَيْنٌ : **Ayn**) ve (كُرُوْءٌ : **Kurû'**) lâfızları gibi müşterek lâfızlar, bu kabildendir ki bunlar ile ilgili bilgiler, müşterek lâfızlar bahsinde geçmiştir.

Mücmel lâfızların hükmü

Hakîkatine i'tikâd etmekle berâber, hakkında bir açıklama vukû' buluncaya kadar tevakkuf etmek, bu açıklama kâfi olmadığı zaman da maksadın anlaşılması için taharrî (*araştırma*) ve teemmül (*iyice ve etraflıca düşünme*) de bulunmaktır.

Meselâ, (اَتَيْمُوا الصَّلٰوةَ وَآتُوا الزَّكٰوةَ) : **Namazı kılınız ve zekâtı veriniz.**)⁴⁵⁵ âyet-i kerîmesindeki (اَلصَّلٰوةُ : **Salât**) lâfzı, (صَلُّوْا كَمَا رَأَيْتُمْوِي اَصْلِي) : *Namazı benden gördüğünüz gibi kılınız.*) hadis-i şerîfi ile; (اَلزَّكٰوةُ : **Zekât**) lâfzı da (هَاتُوا رُبْعَ عَشْرِ اَمْوَالِكُمْ) : *Mallarınızın kırkda birini zekât olarak veriniz.*) hadis-i şerîfi ile, îzah edilmiştir ki bunlar, namaz ile zekâtdan maksadın ne olduğunu tamâmiyle gösterip açıklamıştır.⁴⁵⁶

✱

✱ ✱

⁴⁵⁵ -Bakara Sûresi, âyet 43.

⁴⁵⁶ -Mücmel bir lâfız hakkındaki bir beyân, ondan maksadın ne olduğunu açıklamaya tamâmen kâfi gelirse, bu bir tefsîr olmuş olur. Maksadı zannî bir şekilde ifâde ederse, bu da bir te'vil olmuş olur. Eğer maksadı zannî bir sûrette de ifâde edemezse, o lâfız mücmel ve müşkil olmuş olur.

Müteşâbih (الْمُتَشَابِهُ)

Lügatde, birbirine benzeyen, teşâbüh eden, ma'nâsı anlaşılmayan şey' ma'nâsıdır.

İstîlâhda ise, kendisi ile maksâdın ne olduğunu bilmek ve anlamak ümîdi, ümmet hakkında münkatı' olmuş (*kesilmiş*) olan lâfızdır ki muhkem'in mütekâbilidir. Birisinin ma'nâsı ne kadar açık ise, diğerinin ma'nâsı da o kadar kapalı ve mübhemdir.

Müteşâbih lâfızların kısımları

Müteşâbih lâfızlar, **iki** kısma ayrılarak incelenirler:

1-Lâfzı müteşâbih olan lâfızlar.

Lügat ma'nâsı bakımından kendisi ile hiç bir şey' anlaşılmayan lâfızlardır ki sûre başlarında bulunan ve "**Hurûf-i mukattaa**" denilen (طَهْ : Tâ-Hâ), (يَسْ : Yâ-Sîn), (الم : Elif, lâm, mîm), ve (الر : Elif, lâm, râ) gibi âyet-i kerîmeler, bu kabildendir. Bunlardan maksâdın ne olduğu, hiç bir şekilde ma'lûm değildir.

2-Mefhûmu veyâ ma'nâsı müteşâbih olan lâfızlar.

Lügat ma'nâsı anlaşıldığı hâlde ma'nâsını anlamak aklen mümkün olmayan ba'zı lâfızlardır.

Meselâ, (الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى) : **Rahmân olan Allâhü Teâlâ'nın (emr-u hukmü), arşı istîlâ' etdi.**⁴⁵⁷ âyet-i kerîmesindeki (اسْتَوَى) : **istîlâ' etdi** lâfzı; (يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ) : **Allâh'ın eli, onların elleri üstündedir.**⁴⁵⁸

âyet-i kerîmesindeki (يَدٌ : el) lâfzı; (وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ) : **Meşrik da Allâh'ındır. Mağrib de. Onun için nereye döner, yönelirseniz Allâh'ın yüzü (kıblesi), işte oradadır.**⁴⁵⁹ âyet-i kerîmesindeki (وَجْهُ : yüz) lâfzı gibi ki bunlarda, Allâhü Teâlâ'ya cisim isbâtı lâzım gelir. Böyle bir şey' ise, Allâhü Teâlâ hakkında muhaldir. Çünkü Allâhü Teâlâ, zaman, mekân ve cisim keyfiyyetinden münezzehdir.

⁴⁵⁷ -Tâ-Hâ Sûresi, âyet 5.

⁴⁵⁸ -Fetih Sûresi, âyet 10.

⁴⁵⁹ -Bakara Sûresi,âyet 115.

Müteşâbih lâfızların hukmü

Hakîkatine i'tikâd ederek ma'nâsının kat'î bir şekilde ta'yînini, Allâhü Teâlâ'nın ilmîne havâle etmektir.

Selef ulemâ'sı, bu şekildeki âyet-i kerîmeleri, te'vîl ve tefsîrden kaçınmıştır ki doğru olan yol da budur.

Halef ulemâ'sı ise, *-bir takım maksadlı kimselerin yanlış te'vîl ve tefsîrlerine meydan vermemek için-* şer'î esâslara muhâlif olmayacak bir şekilde te'vîl ve tefsîr etmişlerdir ki bunlar ile ilgili bilgiler, Üçüncü Bölümde geçmiştir.

*

* *

Hakîkat (الْحَقِيقَةُ)

Lügatde, bir şey'in aslı, esâsı, mâhiyeti, doğrusu, bağlı olduğu şey', ma'nâlarıdır ki "**Mecâz**" kelimesinin zıddıdır. Saklaması, koruması vâcib olan şey', ma'nâsını da ifâde eder.

İstîlâhda ise, vaz' ve tahsîs edildiği ma'nâda isti'mâl edilen bir lâfızdır.

Diğer bir deyimle, böyle bir lâfız, neyi anlatmak için konulmuş ise *-ta'yîn ve tahsîs edilmiş ise-*, o ma'nâda kullanılmasıdır.

Meselâ, (صَلَوةٌ : **Salât**) lâfzı, lügatde (دُعَاءٌ : **Duâ**) ma'nâsına vaz' olunmuş bir lâfızdır. Bunun için (دُعَاءٌ : **Duâ**) ma'nâsını ifâde eder. Bu ma'nâda kullanılınca da "**Hakîkat**" olur.⁴⁶⁰

Eğer böyle bir lâfız, bir münâsebet ve bir alâka sebebi ile vaz' olunduğu ma'nânın gayri bir ma'nâda isti'mâl olunmuş ise, *-kullanıldığı yeni ma'nâda-* "**Mecâz**" olur.

Aynı şekilde menkûl, mürtecel ve müşterek kelimeler de, ta'yîn ve tahsîs edidikleri yeni ma'nâlarında, birer "**Hakîkat**" olurlar.

⁴⁶⁰ -Hakîkat kelimesinin aslı -(فَعِيلٌ : Féil) vezninde (حَقِيقِي : Hakîkî) olarak- sıfat-ı müşebbehedir. Lügaten, sübût (*sâbit olma*) ma'nâsını ifâde eder ve hem lâzım, hem de müteaddî olarak kullanılır.

Eğer lâzım olarak kullanılırsa, fâil ma'nâsında (كَلِمَةٌ ثَابِتَةٌ : *Sâbit olan kelime*) ma'nâsını ifâde eder. (حَقَّقَ الشَّيْءَ : *Şey', sâbit oldu*) cümlesinde olduğu gibi.

Eğer müteaddî olarak kullanılırsa, mef'ûl ma'nâsında (كَلِمَةٌ مُتَبَيِّنَةٌ : *İsbât olunmuş kelime*) ma'nâsını ifâde eder. (حَقَّقْتُ الشَّيْءَ : *Şey'i, isbât etdim*) cümlesinde olduğu gibi.

Meselâ, (صَلَوَةٌ : **Salât**) lâfzı, lügatde (دُعَاءٌ : **Duâ**) ma'nâsına vaz' olunmuş bir lâfız iken, bunu, belli fiil ve rukunleri ifâde eden bir ibâdet konusuna -*erkân-ı mahsûse ve ef'âl-i ma'lûmeye*- nakl ederek namaz ma'nâsında isti'mâl etmek, -*şerîat nazarında*- bir "**Hakikat**" dir.

Bunun için (صَلَوَةٌ : **Salât**) lâfzının (دُعَاءٌ : **Duâ**) ma'nâsında kullanılması, şerîat bakımından Mecâz olduğu gibi, aksine olarak namaz ma'nâsında kullanılması da, lügat bakımından Mecâz olur, Hakikat olmaz.

Bununla berâber menkûl lâfızlarda, menkûlün minh ile mekûlün ileyh arasında bir münâsebet vardır. Duâ ile namaz arasında bir münâsebet bulunduğu gibi. Çünkü her ikisi de duâdır, tazarrû'dur, niyâzdır.

Kezâ, aralarında bir alâka olmaksızın ta'yîn ve tahsîs edildikleri yeni ma'nâlarında sahîh bir isti'mâl ile Hakikat ifâde eden "**Mürtecel**" kelimeler de Hakikat ifâde ederler ki -*Reşîd, Nâzım, Kerîm gibi*- şahıs isimleri bu cümledendir.

Çünkü bir çocuk, daha küçük yaşda iken bu kelimelerin ifâde ettikleri vasıflara sâhib olamaz. Fakat bu lâfızların böyle yeni bir ma'nâda isti'mâlleri, -*çocuk bu sıfatlara sâhib olmadığı hâlde*- sahîh olarak bir Hakikat ifâde eder.

Kezâ, daha önceki konularda anlatılmış olan "**Müşterek**" kelimeler de, yeni ma'nâlarında sahîh olarak bir **Hakikat** ifâde ederler.

Hakikat olan lâfızların hukmü

Hakikat olan lâfızlar, başlıca **iki** hüküm ifâde eder:

1-Vaz' oldukları ma'nâ ne ifâde ediyorsa, o sâbit olur.

2-Hakîkî ma'nâsı ne ise onun nefy edilmesi mümkün olmaz, mümteni' olur.

Meselâ, bir kimse bir şahsa hitâben "*Bu evimi sana satdım*" dese, böyle bir söz ile bey' ma'nâsı sâbit olmuş olur. Bir karîne bulunmadıkça, ben bu "**satdım**" lâfzı ile "**icâre**" ma'nâsını kâsd etdim diyemez.

Kezâ, bir kimse bir kimsenin babası olunca "*Bu adam, bu şahsın babasıdır*" denilir. "*Bu, onun babası değildir*" denilemez.

Fakat bir kimsenin dedesi hakkında “*Bu, bunun babasıdır*” denilebileceği gibi “*Bu, bunun babası değildir*” de denilebilir. Çünkü dedeye, baba denilmesi Hakîkat değil, Mecâz’dır.⁴⁶¹

*

* *

Mecâz (الْمَجَازُ)

Lügatde, yerinden ve haddinden öteye geçmek, sınırı aşmak, hakkından ferâgat etmek, ma’nâlarınadır ki “**Hakîkat**” lâfzının zıddıdır. Bu ma’nâlar ile ilgili olarak (جَاَزَ الْمَكَانَ : *Mekânı geçdi*) denilir.

İstılâhda ise, bir alâka ve bir münâsebet dolayısı ile vaz’ olunduğu ma’nânın gayrisinde isti’mâl edilen bir lâfızdır ki hakîkî ma’nâsını kasd etmeye mâni’ bir karîne bulunur.

Başka bir deyimle, kendi öz ma’nâsı ile kullanılmayıp bir benzerlik ile veyâ bir benzeme yolu ile başka bir ma’nâda kullanılan bir söz veyâ bir lâfızdır.

Meselâ, bir şahsa “**Arslan**” denilmesi gibi ki bununla o şahsın, şecâatli (*cesûr*) bir kimse olduğu kasd edilmiş olur.

Mecâzda ittisâl

Mecâz’da, mecâz olarak kullanılan ma’nâ ile asıl vaz’ olunduğu (*mevzû’ olduğu*) ma’nâ arasındaki münâsebet ve alâkaya, usûl âlimleri, “**İttisâl**” adını verirler ki bu münâsebet ve alâkanın bir çok nev’ileri vardır. Bunların başlıcaları müşâbehet, kevn-i sâbık, kevn-i lâhık, isti’dâd, hulûl, cüz’iyyet, sebebiyyet ve şartıyyet’dir.

Meselâ, yüzü nurlu bir kimseye -*ay, güneş veyâ mehlika (ay yüzülü)*- denilmesi, müşâbehet alâkası ile bir mecâz’dır.

Kezâ, (وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ) : **Yetimlere** (rüşdüne gelince) **mallarını veriniz.**)⁴⁶² âyet-i kerîmesinde, **reşîd** olanlara “**Yetim**” denilmesi, kevn-i sâbık alâkası ile bir mecâz’dır ki “**Evvelce yetim iken şimdi reşîd olan yetimlere mallarını veriniz.**”) meâlinedir.

⁴⁶¹ -Bir lâfzın Hakîkat veyâ Mecâz olup olmadığını anlamak için, o lâfzı tetkik ederiz. Eğer o lâfzın ifâde ettiği ma’nâyı nefy etmek mümkün olmazsa o lâfzın Hakîkat olduğuna, nefy etmek mümkün olursa o lâfzın Mecâz olduğuna hüküm ederiz.

⁴⁶² -Nisâ’ Süresi, âyet 2.

Kezâ, “Üzümü sıkdım” yerine “Şarabı sıkdım” denilmesi, kevn-i lâhik alâkası ile bir mecâz’dır. Çünkü sıkılan üzüm, ileride şarab hâline gelecektir.

Kezâ, rükû’a salât, salât’a rükû’ denilmesi, cüz’iyyet ve külliyyet alâkası ile bir mecâz’dır.

Kezâ, (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ) : Allâhü Teâlâ, îmânınızı (Beyt-i Makdis’e karşı kıldığınız namazlarınızı) zâyî’ edecek değildir.)⁴⁶³ âyet-i kerîmesinde, “Namaz” a “îmân” denilmesi de, -namazın sıhhati için- îmânın şart olmasına mebni’dir ki bu da bir şartıyyet alâkası ile bir mecâz’dır.

Bununla berâber alâka ve münâsebeti yalnız müşâbeheden ileri gelen bir mecâz’a, “İstiâre” denir. Şecâatli bir insana “arслан” denilmesi gibi.

Alâka ve münâsebeti müşâbeheden başka bir sebeble olan bir mecâz’a da, “Mecâz-i mürsel” denir.

Usûl âlimleri, istiâreye “Ma’nevî ittisâl”, mecâz-i mürsele de “sûrî ittisâl” adını vermişlerdir.

Mecâz lâfızların hukmü

Mecâz, -mu’teber bir alâka bulunan hâllerde-, lügatde cârî olduğu gibi şer’iyyâtda da cârî olur ve “Lügavî mecâz” veyâ “Şer’î mecâz” ismini alır.

Mecâz, Hakîkat’in halefî olduğu için hakîkatden sonra gelir. Bunun için hakîkat asıldır. Bu bakımdan hakîkati ifâde etmek mümkün ise, ifâde edilir. Eğer hakîkati ifâde etmek mümkün olmayan bir ârıza varsa, o zaman mecâza gidilir.

Hakîkati ifâde etmek aklen mümkün olmazsa veyâ şer’an veyâ âdeten terk edilmiş olursa, o zaman mecâza gidilir. Aksi hâlde gidilmez.

Hakîkat ile mecâzın her ikisi birlikde isti’mâl edilmiş olursa, hakîkat tercîh edilir.

Bir hüküm vermek mümkün olmayan yerlerde, hakîkat ile mecâzın her ikisi birden hükümsüz kalır. Her ikisi de kasd ve irâde edilmiş olmaz.

⁴⁶³ -Bakara Sûresi, âyet 143.

Bir lâfızda, hakîkî ma'nâ ile mecâzî ma'nâ bir arada ictimâ' edemez. Ya'ni bir kimse söylediği bir söz ile, o sözün hem hakîkî hem de mecâzî ma'nâsını kasd etmiş olamaz. Çünkü böyle bir şey, câiz değildir.

Meselâ, (**أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ** : **Yâhud kadınlara dokunursanız.**)⁴⁶⁴ âyet-i kerîmesindeki (**الْلَّمَسُ** : **Dokunmak**) lâfzından murad, mecâzen "**mücâmeât**" dır. Hakîkî ma'nâsı da "**El ile tutmak**" dır. Bunun için böyle bir (**لَمَسٌ** : **Lems**) ile hem "**mücâmeât**", hem de "**el ile tutmak**" ma'nâları ictimâ' edemez.

Umûmî mecâz böyle değildir. Çünkü ba'zan âmm olan bir mecâzî ma'nâ, hakîkî ma'nâyı da ihtivâ' eder ki buna "**Umûmî mecâz**" denir. Böyle bir hâlde, mecâzî ma'nâ ile hakîkî ma'nâ ictimâ' etmiş olmaz. Çünkü hakîkî ma'nâ, mecâzî ma'nâdan bir cüz' olmuş olur.

Mecâzın sahîh olmasının şartı

Mecâz bir lâfzın sahîh ve sıhhatli olması için, hakîkî ma'nânın kasd ve irâde edilmediğini gösteren *-mâni'*- bir karînenin bulunması lâzımdır ki böyle bir karîne, ya hissen veyâ aklen olur. Eğer böyle bir karîne bulunmazsa, mecâza gidilmez.

Mecâza sevk eden sebebler

Mecâza sevk eden ve sebep olan şey'ler, muhtelifdir ki bunların en mühimleri, **-ta'zîm, tahkîr, terğîb, tenfir, lafzın güzelliğini te'mîn ve ziyâde beyân** gibi- hâllerdir.

Meselâ, cinsî mukârenetin (**لَمَسٌ** : **lems**) ile beyân buyurulmuş olması, edeb ve terbiyeye, anlatılmak istenilen şey'in anlatış şeklinin inceliğine, riâyet etme lüzûmunu telkîn etmek hikmetinden ileri gelmektedir. Bu bakımdan bu gibi hâllerde, mecâza gidip edeb ve terbiye usûllerine riâyet etmek, İslâm adâbındandır.

* * *

Sarîh (**الصَّرِيحُ**)

Lügatde, saf, hâlis, zâhir, açık, belli, âşikâr, meydanda olan şey', ma'nâlarıdır.

İstîlâhda ise, kendisinden kasd edilen ma'nâ, *-çokca isti'mâl edilmesinden dolayı-* tamâmen açık ve belli olan bir lâfızdır.

⁴⁶⁴ -Nisâ' Sûresi, âyet 43.

Bu şekilde “**Sarîh**” olan bir lâfız, hakîkat olabileceği gibi mecâz da olabilir.

Meselâ, **-bey’, icâre, hibe** ve **vakıf** gibi- sözler, birer sarîh lâfızdır. Bunlardan hangisi söylenirse söylensin onun ile ne kasd edildiği, bir karîneye muhtâc olmadan anlaşılır. Bunun için böyle lâfızlar, birer şer’î hakîkat olarak isti’ mâl olunurlar.

Kezâ, “*Şu buğdaydan yemem*” veyâ “*Şu tencereden yemem*” gibi sözler de, mecâz ifâde eden birer sarîh lâfızdır. Çünkü bu sözlerden maksad, “*Şu buğdayın unundan yemem*” veyâ “*Şu tencerede pişen yemekten yemem*” demektir ki bu lâfızların bu maksadları ifâde etmeleri, *-fazla kullanılmalarından dolayı-* böyle anlaşılıp başka türlü anlaşılmalarının mümkün olmayışındandır.

Sarîh lâfızların hukmü

Sarîh bir lâfzın mu’cebi (*i’câb etdirdiği şey*) ne ise, her hangi bir niyete bağılı olmaksızın *-kazâen-* sâbit olmasıdır.

Meselâ, bir kimse kölesine “*Seni itk (i’tâk) etdim*” dese, köle hemen âzâd olur. Başka bir iddia, nazara alınmaz.

Bunun için bir kimse böyle bir hâlde, böyle bir söz ile başka bir ma’nâ kasd ettiğini iddia etse, bu iddiâsı *-diyâneten-* kabûl edilirse de *-kazâen-* kabûl edilmez. Çünkü “**itk**” veyâ “**i’tâk**” lâfzı, kölenin âzâd olması konusunda açık ve sarîh bir lâfızdır.

Eğer böyle bir sözün açık ve âşikâr olarak ifâde ettiği hüküm kabûl edilmezse, o zaman hiç bir sözün hukmü kalmaz.

* * *

Kinâye (الكناية)

Lügatde, sözü örtülü söylemek, bir şey’ söylerken başka bir şey’i dilemek veyâ kasd etmek, maksâdı kapalı bir şekilde veyâ dolaylı olarak anlatmak ma’nâlarına geldiği gibi, hakîkî ma’nâsına alınması câiz iken mecâz olarak kullanılan söz, üstü örtülü ve dokunaklı söz, ma’nâlarına da gelir.

İstîlâhda ise, kendisi ile kasd edilen ma’nâ, *-isti’ mâlinin az olması nedeni ile-* kapalı olan bir lâfızdır.

Ba’zı hâllerde “**talâk**” lâfzı yerine kullanılan “**bâin**” lâfzı gibi ki böyle bir hâlde kullanılan “**bâin**” kelimesi, talâk konusunda, **kinâi** bir lâfızdır.

Kinâye lâfızların hukmü

Kinâi lâfızlar, hükümde, başlıca **iki** özellik gösterirler:

1-Kinâi bir lâfızda, bir niyet veyâ bir hâle delâlet ma'nâsı bulunursa, kendisi ile amel etmek vâcib olur.

2-Bir şübhenin bulunması ile sâkit olacak (*hükümden düşecek*) bir şey', kinâi bir lâfız ile de sâkit olup hükümden düşer, sâbit olmaz.

Meselâ, bir kimse ailesine, talâk niyeti ile veyâ talâk konusu ile ilgili bir konuşma esnâsında "**Sen bâinsin**" dese, böyle bir söz ile, *-aramızda ayrılık meydana geldi, talâk vâki' oldu-* demiş olacağından, talâk vâki' olur. Çünkü "**bâin**" lâfzı, kinâi olarak *-nikâh vâsıtası ile meydana gelen vuslatdan ayrılık ma'nâsına-* talâk lâfzı yerine kullanılan bir lâfızdır.

Bununla berâber böyle bir niyet veyâ böyle bir hâle delâlet ma'nâsı bulunmazsa, bu hâlde talâk vâki' olmaz.

Çünkü "**bâin**" lâfzı, nikâh bağılılığından ayrılmak ma'nâsını ifâde ettiği gibi, hissî bir bağılılıktan *-meselâ, dayandığı bir şey'den-* ayrılmak ma'nâsını da ifâde eder. Bu bakımdan böyle bir sözün bu şekilde başka ma'nâlara da ihtimâli mevcûd olduğundan *-ortaya çıkacak olan bir şübhe-* onu hükümden düşürür.

Bunun için bu şekildeki hâllerde bir i'tiraz vâki' olursa, mütekelimin maksâdının ne olduğu hakkında bir karîne aranır ve ona göre hüküm verilir. Eğer bir şübhe görülürse, o şey' hükümden düşer ve konu talâk ise talâk vâki' olmaz.

Çünkü (إِذْرُؤُ الْحُدُودِ بِالشُّبُهَاتِ) : *Şübhe ile hudûdu -hadd'leri- def' ediniz. -tatbik etmeyiniz.-* hadîs-i şerîfine göre, hadd'ler (*cezâlar*), şübhe ile düşer, tatbik edilmez.⁴⁶⁵

Delâlet (الدَّلَالَةُ)

Lügatde, delâlet etmek, yol göstermek, işaret etmek, kılavuzluk etmek ma'nâlarıdır ki cem'i, (الدَّلَالَاتُ : **Ed-delâlât**) dır.

İstîlâhda ise, söylenen bir sözün *-nasıl bir ma'nâ ifâde ettiği veya nasıl bir ma'nâya konu olduğu husûsunun, o şey'i bilenler tarafından-* anlaşılması ma'nâsıdır ki **üç** türlü özellik arz eder.

⁴⁶⁵ -Kinâye ifâde eden lâfızlar, Usûl âlimlerine göre, birer hakikat olabileceği gibi, birer mecâz da olabilirler.

Bu bakımdan bir lâfzın ma'nâya delâleti, **üç** yoldan birisi ile olur ki bunlara **“Delâlet-i selâse”** denir. şöyle ki:

1-Bir lâfız, vaz' olunduğu ma'nânın tamâmına (*aynına*) delâlet ederse *-ya'nî tamâmını ifâde edip mutâbakat ederse-*, o lâfza **“Delâlet-i mutâbıkıyye”** denir.⁴⁶⁶

Meselâ, **“insan”** lâfzının, vaz' olunduğu ma'nânın aynı ve tam mâhiyeti olan (*الْحَيَوَانُ السَّاطِقُ* : *Konuşan canlı, -konuşan hayvan-*) ma'nâsını ifâde etmesi gibi.

2-Bir lâfız, vaz' olunduğu ma'nânın yalnız bir cüz'üne delâlet ederse *-ya'nî yalnız bir cüz'ünü ifâde ederse-*, o lâfza **“Delâlet-i tazammuniyye”** denir.

Meselâ, **“insan”** lâfzının, vaz' olunduğu ma'nânın bir cüz'ü olan **“hayvan”** veyâ **“nâtık”** ma'nâsını ifâde etmesi gibi.

3-Bir lâfız, vaz' olunduğu ma'nânın lâzımına (*icâb etdirdiği şey'e*) delâlet ederse, o lâfza da **“Delâlet-i iltizâmiyye”** denir.

Meselâ, **“insan”** lâfzının, *-onu diğer hayvanlardan ayıran- ilim, san'at ve yazı yazma* kâbiliyyetine sâhib bulunmasını ifâde etmesi gibi ki bu kâbiliyyet, insan lâfzının vaz' olunduğu ma'nânın tamâmı veyâ bir cüz'ü değil, ancak mâhiyetinin gerektirdiği bir özelliktir.

* * *

Dâll bi'l-ibâre (دَالٌّ بِالْإِبَارَةِ)

Bir istilâh ve bir lâfız olan **“Dâll bi'l-ibâre”** terkîbini teşkil eden (دَالٌّ : **dâll**) kelimesi, lügatde, delâlet eden, yol gösteren, işâret eden, kılavuzluk eden, ma'nâlarına olup (دَلَّالَةٌ : **delâlet**) masterından ism-i fâildir.

(اَلْإِبَارَةُ : **El-ibâre**) kelimesi ise, bir şey'i ifâde ve beyân eden cümle, bir metinden çıkarılan bir kaç satır veyâ paragraf ma'nâsıdır ki her ikisi birden, ilgili olduğu konunun ismi olmuştur.

İstilâhda ise, mütekellim tarafından sevk olunduğu ma'nâya, ibâresi ile ve üç nev'î delâletden birisi ile *-ya'nî ya delâlet-i*

⁴⁶⁶ -**Mutâbık**: Birbirine uyan, birbirine uygun olan şey'.

Tazammun: Bir şey'i içine alan, başka şey'ler arasında bir şey'i daha hâvî bulunan.

İltizâm: Bir şey'i kendisi için lüzumlu sayma, icâb etdirme, gerektirme.

mutâbıkıyye ile veyâ delâlet-i tazammuniyye ile veyâ delâlet-i iltizâmiyye ile- delâlet eden sözdür.

Meselâ, “*İnsan, mükellef bir mahlûkdur*” ibâresi, insanın,

a-Hayat sâhibi ve konuşma melekesine mâlik bir mahlûk olması husûsuna, **delâlet-i mutâbıkıyye** ile delâlet eder. Çünkü insan lâfzının vaz’ olduğu ma’nânın tamâmı, bundan ibâretidir.

b-Yalnız hayat sâhibi veyâ yalnız konuşma melekesine mâlik olması husûsuna, **delâlet-i tazammuniyye** ile delâlet eder. Çünkü insanın mâhiyeti, bu cüz’lerin bir araya gelmesi ile meydana gelir. Bunun için de bunlar, insanın mâhiyetinden birer cüz’ olur.

c-İlme, san’ate ve yazı yazma kâbiliyyetine sâhib bulunan bir mahlûk olduğu husûsuna da, **delâlet-i iltizâmiyye** ile delâlet eder. Çünkü insanın böyle kâbiliyyetler ile vasıflanması, onun için gerekli olan bir özelliktir.

Kezâ, “*Zekât, Müslümanların fakirlerine verilir, hiç bir zengine verilemez*” ibâresi, zekâtın,

a-Yalnız Müslümân fakirlere verilmesi lâzım geldiği husûsuna, **delâlet-i mutâbıkıyye** ile,

b-Zengin olan –*Zeyd ve Amr gibi-* kimselere verilemeyeceği husûsuna, **delâlet-i tazammuniyye** ile,

c-Zenginler ile fakirler arasındaki farkı belirtmesi husûsuna da, **delâlet-i iltizâmiyye** ile,

delâlet eder.

Dâll bi’l-ibâre’nin hükmü

Böyle bir lâfız, medlûlünü kat’î sûrette ifâde eder. Bunun için de zannî bir delîl –*meselâ, Kıyâs-*, buna muâriz olamaz ve böyle zannî delîl, bunun hükmünü çürütemez.

Eğer böyle bir delîl, âmm lâfızlardan ise, umûmîlik sâbit olduğu gibi tahsîs ihtimâli de câri olur. (*أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا*) : **Allâh, alış-verişi** (bey’i) **helâl ve fâizi** (ribâ’yı) **haram kılmıştır.**⁴⁶⁷âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

* * *

⁴⁶⁷ -Bakara Sûresi, âyet 275

Dâll bi'l-işâre (دَالٌّ بِإِشَارَةٍ)

Dâll bi'l-ibâre gibi bir istilâh olan “**Dâll bi'l-işâre**” lâfzı da, bir terkidir ki bu terkideki (دَالٌّ : **dâll**) lâfzının ma'nâsı, daha önce geçdi. Diğeri olan (الْإِشَارَةُ : **el-işâre**) kelimesi ise, lügatde, bir şey'i *-kaş, göz, el, parmak, baş gibi şey'ler ile-* gösterme, bir şey'i doğrudan doğruya değil de *-hatırlatmak gibi bir şey' ile-* söylemek, ma'nâlarıdır ki her ikisi birden ilgili olduğu konunun ismi olmuştur.

İstilâhda ise, mütekellimin asıl maksâdı *-maksûd-i aslîsi-* olmayan bir ma'nâya, üç nev'î delâletden birisi ile delâlet eden sözdür.

Bu bakımdan dâll bi'l-ibâre'de, lâfzın delâlet ettiği ma'nâ, mütekellimin asıl maksâdıdır. Fakat dâll bi'l-işâre'de, lâfzın delâlet ettiği ma'nâ, mütekellimin asıl maksâdı değildir.

Meselâ, Allâhü Teâlâ (اَحَلَّ اللهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا) : **Allâh, alış-verişi** (bey'i) **helâl ve fâizi** (ribâ'yı) **haram kılmıştır.**⁴⁶⁸ âyet-i kerîmesi ile, bey'i helâl, ribâ'yı haram kılmıştır.

Fakat bu âyet-i kerîmenin nüzûlü ile ilâhî irâdenin asıl maksâdı, bey'in hıllini (*helâl oluşunu*), ribâ'nın da tahrîmini (*haram oluşunu*), kullarına beyân etmek değildir.

Belki bey'in meşrû', ribâ'nın yasak olmasını beyân etmek veyâ câhiliyye Arab'larının “*Bey', ribâ' gibidir. Bey' ile ribâ' arasında bir benzerlik vardır.*” şeklindeki iddiâlarını redd etmek için nâzil olmuştur.

Bu bakımdan mütekellim olan Allâhü Teâlâ'nın, bu âyet-i kerîmenin nüzûlündeki asıl maksâdı, tefrîkayı *-ya'nî bey' ile ribâ' arasındaki farkı-* beyân etmektir. Böyle olunca da bu âyet-i kerîme, bu husûsda, **dâll bi'l-ibâre** olan bir lâfız olmuş olur.

Bununla berâber *-bey' ile ribâ' arasında fark vardır. Bunların arasında bir benzerlik yoktur. Bey' başka, ribâ' başkadır. Çünkü Allâhü Teâlâ, bey'i helâl, ribâ'yı haram kılmıştır-* demek, mütekellimin asıl maksâdı olan tefrîkayı *-bey' ile ribâ' arasındaki farkı-* beyân etmek ise de, böyle bir ma'nâ ile, **-bi'l-işâre-**, bey'in meşrû', ribâ'nın da yasak olduğu hükmü ortaya çıkmış olur, ya'nî bu

⁴⁶⁸ -Bakara Sûresi, âyet 275.

âyet-i kerîmedeki **dâll bi'l-işâre** ile böyle bir hüküm de sâbit olmuş olur.

Aynı zamanda bu âyet-i kerîmenin böyle bir ma'nâya **-bi'l-işâre-delâleti**, bir **delâlet-i mutâbıkıyye'** dir. Çünkü bey'in hillî ve ribâ'nın tahrîmi, bu âyet-i kerîmenin tam olarak bir mutâbıkıdır.

Dâll bi'l-işârenin hukmü

Dâll bi'l-işâre olan bir lâfız da, medlûlünü kat'î sûrette ifâde eder. Bunun için zannî bir delîl *-meselâ Kıyâs-*, böyle bir delîle muâriz olamaz ve böyle zannî bir delîl, dâll bi'l-işâre ile sâbit olan bir hukmü, ibtâl eder.

Eğer böyle bir delîl, âmm bir lâfız ise, ba'zan, hakkında umûmîlik sâbit olduğu için, tahsîs ihtimâli de cârî olur.⁴⁶⁹

Dâll bi'd-delâle (دَالٌّ بِالذَّلَالَةِ)

Bir istilâh ve bir lâfız olan **“Dâll bi'd-delâle”** terkîbini teşkil eden kelimelerin lügat ma'nâları, bundan önceki konularda geçtiği gibidir.

İstilâhda ise, vaz' olduğu ma'nın aynına veyâ cüz'üne değil de, vaz' olduğu mutâbık ma'nânın lâzımına (*gerektirdiği şey'e*), *-lügaten anlaşılan hukmün illeti ile-* delâlet eden bir lâfızdır, sözdür.

Meselâ, (فَلَا تَقُلْ هَٰذَا أُمَّ وَلَا تَنْهَرِهَا) : **Onlara -üf- bile deme, onları azarlama.**⁴⁷⁰ âyet-i kerîmesi, ana ve baba hakkında **“üf”** demenin yasak ve haram oluşuna **-bi'l-ibâre-** delâlet ettiği gibi, onları **“döğüb sövme”** nin yasak ve haram oluşuna da, aynı hukmün illeti ile **-bi'd-delâle-** delâlet eder.

Çünkü ana ve babaya **“üf”** demek, yasak ve haramdır. Bu hurmetin illeti ise, onların kalblerini rencîde etmeye sebep olacak bir ezâ'dır. Böyle bir ezâ' ise, onları **“döğüb sövmek”** konusunda daha fazladır.

Bu bakımdan bu gibi hâllerde böyle bir illetin veyâ ezâ'nın var oluşunu, herkes, lügaten *-bir re'y ve ictihâda ihtiyaç duymadan-* kolayca anlayabilir.

⁴⁶⁹ -Dâll bi'l-ibâre ile dâll bi'l-işâre arasında bir teâruz görülürse, dâll bi'l-ibâre tercih olunur. Çünkü sözün sevkindeki asıl maksad olan şey', dâll bi'l-ibâre' dir.

⁴⁷⁰ -İsrâ' Sûresi, âyet 23.

Bunun için bu âyet-i kerîmenin ibâresinden, ana ve babaya “üf” demenin hurmeti anlaşıldığı gibi, aynı illet sebebi ile, aynı âyet-i kerîmenin delâletinden de ana ve babaya daha ağır gelen “döğüb sövme” nin hurmeti de anlaşılmış ve sâbit olmuş olur.

Dâll bi’ d-delâlenin hukmü

Böyle bir lâfız, medlûlünü kat’î sûrette ifâde eder ki râcih olan kavil budur. Zann ifâde edeceği hakkındaki kavil ise, zayıftır.

Bununla berâber böyle bir nass’ın delâleti, dâll bi’ l-işâre’den zayıftır. Bunun için dâll bi’ l-işâre ile dâll bi’ d-delâle arasında bir teâruz görülürse, dâll bi’ l-işâre tercîh olunur.

Çünkü dâll bi’ l-işâre, lâfzın asıl maksâdı ile sâbit olur. Dâll bi’ d-delâle ise, *-ya’nî nass’ın delâleti ile sâbit olan ma’nâ ise-*, ma’nânın ma’nâsı ile, ma’nâdan anlaşılan diğer şey’ ile, sâbit olur.⁴⁷¹

* * *

Dâll bi’ l-iktizâ’ (دَالٌّ بِإِئْتِزَاءٍ)

Bir istilâh ve bir lâfız olan “**Dâll bi’ l-iktizâ’**” terkîbini teşkil eden (دَالٌّ بِإِئْتِزَاءٍ :**El-iktizâ’**) kelimesi, lügatde, dilemek, lâzım gelmek, gerekmek, lâzım getirmek ve gerektirmek ma’nâlarıdır ki (دَالٌّ :**dâll**) kelimesi ile birlikte, ilgili olduğu konunun ismi olmuştur.

İstilâhda ise, vaz’ olunduğu ma’nânın şer’an mu’teber olması için, *-bu ma’nâdan önce-* isbâtına şer’an lüzum ve ihtiyaç görülen bir medlûle delâlet eden bir lâfızdır, sözdür ki böyle bir söz, o lâfzın vaz’ olunduğu ma’nâya veyâ o lâfzın bir cüz’üne delâlet etmez. Ancak daha önceki bir ma’nâya (*medlûle*) delâlet eder..

Eğer böyle bir medlûl bulunmazsa, o sözün, aklen mu’teber olan bir ma’nâsı bulunursa da, şer’an mu’teber olan bir ma’nâsı bulunmaz ve mu’teber bir huküm ifâde etmez.

Meselâ, bir kimse ailesine “*Sen benden boşsun*” dese, böyle bir sözün şer’an mu’teber olması için onu boşamış olması iktizâ’ eder. Çünkü böyle bir söz, âdetâ “*Ben seni boşadım. Bunun için sen benden boşsun*” denilmiş ma’nâsına olur.

⁴⁷¹ -Dâll bi’ d-delâle ile *-ya’nî nass’ın delâleti ile-* sâbit olan bir huküm, Kıyâs’a tercih edilir. Çünkü nass’ın delâleti ile sâbit olan bir hukmün illeti, *-re’y ve ictihâd’a dayanmayıp lügaten anlaşıldığı için-* re’y ve ictihâd’a dayanan bir Kıyâsdan daha kuvvetlidir.

Bu bakımdan böyle bir hâldeki “*Sen benden boşsun*” sözü, “*Ben seni boşadım. Bunun için sen benden boşsun*” sözüne, iktizâ’ yolu ile **-bi’l-iktizâ’-** bir delâletdir.

Aynı zamanda “*Ben seni boşadım. Bunun için sen benden boşsun*” sözü de, bu ma’nânın anlaşılmasına sebep olan ve daha önce söylenmiş bulunan “*Sen benden boşsun*” sözünün bir isbâtı, bir melûlüdür.

Dâll bi’l-iktizâ’ nın hükmü

Dâll bi’l-iktizâ’ olan lâfızlar, umûmîlik ifâde etmezler. Umûmîlik ifâde etmedikleri için de, böyle lâfızlarda umûmîlik yoktur.

Bu bakımdan bu şekildeki bir lâfız ile sâbit olan bir hüküm, *-Hanefî’lere göre-*, bir umûmiyyet ifâde etmeden sâbit olur.

Meselâ, “*Sen benden boşsun*” sözü ile, yalnız bir talâk vâki’ olur. Umûmîlik ifâde etmediği için, iki veyâ üç talâka delâlet etmez ve bu husûsdaki niyetin şekline de bakılmaz.

Şâfiî’lere göre ise, *-ba’zı istisnâ’lar dışında-* umûmîlik ifâde eder ve hüküm de ona göre değişir.⁴⁷²

✱

✱ ✱

Mantûk (اَلْمَنْطُوقُ)

Lügatde, söylenilmiş olan şey’, söz, kelâm, nutuk, ma’nâ ve mefhûm ma’nâlarıdır.

İstîlâhda ise, bir lâfzın nutuk mahallinde (*söz sâhasında*) kendisi üzerine delâlet ettiği şey’ veyâ hükümdür ki buna (دَلَالَةُ الْمَنْطُوقِ) : **Delâletü’l-mantûk**) da denir.

Lâfzın, ibâresi, işâreti, delâleti ve iktizâ’sı denilen delâletler, bu kısımdandır.

✱

✱ ✱

⁴⁷² -Buraya kadar özetle anlatılmış olan bu dört nev’î delâlet, şer’î hükümlerin istidlâl edilmesinde sahîh bir yol olduğu gibi, ahkâm istinbâtında da sahîh bir huccettir. Bu bakımdan şer’î bir hüküm, *-Hanefî’lere göre-*, nass’ın ibâresi ile, nass’ın işâreti ile, nass’ın delâleti ile ve nass’ın iktizâ’sı ile sâbit olur

Mefhûm (الْمَفْهُومُ)

Lügatde, bir sözden anlaşılmış olan şey', bir sözden çıkarılan ma'nâ ve anlaşılan kavram, ma'nâlarınadır.

İstılâhda ise, bir lâfzın -nutuk mahallinde (*söz sâhasında*) değil denutuk mahallinin dışında kalan şey' üzerine -ya'nî *meskûtün anh üzerine*- delâlet ettiği şey' veyâ hükümdür ki buna (دَلَالَةُ الْمَفْهُومِ : **Delâletü'l-mefhûm**) da denir.

Meselâ, "*Filân, kâtibdir.*" cümlesi, bir nutuk mahalli (*söz sâhası*) dır ki bu lâfzın mantûku, o filânın kâtib olmasıdır. Bu bakımdan buradaki "*filân*" sözü, *mantûkun bih*; "*kâtib*" sözü, *huküm*; bu filânın dışında kalan kimseler de "*meskûtün anh*" dır.

Bu gibi hâllerde meskûtün anh olan şey', mantûk olan şey'in hukmüne ya -*isbât veyâ nefî i'tibâriyle*- muvâfık olur veyâ -*isbât veyâ nefî i'tibâriyle*- muhâlif bulunur. Bunun için de delâletü'l-mefhûm, **iki** kısma ayrılarak incelenir.

1-Mefhûmü'l-muvâfakat (دَلَالَةُ مَفْهُومِ الْمُوَافَقَةِ)

Meskûtün anh olan şey'in, mantûk olan şey'e, hükümde -*isbât veyâ nefî i'tibâriyle*- muvâfık olmasıdır.

Meselâ, "*Zeyd'e, ilminden dolayı hurmet etmeli*" denilse, böyle bir söz, Zeyd'e ilminden dolayı hurmet edilmesi lâzım geldiğini ifâde ettiği gibi, Zeyd'in dışında kalan kimselere de ilminden dolayı hurmet edilmesi lâzım geldiğini, -*mefhûmü'l-muvâfakat sûretiyle*- ifâde etmiş olur.

2-Mefhûmü'l-muhâlefet (دَلَالَةُ مَفْهُومِ الْمُخَالَفَةِ)

Meskûtün anh olan şey'in, mantûk olan şey'e, hükümde -*isbât veyâ nefî i'tibâriyle*- muhâlif olmasıdır.

Meselâ, "*Ulemâ'ya hurmet lâzımdır*" denilse, böyle bir söz, âlim olan kimselere hurmet etmek lâzım geldiğini ifâde ettiği gibi, âlim olmayan câhil kimselere hurmetin gerekli olmadığını da -*mefhûmü'l-muhâlefet sûretiyle*- ifâde etmiş olur.

Kezâ, "*Filân, kâtibdir.*" denilse, böyle bir söz, filânın dışında kalan -*meskûtün anh olan*- kimselerden kâtibliği nefy etmiş olur ki böyle bir netîce veyâ hüküm, "*Filân, kâtibdir.*" sözünün bir ***mefhûmü'l-muhâlif*** idir.

Mefhûmü'l-muhâlefetin kısımları

Mefhûmü'l-muhâlefet, sekiz kısma ayrılarak incelenir:

1-Mefhûmü'l-lâkab (مَفْهُومُ اللَّقَبِ)

Bir cins isim veyâ bir şahıs ismi ile ilgili bir hükmü, bunlar ile ilgisi bulunmayan kimselerden nefy etmektir.

(مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللهِ : **Muhammed aleyhi's-selâm, Allâh'ın rasûlüdür.**)⁴⁷³ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

2-Mefhûmü's-sıfat (مَفْهُومُ الصِّفَةِ)

Bir vasıf ile tahsîs ve takyîd edilen bir şey' hakkındaki hükmü, o vasıf ile muttasıf ve mukayyed olmayan şey'lerden nefy etmektir.

(فِي الْاِبِلِ السَّائِمَةِ زَكَاةٌ : *Sâime develerde zekât vardır.*) Hadîs-i şerîfinde olduğu gibi

3-Mefhûmü's-şart (مَفْهُومُ الشَّرْطِ)

Bir şarta ta'lik edilen (*bağlanan*) bir hükmü, o şartın bulunmaması hâlinde nefy etmektir.

(**Eğer onlar yüklü** (gebe) **iseler, yüklerini koyuncaya** (doğuruncaya) **kadar, nafakalarını verin.**)⁴⁷⁴ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

4-Mefhûmü'l-gâye (مَفْهُومُ الْعَايَةِ)

Bir gâye ile, bir hadd ile mukayyed ve muallâk olan bir hükmü, o gâyenin mâ-ba'dinde, mefkûd (*hükümden düşmüş*) kabûl etmektir.

(**Erkek, zevcesini** (üçüncü def'a olarak) **boşarsa ondan sonra kadın kendisinden başka bir ere nikâhlanıp varıncaya kadar ona** (birinci zevcine) **helâl olmaz.**)⁴⁷⁵ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

5-Mefhûmü'l-aded (مَفْهُومُ الْعَدَدِ)

Bir adede tahsîs edilen bir hükmü, başka adedlerden uzak kılmaktır.

⁴⁷³ -Fetih Süresi, âyet 29.

⁴⁷⁴ -Talâk Süresi, âyet 6.

⁴⁷⁵ -Bakara Süresi, âyet 230.

(وَأَلْمَطَلَقَاتُ يَتَرَيَّضْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ) : **Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler -beklesinler.**⁴⁷⁶ âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

6-Mefhûmü'l-istisnâ' (مَفْهُومُ الْإِسْتِثْنَاءِ)

Müstesnâ'ya verilen bir hükmü, başkasına şâmil kılmamaktır.

(لَآ فَاضِلٌ إِلَّا زَيْدٌ : *Zeyd'den başka fâdil yoktur*) cümlesinde olduğu gibi.

7-Mefhûmü inne-mâ (مَفْهُومُ إِنَّمَا)

“**Ancak**” ma'nâsına gelen (إِنَّمَا : **İnne-mâ**) edâtı ile beyan olunan bir şey' hakkındaki hükmü, başkasından nefy etmektir.

(إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ : *Amellerin hükümleri, ancak niyetlere göredir.*) Hadîs-i şerîfinde olduğu gibi.

8-Mefhûmü'l-hasr (مَفْهُومُ الْحَصْرِ)

Bir hükmü, yalnız bir şey'e veyâ bir şahsa tahsîs etmektir.

(الْفَاعِلُ زَيْدٌ : *Fâdil, Zeyd'dir, -ya'nî fâdil vasfî, yalnız Zeyd'dedir-*) cümlesinde olduğu gibi.⁴⁷⁷

* * *

Beyân (الْبَيَانُ)

Kitâb ile Sünnet arasındaki müşterek bahislerden birisi de “**Beyân**”dır ki lügatde, izhâr, fesâhat, açıklık, bir şey'i açık söylemek, bildirmek, belli etmek, meydana çıkarmak, açıkça anlatmak ve âşikâr etmek, ma'nâlarıdır.

İstîlâhda ise, bir sözden veyâ bir fiilden maksâdın ne olduğunu, o söz veyâ fiil ile ilgisi bulunan diğer bir söz veyâ fiil ile açıklayıp bildirmekdir.

Bu özelliği ile bir nev'î delîl ma'nâsına gelen **Beyân**, **beş** kısımdır ki bunun medlûlü, böyle bir delîlden hâsıl olan ilimdir.

1-Takrîr beyânı

⁴⁷⁶ -Bakara Sûresi, âyet 228.

⁴⁷⁷ -Mefhûmü'l-muhâlefet, muhâverelerde, muhâberelerde, rivâyetlerde ve musanniflerin sözlerinde mu'teberdir.

Fakat -şer'i hükümlerin istinbât edilmesinde mu'teber bir delîl olur mu? Kendisi ile istidlâl sahîh midir?- konusunda, Hanefî'ler ile Şâfiî'ler arasında ihtilâf vâki' olmuştur ki Hanefî'lere göre, mefhûmü'l-muhâlefet, sahîh bir istidlâl yolu değildir. Bunun için de fâsid istidlâllerden sayılır. Şâfiî'lere göre ise, -ba'zı şartlar ile- sahîh bir istidlâl yoludur

Bir sözü, mecâza veyâ husûsa haml etmeyi yok edecek bir şey' ile te'kîd etmektedir.

Meselâ, (وَلَا طَائِرٌ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ) : **İki kanadı ile uçan hiç bir kuş hâric olmamak üzere**)⁴⁷⁸ âyet-i kerîmesindeki (طَائِرٌ : **kuş**) dan murad, mecâz olmayıp hakîkî kuşdur. Çünkü (بِجَنَاحَيْهِ : **iki kanadı ile**) sözü, bir takrîr beyânı' dır ki bu beyân, bu (طَائِرٌ : **kuş**) ile, hakîkaten *-iki kanadı ile-* uçan her hangi bir kuş murad edildiğini açıklamaktadır.

Kezâ, (فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ) : **Bunun üzerine meleklerin hepsi topdan secde etdi.**)⁴⁷⁹ âyet-i kerîmesindeki (الْمَلَائِكَةُ : **melekler**) lâfzı, âmm bir lâfızdır ve umûm üzere cârîdir. Çünkü (كُلُّهُمْ : **onların hepsi**) sözü, bunu ifâde etmektedir. Bunun için (الْمَلَائِكَةُ : **melekler**) lâfzını, tahsîse ihtimâli kalmamıştır.

(أَجْمَعُونَ : **topdan, hepsi birden**) kelimesi ise, bir tefsîr mâhiyetinde olup meleklerin hepsinin birden secde etdiklerini belirtmektedir.

2-Tefsîr beyânı

Mücmel, müşterek, müşkil ve hafî gibi kendisinden ne kâsîd edildiği kapalı bulunan bir sözü, diğîer bir söz veyâ fiil ile açıklamaktadır.

Meselâ, (اٰتِيْمُوا الصَّلٰوةَ) : **Namazı kılınız**)⁴⁸⁰ âyet-i kerîmesindeki (الصَّلٰوةُ) : **salât**) lâfzı, mücmel bir lâfızdır. Bunun için bu âyet-i kerîmedeki emrin ve ilâhî murâdın ne olduğu ve nasıl yapılacağı husûsu, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*' ın (صَلُّوْا كَمَا رَأَيْتُمُوْنِيْ اُصَلِّيْ) : *Namazı, benden gördüğünüz gibi kılınız.*) hadîs-i şîerîfi ile tefsîr edilip açıklanmıştır.

3-Tağyîr beyânı

Asıl söylenmesi istenilen bir şey'in gerekli kıldığı şey'i, ilk söze *-ya'nî sadr-ı kelâma-* bitişik diğîer bir söz ile tağyîr ederek *-müttekellimin asıl maksâdını-* açıklamaktadır.

Meselâ, (اَحَلَّ اللهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا) : **Allâh, alış-veriş (bey'i) helâl, fâizi (ribâ'yı) haram kılmıştır.**)⁴⁸¹ âyet-i kerîmsindeki (وَحَرَّمَ الرِّبَا) : **fâizi**

⁴⁷⁸ -En'am Sûresi, âyet 38.

⁴⁷⁹ -Bakara Sûresi, âyet 43.

⁴⁸⁰ -Bakara Sûresi, âyet 275.

⁴⁸¹ -Bakara Sûresi, âyet 275.

(ribâ'yı) **haram kıldı**) kavli-şerîfi, tahsîs kabîlinden bir tağyîr beyânıdır. Çünkü ilk söz olan (أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ) : **Allâh, alış-verişi** (bey'i) **helâl kıldı**) kavli-şerîfini tahsîs etmiştir ki âyet-i kerîmenin bu kısmı, her hangi bir bey' muâmelesinin helâl olduğunu gösterir.

Bu bakımdan bu âyet-i kerîmenin umûmîliğini tahsîs eden (وَحَرَّمَ الرِّبَا) : **fâizi** (ribâ'yı) **haram kıldı**) kısmı, ribâ' kabîlinden olan bey'i, diğer alış-verişlerden ayırmış, onu tağyîr ederek ribâ'nın haram olduğunu bildirmiş ve ilâhî murâdın ne olduğunu açıklamıştır.

Bundan başka tahsîs, istisnâ', sıfat, gâye, bedel ve şart denilen şey'ler de, birer tağyîr beyânı'dır.

4-Zarûret beyânı

Îzâha muhtaç olan bir şey'i, lisan bakımından îzâha mevzû' olmayan bir şey' ile açıklamaktır ki **üç** türüdür:

a-Mantûk hükmünde olan bir meskûtün anh, zarûret beyânı kabîlindedir.

Meselâ, (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ آبَاؤُهَا فَلِأُمَّهِ الثُّلُثُ) : **Çocuğu olmayıp da ona, ana ve babası mîrâsçı olduysa, üçde biri anasındır. -Geriye kalan da babasındır.-**)⁴⁸² âyet-i kerîmesinde *-çocuğu olmayan bir müteveffânın terekesine, yalnız anası ile babası vâris olursa, anasına terekenin üçde biri verilir-* buyurulmuştur.

Burada babanın hakkı meskûtün anh'dır. Fakat bu meskûtün anh, mantûk hükmündedir. Çünkü başka vâris yoktur. Anasının hissesi ise üçde birdir. Bunun için geriye kalan üçde iki hissenin de babasına âit olduğu, zarûrî bir beyân ile anlaşılmış olur.

b-Bir sözü kısaltmak zarûreti ile sâbit olan bir beyân da, zarûret beyânı kabîlindedir.

Meselâ, bir kimse (عَلَيَّ مِائَةٌ وَدِرْهَمٌ) : *Benim üzerimde yüz ve bir dirhem var.*) dese, böyle bir söz ile (عَلَيَّ مِائَةٌ دِرْهَمٍ وَدِرْهَمٌ) : *Benim yüzbir dirhem borcum var.*) demiş olur. Çünkü birinci (دِرْهَمٌ) : *dirhem*) sözü, ihtisar maksâdı ile hazf edilmiş, ma'tûf olan ikinci (دِرْهَمٌ) : *dirhem*) sözü, bunu açıklamıştır.

c-Hâcet zamânında yapılan bir sükût, zarûret beyânı kabîlindedir.

⁴⁸² -Nisâ' Süresi, âyet 11.

Meselâ, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın, bir şey'i gördüğü veyâ işitdiği hâlde sükût buyurmuş olması, o şey'in meşrû' olduğunu ifâde eder.

5-Tebdîl beyânı

Bu, bir nev'î nesihdir ki lügatde, bir şey'i tebdîl ve tahvîl etmek, bir şey'i kaldırıp yerine başka bir şey'i koymaktır.

İstîlâhda ise, şer'î bir hükmün hılâfına (*aksine*), ondan daha sonra olan şer'î bir delîlin delâlet etdiği şeydir.

Bu son delîle “**Nâsîh**”, kaldırılan hukme de “**Mensûh**” denir ki tafsîlâtı ileride gelecektir.

*

* *

İstisnâ' (اِلْتِصَانًا)

Lügatde, ayırma, ayrı tutma, kural dışı bırakma ve bir şey'i iki kat etme, ma'nâlarıdır.

İstîlâhda ise, ba'zı şey'leri, diğer ba'zı şey'lerin hükmüne duhûlden -(اِلَّا : **İllâ**) gibi bir edât ile- hâriç bırakmaktır ki hâriç bırakılan şey'lere, “**Müstesnâ'**“, diğerlerine de “**Müstesnâ' minh**” denir.

Meselâ, (كُلُّ إِنْسَانٍ مُكَلَّفٌ إِلَّا الْمَخَانِيْنَ وَالصَّغَائِرَ) : *Mecnûnlardan ve çocuklardan başka her insan, mükellefdir.* denilse, buradaki (كُلُّ إِنْسَانٍ : *her insan*) sözü, **müstesnâ' minh**, (الْمَخَانِيْنَ وَالصَّغَائِرَ : *mecnûnlar ve çocuklar*) sözü de, **müstesnâ'** olmuş olur.

Bir tağyîr beyânı olan istisnâ', muttasıl ve munfasıl (*munkatî'*) olmak üzere **iki** kısma ayrılır.

1-Muttasıl istisnâ'

Müstesnâ' olan şey'lerin, müstesnâ' minh olan şey'ler ile aynı cinsden olmasıdır.

Meselâ, (كُلُّ هِبَةٍ جَائِزٌ إِلَّا هِبَةَ النَّصِيرِيْنَ) : *Her hibe câizdir. Kasîrlerin -aklı kısıraların- hibeleri müstesnâ'*) ibâresinde olduğu gibi.

2-Munkatî' istisnâ'

Müstesnâ' olan şey'lerin, müstesnâ' minh olan şey'ler ile aynı cinsden olmamasıdır.

Meselâ, (كُلُّ هِبَةٍ جَائِزٍ إِلَّا الْعَصَبُ) : *Her hibe câizdir. Gasb müstesnâ'*)
ibâresinde olduğu gibi.

*

* *

Ta'lîk (التَّغْلِيْقُ)

Lügatde, asmak, asılmak, yapışmak, âşık etmek ve bir şey'i bir şey'e bağlı göstermek, ma'nâlarıdır.

İstılâhda ise, bir cümlenin ifâde ettiği şey'in meydana gelmesini, diğer bir cümlenin ifâde ettiği şey'in meydana gelmesine **-şart edâtı ile-** bağlamaktır ki buna **"Ta'lîk-i şart"** da denir.

Meselâ, bir kimse kölesine *"Filân işi görür isen âzâd ol"* dese, âzâd olmanın meydana gelmesini, o işin görülmesine bağlamış olur. O iş görülünce de, âzâd keyfiyeti meydana gelmiş olur.

Bu bakımdan *"Filân işi görür isen"* **sözü**, bir **şart**; *"âzâd ol"* **sözü** de bir **cezâ'**dır ki bu iki cümleden ikincisinin meydana gelmesi, birincisinin meydana gelmesine muallâk bulunmuş ya'nî ta'lîk edilmiştir.

Buradaki **"âzâd ol"** sözü ise, itk hâdisesi *-ya'nî âzâd etme hâdisesi-* için bir illetdir.⁴⁸³

Böyle bir cümledeki şart, *-Hanefî' lere göre-* illetin te'sirini men' eder. Bunun neticesi olarak da hükmün *-ya'nî itk hâdisesinin-* meydana gelmemesi, *-zarûrî olarak-* lâzım gelir. Ya'nî şart meydana gelmedikçe **"âzâd ol"** sözü, bir illet olarak itk hâdisesini meydana getirmez.

Şâfiî'lere göre ise, ta'lîk, doğrudan doğruya hükmü *-ya'nî itk hâdisesini-* men' eder. Bunun için âzâd olma keyfiyeti meydana gelmez.⁴⁸⁴

Bu gibi hâllerde, eğer ta'lîk olmazsa, hüküm sâbit olup hâdise vukû' bulmuş olur.

*

* *

⁴⁸³ -Itk: Köle veya câriye âzâd etmek, hurriyetine kavuşturmak.

⁴⁸⁴ -Hukûk-i İslâmiyye ve İstılâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu, C.I.ss.105-106. Ömer Nasûhi Bilmen.

ALTINCI BÖLÜM

İcmâu'l-Ümmet

(اِجْمَاعُ الْأُمَّةِ)

İcmâ'ın lüzûmu

Kitâb ve Sünnet'den sonra üçüncü bir delil olan ve şer'î hükümlerin hâllinde mühim bir mevki' işkâl eden "**İcmâu'l-ümmet**", Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın vefâtından sonra vukû' bulmuş ve Ashâb-ı Kirâm tarafından *-bi'l-hâssa son yıllarında-* esâsları tesbît edilmiş **fikhî** (*şer'î*) bir delildir.

Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* zamânında vukû' bulan hâdiseler, *-vahy ve ilhâm devam ettiği için-* O'nun tarafından bir açıklığa kavuşturulur ve bunların gerektirdiği şer'î hükümler, *-Kur'ân ve Sünnet'e istinâden-* bildirilerek vaz' edilirdi.

O'nun bulunmadığı zamanlarda ise, ihtiyaç duydukları vakit ictihâd yapabilecek ve fetvâ verebilecek bir seviyyede yetiştirilmiş olan Ashâb-ı Kirâm'ın ba'zı ictihâd ve fetvâları da, yine O'nun tarafından tasvîb ve yâ tashîh edilerek amel edilirdi.

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın âhirete irtihâlinden sonra, vahy ve ilhâm kesilmiş ve bu devre kapanmış olduğundan, şer'î hükümlerin, Kur'ân ve Sünnet ile vaz' edilmesi husûsu da son bulmuşdu.

Halbuki zamânın ve zemînin değişmesi ile vukû' bulan yeni yeni hâdiseler, bir çözüm yolu gerektiriyordu. Bunun için de Kur'ân ve Sünnet'den sonra, esâsını yine onlardan alan **İcmâu'l-ümmet** ve **Kıyâsü'l-fukahâ'** gibi iki delile daha ihtiyaç vardı. Zâten böyle bir durumun vukû' bulacağını çok iyi bilen Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, Ashâb-ı Kirâm'ının her sâhadaki eğitim ve öğretimini ona göre yapmış ve onları ictihâd yapabilecek, fetvâ verebilecek, icmâ'da bulunabilecek bir seviyyede yetiştirmişdi. Bunun için de, onların bu şekilde yetiştirilmiş olduklarına işâretle şöyle buyurmuşdur:

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بِأَيِّهِمْ أَفْتَدَيْتُمْ إِهْتَدَيْتُمْ

“Ashâbım, yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız yolunuzu şaşırmasınız -hidâyete ulaşırsınız-“.⁴⁸⁵

Bu bakımdan gerek Ashâb-ı Kirâm, gerekse Ashâb-ı Kirâm’ın yetiştirmiş olduğu Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn ulemâ’sı, bu husûsda büyük bir güçlük çekmemiş, bu uğurda yaptıkları eşsiz çalışma ve gayretleri, gerek İslâm dîni ve gerekse Müslümânlar için büyük yararlar sağlamıştır.

Aynı zamanda her biri birer müctehid durumunda olan Ashâb-ı Kirâm’ın ve onlardan sonra gelib de onlara tâbi’ olarak onların yolundan giden İslâm müctehidlerinin, ba’zı konularda yapmış oldukları icmâ’, Kitâb ve Sünnet’den sonra üçüncü bir delîl olmuştur. Çünkü Hazreti Muhammed aleyhi’s-selâm’ın bu husûsa işâretle söylemiş olduğu şu hadîs-i şerîfler, bunun en açık bir delîlidir.

لَا يَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ

“Benim ümmetim -in müctehidleri- dalâlet üzerine toplanmaz -birleşmez-“.

لَنْ يَجْتَمِعَ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ

“Benim ümmetim -in müctehidleri- hiçbir zaman dalâlet üzerine toplanmayacaktır -birleşmeyecektir-“.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَجْمَعُ أُمَّتِي - أَوْ أُمَّةَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى ضَلَالَةٍ وَيَدُ اللَّهُمَّعِ الْجُمَاعَةَ وَمَنْ شَدَّ شَدًّا إِلَى النَّارِ

“Allâhü Teâlâ, ümmetimi -veyâ Muhammed aleyhi’s-selâm ümmetini- dalâlet üzerinde toplamaz. O’nun eli cemâat ile berâberdir. Bir kimse -ümmetin âlimlerinin ittifak ettiği bir şey’den ki o hakk’dır- ona muhâlefet ederek ayrılırsa, o kimse dalâletde olup muhâlefet ettiği şey’ ile ateşdedir”⁴⁸⁶.

⁴⁸⁵ -Hak Dîni Kur’ân Dili Türkçe Tefsir, C.2.ss.452. Elmalılı M Hamdi Yazır.

Keşfü’l-Hafâ’, 1.148. (381).

⁴⁸⁶ -Et-Tâcü’l-Câmiu li’l-Usûl fi Ehâdîsi’r-Rasûl s.a.v. C.3.ss.428. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf.

Bu Hadîs-i şerîflerde zikri geçen “Ümmet” ve “Müslümân” dan maksad, Ehl-i Sünnet yolunda olup dâimâ hakk üzere bulunan Müslümânlardır ki aşağıdaki hadîs-i şerîf ve benzerleri, bunun en açık bir delîlidir.

لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ

“Ümmetinden dâimâ hakk üzere gâlib ve zâhir, muhâliflerinden kendilerine zarar gelmez bir tâife (bir topluluk) hiç eksik olmayacaktır”.

İcmâ'ın ta'rîfi

(اَلْاِجْمَاعُ : **El-İcmâ'**), lügatde, bir nesne üzerine ittifak etmek, dağınık şey'leri bir araya getirmek, toplamak ve cem' eylemek, ma'nâlarıdır ki Arab'lar, bu ma'nâ ile ilgili olarak (اَجْمَعَ الْقَوْمُ عَلَى كَذَا : *Kavim, buna ittifak etdi*) derler.

Ayrıca azm ve kasd etmek ma'nalarına da gelir ki Arab'lar, bu ma'nâ ile ilgili olarak da (اَجْمَعَ فُلَانٌ عَلَى الْحَجِّ : *Filân, hacca azm etdi, -kasd etdi-*) derler.

İstılâhda ise, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sonra, O'nun ümmetinden olan ve aynı asırda yaşayan İslâm müctehidlerinin şer'î bir hüküm üzerine ittifak etmeleridir ki İslâm âlimlerinin bu şekildeki bir **icmâ'**, **amelî** konularda bir **huccet'** dir.

Bunun için şu özellikleri ile vukû' bulan icmâ',

a-Ümmet-i merhûme ve mağfûreye *-ya'nî Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın ümmetine-* mahsûs bir huccettir.

b-İlâhî bir tekrîm (*lütûf ve büyüklük*) eseridir.

c-Selâhiyetli İslâm müctehidlerinin *-Kitâb ve Sünnet'e dayalı olarak-* yapabilecekleri bir şey'dir.

Bu bakımdan müctehid olmayan kimselerin yapacakları bir ittifak, icmâ' olmaz.

d-Yalnız bir kısım şer'î hükümlerde *-ya'nî amelî konularda (ibâdetlerde ve hukûkî mes'elelere âit konularda)-* cereyan eder. İ'tikâdî konularda cereyan etmez.

Bu bakımdan icmâ' ile, i'tikâdî bir konu sâbit olmaz.

e-Şer'î delillerinden istinbât edilmesi mümkün olmayan, ancak Şâri'in bildirmesi ile bilinen *-âhiret ahvâli ve kıyâmet alâmetleri gibi-* şey'lerde cereyan etmez.

Bu bakımdan böyle şey'ler, icmâ' ile sâbit olmaz. Ancak Şâri'in bildirmesi ile bilinir ve sâbit olur.

Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.78. Ahmet Naim.
Buhârî, İ'tisam, 10. Tevhîd, 29. Menâkıb, 28. Humus, 7.
Müslim, İmân, 247.
Ebû Dâvud, Fiten, 1. Cihâd, 4.
Tirmizî, Fiten, 51.
İbn-i Mâce, Mukaddime, 1.

f-Âlemin hudûsü gibi aklî konularda veyâ bir ilâcın bir hastalığa faydalı olması gibi dînî olmayan konularda veyâ vaktiyle görülmüş veyâ görülecek olan târihî hâdiselerde, cereyan etmez.

Bu bakımdan bu şekildeki konular üzerindeki bir ittifak da, icmâ' olmaz.

g-Aynı asırda yaşayan İslâm müctehidlerinin şer'î bir konu üzerinde ittifak etmeleri esâsına bağlı, bir huccettir.

Bu bakımdan aynı asırda yaşamayan müctehidlerin ittifakı veyâ müctehid olmayan İslâm âlimlerinin bir konu üzerindeki ittifakları, kararları, icmâ' olmaz.

İcmâ'in ehli

Bir İslâm âliminin icmâ'da bulunabilmesi için kendisinde şu şartların bulunması lâzımdır:

a-İcmâ'da bulunabilecek bir İslâm âlimi, fâsık bir kimse olmamalıdır.

b-İcmâ'da bulunabilecek bir İslâm âlimi, mübtedî olmamalıdır. Ya'nî acemice davranışları ile bir yenilik ortaya koyma veyâ yeni bir şey' ihdâs etme hevesinde bulunmamalıdır.

c-Şer'î bir hükmü, şer'î delillerinden istinbât ve istihrâc melekesine sâhib, icthâd kudretini hâiz, ihlâs ve takvâ sâhibi bir kimse olmalıdır.

İcmâ'in şartı

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'dan sonra O'nun ümmetinden olan ve aynı asırda *-aynı zamanda-* yaşayan ve icmâ'a ehil olan İslâm müctehidlerinin şer'î bir konu üzerine ittifak etmeleridir.

Bunun için bir asırda yaşayan İslâm müctehidlerinin bir kısmının bir konu üzerine ittifak etmeleri, bir icmâ' sayılmaz.

Bununla berâber *-ba'zı kimselere göre-*, müctehidlerden bir iki kişinin muhâlefet etmesi, icmâ'ın in'ikâdına (*mün'akid olmasına, vukû' bulmasına*) mâni' değildir. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, bu husûsda, (*عَلَيْكُمْ بِالسُّوَادِ الْأَعْظَمِ : En büyük cemâate tâbi' olunuz*) buyurmuşdur. Bu bakımdan ekseriyyet için "**Hukm-i küll**" vardır.

Bunun için bu şartları kendisinde buldurmayan her hangi bir ittifak veyâ yalnız Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Ehl-i Beyt'inin ittifakı veyâ yalnız Medîne-i münevvere ehlinin ittifakı, bir

icmâ' sayılmaz. Çünkü icmâ', -Ehl-i sünnetin ekseriyyetine göre- aynı asırda yaşayan ve icmâ'a ehil olup müctehid olan İslâm imâmlarının ittifâkı ile in'ikâd eder (*mün'akid olur*).

Bununla berâber -İmâm Mâlik'e göre- yalnız Medîne-i münevvere ehlinin ittifâkı, icmâ'dan sayılır.⁴⁸⁷

İcmâ'ın in'ikâdı

Cumhûr-i fukahâ'ya -*ya'ni fukahâ'nın ekseriyyetine*- göre, her hangi bir asırda yaşayan ve icmâ'a ehil olan İslâm müctehidlerinin şer'î bir konu üzerindeki ittifâkı ile icmâ', in'ikâd eder.

Bunun için bir asırda bulunan müctehidler, bir mes'ele hakkında -*usûlü dairesinde*- bir kerre ittifâk etdiler mi, artık o mes'ele, icmâ' ile sâbit olmuş olur. Ondan sonra yatişecek olan müctehidlerin varlığı ve tevâlî edecek -*birbiri ardına gelecek*- senelerin, asırların mevcûdiyyeti, bu icmâ'ı, ihlâl edemez (*değiştiremez*).

Hattâ bu icmâ'ı meydana getirmiş olan müctehidlerden ba'zılarının -*birinin veyâ bir kaçının*- daha sonra re'iyinden dönmesi de, mün'akid olmuş bulunan bundan önceki icmâ'ı, değiştirip yok edemez. Çünkü müctehidlerin bu icmâ'ı, bir teemmül ve tefekkür devresinden sonra vukû' bulmuş olduğundan, sonraki fikirleri, tam bir kanâat dairesinde tecellî etmiş olan önceki ittifâklarına, aykırı olamaz.

Bu bakımdan icmâ'ın in'ikâdı için, -*cumhûr-i fukahâ'ya göre*- bir mes'ele hakkında ittifâk eden müctehidlerin, yalnız Ashâb-ı Kirâm'dan veyâ Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Ehl-i Beyt'inden olmaları veyâ tevâtür adedine bâliğ olmuş bulunmaları ve bunların ittifâkları üzerinden bir asır geçmiş olması şart değildir.

Bununla berâber İmâm Amed ibn-i Hanbel'e ve İmâm Şâfiî'den bir kavle göre, asrın inkirâzı, şarttır. Bunun için bir konu üzerinde ittifâk ederek icmâ'da bulunmuş olan müctehidlerin tamâmı, vefât etmedikçe icmâ' tahakkuk etmiş olmaz. Çünkü içlerinden ba'zılarının rücû' etmesi ve kanâatini değiştirmiş olması mümkündür, câizdir. Böyle bir durum ise, -*ya'ni müctehidlerden ba'zılarının daha sonra böyle bir*

⁴⁸⁷ -Zeydiyye ile İmâmiyye'ye göre, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın neslinden başkasının icmâ'ı, sahîh değildir.

Zâhiriyye'ye ve İmâm Ahmed ibn-i Hanbel'den bir rivâyete göre de, Ashâb-ı Kirâm'dan olmayan müctehidlerin icmâ'ı, mu'teber değildir. Çünkü bunlara göre (لَا يَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ) : Ümmetim -in müctehidleri- dalâlet üzerine toplanmaz) hadis-i şerîfi, Ashâb-ı Kirâm hakkındadır

*ittifâkdan ayrılmaları durumu ise- icmâ'ı ihlâl eder ve onu hükümden düşürür.*⁴⁸⁸

İcmâ'ın ruknü (farzı)

İcmâ'ın ruknü, “**İttifâk**” dır. Eğer bir rukün olan (*farz olan*) bu ittifâk olmazsa, icmâ' da teşekkül edip meydana gelmez. Çünkü icmâ', aynı asırda yaşayan ve icmâ'a ehil olan İslâm müctehidlerinin şer'î bir hüküm üzerine ittifâkıdır. Böyle bir ittifâk olmayınca, şer'î delillerin üçüncüsü olan icmâ' da meydana gelmiş olmaz. Böyle bir durumda, -icmâ'a ehil olan (*sâlih olan*) müctehidlerden tek bir kişi dahâ kalmamak üzere-, ittifâk şarttır.

İcmâ'ın dayanağı (istinâd-gâhı)

İcmâ'a ehil olan İslâm müctehidlerinin şer'î bir hâdise hakkındaki ittifâkları, yalnız kendi re'y ve görüşlerine göre olmayıp mutlaka şer'î bir delîle -*Kitâb veyâ Sünnet'e veyâ her ikisine*- müstenid bulunur ki böyle bir delîl, ya vâhid bir haber veyâ kıyâs olabilir.

Böyle bir hâlde bu şer'î deliller, icmâ' ile kuvvet bulmuş olur ve artık asıl delîl de, icmâ' olmuş olur. Bunun netîcesi olarak da hüküm, icmâ'a izâfe edilir.

İcmâ'ın senedi, (*istinâd-gâhı*), ba'zan da kat'î bir delîl olabilir. Böyle bir durumda icmâ', huccet olmakda müstakil bir delîl olmaz. Ancak o kat'î delîlin te'vîl ve takyîde ihtimâli olmadığını göstermiş olur. Bunun netîcesi olarak da hüküm, yine o kat'î delîl ile sâbit olmuş bulunur.

Meselâ, beş vakit namazın farz oluşu, Kitâb ve Sünnet ile sâbit olduğu gibi, İcmâu'l-ümmet ile de sâbit olmuş olur. Oruc, zekât ve hacc ibâdetleri hakkındaki farzıyyet de aynı şekilde sâbit olmuş olur.

*

* *

⁴⁸⁸ -Bir mes'ele hakkındaki sâbık bir ihtilâf, daha sonra vukû' bulacak bir icmâ'ın tahakkukuna mâni' olmaz. Ya'nî bir mes'ele hakkında aynı asırda yaşayan müctehidler, ittifâk edemeyip iki veyâ üç re'ye bulunmuş iseler, onlardan sonra gelen müctehidler, bu reylerin birisinde ittifâk etseler, bu hâlde icmâ' vukû' bulmuş olur.

Fakat bu iki veyâ üç re'yin dışında yeni bir re'ye ittifâk ederlerse, böyle bir ittifâk, bir icmâ' sayılmaz. Çünkü evvelki müctehidler, iki veyâ üç re'ye ittifâk etmiş olduklarından bunların dışında başka bir re'ye ihtimâl bulunmadığı husûsunda -*âdetâ-* ittifâk etmiş sayılırlar. Bunun için de mettefekun aleyh olan böyle bir mes'ele, sonraki bir ittifâk ile değiştirilemez. Değiştirilse bile mu'teber olmaz.

İcmâ'ın yolları

Nefs-i icmâ'ın vukûu, *-ya'nî aynı asırda yaşayan İslâm müctehidlerinin şer'î bir hüküm üzerine ittifâk etmeleri-*, **iki** şekilde olur:

a-Azîmet yolu ile olan icmâ'.

Bir mes'ele hakkında bir asırda yaşayan İslâm müctehidlerinin hepsinin aynı şer'î hükmü verip onunla hepsinin amel etmesidir ki böyle bir icmâ'a, **azîmet yolu ile olan icmâ'** denir.

Böyle bir durumda, o mes'ele hakkında hem kavli bir icmâ', hem de amelî bir icmâ' meydana gelmiş olur.

b-Ruhsat yolu ile olan icmâ'.

Bir mes'ele hakkında aynı asırda yaşayan İslâm müctehidlerinden bir kısmı, şer'î bir hüküm üzerine birleştiği ve onunla amel ettiği hâlde, diğer bir kısmı ona vâkıf olduğu ve teemmül zamânı da geçtiği hâlde sükût ederek bir i'tirâzda bulunmaması hâlidir ki böyle bir icmâ'a da, **ruhsat yolu ile olan icmâ'** denir.

Böyle bir durumda, gerekli olan teemmül müddeti sükût ile geçtiği için, artık o hüküm, *-zarûreten-* yine icmâ' ile sâbit olmuş olur.

Bu şekilde vukû' bulan bir icmâ'a da, **sükûtî icmâ'** denir ki bu da ya **kavli olan sükûtî bir icmâ'** olur veyâ **amelî olan sükûtî bir icmâ'** olur.

İcmâ'ın hükmü

Edille-i Erbea dan üçüncüsü olan icmâ', kat'î bir hucdet olup **"yakîn"** ifâde eder ve böyle bir delil ile sâbit olan şer'î bir hükmü inkâr eden bir kimse tekfir edilir.

Bu bakımdan her hangi bir mes'elenin hükmü icmâ' ile sâbit olursa, artık o hüküm kat'iyet ifâde eder. Bu hâlde böyle bir icmâ'a muhâlif olan her hangi bir delil ise, mutlakâ ya müevvel veyâ mukayyed veyâ mensûh, demek olur.

Aynı zamanda icmâ' ile sâbit olan şer'î bir hüküm, bize tevâtür ile nakl olunarak gelmiş ise, böyle bir icmâ'ın sübûtü, *-tevâtür yolu ile olup-* kat'îdir. Tevâtüren menkûl olan bir icmâ' ise, **"kat'î"** bir icmâ'dır.

Bunun için sübûtü kat'î olan *-ya'nî tevâtür yolu ile sâbit olan-* ve sükûtî olmayan bir icmâ'ı inkâr etmek, küfürdür. Çünkü böyle bir

inkâr, ümmet-i merhûme ve mağfûreyi, dalâlet ile tavsîf ve Şâri'-i mübîn'in bu husûsdaki tezkiyesini inkâr etmek demektir.

Eğer bize kadar nakl olunarak gelme yolu *-tevâtür ile değil de-âhad* bir haber ile olursa, o zaman böyle bir icmâ', "**zannî**" bir icmâ' olur ve münkîri tekfir edilmez. Ancak ümmet-i merhûme ve mağfûre hakkında i'timatsızlık göstermiş olduğundan **bid'at** ehlerinden sayılır.

Sükûtî icmâ' da, kat'î delillerden olduğu hâlde münkîri tekfir olunmaz. Çünkü ba'zı müctehidlere *-mesela, Şâfi'lere-* göre, böyle bir icmâ', icmâ' sayılmaz. İcmâ'da bulunan müctehidlerin bir kısmının sükût etmesi, onların tasvib ettiği anlamına gelmeyebilir ve bir hurmetden veyâ bir korkudan veyâ bir fitne ihtimâlinde dolayı sükût etmiş olabilir.

Sükûtî icmâ'ın da kat'î bir hucet ve kat'î bir delil olduğunu müdâfaa edenler ise, "*Hakk'a karşı sükût etmek haramdır. Bu bakımdan gerek Ashâb-ı Kirâm ve gerekse onlara ihsân ile tâbi' olup onların yolundan giden diğer müctehidler, böyle bir haramı işlemekle ithâm edilemezler. Böyle bir hâlin vukûu ise, (السَّكِيْتُ عَنِ الْحَقِّ شَيْطَانٌ أَخْرَسُ) : Hakk'dan susan -ya'nî bâtili gördüğü hâlde susup hakkı söylemeyen-dilsiz şeytandır*) kâdesine aykırıdır.

"Bunun için, vâki' olan bir ittifâka karşı sükût eden bir müctehid, onun hakk olduğunu kabûl ettiğiinden dolayı sükût etmiştir. Aksi takdirde sükût etmesi mümkün olmazdı" - derler

İcmâ'ın sübûtü

Bir hâdise hakkında icmâ' bulunduğu husûsu, ya tevâtür ile veyâ meşhûr bir haber ile veyâ âhad bir haber ile bilinir.

Bunun için tevâtür yolu ile sâbit olan bir icmâ'ın münkîri, tekfir olunur ki böyle bir icmâ'ın en kuvvetlisi, Ashâb-ı Kirâm'ın icmâ'ıdır.

Tevâtür yolu ile sâbit olmayan bir icmâ'ın münkîri ise, tekfir olunmaz. Çünkü böyle bir icmâ'ın sübûtü, zannîdir. Bunun için de böyle bir icmâ'ı kabûl etmeyip inkâr edenler, bid'at ehlerinden sayılıp dalâlet ehli olarak tavsîf olunurlar.

İcmâ', yalnız re'y ile sâbit olur mu?

İcmâ' ile sâbit olan şer'î bir hukûm, icmâ'a ehil olan kimselerin yalnız kendi re'ylerinden ibâret değildir. Mutlakâ bir senede istinâd eder ki o da ya Kitâb veyâ Sünnet'dir. Eğer icmâ', yalnız re'y ile sâbit olmuş olsa idi, o zaman icmâ' değil, kıyâs olurdu.

Bu bakımdan icmâ'ın istinâd ettiği delîl, kat'î bir sened ise, o zaman icmâ' ile sâbit olan o hüküm de, o kat'î delîle müstenid olur. İcmâ'a müstenid olmaz. Ancak böyle bir icmâ', o kat'î senedi takviye eder.

Bunun için bir icmâ'ın müstakil bir huccet ve kat'î bir delîl olabilme durumu, ancak o icmâ'ın zannî bir delîle istinâd etmesi ile mümkündür. Bu şekilde vukû' bulan bir icma' ise, o zannî delîli, kuvvetlendirir. Fakat bu hâlde o zannî delîl ile sâbit olan o şer'î hüküm, o zannî delîle değil, o zannî delîl üzerine vukû' bulan icmâ'a müstenid olur.

Böyle bir icmâ' ise, kat'î bir huccet olup her hangi bir nesha ihtimâli yoktur. Halbuki Kitâb ve Sünnet'e izâfe edilen bir delîlin, aslında nesha ihtimâli olabilir.

İcmâ'ın hucceti

Ümmet-i merhûme'nin en nezih ve en kudretli mümessilleri olan ve icmâ'a ehil bulunan aynı asırda yaşayan İslâm müctehidlerinin şer'î bir konu üzerinde ittifâk etmeleri, dînde bir huccettir. Böyle bir ittifâkın şer'an bir huccet sayılması ise, İslâm ümmeti hakkında ilâhî bir tekrîm (*bir lûtuף*) eseridir. Çünkü bu ümmetin dalâlet üzerine ittifâk etmiyeceği husûsu, (*Benim ümmetm -in müctehidleri- dalâlet üzerine toplanmaz*) hadîs-i şerîfi ve buna benzer diğer hadîs-i şerîfler ile; bu Müslümânların güzel gördüğü bir şey'in Allâhü Teâlâ nazarında güzel görüleceği husûsu da, (*مَا رَأَى الْمُسْلِمُونَ حَسَنًا فَهُوَ*) *Müslümânların güzel gördüğü şey', Allâhü Teâlâ nezdinde de güzeldir*)⁴⁸⁹ hadîs-i şerîfi ile, ap-açık bildirilip beyân edilmiştir.

Bunun için gerek İcmâu'l-ümmet ve gerekse Kıyâsü'l-fukahâ', yine Şâri'-i mübîn tarafından kabûl edilmiş ve bu ümmete tavsiye buyurulmuş birer şer'î delîlden başka bir şey' değildir.

Aynı zamanda bunların şer'î birer delîl olarak kabûl edilmesi de, İslâm dîni'nin ekmel bir dîn olması hakkındaki Kur'an nass'ına aykırı değildir. Çünkü esâsını Kitâb ve Sünnet'den alan İcmâu'l-ümmet ile Kıyâsü'l-fukahâ' yı da kendi içinde cem' eder.

Ayrıca, (*أَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا*) : **Bu gün sizin dîninizi kemâle erdirdim. Üzerinizdeki ni'metimi**

⁴⁸⁹ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.2.ss.78. Ahmet Naim.

tamamladım ve size din olarak müslümânlığı beğenip seçtim ve ondan (ve onun icablarını yerine getirenlerden) **râzı oldum.**)⁴⁹⁰ âyet-i kerîmesi de, Kitâb ile Sünnet' i, İcmâ' ile Kıyâs' ı esâs alan ve bunlar vâsıtası ile bütün hükümleri sâbit olan İslâm dîni'nin, her cihetden ekmel bir dîn olduğunu açıklayıp beyân eder.

Eğer böyle olmasa idi, İcmâ' ile Kıyâs, her asırdaki yüzlerce İslâm âlimi tarafından birer hucdet olarak kabûl edilmez ve onunla amel olunmazdı. Böyle bir durum da bize, İcmâ'ın, dînde kat'î bir hucdet olduğunu açıkca ifâde etmektedir.⁴⁹¹

İcmâ'ın şer'î bir hucdet olduğunun delîlleri

Ehl-i Sünnet âlimlerinin ekseriyyetine göre, icmâ'ın şer'î bir hucdet olduğu hakkında bir çok delîller vardır ki bunlardan ba'zıları şunlardır:

1-İcmâ'ın şer'î bir hucdet ve dînî bir delîl oluşu, âyet-i kerîmeler ile sâbitdir.

Meselâ,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ.

⁴⁹⁰ -Mâide Sûresi, âyet 3.

⁴⁹¹ -Ümmet-i merhûmenin âlimleri, bir şey' üzerinde ittifâk edip toplandıkları zaman, o şey' hakk'dır, gerçektir. Çünkü -hadîs-i şerîfde de geçtiği üzere- Allâhü Teâlâ'nın eli, o cemâat ile berâberdir, -ya'ni Allâhü Teâlâ onlar ile berâberdir- ve onlar -Ehl-i Sünnet yolunda- Kitâb ve Sünnet ile amel eden ilim ehlidir.

Bunun için hadîs-i şerîfde "Bir kimse böyle bir topluluktan ayrılırsa, o kimse dalâletde olup ayrıldığı şey' ile ateşdedir." buyurulmuştur.

Ayrıca Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın ümmeti, ümmetlerin sonuncusu ve en efdalidir. Çünkü Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm, Peygamberlerin sonuncusu ve en efdalidir. Kadir gecesi, O'nun ümmetlerine verilmiştir. Kıyâmete kadar aslı bozulmayacak Kur'ân-ı Kerim ve İslâm dîni esâsları onlara verilmiştir. Onlar, dalâlet üzerine toplanmazlar. İçlerinde, dâimâ hakk üzerinde -Ehl-i Sünnet yolunda- gâlib ve zâhir, muhâliflerinden kendilerine zarar gelmez bir topluluk, kıyâmete kadar hiç eksik olmayacaktır. Ahirette, geçmiş ümmetlere -Allâhü Teâlâ'nın emir ve nehiyelerinin tebliğ edilmiş olduğu hakkında- şehâdet edeceklerdir. Peygamberimiz Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm da, hem geçmiş ümmetler hakkında, hem de kendi ümmeti hakkında şehâdetde bulunacaktır. Bütün ümmetlerin sonuncusu olduğu hâlde, bütün ümmetlerden önce Cennete girecektir. İnşâe'llâhü Teâlâ.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, C. 11. ss. 54. (1680 nolu hadîs-i şerîf). Kâmil Miras.

Müslümânlar hakkında, "Ümmeti merhûme, mağfûr ve mütâb" ta'birlerinin kullanılması, aşâğıdaki hadîs-i şerîf ile benzerlerinin ifâde ettiği esâslara binâendir.

(أَمِّي أُمَّةٌ مَرْخُومَةٌ مَغْفُورٌ لَهَا مَنَابٌ عَلَيْهَا) : Benim ümmetim, Allâhü Teâlâ'nın rahmeti ile müjdelendir O'nun rahmetine kavuşmuş, günahlarının afv edilmesi için hakkında duâ ve istiğfâr edilip günahlari afv edilmiş ve tevbeleri kabûl buyurulmuş olan bir ümmettir).

Et-Tâcû'l-Câmiu li'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl, s. a. v. C. 3. ss. 428. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf.

“Ey îmân edenler, Allâh’a, Rasûl’üne ve sizden olan emir sâhiblerine (ulü’l-emre) itâat edin. Eğer (dîne âit işlerinizden) bir şey’ hakkında ihtilâf ederseniz, hemen onu Allâh’a (Allâhü Teâlâ’nın kitâbı Kur’ân’a) ve Rasûl’üne (Rasûl’ünün sünnetine) döndürün (mürâceat edin)“.⁴⁹²

âyet-i kerîmesindeki “ülü’l-emr” den maksad, hem hakk ve adâlet ile hareket eden emir sâhibleri, hem de dîni hükümleri teblîğ eden şerîat âlimleridir. Bu bakımdan şerîat âlimlerinin, Kitâb ve Sünnet’e istinâden yapacakları bir ictihâd, dinde bir hucdet ve bir delîldir.

Kezâ,

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ
وَنُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

“Her kim ki doğru yol besbelli olduktan sonra Peygambere muhâlefet eder ve mü’minlerin yolundan başkasına uyup giderse, onu, döndüğü o yolda kendi hâline bırakırız. (Âhirette de) Cehennem’e atarız. O ne kötü bir yerdir”.⁴⁹³

âyet-i kerîmsi, mü’minlerin yollarının -ya’nî onların kavlen ve amelen ihtiyâr etmiş oldukları yollarının- hakk olduğunu ifâde etmekte ve bu husûsda onlara muhâlefet etmenin câiz olmadığını belirtmektedir.

Kezâ,

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ

“Sizler, insanlar için meydana çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emr eder, kötülükten vaz geçirmeye çalışırsınız. (Çünkü) Allâh’a inanırsınız”.⁴⁹⁴

âyet-i kerîmesi, İslâm ümmetinin diğer ümmetlere nazaran daha hayırlı bir ümmet olduğunu, bunun netîcesi olarak da onların ictimâ’ ve ittifâk etdikleri şey’lerin hakk olduğunu ifâde etmektedir.

Kezâ,

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

⁴⁹² -Nisâ’ Süresi, âyet 59.

⁴⁹³ -Nisâ’ Süresi, âyet 115.

⁴⁹⁴ -Âl-i İmrân Süresi, âyet 110.

“İşte sizi öylece âdil ve mu’tedil bir ümmet kıldık. Tâ ki insanlar üzerine (hakîkatin) şâhidleri olasınız. Bu Peygamber de sizin üzerinize tam bir şâhid olsun diye”.⁴⁹⁵

âyet-i kerîmesi de, ümmet-i merhûmenin adâlet ile, şehâdet ile tavsif edildiğini, bunun netîcesi olarak da onların ittifâk etdikleri şey’lerin hakk olduğunu ifâde etmektedir. Çünkü Allâhü Teâlâ, kullarını, sâhib olmadıkları bir vasıf ile tavsif etmez.

2-İcmâ’ın şer’î bir huccet ve dînî bir delîl oluşu, hadîs-i şerîfler ile de sâbitdir.

Meselâ, (لَا يَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ) : *Ümmetim -in müctehid-leri- dalâlet üzerine toplanmaz*) hadîs-i şerîfi,

(لَنْ يَجْتَمِعَ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ) : *Ümmetim -in müctehidleri- hiçbir zaman dalâlet üzerine toplanmayacaktır.*) hadîs-i şerîfi,

سَأَلْتُ رَبِّي أَنْ لَا يَجْتَمِعَ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ فَأَعْطَانِيهِ

“Rabb’imden ümmetimin dalâlet üzerine toplanmamasını istedim. Onu bana ihsân buyurdu”. hadîs-i şerîfi,

إِنَّ اللَّهَ لَا يَجْمَعُ أُمَّتِي - أَوْ أُمَّةَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى ضَلَالَةٍ وَيَدُّ اللَّهُ مَعَ الْجَمَاعَةِ وَمَنْ شَدَّ شَدًّا إِلَى النَّارِ

“Allâhü Teâlâ, ümmetimi -veyâ Muhammed sallâllâhü aleyhi ve sellem ümmetini- dalâlet üzerine toplamaz. Allâh’in eli cemâat ile berâberdir. Bir kimse -ümmetin âlimlerinin ittifâk ettiği bir şey’den ki o hakk’dır- ona muhâlefet ederek ayrılırsa, o kimse dalâletde olup muhâlefet ettiği şey’ ile ateştedir”.⁴⁹⁶ hadîs-i şerîfi,

مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ فَيَدَّ شِدْرًا فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ

“Bir kimse -İslâm- cemâatinden bir karış ayrılırsa, onun boğazından İslâm’ın ipi kopar -ya’nî o kimse İslâm’dan çıkar”.⁴⁹⁷ hadîs-i şerîfi,

ümmet-i merhûmenin hatâlı bir yol üzerine ittifâk etmeyeceklerini ve dâimâ hakk olan şey’ler üzerinde toplanacaklarını ifâde etmektedir.

⁴⁹⁵ -Bakara Sûresi, âyet 143.

⁴⁹⁶ -Et-Tâcü’l-Câmiu li’l-Usûl fi Ehâdisi’r-Rasûl, s. a. v. C.3. ss. 428. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf.

⁴⁹⁷ -Et-Tâcü’l-Câmiu li’l-Usûl fi Ehâdisi’r-Rasûl, s. a. v. C. 5. ss. 308. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf.

Bu bakımdan Ehl-i sünnet yolunda giden ümmet-i merhûmenin, şer'î bir hukûm üzerine ittifâk etmeleri husûsu, hatâdan uzak, hakka mukârin ve uyulması vâcib olan dînî bir huccet ve şer'î bir delîldir.

3-İcmâ'ın şer'î bir huccet ve dînî bir delil oluşu, aklî deliller ile de sâbitdir.

Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, Hâtemü'l-Enbiyâ'dır, (*Peygamberlerin sonuncusudur*). Getirmiş olduğu şeriat de, kıyâmete kadar bâkîdir. Bunun için böyle uzun bir zamanda, vukû' bulacak her hangi bir hâdisenin hukmü hakkında, Kitâb ve Sünnet'de açık bir nass bulunmazsa, ümmetin *-esâsını Kitâb ve Sünnet'den alan-* ittifâkı da bir huccet ve bir delil sayılmazsa ve Kıyâs'a da bir imkân görülmezse, artık o hâdis hakkında şeriatde bir hukûm bulunmamış ve şeriate uygun bir şekilde amel etmek imkânı kalmamış olacağından o şeriatin kıyâmete kadar devam etmesi mümkün olmazdı.

Halbuki ümmet-i merhûmenin ittifâkı ile vukû' bulan bir icmâ', dînî bir delil ve huccet olunca ve Şâri'-i mübîn tarafından da kabûl edilince, böyle bir mahzûr ortadan kalkmış, dîn de kıyâmete kadar devam etmiş olur.⁴⁹⁸

İcmâ'ın vukûu veyâ imkânı

İcmâ'ın vukûu veyâ imkânı *-ya'nî, aynı zamanda yaşayan ve icmâ'a ehil olan İslâm müctehidlerinin şer'î bir mes'ele hakkında aynı kanâate varıp ittifâk etmeleri husûsu-*, mümkün olup muhâl bir şey değildir.

Çünkü böyle bir durumda, yalnız kendi fikirlerine değil, kendilerine kadar ulaşan şer'î delil ve emârelere istinâd ederek o mes'eleye bir çözüm yolu getirmeleri konusunda, bir ihtilâfa mahâl yoktur.

Aynı zamanda icmâ'a ehil İslâm müctehidlerinin, şer'î bir mes'ele hakkında böyle bir ittifâkının vukû' bulmuş olması konusuna da, ümmet-i merhûmenin muttali' olmaması gibi bir hâl de düşünülemez.

Çünkü bir hadîs-i şerîfi, bi'z-zât râvîsinden dinleyip almak için uzun yolculuk zahmetlerine katlanarak şehir şehir, iklim iklim gezen

⁴⁹⁸ -Burada, şer'î bir konu üzerinde ittifâkları mu'teber olan ümmet-i merhûmeden maksad, *-evvelce de işâret olduğu gibi-* kendi hevâ ve heveslerine uymayan, bid'atlere sarılmayan, ilim ve diyânet ile muttasıf olup icmâ'a ehil olan ve şer'î delilleri tetkike kudreti bulunan müctehidlerdir. Bunun için mutlak bir şekilde zikr edilen ümmetden murad, ümmet-i icâbet ve ümmet-i mütâbeatdir. Yoksa ümmet-i da'vet ve ümmet-i bid'at değildir.

yüzlerce, binlerce muhaddis ve ilim adamlarının, *-adedleri az da olsa-* muhtelif yerlerdeki müctehidlerin şer'î bir mesele hakkındaki kanâat ve fikirlerini *-ictihâdlarını-* araştırıp tesbît etmemeleri, mümkün ve muhâl bir hâl değildir.

Bunun için İslâm memleketlerinin çoğalması ve Müslümânların birbirlerinden ayrı yaşamış olmaları, şer'î bir mes'ele hakkında vukû' bulacak bir icmâ' için, mâni' bir hâl teşkil etmez. Güzel bir teşkilât sâyesinde, güzîde İslâm âlim ve müctehidlerinin birbirinin ictihâdından haberdar olmaları mümkün olup güç bir şey' değildir. Yeter ki Müslümânlar arasında hakîkati araştıran ve icmâ'a ehil olan bir ilim hey'eti mevcûd bulunsun.

İcmâ', her asırda vukû' bulur mu?

İslâm'ın ilk zamanlarında, bi'l-hâssa birinci, ikinci ve üçüncü asırlarında yaşayan müctehidler, ortaya çıkan ve çıkması düşünülen yüzlerce, binlerce mes'eleyi toplayarak bunların şer'î hükümlerini beyân etmiş, bu husûsda ittifâk ve ihtilaf etdikleri me'eleleri kitâblara geçirerek tesbît etmiş ve kayda geçmiştir.

Bunun için de bu mes'eleler hakkında, yeniden bir ictihâd yapmaya lüzum kalmamıştır.

Ayrıca, son asırlarda ictihâda ehil ilim adamlarının yetişmez olması da, ictihâdın vukû'unu sekteye uğratmıştır.

Bununla berâber ba'zı İslâm memleketlerinde ba'zı müctehidler bulunsa bile, istenilen teşkilâtın bulunmayışı, bunun için de bunların re'y ve ictihâdlarından ümmet-i merhûmenin haberdar olmasının mümkün olmaması ve ba'zılarının ciddiyyetden uzak olarak lâübâlî ve yenilikçi bir tavır takınmaları, yeni bir ictihâdın yapılmasını mümkün kılmamaktadır.

Bundan daha önemlisi de, daha sonra gelip İslâm'ın ilk zamanlarındaki değerli müctehidlerin ictihâdını kabûl ederek onlara tabi' olan ve her cihetden *-onlar gibi-* kudretli bir ilim ehli bulunan kimseler de *-aynı konuda başka bir ictihâdda bulunmamak için-* yeni bir ictihâda cür'et göstermemiş, o müctehidlerden birisine intisâb etmeyi kendisi için bir şeref bilmiştir.

Çünkü dînî ve şer'î bir konuda herkes, âmmenin kabûlüne mazhar olmuş bulunan bir müctehide tâbi' olmayarak kendi düşünce ve görüşlerine göre hareket ederse, o dînin ulvî mâhiyeti kayb olmuş, büyük bir dalâlet içine düşülmüş ve din tahrîfâta uğramış, bunun

netîcesi olarak da zulmet devirleri yeniden başlamış olur ki böyle bir hâl, daha önce gelip geçmiş bulunan ümmetlerden bir çoğunun başına gelmiştir.

Bu bakımdan netîce olarak şunu söyleyebiliriz ki icmâ', şer'î bir huccet ve dînî bir delîldir. İslâm'ın ilk zamanlarında gerekli görülen konularda vukû' bulmuştur. Ehli var ise, sonraki asırlarda da vukû' bulması mümkün ve câizdir.

✱

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ ۚ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي
 أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ. فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا ط
 وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ. ۙ

"(Münâfikların ve kâfirlerin) **hâli**, şeytanın **hâli gibidir**. Çünkü (şeytan), **insana -Küfr et-** der de o küfr edince **-Ben kakâkten senden uzağım**. Çünkü **ben âlemleri Rabb'i olan Allâh'dan korkarım-** der".

"Nihâyet ikisinin de (azdıranın da azanın da) **âkıbeti hakâkten ebedî ateşin içinde kalmaları olmuştur**. İşte **zâlimlerin (münâfikların ve kâfirlerin) cezâsı budur**".⁴⁹⁹

✱

⁴⁹⁹ -Haşr,16-17.

YEDİNCİ BÖLÜM

Kıyâsü'l-Fukahâ'

(قِيَاسُ الْقَهَّاءِ)

Kıyâs'ın lüzûmu

Kitâb, Sünnet ve İcmâu'l-ümmet'den sonra dördüncü bir delîl olan ve şer'î hükümlerin hallinde önemli bir yeri bulunan Kıyâsü'l-fukahâ' da, yine -Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm tarafından- ictihâd yapabilecek ve fetvâ verebilecek bir seviyyede yetiştirilmiş olan Ashâb-ı Kirâm tarafından esâsları tesbit edilmiş ve tatbîkâta konulmuş şer'î (fikhî) bir delîldir.

Çünkü mecâzî ma'nâda bir şâri' olan Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm, tebliğ etmiş olduğu İslâm Dînî'nin esâslarını vaz' ederken nâzil olan âyet-i kerîmeleri, gereği gibi açıklayıp îzah eder; hâdiselerin şer'î hükümlerini bildirir ve öğretirdi. Bunun için de her hâdisenin şer'î hükmü, bi'z-zât kendisinden öğrenilir, O'nun tatbîkâtına uyulur, bu sûretle de hâdiseler hakkında yeni bir nazara, yeni bir istidlâle, yeni bir nakle ve yeni bir rivâyete ihtiyaç duyulmazdı.

O'nun âhirete irtihâlinden sonra, O'nun -söz, fiil ve takrîrlerinden ibâret olan- Sünnet'leri ile amel etmenin lüzum ve zarûreti üzerinde İcmâ' vâki' oldu. Bunun netîcesi olarak da Kitâb'dan sonra ikinci bir delîl olduğu belirtilmiş bulundu ki Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın, Vedâ' Haccı'ndaki hutbesinde söylemiş olduğu,

“Ey mü'minler, size öyle bir beyyine -ap-açık bir delîl- bırakıyorum ki ona sıkı tutunursanız sonuna kadar dalâlete düşmezsiniz. Bu beyyine, Allâhın kitâbı Kur'ân ile Rasûl'ünün Sünnet'idir.”

gibi sözleri, bunun en açık ve kat'î bir delîlidir.

Bununla berâber Kitâb ve Sünnet'de bir takım zannî delîller de vardır ki bunların bir kısmı açıklanmış, bir kısmı da kapalı kalmıştır. Bunun için de herkesin bunlardan hüküm çıkarıp amel etmesi mümkün

değildir. Hattâ maksadlı ve maksatsız bir kısım kimseler de, bunları dilediği gibi anlayıp amel edebilir, bu sûretle de büyük bir karışıklığa ve hatâya sebebiyyet verebilirdi.

Böyle vahim bir durumu iyice anlayıp idrâk eden ve aynı asırda yaşayan ve icmâ'a ehil olan İslâm âlimleri, bu zannî deliller üzerinde ictihâd edip ittifâk edince, onların bu şekildeki bir **icmâ'**ı da, şer'î bir delil ve kat'î bir hucet olarak belirtilmiş oldu.

Bununla berâber yeni yeni vukû' bulan ve vukû' bulması muhtemel olan bir çok hâdis hakkında da mevcut nass'lar içinde *-ya'nî Kitâb, Sünnet ve İcmâu'l-ümmet'de-* kat'î ve açıklayıcı bir hüküm yokdu. Bu bakımdan Müslümânların bu hâdiseler karşısında *-İslâm Dîni'nin aslına ve ruhuna uygun bir şekilde-* amel edebilmesi için, müctehidlerin re'y ve ictihâdlarına göre amel etmenin lüzum ve zarûreti ortaya çıkıyordu. Zâten böyle bir durumun vukû' bulacağını çok iyi bilen Hazreti Muhammed *aleyhi's-selam*, Ashâb-ı Kirâm'ını, bu gibi mes'eleler karşısında ictihâd edip fetvâ verebilecek bir derecede yetiştirmişdir. **Ashâb-ı Kirâm'**dan feyz alıp yetişen ve onların yollarından giden **Tâbiîn** ve **Tebe-i Tâbiîn** ulemâ'sı da aynı vasıflara sâhib idi.

Bunun için bunların re'y ve ictihâdları, dinde *-Kitâb, Sünnet ve İcmâu'l-ümmet'den sonra-* dördüncü bir delil olmuştur ki (قَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ : **İşte, ey akıl ve basîret sâhibleri, siz (bundan) ibret alın.**)⁵⁰⁰ âyet-i kerîmesi ve Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm'*ın, Yemen'e -vâli, kadı (*hâkim*) ve zekât âmili olarak- gönderdiği **Muâz ibn-i Cebel radiye'llâhü anh** ile aralarında geçen konuşma, bunun en açık bir delilidir.⁵⁰¹

⁵⁰⁰ -Haşr Sürsi, âyet 2.

⁵⁰¹ -Daha önceki bahislerde geçtiği gibi, bu konuşma, *-ehemmiyyetine binâen-* şöyledir:

"*Yâ Muâz, dâimâ tevâzu üzerinde bulun, sükûnet ile hukm et. Bir müşkile uğrarsan araştı, danış, ictihad et ve re'yin ile amel et. Eğer sıdk ile çalışırsan Allâhü Teâlâ sana tevfikim yoldaş eyles. Eğer cehd edip de kanâat verici bir re'ye varamazsan, Allâhü Teâlâ sana hakikati açincaya kadar inceleyip araştırmaya devam et. İcâb ederse mes'eleyi bana bildir. Sakın kendi arzularına ve nefisine uyma. Başkalarının arzularına da uyma. Hak ve hakikatden ayrılma. Herkese karşı güzel huylu hareket et ve halka karşı iyi davranışlı ol*".

Bunun için Hazreti Muhammed *sallâ'llâhü aleyhi ve sellem*, kendisine bir iş vereceği kimselerin ilim ve irfânını yoklar, ictihâd kabiliyyetini dener, ta'kîb edecekleri yolları anlamaya çalışır, ehil görürse vazîfeyi uhdesine tevdi' ederdi. İşte bu mülâhaza ile, Yemen'e gönderdiği Muâz ibn-i Cebel *radiye'llâhü anh'a* şöyle dedi:

-Yâ Muâz, oraya vardığın zaman ne ile hukm edeceksin?. Sana bir şey' sorulunca veyâ bir da'vâci gelince onların müşkillerini nasıl halledeceksin?.

Kıyâs'ın hucceti

Kıyâs, müctehidlerin ekseriyetine (*cumhûruna*) göre, Kitâb, Sünnet ve İcmâu'l-ümmet'den sonra şer'î bir huccet, şer'î bir delildir. Bunun böyle bir huccet, böyle bir delil olduğu husûsu ise, Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet ve müctehidlerin bir çoğunun ittifâkı ile sâbitdir.

Bununla berâber ictihâda müstenid bulunduğu ve zann'dan hâlî olmadığı için de, zannî delillerden sayılmışdır. Bunun için Kitâb, Sünnet ve İcmâu'l-ümmet'e muhâlif olan bir kıyâs, şer'î bir delil olarak kabûl olunmaz. Ancak Kitâb, Sünnet ve İcmâu'l-ümmet'e muhâlif olmayan ve bunlardaki esâslara istinâd eden bir kıyâs, şer'î bir delil olarak kabûl edilir ve kendisi ile amel olunur.

Bunun için böyle bir esâsa sâhib bulunan kıyâsın cevâzı, Kitâb, Sünnet ve İcmâu'l-ümmet'de, bir çok deliller ile belirtilmiş ve Şâri'-i mübîn tarafından **-bir me'mûrun bih olarak-** yapılması emr edilmişdir.

Meselâ,

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اطِيعُوا اللَّهَ وَاطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ
إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

“Ey îmân edenler, Allâh'a itâat edin. Peygambere ve sizden olan emir sâhiblerine de itâat edin. Bir şey' hakkında çekiştiğiniz takdirde (eğer Allâh'a ve âhîret gününe inanıyorsanız) hemen onu Allâh'a ve Rasûl'üne döndürün, (Kur'ân-ı Kerîm'e ve Sünnet'e mürâceat edin). Bu, (sizin için) hem hayırlı, hem netîce i'tibâriyle daha güzeldir”.⁵⁰²

âyet-i kerîmesine göre, nizâa düşülen konularda Allâhü Teâlâ'nın kitâbı Kur'ân-ı Kerîm'e ve Rasûl'ünün Sünnet'ine mürâceat edilmesi ve onlardaki esâslara göre, konuya bir hâl çâresi bulunması emr edilmektedir ki **bu husûs, Kıyâs'ın huccetine ve cevâzına açık bir delildir.**

-Allâhü Teâlâ'nın kitâbı Kur'ân ile.

-Kitâb'da bulamazsan?.

-Rasûlü'llâh'ın Sünnet'i ile.

-Onda da bulamazsan?.

-Kendi re'yim ve ictihâdim ile hukm ederim.

Bu cevâbdan ziyâdesi ile memnûn olan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*,

-Allâhü Teâlâ'ya *hamd-ü senâ'lar* olsun ki Rasûl'ünün rasûl'ünü, Rasûl'ünün râzı olacağı şey'e muvaffak buyurdu.
dedi.

⁵⁰² -Nisâ' Süresi, âyet 59.

Kezâ,

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرِجُوا
وَوَظَنُوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَدَفَ فِي قُلُوبِهِمْ
الرُّعْبَ يُخْرَجُونَ يُؤْتِنُهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“Ehl-i kitâbdan küfr edenleri (Yahûdî’lerden Nadr Oğulları’nı) ilk sürgünde yurdlarından çıkararak O’dur. Siz, çıkacaklarını sanmamışsınız. Onlar da kal’alarının (Allâh’ın azâbına) hakîkaten mâni’ olacağını zann etdiler idi. İşte onlara, hısbâ katmadıkları cihetden Allâh (ın emr-u azâbı) geliverdi. O, bunların yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem de mü’minlerin elleriyle harâb ediyorlardı. İşte, ey akıl ve basîret sâhibleri, siz (bundan) ibret alın”.⁵⁰³

âyet-i kerîmesinin son kısmı, Kıyâs’ın da şer’î bir delîl, şer’î bir huccet olduğunu ifâde etmektedir ki buradaki (فَاعْتَبِرُوا : Siz (bundan) **ibret alın**) emri, -*ekerîyyetin kavline göre*- **vücûb** ifâde eden bir emir olduğundan ifâde ettiği kıyâs, yapılması emr edilen bir “**Me’mûrun bih**” olmuş, buna binâen de Kıyâs’ın meşrûiyyeti, Kitâb ile sâbit olmuştur.

Kezâ,

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى
“Şübhe yok ki (Allâh’dan) korkacak kimse (ler) için bunda kat’î bir ibret vardır”.⁵⁰⁴ âyet-i kerîme’si ile,

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ

“And olsun, onların kıssalarını açıklamakda, sâlim akıl sâhibleri için birer ibret vardır”.⁵⁰⁵

âyet-i kerîmesi de,

Kıyâs’ın cevâzına ve bir huccet oluşuna, birer delîldir.

Ayrıca, (O : وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ) (Ubeyy ibn-i Halef), kendi yaratılışını (bir menîden yaratılışını) unutarak bize bir misâl getirdi. -*Bu çürümüş kemiklere kim can verebilir?*- dedi.)⁵⁰⁶

⁵⁰³ -Haşr Sûresi, âyet 2

⁵⁰⁴ -Nâziât Sûresi, âyet 26.

⁵⁰⁵ -Yûsûf Sûresi, âyet 111.

âyet-i kerîmesinin ifâde ettiği i'tirâza,

(قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ) **De ki, onları ilk def'a yaratan diriltecek. O, her yaratmayı hakkıyla bilendir.**⁵⁰⁷

âyet-i kerîmesi ile cevâb verilmiştir ki bu âyet-i kerîme ile de, münkir bir kimseye, kıyâs yolu ile hakkı bulmanın ve öldükten sonra dirilmenin bir gerçek olduğu husûsuna inanmanın istidlâl edilmesi hatırlatılmıştır.

Bu bakımdan bu âyet-i kerîme de, **Kıyâs**'ın cevâzına ve şer'î bir huccet, şer'î bir delil olduğu husûsuna delâlet eder.

* * *

Kıyâs'ın, şer'î bir huccet oluşu, Sünnet ile de sâbitdir. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, **Muâz ibn-i Cebel radiye'llâhü anh'**ı, Yemen'e kadılık vazîfesi ile, şer'î hükümleri tebliğ ve telkin görevi ile gönderdiği zaman O'na,

“Yâ Muâz, dâimâ tevâzu üzerinde bulun, sükûnet ile hukm et. Bir müşkile uğrarsan araştı, danış, ictihad et ve re'yin ile amel eyle. Eğer sıdk ile çalışırsan Allâhü Teâlâ sana tevfikini yoldaş eyler. Eğer cehd edip de kanâat verici bir re'ye varamazsan, Allâhü Teâlâ sana hakikati açıncaya kadar inceleyip araştırmaya devam et. İcâb ederse mes'eleyi bana bildir. Sakın kendi arzûlarına ve nefsine uyma. Başkalarının arzûlarına da uyma. Hak ve hakikatden ayrılma. Herkese karşı güzel huylu hareket et ve halka karşı iyi davranışlı ol

şeklindeki tavsiyelerinden sonra

-Yâ Muâz, (كَيْفَ تَقْضِي إِذَا عَرَضَ لَكَ قَضَاءٌ) : -Oraya vardığın zaman- ne ile hukm ve kazâ edeceksin?. Sana bir şey' sorulunca veyâ bir da'vâcı gelince onların müşkillerini nasıl hâledeceksin?),

- (أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ) : Allâhü Teâlâ'nın kitâbı -Kur'ân- ile),

- (فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ) : Allâhü Teâlâ'nın kitâbında -o hükmü-bulamazsan?),

- (فَبِشْنَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) : Rasûlü'llâh *salle'llâhü aleyhi ve sellem*'in Sünneti ile),

⁵⁰⁶ -Yâsîn Sûresi, âyet 78.

⁵⁰⁷ -Yâsîn Sûresi, âyet 79.

- (فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) : Rasûlü'llâh *salle'llâhü aleyhi ve sellem*'in Sünnet'inde de bulamazsan?),

- (أَجْتَهَدُ بِرَأْيِي) : **Kendi re'yim ve ictihâdım ile**), hukm ve kazâ ederim, cevâbımı verdi.

Bu cevâbdan ziyâdesi ile memnûn olan Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm da,

- (أَحْمَدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يَرْضَىٰ رَسُولُ اللَّهِ) : *Allâhü Teâlâ'ya hamd-ü senâ'lar olsun ki Rasûl'ünün rasûl'ünü, Rasûl'ünün râzı olacağı şey'e muvaffak buyurdu.*), dedi.⁵⁰⁸

İşte bu hadîs-i şerîf de, Kıyâs'ın cevâzı için en büyük ve en sahîh bir delildir.

Eğer Kıyâs, şer'î bir huccet ve şer'î bir delîl olmasa idi, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, Muâz ibn-i Cebel *radiye'llâhü anh* hakkında böyle davranmaz, O'nun cevâbını sükût ile karşılamaz ve O'nu senâ' etmezdi. Hattâ aksine olarak O'nu böyle bir davranıştan nehy ederdi.

Kezâ, ictihâd kâbiliyyetine sâhib bulunan -**Ebû Mûse'l-Eş'arî ve İbn-i Mes'ûd** *radiye'llâhü anhüm* gibi- Ashâb-ı Kirâm'a, re'y ve ictihâd ile amel ve hareket etmelerini tavsiye buyurmaları da, Kıyâs'ın cevâzına ve şer'î bir huccet olduğuna açık ve kat'î bir delildir.

Bununla berâber Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın gerek Muâz ibn-i Cebel *radiye'llâhü anh*'a ve gerekse Ashâb-ı Kirâm'a, kendi re'y ve ictihâdları ile amel ve hareket etmelerine cevâz vermesi, onların birer müctehid olmalarından ve şer'î bir konuda ictihâda muktedir bulunmalarındandır. Kendisinin buna hamd-ü senâ'da bulunması da, Ashâb-ı Kirâm'ını bu şekilde yetiştirmeye muvaffak olmasındandır ki bütün bu husûslar, dînde bir esâsdir, bir asıldır. Bunun için de bu asla ve esâsa riâyet etmek, dînî bir vecîbedir.

Asıl ve esâs bu olunca, bundan sonra gelen müctehidler için Kıyâs'ın cevâzı da -**Nass'ın delâleti ile**- câiz olup geçerlidir.

⁵⁰⁸ -Şünenü Ebî Dâvud, C.3.ss.303. (3592 nolu hadîs-i şerîf).

Sünenü't-Tirmizî, C.3.ss.1327. (1227 nolu hadîs-i şerîf).

Et-Tâcû'l-Câmiu li'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasûl, s.a.v. C.3 ss.66. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf.

Kıyâs'ın şer'î bir hucdet oluşu, İcmâu'l-ümmet ile de sâbitdir. Çünkü Sahâbe ve Selef'den ictihâda muktedir olan kimseler, bir çok vak'alar ve hâdiseler karşısında kıyâs ile amel etmişler, diğer Ashâb-ı Kirâm da bunları gördükleri hâlde hiç birisini redd etmemişlerdir ki böyle bir davranış, bir kabûl demektir. Ashâb-ı Kirâm'ın bu şekildeki bir davranışı ise, sükûtî bir icmâ' olup Kıyâs'ın şer'î bir hucdet oluşuna açık ve kat'î bir delîldir.⁵⁰⁹

Bütün bu esâslara binâen, gerek Ashâb-ı Kirâm'dan ve gerekse Tâbiîn'den olan bir çok kimseler ile İmâm A'zam Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî ve İmâm Ahmed ibn-i Hanbel *-rahmetü'llâhi aleyhim-* gibi büyük müctehidler, şartlarını câmi' olan ve usûlüne uygun bulunan bir kıyâs ile amel etmeyi câiz görmüşler ve onunla amel etmişlerdir.⁵¹⁰

Bu bakımdan usûlüne uygun olarak yapılan bir kıyâs, şer'î delillerden bir esâsdir ve ulemâ'nın cumhûruna (*ekseriyyetine*) göre de makbûldür, mu'teberdir. Bize düşen görev ise, ihsân ile bunlara uyup tâbi' olmaktır.

Kıyâs'ın ta'rîfi

(الْقِيَاسُ : **El-Kıyâs**), lügatde, bir şey'i diğer bir şey' ile takdîr etmek, iki şey'i birbiri ile ölçmek demektir ki (تَقْدِيرُ الشَّيْءِ بِالشَّيْءِ) ma'nâsıdır. Buna, mukâyese de denir. Ayrıca, bir şey'i başka bir şey'e benzeterek hüküm verme ve müsâvât ma'nâsına da gelir.

İstılâhda ise, iki ma'lûm şey'den (*iki bilinen şey'den*) birisinin mensûs olan (*nass ile sâbit olan*) hükmünü -ya'nî bu hükmün mislini (*benzerini*)-, aralarındaki müşterek (*müttehid*) illetden dolayı diğerinde de ictihâd sûretiyle tatbîk etmek (*izhâr etmek*) dir.

Diğer bir deyimle, asl'ın hükmünü, müşterek olan bir illet sebebi ile fer'de vücûd bulmasını açıklamak (*izhâr etmek*) dir.

⁵⁰⁹ -Ba'zı kimseler, Kıyâs'ın şer'î bir hucdet olduğuna kâil bulunmamışlardır ki Zâhiriyye'den bir kısım kimseler, bu görüştedirler.

Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss. 362-364. Büyük Haydar Efendi..

⁵¹⁰ -Şartlarını câmi' olmayan ve usûlüne uygun bulunmayan bir kıyâsın, reddi lâzım gelir.

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss. 185-193. Ömer Nasûhi Bilmen.

Meselâ, (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ)
Ey îmân edenler, şarab, kumar, tapınmaya mahsûs dikili taşlar, fal okları, ancak şeytanın amelinden birer murdardır. Onun için bunlardan kaçını ki murâdınıza eresiniz.⁵¹¹

âyet-i kerîmesi ile hamrın (şarabın) haramlığı (tahrîmi), nass ile sâbit olmuştur ki buradaki illet, sekir vermek, sarhoş etmek sûretiyle aklın normal seyrini kaybedip dumanlanmasıdır. Bu bakımdan her sekir veren şey’de, aynı illet vardır. Aynı illeti kendisinde bulundurduğu için de her sekir veren şey’, -kıyâs yolu ile- haram kılınmıştır.

(كُلُّ مُسَكِّرٍ حَرَامٌ) : Her sekir veren şey’, haramdır).⁵¹²

(كُلُّ شَرَابٍ أَشَكَّرَ فَهُوَ حَرَامٌ) : Sekir veren her içki, haramdır).⁵¹³

(كُلُّ مُسَكِّرٍ خَمْرٌ وَكُلُّ مُسَكِّرٍ حَرَامٌ) : Her sekir veren şey’ hamr’dır ve her sekir veren şey’ haramdır).⁵¹⁴

Hadîs-i şerîfleri, bunun en açık bir delîlidir.

Kezâ, aynı âyet-i kerîme ile kumarın (meysirin) haram oluşu, nass ile sâbit olmuştur ki buradaki illet de, bir başkasının malını -hîle, korku, oyun ve zor kullanmak gibi- kolay bir yol ile elinden almaktır. Bunun için böyle bir illetin bulunduğu her türlü oyun ve kazanç şekli, -kıyâs yolu ile- haram kılınmıştır.

Erkek : وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ)
Kezâ, hırsız ile kadın hırsızın -o irtikâb ettiklerine bir karşılık ve cezâ’ ve Allâh’dan -insanlara- ibret verici bir ukûbet olmak üzere- ellerini kesin.)⁵¹⁵

âyeti kerîmesi ile hırsızlığın (sirkatin) haramlığı, nass ile sâbit olmuştur ki buradaki illet, gizli bir malı bulunduğu yerden çalmaktır. Bunun için böyle bir illet, kabri açıp içindeki ölünün kefenini soyup almak fiilinde de vardır. Bu bakımdan sârıkın (hırsızın) elinin

⁵¹¹ -Mâide Sûresi, âyet 90.

⁵¹² -Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tacrîd-i Sarîh Tercemesi, C.10.ss. 351. (1639 nolu hadîs-i şerif). Kâmil Miras.

⁵¹³ -Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tacrîd-i Sarîh Tercemesi, C.12.ss.43. (1891 nolu hadîs-i şerif). Kâmil Miras.

⁵¹⁴ -Et-Tâcû’l-Câmiu li’l-Usûl fi Ehâdisi’r-Rasûl, s.a.v. C.3.ss.143. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf.

⁵¹⁵ -Mâide Sûresi, âyet 38.

kesilmesi nass ile sâbit olduğu gibi, nebbâşın (*kefen soyucunun*) elinin kesilmesi de *-kıyâs yolu ile-* sâbit olmuştur.

Kezâ, (*أَخْطَطُهُ بِأَخْطَطَةٍ مِثْلًا مِثْلًا وَالْفَضْلُ رِبًا*) : *Buğdayı buğday ile mislen bismislin satınız. Fazlasına satarsanız fazlası ribâ' olmuş olur.*) hadîs-i şerîfine göre,

bir kile (*bir ölçek*) buğdayı bir kile (*bir ölçek*) buğday ile *-cinsi cinsine-* peşin olarak mübâdele edebiliriz. Çünkü bey'in ruku, malı mala mübâdeledir. Fakat bundan fazlası ile mübâdele edersek, bu fazlalık haram olmuş olur ki bu haramlık, bu husûsda bir nass'dır.

Böyle bir muâmeledeki illet ise, keyliyyet ile cinsiyyet *-ölçek ile ölçülebilme ve aynı cinsden olma özelliği-* dir. Bunun için de bunlar, aynı cinsden olduklarından kile ile (*ölçek ile*) satılırlar. Birinin bir miktar fazla olması hâlinde, ribâ' hükmü tahakkuk eder.⁵¹⁶

Aynı şekilde, darı, pirinç, susam ve arpa gibi aynı cinsden olan iki şey'de de, keyliyyet ve cinsiyyet vardır. Bunlarda da aynı yasağın, aynı haramlığın illeti (*sebebi*) mevcuttur. Bunun için buğday hakkında nass ile sâbit olan bir hüküm, bunlar hakkında da *-kıyâs yolu ile-* geçerli olur. Çünkü bunlar hakkında ayrı bir nass, ayrı bir hüküm yoktur. Ancak illet benzerliği vardır.⁵¹⁷

Kıyâs'ın rukünleri

Kıyâs'ın rukün'leri dört tânedir ki bunlardan her hangi birisinin veyâ birkaçının bulunmaması hâlinde, kıyâs tahakkuk etmez. Ancak bunların hepsinin bir arada bulunması ile kıyâs meydana gelmiş olur.⁵¹⁸

1-Asl.

Kendisinin, nass ifâde ettiği hüküm edilen şey'dir ki buna **“Makîsün aleyh”** veyâ **“Müşebbehün bih”** denir.

⁵¹⁶ -Mekîlât (*ya'ni -arpa, buğday gibi- kile ile ölçülen şey'ler*) kabîlinden olan şey'lerde ve kile ile alınıp satılan mallardaki fazlalığın haram olmasının sebep ve illeti,

Hanefî'lere göre, (*كَيْلٌ مَعَ الْجِنْسِ* : *Cinsiyyet ile keyliyyet*) dir.

Şâfiî'lere göre, (*طَعْمٌ مَعَ الْجِنْسِ* : *Cinsiyyet ile yenilecek ve içilecek şey'ler*) dir.

Mâlikî'lere göre de, (*ادخار مع الجنس* : *Cinsiyyet ile fazla mal ele geçirme*) dir.

⁵¹⁷ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.6.ss.106. Ömer Nasûhi Bilmen.

⁵¹⁸ -**Rukün:** Bir şey'i meydana getiren, ona vücûd veren ve bir ibâdetin içinde olan ana şartlara (*farzlara*) denir ki bunlardan her hangi birisinin bulunmaması hâlinde, o şey' fâsid olup vücûd bulmaz.

2-Fer’.

Kendisi, bir nass olmadığı *-ya’nî bir nass ifâde etmediği-* hâlde, hükümde, asl ile berâber olan *-ya’nî aslın hukmüne tâbi’ olan-* şey’dir ki buna da “**Makîs**” veyâ “**Müşebbeh**” denir.

3-Aslın hukmü.

Kitâb, Sünnet, İcmâ’ veyâ İstihsân ile sâbit olan şer’î hükümdür.

4-Asl ile fer’ arasında müşterek olup şer’î hukme alâmet olan şey’dir ki buna “**Hukmün menâti** : Hukmün ilgili olduğu şey’ ” de denir.

Meselâ, fadlın *-ya’nî fazla olan miktârın-* ribâ’ olduğunu bildiren (*بِالْحِنْطَةِ بِالْحِنْطَةِ مِثْلًا وَمِثْلُ وَالْفَضْلِ رِبًا*) *Buğdayı buğday ile mislen bi-mislin satınız. Fazlasına satarsanız fazlası ribâ’ olmuş olur.*) hadîs-i şerîfine göre,

darının darı ile mübâdelesini buğdaya kıyâs ettiğimiz vakit, darıya nazaran buğday bir asl, darı fer’, fadlın hurmeti aslın hukmü, keyl mea’l-cins de buğday ile darı arasında müşterek olan bir illetdir.

Buradaki keyl mea’l-cins *-ya’nî keyliyyet ile cinsiyyet-*, öyle bir illetdir ki asl ile fer’ arasında müşterek bir vasıf olup her ikisini de câmi’dir, toplayıcı ve birleştiricidir.

Bu bakımdan buğdayın fadl olan bir buğday ile satılamıyacağı hakkındaki Sünnet ile sâbit olan hüküm, aslın hukmüdür.

Bu asla nazaran darının fadl olan bir darı ile mübâdelesinde de ribâ’ hukmünün vücûd bulması, *-keyliyyet ile cinsiyyetin-* müşterek bir illet olmasındandır.

Kıyâs’ın şartları

Kıyâs’ın şartları altı tâne olup şunlardır ki bunlardan herhangi birisinin veyâ birkaçının bulunmaması hâlinde de kıyâs tahakkuk etmez. Ancak bunların hepsinin bir arada bulunması ile kıyâs meydana gelmiş olur.⁵¹⁹

1-Asl, nass ile tahsîs edilmiş olmamalıdır. Ya’nî aslın hukmü, diğer bir delîle nazaran, yalnız kendisine mahsûs olmamalı ve kendisi o

⁵¹⁹ -**Şart**: Bir şey’in meydana gelmesi veyâ vücûd bulması için o şey’den önce bulunması gerekli olan şey’lere veyâ bir ibâdetin dışında bulunan farzlara denir ki o şart veyâ şartlar bulunmadıkça o şey’ de meydana gelmez veyâ yapılmaz.

huküm ile mümtaz bulunmamalıdır. Aksi takdirde o asl, makîsün aleyh olmaz.

Meselâ, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, Ashâb-ı Kirâm'dan Huzeyme *radiye'llâhü anh* hakkında, (**Huzeyme**, *مَنْ شَهِدَ لَهُ خَيْرَةً فَحَسِبْ*)⁵²⁰ buyurmuşdur ki bu hadîs-i şerîfe göre, Huzeyme *radiye'llâhü anh*'ın tek başına şehâdetinin makbûl oluşu, yalnız kendisine mahsus bir imtiyazdır. Bunun için Huzeyme *radiye'llâhü anh*'a kıyâsen, başka bir kimsenin de tek başına şehâdeti kabûl edilemez ve nisâb-ı şehâdet olamaz.

2-Asl, kıyâsa muhâlif olan bir nass ile sâbit olmamalıdır.

Meselâ, şer'î miktarlar denilen ve hıkmeleri bizce bilinmeyen *-namazların rek'atleri, hadd'lerin (şer'î cezâ'ların) miktarları gibi-şey*'ler, kendilerine mahsûs birer nass ile sâbit olan şer'î birer hükümdür. Bunun için bunlardaki bu hükümlerin illetlerini, kat'î olarak bilemeyiz. Bundan dolayı da bunlarda, kıyâs yapamayız. Bu bakımdan ibâdetlerde ve cezâât hükümlerde, kıyâs cârî olmaz. Nasıl emr edilmiş iseler, o şekilde yapılırlar.

Kezâ, (*دُمْ عَلَى صَوْمِكَ إِنَّمَا أَطَعَمَكَ اللَّهُ وَسَقَاكَ*)⁵²¹ *Orucuna devam et. Sana ancak Allâhü Teâlâ yedirip içirdi.*)⁵²¹ hadîs-i şerîfine göre, nisyân (*unutma*) hâlinde yeyilip içilen bir şey'den dolayı orucun bozulmayacağı husûsu, kıyâsa muhâlif olan bir nass ile sâbit olmuştur. Bunun için hatâ yolu ile yapılan bir iftar hâli, unutma hâli ile yapılan bir iftara kıyâs edilemez. O, sâdece nisyân hâli ile ilgili bir hükümdür.⁵²²

3-a-Asl'ın hukmü, sâbit olup mensûh olmamalıdır.

b-Asl'ın hukmü, fer'a nakl edilebilecek şer'î bir hüküm olmalıdır. Aklî veyâ lügavî bir hüküm olmamalıdır.

c-Asl'ın hukmü, Edille-i selâse'den *-ya'nî Kitâb, Sünnet ve İcmâu'l-ümmet'den-* birisi ile, veyâ Hafî Kıyâs *-ya'nî İstihâsân-* ile sâbit olmalıdır. Çünkü kıyâs ile sâbit olan bir hukme, başka bir şey' kıyâs edilemez.

4-Fer', illet ve hükümde **asl**'ın tam nazîri (*her husûsda benzeri*) olmamalıdır. Olursa o da asl olmuş olacağından kıyâsa lüzum kalmaz.

⁵²⁰ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.173. Ömer Nasûhi Bilmen.

⁵²¹ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.173. Ömer Nasûhi Bilmen

⁵²² -Şâfiî'lere göre, hatâ ile ikrâh hâli, nisyân hâline kıyâs olunmuştur.

Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss. 372. Büyük Haydar Efendi.

Ancak aslın, yalnız hukme illet olan vasfında nazîri olursa, o zaman kıyâs yapılabilir.

Diğer bir deyimle fer', illet ve hükümde ba'zı vasıfları ile aslın nazîri (*benzeri*) olmalıdır. Böyle bir benzerlik olmazsa, kıyâs tahakkuk etmez. Hatâ hâlinin nisyân hâline, kıyâs edilemeyeceği gibi.

5-Asl'ın hükmü, kıyâs yapıldıktan sonra, asılda ve fer'de değişmeyip aynı olmalıdır. Eğer hüküm, asılda mutlak ise fer'de de mutlak, asılda mukayyed ise fer'de de mukayyed olmalıdır.

Meselâ, bir müslim, hem talâka hem de zihâra ehildir. Fakat müslümân olmayan bir kimse talâka ehil ise de zihâra ehil değildir. Çünkü zihâr keffâreti için gerekli olan cezâlardan iki ay orucu, -ehil olmadığı için, (*müslümân olmadığı için*)- tutamaz. Böyle olunca da, kıyâs câiz olmaz.

6-Fer'de, kendisine mahsûs bir nass bulunmamalıdır. Çünkü kendisi hakkında şer'î bir hüküm varsa, o şey' hakkında kıyâs ile yeni bir hukme ihtiyaç kalmaz.⁵²³

Kıyâs'ın hükmü

Kıyâs'ın hükmü, bi'l-ittifak ta'diyedir, ya'nî asıldaki hükmün fer'a da nakl edilmesidir.

Bunun için kıyâs ile, asıldaki hüküm ne ise onun bir misli, bir benzeri de fer'de izhâr edilir. Ya'nî bu hüküm, kıyâs ile meydana çıkarılmış olur.

Çünkü kıyâs ile yapılacak şey', fer'de gizli olan hükmü, izhâr etmek, açığa çıkarmaktır. Yoksa isbât etmek değildir.

Kıyâs'ın kısımları

Kıyâs'lar, vecihlerinin ve illetlerinin müctehidler tarafından derhâl anlaşılıp anlaşılamıyacağına göre **iki** kısma ayrılır.

1-Celî kıyâs.

Bir kıyâsın vechi ve illeti, müctehidler tarafından derhâl anlaşılırsa, böyle bir kıyâsa "**Celî kıyâs**" denir ki *-mutlak olarak-* kıyâs denilince bu kıyâs şekli anlaşılır.

2-Hafî kıyâs.

⁵²³ -Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss. 369-383. Büyük Haydar Efendi.

Bir kıyâsın vechi ve illeti, müctehidler tarafından derhâl anlaşılmayıp bir araştırma ve tetkîke ihtiyaç duyulursa, böyle bir kıyâsa da “**Hafî kıyâs**” denir ki kıyâsın bu ikinci şekline **-diğerlerinden fark için-** Usûl ilminde, (**El-İstihsân** : اَلْاِسْتِخْسَانُ)⁵²⁴ denilir.

Bunun için de Usûl ilmi’ndeki istihsân ile, fûrû’daki istihsân arasında mutlak bir umûm ve husûs vardır. Usûl ilmi’ndeki istihsân daha husûsî, fûrû’daki istihsân ise daha umûmîdir. Bundan dolayı da her Hafî kıyâs istihsân ise de, her istihsân bir Hafî kıyâs değildir.

İstihsân hakkında âmm olan böyle bir delîl, ya bir eser *-ya’nî bir âyet, bir hadîs-* veyâ bir icmâ’ veyâ bir zarûret hâli olabileceği gibi, Hafî kıyâs da olabilir.⁵²⁵

Bununla berâber istihsân, Edille-i erbea’dan hâriç beşinci bir delîl değildir. Çünkü istihsân, aslında kıyâsın bir kısmıdır. Bunun için de kıyâsdan sayılır.

Bundan dolayı da Usûl istilâhında, “*Şu hüküm, istihsânen böyledir*” denilince, bundan, **Hafî kıyâs** böyle bir hüküm icâb etdiriyor, ma’nâsı anlaşılır ki böyle bir hüküm, **Hafî kıyâs** ile amel etmenin, **müstahsen** olmasına mebnîdir.

Celî kıyâsın kısımları

Celî kıyâs, **iki** kısımdır:

1-Te’sîri zayıf *-ya’nî müessir illeti kuvvetsiz-* olan Celî kıyâs.

Yırtıcı hayvanların artıklarına kıyâs edilerek, yırtıcı kuşların artıklarının da murdar olmasına hukm etmek gibi.

2-Fesâdı zâhir (*açık*), sıhhati gizli olan Celî kıyâs.

Namazda okunan secde âyetinden dolayı icâb eden Tilâvet secdesinin, namazın **rükûu ile** edâ’ edileceğine hukm etmek gibi.

Hafî kıyâsın kısımları

Hafî kıyâs da **iki** kısımdır:

1-Te’sîri kuvvetli olan Hafî kıyâs.

⁵²⁴ -Fıkıh istilâhındaki “**İstihsân**” ta’bîri, -Hafî kıyâs ma’nâsında olmayarak- Celî kıyâsa muhâlif ve muâriz olan bir delîl ma’nâsında kullanılır ki nâsa (*insanlara*) daha muvâfık olanı iltizâm etmektedir. Bu bakımdan Hafî kıyâsdan daha eamm’dır.

⁵²⁵ -Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.404-406. Büyük Haydar Efendi.

Yırtıcı kuşların artıklarının temiz olduğuna hukm etmek gibi.

Çünkü yırtıcı kuşları, yırtıcı hayvanlara kıyâs etmek doğru değildir. Yırtıcı hayvanlar, ağızları ile su içerler ve salyaları (*luâbları*) suya dökülür. Bunların ağızları temiz olmadığı için, salyaları da temiz değildir. Bunun için de suyu temiz olmakdan çıkarır.

Yırtıcı kuşlar ise, gagaları ile yerler, içerler. Gagaları ise kemik olduğundan temizdir. Bunun için de suyu kirletmezler.

2-Fesâdı gizli, sıhhati zâhir (açık) olan Hafî kıyâs.

Namazda okunan secde âyetinden dolayı îcâb eden Tilâvet secdesinin, namazın rukûu ile edâ' edilmeyeceğine hukm etmek gibi.

Çünkü zâhiren secde, rukû'a aykırıdır. Bunun için de rukû' ile secde edâ' edilmiş olmaz.

Bununla berâber secdeden maksad, Allâhü Teâlâ'ya tevâzu' ve inkiyâd, mütekebbirlere karşı da bir muhâlefettir. Böyle bir maksad ise, namaz içinde rukû' ile de tahakkuk etmiş olur.

* * *

Not :

Celî kıyâs ile Hafî kıyâs, birbiri ile teâruz ederse, *-ya'nî birbiri ile zıd olma durumu ortaya çıkarsa-* ve her ikisi de birbirine eşit bir durum arz ederse,

a-Celî kıyâs Hafî kıyâsa tercih olunur. Çünkü bunda, kıyâs vechi açık ve bellidir.

b-Celî kıyâsın ikinci kısmı olan *-fesâdı zâhir, sıhhati gizli olan-* Celî kıyâs, Hafî kıyâsın ikinci kısmı olan *-fesâdı gizli, sıhhati zâhir olan-* Hafî kıyâsa tercih edilir.

c-Hafî kıyâsın birinci kısmı olan *-te'sîri kuvvetli olan-* Hafî kıyâs, Celî kıyâsın birinci kısmı olan *-te'sîri zayıf olan-* Celî kıyâsa tercih edilir.

İllet

Lügatde, maraz, hastalık ve sebep ma'nâsınadır ki bir şey'i tağyîr edici, değiştirici şey' ma'nâsına da gelir.

İstılâhda ise, şer'î bir hukme *-ictihâden-* sebep ve alâmet olan şey'dir ki o şer'î hukmün *-ictihâden-* sâbit olması, kendisine *-ya'nî böyle bir illete-* nisbet ve izâfe edilir.

Bu bakımdan kıyâslardaki illetler, şer'î birer illetdir. Asıl hüküm ise, Şâri'in *-şer'î bir hitâbı ile-* sâbitdir.

Allâhü Teâlâ, hiç bir illetin te'sîri altında bulunmayan hakîkî bir müessirdir. Hakîkî bir hüküm vericidir. O'nun hükümleri, her hangi bir illet ile muallel değildir. Ancak kendisinin **hükmeti** muktezâsıdır.

İlletin şartları

Kıyâs'ın rukünlerinden olan illetin şartları, başlıca **dört** tâne olup şunlardır:

1-İllet, zâhir bir vasıf olmalıdır.

2-İllet, mundabıt olmalı *-ya'nî muayyen ve mahdûd bir hakikati kendisinde bulundurmalı-* dir.

3-İllet, münâsib olmalı *-ya'nî hüküm ile ilgili olup o hüküm ile bir münâsebeti bulunmalı-* dir.

4-İllet, müteaddî olmalı *-ya'nî asıldaki hükmü fer'a da geçirebilme vasfına sâhib bulunmalı-* ve kasır bir illet olup hükmü kasr etmemelidir.⁵²⁶

İlletin kısımları

Kıyâs'larda aranılan illetlerin nev'îleri, başlıca **iki** kısımdır.

1-Mensûs olan *-ya'nî nass ile sâbit olan-* illetler.

Bu şekildeki illetler, nass ile veyâ icmâ' ile bilinen illetlerdir.

Meselâ, (*الْمَرْءُ لَيْسَتْ بِنَحْسَةٍ لِأَنَّهَا مِنَ الطَّوَّافِينَ*) : *Kedi murdar değildir. Çünkü o -ev içinde- dolaşım duranlardandır. Ondandır sakınmak güçtür.*) hadîs-i şerîfine göre, kedinin murdar sayılmamasının illeti, onun tavvâfından olması, bir zarûret olarak belirtilmiştir ki böyle bir illet, nass-ı nebevî ile sâbitdir.⁵²⁷

Kezâ, bir çocuğun malında veyâ nikâh akdinde velâyetin câiz olmasının illeti, çocuk olduğu için ehliyetinin kasır olmasındandır. Böyle bir kasır hâlinin, velâyetin câiz olması için illet olması ise, icmâ' ile ma'lûmdur.

2-Müstenbat olan *-ya'nî istinbât olunmuş olan-* illetler.

⁵²⁶-Muhâdarâtü fi Usûlil-Fıkhî alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmîyye, Cüz'.2.ss.128. Bedru'l-mütevellî Abdül-bâsit.

⁵²⁷-Hukûk-i İslâmîyye ve İstlâhât-i Fıkhîyye Kâmûsu, C.1.ss.176. Ö. N. B.

Bu şekildeki illetler de, istinbât ve ictihâd ile bilinen illetlerdir.

Meselâ, çocukluk hâlinin velâyete illet olması, kedinin tavvâfından oluşunun temiz sayılmasına illet olması, bir zarûretten dolayıdır. Çünkü müctehid olan bir kimse, bunları tetkîk edip araştırınca, bunların bir zarûret netîcesinde o hukme illet olduğu netîcesine varır.

Diğer bir deyimle muhtelif illetlerin bir cins altında toplandığını görür ki bu bir zarûrettir.

Bunun için müctehid olan bir kimse, bir ictihâd ve istinbât netîcesinde, zaruret hâlinin, hem çocuk için velâyete, hem de kedinin temiz sayılmasına, illet olduğunu anlamış olur ki böyle bir illet, *-bir zarûrete mebnî- müstenbat* olan bir illetdir.

* * *

Not :

1-Bir müctehidin bir nassı, kasır bir illet ile ta'lîl etmesi *-ya'nî asıldaki hukmü, noksan bir illet ile fer'a nakl ederek bir huküm vermeye çalışması-*,

Hanafi'lere göre, câiz değildir. Çünkü aslın hukmü, nass ile sâbit olup noksan bir illet ile sâbit değildir. Bunun içi de böyle bir ta'lilde fayda yoktur.

Şâfi'lere göre ise, bir nassı, kasır bir illet ile ta'lîl etmek câizdir.

2-Kıyâs'ın illetine *-ya'nî asıl ile fer' arasında müşterek olup şer'î hukme alâmet ve sebep olan şey'e-*, (مَطَاطُ الْحُكْمِ : **Hukmün menâtı**) denir.⁵²⁸

Kıyâs'lardaki bu illet, eğer Şâri'in nassı ile ta'yîn edilmemiş olursa, o zaman müctehid olan kimse, o hukme alâmet ve sebep olan şey'i (illeti), bir tetkîk ve araştırma netîcesinde istinbât eder ki böyle bir istinbâta, (تَحْقِيقُ الْمَنَاطِ : **Menâtın tahrîci**) denir.

Böyle bir istinbât esnâsındaki tetkîk ve araştırmaya da (تَحْقِيقُ الْمَنَاطِ : **Menâtın tahkîki**) denir.

Ayrıca kıyâsa konu olan bir hâdisede, hukme illet olması düşünülebilen bir çok vasıf bulunabilir ki bunların hepsi, hukme illet

⁵²⁸ -**Menât:** Rucû' edecek yer, asma yeri, lişip asılacak yer, hukmün ilgili olduğu şey'.

değildir. Bunun için bunlardan hangisinin hukme te'sîr eden bir illet olduğunu araştırıp bulmaya da (تَنْفِیْحُ الْمَنَاطِ : **Menâtin tenkîhi**) denir.⁵²⁹

İllet yönünden nass'ların kısımları

Hanefî'lere göre, nass'larda asl olan ta'lîdir. Ya'nî teabbüdî ve cezâî hükümleri ifâde eden nass'lar dışındaki konulara âit olan hükümleri ifâde eden nass'ların, birer illet ile, birer hikmet ve maslahat ile muallel olması, bir esâsıdır. Bu bakımdan nass'lar, *-illet yönünden-iki* kısma ayrılırlar.

1-Bir illet ile muallel olmayan nass'lar.

Bunlar, teabbüdî ve cezâî hükümleri bildiren nass'lardır ki ta'lîl edilmezler.

Meselâ, namazların rek'atleri, hadd'lerin (*şer'î cezâların*) miktarları hakkındaki hükümleri bildiren nass'lar, bir illet ile muallel olmayan nass'lardır. Bunun için bunlara, başkaları kıyâs edilemez. Sabah namazı iki rek'at diye, diğer vakit namazlarını *-buna kıyâs ederek-* iki rek'at olarak kılamayız ve böyle bir hüküm veremeyiz.

Müctehid olan bir kimse, bu husûslardaki nass'lara tâbi' olur ve onların sâdece ibâreleri ile, delâlet ve işaretleri ile amel eder. Onların illetlerini istinbât etmeye çalışarak başkalarını bunlara kıyâs etmeye gayret sarf etmez. Çünkü bu şekildeki ibâdetler ve cezâî hükümler, böyle emr edilmiştir. Bunun için de öyle yapılır. Bunların illetlerini, sebep ve hikmetlerini, ancak Şâri'in kendisi bilir.

2-Bir illet ile muallel olan nass'lar.

Bu şekilde olan nass'larda, asl olan ta'lîdir. Ya'nî kıyâsın cereyan etmesi ve yapılabilmesidir. Bunun için bu şekildeki nass'lara "**Ta'lîf nass**" denir.

Meselâ, muâmelât hakkındaki bir çok nass'lar, böyledir ki her biri birer illete müsteniddir. Bu bakımdan kendilerinde ta'lîl câiz olup kıyâs yapılabilir ki bu da müctehid olan kimsenin görevidir.

⁵²⁹ -**Tenkîh:** Bir şey'in fazla ve lüzumsuz kısımlarını çıkarıp düzeltme, ayıklama, artıma.

مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ ط

“Peygamberin üzerinde tebliğden başka
(hiç bir vazîfe) yokdur”.⁵³⁰

وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ط إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ ط

“Onlara duâ et.

Çünkü senin duân onlar için
bir sükûnetdir (bir rahmetdir, bir müjdedir)”.⁵³¹

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ط

"-Allâh'dan başka hiç bir ilâh yokdur- hakîkatini iyi bil.
Hem kendinin, hem de erkek mü'minlerle kadın mü'minlerin
günâhının bağışlanmasını iste".⁵³²

⁵³⁰ -Mâide, 99.

⁵³¹ -Tevbe, 103.

⁵³² -Muhammed, 19.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Diğer Delîller

İstihşân

(أَلِإِسْتِحْسَانُ)

İstihşân (أَلِإِسْتِحْسَانُ)

Lügatde, bir şey'i gökcek görmek, iyi ve güzel görmek, beğenip takdîr etmek, tahsîn etmek ve güzelleştirmek ma'nâlarıdır.

İstilâhda ise, bir müctehidin, Celî Kıyâs'ın muktezâsı olan şey'den Hafî Kıyâs'ın muktezâsı olan şey'e rucû' etmesidir.

Diğer bir deyimle, ibâresi açık fakat eseri (*delîli*) zayıf olan **Celî kıyâs** ile, ibâresi kapalı olup bir araştırma ve tetkîke ihtiyaç duyulan fakat eseri (*delîli*) kuvvetli olan **Hafî kıyâs** teâruz edince, ibâresi kapalı fakat delîli kuvvetli olan Hafî kıyâsı, ibâresi açık fakat delîli zayıf olan Celî kıyâsa tercih etmektedir.

Bu esâsa binâen Edille-i Erbea'nın dışında bir delîl gibi görülen İstihşân ile de, şer'î bir hukûm isbât edilebilir. Bununla berâber İstihşân, aslında müstakil bir delîl değildir. Çünkü Kıyâs'ın bir kısmıdır. Bunun için de Kıyâs'dan sayılır. Netîce bu olunca da delîller, tettebbu' ve istikrâ' cihetinden, yine dördür.

Ayrı bir delîl olarak görünüşü ise, kıyâsın iki kısım olmasından ve *-sebepleri önceki bahislerde belirtildiği gibi-* Hafî kıyâsın Celî kıyâsa tercih edilmesindedir.

Çünkü **kıyâsın birinci kısmı**, Celî kıyâsıdır ki ale'l-ıtlâk kıyâs denilince, bu nev'î kıyâs anlaşılır. Müctehid olan bir kimse, böyle bir kıyâsın vecih ve illetlerine bakınca, hukme medâr olan *-sebeb ve alamet olan-* illetleri açık olduğundan, hemen bunları anlar.

İkinci kısmı ise, Hafî kıyâsdır ki müctehid olan bir kimse, böyle bir kıyâsın vecih ve illetlerine bakınca, hukme medâr olan illetleri kapalı ve gizli olduğundan, hemen onları anlayamaz. Bir araştırma ve tetkîke ihtiyaç duyar.

Bu bakımdan kıyâsın bu iki şeklini birbirinden ayırmak için istilâhda, Celî kıyâsa **“Kıyâs”**, Hafî kıyâsa da **“İstihsân”** denilmiştir.

Bunun için Usûl kitâblarında *“Şu hukûm istihsânen böyledir”* denilince, bundan *-Hafî kıyâs böyle bir hukûm icâb ettiriyormuş-* ma'nâsı anlaşılır. Çünkü Usûl ilmi'nde bir istilâh olan İstihsân, aslında bir Hafî kıyâsdır.

Bununla berâber ba'zı hâllerde *-bi'l-hâssa Fürû'-i fihhiyyede-* kıyâs denilince, Hafî kıyâsa değil, ale'l-ıtlâk Celî kıyâsa mukâbil ve muâırız bir delîl olan **“İstihsân”** anlaşılır ki böyle bir delîle istihsân denilmesinin sebebi, Hafî kıyâs ile amel etmenin müstahsen olmasına mebnîdir.

Halbuki Furû' ilmindeki istihsân, böyle hâss olan bir delîl ma'nâsında değil, Celî kıyâsa mukâbil ve muâırız olan âmm bir delîl ma'nâsındadır. Bunun için Usûldeki istihsân ile Fürû'daki istihsân arasında mutlak bir umûm ve husûs vardır. Bu bakımdan Usûldeki istihsân daha husûsî, Fürû'daki istihsân ise daha umûmîdir. Bundan dolayı da her Hafî kıyâs bir istihsândır. Fakat her istihsân bir Hafî kıyâs değildir.

Bunun için Hanefî fakihleri, İstihsânı ta'rîf ederek **“Kıyâsı bırakarak nâsa (insanlara) daha muvafık olanı iltizam etmektedir”** derler.

Âmm bir delîlin kısımları

Celî kıyâsa mukâbil ve muâırız olan ve daha umûmî bir ma'nâ ifâde eden âmm bir delîl, diğer bir deyimle Hafî kıyâsdan daha umûmî ve daha şumullü olan âmm bir delîl veyâ Fürû'daki istihsân, ya bir eser veyâ bir icmâ' veyâ bir zarûret veyâ bir Hafî kıyâs olabilir. Bu bakımdan âmm olan böyle bir delîl, başlıca **dört** kısımdır:

1-Âmm bir delîl, bir eser -ya'nî Kitâb veyâ Sünnet, âyet veyâ hadîs- olabilir ki bunlar birer nass'dır.

Mesela, oruçlu iken bir şey' yeyip içmek, *-Celî kıyâsa göre-* orucun bozulmasını gerektirir. Çünkü orucun mâhiyeti, belli bir süre içinde nefsi imsâk etmek *-ya'nî nefsi, orucu bozan şey'lerden tutup men'*

etmek- dir. Böyle bir yeyip içme, unutmaya ile de olsa, oruçlu bir kimsenin *-kıyâsen-* bu imsâkine zarar vermiş ve orucu bozulmuş olur.

Halbuki Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, oruçlu iken unutarak yeyip içen bir kimse hakkında (*Orucuna devam et. Sana ancak Allâhü Teâlâ yedirip içirdi.*) buyurmuşdur. Böyle bir hâl ise, Celî kıyâsa mukâbil ve muâırız olup Hafî kıyâsdan daha umûmî ve daha şumullü bir delîl olan istihsânen câizdir.

2-Âmm bir delîl, bir İcmâu'l-ümmet olabilir.

Meselâ, bir kimse, bir şey'i yapmak üzere bir san'at ehli ile anlaşmış bir akid yaparsa, o şey' yapıp hâzır olunca onu almamazlık yapamaz. Çünkü yapılan bu akid ile, bir bey' (*alış-veriş*) muâmelesi vukû' bulmuş olur.

Halbuki yapılması istenilen şey', henüz ortada mevcûd değildir. O şey'in mevcûd olmaması hâlinde ise, *-Celî kıyâsa nazaran-* böyle bir akid muâmelesinin bâtil olması îcâb eder.

Böyle bir akid muâmelesinin bâtil olmaması ise, kıyâsa muhâlif ve muâırız olan İcmâu'l-ümmet ile sâbitdir. Bu bakımdan böyle bir delîl, Celî kıyâsa mukâbil ve muâırız olan umûmî bir delîldir ki bu da Hafî kıyâsdan daha âmm bir delîl olan İcmâ'dır. Bunun için böyle bir akid muâmelesi, istihsânen câiz görülmüşdür.

3-Âmm bir delîl, bir zarûret olabilir.

Meselâ, bir necâset ile kirlenmiş bulunan havuzların veya kuyuların taşlarında, topraklarında da necâset eseri kalmış olabileceğinden yalnız sularının boşaltılması ile temizlenmiş olmayacakları husûsu, bir kıyâs îcâbı iken, yalnız sularının boşaltılması ve yıkanması ile temizlenmiş olacakları hükmü, bir zarûrete mebnîdir.

Çünkü bunların temiz sayılmaması hâlinde büyük bir güçlük ve darlık vardır. (*Dinde güçlük -darlık- yokdur*) küllî kâdesine göre ise, İslâm Dîni'nde güçlük yokdur.

Aynı zamanda, (*Zarûretler memnû' olan şey'leri mübah kılar*) gibi küllî kâideler de, böyle hâllerde, kolaylık tarafının tercih edilmesini telkîn etmektedir. Bu bakımdan bu gibi esâslara binâen, Celî kıyâs terk edilerek istihsân ile amel etme ciheti tercih olunmuşdur.

4-Âmm bir delîl, bir Hafî kıyâs olabilir.

Meselâ, yırtıcı kuşların artıkları, Celî kıyâsa göre, temiz değildir. Hafî kıyâsa göre ise, temiz sayılmışdır. Böyle bir cevâzın illeti ise, kapalı olup gizlidir. Bunun için de bunun hakkındaki delîl, Hafî bir kıyâsdır ki Celî kıyâsa muhâlif ve muâriz olduğu hâlde, ona takdim edilmiştir. Böyle bir netîce ise, hem Usûl, hem de Fıkıh bakımından İstihsânen câizdir.

*

* *

İ s t i s h â b (اِسْتِصْحَابُ)

İstishâb (اِسْتِصْحَابُ)

Lügatde, musâhabet etmek, sohbet etmek, yapılan bir sohbetden öğüt almak veyâ bir şey'e intikâl etmek, yoldaşlık etmek, yardımlaşmak ma'nâlarına geldiği gibi, konuşma, görüşme, yanına alma, yanına alınma ve berâber götürme ma'nâlarına da gelir.

İstîlâhda ise, mâzîde sâbit olup sonra zâil olduğu bilinmeyen bir şey'in hâlâ devam üzere sayılması *-ya'nî aslı üzere kalması-* dir.

Meselâ, mâzîde hayatta olduğu (*sâbit olduğu*) bilindiği hâlde vefâtı bilinmeyen bir mefkûtun *-ya'nî hayâtı ve memâtı bilinmeyen gâib bir kimsenin-* hâlâ hayatta olduğu kabûl edilerek hayatta sayılması gibi.

Bu bakımdan İstishâb, Hanefî'lere göre, yalnız def' ve istihkâkı men' husûsunda bir huccettir. Yoksa bir hakkı isbât husûsunda bir huccet değildir. Diğer bir deyimle, bir (**Huccet-i dâfia** : Def' edici bir huccet) dir. Bir (**Huccet-i müsbite** : İsbât edici bir huccet) değildir.

Bunun için bir mefkûtun malına, bir başkası hemen vâris olamaz. Kendisi de bir başkasına hemen vâris olamaz. Ancak kendisi adına *-hayatta olduğu zamandaki hissesi-* ihtiyâten ayrılıp tevkîf edilir.

Bu esâsa binâen İstishâb, Hanefî'lere göre, bir şey'i *-aksi bilinmedikçe-* bulunduğu hâll üzere ibkâ' etmek *-ya'nî evvelki hâli üzere bırakmak-* husûsunda bir huccettir. Yoksa vaktiyle mevcûd olmayan bir şey'i, bir hakkı, isbât etmek ve o husûsda insanları ilzâm etmek için bir huccet değildir.

Bunun için de İstishâb, bu *-isbât ve ilzâm-* bakımından, fâsid bir huccettir.

İmâm Şâfiî'ye göre ise, nefyen ve isbâten bir huccettir. Bu bakımdan bir mefkûdun malına herkes vâris olamaz. Çünkü vefâtı bilinmediğinden hayâtı istishâben sâbitdir. Kendisi de bir başkasına vâris olur. Çünkü vefâtı bilinmediğinden istishâben hayatta olduğu kabûl edilir.

Ö r f ve Â d e t

(اَلْعُرْفُ وَالْعَادَةُ)

Örf (اَلْعُرْفُ)

Lügatde, âdet, usûl, i'tiyâd, alışkanlık, hüküm, ihsân ve gelenek ma'nâlarıdır.

İstîlâhda ise, insanlar arasında tanınmış, güzel görülmüş, redd ve inkâr edilmeden tekrar tekrar yapıla gelmiş olan şey'dir ki buna "Ma'rûf" da denir.

Diğer bir deyimle de, aklen ve şer'an müstahsen olan, selim akıl sâhibleri yanında münker olmayan şey'dir ki fukahâ arasındaki meşhûr ta'rîfi budur.

Bir örf, kavli olabileceği gibi amelî de olabilir. Bu bakımdan iki kısma ayrılarak incelenir:

1-Kavli örf.

Bir toplumun, bir lâfzı, lügavî ma'nâsından alarak başka bir ma'nâda tekrar tekrar kullanmasıdır.

Meselâ, bir kimse "Filân eve ayağımı basmam" diye yemîn etse, böyle bir yemindeki "ayağımı basmam" sözü, "O eve her hangi bir şekilde girmem" ma'nâsında kullanılmış olur. Bunun için o eve, râkiben de girmiş olsa, yine yeminde hânis olur, ya'nî yeminde durmamış, yamînini bozmuş olur.

Böyle kavli bir örf ifâde eden bir lâfız, şer'î bir ma'nâda kullanılmış olursa, ona da "Şer'î örf" denir. Salât, zekât, hacc kelimelerinin kullanılması gibi.

2-Amelî örf.

Bir yerde yapılan bir işin, bir şey'in, insanlar arasında ma'rûf ve mu'tâd bir hâle gelmesidir.

Meselâ, bir yerde yalnız koyun etinin veyâ yalnız buğday ekmeğinin yeyilmesinin mu'tâd bir hâle gelmesi ve herkes tarafından bilinmesi gibi ki buna "Âdet" de denir.

Âdet (العادة)

Lügatde, hulk, huy, mutlak olarak tekrar tekrar yapılıp ta’kîb edilen yol, görenek, usûl, tabiat ve alışkanlık ma’nâlarıdır.

İstılâhda ise, insanlar arasında tekrar tekrar yapılarak alışıla gelen her hangi bir şey’, her hangi bir işdir ki buna “**Teâmül**” de denir.

Diğer bir deyimle de, şer’a ve akla muhâlif olmayan ve fâidesi herkes tarafından açıkca görülüp bilinen iyi ve güzel olan işlerdir. Buna, “**Âdet-i hasene** : Hasen olan -iyi ve güzel olan- âdet” de denir ki fukahâ’ca kabûl edilen âdet budur. Zıddı ise, “**Âdet-i kabîha** : kabîh olan -kötü ve çirkin olan- âdet” dir ki bunun şer’an bir kıymeti yoktur. İzalesi, -yok edilmesi- lâzım gelir.

Bu bakımdan örf ile âdeti aynı kabûl eden fukahâ’, âdeti, “*Nefislerde tekerrür eden ve selim akıl sâhibleri tarafınan makbûl bulunarak tekrar tekrar yapıla gelen şey’* “ dir diye ta’rîf etmişlerdir.

Örf ve Âdetin âmm ve hâss olması

Ba’zı husûslarda birer huccet olup hukme medâr olan örf ve âdetler, âmm olabileceği gibi hâss da olabilir. Bu bakımdan iki kısma ayrılarak incelenirler:

1-Âmm olan örf ve âdet.

Vaz’ı, belli bir beldeye, belli bir topluma mahsûs olmayıp bir çok beldelere ve toplumlara âit olan örf ve âdetlerdir. Böyle olan örf ve âdetlerin hukmü de âmm olur. Bunun için de böyle bir hüküm, ancak o örf ve âdetlerin geçerli olduğu yerlerde ve toplumlarda mu’teber olur.

2-Hâss olan örf ve âdet.

Vaz’ı, belli bir beldeye, belli bir topluma âit olup aralarında tekrar tekrar yapıla gelen örf ve âdetlerdir. Böyle olan örf ve âdetin hukmü de, hâss olur. Bunun için de böyle bir hüküm, ancak o örf ve âdetin geçerli olduğu yerde mu’teber olur.⁵³³

Şer’î nass’lar ile örf ve âdet arasında teâruz vukûu

Şer’î nass’lar ile örf ve âdet arasında bir teâruz vukû’ bulursa,

A-İmâm A’zam ile İmâm Muhammed’e göre,

⁵³³ -Hâss olan bir örf ve âdetin, mu’teber olmadığına ve bir hüküm ifâde etmediğine kâil olan kimseler de vardır.

Mutlaka şer'î nass'lar tercih edilir. Örf ve âdete i'tibâr edilmez. Çünkü şer'î bir nass, örf ve âdetden daha kuvvetlidir. Ayrıca örf ve âdet, bâtil olan bir şey' üzerine de te'sîs edilmiş olabildiği gibi, belli yerlere âit de olabilir. Halbuki şer'î bir nass'ın hucdet olması, daha kuvvetlidir.

B-İmâm Ebû Yûsûf'den bir rivâete göre de,

a-Eğer şer'î bir nass, *-bir örf ve âdete müstenid olmadan-* bir hükmü isbât için Şâri'-i mübîn tarafından vaz' olunmuş ise, o şer'î nass ile amel edilir. Örf ve âdete i'tibâr edilmez. Hattâ o örf ve âdet, kabîh olup zararlı ise, izalesi, *-yok edilmesi-* lâzım gelir.

b-Eğer şer'î bir nass, hasen olan bir örf ve âdetin hükmünü tesbît etmek için vaz' olunmuş ise, o zaman da yeni teessüs eden ve müstahsen görülen bu örf ve âdete göre amel edilir.

“Nass'a ve kavâid-i külliyye'ye muhâlif olmamak şartı ile, zamânın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkâr olunamaz” küllî kâidesi de, böyle bir esâsa dayanır ki böyle bir örf ve âdete müstenid bulunan hükümler, *-Nass'a ve küllî kâdelere aykırı olmamak şartı ile-* zamânın değişmesi ile değişebilir.

Böyle bir durum ise, İslâm Hukuku açısından büyük bir faaliyet ve tatbîk sâhasını açık bulundurmak demek olacağından zaman zaman değişen bir kısım örf ve âdetlere göre, *-Nass'a ve küllî kâdelere aykırı olmamak şartı ile-* yeni yeni hükümler verilmesini mümkün kılar.

E l - M a s l a h a t ü ' l - M ü r s e l e

(الْمَصْلَحَةُ الْمُرْسَلَةُ)

El-Maslahatü'l-mürsele (الْمَصْلَحَةُ الْمُرْسَلَةُ)

El-Maslahatü'l-mürsele'nin ne demek olduğunu anlatmadan önce, bu terkîbi meydana getiren kelimelerin ifâde ettiği lügavî (*sözlük*) ve şer'î (*teknik*) ma'nâları anlamak gerektiğinden ilk önce bunları îzah ile konuya girmek daha isâbetli bir yol olur.

El-Maslahat (الْمَصْلَحَةُ)

Lügatde, iş, emir, husûs, madde ve keyfîyyet ma'nâlarına geldiği gibi, barış, dirlik, düzenlik ve ehemmiyetli görülen her hangi bir iş, her hangi bir şey' ma'nâlarına da gelir ki cem'i, (الْمَصَالِحُ : **El-Mesâlih**) dir.

İstılâhda ise, bir işin, bir şey'in salâhına, hayırlı, uğurlu ve iyi oluşuna sebep ve vesîle olan veyâ böyle güzel bir netîceye sevk eden bir keyfîyyetdir ki zıddı, (الْمَفْسَدَةُ : **El-Mefsedet**) dir.

İslâm Dîni, kendisinde maslahat bulunan böyle hayırlı, iyi ve güzel olan şey'leri nazara almış ve hükümlerini ona göre te'sîs etmiştir. Bu bakımdan bir maslahatın, şer'an makbûl ve mu'teber olabilmesi için başlıca dört şart gereklidir. Bunlardan birisi eksik olursa, o maslahat, şer'an makbûl ve mu'teber olmaz.

1-Bir şey'in veyâ bir işin, ilgili olduğu konuda makbûl ve mu'teber bir maslahat olduğu, kat'î sûrette bilinmelidir. İhtimâl, kâfî ve yeterli değildir.

2-Bir şey'in veyâ bir işin, makbûl ve mu'teber bir maslahat sayılabilmesi için, o şey' veyâ o iş, umûmî olmalıdır. Şahsî ve husûsî maslahatlar, menfaat ve çıkarlar, bir hukme medar (*vesîle*) olmadığı gibi bir hüküm de ifâde etmezler.

3-Bir konu veyâ bir iş hakkındaki maslahat, zıddı olan mefsedetden uzak bulunmalı ve onunla her hangi bir ilişkisi olmamalıdır. Aksi

takdirde o mefseleti terk etmek için, o maslahat terk edilir. Çünkü, **“Def’-ı mefâsid, celb-i menâfi’den evlâdır”**.⁵³⁴

4-Maslahat olduğu bilinen bir şey’ ile hukm edilebilmesi için, o şey’e, şer’î nass’lardan birisinin küllî veyâ cüz’î bir sûrette delâleti bulunmalıdır. Çünkü şer’î nass’ların redd ettiği bir şey’, makbûl ve mu’teber bir maslahat olmaz.

İşte bu dört şartı kendisinde bulunduran bir maslahat, makbûl ve mu’teber bir maslahat olduğundan kendisi ile amel edilebilir.

El-Mürsele (الْمُرْسَلَةُ)

Lügatde, irsâl olunmuş, gönderilmiş, yollanmış şey’ veyâ kimse ma’nâsındır.

İstılâhda ise, bir şey’i, bir haberi, bir dînin esâslarını kullarına haber verip tebliğ ettirmek için, Allâhü Teâlâ tarafından gönderilmiş olan Peygamberdir.

Bu bakımdan vahyin kesilmesinden ve Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’ın âhirete irtihâlinden sonra, hakkında her hangi bir hüküm bulunmayan ve ümmet-i merhûme arasında zaman zaman ortaya çıkan yeni yeni ihtiyaç, sıkıntı ve zarûretlerin menfaatini celb edip zararını def’ etmek amacı ile *-yukarıdaki şartlar dâhilinde-* maslahata göre amel edilmesi, şer’î hükümlerin sübûtunda gerekli olan yollardan birisi olarak kabûl edilmiştir. Böyle olduğu için de bizim konumuz ile ilgili olan husûs budur.

El-Maslahatü’l-mürsele

Bu terkîbi meydana getiren kelimelerin ifâde ettiği lügavî ve şer’î ma’nâları anladıktan sonra, El-Maslahatü’l-mürsele’yi, şöyle ta’rif edebiliriz:

Hakkında şer’î bir hüküm bulunmayan *-ya’nî şer’-i şerîf tarafından ne i’tibâr, ne ibtâl ve ne de ilgâ’ edildiği ma’lûm olmayan, kendi hâline bırakılmış gibi bir durumda olan-* bir hâdis hakkında, maslahat îcâbına göre hüküm vermektir ki ba’zı husûslarda bir delîl olarak kabûl edilir.

⁵³⁴ -“Def’-ı mefâsid, celb-i menâfi’den evlâdır” küllî kâidesi, vahyin kesilmesinden ve Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*’ın âhirete irtihâlinden sonra, hakkında her hangi bir hüküm bulunmayan ve ümmet-i merhûme arasında zaman zaman ortaya çıkan yeni yeni ihtiyaç, sıkıntı ve zarûretlerin menfaatini celb edip zararını def’ etmek amacı ile, *-şer’a muhâlif olmamak şartı ile-* maslahata göre amel etmek, anlamındadır.

Meselâ, sîrkat (*hırsızlık*) gibi bir suç ile suçlanan bir kimsenin, suçunu söylemesi için habs edilmesi veyâ döğülmesi gibi.

İşte böyle bir suç ile suçlanan bir kimsenin suçunu söylemesi için habs edilmesi veyâ döğülmesi husûsu, bir Maslahat-ı mürsele mes'elesi icâbıdır.

Bu esâsa binâen ba'zı husûslarda bir delîl olarak kabûl edilen Maslahat-ı mürselenin, bir hukme medar olup olmaması konusu ise, müctehidler arasında ihtilâfıdır.

Bu bakımdan Maslahat-ı mürsele,

a-Hanefî ve Şâfiî fukahâ'sına göre, Kıyâs gibi şer'î bir delîl olmadığından bir hukme medar olmaz. Bunun için de böyle bir delîl ile amel edilmez.

b-İmâm Mâlik'e göre, Kıyâs gibi şer'î bir delîldir. Bunun içi de maslahat, bir hukme medar olur ve kendisi ile amel edilir. Bununla berâber, böyle bir delîl ile amel etmeyen Mâlikî'ler de vardır.

c-Bir kısım Usûl âlimlerine göre de, ibâdet konularında şer'î bir delîl, mu'teber bir huccet değildir. Çünkü ibâdetler, Şâri'-i mübîn'in hakkı olduğundan onlarda maslahat ciheti nazara alınmaz.

Bununla berâber halk arasında cârî olan akid ve muâmeleler hakkında şer'î bir delîl, mu'teber bir huccet olabilir. Çünkü bunlarda insanların maslahat ve ihtiyaçlarını nazara almak gerekir.

Hanafi fakihleri, bu ikinci kısım maslahatları nazara almış ve böyle maslahatları delîl kabûl etmeye "**İstihân**" adını vermişlerdir. Çünkü İstihân, kıyâsı bırakarak insanlara daha faydalı olanı iltizâm etmektedir.

Maslahatın kısımları

Maslahatlar, *-Maslahat-i mürsele'den başka-* mâhiyetlerine ve lüzum derecelerine göre de şu kısımlara ayrılarak incelenirler.

A-Konuları açısından,

a-Dînî maslahatlar.

Zihni, hurâfe ve bâtıl fikirlerden kurtararak, nefsi tezkiye ederek, ahlâkı tehzîb ve terbiye ederek, rûhu güzel i'tikadlar ve güzel ameller ile tezyîn edip olgunlaştırmak ve kemâle erdirmek keyfiyyetidir.

b-Dünyevî maslahatlar.

Dünyâ işlerinin tanzîmini sağlayan, bir takım zararlı şey'lerin meydana gelmesine mâni' bulunan, toplum hayâtının refah ve mutluluğuna vesîle olan her hangi bir şey', her hangi bir keyfiyettir.

B-Hukûkî geçerlilik açısından,

a-Mu'teber maslahatlar.

Şer'-i şerîf'in, bir hükmü, vaz' ve isbât etmek husûsunda i'tibâr ettiği illet ve maslahatlarıdır.

Böyle bir maslahatın mu'teber olabilmesi için, şer'î nass'lardan birinin küllî veyâ cüz'î bir sûrette delâleti olmalıdır. Böyle bir maslahat, bütün müctehidlerce makbûl ve mu'teberdir.

Meselâ, Şâri'-i mübîn, aklın, malın ve haysiyyetin korunması için, şarabı haram kılmıştır. Aynı maslahatlar, diğer sekir veren şey'lerin haram kılınmasında da vardır. Bu bakımdan diğer sekir veren şey'lerin haram olması da, bir mu'teber maslahat îcâbidir.

Bu şekilde olan maslahatlar da şu kısımlara ayrılarak incelenirler:

1-Zarûrî maslahatlar.

Dîni, nefsi, aklı, nesli ve malı muhâfaza edip koruyan maslahatlarıdır. Bu beş ana esâsa, "**Zarûriyyât** : Korunması zarûrî olan maslahatlar" denir ki bütün Peygamberlerin tebliğ etmiş oldukları şerâatlerin rûhu ve aslı, bu beş ana esâsa dayanır.

Meselâ, münâkehât (*evlenme*) konuları nesli korumak, cihâd konuları da dîni esâsları muhâfaza etmek maslahatına mebnî meşrû' kılınmıştır.

2-Hacî olan maslahatlar.

İnsanların, zarûret derecesine varmayan ihtiyaçlarının sebep ve illeti olan maslahatlarıdır. Böyle bir maslahatın câiz olmaması hâlinde, toplum hayâtında, bir takım sıkıntı ve meşakkatler yüz gösterir.

Meselâ, muâmelâtda yapılan istisnâ'ların, çeşitli şirketlerin ve bey'-i bi'l-vefâ'nın câiz olması gibi.⁵³⁵

3-Tahsînî olan maslahatlar.

Bir zarûret ve ihtiyaçdan dolayı olmayıp da yalnız en güzeli ve en münâsib olanı ihtiyâr etmek ve insanın kadrini yüceltmek kabîlinden

⁵³⁵-Hacî veyâ Hâcî: Harîs olan, mülâzım olan, gerekli görülen, akla uygun bulunan şey', ma'nâsinadır.

olan veyâ bir huküm mevcûd olması hâlini, mevcûd olmaması hâline tercîh eden maslahatlardır.

Meselâ, ba'zı hayvanların, bi'l-hâssa haşerâtın, yenilmesi hakkındaki hurmet (*haram olma hukmü*), bu kabildendir. Bunun için bu şekilde olan hayvanların yenilmelerinin haram oluşu, böyle bir maslahata mebnîdir.

b-Mu'tber olmayan (geçerli olmayan) maslahatlar veyâ Merdûd maslahatlar

Şer'î şerif'in kabûl etmeyip ibtâl ettiği ve ortadan kaldırdığı illet ve maslahatlardır ki bunlara "**Mefsedet**" de denir.

Meselâ, Ramazan ayı orucunu *-bir mâzereti olmadan-* kasden bozan bir kimseye, keffâret olarak evvelâ bir rakabe âzâd etmesi lâzım gelir. Buna muktedir olmazsa muttasıl iki ay veyâ altmış gün oruc tutması îcâb eder. Buna da muktedir olmazsa altmış fakîri doyurması (*it'âm etmesi*) lâzım gelir. Her hangi bir illet ve maslahat mülâhazası ile bunların yerini değiştirip takdîm etmek câiz olmaz.

Mezheb ü ' s -S a h â b î

veyâ

S a h â b î K a v l i

(مَذْهَبُ الصَّحَابِيِّ)

Mezhebü's-Sahâbî

Ashâb-ı Kirâm'ın sözleri, fiilleri, fetvâları ve dînde ta'kîb etdikleri yoldur.

Bu esâsa binâen Fukahâ'-i muhakkıkîn indinde Sahâbî, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın sohbetine nâil olmuş, O'nu görmüş veyâ O'nunla görüşmüş olan ve irtidâd etmeyerek müslim olarak ölmüş bulunan Müslümânlardır.⁵³⁶

Bunlar, Allâhu Teâlâ'nın rızâsını kazanmak için, Allâh yolunda, İslâm Dîni'ni yükseltmek maksâdı ile, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* ile birlikde malları ile, canları ile çalışmış, büyük fedâkarlıklar göstermiş, hiç bir şey'den yılmamış, Allâh'a ve Rasûl'üne tam bir teslîmiyyet ile itâat etmiş, yüksek ahlâk ve fazîlet sâhibi kimselerdir ki ekseriyyeti âlim, fakih ve müctehiddir. Bu bakımdan hepsi de, birer imtisâl numûnesidir.

Dört halife diye anılan Hazreti Ebû Bekir, Hazreti Ömer, Hazreti Osmân ve Hazreti Ali *radiye'llâhü anhüm*;

Aşere-i Mübeşşere diye anılan ve bu dört halîfeye ilâve edilen Abdü'r-Rahmân ibn-i Avf, Sa'd ibn-i Ebî Vakkâs, Zübeyr ibn-i el-Avvâm, Talha ibn-i Ubeydü'llâh, Saîd ibn-i Zeyd ve Ebû Ubeyde ibn-i el-Cerrah *radiye'llâhü anhüm*;

Abâdile diye ma'rûf olan Abdu'llâh ibn-i Abbâs, Abdu'llâh ibn-i Ömer, Abdu'llâh ibn-i Zübeyr ve Abdu'llâh ibn-i Amr *radiye'llâhü anhüm*;⁵³⁷

⁵³⁶ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.13. Ahmed Naim

⁵³⁷ -Abdu'llâh ibn-i Mes'ud *radiye'llâhü anhümâ*, fıkıh ilminin önde gelen isimlerinden olduğu hâlde, Abâdile'den (Dört Abdu'llâh'dan) sayılmamıştır. Çünkü "Abâdile" istilâhı, O'nun vefâtından sonra kullanılmaya başlanmıştır.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.27. Ahmed Naim.

Bir çok fetvâları kayd ve tesbît edilmiş bulunan Abdu'llâh ibn-i Mes'ud, Zeyd ibn-i Sâbit, Muâz ibn-i Cebel, Ammâr ibn-i Yâsir, Huzeyfe ibn-i Yeman, Ebû Mûse'l-Eş'arî ve Ebu'd-Derdâ *radiye'llâhü anhüm* ve Hazreti Âişe *radiye'llâhü anhâ*;

gibi Sahâbî'ler bunların başında gelmektedir.

Bunun için Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, bunlar hakkında,

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بَأَيُّهُمْ أَفْتَدَيْتُمْ إِهْتَدَيْتُمْ

“*Ashâb'im, yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız yolunuzu şaşırmasınız -hidâyete ulaşırsınız-*“.⁵³⁸

buyurmuştur.

Helefâ-i Râşidîn hakkında da

عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّتِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ مِنْ بَعْدِي

“*Benim sünnetime ve benden sonra hidâyete mazhar olmuş Hulefâ'-i Râşidîn'in sünnetlerine yapışınız. -İttibâ' ediniz, ittibâ' etmeniz vâcibdir-*“.⁵³⁹

buyurmuştur.

Bu bakımdan Mezhebü's-Sahâbî, Sahâbî'ler için lüzumlu görülen ve ihtiyaç duyulan bir delil olmamıştır. Çünkü bunlar, her hangi bir mes'eledede ihtilâf ettikleri zaman o mes'eleyi en iyi bilen Sahâbe'den sorup öğrenirler, bu sûretle de hiç bir kimsenin sözüne ve fetvâsına bağlı kalmazlardı.

Sahâbeden sonra gelen nesil ise, Sahâbenin ta'kîb ettiği yolu ta'kîb etmek mecbûriyyetinde olduğundan, *-hakkında nass bulunmayan ba'zı konularda-* Mezhebü's-Sahâbî'ye göre fetvâ verip amel etmeyi tercih etmişler ve gerekli görmüşlerdir. Böyle bir dayanağı bulamadıkları zaman da, kendi icthadları ile amel etmek yoluna gitmişlerdir.

Çünkü gerek Ashâb-ı Kirâm'ın, gerekse onları ta'kîben onlara tâbî' olarak kıyâmete kadar gelip geçecek olan ümmet-i merhûmenin, en yüksek bir ahlâk ve en güzel bir siyâsî terbiye ile yetiştirilmesi, İslâmî bir esâs ve beşerî bir gâye olduğundan, Hazreti Muhammed *aleyhi's-*

⁵³⁸ -Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsir, C.2.ss.452. Elmalılı Hamdi Yazır. Keşfü'l-Hafâ. 1. 148. (381).

⁵³⁹ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, C.1.ss.60.Ahmad Naim. Ve C.4.ss.83 ve 92. Kâmil Miras

selâm, Ashâb-ı Kirâm'ını, bu esâs ve gâyeye uygun siyâsî bir terbiye ve güzel bir ahlâk ile yetiştirmiş, vahy'in ve nass'ın bulunmadığı yer ve zamanlarda insanlığın en çok ihtiyaç duyacağı iftâ', kazâ, fetvâ', ictihâd, re'y, kıyâs ve müşâvere konularının ehemmiyetini onlara ta'lîm edip öğretmiş ve yaşatmıştır.

Bunun neticesi olarak da, Ribbiyyûn-i Muhammedî, Rabbâniyyûn-i Muhammedî olarak yetişmiş, *-ya'nî Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın ta'lîm ve terbiyesi ile yetişmiş olan Ashâb-ı Kirâm, kendilerinden sonra gelip geçecek olan ümmet-i merhûmeyi, aynı şekilde yetiştirecek bir hâle gelmiş-* dir.⁵⁴⁰

Bu bakımdan,

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ:

“Siz insanlar için (insanlığın fâidesi için) seçilip çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emr eder, kötülükten vaz geçirmeye çalışırsınız. Çünkü Allâh'a inanırsınız”.⁵⁴¹

âyet-i kerîmesi de, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın ümmetlerinin, diğer ümmetlerden daha hayırlı olduğunu ifâde eder ki bu büyük ve mümtâz özellik, onların Ribbiyyûn olarak yetişmelerinden ve kendilerinden sonra gelecekleri Rabbâniyyûn olarak yetiştirmelerindedir.

⁵⁴⁰ -**Ribbî** ve **Rabbânî** lâfızları, “**Rabb**” lâfzına nisbet edilen birer lâfızdır ki cemi'leri “**Ribbiyyûn**” ve “**Rabbâniyyûn**” dur. Ayrıca (**Rabbânî**) lâfzının, mürebbî demek olan (**Rabb**) a nisbet edildiğini, (**Ribbî**) lâfzının da cemâat demek olan (**Ribb**) e nisbet edildiğini söyleyenler de vardır.

⁵⁴¹ -Âl-i İmrân Sûresi, âyet 110.

Şerâiu ‘s –Sâlife

(شَرَائِعُ السَّالِفَةِ)

Serâi’ (الشَّرَائِعُ)

Lügatde, Allâhü Teâlâ tarafından kulları için vaz’ edilen, açıklanıp gösterilen yollar, emir ve nehiyeler, şer’î hükümler, dînî hükümler ma’nâsına olduğu gibi, su yolları ma’nâsına da gelir ki (الشَّرِيعَةُ :Eş-şerîat) kelimesinin cem’idir. (الشَّرَائِعُ :Eş-şerâyi’) diye de okunur.

Sâlife (السَّالِفَةُ)

Lügatde, geçen, geçmiş ma’nâlarına olup (السَّالِفُ : Es-sâlif) kelimesinin müennesidir.

Bu iki kelimenin meydana getirdiği “Şerâiu’s-sâlife” terkibinin istilâh ma’nâsı ise, bizden evvelki milletlerin, toplumların Peygamberleri vâsıtası ile kendilerine teblîğ edilmiş olan şerîatlerdir. Buna (شَرْعٌ مِّنْ قَبْلِنَا : Şer’u men kablenâ) da denir.

Bu şerîatlerin, şer’î bir delil olup olmadığı hakkında ihtilâf vâki’ olmuşdur ki bu husûsda, başlıca üç görüş vardır.

1-Birinci görüşe sâhib olanlar,

Geçmiş ümmetlerin şer’î hükümleri, *-hakkında bir delil bulunmadıkca-* şer’î delillerden sayılmaz. Çünkü bu ümmetlerin her birinin şerîati, kendilerine mahsûs olup her milletin şerîati kendi zamânına âitdir.

لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شَرْعَةً وَ مِنْهَا جَا طَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْحَيَاتِ

“Sizden her biriniz için bir şerîat, bir yol ta’yîn etdik. Eğer Allâhü Teâlâ dileseydi (topunuzu bir şerîate tâbi’) bir tek ümmet yapardı. **Fakat O, size verdiği (muhtelif şerîatler dairesinde) sizi imtihana çekmek istediği için (ayırdı). Öyle ise hepiniz hayırlı işlerde birbiriniz ile yarış edin**”⁵⁴²

Âyet-i kerîmesi, bunu ifâde etmektedir.

⁵⁴² -Mâide Sûresi, âyet 48.

Ayrıca, “İslâm şeriatinin, geçmiş şeriatleri nesh etmiş olduğu hakkında da İcmâ’ vâki’ olmuştur”.

derler.

2-İkinci görüşe sâhib olanlar,

Geçmiş ümmetlerin şeriatlerinin hükümleri, *-nesh edildiği bilinmedikçe-* bizim için gerekli olur. Çünkü,

أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدْيِهِمْ اقْتَدِهْ

“Onlar, (o Peygamberler), Allâh’ın hidâyetine ermiş kimselerdir. O hâlde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy”.⁵⁴³

فَلِصَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا

“De ki: Allâh (sözün) doğru (sunu) söylemiştir. Onun için müslim ve hakka müteveccih olarak İbrâhîm’in dînine uyun”.⁵⁴⁴

gibi âyet-i kerîmeler, buna delâlet eder,

derler.

3-Üçüncü görüşe sâhib olanlar da,

Geçmiş şeriatler, bizim de şeriatimiz olmak üzere bize lâzım gelir ve bizim için de şer’î bir delîl sayılır. Fakat mutlaka lâzım gelmez. Ancak Allâhü Teâlâ ve Rasûlü, onu zemm ve inkâr etmemiş olmak şartı ile hikâye etmiş ise, o zaman lâzım gelir. Böyle bir hâlde de o şeriat, bizim kitâbımız olan Kur’ân’a ve Sünnet’e râci’ olur.

Derler ki sahîh görülen de budur.

Bu bakımdan, **“Sahîh olan kavle göre, bizden önce gelip geçen şeriatler, Allâh ve Rasûlü tarafından redd ve inkâr edilmemek şartı ile bize hikâye edilirse, bizim için de şeriat”** dir.⁵⁴⁵

⁵⁴³ -En’am Süresi, âyet 90.

⁵⁴⁴ -Âl-i İmrân Süresi, âyet 95.

⁵⁴⁵ -Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi, C.2.ss.1082. Ahmed Davudoğlu.

Z e r î a

(اَلذَّرِيعَةُ)

Zerîa (اَلذَّرِيعَةُ)

Lügatde, sebep ve vesîle ma'nâsıdır ki cem'i, (اَلذَّرَائِعُ : **Ez-zerâi'**) veyâ (اَلذَّرَائِعُ : **Ez-zerâyi'**) dir.

İstîlâhda ise, şer'an memû' olan bir şey'e vesîle teşkil eden mübah fiillerin de men' edilmesidir.

Meselâ, cum'a namazı kılmak farzdır. Bunun için onu edâ' etmek maksâdı ile bey'i (alış-verişi) terk etmek de farz olur.

Kezâ, zinâ haramdır. Bunun için ona vesîle olan kişinin avret mahalline bakmak da haram olur.

Bu bakımdan, "**Seddü'z-zerîa**", Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde *-ihtilâflı bir konu olduğundan-* kısmen mu'teber olursa da mutlak bir sûrette kat'î bir delil olarak kabûl edilmiş değildir.⁵⁴⁶

✱

✱ ✱

⁵⁴⁶ -Hukâk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.382-383. Ömer Nasûhi Bilmen.

T a k l î d

(اِتِّقَالِدُ)

Taklîd (اِتِّقَالِدُ)

Lügatde, bir kimsenin boynuna nesne geçirmek, gerdanlık takmak, asma ve kuşatma ma'nâlarıdır.

İstîlâhda ise, kendisine tâbi' olmak husûsunda bir delîl bulunmayan bir kimseye, *-sözünde doğru ve sâdık olduğuna inanılarak-* ittibâ' etmek (*uymak*) dır ki böyle bir delîl, fâsid bir huccettir. Çünkü, hakkında bir delîl yoktur.

Başka bir deyimle, başkasının kavlini, bir huccete, bir delîle bakmaksızın kabûl etmektir ki böyle bir hâl, zann ifâde eder, fakat kat'î bir ilim ifâde etmez.

İşte, bir müctehide, güzel bir i'tikâddan dolayı tâbi' olmak da bir taklid işidir ki böyle bir taklîdde bulunan kimseye "**Mukallid**" denilir.

Müctehid olan bir kimseye, müctehid olmayan bir kimsenin tâbi' olması ise, bir delîle müsteniddir ki tafsîlâtı, ileride gelecek olan ictihâd bahsinde görülecektir.⁵⁴⁷

⁵⁴⁷-Muhâdaratü fî Usûli'l-Fıkhî alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmiyye, Cüz. 2. ss. 188. Bedru'l-Mütevelli Abdü'l-bâsit.

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fıkhîyye Kâmûsu. C.1. ss.196. ve 245. Ömer Nasûhi Bilmen.

İstidlâl bi-ademi'l-medârik

İstidlâl bi-ademi'l-medârik

Var olduğuna bir delil bulunmayan bir şey'in, yok olduğuna (*ademe*) hüküm vermektir ki böyle bir delil de, fâsid bir huccettir. Çünkü yok olduğu hakkında da bir delil yoktur.

Bunun için hem var olduğu, hem de yok olduğu hakkında bir delil bulunmayan şey'ler hakkında bir hüküm vermek için, *-hakkında bir delil bulununcaya kadar-* tevakkuf etmek (*beklemek*), en doğru bir yoldur.⁵⁴⁸

Çünkü var olduklarına önceden bir delil bulunmayan bir çok şey'ler, sonradan keşf edilerek bulunmuştur.

---

⁵⁴⁸ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu. C. 1. ss. 197. Ömer Nasûhi Bilmen.

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ ط

إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ.

“Dinlerini (bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek sûretiyle) parça parça edenler, (dinde fırkalara ayrılıp gurup gurup olanlar, her biri ayrı bir reise, ayrı bir lidere, başka bir hiss-ü hevâ'ya taraftarlık ederek fırka fırka, parça parça, ekol ekol olup tefrikaya düşenler, bu sûretle de dinlerini bir çok işlerinden ayırırlar), (yok mu?), **Sen hiç bir vechile onlardan değilsin. Onların işi (cezâ'sı), ancak Allâh'a âiddir. Sonra O, (zamanı gelince) ne yapıyorlardı, kendilerine haber verecektir**”.⁵⁴⁹

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ.

“Onların çoğu (bu şekilde hareket edenlerin ekseriyyeti), Allâh'a ortak tutmaksızın îmân etmez”.⁵⁵⁰

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ.

“Kendiniz bilib dururken, hakk'ı bâtil'a karıştırıp da gerçeği gizlemeyin”.⁵⁵¹

⁵⁴⁹ -En'âm Sûresi, âyet 159.

⁵⁵⁰ -Yûsüf Sûresi, âyet 106.

⁵⁵¹ -Bakara Sûresi, âyet 42.

DOKUZUNCU BÖLÜM

N e s h

(النَّسْخُ)

N e s h

Nesh, Allâhü Teâlâ'nın ilmine nazaran evvelki hükmün nihâyet bulmuş olduğunu beyân etmek (*açıklamak*), bizim ilmimize nazaran da zâhiren bâkî görünen o hükmü ref⁷ ve tebdîl etmektir.

Bu iki özelliği ile nesh, bir “**Tebdîl beyânı**”dır ki nesh hakkındaki şu âyet-i kerîme, bunun açık bir ifâdesidir.

مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا ۗ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

“**Biz, bir âyeti nesh edersek (hükmünü diğer bir âyet ile değiştirir isek) veyâ unutturur isek (geri bırakır isek), ondan daha hayırlısını (kul üzerine kolay, menfaati ziyâde ve sevâbı çok olan hükmü) yâhud onun benzerini getiririz. Allâh'ın herşey'e kemâliyle kâdir olduğunu bilmedin mi? (Elbetde bildin)**”.⁵⁵²

Bu âyet-i kerîmenin ifâde etdiğine göre nesh, Cenâb-ı Hakk'ın **hikmetinin** bir muktezâsıdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, bunu ezeli olan ilmi ile böyle bilib böyle takdîr buyurmuşdur. Zamânı gelince de bunu, Peygamberleri vâsıtası ile kullarına bildirmişdir.

Bunun için Allâhü Teâlâ'nın ilminde ve takdîrinde bir değişme düşünülemediği gibi, bir değişme de vâki' olmuş olamaz. Belki böyle bir değişiklik, idârî ve ictimâî bir hıkmete, bir maslahata mebnî böyle takdîr edilmiş olabilir.

Böyle bir nesh, Cenâb-ı Hakk'dan başka hiç bir kimse tarafından yapılamaz. Bunu ancak O yapar. Peygamberler ise, ancak bir tebliğ

⁵⁵² -Bakara Sûresi, âyet 106.

vâsıtasıdır. Bunun aksini iddiâ' etmek ise, nass' ın zâhirini inkâr etmekden başka bir netîce doğurmaz.

Neshin ma'nâsı

Beyân bahsinde geçtiği ve yukarıda işâret edildiği gibi, bir nev'î Tebdîl beyânı olan nesh, lügatde, bir şey'i tebdîl ve tahvîl etmek, nakl etmek, kaldırmak, hükümsüz bırakmak ve bir şey'i kaldırıp yerine başka bir şey'i koymak ma'nâlarıdır.

İstîlâhda ise, şer'î bir hükmün aksine, ondan daha sonra olan şer'î bir delilin delâlet ettiği şey'dir.

Diğer bir deyimle, şer'î bir hükmün, daha sonraki şer'î bir delil ile ref' ve izâle olunmasıdır.

Böyle bir durumda bu son delile “Nâsîh”, kaldırılan hukme de “Mensûh” denir.

Neshin mahalli

Neshin mahalli, ya'nî kendisinde nesh cârî olabilecek şey', -kendisinde tevkîd ve te'bîd kaydı (*zaman ve süreklilik ifâde eden bir kayıd*) bulunmayan- fer'î hükümlerden şer'î bir hüküm olmalıdır. Aksi takdirde nesh, cârî olmaz.

Bunun için kendisinde nesh cârî olabilecek şey',

1-Fer'î hükümlerden şer'î bir hüküm olmalıdır. Çünkü aslî hükümlerde, hikâye ve haberlerde, nesh cârî olmaz. Ancak emir ve nehiy gibi fer'î hükümlerde nesh cârî olur.

2-Kendisinde, tevkîd ve te'bîd ifâde eden bir kayıd bulunmamalıdır. Çünkü mâzîye, hâle ve istikbâle âit bir haberde nesh cârî olmadığı gibi, süreklilik ifâde eden bir haberde de *-cehli ve kizbi icâb etdireceğinden-* nesh cârî olmaz. Meselâ,

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ط

“Onların Rabb’leri nezdinde mükâfâtı, altlarında ırmaklar akmakta olan Adn cennetleridir. Hepsi de içlerinde ebedî, dâimî kalıcıdır.”⁵⁵³

âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki böyle bir hâl, hiç bir zaman zevâl kabûl etmez.

⁵⁵³ -Beyyine Sûresi, âyet 8.

3-îmân ve inanç konuları gibi *-zaman ve mekân ile değişmeyen*, her zaman ve her yerde aynı olan- i'tikâdî ve aslî hükümlerden olmamalıdır. Çünkü böyle hükümler, zaman ve mekân ile değişmeyen sâbit birer hükümdürler.

4-Aklî ve hissî hükümlerden olmamalıdır. Çünkü bunların mâhiyetleri, zaman ile değişmez. Mesela,

(الْجِهَادُ مَا ضِيَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ : Cihâd, kıyâmete kadar devam edicidir)⁵⁵⁴
hadîs-i şerîfnde ve (الْكَافِرُ مُحْرَقٌ : Ateş yakıcıdır) cümlesinde olduğu gibi.

Neshin şartları

Şer'î bir hükmün mensûh olabilmesi için, o şer'î hükmü nesh eden (*nâsîh olan*) **şer'î delil**,

1-Kitâb veyâ Sünnet'den şer'î bir delil olmalıdır.

2-Mensûh olan şer'î hükümden daha sonra olmalı (*müterâhî olmalı*)dır.

Şartlar böyle olunca da İcmâ' ve Kıyâs ile, şer'î bir hüküm nesh edilmez. Çünkü,

a-İcmâ', Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* zamânında geçerli bir delil değildir. Bunun için de hâll edilmesi istenilen dînî konularda, bi'z-zât kendisine müraceat edilir ve o konu, O'nun açıklayıp bildirmesi ile hâll edilirdi.

b-İcmâ', Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın re'yinin dúnunda bir delildir. Bunun için hâll edilmesi istenilen dînî konularda, O'nun re'yi ve açıklaması, tek başına kâfidir.

c-İcmâ', Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın âhirete irtihâlden sonra vâki' olan şer'î bir delildir. Bunun için O'nun âhirete irtihâlden sonra vâki' olan ve esâsını Kitâb ve Sünnet'den alan bir delil ile nesh câri olmaz.

d-Kıyâs ise, zannî bir delildir. Kitâb ve Sünnet'e râci'dir. Bunun için nass ile sâbit olan şer'î bir hüküm, kıyâs ile nesh edilemez.

Bütün bu esâslara binâen nesh, yalnız Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* zamânında vâki' olabilen ve yalnız kendisinin bildirmesi ile

⁵⁵⁴ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.99. Ömer Nasûhi Bilmen.
Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsir, C.7.ss.133. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır.
(El-Hindî, a. g. c. IV. 10481).

bilinebilen dînî ve şer'î bir konu olduğundan, İcmâ' ve Kıyâs ile, şer'î bir hüküm nesh edilemediği gibi başka bir şey' ile de nesh edilemez. Bunun için de İcmâ' ve Kıyâs, nâsîh ve mensûh olamaz.

Neshin kısımları

Şer'î bir hükümün neshi, ancak **dört** şekilde câiz olabilir. Bunlar dışındaki her hangi bir şekil ile şer'î bir hüküm, nesh edilemez.

1-Kitâb, Kitâb ile nesh edilebilir.

Meselâ,

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا ۚ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ
بِالْمَعْرُوفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ. ط

“Sizden birinize ölüm gelib çatdığı vakit, (eğer mal bırakacaksa), anaya, babaya, yakın akrabaya meşrû' bir sûretde vasiyyetde bulunmak, takvâ sâhibleri üzerinde bir hakk olarak farz edildi”.⁵⁵⁵

âyet-i kerîmesi ile ebeveyne ve akrabaya, ölüm hastalığı zamânında vasiyyetde bulunulması farz kılınmıştır.

Böyle bir hüküm ise, daha sonra nâzil olan,

(... يُوصِيكُمُ اللَّهُ : **Allâh, size** (mîras hükümlerini şöylece) **tavsiye** (ve emr) **eder**).⁵⁵⁶

âyet-i kerîmesi ile nesh edilmiştir.

2-Sünnet, Sünnet ile nesh edilebilir.

Meselâ, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, İslâm'ın ilk zamanlarında Müslümânları, kabir ziyâretinden men' etmişti. İlk zamanlarda vârid olan böyle bir hüküm, daha sonra vârid olan,

كُنْتُمْ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ إِلَّا فُرُوزُهَا فَإِنَّهَا تُذَكِّرُكُمْ الْآخِرَةَ.

“Sizi, kabir ziyâretinden nehy ederdim. Artık onu ziyaret ediniz. Çünkü o size âhireti hatırlatır”.⁵⁵⁷

hadîs-i şerîfi ile nesh edilmiştir.

⁵⁵⁵ -Bakara Sûresi, âyet 180.

⁵⁵⁶ -Nisâ' Sûresi, âyet 11.

⁵⁵⁷ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.100. Ömer Nasûhi Bilmen. Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsir, C.9.ss.405-406. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (Müslim, Cenâiz, 106. Tirmizî, Cenâiz, 60.).

3-Sünnet, Kitâb ile nesh edilebilir.

Meselâ, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, Medîne'ye hicret ettiği zaman -*Mekke'de olduğu gibi*- Beyt-i Makdise karşı namaz kılmaya devam etdi ki böyle bir hüküm, fiilî bir sünnettir.

Bu sünnet, daha sonra nâzil olan,

قَوْلٌ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ط

”(Namazda) **yüzünü** (artık) **Mescid-i Haram tarafına** (Ka’be semtine) **çevir**”.⁵⁵⁸

âyet-i kerîmesi ile nesh edilmiştir.

4-Kitâb, Mütevâtir Sünnet ile veyâ Meşhûr bir Sünnet ile nesh edilebilir.

Meselâ,

لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَاءُ مِنْ بَعْدُ وَلَا أَنْ تَبَدَّلَ بِهِنَّ مِنْ أَزْوَاجٍ وَلَوْ أَعْجَبَكَ حُسْنُهُنَّ إِلَّا مَا مَلَكَتْ يَمِينُكَ ط وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ رَقِيبًا ع

“**Bundan sonra** (ya’nî ihtiyâr ettiği dokuz zevceden sonra) **kadınlar** (1 alman) **ve bunları her hangi zevcelere değiştirmen** (birinin boşanması hâlinde yerine diğerini tezevüc etmen), **güzellikleri hoşuna gitse de, sana helâl olmaz. Sağ elinin mâlik olduğu** (câriyeler) **müstesnâ. Allâh her şey’e nighbandır.**”⁵⁵⁹

âyet-i kerîmesi ile, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*’ın dokuz zevceden başkası ile evlenmesi yasak edilmiş ve bunun helâl olmadığı bildirilmiştir.

Fakat daha sonra bu hükmün nesh edildiği ve dilediği kadar zevce ile evlenmesinin mübâh olduğu bildirilmiş olmasına rağmen kendisinin evlenmek istemediği husûsu, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*’dan rivâyet olunmuştur ki bu husûsda, Hazreti Âişe *radiye’llâhü anhâ*’nın şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

مَا قَبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَبَاحَ اللَّهُ لَهُ مِنَ النِّسَاءِ مَا شَاءَ

“*Nebî sâlle’llâhü aleyhi ve sellem, Allâhü Teâlâ kendisine dilediği kadar zevce almasını mübah kıldığı halde -dokuz zevceden başka hamım- almadı*”.⁵⁶⁰

⁵⁵⁸ -Bakara Süresi, âyet 144.

⁵⁵⁹ -Ahzâb Süresi, âyet 52.

⁵⁶⁰ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılahât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.100. Ömer Nasûhi Bilmen

Bununla berâber Sünnet ile nesh, Kitâb'ın yalnız hükmünde cârî olur. Nazmında cârî olmaz. Çünkü Sünnet ile, Kitâb'ın nazmını, tebdîl ve izale câiz değildir.⁵⁶¹

Âhad bir haber kabîlinden olan bir sünnet ile, ne Kitâb, ne de Mütevâtir veyâ Meşhûr bir Sünnet nesh edilemez. Ancak kendisi gibi Âhad bir haber, nesh edilebilir.

Kitâb'da vukû' bulan neshin kısımları

Allâhü Teâlâ'nın kitâbı olan Kur'ân-ı Kerîm'de vukû' bulan nesh, **dört** kısımdır.

1-Hem tilâveti, hem de hükmü mensûh olan âyetler.

İncîl, Tevrât, Zebûr ve *-ba'zı Peygamberlere gönderilen Sahîfeler gibi-* Kütüb-i sâlife'nin (*geçmiş kitâbların*) nesh edilmesi, bu kabildendir ki bunlar ya hâfızalardan silinmek sûretiyle veyâ âlimlerin ölmeleri ile nesh edilmişlerdir.

Aynı şekilde, bir rivâyete göre Ahzâb sûresinin âyetleri, Bakara sûresine müsâvî ve muâdil iken, ba'zı âyetlerinin tilâveti ve hükmü nesh edilmiştir ki böyle bir nesh, ancak Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın zamânına *-ya'nî vahyin devam ettiği zamâna-* mahsûsdur. O'nun âhirete irtihâlinden sonra böyle bir nesh, aslâ câiz değildir.

Bunların terki veyâ unutulmuş olması ise, aslâ tasavvur olunamaz. Çünkü **Kur'ân'ı, biz indirdik, biz. Onun koruyucuları da, şübhesiz ki, biziz.**⁵⁶²

âyet-i kerîmesi, bunun açık bir delilidir.

2-Tilâveti mensûh olmadığı hâlde hükmü mensûh olan âyetler.

Meselâ,

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا ۚ وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ ۚ
فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوفٍ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.

“İçinizden zevceler (ini geride) bırakıp ölecek olanlar, eşlerinin (kendi evlerinden) çıkarılmayarak yılına kadar fâidelenmesini (bakılmasını) vasiyyet (etsinler). Bunun üzerine onlar

⁵⁶¹ -Bu dört kısım nesh, Hanefî'lere göredir. Şâfiî'ler, son iki kısım neshi kabûl etmezler.

⁵⁶² -Hıcr Sûresi, âyet 9.

kendiliklerinden çıkarlarsa artık onların bi'z-zât yaptıkları meşrû' işlerden dolayı size mes'ûliyyet yoktur. Allâh, (emr-u nehyine muhâlefet ve ilâhî hudûdunu tecâvüz edenlerden intikam almakda) mutlak gâlib, (teşri'de ve hükümleri açıklamakda) yüce hikmet sâhibidir".⁵⁶³

âyet-i kerîmesine göre, İslâm'ın ilk zamanlarında, kocası vefât eden bir kadın mîras almaz, yalnız bir sene onun evinde bakılırdı. Böyle bir vaz'ıyyetde de iddet müddeti bir yıl idi. Eğer kadın bu müddet dolmadan çıkıp giderse, bu hakkından mahrûm edilirdi.

İşte bu âyet-i kerîmenin bu hükmü *-ya'nî nafaka, süknâ (evde oturma)* ve vasiyyet hükmü-, mîras âyeti ile; bir sene iddet müddeti bekleme hükmü de, bu müddeti dört ay on güne indiren şu âyet-i kerîme ile, nesh edilmiştir.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرْتَبِعْنَ بَأْنُفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۚ

"İçinizden ölenlerin (geride) bıraktıkları zevceler, kendi kendilerine dört ay on (gün) beklerler".⁵⁶⁴

Kezâ, zâniyelerin dil ile eziyetlendirilmesi ve evlerinde habs edilmeleri hakkındaki,

وَالَّتِي يُاتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهَدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةَ مِنْكُمْ ۚ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسَكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّىٰ يَتَوَفَّيَهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا.

وَالَّذَانَ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَأَذُوهُمَا ۚ فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا.

"Kadınlarınızdan fuşu irtikâb edenlere karşı içinizden dört şahid getirin. Eğer şehâdet ederlerse (Allâh onlara bir yol açmıyca kadar) kendilerini evlerde alıkoyun (insanlarla görüşmekden men' edin)".

"Sizlerden fuşu irtikâb edenlerin her ikisini de -kötülük yaparken Allâh'dan korkmadınız mı? Utanmadınız mı? demek sûretiyle- eziyete koşun. Eğer tevbe edip -nefislerini- islâh ederlerse

⁵⁶³ -Bakara Süresi, âyet 240.

⁵⁶⁴ -Bakara Süresi, âyet 234.

Bu âyet-i kerîme, Mücâhid'e göre, muhkemdir. Kocası ölen kadın süknâ'yı ihtiyâr etmez ve onun malından nafaka almazsa, iddet müddeti dört ay on gündür. Süknâ'yı ve nafakayı ihtiyâr ederse, iddet müddeti bir senedir ki bu re'y, râcihtir.

Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, C.I.ss.66. Hasan Basri Çantay.

artık onlar -a eziyyet- den vaz geçin. Çünkü Allâh, tevbeleri en çok kabûl eden, en çok esirgeyendir”.⁵⁶⁵

âyet-i kerîmesinin hükmü, nesh edilip tilâveti bâkî kalmıştır.⁵⁶⁶

3-Hükümü bâkî kaldığı hâlde yalnız tilâveti nesh edilen âyetler.

Meselâ, Kur’ân-ı Kerîm’in ikinci cem’i yapılırken, Zeyd ibn-i Sâbit *radiye’llâhü anh*’ın başkanlığı altında toplanan ilim hey’eti, Hazreti Ömer *radiye’llâhü anh*’ın getirmiş olduğu,

وَالشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ إِذَا زَنِيَا فَارْجُمُوهُمَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ

“İhtiyâr erkek ve kadın zinâda bulunurlarsa ikisini de (Hakk Teâlâ’dan bir azâb olarak) recm edin”.⁵⁶⁷

kavl-i şerîfini, *-tilâveti hakkında nisâb-ı şehâdet olmadığı için-* Kur’ân-ı Kerîm’e koymamıştır.

Bununla berâber bu âyet-i kerîmenin zâni ve zâniye hakkındaki hükmü, bâkî kalmıştır.

Kezâ, meşhûr olan şâzz kırâetlerden Abdu’llâh ibn-i Mes’ûd *radiye’llâhü anhümâ*’ın mushafındaki,

(فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مُّتَابَعَاتٍ) : **Fakat** (kim bunlara güç yetiremezse) **birbiri ardınca üç gün oruc -tutsun-.**⁵⁶⁸

⁵⁶⁵ -Nisâ’ Sûresi, âyet 15-16.

Hasen-i Basrî *rahmetü’llâhi aleyh*’e göre, zinâ cezası olmak üzere ilk evvel nâzil olan âyet, bu âyettir. Bunda yalnız eziyyet yapılması ile iktifâ ediliyor. Sonra inen âyet de, bir önceki habs âyetidir. En son nâzil olan âyet ise, Nûr sûresindeki (2-10) dayak ve taşlama âyetleridir. Bu bakımdan tilâvet sırası, nüzûl sırasına uymaz.

Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, C.1.ss.121. Hasan Basri Çantay

⁵⁶⁶ -Böyle bir tilâvetin hükmü,

- a- Teberruken okunması,
- b- Bunlar ile namazın câiz olması,
- c- Bunun ile sâbık hükmün bilinmesi,
- d- Ümmet-i merhûme hakkında *-ilâhî bir ni’met olarak-* kolaylık gösterildiğinin bildirilmesi,

gibi hikmetlerdir.

⁵⁶⁷ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.101. Ömer Nasûhi Bilmen.

⁵⁶⁸ -Mâide Sûresi, âyet 89.

Meşhûr olan şâzz kırâetler, Sahâbe’nin icmâ’ına dayanan fakat tevâtür derecesine varamayan şâzz kırâetlerdir. Bunlara Âhad kırâetler de denir.

El-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân, Cüz’.1.ss.78-79. Celâlî’ d-dîn Es-Süyûtî Eş-Şâfîf.

âyet-i kerîmesindeki (مُتَّابِعَاتٍ : **birbiri ardınca**) kavlı-i şerîfinin nazmı (ve tilâveti) mensûh olduğu hâlde, hükmü bâkî kalmıştır. Bunun için de Hanefî imâmları, *-bunu nazara alarak-* Yemîn keffâreti orucunun üç gün muttasıl olarak tutulmasına kâil olmuşlardır.⁵⁶⁹

4-Asıl hükmü bâkî olduğu hâlde bir vasfî mensûh olan âyetler.

Meselâ, âşûrâ orucunun farz oluşu nesh edildiği hâlde, **mendûb** olarak câiz olması bâkîdir.

Burada asıl hükmü, orucdur ki bu, nesh edilmemiştir. Ancak bu orucun bir vasfî olan farzıyyet nesh edilmiştir.

Nâsihin mensûh karşısındaki derecesi

Nâsih, mensûhdan daha hafif olabildiği gibi buna müsâvî veyâ ondan daha meşakatli de olabilir ki her üç hâl de câizdir. Bu bakımdan nâsihin mensûh karşısındaki derecesi **üç** türdür.

1-Nâsih, mensûhdan daha hafif olabilir.

Meselâ, bir zamanlar Ramazân ayı gecelerinde *-iftardan sonra-* yemek, içmek ve zevceye tekarrüb memnû' olduğu hâlde, daha sonra bu durum nesh edilerek bunlar mübâh kılındı ve imsâk vaktine (*fecre*) kadar mühlet verildi ki böyle bir durumdaki nâsih, mensûhdan daha hafiftir.

2-Nâsih, mensûha müsâvî olabilir.

Meselâ, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, bir müddet *-Hicret'in ikinci yılına kadar-* Mescid-i Aksâ'ya doğru namaz kıldı. Hicret'in ikinci yılında,

فَوَلَّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ط وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ ط

“(Namazda) **yüzünü artık Mescid-i Harâm tarafına (Ka’be semtine) çevir.** (Ey mü’minler) **siz de nerede bulunursanız (namazda) yüzlerinizi o yana döndürün**”.⁵⁷⁰

⁵⁶⁹ -Böyle bir tilâvetin mensûh olmasındaki hikmet, Ümmet-i merhûmenin, ilâhî emirlere nasıl imtisâl ettiğini göstermek gibi husûsları açıklamaktır. Çünkü tilâvet olunan bir “Nass” bulunmadığı hâlde, onun hükmüne riâyet edilmesi, Ümmet-i merhûmenin Hakk Teâlâ'ya ibâdet ve tâat husûslarındaki yüksek diyânetini isbât edib açıklar.

⁵⁷⁰ -Bakara Sûresi, âyet 144.

âyet-i kerîmesi nâzil olunca, bu durum nesh edilerek Ka'be'ye doğru namaz kılınması emr olundu ki böyle bir durumda da nâsîh, mensûha müsâvîdir.

3-Nâsîh, mensûhdan daha meşakkatli olabilir.

Meselâ, İslâm'ın ilk zamanlarında oruc tutmakla mükellef olanlar, oruc tutmak ile fidye vermek arasında muhayyer bırakılmıştı. Daha sonra bu durum nesh edilerek oruc tutmaya muktedir olanların üzerine oruc tutmak farz kılındı ki böyle bir durumda da nâsîh, mensûhdan daha meşakkatlidir.

Şarab hakkındaki hüküm de böyledir.

Bu şekildeki durumlarda ise, nâsîh mensûhdan daha faydalı, daha hayırlı ve daha sevâblı olur. Çünkü, hadîs-i şerîfde (أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ أَحْرَمُهَا عَلَى) : *Amellerin en fazîletlisi, bedene en ziyâde meşakkat vereni ve en güç olanıdır*)⁵⁷¹ buyurulmuştur.

Bir hükmün nâsîh veyâ mensûh olduğunun bilinmesi

Şer'î bir hükmün nâsîh veyâ mensûh olduğu, aşağıdaki şekillerden birisi ile bilinir.

1-Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın beyânı (*açıklaması*) ile bilinir.

Meselâ, kabirleri ziyâret hakkındaki yasağın nesh edildiği,

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ إِلَّا فُرُورُهَا

“Sizi, kabir ziyâretinden nehy ederdim. Artık onu ziyaret ediniz. Çünkü o size âhireti hatırlatır”.⁵⁷²

hadîs-i şerîfi ile bildirilmiştir.

2-Ashâb-ı Kirâm'ın tensîsî (*bildirmesi, zikir etmesi, ifâde etmesi, tetkîk edip açıklaması*) ile bilinir.

Meselâ, İslâm'ın ilk zamanlarında nutfenin gelmesi hâlinde, yıkanılıp yıkanılmaması husûsunda bir ruhsat vardı. Sonraları bu

⁵⁷¹ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.103. Ömer Nasûhi Bilmen. Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.290. Büyük Haydar Efendi.

⁵⁷² -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.100. Ömer Nasûhi Bilmen. Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsir, C.9.ss.405-406. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (Müslim, Cenâiz, 106. Tirmizî, Cenâiz, 60.).

huküm nesh edilerek *-şehvetle gelen bir nutfeden dolayı yıkanmak-*, bir âyet-i kerîme ile farz olmuştur.

Ashab-ı Kirâm'dan Übeyy ibn-i Ka'b *radiye'llâhü anh'*ın,

كَانَ الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ رُخْصَةً فِي أَوَّلِ الْإِسْلَامِ ثُمَّ أُمِرَ بِالْعُسْلِ

“Nutfenin gelmesinden dolayı yıkanmak, İslâm'ın ilk zamanlarında -suhûlet ve kolaylık için- bir ruhsat idi. Sonra yıkanılması emr olundu -farz kılındı-”.⁵⁷³

şeklindeki rivâyeti, böyle bir neshin vukûunu ifâde eder.

3-Birbirine zıdd iki delîlin nüzûl ve vürûd târihleri ile bilinir.

Meselâ, Şeddâd *radiye'llâhü anh'*ın rivâyetine göre, hacamat yapanın ve yaptırmanın orucu bozulur. İbn-i Abbâs *radiye'llâhü anhümâ'*nın rivâyetine göre ise, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, oruculu olduğu hâlde kan aldırmaştır.

Birbirine zıdd gibi görünen bu iki rivâyetden Şeddâd *radiye'llâhü anh'*ın rivâyet ettiği hadîs, Fetih senesinde vârid olmuştur. İbn-i Abbâs *radiye'llâhü anhümâ'*nın rivâyet ettiği fiilî sünnet ise, Vedâ' Haccı'nda vukû' bulmuştur.

Bu bakımdan, sonra vukû' bulan bir fiilî sünnet ile daha önce vârid olan bir hadîsin ifâde ettiği huküm, nesh edilmiş ve kan aldırma orucun bozulmayacağı bildirilmiştir.⁵⁷⁴

Bir hukmün, nâsîh veyâ mensûh olduğunun ta'yîni

Bir âyet-i kerîmenin, bir hadîs-i şerîfin veyâ şer'î bir hukmün, nâsîh veyâ mensûh olduğunu ta'yîn etmek hususunda re'y ve ictihâd ile hareket edilmez. Böyle bir konu, ancak sahîh bir nakil ile veyâ belli bir târih ile bilinir. Bunların dışındaki bir şekil ile bilinmez.

Neshin aklen ve naklen câiz olması.

Nesh, aklen ve sem'an câiz ve vâki'dir. Çünkü Allâhü Teâlâ, kulları hakkında dilediği şekilde tasarruf edebildiği gibi, kullarını bir zaman bir hukme, diğer bir zaman da başka bir hukme tâbi' tutabilir.

⁵⁷³ -Ebû Dâvud, Tahâret, 83. İbn-i Mâce, Tahâret, 111. Tirmizî, Tahâret, 81.

⁵⁷⁴ -Kan aldırma için vücut içine sokulan bir iğnenin veyâ başka bir şey'in orucu bozup bozmayacağı hususunda ihtilâf edilmiştir ki İmâm A'zam'a göre bozar, İmâmeyne göre bozamaz. İhtiyâta muvâfık olan, İmâm A'zam kavlini tercih etmektedir.

Büyük İslâm İlmihâli, ss.293. Ömer Nasûhi Bilmen.

Bu bakımdan böyle bir tasarrufa, hiç bir kimsenin i'tirâzı olamaz, O'nun her bir işinde bir hikmet bulunur.

Nesh, naklen de câiz ve vâki'dir. Çünkü daha önceki Peygamberlere âit şerâatler, daha sonraki şerâatler ile nesh edilmişlerdir. Meselâ, Âdem *aleyhi's-selâm* zamânında kız kardeş ile evlenmek câiz olduğu hâlde, sonraki şerâatlerde nesh edilmiştir.

Kezâ, Ya'kûb *aleyhi's-selâm* zamânında, iki kız kardeş ile evlenmek *-ya'nî iki kız kardeşi bir kimsenin nikâhında cem' etmek-* câiz olduğu hâlde, bu husûs, İslâm şerâatinde nesh edilmiştir.

Bunun için nesh, bir takım hikmet ve maslahatlara mebnî olarak, aklen ve naklen câiz ve vâki'dir.⁵⁷⁵

Nesh hakkında bir kaç söz

“Bir kısım müfessirler, müellifler, nâsîh ile mensûhun adedini pek çok göstermiş, bunlara dâir müteaddid kitâblar yazmışlardır. Fakat Fahri Râzî gibi müdekkik müfessirler, âlimler, hakîkaten nâsîh ile mensûh olan âyetleri ta'yîne muvaffak olmuş, bunların öyle zann edildiği kadar çok olmadığını isbât etmişlerdir”.

“İmâm Süyûtî'nin *-El-İtkân fî Ulûmi't-Kur'ân-* adlı eserinde yazdığına göre, bunların adedi nihâyet yirmi veyâ yirmi birden ibâretidir. Aralarını te'lif kâbil, beyinlerinde bir muâraza gayr-i zâhir olan bir kısım âyetleri, hükümleri, nâsihiyyetle, mensûhiyyetle yâd etmek, sathî düşüncelerden ileri gelmiş bulunmaktadır”.⁵⁷⁶

⁵⁷⁵ -Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.288-289. Büyük Haydar Efendi

⁵⁷⁶ - Hukûk-ı İslâmîye ve İstılâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.103. Ömer Nasûhi Bilmen.

ONUNCU BÖLÜM

Şer'î Hükümler

(أَلْحَاكِمُ الشَّرْعِيَّةُ)

Şer'î hükümleri anlatmadan önce bu iki kelimenin ifâde ettiği ma'nâları îzah edib açıklayarak konuya girmek daha isâbetli bir yol olacağından evvelâ bunları îzah edib anlatarak konuya geçmek daha doğru olur.

Ser' (السَّرْعُ)

Lügatde, İzhâr etmek, açıklamak, dalmak ve girmek ma'nâlarına geldiği gibi, bir su kaynağına, bir ırmağa götüren doğru yol, su yolu ma'nâlarına da gelir.

Bu ma'nâlar ile ilgili olarak da insanları, ictimâî ve ma'nevî hayâtın nizâm ve intizâmına ulaştırıp yükselten ilâhî yol ma'nâsını da ifâde eder.

Ayrıca “**Şerîat vaz' etmek**” ma'nâsında da kullanılır ki bu hâlde (السَّرِيْعَةُ : **Şerîat**) kelimesi ile aynı anlamda kullanılmış olur.

İstılâhda ise, Cenâb-ı Hakk'ın, kulları için vaz' etmiş olduğu dînî ve dünyevî hükümlerin bütünüdür.

Diğer bir deyimle, ilâhî emir ve yasakların temeli olan Âyet-i kerîme, Hadîs-i şerîf, İcmâu'l-ümmet ve Kıyâsü'l-fukahâ' üzerine binâ' edilmiş olan dînî ve dünyevî kâdelerin bütünüdür ki buna “**Şerîat kânûnları**” da denir.

Bu bakımdan hem “**Aslî hükümler**” denilen i'tikâd esâslarını, hem de “**Fer'î hükümler**” denilen ibâdât, muâmelât ve ahlâk hükümlerini ihtivâ' eder.

Bunun için de Şer'î hükümleri veyâ Şerîat kânûnlarını, -*hakîkî* ma'nâda- vaz' eden Cenâb-ı Hakk'a “**Şâri'-i mübîn**”, bunu insanlara

teblîğ edip bildiren Peygamberlere de *-mecâzî ma'nâda-* “Şâri” denir.

Hukm (أَحْكَامٌ)

Lügatde, emr etmek, nehy etmek, karar vermek ma'nâlarına geldiği gibi, bir şey' üzerine terettüb eden esere de “**Hukm**” denir.

Bu bakımdan hukm, bir şey'i diğer bir şey'e *-isbât veyâ nefy sûreti ile-* isnâd etmek, karar vermek ma'nâsına da gelir ki cem'i (أَحْكَامٌ : **Ahkâm**) dır.

Meselâ, “*Zeyd kâtibdir*” denilse, buradaki kitâbet *-ya'nî yazı yazma-* vasfının Zeyd'e nisbet edilmesi, isbât sûreti ile isnâd edilen bir hüküm olur.

İstılâhda ise, Allâhü Teâlâ'nın, mükellef kimselerin fiillerine teallûk eden ilâhî hitâbının eseridir. Şâfiî'lere göre ise, ilâhî hitâbın bi'z-zât kendisidir.

Bu bakımdan “*Bu şey' helâldır*” veyâ “*Bu şey' haramdır*” denilse, Hanefî'lere göre, bu beyânın (*bu açıklamanın*) eseri olan “**Helâl**” veyâ “**Haram**” kavramı, birer şer'î hükümdür. Şâfiî'lere göre ise, hüküm, “**Helâl**” veyâ “**Haram**” kavramını ifâde eden ilâhî hitâbın (*ilâhî beyânın*) bi'z-zat kendisidir.⁵⁷⁷

Kezâ, Allâhü Teâlâ, “*Şu işi yapınız*” diye emr etse, bu emrin eseri olan farziyyet, şer'î bir hüküm olmuş olur. Bi'l-akis “*Şu işi yapmayınız*” diye nehy etse, bu nehyin eseri olan hurmet de, yine şer'î bir hüküm olmuş olur. Şâfiî'lere göre ise, bu emrin veyâ nehyin bi'z-zât kendisi, şer'î birer hükümdür.

Allâhü Teâlâ tarafından bu şekilde ifâde buyurulup vaz' edilen şer'î hükümler,

a-İ'tikad esâsları ile ilgili ise, onlara (أَحْكَامُ الْأَعْتِقَادِيَّةِ : İ'tikâdî hükümler) veyâ (أَحْكَامُ الْأَصْلِيَّةِ : Aslî hükümler);

b-İbâdât, muâmelât ve ahlâk ile ilgili ise, onlara da (أَحْكَامُ الشَّرْعِيَّةِ : Şer'î hükümler),

denir ki bizim üzerinde duracağımız konu, “**Şer'î hükümler**” dir.

⁵⁷⁷ -İlâhî hitabdan maksat, Allâhü Teâlâ'nın ezeli kelâmıdır. Kur'ân-ı Kerim'in kelimeleri *-ya'nî nass'ların lâfızları-* ise, bu ezeli kelâmı anlayabilmek için birer âlamettir.

Şer'î hükümler

Bu iki kelimin ifâde ettiği ma'nâları bu şekilde anlayıp kavradıktan sonra, Şer'î hükümleri, şu şekilde ta'rif edebiliriz:

Şer'î hüküm, mükellef olan kimselerin fiillerine **-taleb** (*iktizâ'*), **tahyîr** veya **vaz'î yolu** ile- teallük eden ilâhî hitâbın eseri veya ilâhî hitâbın bi'z-zât kendisidir.

Bu bakımdan şer'î hükümleri vaz' eden ancak Cenâb-ı Hakk olduğu gibi, şer'î hükümler ile hukm eden asıl hâkim de yalnız Allâhü Teâlâ'dır. Çünkü bize her şey'in husn ve kubh cihetini (*güzel veya çirkin oluşunu*) bildiren şey', ancak şerîattır. Bu şerîati vaz' eden de ancak Allâhü Teâlâ'dır. Ondan başka hiç bir kimse şerîat vaz edemez ve her hangi bir şey'in husn ve kubh cihetini gösteremez.

İnsan aklı, bu husûsda tam bir selâhiyyete sâhib değildir. Ancak Cenâb-ı Hakk'ın varlığını ve birliğini bulub tasdîk etmek husûsunda yetkilidir ki bu husûs, bir husündür.

Bunun için aklın husn konusundaki mutlak selâhiyyeti ancak bu kadardır. Bunun dışındaki bütün konularda asıl mutlak hâkim olan zât, yalnız Allâhü Teâlâ'dır. Bu cihetle şer'î hükümleri vaz' eden de ancak O olduğu gibi, onların husn ve kubh cihetini gösterip açıklayan da yalnız O'dur. Aynı zamanda bu şekilde vaz' edilen şer'î hükümleri, Peygamberleri vâsıtası ile kullarına tebliğ etdirip bildiren de ancak O'dur.

Peygamberler ise, Allâhü Teâlâ'dan vahy yolu ile aldıkları şer'î hükümleri, insanlara tebliğ etmeye bir vâsıttadır. Bunun için de *-mecâzî ma'nâda-* Şâri' ve Sâhib-i şerîfat sayılırlar.

Akıl, bu husûslarda bir hâkim değildir. Ancak Şâri'-i mübîn' in vaz' etmiş olduğu şer'î hükümlerin hikmet ve maslahatlarını, eşyanın husn ve kubh cihetlerini bir dereceye kadar anlayıp idrâk edebilir ki bu hâli ile de, şer'î hükümleri anlayıp kavrayabilen bir âlet durumundadır.⁵⁷⁸

⁵⁷⁸ -Bir ilâhî hitâbın eserine, hüküm denilebilmesi için o ilâhî hitâbın, mükellef olan kimselerin fiillerine teallük etmesi lâzımdır. Bunun için mükellefin fiillerine teallük etmeyen bir hitâbın eserine, hüküm denilmez. Çünkü mükellefin fiillerinin dışında kalan konular *-ya'nî Allâhü Teâlâ'nın zâtına, sıfâtına, tenzihâtına ve ef'aline teallük eden ilâhî hitâblar gibi konular-*, i'tikâd konularındandır.

Meselâ, (*اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ*) : Allâh o Allâh'dır ki kendisinden başka hiç bir tanrı yoktur. -O, zâti, ezeli ve ebedi hayat ile- diri ve bâkî'dir. Zâtiyle, kemâliyle kâim'dir).

Şer'î hükümlerin rukünleri (unsurları)

Allâhü Teâlâ'nın, kulları için vaz' edip Peygamberleri vâsıtası ile kullarına tebliğ etdirmiş olduğu şer'î hükümler, usûl imâmılarına göre, -Şer'î deliller gibi- **dört rukün** üzerine binâ' edilmiştir ki bunlar,

a-Huküm (الْحُكْمُ),

b-Hâkim (الْحَاكِمُ),

c-Mahkûmun bih (الْمَحْكُومُ بِهِ),

d-Mahkûmun aleyh (الْمَحْكُومُ عَلَيْهِ),

dir ki bu dört ana rukün, şer'î hükümlerin, kendisinden ayrılmayan birer vasfıdır.

Çünkü hüküm denilince, böyle bir lâfız, -zarûrî olarak- bir hüküm, bir hâkim, bir mahkûmun bih ve bir de bir mahkûmun aleyh ister ve böyle bir hukme, bir hâkimden sâdır olduğu için bir hâkim, bir fiile teallük ettiği için bir mahkûmun bih, bir şey' üzerine vârid olduğu için de bir mahkûmun aleyh isbâtı zarûrî olur.

(Bakara, 255 ve Âl-i İmrân, 2.)
âyet-i kerîmesi, ezeli bir kelâm-i nefsi'dir. Rabbânî bir hitâbdır. Bunun eseri ise, i'tikâdî konulara teallük ettiğinden, hüküm değildir.

H u k ü m

(الْحُكْمُ)

Hukmün ta'rifi

Usûl imâmlarına göre huküm, Cenâb-ı Hakk'ın, mükellef olan kullarının fiillerine **taleb** (*iktizâ'*) veyâ **tahyîr** veyâ **vaz'î** yolu ile teallûk eden bir **hitâbı**'dır.

Bu bakımdan Şâri'-i mübîn olan Allâhü Teâlâ'nın hitâbı, mükellef olan kullarının fiillerine talep, tahyîr veyâ vaz'î yolu ile teallûk eder. İşte bu vecihlerden birisi ile mükellef olan insanların fiillerine teallûk eden ilâhî hitâbın eseri *-veyâ Şâfi'lere göre, ilâhî hitbın bi'z-zât kendisi-*, şer'î bir huküm'dür. Böyle bir hitâbdaki,

a-İlâhî hitâb'dan maksad, Allâhü Teâlâ'nın, kullarına **“Yapın”** veyâ **“Yapmayın”** şeklindeki emirleridir ki böyle bir hitâb, ancak âkil ve bâliğ olan mükellef kimselerdir. Mükellef olmayan kimselere değildir. Bunun için Allâhü Teâlâ'nın *-yapın veyâ yapmayın-* şeklindeki bir hitâbı, zâtına, sıfâtına, ef'âline veyâ âhiret gününe veyâ mükellef olan kimselerin işlerine teallûk eder.

b-Taleb'den maksad, Allâhü Teâlâ'nın, mükellef olan kullarından bir fiilin yapılmasını veyâ terk edilmesini isteyen ilâhî hitâbının eseri *-veyâ bi'z-zât kendisi-* dir.

Meselâ, Şâri'-i mübîn olan Allâhü Teâlâ, *“Şu işi yapınız”* dese, o şey'i yapmak, mükellef olan bir kimse için **“Farz”** olmuş olur. Aynı şekilde *“Şu işi yapmayınız”* dese, o şey'i yapmak, mükellef olan bir kimse için **“Haram”** olmuş olur.

Aynı şekilde (*خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً : Onların mallarından bir sadaka al*)⁵⁷⁹ ve (*أَقِيمُوا الصَّلَاةَ : Namazı kılınız*)⁵⁸⁰ ilâhî hitâbları, bu fiillerin yapılmasını; (*لَا تَعْرَبُوا الرِّبَا : Zinâyaya yakın olmayınız*)⁵⁸¹ ilâhî hitâbı da, böyle bir fiilin yapılmamasını talep eden ilâhî bir hitâbdır ki bunlardan

⁵⁷⁹ -Tevbe Sûresi, âyet 103

⁵⁸⁰ -Bakara Sûresi, âyet 43.

⁵⁸¹ -İsrâ' Sûresi, âyet 32.

birincisi o fiilin **vücûb**'unu (*farz oluşunu*), ikincisi de o fiilin **hurmet**'ini (*haram oluşunu*) ifâde eder.

Kezâ, Şâri'-i mübîn olan Allâhü Teâlâ, “*Şu işi yapmalısınız*” derse, o şey'i yapmak, mükellef olan kimse için “**Mendûb**” olmuş olur. Bu bakımdan “*Ödünç vermek mendûbdur*” sözündeki mendûb lâfzı, şer'î bir hükümdür.

c-Tahyîr'den maksad, Allâhü Teâlâ'nın, mükellef olan kullarının yapacağı ba'zı işlerde muhayyer olduklarını gösteren ilâhî hitâbının eseri *-veyâ bi'z-zât kendisi-* dir.

Meselâ, Şâri'-i mübîn olan Allâhü Teâlâ, “*Şu işi isterseniz yapınız, isterseniz yapmayınız*” derse, böyle bir işde, mükellef olan kullarını muhayyer bırakmış olur. İşte böyle bir hitâb, tahyîr yolu ile (*muhayyerlik yolu ile*) bir hitâb olmuş olur ki böyle bir hitâbın eseri *-veyâ kendisi-* de “**İbâha**” olmuş olur.

Kezâ, فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. (.)
:Cum'a namazı kılınca yer yüzüne dağılın. Allâh'ın fazlından nasîb arayın. Allâh'ı çok zikr edin. Tâ ki umduğunuza kavuşasınız).⁵⁸² ve

(وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا)
İhramdan çıktığınız vakit (isterseniz) avlanın).⁵⁸³

ilâhî hitâbları da, mükellef olan bir kimsenin bu şekildeki fiillerinde muhayyer olduğunu gösterir ki isterse bunları yapar, istemezse yapmaz.

İşte bu şekildeki ilâhî hitâbların eseri *-veyâ bi'z-zât kendisi-* de, muhayyerlik yolu ile bir hitâb olmuş olur ki **ibâha** ifâde eder.

d-Vaz'i'den maksad da, Allâhü Teâlâ'nın, mükellef olan kimselerin fiillerinin sıhhatine *-ya'nî sahîh ve makbûl olması için gerekli olan şartlarına-* teallûk eden ilâhî hitâbı ve haberleridir ki bunların ekseriyetinde bir **rukün**, bir **sebeb**, bir **illet**, bir **şart** veyâ bir **men**' vardır.

Meselâ, namazda kıyâm etmek, bir rukündür. Namazın vakti, bir sebebdir. Hadesden veyâ necâsetden tahâret de, bir şarttır.

⁵⁸² -Cum'a Sûresi, âyet 10.

⁵⁸³ -Mâide Sûresi, âyet 2.

Kezâ, alış-veriş yaparken “**icâb ve kabûl**” de bulunmak da, birer rukündür.

İşte bu rukün, sebep, illet, şart ve men’ gibi şey’ler (*hükümler*), ancak Şâri’-i mübîn’in vaz’ı (*bildirip ortaya koyması*) iledir ki bunların hepsi Kitâb, Sünnet, İcmâu’l-ümme ve Kıyâsü’l-fukahâ’ ile sâbit olur. Bu bakımdan Şâri’-i mübîn’in vaz’ı ile olan bu hükümler, ibâdet ve muâmelelerin sıhhati için gereklidir.

Ser’î hükümlerin nev’îleri

Mükellef olan bir kimsenin fiillerine **taleb, tahyîr** veyâ **vaz’** yolu ile teallûk eden ilâhî hitâbın eseri olan ser’î hükümler,

A-Teklîfî hükümler,

B-Vaz’î hükümler,

ismi altında **iki** kısma ayrılarak incelenirler. Bu bakımdan ser’î hükümler, iki nev’îdirler.

A-Teklîfî hüküm

Allâhü Teâlâ’nın, mükellef bir kimseden bir fiilin talebine veyâ men’ine veyâ tahyîrine teallûk eden ilâhî hitâbının eseridir.

Bu nev’î hükümlerde, Cenâb-ı Hakk’ın hitâbı, yalnız bir şey’e teallû eder. Başka bir şey’e teallûk etmez. Bu bakımdan teklîfî bir hüküm, böyle bir ilâhî hitâbın eseridir.

Meselâ, (وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ) : **Namazı kılınız ve zekâtı veriniz**)⁵⁸⁴ ve (لَا تَقْرَبُوا الزَّكَاةَ) : **Zinâyâ yakın olmayınız**).⁵⁸⁵

ilâhî hitâbları, birer “**Teklîfî hüküm**” dür. Bu bakımdan bu şekildeki ilâhî bir hitâb ile, mükellef olan bir kimseye namazı kılmak, zekâtı vermek farz; zinâyâ yakın olmak da haram olmuş olur ki bunlar, böyle bir hitâbın eseridir.

B-Vaz’î hüküm

Allâhü Teâlâ’nın, bir şey’i başka bir şey’e **sebeb** veyâ **şart** veyâ **mâni’** yapmak sûretiyle mükellefin fiillerine teallûk eden ilâhî hitâbının eseridir.

Mesela,

⁵⁸⁴ -Bakara Sûresi, âyet 43. ve 110.

⁵⁸⁵ -İsrâ’ Sûresi, âyet 32.

a- **Güneşin** (zevâl vaktinden) **aymet-i kayması ânından gecenin kararmasına kadar namaz kıl**)⁵⁸⁶ âyet-i kerîmesindeki (**aymet-i namaz kıl** : **aymet-i namaz kıl**) ilâhî hitâbı, namazın “**vücûb**” unu (**farz olmasını**), (**aymet-i güneşin zevâlden geçme ânı**) da, namazın vücûbu’nun “**sebeb**” ini, ifâde eder.

Bu bakımdan bu âyet-i kerîmede iki hukûm vardır. Bunlardan birisi, “**Namazın vücûbu**” dur ki bu, teklîfi bir hukûmdür. Diğeri de güneşin zevâlden geçme ânının namazın vücûbuna “**Sebeb**” olmasıdır ki bu da, vaz’î bir hukûmdür.

Aynı şekilde (**aymet-i bir kimse** (harb zamânında) **diğeri bir kimseyi öldürecek olursa, maktûlün berâberinde bulunan selebi** (silâh, elbîse ve buna benzer diğeri metâi), **maktûlü öldüren kimsenindir**)⁵⁸⁷ hadîs-i şerîfnde, **seleb**’in mülküne, **katl etmek** işi **sebeb** olmuştur.

b- **Kudreti dâhilinde ona bir yol bulabilenlerin Beyt-i şerîf’i hacc** (ve ziyâret) **etmesi** (farz kılındı ki bu), **Allâh’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır**)⁵⁸⁸ âyet-i kerîmesindeki (**aymet-i kudreti olmak** : **aymet-i kudreti olmak**) ilâhî hitâbı, **haccın vücûbu** (**farz olması**) için, “**şart**” koşulmuştur.

Aynı şekilde (**aymet-i amellerin hükümleri, niyetlere göredir**)⁵⁸⁹ hadîs-i şerîfnde de **niyet**, amellerin şer’an sıhhati için **şart** koşulmuştur.

c- **Şühbe -olduğu zaman- hadd’leri def’ ediniz - tatbîk etmeyiniz-**)⁵⁹⁰ hadîs-i şerîfnde de, **hadd’lerin men’ edilmesi**, şühbenin mevcûd olmasındandır.

Aynı şekilde (**aymet-i bir müslümanı öldüren kâtil için mîras yoktur** -ya’nî mîrasdan mahrûmiyyet vardır-) ⁵⁹¹ hadîs-i

⁵⁸⁶ -İsrâ’ Süresi, âyet 78.

⁵⁸⁷ -Et-Tâcü’l-Câmiu li’l-Usûl fi Ehâdisi’r-Rasûl, s.a.v. C.4.ss.382. Eş-Şeyh Mansûr AliNâsîf.

Bu hadîs-i şerîfdeki “**Katl**” den maksad, İslâmiyyeti yaymak ve korumak için yapılan muhârebe esnâsında, karşıdaki düşmanı, küfründen dolayı öldürmekdir ki böyle bir düşmanın malı ve mülkü, onu öldürene helâl olur.

⁵⁸⁸ -Bakara Süresi, âyet 97.

⁵⁸⁹ -Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1. îmân, 41. ve Müslim, İmâret, 155.

⁵⁹⁰ -Tirmizî, Hudûd, 2. ve İbn-i Mâce, Hudûd, 5.

⁵⁹¹ -Tirmizî, Ferâiz, 17. ve İbn-i Mâce, Ferâiz, 8.

Muhâdarâtü fi Usûli’l-Fikhi alâ Mezâhibi Ehli’s-Sünneti ve’l-İmâmiyye, Cüz’1.ss.22. Bedru’l-Mütevelli Abdü’l-Bâsit.

şerîfinde de, kâtilin mîrasdan men' edilmesi, ölen kimsenin mîrâsına mev'rûs olmasındandır.

İşte bu misallerde görüldüğü gibi, mükellefin fiillerine teallûk eden ve kendisinde bir sebep, bir şart veyâ bir men' bulunan ilâhî hükümler de, birer vaz'î hükümdürler.

Teklîfî hüküm ile vaz'î hüküm arasındaki fark

Teklîfî hükümler ile vaz'î hükümler arasında başlıca **iki** fark vardır.

1-Teklîfî bir hüküm ile, mükellef olan bir kimseden bir fiilin talebi veyâ men' i veyâ tahyîri istenilir ve böyle bir hüküm ile bir hâkime, bir mahkûmun bihe ve bir de bir mahkûmun aleyhe ihtiyaç duyulur.

Vaz'î hükümlerde ise böyle bir özellik yoktur. Onlar, ancak bir hukmün sebebini veyâ şartını veyâ nehyini (*mâni'lerini, engellerini*) bildirirler.

2-Teklîfî hükümlerde, istitâatin (*insan kuvvet ve kudretinin*) üstünde bir hüküm yoktur. Bu bakımdan teklîfî hükümlerin hepsini, her mükellef insan -*şartları dâhilinde*- eksiksiz ve noksansız olarak hakkıyla yerine getirebilir. Sudan bahâneler, bir ma'zeret teşkîl etmez.

(لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا) : **Allâh, hiç bir kimseye, gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez** -teklîf etmez-) ⁵⁹² âyet-i kerîmesi,

(لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا) : **Allâh, hiç bir nefse, ona verdiğinden başkasını yüklemez** -teklîf etmez-) ⁵⁹³ âyet-i kerîmesi,

(رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ) : **Ey Rabb'imiz, tâkat getiremeyeceğimiz şey'leri bize yükleme**) ⁵⁹⁴ âyet-i kerîmesi,

bunun ap-açık bir delilidir.

Vaz'î hükümlerde ise, böyle bir husûs yoktur. Onlar, sâdece şer'î hükümlerin sebeplerini veyâ şartlarını veyâ nehyini (*mâni'lerini, engellerini*) bildirirler.

Teklîfî hükümlerin kısımları

Mükellef olan bir kimsenin fiillerine teallûk eden ilâhî hitâbların eseri olan teklîfî hükümler, **iki** kısma ayrılır:

⁵⁹² -Bakara Sûresi, âyet 286.

⁵⁹³ -Talâk Sûresi, âyet 7.

⁵⁹⁴ -Bakara Sûresi, âyet 286.

1-Mükellefin fiillerinin eseri olup sıfatı olmayan teklîfî hükümler.

Bunlar, bey', hibe ve tevârus gibi şey'ler netîcesinde meydana gelen mülkiyet gibi, şey'lerdir.

Meselâ, bey' (*alış-veriş*), mükellef bir kimsenin fiillerinden olan bir şey'dir. Bu fiilin eseri ise, o şey'i satan kimsenin semene (*o şey'in bedeline*), alan kimsenin de satılan şey'e mâlik olmasıdır. Böyle bir mülkiyet, aynı zamanda Şâri-i mübîn'in hitâbının bir eseridir.

2-Mükellefin fiillerinin sıfatı olup eseri olmayan teklîfî hükümler.

Bunlar da vücûb ve emsâli olan *-ya'nî farz, vâcib, sünnet, mendûb, haram, mekrûh ve mübâh* gibi- şey'lerdir.

Meselâ, farz bir namazda, namaz, mükellef olan bir kimsenin yapacağı bir fiildir. Farzıyyet ise, bu fiilin bir sıfatıdır. Aynı şekilde bunun emsâli olan vâcib, sünnet, mendûb, haram, mekrûh ve mübâh gibi hükümler de, mükellef olan bir kimsenin yapacağı fiillerin birer sıfatıdır.

*

* *

Mükellefin fiillerinin sıfatı olup eseri olmayan teklîfî hükümler de, ayrıca **iki** kısma ayrılırlar:

1-Dünyevî maksadlar.

Mükellef olan bir kimsenin dünyevî maksadlar için olan fiillerinin sıfatıdır ki bu da **iki** kısma ayrılır:

A-İbâdetlerde dünyevî maksadlar.

Emr olduğumuz ibâdetleri, emr oldukları şekilde aynen yerine getirerek bunların zimmetinden kurtulmaktır.

B-Muâmelâtda dünyevî maksadlar.

Mükellef olan bir kimsenin akidlerine, fesihlerine dâir olan şer'î maksadlardır.

Meselâ, nikahdan maksad mülk-i mut'aya mâlik olmak, icâreden maksad da mülk-i menfeate sâhib olmaktır.

Bu bakımdan mükellefin fiilleri veyâ akidleri, *-muâmelâtda dünyevî maksadlar bakımından-* **dört** türdür:

a-Sihhat i'tibâriyle **sahîh, fâsid** veyâ **bâtıl** olur.

Sahîh:

Şartlarını, rukünlerini ve vasıflarını tam olarak kendisinde bulunduran her hangi bir fiildir. Bu hâllerin hepsini tam olarak kendisinde bulundurma hâline de “**Sihhat**” denir.

Meselâ, mükellef bir kimse, kendi malını, usûlüne ve şartlarına uygun bir şekilde bir başkasına satsa, o da alsa, böyle bir fiil, sahîh bir bey’ muâmelesi olmuş olur. Bu şekilde şartlarını, rukünlerini ve vasıflarını kendisinde bulunduran bir akde de “**Akd-i sahîh**” denir.

Fâsid:

Aslında meşrû’ olduğu hâlde *-meşrû’ olmayan bir şey’e mukâraneti sebebiyle-* meşrû’ olmakdan çıkan bir fiildir. Böyle bir şey’, aslen câizdir. Fakat vasfen câiz değildir.

Meselâ, meçhûl bir şey’i satmak gibi ki burada o şey’i satmak aslen câizdir. Fakat meçhûl olduğu için *-bu sıfat bakımından-* câiz değildir. Çünkü Şâri’in hitâbına aykırıdır.

Bâtıl:

Şartlarını, rukünlerini ve sıfatlarını tamâmen veyâ kısmen kendisinde bulundurmeyen her hangi bir fiildir ki böyle bir fiil, hem aslen, hem de vasfen câiz ve meşrû’ olmaz.

Meselâ, mümeyyiz olmayan bir çocuğun, her hangi bir şey’i, bir başkasına hibe etmesi gibi ki böyle bir hibe, bâtıldır.

b-În’ikad i’tibâriyle mün’akid veyâ gayr-i mün’akid olur.

Mün’akid:

Şer’î bir muâmelenin yapılmasında, îcâb ve kabûl ile, meşrû’ bir şekilde *-bütûn şartlarına uygun olarak-* netîcelenmesidir ki buna “**Akid**” de denir. Nikâh, hibe, vasiyyet ve bey’ muâmeleleri gibi.⁵⁹⁵

Böyle bir muâmelenin yapılmasında îcâb ve kabûlün bulunması şarttır. Çünkü bu husûs, Şâri’in hitâbının sıfatıdır. Meselâ, nikâh muâmelesi, iki tarafın îcâb ve kabûlü ile mün’akid olan dünyevî bir maksaddır ki mükellef olan bir kimsenin fiillerindedir.

⁵⁹⁵ -**îcâb**, bir akdi yapmak için ilk önce söylenilen sözdür.

Kabûl, tasarrufu yapmak için daha sonra söylenilen sözdür.

Meselâ, bir mal sâhibi, bir kimseye “*Bu malımı, sana şu kadar liraya satdım*” dese, böyle bir söz, **îcâb** olur ki müşterinin onu almasına bir selâhiyyet vermektedir. Müşterinin de “*Ben de onu aldım veyâ kabûl etdim*” demesi ise, bir **kabûl** olur.

Gayr-i mün'akid:

Şer'î bir muâmelenin meşrû' olmayan bir şekilde -*şartlarını ve rukünlerini terk ederek*- netîcelenmesidir. Buna "**Bâtıl**" da denir ki böyle bir akid, Şâri'in emrine uygun değildir.

Meselâ, akid yapan iki taraftan birisi mecnûn olsa, bunların yapmış oldukları akid, bâtil olup gayr-i mün'akid bir akid olur.

c-Nefâz i'tibâriyle **nâfiz** veyâ **gayr-i nâfiz** olur.

Nâfiz.

Üzerine eser ve netîce terettüb eden ve başkasının hakkı teallûk etmeyen bir akiddir. Bütün şartlarını ve rukünlerini kendisinde bulunduran böyle bir akid, nâfiz bir akid olur.

Böyle bir akid, kendisinde hıyar hakkı (*muhayyerlik hakkı*) bulunup bulunmamak i'tibâriyle de "**Lâzım**" ve "**Gayr-i lâzım**" kısımlarına ayrılır.

Gayr-i nâfiz.

Üzerine eser ve netîce terettüb etmeyen ve başkasının hakkı teallûk eden bir akiddir ki buna "**Mevkûf**" da denir.

Fuzûlînin bey'i gibi ki böyle nâfiz olmayan bir bey' muâmelesi, fâsîd olmayıp sahîhdir. Fakat nâfiz hükmünde değildir.⁵⁹⁶

d-Lüzum i'tibâriyle **lâzım** ve **gayr-i lâzım** olur.

Lâzım.

Üzerine terettüb eden eser ve netîcenin -*ya'nî hükmün*- ref'i mümkün olmayan ve hıyâratdan (*muhayyerlikden*) hâlî bulunan nâfiz bir akiddir ki buna "**Tamâm**" da denir.

Meselâ, bir kimse, bir malını, -*muhayyer olmamak kaydı ile*- başka bir kimseye -*şartlarına uygun olarak meşrû' bir şekilde*- satsa, böyle bir muâmele, lâzım bir akid olur. Artık bunu bozmaya yetkili olamaz.

Gayr-i lâzım.

Üzerine terettüb eden eser ve netîcenin -*ya'nî hükmün*- ref'i mümkün olan ve kendisinde hıyâratdan birisi bulunan bir akiddir.

⁵⁹⁶ -**Fuzûlî**: Şer'an me'zûn olmadığı hâlde başka birisi hakkında tasarruf eden kimse, yersiz ve lüzumsuz bir davranışta bulunan kimse

Böyle bir muâmele de, lâzım bir akid gibi nâfız bir akid olur. Fakat bunda, yapılan akdi, muhayyer olan taraf fesh edebilir.

2-Uhrevî maksadlar.

Mükellef olan bir kimsenin uhrevî maksadlar için olan fiillerinin sıfatıdır ki bu da, “**Azîmet**” ve “**Ruhsat**” ismi altında, **iki** kısma ayrılarak incelenir.

A-Azîmet (الْعَزِيمَةُ)

Kulların özürlerine i'tibâr olunmaksızın ibtidâen ve re'sen meşrû' kılınan şey'ler -ya'nî aslî hukümler- dir.

Meselâ, sefer hâlinde Ramazân-ı şerîf orucunun tutulması gibi. Çünkü Ramazân ayında oruç tutmak, her mükellef üzerine ibtidâen ve re'sen vâcib olan (*farz kılınan*) bir ibâdetdir ki bu vücûb, aslî bir hükümdür. Fakat böyle bir ibâdete, hastalık ve yolculuk gibi ba'zı hâllerde -*daha sonra kazâ etmek şartı ile*- ruhsat verilmiştir. Mükellef olan kimse de, isterse bu ruhsatdan istifâde ederek Ramazân ayı orucunu -*daha sonra kazâ etmek üzere*- hastalık ve sefer hâlinde tutmayabilir. İsterse vaktinde tutup kazâya bırakmaz.

İşte mükellef olan bir kimsenin kendisine vâcib olan bir ibâdeti -ya'nî aslî bir hukmü-, ruhsat hâlinde istifâde etmeyerek zamânında edâ' etmesi hâline “**Azîmet**” denir ki ruhsat hâlinde daha efdâldir.

Azimetin kısımları

Cumhûru'l-ulemâ'ya göre, teklîfî hükümlerin bu azîmet kısmı, **beş** kısma ayrılır:

a-îcâb (الْأِجَابُ)

b-Nedb (النَّدْبُ)

c-Tahrîm (التَّحْرِيمُ)

d-Kerâhet (الْكَرَاهَةُ)

e-İbâha (الْإِبَاهَةُ)

a-îcâb

Bir mükellefden bir fiilin yapılması kat'î olarak istenirse o hukme “**îcâb**” denir ki bunun eseri “**Vücûb**” dur. Böyle bir şey'i yapmak, mükellef için **vâcib** (*farz*) olur.

b-Nedb

Bir mükellefden bir fiilin yapılması kat'î olarak istenmezse o hukme “**Nedb**” denir ki bunun eseri “**Nedb**” dir. Böyle bir şey'i yapmak, mükellef için **mendûb** olur.

c-Tahrîm

Bir mükellefden bir fiilin terki kat'î olarak istenirse o hukme “**Tahrîm**” denir ki bunun eseri “**Hurmet**” dir. Böyle bir şey'i yapmak, mükellef için **haram** olur.

d-Kerâhet

Bir mükellefden bir fiilin terki kat'î olarak istenmezse, o hukme “**Kerâhet**” denir ki bunun eseri “**Kerâhet**” dir. Böyle bir şey'i yapmak, mükellef için **mekrûh** olur. (Böyle bir hüküm harama yakın olursa “**Tahrîmen mekrûh**”, helâle yakın olursa ona da “**Tenzîhen mekrûh**” denir).

e-İbâha

Bir mükellef, bir fiilin yapılmasında veyâ terk edilmesinde muhayyer bırakılırsa o hukme de “**İbâha**” denir ki bunun eseri de “**İbâha**” dır. Böyle bir şey'i yapıp yapmamak da, mükellef için **mübâh** olmuş olur.

* * *

Hanefî imâmlarına göre de, teklîfî hükümlerin bu azîmet kısmı, yedi kısma ayrılır:

a-Farz (الْفَرَضُ).

b-Vâcib (الْوَاجِبُ).

Bu ikisi, birinci kısımda **îcâb** olarak geçmiştir.

c-Sünnet (السُّنَّةُ).

d-Mendûb (الْمَنْدُوبُ).

Bu ikisi, birinci kısımda **nedb** olarak geçmiştir.

e-Haram (الْحَرَامُ).

f-Mekrûh (الْمَكْرُوهُ).

g-Mübâh (الْمُبَاحُ).

a-Farz

Şâri'-i mübîn tarafından, yapılması kat'î bir delîl ile istenilen ve terk edilmesi yasak olan teklîfî hükümlerdir ki **Farzı ayın** ve **Farz-ı kifâye** kısımlarına ayrılır.

Bu şekilde sâbit olan hükümlerin delîllerinin hem sübûtu, hem de ma'nâya delâleti kat'îdir ki bu delîller, Kur'ân-ı Kerîm, Mütevâtir Sünnet ve Sarih İcmâ' dır.

Bu bakımdan farzın hükmü, ilmen (*ya'ni i'tikâden*) ve amelen farzdır. Yapan, büyük sevâb kazanır. Özürsüz olarak terk eden, günahkâr olup azâba müstehik olur. İnkâr eden ise, dinden çıkıp kâfir olur.

Farz-ı ayın

Yapılması, her mükellef için ayrı ayrı farz olan ve bir kısım Müslümân'ların yapması ile diğerlerinden sâkit olmayan teklîfî hükümlerdir. Beş vakit namaz kılmak, cum'a namazı kılmak, Ramazân orucu tutmak, kudreti olanların hacc etmesi ve zekât vermesi, içki içmekten ve kumar oynamaktan kaçınmak, ahde ve akde vefâ' etmek ve emâneti ehline vermek gibi.

Farz-ı kifâye

Mükellef olan kimselerden bir kısmının yapması ile diğerlerinden farziyeti sâkit olan teklîfî hükümlerdir. Bunun için Farz-ı kifâyeyi yapanlar sevâb kazanırlar. Yapmayanlara ise bir şey' lâzım gelmez. Fakat hiç bir kimse yapmazsa, bunu terk edip yapmayanların hepsi de, günahkâr olup âsim olurlar. Çünkü Şâri'-i mübîn'in bu husûsdaki hitâbı, bütün mükelleflerdir. Cenâze namazı kılmak, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerde bulunmak, insanlara dünyevî ve uhrevî bakımdan muhtâç oldukları şey'lerin ta'lîmini (*eğitim ve öğretimini*) yapmak, san'at öğretmek, mescid yapmak ve buna benzer şifâlı yerler binâ' etmek, iftâ' ve kazâ'da bulunmak gibi.

b-Vâcib

Şâri'-i mübîn tarafından, yapılması istenilen, terk edilmesi istenilmeyen ve zannî bir delîl ile sâbit olan teklîfî hükümlerdir.

Bu şekilde sâbit olan teklîfî hükümlerin, ba'zan sübûtu zannî olur. Âhad bir haber gibi. Ba'zan da delâleti zannî olur. Sükûtî İcmâ', Kıyâsü'l-fukahâ' ve Kitâb'ın ba'zı nass'ları gibi.

Vitir namazı kılmak, Bayram namazı kılmak, namazda Fâtiha okumak, başın dörtde birini mesh etmek, kurban kesmek, yakın akrabâlardan muhtâç olanlara yardımda bulunmak gibi.⁵⁹⁷

Vâcibin hukmü, i'tikâden farz değil ise de amelen farzdır. Bunun için vâcibi inkâr eden bir kimse, i'tikâd yönünden kâfir olmazsa da âsim olup ma'siyetde kalır ki bundan şiddetle sakınmak lâzımdır. Amel yönünden ise, farz gibidir. Yapan büyük sevâb kazanır. Özürsüz terk eden, günahkâr olup azâba müstehik olur.

Vâcib lâfzının ifâde ettiği ma'nâlar

Vâcib ta'bîri, farzdan daha eamm olduğundan türlü ma'nâlarda kullanılır ki bunların en mühimleri **beş** tâne olup şunlardır:

1-Vâcib, farz ma'nâsında kullanılır.

Bu ma'nâda kullanılan vâcib, *-farz bahsinde de geçtiği gibi-* Farz-1 ayın (*aynî vâcib veyâ şahsî vâcib*) ve Farz-1 kifâye (*kifâî vâcib*) diye iki kısma ayrılır ki bunların îzâhı yukarıda geçti.

2-Vâcib, memûrun bihlerin edâ'sının vakti i'tibâriyle **Mukayyed vâcib** ve **Mutlak vâcib** ma'nâlarında kullanılır.

Mukayyed vâcib

Şâri'-i mübîn, bu şekildeki me'mûrun bihlerin (*vâciblerin*) edâ'sı için belli bir vakit ta'yîn etmiştir. Bunun için böyle bir me'mûrun bihi, o vakitten önce edâ' etmek vâcib değildir. Eğer edâ' edilirse îadesi lâzım gelir. Ta'yîn edilen vakit içinde edâ' etmeyerek özürsüz olarak terk eden bir kimse ise, günahkâr olup âsim olur. Böyle bir me'mûrun bih, ta'yîn edilen bu vakit içinde edâ' edilmezse kazâ'ya kalır. Çünkü edâ' sıfatını kayb edip kazâ' sıfatını kazanmış olur. Beş vakit namaz ve Ramazân ayı orucu gibi.

Meselâ, mükellef olan bir kimse, günde beş vakit namaz kılmakla me'mûrdur. Bu namazların her birinin ise muayyen bir vakti vardır ve belli bir vakit ile mukayyedir. Bunun için her namaz, kendisine mahsûs olan o vakit içinde kılınmalıdır. Eğer bu vakit içinde kılınmazsa, edâ' sıfatını kayb edip kazâ' sıfatını kazanır. Vakit çıkdıktan sonra müsâid bir zamanda kazâ' edilerek zimmetten kurtulunur.

⁵⁹⁷ -Meselâ, vitir namazının sübûtu, Ebû Dâvûd ve Neseî'deki (*أبو تر حنَّ على كلِّ مسلمٍ*) *Vitir, her müslim üzerine hakk'dır*) hadîs-i şerîfi ile sâbit olmuştur ki bu hadîs-i şerîf, Ebû Eyyûbe'l-Ensârî *radıye 'llâhü anh'*ın Hazreti Muhammed *aleyhi 's-selâm'* dan rivâyet ettiği Âhad bir haberdir

Bu bakımdan bu şekildeki namazlar veyâ me'mûrun bihler, *-belli bir vakit ile mukayyed olduklarından-* edâ'sının vakti i'tibârıyla Mukayyed vâcib' lerdir.

Bunların edâ' edilecekleri vakitler ise, **-Zarf, Mi'yâr ve Müşkil** olmak üzere- üç kısımır:

Zarf (الظَّرْفُ)

Böyle vakitlere (المَوْسِعُ : **Müvessa'**) vakitler de denir ki kendisinde edâ' olunacak bir me'mûrun bihe ziyâdesi ile kâfîdir. Bu bakımdan kendisinde aynı cinsden başka ibâdetler de yapılabilir. Namaz vakitleri gibi.

Meselâ, öğle namazı vaktinde öğle namazı kılınır, yine vaktin büyük bir kısmı kalır. Kalan vakitte de, başka namazlar kılınabilir. Çünkü böyle vakitler, kendisinde edâ' olunacak ibâdetler için Mi'yâr bir vakit değildir. Bu bakımdan yalnız kendilerinde edâ' olunacak ibâdetlere mahsûs bir vakit olmayıp aynı cinsden başka ibâdetler de yapılabilir.

Böyle vakitlerin **hukmü** ise, kendilerinde edâ' olunacak ibâdetlere ayrı ayrı niyet etmek ve onları niyetde ta'yîn ederek birbirinden ayırmaktır ki mutlaka lâzımdır.

Böyle vakitler, kendilerinde edâ' edilecek ibâdetlerin, vâcib olmasının (*nefs-i vücûbunun*) da sebebidir. Bu bakımdan böyle vakitlerin tamâmı, o vakitte edâ' olunacak bir ibâdetin *-meselâ namazın-*, zarf 'ıdır.

Aynı zamanda böyle bir vaktin ilk cüz'ü, kendisinde edâ' olunacak ibâdetin *-meselâ namazın-* farz olmasının da sebebidir. Bu sebep tekrerrür ettiği için, sebep olduğu ibâdet de tekrerrür eder.

Mi'yâr (المِيعَاةُ)

Böyle vakitlere (المَضِيْقُ : **Mazîk**) vakitler de denir ki kendisinde edâ' olunacak bir me'mûrun bihin edâ'sına ancak kâfî gelir. Bunun için kendisi, o me'mûrun bihden başka bir ibâdetin yapılmasına müsâid değildir. Ramazân ayı orucunun vakti gibi ki her Ramazân ayı gününde ancak bir Ramazân ayı orucu tutulabilir. Fazla veyâ başka bir oruç tutulamaz.

Böyle vakitlerin **hukmü** ise, kendilerinde edâ' olunacak ibâdetleri edâ' ederken, niyetde ta'yîn etmeye lüzum yoktur. Mutlak olarak

oruca niyet etmek kâfidir. “*Ramazân ayı orucuna niyet etdim*” diye ta’yîn etmeye gerek yoktur. Çünkü o gün, başka bir oruç tutmaya müsâid değildir. Başka bir oruca -*meselâ, nâfile bir oruca*- niyet edilse bile, yine farz olan Ramazân ayı orucu tutulmuş olur. Çünkü vaktin Mi’yâr olması, bunu îcâb etdirir.

Ramazân ayı ise, her mükellefe farz olan Ramazân ayı orucunun sebebidir. Sebeb tekerrür ettiği için de, bu vaktin sebep olduğu Ramazân ayı orucu da tekerrür eder.

Müşkil (الْمُشْكِل)

Böyle vakitlere (شَيْهٍ بِحِمَا : **Şebih bihimâ**) vakitler de denir ki bir bakımdan Zarf vakitlere, bir bakımdan da Mi’yâr vakitlere benzer. Hacc vakti gibi. Çünkü bir sene, yalnız bir hacc ibâdetinin yapılmasına müsâid olduğu için Mi’yâr vakitlere benzer. Fakat bir senenin ba’zı aylarında hacc menâsiki yapıp diğer aylarında yapılmaması bakımından da Zarf vakitlere benzer. Bu bakımdan hacc vakti, şüheli bir vakittir.

Böyle vakitlerin **hukmü** ise, kendilerinde edâ’ olunacak ibâdetler, ömrün her hangi bir senesinde yapılabileceği gibi, ilk iktidâr senesinde de yapılabilir. Fakat edâ’ edilmeden vefât edilirse, âsim olunur. Bunun için ilk fırsatta edâ’ etmek efdâldir.

Böyle bir vakit, haccın şartıdır. Beytü’llâh ise, haccın sebebidir. Sebeb tekerrür etmediği için, hacc fârizası da tekerrür etmez.⁵⁹⁸

Mutlak vâcib

Şâri’-i mübîn, bu şekildeki me’ûrun bihlerin (*vâciblerin*) edâ’sı için belli bir vakit ta’yîn etmemiştir. Bunun için böyle bir me’ûrun bih, ömrün her hangi bir zamânında edâ’ edilebilir. Çünkü hakkında, belli bir vakit ta’yîn edilmemiştir. Bunun için de o vaktin -*ya’nî vâcib oluş vaktinin*- geçmesi ile o vakit içinde yapılacak olan bir me’ûrun bih, edâ’ sıfatını kayb etmiş olmaz. İstenildiği zaman edâ’ edilebilir. Fakat böyle bir me’ûrun bihi edâ’ etmeden vefât eden bir kimse,

⁵⁹⁸ -Hacc, İmâm Muhammede göre, müvessean farzdır, ya’nî ömrün her hangi bir senesinde yapılabilir. Mutlakâ ilk iktidâr senesinde yapılması gerekmez. Fakat ilk iktidâr senesinde hacc etmeyen bir kimse, daha sonra vefât ederse veya hacc yapma imkânları elinden çıkarsa, âsim olur.

İmâm Ebû Yûsuf ‘a göre ise hacc, mi’yâren farzdır, ya’nî ilk iktidâr senesinde edâ’sı vâcib olur. Fakat sonraki senelerden birinde edâ’ ederse, yine edâ’ olur ve aynı sevâbı alır. Mes’ûl olmaz.

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.51.Ömer Nasûhi Bilmen.

âsim olup günahkâr olur. Bunun için bu şekilde edâ'sı vâcib olan bir me'mûrun bihi, edâ'sı vâcib olur olmaz edâ' etmek efdâldir. Yemîn keffâreti, katl keffârî ve zekât vermek gibi.

Meselâ, kendisine zekât vermek farz olan bir mükellefin, zekâtını, hemen o sene sonunda vermesi edâ' olabileceği gibi, bir müddet sonra vermesi de yine edâ' olur. Kazâ' sayılmaz. Fakat *-ölüm hâli gibi-* bir sebeble edâ' etmek ihtimâlinin ortadan kalkmaması ve âsim olunmaması için tedbîrli davranarak hemen o sene sonunda edâ' etmesi efdâl ve mendûbdur. Fakat vâcib değildir.

Bu bakımdan zekât gibi ibâdetler veyâ me'mûrun bihler, *-belli bir vakit ile mukayyed olmadıklarından-* edâ'sının vakti i'tibâriyle Mutlak vâcib' lerdir.

Şebih bihimâ vâcib

Bu şekilde şebih bihimâ olan vâcibler (*me'mûrun bihler*) bir bakımdan edâ'sının vakti i'tibâriyle Mukayyed vâcib'lere, bir bakımdan da edâ'sının vakti i'tibâriyle Mutlak vâcib' lere benzer. Hacc fârizasını edâ' etmek gibi.

Meselâ, kendisine hacc farz olan bir mükellef, isterse hacc kendisine farz olur olmaz o sene haccını edâ' eder. İsterse ömrünün her hangi bir senesinde edâ' eder.

Bu bakımdan hacc ibâdeti, *-ömrün her hangi bir senesinde yapılabilmesi bakımından-* Edâ'sının vakti itibâriyle **Mutlak vâcib** olur. Fakat *-bir senenin muayyen bir vaktinde, ya'nî Zü'l-hicce ayının belli bir gününde, yapılması bakımından da-* edâ'sının vakti i'tibâriyle **Mukayyed vâcib** olur.

3-Vâcib, istenilen şey'in miktârına *-ya'nî tahdîd edilip edimedığıne göre-* **Muhadded vâcib** ve **Gayr-i muhadded** vâcib ma'nâlarında kullanılır.

Muhadded vâcib

İstenilen şey'in belli olan miktarları, Şâri-i mübîn tarafından ta'yîn edilen me'mûrun bihler (*vâcibler*) dir ki mükellef olan bir kimse, böyle bir me'mûrun bihin aynını *-ya'nî Şâri'-i mübîn tarafından ta'yîn edilen miktârını-* edâ' etmedikçe, zimmetden kurtulamaz. Farz ve vâcib namazlar, oruç, zekât ve hacc gibi.

Gayr-i muhadded vâcib

İstenilen şey'in miktârı, Şâri'-i mübîn tarafından ta'yîn edilmeyen me'mûrun bihlerdir ki bunların yapılması, mükellef olan bir kimseden,

tahdîd edilmeksizin istenilir. Allâh yolunda ittifâk ve cihâd etmek, birr ve takvâ üzerinde yardımlaşmak, açları doyurmak gibi.

4-Vâcib, yapılması istenilen şey'in ta'yîn edilip edilmediğine göre, **Muayyen vâcib** ve **Muhayyer vâcib** ma'nâlarında kullanılır.

Muayyen vâcib

Şâri'-i mübîn'in, yapılmasını, *-ta'yîn ettiği şekilde-* istediği me'mûrun bihler (*vâcibler*) dir. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacc etmek, satın alınan bir şey'in bedelini ödemek gibi ki bunlar, nasıl yapılmaları istenmiş ise o şekilde yapılırlar. Başka bir şekilde yapılmaları câiz olmaz.

Mükellef olan bir kimse de, bu şekildeki me'mûrun bihleri, ta'yîn edildikleri şekilde edâ' etmedikçe, zimmetinden kurtulamaz. Aksi takdirde sorumlu olup borçlu gider.

Muhayyer vâcib

Şâri'-i mübîn'in, yapılmasını, *-ta'yîn ettiği şekillerden birisi ile-* istediği me'mûrun bihlerdir. Oruç keffâreti, zihâr keffâreti, katl keffâreti ve yemîn keffâreti gibi.

Meselâ, yemîn keffâretinde, mükellef olan bir kimseden, muktedir ise bir köle veyâ câriye âzâd etmesi, buna muktedir değil ise on fakîri akşamlı sabahlı doyurması veyâ on fakîri orta hâlde giydirmesi, bu üç şey'den birisine muktedir değil ise o zaman da üç gün muttasıl oruç tutması istenilir.

İşte Şâri'-i mübîn, yemîn keffâreti hakkında bu dört husûsu ta'yîn etmiş ve mükellef olan kimsenin iktidârına göre bunlardan birisini yapmasını isteyerek kolaylık göstermiştir.

5-Vâcib, bir de istenilen şey'in aslî veyâ tâbi' olduğuna göre, **Aslî vâcib** ve **Tebî' vâcib** ma'nâlarında kullanılır.

Aslî vâcib

Aslında vâcib olduğu anlaşılan me'mûrun bihler (*vâcibler*) dir. Namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacc yapmak gibi.

Tebî' vâcib

Başka bir vâcibe tâbi' olduğu anlaşılan me'mûrun bihler (*vâcibler*) dir. Namaz kılmak için tahâretin vâcib olması, hacc yapmak için ihrâmın vâcib olması gibi.

c-Sünnet

Dinde, farz olduğu veyâ vâcib olduğu hakkında kat'î veyâ zannî bir delîl bulunmayan, fakat yapılıp ta'kîb edilen (*tarikât-i meslûke olan*) bir fiildir. Ya'nî Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* veyâ Ashâb-ı Kirâm tarafından yapılıp ta'kîb edilen yol ve gidişdir.

Bunun için buradaki **sünnet ta'biri**, hem Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın sünnetinden, hem de ulemâ'nın sünnetinden daha eamm'dır. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, bu husûsda, şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّتِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهَدِّدِينَ مِنَ بَعْدِي

“Benim sünnetime ve benden sonra mazhar-ı hidâyet olmuş Hulefâ'-i Râşidîn'in -Râşid halîfelerinin- sünnetlerine yapışınız”.⁵⁹⁹

اِقْتَدُوا بِاللَّذِينَ مِنْ بَعْدِي أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ

“Benden sonra geleceklere, Ebû bekr ile Ömer'e iktidâ' ediniz”.⁶⁰⁰

Şâfiî'lere göre sünnet, yalnız Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* tarafından yapılıp ta'kîb edilen yol ve gidiştir. Bu bakımdan terâvih namazı, Hanefî'lere göre müekked bir sünnettir. Fakat Şâfiî'lere göre müekked bir sünnet değildir.

Bu esâsları ihtivâ eden sünnet, **Sünnetü'l-hüdâ** ve **Sünnetü'z-zevâid** adı ile **iki** kısma ayrılır:

Sünnetü'l-hüdâ

İbâdet maksâdı ile devamlı olarak yapılan şey'lerdir ki dîni tamamlayıp kemâle erdendir. Bunun için bu şekildeki me'mûrun bihleri terk edenler, levme müstehık olur. Cemâat ile namaz kılmak, ezan ve ikâmet gibi.

Sünnetü'z-zevâid

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın, âdet üzere devamlı olarak yaptıkları şey'lerdir ki bunlar, O'nun kendisine mahsûs âdet ve hareketleridir. Bunun için bu şekildeki şey'leri terk edenler, levme müstehık olmazlar. Yemek, içmek, yatmak, uyumak, giyinmek gibi.

⁵⁹⁹ -Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i sarîh Tercemesi, C.1.ss.60. Ahmed Naim. Ve C.4.ss.83 ve 92.Kâmil Miras.

⁶⁰⁰ -Tirmizî, Menâkıb, 16. 37. İbn-i Mâce, Mukaddime, 11. Ahmed ibn-i Hanbel, 5. 382. 385.

d-Nedb

Dinde, farzıyyet veyâ vücûbu hakkında kat'î veyâ zannî bir delîl bulunmayan ve tarîkat-i meslûke olmayan, fakat yapılması istenilen (*râcih olan*) ve terki hakkında bir men' bulunmayan fiillerdir ki buna "**Mendûb**" veyâ "**Müstehâb**" da denir. Aklî hükümlere göre ihsânda bulunmak, şer'î hükümlere göre nâfile namaz kılmak, tatavvuan sadaka vermek gibi.

Mendûb veyâ müstehâbları yapanlar, sevâb kazanırlar. Yapmayanlar, âsim olmazlar ise de itâba ma'rûz kalırlar ve belki rusvaylığa müstehik olurlar.

Yapılması mendûb olan, fakat terki hakkında bir men' bulunmayan bu fiiller, **Müekked mendûb**, **Gayr-i müekked mendûb** ve **Edeb** diye üç kısma ayrılır.

Müekked mendûb

Bu şekildeki me'mûrun bihleri yapanlar sevâba, terk edenler itâba müstehik olurlar. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, bunları hiç bir zaman terk etmemişdir. Bunlara "**Müekked sünnet**" veyâ "**Sünnetü'l-hüdâ**" da denir. Sabah namazından önce iki, öğle namazından önce dört, öğle, akşam ve yatsı namazlarından sonra iki rek'at namaz kılmak, ezan, ikâmet ve beş vakit namazda cemâat gibi.

Gayr-i müekked mendûb

Bu şekildeki me'mûrun bihler de, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın ibâdet maksâdı ile ba'zan yapıp ba'zan terk ettiği fiillerdir ki bunlara "**Nâfile sünnet**" veyâ "**Sünnetü'z-zevâid**" da denir. Bunları yapanlar sevâb kazanırlar ve Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın şefâatlerine nâil olurlar. Terk edenlere bir şey' lâzım gelmezse de belki rusvaylığa müstehik olurlar. İkinci ve yatsı namazlarından önce dörder rek'at namaz kılmak, tatavvu' namazı kılmak, pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmak gibi.

Edeb

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın, yemek, içmek, uyumak, giyinmek, oturmak, kalkmak gibi bir takım davranışlarıdır ki bunlara "**Müsthâb**" ve "**Fazîlet**" da denir

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın bu şekildeki davranışlarına uymak ve onları yapmak, iyi ve güzeldir. Yapılması, O'nun şefâatini

kazanmaya bir vesiledir. Yapılmaması hâlinde ise bir şey lâzım gelmez.⁶⁰¹

e-Haram

Şâri'-i mübîn tarafından, yapılmaması kat'î delil ile istenilen ve yapılması men' ve nehy edilen teklîfî hükümlerdir. Bu şekilde sâbit olan hükümlerin delillerinin hem sübûtu, hem de ma'nâya delâleti kat'îdir ki bu deliller, Kur'ân-ı Kerîm, Mütevâtir Sünnet ve Sarfih İcmâ'dır.⁶⁰²

Bu bakımdan haramın hukmü, ilmen *-ya'nî i'tikâden-* ve amelen farz'dır. Terk edip yapmayanlar büyük sevâb kazanır. Yapanlar ise, günahkâr olup azâba müstehik olur. İnkâr eden ise, dînden çıkıp kâfir olur. Hırsızlık etmek, içki içmek, kumar oynamak, zinâ yapmak, insan öldürmek, fesâd çıkarmak, anaya babaya karşı gelmek gibi.

Yapılması yasak olup kat'î nehyin eseri olan "**Hurmet**", *-ya'nî Haram olan şey'ler-*, **iki** kısımdır:

Li-aynihî haram (doğrudan haram)

Bi'z-zât kendisinde haramlığa menşe' olan *-ya'nî aslında haram olan-* şey'lerdir ki bunlara "**Li-zâtihi haram**" da denir. Bu şekilde haram olan şey'ler, istisnâsız olarak herkese haramdır. Hırsızlık etmek, içki içmek, kumar oynamak, zinâ yapmak, anaya babaya karşı gelmek gibi.

Li-gayrihi haram (dolaylı haram)

Bi'z-zât kendisinde haramlığa menşe' olmayan *-ya'nî aslında haram olmayan-*, fakat haramlık vasfı sonradan kendisine âriz olan şey'lerdir ki bunlara "**Ârizî haram**" da denir.

Diğer bir deyimle aslında helâl olup haramlığa bir sebep bulunmadığı hâlde, başka bir sebepten dolayı haram olan şey'lerdir. Başkasına âit bir malı, sâhibinin izni olmadan yemek gibi. Çünkü o şey'i yemek, aslında helâldir. Fakat sâhibinin müsâadesi olmadığı için

⁶⁰¹ -Müstehâb olan bir şey'e, sevâbı çok olup yapılması istenildiği için "**Mendûb**" ve "**Fazilet**"; farz ile vâcib üzerine ilâve olarak yapıldığı için "**Nâfile**"; kat'î bir emre dayanmaksızın sâdece teberrû' sûretiyle yapıldığı için "**Tatavvu**" ; güzel ve memdûh bir haslet olduğu için de "**Edeb**" denir ki bunları yapmak, güzel bir teslimiyet hâlidir.

⁶⁰² -Ba'zı kimseler, Âhad bir haber ile *-ya'nî zammî bir delil ile-* sâbit olan "**Tahrîmen mekrûh**" şey'leri de, haram kabûl ederler. Ekseriyet ise, harama yakın olup "**Tahrîmen mekrûh**" olduğunu kabûl eder.

haram olmuş oluyor ki bu haramlık vasfı, kendisine sonradan ârız olmuşdur.

f-Mekrûh

Şâri'-i mübîn tarafından yapılmaması istenilen ve içlenmesi hakkında bir men' vârid olmayan ve zannî bir delil ile sâbit olan teklîfi hükümlerdir. Dâimâ terki tercih edilen bu şekildeki teklîfi hükümlerin, ba'zan sübûtu zannî olur. Âhad bir haber gibi. Ba'zan da ma'nâya delâleti zannî olur. Sükûtî İcmâ' ve Kıyâsü'l-fukahâ' gibi. Bu bakımdan mekrûh olan şey'lerin yapılmasındaki kerâhet, kat'î olmayan bir nehyin *-ya'ni kat'î olmayan bir delilin-* eseridir ki **zann** ifâde eder.

Mekrûh olan şey'lerin **hukmü**, i'tikâden farz değil ise de amelen haram gibidir. Bunun için mekrûh olan şey'leri inkâr eden bir kimse, i'tikâd yönünden kâfir olmazsa da âsim olup ma'siyetde kalır. Amel yönünden ise, haram gibidir ki yapmayıp terk edenler büyük sevâb kazanır. Yapanlar ise, günahkâr olup *-azâba duçar olmazsa da-* itâba ve levme müstehk olur.

Aklî hükümlere göre kötü huy ve ahlâk sâhibi olmak, şer'î hükümlere göre namazda etrâfa bakınmak, dedi-kodu yapmak, lüzumsuz yere mal sarf etmek, lüzumsuz şey'leri sormak gibi. Çünkü, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşdur:

إِنَّ اللَّهَ كَرِهَ لَكُمْ ثَلَاثًا قِيلَ وَقَالَ وَإِضَاعَةَ الْمَالِ وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ

*“Allâhü Teâlâ, üç şey'i, sizin hakınızda kerih gördü. Kıl-ü kâl -dedi-kodu-, idâa-i mâl -lüzumsuz yere mal sarf etmek- ve kesret-i süâl -çok dilenmek ve lüzumsuz şey'leri sormak-”*⁶⁰³.

Mekrûh olan şey'lerin yapılmasındaki kerâhet, *iki* kısımdır:

Tahrîmen kerâhet

Bu şekildeki fiiller, harama yakın olan kerâhetdir ki bunlara **“Tahrîmen mekrûh”** da denir. Mukâbili **“Vâcib”** dir.

Bu bakımdan vâcib olan bir şey'i yapmamak mekrûh, tahrîmen mekrûh olan bir şeyi yapmamak da vâcibdir. Güneş doğarken, tam zevâlde iken ve batarken namaz kılmak, bayram günleri oruç tutmak ve vâcib olan bir şey'i yapmamak gibi.⁶⁰⁴

⁶⁰³ -Sahîhu'l-Buhârî, Cüz'.2. Bâbü'z-zekât.ss.146 ve Müslim.

⁶⁰⁴ -Fıkıh kitâblarında bahs edilen **“Kerâhet”** ta'bîrinden, çok kere **“Tahrîmen mekrûh”** kask edilir.

Tenzîhen kerâhet

Bu şekildeki fiiller de, helâle yakın olan kerâhetlerdir ki bunlara “**Tenzîhen mekrûh**” da denir. Mukâbili “**Mendûb**” dur. Bunların yapılması hakkında bir men’ yokdur. Fakat yapılmaması tercih edilmiştir.⁶⁰⁵

Bu bakımdan sünnet, müstehâb ve mendûb olan bir şey’i yapmamak tenzîhen mekrûh; tenzîhen mekrûh olan bir şey’i yapmamak da sünnet, müstehâb ve mendûb’dur. Sağ el ile sümürmek ve burnunu temizlemek gibi.

g-Mübâh

Şâri’-i mübîn tarafından yapılmaması hakkında bir emir olmayan ve O’nun nazarında yapıлып yapılmaması müsâvî olan fiillerdir.

Diğer bir deyimle yapılması da, yapılmaması da şer’an câiz olan fiillerdir ki yapana veyâ yapmayana bir şey lâzım gelmez. Aklî hükümlere göre mâlikin kendi mülkünde tasarruf etmesi; şer’î hükümlere göre ihramlı olmayan bir kimsenin av avlaması, helâl olan bir şey’i yemek, içmek, yatmak, uyumak, gezmek gibi ki bunların normal olarak yapılmasında -sevâb, itâb, azâb gibi- şer’î hükümler yokdur.

Bir şey’i mübâh görerek verilen müsâadeye veyâ bir taâmın yanılmasına, bir malın kaldırılmasına verilen ruhsata da “**İbâha**” denir.⁶⁰⁶ Bu bakımdan böyle bir ibâha,

a-Ya doğrudan doğruya nass ile sâbit olur.

(أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ) : **Allâh, alış-verişi, helâl kıldı**).⁶⁰⁷ ve,

(وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ حِطْبَةَ النَّسَاءِ أَوْ كُنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ ط) : **Kadınları nikâhla isteyeceğinizi çıtlatmanızda yâhud böyle bir arzûyu gönüllerinizde saklamanızda bir vebâl yokdur**).⁶⁰⁸

âyet-i kerîmelerinde olduğu gibi.

b-Veyâ nass’ın önceki hâlinin kaldırılması ile -ya’nî o nass’ın vücut için olmaması ile- sâbit olur.

⁶⁰⁵ -Bu iki nev’î kerâhet, İmâm A’zâm ile İmâm Ebû Yûsûf’a göre dir.

⁶⁰⁶ -**İbâha**: Lügatde, mübâh kılma, helâl kılma, bir işin yapıлып yapılmamasını serbest kılma ma’nâlarıdır. İstılâhda ise, yukarıda anlatıldığı gibidir.

⁶⁰⁷ -Bakara Sûresi, âyet 275.

⁶⁰⁸ -Bakara Sûresi, âyet 235.

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ .

“Cum’a namazı kılınca yer yüzüne dağılın. Allâh’ın fazlından nasîb arayın. Allâh’ı çok zikir edin. Tâ ki umduğunuza kavuşasınız”.⁶⁰⁹ ve,

وَإِذَا خَلْتُمْ فَاصْطَادُوا ط

“İhramdan çıktığınız vakit -isterseniz- avlanın”.⁶¹⁰

âyet-i kerîmesinde olduğu gibi.

B-Ruhsat (الرُّحْصَةُ)

Aslî huküm ya’nî azîmet hâli bâkî kalmak şartı ile, ba’zı hâllerde kulların özürlerine mebnî, kendilerine bir kolaylık ve müsâade olmak izere, ikinci derecede meşrû’ kılınan şey’ler –*ya’nî teklîfî hukûmler*dir.

Bir zarûret hâlinin vukûu, bir meşakkat ve güçlüğü olması gibi bir çok sebeblere binâen verilen böyle bir ruhsat, mükellef olan bir kimsenin yapacağı işlerde –*Şâri’-i mübîn’in kullarına olan rahmetinin bir eseri olarak*- bir tahfif ve kolaylıktır. Sefer hâlinde Ramazân orucunun tutulmaması, ba’zı mecbûriyyet hâllerinde –*yasak olan ba’zı şey’lerin zaruret miktârınca*- helâl olması gibi.

Ruhsat, Hanefî’lere göre, **Ruhsatü’t-terfiyye** ve **Ruhsatü’l-iskât** diye iki kısma ayrılır.

Ruhsatü’t-terfiyye

Bu şekildeki bir ruhsatda, mükellefin yapacağı bir fiile ruhsat verilmekle berâber, azîmetin hukmü bâkî kalır. Hastalık ve sefer hâllerinde Ramazân-ı şerîf orucunun tutulmaması gibi.

Böyle hâllerde, verilen ruhsat kullanılarak –*daha sonra kazâ’ edip zimmetinden kurtulmak şartı ile*- oruç tutulmayabilir. Fakat tutulursa daha iyi olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk, bu husûsda (وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ)

تَعْلَمُونَ: **Oruç tutmanız** (yemenizden ve fidye vermenizden) **hayırlıdır, eğer bilerseniz**)⁶¹¹ buyurmakta ve tutulmasının daha hayırlı olduğuna işâret etmektedir.

⁶⁰⁹ -Cum’a Süresi, âyet 10.

⁶¹⁰ -Mâide Süresi, âyet 2.

⁶¹¹ -Bakara Süresi, âyet 184.

Ruhsatü'l-iskât

Bu şekildeki bir ruhsatda da, mükellefin yaptığı bir fiile ruhsat verilmekle berâber, azîmetin hükmü bâkî kalmaz ve azîmet hâli yerine getirilmediği için de insana bir günah ve sorumluluk terettüb etmez. Bir zarûret ve mecbûriyyet hâlinde, haram olan bir şey'in yenilmesi veyâ kullanılması gibi.

Meselâ, **Kendinizi öldürmeyin.** وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ط إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ( )
Şübhe yok ki Allâh sizi çok esirgeyendir).⁶¹²

âyet-i kerîmesinin ve,

(وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ع)
Kendinizi tehlikeye atmayın).⁶¹³

âyet-i kerîmesinin işâretine göre, bir zarûret hâlinde *-nefsin telef olması ihtimâline karşı-* meyte (*ölmüş hayvan*) etinin yenilmesine ruhsat verilmesi;

Aynı şekilde **Yer** وَإِذَا ضَرَيْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ ( )
Yüzünde sefere çıktığınız zaman namazdan kısaltmanızda üzerinize bir vebâl yoktur).⁶¹⁴

âyet-i kerîmesinin ve buna benzer hadîs-i şerîflerin işâretine göre de, sefer hâlinde namazların kısaltılmasına ruhsat verilmesi;

gibi şey'ler, bu nev'îdendir.

Azîmet ile ruhsat arasında tercih

Bir hâdise hakkında azîmet ile ruhsat ictimâ' ederse, azîmet yolunu tercih etmek daha efdaldir.

Meselâ, bir yolculuk hâlinde Ramazân-ı şerîf orucunun tutulmamasına ruhsat verilmiş ise de tutulması efdaldir. Çünkü, belki her hangi bir sebeble *-meselâ ölüm hâli gibi-*, kazâ'sını îfâ' etmeye muktedir olunamaz.

Sıhhat ve butlan

Sıhhat

Herhangi bir ibâdetin, Şâri-i mübîn indinde makbûl olacağı bir şekilde îfâ' edilmesidir.

⁶¹² -Nisâ' Sûresi, âyet 29.

⁶¹³ -557-Bakara Sûresi, âyet 195.

⁶¹⁴ -558-Nisâ' Sûresi, âyet 101.

Butlan

Herhangi bir ibâdetin, Şâri'-i mibîn indinde makbûl olmayacağı bir şekilde îfâ' edilmesidir.

Bunun için ibâdet ve muâmelâtda yapılan fiillerin sıhhatine, bâtil ve fâsid olmamasına gâyet iyi dikkât etmek lâzımdır.

Hanefî'lere göre, bâtil ve fâsid *-ya'nî butlan ve fesad-*, ibâdet konularında aynı ma'nâdadır. Fakat muâmelât konularında ayrı ayrı ma'nâlar îfâde eder. Bu bakımdan onlara göre bâtil, aslen ve vasfen meşrû' olmayan bir şey'dir. Fâsid ise, aslen meşrû' olduğu hâlde vasfen meşrû' olmayan şey'dir. Bunun için de bunların hükümleri, başka başkadır.

Vaz'î hükümlerin kısımları

Allâhü Teâlâ'nın, bir şey'i başka bir şey'e sebep veyâ şart veyâ mâni' yapmak sûretiyle mükellefin fiillerine teallûk eden ilâhî hitâbının eseri olan vaz'î hükümler;

Diğer bir deyimle bir şey'in, teklîfî bir hukme teallûku (*ilişkisi*) ile hâkim olan ilâhî hitâbın eseri ve o şey'in bu teallûkdan meydana gelen sıfatı olan vaz'î hükümler;

Rukniyyet, illiyyet, sebebiyyet ve şartıyyet gibi şey'ler olduğundan bunların da bilinmesi lâzımdır.

Bunları bilmek için de **rukün, illet, sebep, şart, alâmet** ve **mâni'** gibi şey'lerin ne demek olduğunun bilinmesi gereklidir. Çünkü rukniyyet, illiyyet, sebebiyyet ve şartıyyet gibi şey'ler, rukün, illet, sebep ve şart demek değildir.

Meselâ, namaz konusunda **“Vakit”** müteallik, **“Namaz”** müteallâkdir. Bu bakımdan vaktin, namazın vücûbuna teallûku ile hâkim olan ilâhî hitâbın eseri ve bu teallûkdan meydana gelen sıfat, bir sebebiyyettir. Fakat sebep değildir.

Diğer bir deyimle vaktin, namazın vücûbuna bir teallûku ve bir münâsebeti vardır ki bu münâsebet, vaktin, namazın vücûbuna bir sebebiyyettir. İşte bu sebebiyyet, vaz'î bir hükümdür ki bu sebebiyyet olmazsa, o vaz'î hüküm de olmaz.

Böyle bir durumda, bir şey' bir şey'e teallûk ettiği zaman;

a-Müteallik, müteallâkda, dâhil olur veyâ olmaz. Eğer dâhil olursa, müteallik olan o şeye "**Rukün**" denir.

b-Eğer dâhil olmayıp hâriç olursa, müteallik müteallâkda müessir olur veya olmaz. Eğer müessir olursa müteallik olan o şey'e "**İlet**" denir.

c-Eğer müessir olmazsa, müteallik müteallâka ya vâsıl edici olur veyâ olmaz. Eğer vâsıl edici olursa müteallik olan o şey'e "**Sebeb**" denir.

d-Eğer vâsıl edici olmazsa müteallâkın varlığı müteallikın varlığına bağlı olur veyâ olmaz. Eğer bağlı olursa müteallik olan o şey'e "**Şart**" denir.

e-Eğer bağlı olmazsa müteallik olan o şey'e de "**Alamet**" denir.

Bu bakımdan **vaz'î hükümler**, rukün, illet, sebeb, şart, alâmet ve mâni' kısımlarına ayrılarak incelenirler.

Rukün (الرُّكُونُ)

Lügatde, nâhiye, cânib, taraf ve cihet ma'nalarına geldiği gibi, bir şey'in cüz'ü, parçası, sağlam tarafı ve temel direği ma'nalarına da gelir.

İstılâhda ise, kendisi ile başka bir şey' teşekkül eden bir cüz'dür ki böyle bir cüz' olmayıca, o şey' de olmaz. Namaza nazaran kıyâm ve rukû', akidlere nazaran îcâb ve kabûl gibi ki bunlar bulunmayınca, bu me'mûrun bihler de bulunmaz.

Bu bakımdan rukün, müteallâkda *-ya'nî me'mûrun bihin mâhiyetinde-* dâhildir ki **iki** kısımdır.

a-Aslî rukün

Kendisi bulunmayınca kendisi ile teşekkül edecek olan şey' de bulunmaz, ya'nî hükümsüz kalır.

Meselâ, îmâna nazaran kalbin tasdîki gibi ki kalbin bu tasdîki bulunmayınca, îmân da bulunmaz.

Aynı şekilde namaza nazaran rukû' gibi ki namazda bu rukû' bulunmayınca, namaz da bulunmaz, ya'nî fâsid olup hükümsüz kalır.

b-Zâid rukün

Kendisi bulunmayınca kendisi ile teşekkül edecek olan şey', bulunmamış -ya'nî hükümsüz kalmamış- olmaz.

Meselâ, îmâna nazaran dil ile ikrâr gibi ki bir icbâr ve ikrâh netîcesinde **-kalb ile tasdîk mevcûd olduğu müddetce-** dil ile ikrârın terk edilmesi, îmâna zarar vermez.

Aynı şekilde namazda muktedînin kırâeti gibi ki imâma uyan bir kimsenin kırâeti terk edip susması, onun namazına zarar vermez -ya'nî namazı fâsid olup hükümsüz kalmaz-.

Zâid rukünler de **iki** kısımdır:

a-Keyfiyyet i'tibâriyle zâid olan rukünler

îmânın, dil ile ikrârı gibi.

b-Kemmiyyet i'tibâriyle zâid olan rukünler

Çokluğa nazaran azlığın varlığı **-meselâ on kişiden meydana gelen bir hey'ete nazaran üç-dört kişinin varlığı-** gibi ki bu hâlde, böyle bir hey'etin altı-yedi kişilik bir üyesi aslî rukün, üç-dört kişilik bir üyesi de zâid bir rukün olur.

Bunun için böyle bir hey'etde ekseriyyetin re'yi ile bir karâr verme usûlü geçerli olursa; üç-dört kişinin muhâlif karârı, ekseriyyetin karârını hükümsüz bırakamaz. Çünkü ekseriyyetrin karârı esâsıdır ve **"Ekseriyyet için hukm-i küll vardır"** esâsına uygundur.

Illet (**الْعِلَّةُ**)

Lügatde, maraz (*hastalık*), sebep ve neden ma'nâlarına geldiği gibi, ilgili olduğu şey'i meşkûl eden, ondan ayrılmayan şey' ma'nâsına da gelir.

İstîlâhda ise, bir hukmün sübûtu veyâ vücûbu ibtidâen kendisine izâfe edilen şey' -ya'nî bir vâsıta olmadan doğrudan doğruya huküm kendisine izâfe edilen şey- dir.

Böyle bir hâlde, illet bulununca o şey' -o huküm- de bulunur. Illet bulunmayınca, o şey' -o huküm- de bulunmaz.

Meselâ, ateş, yakmanın illetidir. Bunun için her ne zaman ateş bulunursa, yakma hâdisesi de bulunur. Ateş bulunmazsa yakma hadisesi de bulunmaz.

Hakîkî bir illetde **üç şey'** mu'teber olur.

a-İsmî illet

İllet, bir hükmü isbâta mevzû' olur ve o hüküm illete muzâf olursa, böyle bir illete "**İsmî illet**";

b-Ma'nevî illet

İllet, bir hükmün sübûtunda müessir olursa, böyle bir illete "**Ma'nevî illet**";

c-Hukmî illet

İllet ile hüküm aynı zamanda meydana gelir ve hüküm illetden sonra olmazsa *-ya'nî hüküm ile illet berâber bulunursa-*, böyle bir illete de "**Hukmî illet**";

denir.

Bu esâlara binâen **illet, yedi** kısımdır.

a-İsmen, ma'nen ve hukmen illet

Bu nev'î illet, hukme muzâfun aleyh olmak üzere hükmü isbâta mevzû' olur, hükmün sübûtunda müessir bulunur ve hüküm ile aynı zamanda meydana gelir.

Bu üç vasfı kendisinde bulunduran bir illete, "**Hakîkî illet**" de denir.

Meselâ, bu vasıflara sâhip bir satış muâmelesinde, mal, hıyârâtdan (*muhayyerliklerden*) ârî (*uzak*) olarak satılırsa, müşteri derhâl satılan şey'e mâlik olur. Bunun için de böyle bir satış muâmelesi, müşteri için mülkiyetin sübûtuna, hem ismen, hem ma'nen, hem de hukmen illet olur.

Aynı şekilde, sahîh ve lâzım bir nikâh muâmelesi, zevce ile zevce arasında meşrû' bir münâsebetin kurulması için, hem ismen, hem ma'nen, hem de hukmen bir illettir.

b-İsmen ve ma'nen illet

Bu nev'î illet, hükmü isbâta mevzû' olur ve hükmün sübûtunda müessir bulunur. Fakat hüküm ile aynı zamanda meydana gelmediği için hükümden evvel bulunur. Fuzûlî bir satış muâmelesi gibi.

Böyle bir satış muâmelesinde, müşteri satılan mala hemen mâlik olamaz. Çünkü böyle bir mülkiyet, ancak bu satış muâmelesinden sonra asıl mal sâhibinin iznine bağlı olur. Bunun için de böyle bir satış muâmelesi, müşteri için mülkiyetin sübûtuna, ismen ve ma'nen illet olursa da hukmen illet olmaz.

c-Ma'nen ve hukmen illet

Bu nev'î illet, hukmün sübûtunda müessir olur ve hüküm ile berâber *-aynı zamanda-* meydana gelir. Fakat hukmü isbâta mevzû' olmaz. İki kısımdan meydana gelen bir illetin bir cüz'ü gibi.

Meselâ, bir kimse bir akrabâsına *-ya'nî zî-rahm olan bir mahremine-* satın almak gibi bir sebeble mâlik olsa, bu hâlde o akrabâsı âzâd olmuş olur. Çünkü böyle bir hâl, akrabâlık hakkına riâyet etmenin bir neticesidir.

Böyle bir durumda karâbet ile mülkün cem'i, i'tâka *-ya'nî âzâd olmaya-* bir illetdir. Fakat karâbat önce, mülk ise sonradır. Bunun için de ikinci bir cüz' olan mülk, yokdur. Mülk olmayınca da yalnız başına karâbet, i'tâkın meydana gelmesi için yeterli değildir.

Bunun için mülk, itka nazaran ma'nen illetdir. Çünkü itka müessirdir. Aynı zamanda itka nazaran hukmen de illetdir. Çünkü müşteri, akrabâsına mâlik olunca zî-rahm olan bu mahremi âzâd olur. Bunun için hüküm, zaman bakımından illet ile berâber bulunup ondan sonraya kalmaz.

Fakat mülk, itka nazaran ismen illet değildir. Çünkü itk, mülke mavzû' değildir ve yalnız olarak mülke muzâf olamaz. Ancak itkın kendisi ile itka kudret bir arada bulunursa, bu ikisi birden mülke mevzû' olur.

d-İsmen ve hukmen illet

Bu nev'î illet, hukmü isbâta mevzû' olur ve hüküm ile berâber aynı zamanda meydana gelir. Fakat o hukme müessir olmaz. Yolculuk ve hastalık hâlleri gibi.

Mesela, yolculuk ve hastalık hâlleri, namazları kısaltmaya, oruçları te'hîr etmeye, mesh müddetini uzatmaya *-ya'nî bu konulardaki ruhsat hukmüne-*, ismen ve hukmen illetdir. Çünkü ruhsat, hukme mevzû'dur ve hüküm ile berâber aynı zamanda meydana gelir, ondan ayrılmaz.

Fakat ma'nen illet değildir. Çünkü ruhsat hukmüne müessir olan şey', sefer ve hastalık hâli değil, belki meşakkat hâlidir. Gâyesi de, meşakkati gidermekdir.

e-İsmen illet

Bu nev'î illet, hukmü isbâta mevzû' olur. Fakat hukmün sübûtunda müessir olmaz ve hüküm ile aynı zamanda meydana gelmez *-ya'nî hüküm ile berâber bulunmaz-*.

Meselâ, bir kimse zevcesine “*Filân yere gidersen benden boş ol*” dese, bu söz, talâk hükmüne ismen illet olmuş olur. Fakat böyle bir söz, oraya gidilmediği müddetce talâk hükmüne müessir olmaz ve onunla berâber bulunmaz. Bunun için de ma’nen ve hukmen illet olmaz. Böyle bir illet bulunmayınca da zevcesi kendisinden boş olmaz.

f-Ma’nen illet

Bu nev’î illet, hükmün sübûtunda müessir olur. Fakat hükmü isbâta mavzû’ olmaz ve hüküm ile aynı zamanda meydana gelmez *-ya’nî hüküm ile berâber bulunmaz-*. Bir hükmün illetini teşkîl eden iki vasıfdan biri gibi.

Meselâ, fâizin (*ribâ’nın*) illeti, Hanefî’lere göre, miktar ve cinsdir. Bunlardan yalnız birisi ise, ma’nen illetdir ve hukme müessirdir. Çünkü fâizin haramlığında te’sîri vardır. Fakat bu iki vasıfdan her birisi, yalnız başına hükmü isbâta mevzû’ değildir. Bunun için de ismen illet değildir. Aynı zamanda bunlardan yalnız birisinin bulunması ile haramlık hükmü meydana gelmez. İki vasfın bir arada bulunması lâzımdır. Bunun için de hukmen illet değildir.

g-Hukmen illet

Bu nev’î illet de, hüküm ile aynı zamanda meydana gelir ve onunla berâber bulunur. Fakat hukme mevzû’ olmadığı gibi hükmün sübûtunda da müessir olmaz.

Meselâ, bir kimse başka birisinin malında sâhibinin izni olmaksızın bir kuyu kazsa ve bu kuyuya da bir hayvan düşüp telef olsa, tazmînat, mal sâhibine değil kuyuyu kazana âit olur. Çünkü o adamın kuyuyu kazmış olması, hayvanın düşüp telef olmasının şartıdır. Bunun için kuyunun kazılması, tazmînat hükmü için hukmen illetdir.

Fakat kuyu kazmak işi, hükmü isbâta mevzû’ olmadığı gibi, hukme müessir de değildir. Bunun için kuyu kazma işi, ismen ve ma’nen illet değildir.

Sebeb (السَّبَب)

Lügatde, ip, yol, kapı ma’nâlarına olduğu gibi, bir şey’e ulaştıran şey’ ma’nâsına da gelir.

İstîlâhda ise, bir hukme tarîk olan, bir hukme ulaştıran şey’ ma’nâsıdır.

Diğer bir deyimle Şâri’-i mübîn’in, bir hukme alâmet yaparak açık bir şekilde belirtip ta’yîn ettiği şey’dir ki böyle bir sebeb

mevcûdiyyeti, o hukmün var olmasına delîl olur. Böyle bir sebebin yok olması ise, o hukmün de olmamasına delîl olur.

Bu bakımdan sebep, şer'î bir hukme mevzû olmadığı gibi, o hukme müessir de değildir. Fakat o hukme vâsıl eden bir yoldur.

Bunun için sebep, şer'î bir hukme alâmet olan şey' ma'nâsında da kullanılır. Böyle bir anlamı ile sebep, illete de şâmil olur. Bundan dolayı da sebep ile illet *-ba'zı usûl imâmîlarına göre-* aynı anlamda kullanılır. Böyle olunca da bir şey'in meydana gelmesine illet olan şey'e, sebep veyâ mu'cib sebep denir ki cem'i, esbâb-ı mu'cibedir. Böyle bir durumda ise, illet ile sebep arasındaki başlıca fark şudur:

İllet, hâss'dır. Aynı zamanda illet ile hüküm arasındaki münâsebeti *-ya'nî hukmeti-*, akıl, gâlib bir zann ile idrâk edebilir. Sefer hâli gibi ki buradaki sefer hâli, bir meşakkat meydana getirdiği için, sefer hâlinde olan bir kimsenin orucunu yemesine, ruhsat verilmesine bir illettir.

Sebeb ise, âmm'dır ve illetten daha umûmîdir. Aynı zamanda sebep ile hüküm arasındaki münâsebeti (*hukmeti*), akıl idrâk edemez. Öğle namazının farz olması için, (*دَوْلُوكُ الشَّمْسِ* : **Güneşin zevâlden geçme ânı**)⁶¹⁵ gibi ki burada güneşin dülûki, namazın vücûbuna sebep olmuştur

İşte bundan dolayı her illet bir sebeptir. Fakat her sebep bir illet değildir.

Sebeplerin nev'îleri

Sebepler **iki** türdür:

a-Teklîfi hükümler için olan sebepler.

Güneşin dülûkinin namazın vücûbuna sebep olması, Ramazân ayı hilâlinin görünmesinin *-ya'nî Ramazân ayının gelmesinin-* Ramazân ayı orucunun vücûbuna sebep olması, ahdin vefâ'nın vücûbuna sebep olması, süt emmenin evlenmenin hurmetine sebep olması gibi.

Bunlar da ya **makdûr** olur. Sefer hâli gibi. Veyâ **makdûr** olmaz. Güneşin dülûki gibi.

b-Hill'in (*bir şey'in helâl olmasının*) veyâ mülkün isbâtı veyâ bunların izâlesi için olan sebepler.

⁶¹⁵ -İsrâ' Sûresi, âyet 78.

Bey'in müşterinin satılan şey'e satıcının da semene mâlik olmasına sebep olması; **i'tâk** ve **vakfın** mülkünden elden çıkmasına sebep olması; evlenmenin hıll'in isbâtına sebep olması; boşanmanın hıll'in izâlesine sebep olması; karabetin mevrûsun vefâtından sonra vârisin mülküne sebep olması gibi.

Bunlar da ya **makdûr** olur. İ'tâk ve vakıf gibi. Veyâ **makdûr** olmaz. Karâbet gibi.

Sebeblerin kısımları

Sebebler, **dört** kısma ayrılır:

a-Hakîkî sebep

Bir hüküm için yalnız bir yol olup hükümde te'siri bulunmayan ve hükmün vücûbu veyâ vücûdü -vaz' ciheti ile- kendisine izâfe edilmeyen bir sebebdir.

Böyle bir sebebin hükmü ise, fiilin eseri, kendisine izâfe edilmeyip bir illete izâfe edilmek (*muzâf olmak*) dır.

Meselâ, bir kimsenin bir sirkate veyâ katle teşebbüs etmesi, bir illetdir. Böyle bir fiile delâlet etmesi (*vol göstermesi*) ise, bir sebebdir. Bunun için bir sirkat veyâ katl fiili, doğrudan doğruya o fiili işleyene izâfe edilir. Sebebe izâfe edilmez. Ancak sebep olan kimse, ayrıca cezâ'ya müstehik olur.

Ba'zan da sebep olan cezâ' görür. Mesela, bir kimse yanında bulunan bir emânetin yerini bir hırsıza haber verse ve bu hırsız da onu çalsa, çalınan malı, kendisine emânet edilen kimse tazmin eder. Çünkü bu hâlde illet, hırsızdır. Sebep ise emânet edilen kimsedir.

b-Mecâzî sebep

Bir hüküm için hâlen değil istikbâlen kavuşturucu bir yol olan sebebdir.

Böyle bir sebebin hükmü ise, fiilin eserinin, mecâzen kendisine isnâd ve izâfe edilmesidir. Bir kimsenin Allâhü Teâlâ'ya yemîn etmesinin keffârete sebep olması gibi.

Meselâ, bir kimse "*Ve'llâhi ben filân ile görüşmem*" dese, sonra da onun ile görüşse, bu kimseye yemîn keffâreti lâzım gelir. Çünkü bu hâlde, keffâret bir hükümdür. Yemîn bu hukme bir sebebdir. Yemîninde sâdik olmayıp dönmek de bir illetdir. Bu bakımdan yemîn, keffârete hâlen değil istikbâlen sebep olduğu için mecâzî bir sebebdir.

c-İllet hükmünde olan sebab

Kendisi ile hüküm arasına giren illet, kendisine isnâd ve izâfe olunan sebebedir.

Böyle bir sebebin hükmü ise, fiilin eserinin kendisine muzâf olmasıdır.

Meselâ, bir kimse, bir hayvanı, umûma âit bir yolda sevk ederken hayvan başka birisinin bir malını basmak veyâ çarpmak sûretiyle telef etse, bu malın tazmînâtı, hayvan sâhibine âit olur. Çünkü bu hâlde, hayvanın fiili, bir illettir. Sâhibi de sebebedir. Hayvanın sevk ve idâresi kendisinin elinde olduğu için illetin eseri olan telef de, kendisine isnâd ve izâfe edilir. Bunun için de böyle bir sebab, illet hükmündedir.

d-Kendisinde illet şübhesi bulunan sebab

Bir hâdisenin sebebi olan sebebedir.

Böyle bir hâdisenin hükmü, selâhiyetli veyâ elverişli olmadığı için illetine muzâf olmaz ve illet bu hukme mevzû' bulunmaz. Bunun için de o hâdisenin hükmü, bu sebebe izâfe edilir.

Böyle bir sebebin hükmü ise, teaddî bulunmak şartı ile, fiilin eseri, kendisine isnâd ve izâfe edilmektedir.

Mesela, bir kimse, bir başkasının malında sâhibinin izni olmaksızın bir kuyu kazsa ve bu kuyuya da bir hayvan düşüp telef olsa, bu hayvanın tazmînâtı, kuyuyu kazan kimseye lâzım gelir. Çünkü o adamın kuyu kazması, bu telef için bir sebebedir. Telefon illeti ise, düşen hayvanın ağırlığıdır. Ağırlık olmasa idi hayvan kuyuya düşmezdi. Halbuki telef hükmü, böyle bir isnâd ve izâfeye sâlih olmadığı için bu ağırlığa isnâd ve izâfe edilemez. Isnâd ve izâfe edilemediği için de, kendisinde bir illet şübhesi bulunur. Böyle olunca da hüküm, ona isnâd ve izâfe edilir ve cezâ', kuyuyu kazana verilir.

Sart (الشَّرْطُ)

Lügatde, alâmet ma'nâsına olup cem'i (الشُّرُوطُ : **Şurût**) dur. Ba'zan da (الرَّاءُ : Râ') harfinin fethi ile (الشَّرْطُ : **Eş-şarat**) okunur ki bu da alâmet ve ma'rûf ma'nâsınadır. Cem'i (أَشْرَاطُ : **El-eşrât**) dır. Kıyâmet alâmetlerine "**Eşrât-ı sâat**" denilmesi gibi.

İstılâhda ise, bir hukme müessir olmadığı gibi bir hukme müsîl bir yol da olmayan, fakat kendisinin varlığına -hukmün vücûbu değil- yalnız sübûtu ve vücûdü bağılı olan şey'dir. Bunun için şart, öyle bir

vasıfıdır ki kendisi olmayınca hüküm olmaz ve kendisinin mevcûd olması da hükmün vücûdünü îcâb etdirmez.

Meselâ, tahâret, namazın sıhhati için şarttır. Tahâret olmayınca namaz edâ' edilemez. Fakat tahâretin mevcûd olması, hukme te'sîr etmez ve ona mûsil bir yol da olmaz. Çünkü tahâret mevcûd olduğu hâlde, namaz kılınmayabilir.

Aynı şekilde, şâhidlerin mevcûd olması, nikâhın sübûtu ve sıhhati için şarttır. Şâhidler bulunmadıkça nikâh hükmü (*nikâh akdi*) vücûde gelmez. Fakat şâhidlerin bulunması, hukme te'sîr etmediği gibi ona mûsil bir yol da olmaz. Çünkü şâhidler bulunduğu hâlde de nikâh akdi yapılmayabilir.

Sartların kısımları

Şartlar, beş kısma ayrılır:

a-Tam şart (şart-ı mahz)

Bu nev'î şart, kendisi üzerine hükmün vücûdü veyâ hükmün illetinin in'ikâdı (*mün'akid olması, bağlanması*) tavakkuf eden, fakat kendisi hukme müessir olmadığı gibi mûsil bir yol da olmayan ve hüküm kendisine isnâd ve izâfe edilmeyen şey'dir ki **iki** kısımdır:

Hakîkî şart (şer'î şart)

Kendisi üzerine hükmün vücûdü tavakkuf eden bir şarttır. Namaza nazaran tahâretin vücûdü, nikâha nazaran şâhidlerin vücûdü gibi.

Ca'lî şart

Kendisi üzerine hükmün illetinin in'ikâdı tavakkuf eden bir şarttır. Mükellef olan kimse bunu nazar-ı i'tibâra alır ve tasarrufunu ona göre yapar -ya'nî ta'lîk eder-⁶¹⁶ Bir kimsenin, zevcesine "*Filân yere gidersen benden boş ol*" demesi gibi.

Burada, şart sîgası, bir ta'lîkdir. "*Filân yere gidersen*" sözü de, bu ta'lîk için ca'lî bir şarttır. Kadın o yere giderse talak vukû' bulur ki vücûde gelen bu talâk, bir hükümdür. Bunun illeti ise "*Filân yere gidersen benden boş ol*" sözüdür. Bunun için bu illetin in'ikâdı -ya'nî talâka te'sîr etmesi- o yere **gİtmek şartına tavakkuf eder**.

⁶¹⁶ -**Ta'lîk**: Bir cümlede belirtilen bir şey'in, diğer bir cümlede meydana gelmesine, şart edâtı ile bağlamaktır. Meselâ, bir kimse kölesine "*Filân işi görürsen âzâd ol*" dese, âzâd olmanın meydana gelişini, o işin görülmesine bağlamış olur. O iş görülünce, âzâd olma keyfiyyeti de vukû' bulmuş olur. Buna "**Ta'lîk şartı**" da denir.

b-İllet hükmünde olan şart

Bu nev'î şart, hükmün kendisi üzerine izâfe edilmesine uygun olan bir iletidir ki kendisi buna muârız olmaz. Umûma âit bir yolda, başkasına âit bir mülkte kuyu kazmak veyâ içinde mâyi' bulunan bir tulumu yarmak veyâ bir kandilin ipini kesmek gibi.

Bu hâlde, kuyu kazmak, içine düşüp telef olacak bir şey'in iletisi veyâ sebebi değildir. Ama belki şarttır. İletisi ise, kuyunun içine düşen şey'in ağırlığıdır. Fakat bu düşme hükmü, bu ağırlığa izâfe edilemez. Çünkü düşen şey'in ağırlığı, bu isnâd ve izâfeye uygun değildir. Ağır bir cisim *-bir mâni' yoksâ-* elbetde düşer. Bunun için kuyu kazma işi, bir illet hükmünde bulunur. Bundan dolayı da telef hükmü kendisine isnâd ve izâfe edilerek düşen şey'in tazmînâtı, kuyuyu kazana lâzım gelir.

Bu nev'î şart, bu özelliği ile **“İllet hükmünde olan sebep”** gibidir.

c-Sebeb hükmünde olan şart

Bu nev'î şart, hüküm ile kendisi arasına muhtâr bir fâilin fiil-i ihtiyârîsi giren ve bu fiil o şarta nisbet olunmayıp o fâile nisbet olunan sâbık bir emirdir.

Meselâ, bir kimse, bir kafesin kapısını açsa ve içindeki kuş kendiliğinden çıkıp kaçsa, İmâm A'zam ile İmâm Ebû Yûsûf'e göre, kafesin kapısını açan kimseye zaman lâzım gelmez. Çünkü bu firârın iletisi, kuşun kendi fiil-i ihtiyârîsidir. Kapının açılması değildir. İmâm Muhammd'e göre ise, kafesin kapısını açan kimseye zaman lâzım gelir. Çünkü kuşun firârı, onun yaratılışı icâbı olduğundan ihtiyârî sayılmaz.

Burada, birinci şıkka göre kuşun kendi fiil-i ihtiyârîsi, ikinci şıkka göre de kafesin kapısının açılması, birer şarttır. Kapıyı açan kimsenin fiili de, bir sebebdir. Bu sebep, kuşun kaçmasının iletisi olan şartı doğurduğundan böyle bir şart, **“Sebeb hükmünde olan şart”** olmuş olur.

d-İsmin şart

Bu nev'î şart, hüküm kendisine ta'lik olunan iki şarttan ilk önce meydana gelen şarttır. Bu hâlde hüküm, ikinci şartın vukûundan sonra vücûde gelir.

Meselâ, bir kimse, zevcesine *“Babanın ve kardeşlerinin evine gidersen benden boş ol”* dese, talâk hükmü, iki şarta bağlanmış olur.

Bu hâlde kadın yalnız babasının evine giderse, iki şartdan yalnız birisi vukûa gelmiş olacağından talâk hükmü vâki' olmaz. Ancak *-zevciyyat bâkî iken-* kardeşinin evine de giderse, o zaman ikinci şart da yerine gelmiş olacağından talâk hükmü vukû' bulur. Çünkü yalnız bir şartın meydana gelmesi, ismen bir şart olduğundan, talâk hükmünü meydana getirmez.

e-Alâmet ma'nâsında olan şart

Bu nev'î şart da, hafî olan bir illetin gizli olan tarafını izâle ederek hakikatini açıklayıp ortaya çıkaran veyâ bir illetin hafî olan sıfatını meydana çıkaran şarttır.

Meselâ, kocasından boşanmış bir kadın iddet müddeti içinde bir çocuk doğursa, kendisini boşayan erkek de bunu kabûl etmese, kabilesi de çocuğun doğumuna şehâdetde bulunsa, bu hâlde *-İmâmeyn'e göre-* çocuğun doğumu ve nesebi sâbit olur. Çünkü böyle bir doğum, neseb konusunda alâmet ma'nâsına olan bir şarttır. Yoksa bu doğum, nesebin illeti değildir. Çünkü nesebin illeti. ulûk *-ya'nî rahimdeki hayat maddesi-* dir ki bu illet, gizlidir. Doğum ise, bunun gizliliğini izâle ederek hakikatini açıklayıp ortaya çıkaran bir şarttır. Böyle bir şart ise, alâmet ma'nâsına bir şart olduğundan kabîlenin şehâdeti ile sâbit olmaktadır. Çünkü alâmetlerin sübûtu için kâmil bir huccete ihtiyâç yoktur.

Fakat bu doğum, *-İmâm A'zâm'a göre-* nesebin alâmet ma'nâsına olan şartı değildir. Belki onun hakîkî şartıdır. Bunun için doğum, yalnız ebe kadının şehâdeti ile değil, en az iki erkek şahidin şehâdeti ile sâbit olur.

Alâmet (الأَلامَةُ)

Lügatde, emâre, nişâne, iz, belge ve işâret ma'nâlarıdır. Bir yerde bir câminin varlığına minârenin alâmet olması gibi.

İstîlâhda ise, bir hükmün vücûbu veyâ vücûdû kendisine taallûk etmeyen, fakat o hükmü ta'rîf ve beyân eden şey'dir.

Alâmet **dört** kısımdır:

a-Tam alâmet (alâmet-i mahz)

Hafî bir emrin vücûdüne *-meydana gelmesine-* delâlet eden bir emâredir. Namazda bir rukünden diğer bir rukne intikâl etmek için Tekbîr almak; bir akid için belli bir müddet ta'yîn etmek gibi.

b-Şart ma'nâsında olan alâmet

Böyle bir alâmet, alâmet ma'nâsında olan şart gibidir. Vilâdetin -doğum hâdisesinin- nesebe alâmet olması gibi.

c-İllet ma'nâsında olan alâmet

Böyle bir alâmet, şer'î illetler gibidir. Namaz vakitlerinin, namazlara nazaran birer sebep, birer şer'î illet olması; nikâhın, mülk-i mut'aya şer'î bir illet olması gibi.

d-Mecâzen alâmet

Böyle bir alâmet de, hakîkî illetler ve hakîkî şartlar gibidir. Bunun için güneşin doğması, gündüzün vücûdüne illet olduğu gibi, alâmet de olabilir.

Kezâ, şahidlerin vücûdü, nikâhın şartı olduğu gibi, nikâhın sıhhati için alâmet de olabilir.⁶¹⁷

Mâni' (المانع)

Lügatde, men' eden, yasak eden, engel olan, geri bırakan, alıkoyan ve durduran ma'nâlarıdır.

İstîlâhda ise, kendisinin mevcûd olması, hukmün ortadan kalkmasını veyâ sebebin ibtâlîni icâb etdiren şey'dir.

Diğer bir deyimle, kendisi bulunmayınca, huküm veyâ sebep bulunmayan şey'dir.

Zevc ile zevce arasındaki din ihtilâfı gibi ki bu ihtilâf irse -ya'nî mîrâsa- mâni'dir. Bu hâlde zevciyyet, irs için bir sebebdir. Din ihtilâfı ise, bu sebebi ortadan kaldırır ve irse mâni' olur. Çünkü irs, yardımlaşmaya mebnîdir. Din ihtilâfı ise, bu yardımlaşmayı yok eder. Bunun için de zevc ile zevce arasındaki din ihtilâfı, irs için bir mâni'dir.

Aynı şekilde, borcun, zekâtın vücûbunu ibtâl etdiği gibi. Çünkü zekâtın vücûbunun sebebi, nisâb miktârı bir mala sâhib olmaktır. Borç ise, bu sebebin meydana gelmesine mâni' olur. Çünkü borçlunun malı, alacaklı olanın hakkı olduğundan, tam bir mülk değildir. Bu bakımdan

⁶¹⁷ -İllet, sebep, şart ve alâmet gibi şey'ler, ba'zı özelliklerinden dolayı, bir şey'de ictimâ' edebilir. Çünkü bir bakımdan illet veyâ şart sayılan bir şey', diğer bir bakımdan sebep veyâ alâmet olabilir ki bunda esâsa aykırı bir hâll yoktur.

Hukûk-ı İslâmîyye ve İstîlâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu, C.1,ss,225. Ömer Nasûhi Bilmen.

borcunu vererek onun zimmetinden kurtulmak, fukarânın hakkından daha evlâdır. Bunun için borç, zekâtın vücûbunun sebebi için bir mâni' dir ki bu sebebi ibtâl eder.

Bu bakımdan mâni' ile sebep, bir arada ictimâ' ettiği zaman, mâni', sebebe takdîm edilir.

Şer'î hükümlerin sebep ve hikmetleri

Şâri'-i mübîn olan Allâhü Teâlâ tarafından vaz' edilip Peygamberler vâsıtası ile insanlara tebliğ edilen şer'î hükümlerden her birinin meşrû' kılınmasında bir sebep, bir hikmet ve bir maslahat vardır. Bunlardan bir kısmı açık olduğundan hemen anlaşılır. Diğer bir kısmı da ancak Şâri'-i mübîn olan Allâhü Teâlâ tarafından bilinir. Bizim tarafımızdan bilinmez,

Bu bakımdan i'tikâd, ibâdet, ukûbât ve muâmelât konuları ile ilgili olan bütün şer'î hükümlerin birer sebebi ve birer hikmeti vardır. Bunların bilinmesinde ve anlaşılmasında bizler için büyük faydalar bulunduğundan Fıkıh Usûlü kitâblarında, bunlara da yer verilmiş ve birer birer açıklanıp îzâh edilmiştir.

✱

✱ ✱

لَا حَاكِمَ إِلَّا اللَّهُ

“Allâh’dan başka hâkim yokdur. Ancak O vardır”

لَا حُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ

“Hiç bir huküm yokdur. Ancak Allâhü Teâlâ’nın hukmü vardır”.⁶¹⁸

إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ ط يُفْصِلُ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ .

“Huküm, ancak Allâhü Teâlâ’nındır. Doğruyu O haber verir ve O, ayırd edenlerin en hayırlısıdır”.⁶¹⁹

✱

✱ ✱

⁶¹⁸-Muhâdarâtü fî Usûli’l-Fıkhi alâ Mezâhibi Ehli’s-Sünneti ve’l-İmâmiyye, Cüz’.1.ss.61. Bedru’l-Mütevellî Abdü’l-bâsit.

⁶¹⁹-En’am Sûresi, âyet 57.

H â k i m

(الْحَاكِمُ)

Hâkim

Bütün İslâm ulemâ'sı *-Halef ve Selef-*, asıl hâkimin ancak Allâhü Teâlâ olduğu hakkında ittifak etmişler ve (*Allâh'dan başka hâkim yoktur. Ancak O vardır*) esâsını kabûl etmişler ve bu esâsa binâen de (*Hiç bir hüküm yoktur. Ancak Allâhü Teâlâ'nın hükmü vardır*) esâsında ittifak etmişlerdir.⁶²⁰

Bunlara delîl olarak da şu âyet-i kerîmeleri ve bunlara benzeyen diğet âyet-i kerîmeleri misâl olarak göstermişler ve yukarıda belirtilen esâsları, bunlardan istihrâc etdiklerini ehemmiyetle belirtmişlerdir:

إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ ط يَعْصُ الْحَقُّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ .

“Hüküm, ancak Allâhü Teâlâ'nındır. Doğruyu O haber verir ve O, ayırd edenlerin en hayırlısıdır”.⁶²¹

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ط وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا

“Allâh ve Peygamberi bir işe hukm ettiği zaman, mü'min olan bir erkek ile mü'min olan bir kadın için (ona aykırı) işlerinde kendilerine bir muhayyerlik yoktur, (Allâh'ın ve Rasûl'ünün emri hilâfında hareket ve ihtiyâr câiz değildir). Kim Allâhâ ve Rasûl'üne isyân ederse, muhakkak ki o, ap-açık bir dalâlettedir”⁶²²

Bunun için her hangi bir kimsenin şer'î bir hüküm vaz' etmesi, mümkün değildir. Böyle bir hevese kapılanlar için büyük mes'ûliyyetlerin olduğu haber verilmiştir ki şu âyet-i kerîmeler de bunu ap-açık bir şekilde ifâde etmektedir.

⁶²⁰-Muhâdarâtü fi Usûli'l-Fıkhî alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmiyye, Cüz'.1.ss.61. Bedru'l-Mütevellî Abdü'l-bâsit.

⁶²¹-En'am Sûresi, âyet 57.

⁶²²-Ahzâb Sûresi, âyet 36.

وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِيَتَفَتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ط
إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ. ط

“Dillerinizin yalan yere vasıflandıra geldiği şey’ler için (şu helâldir, şu haramdır) demeyin. Çünkü (bu sûretle) Allâh’a karşı yalan düzmüş olursunuz. Allâh’a yalan düzenler ise, şüphe yok ki aslâ felâh bulmazlar”.⁶²³

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ ط إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ .

“Ey îmân edenler, Allâh’ın ve Rasûl’ünün huzûrunda (sözde ve işde) öne geçmeyin. Allâh’dan korkun. Çünkü Allâh, hakkıyla işiten, (her şey’i) kemâliyle bilendir “.⁶²⁴

Bunun için islâm ulemâ’sına göre asıl mutlak hâkim, Allâhü Teâlâ’dır. Mücerred akıl değildir. Bu bakımdan asıl Şâri’-i mübîn -*ap-
açık şeriat vaz’ eden*- de, ancak O’dur. Mutlak hâkim O olunca, hüküm vermek yetkisi de ancak O’na âittir.

Bu şer’î hükümleri Peygamberleri vâsıtası ile kullarına tebliğ etdiren de yine O’dur. Peygamberler ise, bu ilâhî hükümleri tebliğ etmeye bir vâsıta. Vahye mazhar olmaları bakımından da -*mecâzî ma’nâda*- Şâri’ ve şeriat sâhibi sayılırlar. Bunun için Peygamberlere itâat etmek de vâcibdir. Çünkü Peygamberler, Allâhü Teâlâ’nın emirlerini insanlara tebliğ etmeye me’mûrdurlar.

Bu bakımdan (وَمَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ) : **Kim Peygambere itâat ederse, Allâh’a itâat etmiş olur**)⁶²⁵ ayet-i kerîmesine göre, onlara itâat etmek, Allâh’a itâat etmek gibidir.

Şer’î hükümlerin husn ve kubh cihetleri

İslâm ulemâ’sı, -*yukarıda anlatıldığı gibi*- Hâkim ve Hüküm konularında ve şer’î hükümlerin vaz’ında ittifâk etmişler ve hiç bir ihtilâfa düşmemişlerdir.

Ayrıca yalnız başına aklın bir hâkim olmadığını belirtmişler ve aklın, şer’î hükümlerin hikmetlerini, eşyânın husn ve kubh cihetlerini bir dereceye kadar idrâk edip anlamaya muktedir bulunduğunu, bunun netîcesi olarak da mücerred aklın bu husûslarda bir hâkim olmadığını îzah edip açıklamışlardır.

⁶²³ -Nahl Sûresi, âyet 116.

⁶²⁴ -Hucurât Sûresi, âyet 1.

⁶²⁵ -Nisâ’ Sûresi, âyet 80.

Bu bakımdan İslâm ulemâ'sının ihtilâfî, *-Hâkim ve Huküm konularında değil-*, mutlak hâkim olan Allâhü Teâlâ tarafından vaz' edilen şer'î hükümlerin *-ya'nî me'mûrun bihlerin-* husn ve kubh cihetlerinin idrâki ile bu husn ve kubh konularının aklı olup olmadığı husûslarında olmuştur.

Bunun için bunları da ayrıca îzah edip açıklamak lâzımdır. ki bunlar da, aşağıda anlatılacağı gibidir.⁶²⁶

Husn ve kubh'un ma'nâsı

Şer'î hükümlerin (*me'mûrun bihlerin*) kendisinden ayrılması mümkün olmayan husn ve kubh sıfatı, **dört** ma'nâya gelir.

1-Husn, bir kemâl sıfatıdır. Kubh ise, bir noksanlık sıfatıdır. Bunun için bilgi ve sıdk, hasendir. Bilgisizlik ve kizb, kabihdir.

2-Husn, maksad ve arzûya uygun olmaktır. Kubh ise, maksad ve arzûya uygun olmamaktır. Bunun için adâlet, hasendir. Zulüm, kabihdir.

3-Husn, tab'a (*insanın yaratılışına*) uygun olmaktır. Kubh ise, tab'a aykırı olmaktır. Bunun için tatlı bir şey', hesendir. Acı bir şey', kabihdir.

Bu üç ma'nâya göre husn ve kubh, *-eğer Şâri'-i mübîn tarafından hakkında bir emir veyâ nehy yoksa-* aklıdır ve bunda hiç bir ihtilâf yoktur.

4-Husn, dünyâda medhe, âhiretde sevâba vesîle olmaktır. Kubh ise, dünyâda zemme, âhiretde azâba sebebiyyet vermektir. Bunun için ibadetlerden her biri hasendir. Ma'siyetlerden her biri de kabihdir.

Bu bakımdan Şâri'-i mübîn tarafından emr edilen (*me'mûrun bih olan*) her şey', hasendir. Nehy edilen (*menhiyyün anh olan*) her şey' de kabihdir. Bu husûslarda hiç bir ihtilâf yoktur. Çünkü husn ve kubh sıfatlarının bir me'mûrun bihden ayrılması mümkün değildir.

Bununla berâber husn ve kubh'un bu dördüncü ma'nâsında,

a-Acebâ bir memûrun bih, aslında hasen olduğu için mi emr edilmiştir? Yoksa emr oldukları için mi husn sıfatını kazanmıştır? konusunun idrâk edilmesinde,

b-Husn ve kubh, aklî midir? Yoksa şer'î midir? konusunda,

⁶²⁶ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.54-55. Ömer Nasûhi Bilmen.

ihtilâf edilmiş ve muhtelif görüşler ileri sürülmüştür ki bu hususlarda başlıca **üç mezheb** görüşü vardır.⁶²⁷

⁶²⁷ -İnsanlık âlemi için en büyük saâdet ve devlet, hâlikını bilmek ve O'na yönelmektir. Bunun için insan oğlu, târih boyunca bu güzel netîceye ulaşmak için ya bir Peygamberin tebliğ etmiş olduğu şeriatı kabul edip ona göre yaşamış veya aklına göre hareket edip bir şeriatı kabul etmemiştir.

Akıllarına göre hareket edenlerin bir kısmı da kendilerine göre bir mücâhede ve riyâzat yolu kabul edip bu mücâhede ve riyâzatlarını ya bir şeriate isnâd ettirerek süfilik yolunu *-tasavvuf yolunu-* tutmuşlar veya hiç bir şeriate isnâd etdirmeyerek sâdece kendi keşif ve buluşlarına göre hareket etmişlerdir.

Bunlardan hakk ve gerçek olanı, bir Peygamberin Allâhu Teâlâ'dan vahy ile alıp insanlara tebliğ ettiği şeriatı kabul edenlerin ve o yolda gidenlerin yoludur ki bunların en sonucusu İslâm Dîni ile onun mensubları olan Müslümân'lardır.

İslâm Dîni'ni kabul edip o yolda giden Müslümân'lar, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın zamânında bir saâdet asrı yaşamış olmalarına rağmen O'nun âhirete irtihâlinden sonra Ehl-i sünnet ve Ehl-i bid'at diye iki kısma ayrılmışlardır ki bu durumu, şu hadîs-i şerif, daha iyi açıklayıp izâh etmektedir:

سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ زُفَّةً كَلَّمَهُمْ فِي النَّارِ إِلَّا وَاحِدَةً قَالُوا مَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي

"Benim ümmetim yakında yetmişüç fırkaya ayrılacaktır. Bunların hepsi Cehennem'dedir. Ancak birisi müstesnâdır. -O firka kimlerdir? Yâ Rasûle'llâh-. Onlar, benim ve ashâbımın gittiği yoldan gidenlerdir".

Bunun için Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın gösterdiği yoldan gidenlere ve O'nun sünnetine yapışanlara ve Ashâb-ı Kirâm'a uyup onların yolundan gidenlere, **Ehl-i sünnet ve cemâat**, O'nun gösterdiği ve tebliğ buyurduğu hükümleri kendi keyf ve arzularına göre te'vil edip amel edenlere ve Ashâb-ı Kirâm'a muhâlefet edenlere de, **Ehl-i bid'at ve dalâlet** denir.

Bunlardan Ehl-i bid'at ve dalâlet'in bir çok kısımları vardır ki bunların tafsilâtı, Kelâm ve Akâid kitâblarında anlatılmıştır. Bunlar, **Mu'tezile, Havâric, Şia, Mürcie, Cebrîyye, Neccâriyye ve Müşebbehe** fırkalarıdır.

* * *

Bunlardan Mu'tezile fırkasına mensûb olanlar, "Büyük günah işleyen bir kimse, ne mü'min, ne de kâfirdir. Belki ikisi arasında bir mertebededir. Bunun için tevbe etmeden ölürse ebedî Cehennem'de kalır" diyerek küfr ile imân arasında bir mertebe kabul ederler ve "Kul fiilinin hâliküdür. İstedığı gibi hareket eder. Kulun ihtiyârî fiillerinde Allâhu Teâlâ'nun bir te'siri yoktur. Bunun için de kulun fiillerinde kader cârî olmaz" diyerek kaderi inkâr ederler. Bu hâlleri ile de Ehl-i sünnet ve cemâat esâslarına muhâlefet etmiş olurlar.

Bu bakımdan bunlara -kaderi inkâr ettikleri için- "**Kaderiyye**" denir ki Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, bunlar hakkında (الْقَدَرِيَّةُ جَوْسٌ هَذِهِ الْأُمَّةُ : Kaderiyye, bu ümmetin mecûsileridir) buyurmuştur. Çünkü kendilerine hâlikyyet isnâd ettiklerinden Allâhu Teâlâ'ya -hâlikyyetdeşirlik koşmuş olurlar. Bunun için de mecûsilere benzerler.

Vâsıl ibn-i Atâ'ya uydukları için de "**Mu'tezile**" denir. Çünkü Vâsıl ibn-i Atâ, Basra'da, Hasen-i Basrî *rahmetü'llâhi aleyh*'in meclisine devam ederdi. Bir gün mecliste "Büyük günah işleyen bir mü'min, ne kâfirdir, ne de mü'mindir. Belki ikisi arasında bir mertebededir" diyerek küfr ile imân arasında bir mertebe isnâdına kalkıştı. Bundan sonra da meclise muhâlefet ederek oradan ayrıldı. Hasen-i Basrî *rahmetü'llâhi aleyh* de (وَصَلَّ عَلَيَّ وَأَصِيلُ : Vâsıl, bizden i'tizâl etti, -ayrıldı-) buyurdu. Bunun üzerine temsil ettiği guruba, "**Mu'tezile**" denildi.

* * *

Hadîs-i şerif'de belirtilen **Nâciye fırkası** ise, Ehl-i sünnet ve cemâat yolu dediğimiz Selefîyye yoludur. Bunlar Rasûlü'llâh *salle'llâhu aleyhi ve ellem'in* yolundan giden ve O'nun sünnetine yapışan, O'nun ve Ashâb-ı Kirâm'ın sâhib olduğu i'tikâd üzere bulunan Müslümân'lardır ki üç kısma ayrılır:

1-Eş'ariyye mezhebi

Eş'arî'lere göre husn, emrin mu'cebi *-ya'nî gerektirdiği şey-* dir ki me'mûrun bihin husnünü îcâb etdirir. Bu bakımdan şer'î hükümler (*me'mûrun bihler*), Şâri'-i mübîn olan Allâhü Teâlâ tarafından emr olundukları için hasendir. Ya'nî emr olundukları için husn sıfatını kazanmış ve bu emri yerine getirenler için sevâba vesîle olmuştur. Yoksa o şey'ler, aslında hasen oldukları için emr olunmuş değildir. Çünkü me'mûrun bihlerin, aslında hasen olup olmadıklarını bilmiyoruz. Husnü, me'mûrun bihlerde ihdâs ve îcâd eden, bu konudaki emirdir.

Bunun için şer' *-ya'nî şerîat-*, hâkimdir. Akıl ise, bu ilâhî hitâbları anlayıp idrâk etmeye bir âlet ve bir vâsıtaadır.

Meselâ, nikâh ile sifâh (*zinâ*) arasında fiil bakımından bir fark yoktur. Her ikisi de aynı fiillerdir. Şâri'-i mübîn olan Allâhü Teâlâ, nikâhın meşrû' olduğunu, sifâhın da meşrû' olmadığını emr etmiş olduğu için nikâh husn sıfatını, sifâh da kubh sıfatını kazanmıştır.

a-Selefiyye

Sahâbe ve Tâbiîn mezhebine uyup onların yolundan giden Fakih, Müctehid ve Muhaddis'lerdir ki bunlar, Allâhü Teâlâ'ya en yüksek bir ta'zîm duygusu ile îmân edip inanırlar. Hiç bir konuda tafsilâta girişmezler ve inceden inceye fikir yürütmeye lüzum görmezler. Kur'an-ı Kerim, ne söylemiş ise öylece kabûl ederler ve nass'ları te'vîl yoluna gitmezler.

Selefiyye'den sonra gelen Ebu'l-Hasen Ali ibn-i El-Eş'arî *rahmetü'llâhi aleyh* ile Ebû Mansûr Muhammed ibn-i Muhammed El-Mâtürîdî *rahmetü'llâhi aleyh*, yazdıkları kitâblar ve yaptıkları şifâhî mübâhaseler ile Ehl-i sünnet *-ya'nî Selefiyye-* mezhebi esâslarını müdâfaa etmişler, bâtil fırkalara, bid'at ehli kimselere karşı mücâdele ederek İslâm Dini'nin esâslarını korumaya çalışmışlardır.

Bu bakımdan Selefiyye'den sonra gelen Müslümânlar, i'tikâd konularında bu iki İslâm âlimini, imâm tanımışlar ve onların tesbît ettikleri esâsları kabûl ederek onların yolundan gitmişlerdir. Bunun için de Ehl-i sünnet ve cemâat mezhebi *-ya'nî Selefiyye mezhebi-*, i'tikâdda şeklen iki mezhebe ayrılmıştır ki aralarındaki ihtilâf, esâsda değil ba'zı cüz'î ve fer'î konularda olup lâfzidir. Böyle olduğu için de biri diğerini bid'at ve dalâlet ile ithâm etmez. Her ikisi de hakk ve gerçek olduğu için Selefiyye esâslarına inanırlar ve onu müdâfaa ederler. Aralarındaki fark ise, onbir veyâ onüç veyâ onbeş kadardır ki bunlar da cüz'î ve fer'î konularda olup lâfzidir.

b-Eş'ariyye

Ebu'l-Hasen El-Eş'arî'yi, i'tikâd konusunda imâm edinen Müslümân'lara denir.

c-Mâtürîdiyye

Ebû Mansûr Mâtürîdî'yi, i'tikâd konusunda imâm edinen Müslümân'lara denir.

İlk Hanefî'ler, Selefiyye mezhebine, sonrakiler ise Mâtürîdiyye mezhebine mensûb olmuşlardır.

İlk Şâfiî'ler ve Mâlikî'ler Selefiyye mezhebine, sonrakiler ise Eş'ariyye mezhebine mensûb olmuşlardır.

Hanbelî mezhebinde olanların ekseriyeti Selefiyye mezhebine, ba'zıları da Eş'ariyye mezhebine mensûb olmuşlardır.

İşte, Mütetekellimîn imâmılarından olan Ehl-i sünnetin bu iki büyük imâmı arasındaki bu ihilâflardan birisi de, **husn** ve **kubh** bahsidir ki konumuz olan **husn** ve **kubh** mes'alesindeki ihtilâf budur.

Eğer nikâhın meşrû' olduğu, sıfâhın da meşrû' olmadığı emr edilmiş olmasaydı, biz bunların arasındaki farkı ta'yîn edemedik. Bunun için bir şey'in güzel veyâ çirkin -ya'nî sevâba veyâ azâba vesîle- olup olmadığına hukm eden hâkim, ancak Şâri'-i mübîn olan Allâhü Teâlâ'dır. Akıl ise Şâri'-i mübîn'in bu hitâbını anlayıp idrâk etmeye bir âlet ve bir vâsıtaadır.

Aynı şekilde, akıl, bir şey'in güzel veyâ çirkin olup olmadığına hukm edemeyeceği için, fetret devirlerinde yaşamış olan insanlar, îmân sâhibi olmasalar bile muazzeb olmazlar. Çünkü,

وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا.

“Biz, bir Rasûl göndermedikçe azâb etmeyiz”⁵⁶⁹

âyet-i kerîmesi, bunu ifâde etmektedir.

Bu da gösteriyor ki me'mûrun bihlerin husnünde hâkim ve müessir olan şey', ancak şer'-i şerîfdir. Aklın bunda bir te'sîri yoktur. Bunun için akıl, Allâhü Teâlâ'nın varlığı ve birliği konusuna îmân etmeyi, kendiliğinden bulup îmân edemez. Bundan dolayı da mes'ul olmaz. Diğer me'mûrun bihler de aynı şekildedir.

Hanefî âlimlerinden ba'zıları, Eş'arî'lerin bu görüşlerine kâil olmuşlardır.

2-Mâtürîdiyye mezhebi

Mâtürîdî'lere göre husn, emrin medlûlüdür. Ya'nî emr olunan şey'ler (*me'mûrun bihler*), aslında hasen olduğu için emr olunmuşlardır. Yaksa emr olundukları için husn sıfatını kazanmış değildir. Çünkü âmir, Hakîm olan Allâhü Teâlâ'dır. Bunun için aslında güzel olmayan bir şey' ile emr etmez. Ancak güzel olan şey'ler ile emr eder.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَايَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ
يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ.

“Şübhesiz ki Allâh adâleti, iyiliği, akrabâya (muhtâç oldukları şey'leri) vermeyi emr eder. Taşkın kötülük (ler) den, münkerden, zulm ve tecebbürden nehy eder. Size -bu sûretle- öğüt verir ki iyice dinleyip, anlayıp tutasınız”.⁵⁷⁰

âyet-i kerîmesi de, bunun böyle olduğunu açıklayıp ifâde eder.

569-İsrâ' Sûresi, âyet 15.

570-Nahl Sûresi, âyet 90.

Bununla berâber bu husûsda hâkim olan akıl değil, şer'-i şerîfdir. Çünkü güzel olan bir şey'den dolayı Allâhü Teâlâ'nın âhirette mükâfât vereceğine akıl hüküm veremez.

Allâhü Teâlâ üzerine bir şey' vâcib de değildir. Bu husûsda hâkim olan ancak şer'-i şerîfdir. Şer'-i şerîf ise, Cenâb-ı Hakk'ın, güzel ameller karşılığında kendi fazlı ile sayısız mükâfât vereceğini haber verir.

Bunun için Şâri'-i mübîn emr etmiş olmasaydı insanlar, şer'î hükümler ile mükellef olmazlardı. Bundan yalnız Cenâb-ı Hakk'a îmân müstesnâdır. Fetret devirlerinde yaşayan insanlar da, Allâhü Teâlâ'ya îmân etmenin güzel bir şey' olduğunu anlayıp idrâk edebilirler. Çünkü akıl, büsbütün boş ve kudretsiz değildir. Bir temyiz kudreti vardır. Bu bakımdan fetret devirlerinde yaşayan insanlar da, Allâhü Teâlâ'ya îmân etmek, O'nun varlığına ve birliğine inanmak ile mükellefdir.

(وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ تَبْعَثَ رَسُولًا) : **Biz bir Rasûl göndermedikçe azâb etmeyiz**⁶²⁸ âyet-i kerîmesinde, (azâb etmeyiz) denilmesinden murad, dünyevî bir azâbdır. Namaz, oruc, zekât ve hacc gibi ibâdetler ile teklîf bulunmadığından azâba müstehik olmadıklarını belirtmekdir.

Bunun için fetret devirlerinde yaşayan insanlar, her ne kadar namaz, oruc, zekât ve hacc gibi ibâdetler ile mükellef olmazlarsa da, Allâhü Teâlâ'nın varlığını ve birliğini tasdik edip inanmak gibi bir akîdenin güzelliğini, Şâri'-i mübîn tarafından tebliğ edilip işitmeden de anlayabilir. Çünkü akıl, büsbütün boş ve kudretsiz değildir. İyiyi kötüyü birbirinden ayırt edecek bir temyiz kudreti vardır.

Bunun için fetret devirlerinde yaşayan insanlar da, **ma'rifetü'llâh** ile mükellef olurlar. Bununla berâber mutlak olan hâkim, akıl değil ancak şer'î şerîfdir.

3-Mu'tezile mezhebi

Mu'tezile'lere göre de husn, emrin medlûlüdür. Ya'nî emr olunan şey'ler (*me'mûrun bihler*), aslında güzel oldukları için husn sıfatı ile birlikde emr olunmuştur. Bunun bu güzelliğine hukm eden ise, akıldır.

Bu güzellik, şer'-i şerîfin açıklaması olmasa bile akıl ile anlaşılabilir. Şu kadar var ki şer'-i şerîf, me'mûrun bihlerin ba'zısında akla gizli ve kapalı kalan güzelliği açığa vurur ve onu keşf ederek beyân buyurur.

⁶²⁸ -İsrâ' Sûresi, âyet 15.

Meselâ, Allâhü Teâlâ'nın varlığına ve birliğine îmân, aslında hasendir. Bunun güzelliğini, şer'-i şerîf açıklayıp beyân etmese bile, akıl bunu anlayıp idrâk edebilir. Bunun için fetret devirlerinde yaşayan insanlar da, Allâhü Teâlâ'nın varlığını ve birliğini bilmekle *-ya'nî ma'rifetü'llâh ile-* mükellefdirler.

Namaz kılmak, oruc tutmak gibi me'mûrun bihlerin güzelliği de böyledir. Şâri'-i mübîn'in hitâbı bulunmasa bile, insanlar, bunlar gibi güzel amellerin güzelliğini takdir edebilir. Fakat bu türlü me'mûrun bihlerin güzelliği, akla gizli ve kapalı kaldığından, Şâri'-i mübîn, bunları açıklayıp îzah eder.⁶²⁹

Me'mûrun bihlerin li-aynihî veyâ li-gayrihî hasen olması

Şâri'-i mübîn olan Allâhü Teâlâ tarafından emr edilen şey'ler (me'mûrun bihler), ya li-aynihî hasen olurlar veyâ li-gayrihî hasen olurlar.

1-Li-aynihî veyâ li-zâtihî hasen

Kendi zâtındaki bir güzellikden dolayı hasen olan me'mûrun bihlerdir. Allâhü Teâlâ'nın varlığına ve birliğine îmân gibi ki îmândaki bu güzellik, bi'z-zât onun kendisinde mevcuttur. Başkasından alınmış değildir. Bu bakımdan îmân, li-aynihî bir hasendir.

Bu da **iki** türdür:

A-Hakîkaten li-aynihî hasen

Kendi zâtında mevcûd bulunan bir güzellikden dolayı hasen olan me'mûrun bihlerdir. Allâhü Teâlâ'ya îmân gibi.

Bu da **iki** türdür:

a-Kendisi hakkındaki teklif, hiç bir şekilde sâkıt olmayan bir me'mûrun bihidir.

îmânın asıl ruknü olan kalben tasdik gibi ki Şâri'-i mübîn'in bu teklifi, hiç bir şekilde sâkıt olmaz. Her türlü cebir ve ikrâh karşısında kalben tasdik kalbde mevcûd bulunması gerekir. Bir cebir ve ikrâh karşısında, bu i'tikâdı değiştirmek aslâ câiz olmaz.

b-Kendisi hakkındaki teklif, ba'zan sâkıt olmakla berâber kendisine zarar gelmeyen bir me'mûrun bihidir.

⁶²⁹ -Bu üç mezhebin husn hakkındaki bu ihtilâfları, nehy edilen şey'lerin (*menhiyyün anih'ların*) kubhu hakkında da aynı şekildedir.

îmânın zâid ruknü olan dil ile ikrâr gibi ki teklîfin sâkit olmasını gerektirecek bir cebir, ikrâh veyâ âcizlik karşısında, dil ile ikrârın sâkit olmasından (*terk edilmesinden*) dolayı bir mes'ûliyyet meydana gelmiş olmaz,

Aynı şekilde namaz gibi ki namaz, Allâhü Teâlâ'ya ta'zîm ve şükrâna vesîledir. Fakat ikrâh, hayız ve nifas gibi özörlere mebnî, hakkındaki teklîf sâkit olur ve bir mes'ûliyyet terettüb etmez.

B-Hukmen li-aynihî hasen

Ligayrihî hasene benzer gibi olan li-aynihî hasendir. Oruc, zekât ve hacc gibi.

Bu türlü me'mûrun bihler, kendisinde zahmet veyâ maldan mahrumiyyet gibi ba'zı vasıflar bulunmasından dolayı li-gayrihî hasene benzerlerse de, li-aynihî hasen sayılırlar.

Li-aynihî hasen olan bir m'mûrun bihin hukmü

Böyle bir me'mûrun bih, ya edâ' edilmek sûretiyle veyâ o me'mûrun bihin vücûbunu ortadan kaldıracak bir hâlin vukûu ile, o me'mûrun bih, mükellefden sâkit olur.

Meselâ, namaz, edâ' edilince zimmetden çıkar. Veyâ cinnet, hayız ve nifas gibi meşrû' hâllerden birisinin vukûu ile, onun vücûbu ortadan kalkar ve mükellef olan kimse onu yapmakla me'mûr bulunmaz.

2-Li-gayrihî hasen

Kendi zâtındaki bir güzellikden dolayı değil de, başkasında bulunan bir güzellikden dolayı hasen olan me'mûrun bihlerdir.

Meselâ, Müslümânlar, cihâd ile me'mûrdurlar. Cihâd ise aslında insanlara eziyet etmeye ve şehirleri harab bir duruma getirmeye sebep olduğu için, li-aynihî hasen değildir. Fakat İslam Dîni'ni yaymaya, İslâm yurdlarını müdâfaa etmeye vesîle olduğu için de hasendir. Bu bakımdan cihad, li-gayrihî hasendir. Çünkü bu güzellik, onun kendi zâtında değil, başkasından alınıp kendisi ile berâber bulunan bir güzellikdir.

Bu da **iki** türdür:

A-Kendisini yapmakla, kendisine husn veren şey' de berâber yapılmış olan me'mûrun bihlerdir. Cihâd ve cenâze namazı gibi.

Çünkü bunlar yapılırca, kendilerine güzellik veren **îlâ-i din** ve **meyyit** hakkına riâyet etmek gâyesi de yapılmış olur.

B-Kendisini yapmakla, kendisine husn veren şey’ de berâber yapılmış olmayan me’mûrun bihlerdir. Abdest almak ve cum’a namazına koşmak gibi.

Çünkü abdest, namazın şartı olduğu için hasendir. Fakat abdest alınmakla namaz kılınmış olmaz.

Aynı şekilde, cum’a namazına koşmak, cum’a namazına kavuşmaya vesîle olduğu için hasendir. Fakat cum’a namazına koşmakla, cum’a namazı kılınmış olmaz.

Li-gayrihî hasen olan bir me’mûrun bihin hukmü

Böyle olan bir me’mûrun bih, kendisinin husnüne vâsita olan şey’in vücûbu ile vâcib, sükûtü ile sâkit olur.

Meselâ, abdest almak, li-gayrihî bir hasendir. Bunun husnüne vâsita olan şey’ ise, namazdır. Bunun için namaz vâcib olunca, abdest almak da vâcib olur. Namaz vâcib olmayınca, abdest almak da vâcib olmaz.

Aynı şekilde, ba’zı mâniâlerden dolayı İslâm Dini’ni neşre çalışmak ve İslâm yurdlarını müdâfaa etmek vâcib olmayınca, cihad da vâcib olmaz. Müsaleha yapılmış bir düşmana karşı harb yapılmaması gibi.

Teklîfin şartı

Teklîfin şartı, teklîf edilen şey’i yapmaya me’mûrun istitâati (*kudreti*) bulunmasıdır. Eğer me’mûrun kudreti bulunmazsa, o kimseye teklîf yapmak, sahîh olmaz. Böyle bir teklîfe “**Teklîf-i mâ-lâ yutâk**” denir ki câiz değildir. Bunun için bu konunun da incelenmesi yerinde bir davranış olur.

Teklîf-i mâ-lâ yutâk

Bir kimsenin yapmaya muktedir olmadığı bir şey’ ile mükellef tutulmasına “**Teklîfi mâ-lâ yutâk**” denir ki böyle bir teklîf, câiz ve vâki’ değildir.

Çünkü teklîfin şartı, teklîf edilen şey’i (*emr edilen me’mûrun bihi*) yapmaya, me’mûrun muktedir olması lâzımdır. Bunun için Şâri’-i Hâkim olan Allâhü Teâlâ, herkese ancak istitâati (*kudreti*) dâhilinde olan bir şey’ ile emr eder. Hiç bir kimseye yapamayacağı bir şey’i teklîf etmez ve hiç bir kimseyi yapamayacağı bir şey’ ile mükellef tutmaz.

Meselâ, namaz ve oruc gibi ibâdetler, kudretimiz dâhilinde olan birer ibâdet olduğu için bunları yapmakla mükellefiz. Fakat belli bir servete mâlik olmaz isek *-kudretimiz hâricinde olduğu için-* zekât ve hacc ile mükellef olmayız,

Bununla berâber Kur’ân-ı Kerîm’in ba’zı yerlerinde, insanlara, yapamayacakları bir şey’ ile emr olunur. Meselâ, Kur’ân-ı Kerîm’in bir mucize ve Allâh kelâmı olduğunu inkâr edenlere karşı şöyle emr edilir:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ ۚ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ .

“Kulumuz (Muhammed) in üzerine parça parça (sûre sûre, âyet âyet) indirdiğimiz (Kur’ân’ın Allâh katından geldiğın) den şübhe ediyorsanız haydi onun benzerinden siz de bir sûre getirin. Allâh’dan başka şahidlerinizi (taptığımız putları ve bilginlerinizi) de (yardıma) çağırın. Eğer (iddiânızda) sâdık kimseler iseniz).⁶³⁰

Böyle bir emir, teklîfi bir emir değildir. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’in bir mu’cize ve Allâh kelâmı olduğunu inkâr eden kimselere, kendi âcizliklerini bildirmek ve göstermek için bir teklîfdir ki böyle bir teklîfe **“Emr-i ta’cîzî”** denir.

Teklîf-i mâ-lâ yutâkın kısımları

Teklîf-i mâ-lâ yutâk sayılacak emirler, **üç** nev’idir:

1-Teklîf-i mâ-lâ yutâkın en yüksek mertebesi

Böyle bir teklîf, esâsında mümteni’ olan (*yapılması mümkün olmayan*) bir teklîfdir ki ne câiz ve ne de vâki’dır. İki zıddı birleştirmek ve bir şey’in mâhiyetini değiştirmek gibi.

Meselâ, bir an hem gece hem gündüz olamaz. Bir kimse bir anda hem diri hem ölü olamaz. Bir şey’ altın olduğu halde kendi mâhiyetini değiştirip bakır olamaz. Dört adedi hem çift hem tek olamaz.

Bunun için böyle şey’lerin hepsi mümteni’dır. Mümteni’ olduğu için de böyle bir şey’ ile teklîf câiz ve vâki’ olmaz. Bunun böyle olduğunda ittifak vardır.

2-Teklîf-i mâ-lâ yutâkın orta mertebesi

⁶³⁰ -Bakara Sûresi, âyet 23.

Böyle bir teklîf, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine nazaran mümkün, insanlara göre ise âdeten mümteni' olup mümkün değildir.

Meselâ, bir ölüye can vermek, göğe çıkmak, bir cisim yaratmak gibi şey'ler, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine göre mümkündür. Fakat insanların kudretine göre *-hârikü'l-âde hâller müstesnâ olmak üzere-* âdeten mümteni'dir ve mümkün değildir.

Böyle bir teklîfin vâki' olup olmaması husûsunda ihtilâf vukû' bulmuştur ki bu husûsda başlıca **üç** görüş vardır:

a-Mâtürîdî'lere göre, böyle bir teklîf, *-ilâhî hıkmete muvâfık olmadığı için-* ne vâki' ve ne de câizdir.

b-Eş'arî'lere göre, böyle bir teklîf, vâki' değil ise de aklen câizdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, kulları üzerinde dilediği gibi tasarruf edebilir.

(*لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ*) : **O, yapacağından mes'ul olmaz. Fakat onlar mes'ul olurlar**).⁶³¹

âyet-i kerîmesi, bunu ifâde eder.

c-Mu'tezile'ye göre de, böyle bir teklîf câiz değildir. Fakat Cenâb-ı Hakka, kulları için eslâh olanı (*en iyi olanı*) yaratmak ve yapılması âdeten mümkün olmayan bir şey' ile kullarına emr etmemek vâcibdir. Böyle bir teklîf ise bu vücûba aykırıdır.

Mu'tezile'nin bu vücûb iddiâsı, Ehl-i sünnet'in görüşüne uymadığından Mâtürîdî'ler tarafından i'tirâz edilip kabûl edilmez.

3-Teklîf-i mâ-lâ yutâkın aşağı mertebesi

Böyle bir teklîf, hem vâki' hem de câizdir ki bunda ulemâ'nın ittifâkı vardır.

Çünkü Allâhü Teâlâ, bir şey'in vukû' bulacağını veyâ bulmayacağını ezelf olan ilmi ile bilir. Bunun için olacağını bildiği şey', takdîr olunan vakti gelince olur, meydana gelir. Olmayacağını bildiği şey' de, aslâ olmaz ve meydana gelmez. Şâyet bunların aksi düşünülecek olursa, Cenâb-ı Hakk'a cehl isnâd etmek lâzım gelir ki Cenâb-ı Hakk, bundan münezzehtir.

Bu bakımdan Allâhü Teâlâ, vücûde gelmeyeceğini bildiği bir şey'i, meydana getirmek için bir kuluna teklîfde bulursa veyâ emr etse,

⁶³¹ -Enbiyâ' Sûresi, âyet 22

böyle bir teklîf, bu nev’iden *-ya’ni Teklîf-i mâ-lâ yutâkın aşığı merteblerinden-* bir teklîf-i mâ-lâ yutâk olur. Ebû Cehil’e îmân etmesi için emr edilmesi gibi.

Böyle bir teklîf-i mâ-lâ yutâk, bi’l-ittifak câiz ve vâki’dir. Çünkü böyle bir me’ûrun bihi yerine getirmek, aslında mümkündür. İnsanın kudreti hâricinde kalan bir şey’ değildir. Eğer mümkün olmasaydı, binlerce insan, İslâm Dîni’ni kabûl edip îmân etmezdi.

Ebû Cehil ve benzerleri hakkında îmân etmenin mümkün olmaması ise, Allâhü Teâlâ’nın bilmesinden dolayı değildir. Böyle kimselerin irâdelerini kötü yolda kullanmalarındandır. Allâhü Teâlâ, bunların kendi ihtiyarlarını kötü yolda kullanacaklarını, bu sûretle de îmân etmeyeceklerini bildiği için, îmân etmeyeceklerini de ezelde bilmiş ve ona göre takdîr etmiştir. Çünkü ılım, ma’lîma tâbi’dir.

Meselâ, bir Astronomi âlimi, güneş tutulmasının hangi saatde ve nerelerde vukû’ bulacağını önceden bilir ve tesbît eder. Zamânı gelince de aynen vukû’ bulur.

Halbuki güneş tutulmasının vukûu, o âlimin onu bilmesinden dolayı değildir. Âlimin onun vukû’ bulacağını bilmesi, güneş tutulmasının vukû’ bulmasından dolayıdır. O tutulmasa idi, âlim de onu bilip tesbît edemezdi.

Me’ûrda bulunması icâb eden kudret

Bir kimsenin bir şey’i yapmakla mükellef olabilmesi için o şey’i meşakkat çekmeden yapmaya muktedir bulunması lâzımdır. Böyle bir iktidar ise, o mükellefde, teklîf edilen şey’i yapabilecek bir kuvvet ve kudretin bulunmasına bağlıdır.

Eğer me’ûrda, böyle bir me’ûrun bihi yapabilecek bir kuvvet ve kudret bulunmazsa, o kimseye emir ve teklîf câiz olmaz. Şâyet bunun aksi vukû’ bulacak olursa, o zaman da **teklîf-i mâ-lâ yutâk** lâzım gelir ki böyle bir teklîf câiz olmaz.

Me’ûrda bulunması lâzım gelen bu kuvvet ve kudret, **iki** türlü olup şöyledir:

a-Kudret-i mümekkine

Emr edilen bir şey’i (*bir me’ûrun bihi*) yapmaya sebep olabilecek derecede bulunan bir kudret ki böyle bir kudret, her vâcibin şartıdır.

Bunun için kendisinde böyle bir kudret bulunmayan bir kimse, namaz ve oruc gibi bedenî ibâdetler ile, zekât ve hacc gibi mâlî

ibâdetler ile mükellef olmaz. Çünkü şart bulunmayınca o şey' de bulunmaz.

Kudret-i mümekkin ile vâcib olan bir şey', bu kudretin zevâlinde sonra da yine zimmetde kalır, sâkıt olmaz. Namaz ve oruc gibi ibâdetler, bu nev'îdendir ki kazâsı, muhakkak lâzım gelir. Haccın farz olması ve sadaka-i fitrin vâcib olması da aynı şekildedir.

b-Kudret-i müyessire

Emr edilen bir şey'i (*bir me'mûrun bihi*) kolaylıkla yapmaya sebep olabilecek derecede bulunan yüksek derecedeki bir kudretidir ki böyle bir kudret, ba'zı vâciblerin ve mâlî ibâdetlerin şartıdır.

Bunun içi de kendisinde böyle bir kudret bulunmayan bir kimse, zekât gibi mâlî ibâdetleri yapmakla mükellef bulunmaz. Çünkü şart bulunmayınca o şey' de bulunmaz.

Kudret-i müyessire ile vâcib olan bir şey', bu kudretin zevâlinde sonra zimmetden çıkar ve sâkıt olur. Kazâsı îcâb etmez. Çünkü bu türlü vâciblerin devam etmesi için, bunu yapabilecek kuvvet ve kudretin de devam etmesi şartıdır.

Meselâ, zekât, bu nev'îden bir ibâdetdir ki aslî ihtiyaçlarından başka yirmi miskâl altını veyâ ikiyüz dirhem gümüşü veyâ bunların karşılığı olan parası veyâ ticâret eşyâsı bulunan bir kimseye, zekât vermek farz olur. Fakat bir sene tamamlanmadan bu nisâb miktârı para veyâ mal zâyî' olacak olursa, zekâtın farzıyeti zimmetden çıkar ve sâkıt olur. Kazâsı lâzım gelmez. Çünkü zekâtın şartlarından birisi de, bir kamerî senenin tamamlanmış olmasıdır.

Bu bakımdan bu nisâb miktârı para veyâ mal, bir kamerî seneyi tamamladıktan sonra zâyî' olursa ve o para veyâ malın zekâtı da verilmemiş bulunursa, o zaman da zekâtın kazâsı vâcib olur. Çünkü sene tamamlanmıştır. Bu bakımdan hemen sene sonunda o para veyâ malın zekâtının verilmesi ve zimmetten kurtulunması efdaldır.

Vücûbun nev'ileri

Mükellef bir kimse, **üç türlü vücûb** karşısında bulunur ve bunları yerine getirmekle yükümlü olur.

a-Nefs-i vücûb

Böyle bir vâcib, zarûrîdir. Bizim ihtiyaçlarımıza ve bilmemize muhtaç değildir. Biz uykuda olsak da, uyanık olsak da tahakkuk eder

ve sâkit olmaz. Namaz vaktinin girmesi ile, namazın farzıyyetinin meydana gelmesi gibi.

b-Vücûb-i edâ'

Bize vâcib olan bir şey'in edâ'sı konusunda bizim ihtiyârımız vardır. İsteddiğimiz zaman onu edâ' edebiliriz. Bunun için uyanık bir kimse her hangi bir sebeble namazı te'hîr etse, yine namazın son vaktinde onu edâ' etmek kendisine vâcib (*farz*) olur. Bununla berâber vaktin ilk cüz'ünde edâ' etmek efdaldır.

c-Nefs-i edâ'

Bu da, emr edilen bir şey'i (*bir me'mûrun bihi*), bi'l-fiil yapmaktır.⁶³²

---

⁶³² -Me'mûrda bulunması icâb eden kudret, -*sebeb veyâ vâsita ma'nâsına olduğundan*- emr edilen şey'lerin Vücûb-i edâ' sının şartıdır. Fakat Nefs-i vücûb' un veyâ Nefs-i edâ' nın şartı değildir. Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsü, C.1.ss.60-61. Ömer Nasûhi Bilmen.

M a h k û m u n f î h v e y â b i h

(اَلْمَحْكُومُ فِيهِ اَوْ بِه)

Daha önce de görüldüğü gibi, “**Huküm**” denilince *-zarûrî olarak* bir “**Hâkim**”, bir “**Mahkûmun bih**”, bir de “**Mahkûmun aleyh**” sâbit olur. Bunlardan huküm ve hâkim ile ilgili konuları gördük. Hâkim’in de Eş’arîlere göre şer’-i şerîf. Mu’tezile’ye göre akıl. Mâtürîdî’lere göre de şer’-i şerîf olmakla berâber akılın ne tamâmen hür, ne de tamâmen mu’teber olduğunu öğrendik ki ekseriyyetin görüşüne göre muteber olan mezheb de Mâtürîdî’lerin bu görüşüdür.

Bu bakımdan şimdi sıra, şer’î hükümler bahsinin üçüncü bir ruknû olan “**Mahkûmun bih**” konusuna geldi.

Mahkûmun bih

Kendisine, Şâri’-i mübîn’in hitâbı teveccüh eden mükellef bir kimsenin şer’an yapmaya veyâ terk etmeye mecbûr bulunduğu müsbet veyâ menfî fiillerdir.

Meselâ, her Müslümân, namaz, oruc, zekât ve hacc gibi ibâdetler ile mükellefdir. Bu emirler ise, mükellef olan kimseye Şâri’-i mübîn’in birer hitâbıdır. İşte mükellefin yapmaya mecbûr olduğu namaz, oruc, zekât ve hacc gibi ibâdetler; zinâ etmemek, yalan söylememek, içki içmemek ve hırsızlık etmemek gibi fiiller, birer mahkûmun bihdır.

Mükellef bir kimsenin şer’an yapmaya veyâ terk etmeye mecbûr bulunduğu bu fiiller, **dört** kısımdır:

a-Hissî bir vücûdü olmakla berâber şer’î bir hukme müteallik olup başka bir şer’î hukme sebep olan fiillerdir.

Meselâ, zinâ fiili gibi ki böyle bir fiil haramdır. Çünkü Şâri’-i Hâkim, böyle hukm etmiştir. Bununla berâber ayrıca hadd-i zinânın (*zinâ cezâ’sının*) vücûbuna da sebebdir.

b-Hissî bir vücûdü olmakla berâber şer’î bir hukme müteallik olup başka bir şer’î hukme sebep olmayan fiillerdir.

Meselâ, normal olarak yeyip içmek helâl ve vâcibdir. Fakat haddinden fazla yeyip içmek haramdır. Bununla beraber başka bir şer'î hukme sebep değildir.

c-Şer'î bir vücûdü olmakla berâber şer'î bir hukme müteallik olup başka bir şer'î hukme sebep olan fiillerdir.

Meselâ, bey' (alış-veriş) gibi ki normal bir alış-veriş mübâhdır. Ayrıca mülke de sebebedir.

d-Şer'î bir vücûdü olmakla berâber şer'î bir hukme mütallik olup başka bir şer'î hukme sebep olmayan fiillerdir.

Meselâ, namaz kılmak gibi ki namazın kendisi vâcibdir. Fakat başka bir şer'î hukme sebep değildir.

Mükellef bir kimsenin bu fiilleri, kendisinden ya taleb veyâ terk veyâ tahyîr (ibâha) sûretiyle istenir. Çünkü kulun bunları yapabilmesi için, kendi kudreti dâhilinde olması şarttır. Aksi takdirde kul, bunları hakkı ile yapmakdan âciz kalır.

Bu bakımdan bir kimseye teklîfin yapılması ve bu teklîfin sahîh olabilmesi için, o mükellefde *-ya'nî o muhâtabda-*, bir takım şartların bulunması lâzımdır ki şöyledir.

Teklîfin sahîh olmasının şartları

Şâri'-i mübîn'in hitâbı kendisine teveccüh eden mükellef bir kimseye yapılan teklîfin sahîh olması için, başlıca **üç şart** vardır:

a-Mükellef, makdûr olmalı *-ya'nî emr edilen şey'leri yapmaya muktedir olmalı-* ve o emir ile ne kasd edildiğini tasavvur edebilecek derecede bir temyîz kudretine sâhib bulunmalıdır.

b-Mükellef, kendisine teklîf edilen şey'lerin nasıl yapılacağı hakkında tam bir ilim ve kudret sâhibi olmalıdır.

c-Mükellef, kendisine yapılan teklîfin kimden sâdir olduğunu *-ya'nî Allâhü Teâlâ'dan sâdir olduğunu-* bilmelidir.

Bu bakımdan bir mükellefde bu üç şart bulunursa, o mükellefe teklîf yapılabilir ve böyle bir kimseye Şâri'-i mübîn'in hitâbı teveccüh eder. Aynı zamanda böyle bir teklîf de sahîh olur. Bunun neficesi olarak da o mükellef, kendisine yapılan her türlü teklîfden mes'ul ve sorumlu bulunur.

Aksi takdirde **Teklîf-i mâ-lâ yutâk** lâzım gelir ki böyle bir teklîf câiz olmaz.

Mahkûmun bihin nev'leri

Kendisine Şâri'-i mübîn'in hitâbı teveccüh eden mükellef bir kimsenin, yapmaya veyâ terk etmeye mecbûr bulunduğu müsbet veyâ menfî fiiller, **dört nev'**idir.

1-Hâlisaten hukûku'llâh (Tamâmen hakku'llah)

Bunlar, menfaati şahsî olmayıp umûma âit olan fiillerdir.

Meselâ, namaz, oruc, hurmet-i zinâ, hurmet-i katl ve Allâhü Teâlâ'nın ta'yîn etmiş olduğu bir kısım şer'î hudûd ve keffâretler, bu nev'iden olan birer mahkûmun bihdîr ki bunlar da **sekiz** kısımdır:

a-Hâlis ibâdetler (salt ibâdetler).

îmân ile fûrû'-i îmân gibi ki îmânın aslı tasdîk, fer'i ikrâr, zevâidi de diğerk amellerdir.

Kezâ, fûrû'-i îmânın aslı salât, lâhikası zekât, sonra oruc, sonra hacc, sonra cihâddir. Zevâidi de sünen ve âdâbdır.

b-Kendisinde meûnet (*bir ma'nevî külfet ve meşakkat*) bulunan ibâdetler.

Sadaka-i fitr gibi.

c-Kendisinde ibâdet ma'nâsı bulunan külfet ve meşakkatler.

Öşür gibi.

d-Kendisinde ukûbet (*cezâ'*) ma'nâsı görülen külfet ve meşakkatler.

Arâzi haracı gibi.

e-İbâdet ile ukûbet arasında bulunan hakk'lar.

Keffâretler gibi.

f-Kâmil bir ukûbet sayılan hakk'lar.

Hadd-i zinâ, hadd-i sirkat, hadd-i şûrb ve hadd-i kat'-ı tarîk gibi.

g-Kasır bir ukûbet sayılan hakk'lar.

Bir katl olayından dolayı, mükellef olan bir kâtilin mîrasdan mahrûmiyyeti gibi.

h-Aslında sâbit olduğu hâlde insanların zimmetine taallûk etmeyen hakk'lar.

Mâdenlerin beşte birinin devlete âit olması gibi.

Hukûku'llâh denilen bu hakk'lar, şahıslara âit olmayıp âmme menfaati icâblarından olduğu için bunlara "**Âmme hukûku**" da denir. Çünkü bir toplumun bekâsı, nizâm ve intizâmı, ancak bu hakk'lara hakkıyla riâyet olunmakla mümkündür.

Bunun için bu hakk'lar, mertebelerindeki yüksek şereften ve mâhiyetlerindeki büyük ehemmiyetden dolayı, Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilmiş ve "**Hakku'llâh**" denilmiştir.

2-Hâlisaten hukûk-ı ibâd (Tamâmen kul hakk'ları)

Bunlar, menfaati şahsî olup umûma şâmil olmayan fiillerdir. Menfaati şahsî olduğu için de bunlarda ibâha câizdir. Sâhibleri, bu hakk'larından vaz geçebilirler.

Meselâ, satılan bir şey'in bedeli, telef edilen veyâ gasb edilen bir şey'in bedeli, diyet, mülk-i nikâh ve talâk gibi fiiller, bu nev'iden birer mahkûmun bihdır.

3-Hukûku'llâh ile hukûk-ı ibâd arasında müşterek olduğu hâlde Allâhü Teâlâ'ya âidiyeti gâlib olan hakk'lar.

Meselâ, Hadd-i kazf gibi ki bunda iki hakk toplanmıştır. Çünkü bu hadd (*bu cezâ*'), ona buna zinâ suçu isnâd etme kötülüğünden men' ettiği ve âmmeden fesâdı kaldırdığı için Hakku'llâh' dır. Makzûfun nâmûsunu zinâ suçundan koruduğu için de Hakk-ı abd' dir. İrs cârif olmadığı için de Hakku'llâh tarafı gâlibdir.

Bunun için böyle bir kazf (*zinâ suçu*) isnâdı sâbit olunca, bunun haddi (*cezâ'sı*), makzûf olan kimsenin afv etmesi ile kâzifden sâkit olmaz ve bu haddi (*cezâ'yı*) afv etme hakkı, makzûfun vefâtından sonra vârislerine intikâl etmez.

İmâm Şâfi'ye göre ise, hadd-i kazf 'de, kul hakkı gâlibdir. Bunun için makzûf olan kimsenin afv etmesi ile kâzifden hadd sâkit olur ve bu haddi afv etme hakkı, makzûfun vefâtından sonra vârislerine intikâl eder.

4-Hukûku'llâh ile hukûk-ı ibâd arasında müşterek olduğu hâlde kullara âidiyeti gâlib olan hakk'lar.

Meselâ, kısâs gibi ki bunda da iki hakk toplanmıştır. Çünkü kısâs, haram bir fiilin cezâ'sı olarak vâcibdir. Böyle bir suç fiilinin cezâ'sı olan kısâs ise, Hakku'llâh' dır.

Ölen kimsenin kendi nefsinden faydalanma hakkı zâil olduğundan bu hakkı korumak için kısâs meşrû' kılınmıştır. Bu bakımdan da kısâs,

bir kul hakkıdır. Nefsi korumaya ma'tûf olduğu için de kul hakkı gâlibdir.

Bunun için -kasden yapılan bir katl olayından dolayı meydana gelen- kısâs hakkı, maktûlün vârislerine intikâl eder ve onların afv etmeleri ile sâkıt olur. İsterlerse *-kısâs haklarını kullanarak-* kısâs ettirirler. İsterlerse *-diyet haklarını kullanarak-* diyet alırlar. İsterlerse *-afv haklarını kullanarak-* afv ederler.

M a h k û m u n a l e y h

(الْمَحْكُومُ عَلَيْهِ)

Huküm, Hâkim ve Mahkûmun bih konularından sonra şer'î hükümler bahsinin dördüncü bir ruknü de “**Mahkûmun aleyh**” dir.

Mahkûmun aleyh

Mükellef olan kimselere denir ki yaptığı bir fiilden dolayı kendisine şer'î hitâb teveccüh eder.

Bir insana bir şey' teklîf edebilmek ve o insanın teklîf edilen o şey' ile mükellef olabilmesi için “**Ehliyet**” denilen bir vasfa sâhib bulunması lâzımdır. Ehliyeti olmayan bir insana bir şey' teklîf etmek câiz değildir. Bunun için teklîfde ehliyet şarttır.

Ehliyet ise ancak akıl ile (*akl-ı bi'l-meleke ile*) meydana gelir. Aklı olmayanın ehliyeti de olmaz.

Teklîf ise, külfetli ve meşakkatli bir şey'in yapılmasını bir kimseden istemektir. Bu bakımdan dînî bir vazîfeyi yapmanın az çok bir külfeti vardır. Bunun için böyle bir şey'i yapan kimse, bu külfet ve meşakkate karşılık olarak bir sevâba lâayık olur.

İnsanın böyle bir şey' ile mükellef olması için kendisinde akıl denilen bir vasfın bulunması şarttır. Çünkü ehliyet, ancak akıl denilen böyle bir vasfın bulunması ile vücûd bulur. Bunun için aklı olmayanın ehliyeti de olmaz. Ehliyet olmayınca da sorumlu bulunmaz.

Bu bakımdan bir kimseye bir şey' teklîf edebilmek için o kimsede bu iki vasfın -ya'nî **ehliyet** ile **akl'** in- bulunması şarttır. Çünkü o kimse, akıl ile, teklîf edilen şey'i idrâk etmek kâbiliyyetine sâhib bulunur. Bunun netîcesi olarak da ehliyet sâhibi olur.

Akl (الْعَقْلُ)

Lügatde, men' etmek ma'nâsına olduğu gibi, akıl sâhiblerini eğri yola gitmekden men' eden şey', sığınacak yer, ma'nâsına da gelir.

İstılâhda ise, insana, ta'kîb edeceği yolu aydınlatan -ya'nî *matlûb ve maksûduna ulaştırın-* bir nûr ve bir melekedir. Bu bakımdan aklın bir çok ta'rîfleri yapılmıştır ki ekseriyyetin kabûl ettiği ta'rîf şöyledir:

Akl, insan nefsinin (*insan rûhunun*) bir kuvvetidir ki insan onun sâyesinde nazârî ilimleri kazanmaya muktedir olur. Böyle bir kuvvet ise, Allâhü Teâlâ tarafından insanlara verilmiş bir vedîa (*bir emânet*) dir.

Aklın başlangıç zamânı belli olmadığı için bülûğ çağı, aklın da başlangıç zamânı kabûl edilmiştir. Bundan akıl ârzaları müstesnâdır.

İnsan için bir vedîatü'llâh (*Allâh'ın emâneti*) olan aklın **dört mertebesi** vardır.⁶³³

1-Akl-ı heyûlânî mertebesi

İnsan, ilk yaratılışında her türlü bilgiden hâlidir. Fakat bu bilgileri ileride elde etmeye kâbiliyyetlidir. İşte bu kâbiliyyet, "**Akl-ı heyûlânî**" mertebesidir ki insan nefsinin başlangıcında kendisi ile berâber bulunan bir kâbiliyyettir.⁶³⁴

2-Akl-ı bi'l-meleke mertebesi

İnsan, bu mertebede zarûrî ve bedîhî olan şey'leri idrâk etmeye ve nazârî şey'leri öğrenmeye müsâid bulunur.

Böyle bir mertebeye gelen bir insan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, faydalıyı zararlıdan ayırd edebilecek bir çağa gelmiş demektir ki biz buna "**Temyîz**" kudreti zamânı deriz. Bu mertebenin başlangıç zamânı, her insanda ayrı ayrı olup belli olmadığı için, bülûğ zamânı, bu mertebenin de başlangıç zamânı olarak kabûl edilmiştir.

Bunun için bu iki vasfa sâhib olan bir insan, artık âkil ve bâliğ olmuş demektir. Bu bakımdan bu mertebeye gelen her insana, Şâri'-i mübîn'in her türlü hitâbı teveccüh eder ve o insan, Şâri'-i mübîn'in her türlü emir ve nehiyleri ile mükellef olur. Çünkü bu mertebe, mutavassıt bir derece olduğundan teklîfin yapılacağı mertebe olarak kabûl edilmiştir. Bundan akıl arzaları müstesnâdır.

⁶³³ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.227. Ömer Nasûhi Bilmen.

⁶³⁴ -Bunu, şöyle bir misâl ile anlatabiliriz.

Bilgiyi elektrik denilen kuvvete, insanı da elektrik enerjisi doğurabilecek kâbiliyyetde olan bir cisme *-meselâ bir dinamo veyâ kehribara-* benzetirsek, bu cisimler ilk zamanlar elektrik kuvveti denilen enerjiden hâlidir. Fakat bu cisimleri harekete geçirir ve sürtünmeyi te'min ederse, o zaman elektrik kuvveti denilen enerji kuvveti doğar ve kendisini gösterir.

Çünkü bu cisimlerde, kendilerine verdiğimiz bu hareketden önce, bu kâbiliyyet vardı. Eğer böyle bir kâbiliyyet kendilerinde mevcûd olmasaydı, elektrik denilen bu enerji kuvveti doğmazdı.

İşte insan da böyledir. İlk zamanlarda her türlü bilgiden hâlidir. Fakat ileride bu bilgileri elde etmeye kâbiliyyetlidir ki biz bu kâbiliyyete, "**Akl-ı heyûlânî**" mertebesi diyoruz.

3-Akl-ı bi'l-fiil mertebesi

İnsan, bu mertebede zarûrî ve bedîhî olan şey'leri idrâk etdikden ve nazariyâtı da öğrendikden sonra, onları, istediği zaman *-yeniden çalışmaya ihtiyaç duymadan-* meydana getirmeye muktedir olur. Bunun için bu mertebeye de “**Akl-ı bi'l-fiil mertebesi**” denir.

4-Akl-ı müstefâd mertebesi

Bu mertebeye gelen bir kimse için, zarûrî ve bedîhî olan şey'lerin hepsi ma'lûm olur. Bunun için de kendisi nazarî şey'lere tamâmen vâkîf olarak münkeşif bulunur. Enbiyâ ve evliyâ'nın akılları gibi.

Ehliyet (أَهْلِيَّةٌ)

Lügatde, selâhiyyet, yetki ve liyâkat ma'nâlarına geldiği gibi, bir işi yapabilecek bir kudrete sâhib bulunmak ma'nâsına da gelir.

İstîlâhda ise, iki kısma ayrılarak “**Vücûbî ehliyet**” ve “**Edâî ehliyet**” adı altında incelenir.

1-Vücûbi ehliyet (vücûb ehliyeti) (أَهْلِيَّةُ الْوُجُوبِ)

İnsanın, kendi lehinde ve aleyhinde olan meşrû' hakk'ların vücûbuna selâhiyyetli bulunmasıdır.

Böyle bir ehliyet, insanın yaratılışında mevcûd bulunan ve ma'nevî bir vasıf olan “**Zimmet**” ile meydana gelir. Bu bakımdan zimmet, öyle bir vasıfdır ki insan, kendi lehinde ve aleyhinde olan şey'lere bu vasıf ile ehil olur. Bunun için **akıl** ehliyetin **şartı**, **zimmet** de ehliyetin **sebebidir**.

Zimmet (الذِّمَّةُ)

Lügatde, ahd, emân ve hıfz ma'nâlarına olduğu gibi, himâyesi vâcib olan nesne ma'nâsına da gelir.

İstîlâhda ise, insanı, kendi lehinde ve aleyhinde olan şey'lere ehil kılmaya vâsita olan ma'nevî bir vasıfdır.

Bunun için her insan, ma'nevî bir vasıf olan bu “**Zimmet**” ile muttasıftır. Çünkü,

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ ۖ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ ۗ قَالُوا بَلَىٰ ۗ شَهِدْنَا ۚ أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ. ۙ
أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ ۚ فَتُهلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ.

“Hani Rabb’in Âdem oğullarından, onların sırtlarından (sulblerinden) zürriyetlerini çıkarıp kendilerini kendilerine şâhid tutmuş, -Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?- (demişdi). Onlar da (Evet, Rabb’imizsin), şâhid olduk- demişlerdi. (İşte bu şâhidlendirme) kıyâmet günü (Bizim bundan haberimiz yokdu) dememeniz içindi”.

“Yâhud -daha evvel ancak atalarımız (Allâh’a) şirk koşmuşdu. Biz de onların ardından (gelen) bir nesiliz, (Biz ancak onlara uyduk). Şimdi o bâtlı kuranların işlediği (günahlar) yüzünden bizi helâk eder misin?- dememeniz içindi ”.⁶³⁵

âyet-i kerîmelerinin bildirdiğine göre, bütün insanlar, daha ruhlar âleminde iken, Allâhü Teâlâ’nın **“Ben sizin Rabb’iniz değil miyim?”** hitâbına karşı **“Evet, Rabb’imizsin, biz buna şâhidlik edenlerdeniz”** diyerek Allâhü Teâlâ’nın varlığını, birliğini (ve noksan sıfatlardan münezze olup kemâl sıfatları ile muttasıf bulunduğunu) kabûl ve tasdik edib O’nun terbiye ve emânetini kabûl etmiş, buna şâhid olduğunu teahhüd edib kabullenmiş, bu sûretle de ezeli bir **“Ahd ve zimmet”** altına girmiştir.

İşte burada bahs olunan bu **zimmet**, bu ezeli ahd ve mukâvelenin bir netîcesidir. Bunun için bu zimmet, teklîfin şartı olan akl-ı bi’l-meleke mertebesinde önce de insanda mevcûddur. Her insan, dünyâya gelişinde bu ahd ve zimmet ile -ya’ni bu inanç ve duygu ile- yaratılmış olduğundan bu hâle **“Fıtrat”** veyâ **“İslâm fıtrati”** denir ki şu âyet-i kerîme, bunun açık bir ifâdesidir:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۖ فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ۚ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ۗ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ ۗ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ.

“O hâlde (Habîbim) yüzünü bir muvahhid olarak dîne, Allâh’ın o fıtratına çevir ki O, insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allâh’ın yaratışına (hiç bir şey’) bedel olamaz. Bu, dimdik ayakda duran bir dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler”.⁶³⁶

Bu fıtrat, mükelleflik çağına gelinceye kadar (âkil ve bâliğ oluncaya kadar) devam eder. Bu çağa gelen her insan, bu ezeli ahdini yeniden tâzeleyip gereğini yerine getirirse mü’min ve müslümân; eğer bu ezeli ahdini yerine getirmeyip verdiği sözü ve yaptığı mukâveleyi

⁶³⁵ -A’râf Sûresi, âyet 172-173.

⁶³⁶ -Rûm Sûresi, âyet 30.

inkâr ederse, kâfir olur. Bunun için her insanın fitratında, vicdânının derinliklerinde bir **Hakk duygusu** (*ma'rifetü'llâh*) gizlidir.

Bu bakımdan en anûd (*en inad*) kâfirler bile, başlarının son derece sıkıldığı çâresizlik zamanlarında, derinden derine Yaratan'a bir ilticâ' hssî duyarlar.

İnsan, bu özelliği ile ki,

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا
إِلَّا نَسَانُ ط إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ۝

“Biz emâneti (işlenmesinde sevâb, terkinde ikâb olan şey'leri) **göklere, yere ve dağlara arz** (ve teklîf) **etdik de onlar bunu. yüklenmekden çekindiler, bundan endîşeye diştüler. İnsan** (a gelince o) **bunu sırtına yükledi. Çünkü o, çok zulümkâr, çok câhildir ”.**⁶³⁷

âyet-i kerîmesinde belirtildiği gibi göklerin, yerin ve dağların kabullenmekden çekindikleri emâneti kabûl etmiş, buna karşılık olarak da Cenâb-ı Hakk tarafından **“Akıl ve zimmet”** denilen iki büyük vasıf ile taltîf edilmiştir. Bunun için bu taltîf, dünyâyâ geldikten sonra da *-gerek lehindeki gerekse aleyhindeki hakk'ların vucûbuna elverişli-* mutlak bir zimmet olarak devam eder. Çünkü insan, artık her cihetden müstakil bir nefis sâhibi olmuştur.

Bu bakımdan dünyâyâ gelen her çocuk, *-irs, vasiyet ve nesebin sübûtu gibi-* lehinde olan bir takım hakk'ların vucûbuna, *-edâ'sına muktedir olduğu nisbetde-* sâlih olur. Fakat çocuğun zimmeti zayıf olduğu için, aleyhinde olan şey'lerin vucûbuna sâlih olmaz. Bunun için velîsinin çocuk nâmına alacağı şey'lerin semeni (*bedeli*), çocuğa âit olmayıp velîsine âit bulunur.

Netîce olarak **zimmet**, insanlara mahsûs bir haslettir. Her ne kadar insanlar, bu zimmete vesîle olan ezeli ahd ve mukâvelelerini hatırlamıyor iseler de yine bununla mükellefdirler. Çünkü birer sâdik ve âdil muhbir olan Peygamberler, bize bunu haber vermekde ve buna şehâdet etmektedir. Aynı zamanda Allâhü Teâlâ'nın kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm de bize bu hakîkati bildirmektedir.

⁶³⁷ -Ahzâb Süresi, âyet 72.

Esâsen bu, mümkün olan bir şey'dir. Allâhü Teâlâ'nın kudreti de buna ziyâdesi ile kâfidir. Bundaki gizli hıkmət ise, Allâhü Teâlâ indinde ma'lûmdur. Bu bakımdan **akl-ı bi'l-meleke, ehliyetin şartı; zimmet de ehliyetin sebebidir.**

2-Edâî ehliyet (أَهْلِيَّةُ الْأَدَاءِ)

Mahkûmun aleyhin, kendisinden sâdır olacak fiillerin şer'an mu'teber olacak bir şekilde meydana gelmesine, selâhiyyetli olmasıdır ki böyle bir ehliyet de **iki** kısımdır:

A-Ehliyet-i kâsıra

Kudret-i kâsıra ile sâbit olan bir selâhiyyetdir. Bu kudret-i kâsıra da, "**Akl-ı kâsır**" ile sâbit olur.

Meselâ, çocuğun ve ma'tûhun akılları kâsır olduğundan kudretleri de kâsırdır. Bunun için kendilerindeki Edâî ehliyet de kâsırdır.⁶³⁸

Kudret-i kâsıra erbâbından sâdır olan fiiller, **iki** türdür.

a-Kudret-i kâsıra erbâbından sâdır olan fiiller, eğer Hukûku'llâh'dan iseler, sahîh ve mu'teber olur.

Bunlar, ister sırf hasen olsun. îmân gibi. İster sırf kabih olsun. İrtidâd gibi. İsterse hasen olup az çok külfetli ve meşakkatli olsun. Namaz ve oruc gibi. Hepsisi de aynı olup sahîh ve mu'teberdir. Bunun için bu ibâdetlerin edâ'sı kendilerine lâzım gelmediği hâlde, îfâ'sı sahîh ve mu'teberdir.

b-Kudret-i kâsıra erbâbından sâdır olan fiiller, eğer Hukûk-ı ibâd'dan iseler, bunda da iki husûs vardır.

-Eğer bu fiiller, kudret-i kâsıra ehli hakkında sırf menfaat îcâbı ise, sahîh ve mu'teber olur. Hibe ve sadaka kabûl etmek gibi.

-Eğer bu fiiller, kudret-i kâsıra ehli hakkında sırf zararı îcâb ettiriyorsa, o zaman da sahîh ve mu'teber olmaz. Tatlîk, i'tâk ve hibe etmek gibi.

Şâyet bu fiiller, bu iki husûs arasında *-ya'nî fayda ve zarar arasında-* cereyan ederse, o zaman da velîlerinin izinleri ile sahîh ve mu'teber olur. Alış-veriş, nikâh ve icâre gibi.

⁶³⁸ -**Kudret**, öyle bir vasıfıdır ki bir şey' onunla ya fâil veyâ münfâil olur. Ayrıca kuvvet, tâkat, güç, ehliyet ve kâbiliyyet ma'nâlarına da gelir.

Kâsır, âcizlik ve noksanlık ma'nâlarıdır.

B-Ehliyet-i kâmile

Kudret-i kâmile ile sâbit olan bir selâhiyyetdir. Bu kudret-i kâmile de, “**Akl-ı kâmil**” ile sâbit olur.

Meselâ, âkil ve bâliğ olan kimselerin akılları kâmil olduğundan, bunların kudretleri de kâmil olur. Bu bakımdan bunlardaki Edâi ehliyet de kâmindir.

Ba’zı kimseler, **Edâi ehliyeti**, üç kısma ayırarak incelerler ki bunlar da şöyledir:

a-Temyîz kudreti zamânından evvelki çocukluk devridir.

Mecnûnlar da bu kısımdan sayılırlar ki bunların ehliyetleri hiç yoktur. Çünkü temyîz kudretine sâhib değildirlar.

b-Temyîz kudreti zamânından bülûğ çağına kadar olan çocukluk devridir.

Ma’tûhlar da bu kısımdan sayılırlar. Çünkü bunların ehliyetleri de kâsır ve noksandır.

c-Bülûğ çağından sonraki devirdir.

Âkil olan her insan, bu kısımdandır. Kendileri tam olarak bir ehliyet sâhibidirlar. Çünkü âkil ve bâliğ olduklarından ehliyetleri de tamdır.

Ba’zı kimseler de, **Edâi ehliyeti**, dört kısma ayırarak incelerler ki bunlar da şöyledir:

a-Cenîn devri -ya’nî ana karnındaki devir-

b-Temyîz kudreti zamânından evvelki devir.

Bu ilk iki devirde, ehliyet yoktur.

c-Temyîz kudreti zamânından bülûğ çağına kadar olan çocukluk devri. Bu devirde ehliyet, kâsır ve noksandır.

d-Bülûğ çağından sonraki devir.

Bu devirde, âkil olan her insanın ehliyeti tamdır.⁶³⁹

⁶³⁹ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İsyâlâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.226-228. Ömer Nasûhi Bilmen. Usûl-i Fıkıh Dersleri, ss.502-512. Büyük Haydar Efendi.

Not :

İşte, bütün bu özelliklere sâhib olan her insan, (قَالَوا بلىٰ ۚ شَهِدْنَا ۚ) **Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?. Evet, (Rabb'imizsin) şâhid olduk** suâl ve cevâbından sonra, göklerin, yerin ve dağların yüklenmekden çekinip endişeye düştükleri emânet-i sübhâniyyeyi (*işlenmesinde sevâb, terkinde ikâb olan şey'leri*) yüklenmiş, yüklendiği bu yüce emânetin gereğini yerine getirip getirmemek konusunda her an büyük bir imtihâna tâbi' tutulmuş, bu kadar büyük ve şerefli bir kulluk görevi karşısında zâlimce ve câhilce hareket etmemesi, her vesîle ile tekrâr tekrâr hatırlatılarak bu imtihânı kayb etmemesi ehemmiyetle belirtilmiştir.

Bunun içindir ki **her ilmin faydalısı**, Allâhü Teâlâ'ya yönelmeyi ve O'na kayıtsız şartsız teslîm olup kulluk yapmayı öğretendir.⁶⁴⁰

⁶⁴⁰ -İlim öğrenmekten maksad, bu güzel netîceyi elde etmeye çalışmaktır. Bunun için şu meâldeki âyet-i kerîmeleri hatırlamakda, bizim için büyük faydalar vardır.

"(Yâ Muhammed, tarafımdan onlara) de ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allâh'ın **rahmetinden ümid kesmeyin.** (Eğer şirkden sakınır ve günahlarınıza tevbe ederseniz) **Allâh bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir**".

"**Size azâb gelib çatmadan Rabb'inize dönün. O'na teslîm olun. Sonra size yardım edilmez**".

"**Ansızın ve hiç farkına varmadığınız bir sırada, size azâb gelmezden önce Rabb'inizden size indirilennin en güzeli (olan Kur'an'a ve Peygamberlerin en hayırlısı olan Hazreti Muhammed'e) uyun**".

Zümer Süresi, âyet 53-54-55.

Ehliyete âit ârızalar

(عَوَارِضُ الْأَهْلِيَّةِ)

Ehliyete âit ârızalar, “**Vücûbî ehliyet**” e veyâ “**Edâî ehliyet**” e veyâ her ikisine birden ârız olan ve onlardan birini veyâ her ikisini izâle eden veyâ onların ba’zı hükümlerinde değişiklik meydana getiren şey’ler *-ya’ni şer’î hükümleri edâ’ya mâni’ olan ârızalar-* dır ki “**Semâvî ârızalar**” ve “**Mukteseb ârızalar**” diye iki kısma ayrılarak incelenirler

Semâvî ârızalar (الْعَوَارِضُ السَّمَاوِيَّةُ)

Bu nev’î ârızalar, insanın kesbi, irâdesi ve ihtiyârı olmaksızın meydana gelen ârızalardır. Bunlar onbir tâne olup **sigâr, cünûn, ateh, iğmâ’, nevm, nisyân, hayz, nifâs, maraz, mevt** ve **rıkk** hâlleridir.

1-Cocukluk hâli (الْكِبَرُ)

Bu hâl, doğumdan bülûğ çağına kadar devam eder. Bunun için bu hâldeki bir çocuğun hayâtı iki devre arz eder:

a-Temyîz kudreti zamânından önceki devir.

Bu devirde çocuğun temyîz kudreti teşekkül etmediği için kendisinde edâî ehliyet yoktur. Fakat vücûbî ehliyet, daha ruhlar âleminde iken kendisine vâcib olmuştur.

Bu bakımdan çocuğun bu devresi, vücûbî ehliyete aykırı değildir. Fakat edâî ehliyete aykırıdır. Çünkü çocuk, bu müddet zarfında *-âkil olmadığı için-* mecnûn gibidir.

b-Temyîz kudreti zamânından bülûğ çağına kadar olan devir ki buna “**Temyîz devri**” de denir.

Bu devirde, çocuğun temyîz kudreti teşekkül etmiş olduğu için kendisindeki edâî ehliyet nâkısdır. Çünkü çocuk, henüz bülûğa ermemiştir. Bülûğa ermediği için de *-âkil olduktan sonra-* sabîlik özrü ile birlikde bir nev’î edâî ehliyet meydana gelir ki bu ehliyet, kendisinde noksandır (*kasırdır*).

Bu bakımdan böyle bir çocuk, bâliğ olan bir kimseden *-bir özür veyâ afv sebebi ile-* sükâtu muhtemel olan şey’lerden sorumlu olmaz.

Çünkü böyle şey'ler ondan sâkıt olur. Bunun için böyle mümeyyiz bir çocuk, müverrisini öldürse, mîrasdan mahrûm kalmaz ve kendisine kısâs lâzım gelmez. Çünkü kısâs cezâ'sı, afv ile, balığ bir kimseden sâkıt olur. Ayrıca böyle bir cezâ', -çocukluk hâli bir özür olduğu için- çocukluk özrü sebebi ile de çocukdan sâkıt olur.

Bununla berâber bâliğ olan bir kimseden bir özür sebebi ile sükûta ihtimâli olmayan bir şey', böyle mümeyyiz bir çocukdan da sükût etmez.

Meselâ, îmânın nefsi vücutu gibi ki böyle mümeyyiz bir çocuğun îmânı sahîh ve mu'teberdir. Bunun için bülûğa erdikden sonra bu îmânını tecdîd etmeye lüzum yoktur.

Fakat böyle mümeyyiz bir çocuk, vücûb-i edâ' ile (edâi ehliyet ile) mükellef olmadığı için, riddeti -ya'nî İslâm Dîni'nden dönüp onu terk etmesi- hâlinde, katli lâzım gelmez. Çünkü henüz bülûğa ermemiştir.

Kezâ, böyle mümeyyiz bir çocuk, hiç bir kimseye velî olamaz. Çünkü kendisindeki acz, onun velâyetine mâni'dir. Fakat bu aczinden dolayı başka birisi kendisine velî olabilir.

Kezâ, kitâbî olan böyle mümeyyiz bir çocuğun zevcesi Müslümân olsa, kendisine de Müslümân olması teklîf edilir. Velisine teklîf edilmez. Çünkü kendisi mümeyyiz olduğu için îmânı mu'teberdir.

2-Delilik hâli (Akıl hastalığı hâli) (أَلْحَبُؤُ)

Bu hâl, aklı zâil eden bir hastalıktır. Bunun için bu şekilde hasta olan bir kimse, aklî kuvvetini kayb etmiş olduğundan güzel ile çirkin şey'lerin aralarını temyîz etmek ve bunların âkıbetlerini düşünmek kâbiliyyetinden uzak kalır.

Bunun için böyle bir hâl, hem vücûbî ehliyete, hemde edâi ehliyete aykırıdır. Çünkü böyle kimselerin, temyîz kudretleri yoktur.

Bu bakımdan böyle kimseler, fiillerinden dolayı sorumlu olurlar. Meselâ, birisinin bir malını telef etseler, bunun bedelini vermeleri lâzım gelir. Fakat sözlerinden dolayı sorumlu olmazlar. Çünkü söyledikleri şey'lerin ma'nalarını temyîz edemezler. Temyîz edemedikleri için de söyledikleri şey'ler, şer'an mu'teber olmaz. Bunun için mecnûnların akidleri ve ikrârları sahîh olmaz. Velileri icâzet verse bile yine sahîh ve mu'teber olmaz.

Kezâ, uzun bir müddet mecnûn olan bir kimse, şer'î hükümler ile de mükellef olmaz. Mükellef olmadıkları için de ibâdetler, kendilerinden sâkit olur.

Bu müddet, namazlara nazaran İmâm A'zâm ile İmâm Ebû Yûsûf'e göre, bir gün ile bir geceden biraz fazla bir zamandır. İmâm Muhammed'e göre ise, altıncı namaz vaktinin girmesine kadar olan bir zamandır.

Bu müddet, oruc hakkında tam bir ay devam etmek sûretiyle meydana gelir. Ramazân ayı içerisinde geçici olarak iyilik bulmuş olsa, bu ayın orucunu, iyilik bulunca kazâ' etmesi îcâb eder.

Bu müddet, zekât hakkında tam bir sene devam etmek sûretiyle meydana gelir. Böyle olursa zekât vermekle yükümlü olmaz.

Bununla berâber böyle mecnûn olan bir kimsenin îmânı, ebeveyn ve velîsine tebean sahîh olur. İrtidâdı da, yine ebeveynine tebean mu'teber olur

Bunun için mecnûn bir kitâbînin kitâbiyye olan zevcesi Müslümân olsa, mecnûn olan kimsenin velîsine Müslümân olması teklîf edilir. Eğer velîsi Müslümân olursa mecnûnun nikâhı devam eder. Eğer velîsi Müslümân olmazsa, bu mecnûn ile zevcesinin arası tefrîk edilir.

3-Bunaklık hâli (اَلْعَنَّة)

Bu hâl, ekseriyetle ihtiyarlıkta akla gelen bir âfetdir ki sâhibleri ba'zan âkılâne, ba'zan da mecnûnâne hareket eder. Böyle bir hâle sâhib olan bir kimseye "Ma'tûh" denir.

Bunlar, henüz bülûğa ermemiş âkil bir çocuk gibi olduklarından edâî ehliyet kendilerinde noksandır. Bunun için de bütün şer'î hükümler konusunda, mümeyyiz olan bir çocuk hükmündedirler.

Meselâ, böyle bir kimseye namaz ve oruc gibi ibâdetler vâcib olmaz. Fakat bunları îfâ' ederlerse sahîh olup sevâbına nâil olurlar.

4-Baygınlık hâli (اَلْاِغْمَاءُ)

Bu hâl, uykunun fevkinde olan ve akli bürüyüp örten gayr-i tabîî bir hastalıktır ki böyle bir kimse, kuvvetlerini isti'mâlden âciz kalır.

Böyle bir hastalık, vücûbî ehliyete ve edâî ehliyete münâfi değildir. Fakat ibâdetleri ibtâl eder ve abdesti bozar.

Bunun için iğmâ', namaza nazaran cinnet hükmündedir. Onları zimmetden sâkıt kılar. Fakat oruc ve zekât gibi ibâdetlere nazaran cünûn hükmünde değildir. Bunun için iğmâ' ile, bunlar sâkıt olmaz. Bi'l-âhare iyilik bulunca, bunları kazâ' eder. Çünkü iğmâ'ın bir sene, hattâ bir ay kadar bir müddet devam ettiği pek nâdir bir hâldir.

5-Uyku hâli (اَلنَّوْمُ)

Bu hâl, ihtiyârî olmayan tabîi bir ârızadır ki akli ve duyguları amelden men' eder,

Böyle bir hâl, vücûbî ehliyeteye ve edâi ehliyeteye aykırı değildir. Bunun için uyku hâli, uyanıncaya kadar edâ' hakkındaki hitâbın te'hîrini icâb eder. Fakat nefis-i vücubun te'hîrini icâb etmez. Çünkü uyku hâli, nefis-i vücûba sebep olan zimmeti ve İslâm'ı ibtâl etmez. Ancak edâ' hakkındaki hitâbı, uyanıncaya kadar te'hîr etdirir.

Bu bakımdan edâ'ın ifâ'sı, ya uyanınca hakîkaten olur veyâ kazâ' sûreti ile sonradan mümkün olur.

Uyku hâli, ihtiyâr ve irâdeyi ibtal ettiği için uyuyan bir kimsenin alış-verişi, talâkı, i'tâkı, riddeti ve ihtidâsı gibi hareketleri mu'teber olmaz.

Kezâ, namaz hâlindeki sözleri ve kırâetleri üzerine de bir hüküm terettüb etmez.

6-Unutmak hâli (اَلنَّسْيَانُ)

Bu hâl, kuvve-i hâfızada bulunan ve hatırlanması mümkün olan bir şey'i, ihtiyaç zamanında düşünüp hatırlayamamak hâlidir.⁶⁴¹

Böyle bir hâl, vücûbî ehliyeteye ve edâi ehliyeteye aykırı değildir. Bunun için onları hükümden düşürmez. Aynı zamanda Hukûk-ı ibâd konusunda da makbûl bir özür teşkil etmez ve afv olunmaz.

Bu bakımdan bir kimse, unutarak namazını vaktinde kılamazsa, daha sonra kazâ' etmekle mükellef olur.

⁶⁴¹ -İnsanın, iç ve dış âlemde gördüğü ve öğrenip bellediği bir çok şekil ve sûretler (algıladığı şey'ler), hâfızasında yerleşir ve onlar hakkında bir meleke meydana gelir.

İnsan, eğer bu şey'lerden her hangi birini, daha önce hâfızasına yerleşmiş olan şekline tatbik edemezse, bu hâle "Sehv" denir. Bu şekli hiç hatırlayamazsa, bu hâle de "Nisyân" denir.

Belli bir vakitte hatırlanması mümkün olmayan bir şey'i, daha sonra istenilen bir vakitte hatırlamak mümkün olursa, bu hâle de "Zuhûl" denir.

Bir sehv hâli, az bir tenbih ile zâil olmayacak bir derecede ise, ona da "Hatâ" denir.

Kezâ, bir kimse, başkasına âit bir malı unutarak kendi işlerine sarf etse, o malın bedelini sâhibine borçlu olur ve onu ödemekle yükümlü bulunur.

Hukûku'llâh konusunda ise böyle değildir. Nisyân, eğer zikri îcâb etdiren bir şey'e mukârin olursa özür sayılmaz. Eğer mukârin olmazsa özür sayılır.

Meselâ, namaz kılariken unutarak su içilse namaz bozulur ve îâdesi lâzım gelir. Çünkü namaz hâli, bu nisyâna mâni' olacak bir zikir hâlidir. Fakat oruçlu olan bir kimse unutarak su içse orucu bozulmaz. Çünkü oruç hâli, *-bütün gün devam ettiği için-* bu nisyâna mâni' olacak bir zikir mâhiyetinde değildir.

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا ج

“Ey Rabb’imiz, unuttuk yâhud yanlışlık isek bizi tutup sorguya çekme, -sorumlu tutma-”.⁶⁴²

âyet-i kerîmesi ve,

إِنَّ اللَّهَ وَضَعَ - اي رَفَعَ - عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنَّسْيَانَ وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ .

*“Allâhü Teâlâ, ümmetime güç gelen hatâ’ ve nisyân sorumluluğunu, ümmetinden kaldırmıştır”.*⁶⁴³

hadîs-i şerîfi de,

Hukûku'llâh’dan olan böyle konularda, hatâ’ ve nisyândan sorumlu olmayacağımızı açık bir şekilde ifade etmektedir.

7-Aybaşı hâli (الْخِيَضُ)

8-Lohusalık hâli (الْكَيْفَاسُ)

Bu iki hâl, kadınlara mahsûs hâllerdendir ki ba’zı şer’î hükümleri ihtivâ’ eder.

Her iki hâl de, vücûbî ehliyet ve edâî ehliyetten aykırı değildir. Bunun için de ehliyeti izâle etmez.

Fakat edâ’ konusunda temizliğe aykırı oldukları için ibâdetlere mâni’ olurlar. Bununla beraber kadınların bu hâllerinden dolayı, şeriatte kendilerine ba’zı kolaylıklar gösterilmiştir.

⁶⁴² -Bakara Süresi, âyet 286.

⁶⁴³ -Et-Tâcü'l-Câmiu li'l-Usûli fi Ehâdisi'r-Rasûl s.a.v. C.1.ss.34. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf. İbn-i Mâce, Talâk, 16. ve Keşfü'l-Hafâ, C.1.522.

Meselâ, namaz ve oruc gibi ibâdetlerde temizlik şarttır. Bunun için bu hâlde olan kadınlar, *-bu hâlleri müddetince-* namaz ve oruc gibi ibâdetleri terk ederler. Namaz çok tekerrür ettiği için kendilerinden sâkit olur, zimmetlerinden çıkar. Bunun için de terk ettikleri namazları, temizlenince kazâ' etmezler. Fakat oruc yılda bir kerre tekerrür ettiği için oruc kendilerinden sâkit olmaz ve zimmetlerinden çıkmaz. Bunun için de temizlenince, terk ettikleri orucuları gününe gün kazâ' ederler.

9-Hastalık hâli (الْمَرَضُ)

Bu hâl, insan bedenini tabî ve normal seyrinden alıkoyan bir hâldir. Bunun için bir hastalık hâli, aczi icâb etdirir.

Bununla berâber vücûbî ehliyet ve edâî ehliyet aykırı değildir. Çünkü akla ve zimmete bir zarar vermez.

Bu bakımdan bir hastalık hâli ile ne Hukûku'llâh ve ne de Hukûk-ı ibâd sâkit olmaz. Namaz, oruc, zekât, hacc ve diğer kul borçlarının sâkit olmadığı gibi.

Fakat Hukûku'llâha âit teklîfler, kudret ile kayıtlı olduklarından, hasta bir kimse ayakta namaz kılamazsa oturarak kılar. Oturarak da kılamazsa îmâ' ile kılar.

Kezâ, orucunu tutamazsa kazâ'ya bırakır. Daha sonra iyi olunca gününe gün kazâ' eder. Bu suretle de hasta olan bir kimseye, ibâdet konularında bir kolaylık gösterilmiş olur.

Bir hastalık hâli ölüm sebebi olunca, vârislerin ve alacaklıların hakları, hastanın terekesine teallûk eder ve hasta ba'zı haklarında mahcûr bir duruma gelir.⁶⁴⁴

Meselâ, borçlu olmayan hasta bir kimsenin hibe ve sadaka gibi vasiyetleri, zekât gibi ibâdetleri sahîh olur. Fakat bunlar ancak malının üçde birinden verilmek sûretiyle sahîh ve mu'teber olur. Fazlasından olmaz. Çünkü hasta, bu şekildeki tasarruflarında mahcûr bir hâle gelmiştir.

Bununla berâber böyle bir hasta, nafaka, tabib, ilaç ve tedâvî ücreti, techîz ve tekfîni gibi haklarında, mahcûr bir duruma gelmiş olmaz. Çünkü bunlar onun meşrû' haklarından ve hayâtî ihtiyaçlarındandır.

⁶⁴⁴ -**Mahcûr**: Hacr altına alınmış, malını kullanmaktan men' edilmiş, tasarruf hakkı elinden alınmış kimse ma'nâsıdır.

10-Ölüm hâli (اَلْمَوْتُ)

Bu hâl, insanı tamâmen kuvvetden mahrum eden ve kendisinde hiç bir kudret eseri bırakmayan, hâlis bir âcizlikdir.

Bu bakımdan edâi ehliyeti tamâmen, vücûbî ehliyeti de kısmen zâil edip ortadan kaldırır. Çünkü böyle bir kimse, hitâb ehlinin gayri bir şahıs olmuş olur. Bunun için de lehindeki veyâ aleyhindeki şey'ler, Hukûk-ı îbâd'dan iseler, kendisindeki vücûbî ehliyet nâkis olur veyâ aslî bir ehliyet olmaz.

Bu bakımdan ölünün dünyâ hayâtı ile âhîret hayâtına âit hükümler, şu kısımlara ayrılarak incelenirler.

A-Ölünün dünyâ hayâtı ile ilgili olan hükümler

Bu hükümler, başlıca **dört** nev'îdir:

1-Ölüm hâli, ölünün kendisine *-hayatda iken-* yapılan bedenî ve mâlî teklîfleri iskât eder. Namaz, oruç, zekât ve hacc gibi îbâdetler, bu nev'îdendir.

Bununla berâber bunların edâ' edilip edilmemeleri hakkındaki sevâb veyâ günah, yine kendi üzerinde sâbit kalır. Çünkü bunlar, âhîret hayâtı hükümlerindedir. Âhîret hayâtı hükümlerinde ise, hayat hukmü vardır.

Meselâ, zekât borcu olan bir kimse, bu borcunu edâ' etmeden ölürse ve vasiyeti de yoksa, borçlu olarak gider. Terekesinden alınıp verilmez.

2-Ölüm hâli, gerek ölenin ve gerekse başkalarının ihtiyaçlarının edâ'sı için vâcib olan meşrû' şey'ler hakkında da, şu **üç** hukmü ihtivâ eder:

a-Ölüm hâli, ölü hayatda iken nafakası kendisine vâcib kimselerin nafakasını kendisinden iskât eder. Bundan vasiyet hâli müstesnâdır.

b-Ölüm hâli, ölen kimsenin zimmetinde bulunan borçları kendisinden iskât eder. Fakat bir kefilî veyâ malî varsa, bu borçları onlara intikâl eder veyâ yakınlarından birisi teberruan îfâ' ederse borcu ödenmiş olur. Aksi takdirde borçlu gider.

c-Ölüm hâli, ölenin yanında başkasına âit bir emânet veyâ gasb edilmiş bir şey' varsa, bunları iskât etmez. Bunların, sâhiblerine verilmesi, telef olmuş ise bedelinin ödenmesi lâzım gelir.

3-Ölüm hâli, ölen kimsenin kendi ihtiyaçları için meşrû' kılınan şey'leri iskât etmez. Çünkü ölünün bunlara ihtiyâcı vardır. Bunun için hiç bir kimsenin rızâsına bakılmaksızın bu ihtiyaçları yerine getirilir ki bunlar da **dört** türdür:

a-Ölünün techîz ve tekfîni ile ilgili ihtiyaçlarıdır ki bunlar ölünün en başta gelen haklarıdır.

b-Ölünün borçları varsa bunların verilmesi ile ilgili olan ihtiyaçlarıdır ki bu da, vasiyet edip etmediğine göredir. Eğer vasiyet etmemişse borçlu gider.

c-Ölünün vasiyetlerinin yerine getirilmesi ile ilgili ihtiyaçlarıdır ki bu da malının üçde birinden geçerli olur.

d-Ölünün geri kalan mallarının vârisleri arasında taksîmi ile ilgili ihtiyaçlarıdır ki insanların ölüye en yakını kendi vârisleri olduğundan o maldan vârislerinin faydalanması, kendisinin faydalanması gibidir.

4-Ölüm hâli, ölünün ihtiyaçlarını yerine getirmeye sâlih olmayan haklarını, vârislerine intikâl etdirir. Kısâs hakkı gibi.

Bunun için ölen bir kimsenin öldürülmesinden dolayı îcâb eden kısâs hakkı, vârislerine intikâl eder. Çünkü ölü artık bu hakkını kullanmaya ehil değildir. Ehil olmayınca da bu hakkı, vârislerine intikâl etmiş olur. Onlar da isterlerse kısâs etdirirler, isterlerse diyetini alırlar, isterlerse afv ederler. Çünkü kısâs, intikâm almak ve intikâm aldıktan sonra gönlün rahatlaması için meşrû' kılınmış bir haktır. Bunun için de bu haklarını diledikleri gibi kullanabilirler.

Fakat ölen kimse, öldüreni afv eder, ondan sonra da ölürse, o zaman bu hakk, vârisleri için sâbit olmaz ve onlara intikâl etmez.

B-Ölünün âhiret hayâtı ile ilgili olan hükümler.

Bunlar da başlıca **dört** türdür:

1-Ölüm hâli, başkasının malında veyâ nefsinde veyâ toprağında yapılmış olan zararları, kendi üzerine vâcib kılar. Bunun için de bunları ödemekle veyâ vasiyet etmekle yükümlü olur. Aksi takdirde borçlu gider.

2-Ölüm hâli, başkasının, kendi malında veyâ nefsinde veyâ toprağında yapmış olduğu zararları, bunları yapan kimseye vâcib kılar. O kimse, bu zararları ödemekle yükümlü bulunur.

3-Ölüm hâli, ölünün hayatta iken îmân ve tâati sebebi ile kazanmış olduğu sevâb, lütûf ve ihsân gibi haklarına kavuşturur ki bunlar, onun hayatta iken yapmış olduğu güzel inanç ve amellerinin bir netîcesidir.

4-Ölüm hâli, ölünün hayatta iken isyân ve kötü ameller sebebi ile kazanmış olduğu elem ve sıkıntılara kavuşturur.

Çünkü âhiret hayâtı hükümlerinde, ölü için hayat hükmü vardır. Uhrevî âlem i'tibâriyle hayât sâhibi sayıldığından bunların hepsini görür. O âlemde hasenât ve seyyiâtına göre hakkında muâmele yapılır. Dünyâda iken uhdesine teveccüh etmiş olan Hukûk-ı ilâhî ve Hukûk-ı ibâd'dan o ebedî âlemde mes'ûl ve sorumlu olur. Bunun için ne kendisinin başkaları üzerindeki hakları, ne de başkalarının kendisi üzerindeki hakları heder olmaz. Ana karnındaki bir çocuğun mîras almaya hakkı olduğu gibi.

11-Kölelik (kulluk) hâli (الرَّقْدُ)

Bu hâl, hukmî bir âcizlikdir ki sâhibleri, ba'zı fiil ve sözlerinde hür kimselerin sâhib oldukları bir kısım haklara mâlik değildirler. Şehâdet, kazâ', velâyet ve hilâfet gibi,

Çünkü rikk hâli, vücûbî ehliyete aykırı değil ise de edâi ehliyeti noksan bir hâle getirir. Bu bakımdan böyle kimselerin edâi ehliyetleri nâkısıdır.

Rikk hâli, aslında küfrün bir cezâ'sı olarak meşrû' kılınmıştır. Bunun için tecezzî kabûl etmez. Ya'nî bir kimse kısmen rakîk, kısmen hür olamaz. Çünkü rikk hâli, bir küfür ve bir kahr netîcesidir. Bunlar mütecezzî olmadıklarından rikk hâli de mütecezzî olmaz.

İmâmeyn'e göre i'tâk da tecezzî kabûl etmez. Bunun için kısmen âzâd edilen bir rakîk, tamâmen âzâd edilmiş sayılır.

Rikk hâli, bir mala mâlik olmaya aykırıdır. Çünkü sâhibleri memlûk (*başkasının malı*) olduğundan, mâlik (*her hangi bir mala sâhib*) olamaz. Bunun için bir rakîk, bir işde çalıştırılır ise ücreti sâhibine âit olur.

Fakat rikk hâli, maldan başka olan bir mâlikiyete mâni' değildir. Bu bakımdan rakîk bir kimse, sâhibinin izni ile nikâh hakkına ve hayat hakkına sâhibdir.

Rikk hâli, zimmeti zayıflatır. Bu bakımdan rakîk bir kimse, iki kadından fazlasını nikâhında cem' edemez. Bir rakîka da hür bir kadın üzerine nikâh edilemez.

Rakîk ve rakîkaların diyetleri, hür kimselerin diyetlerinden; iddet müddetleri de hür kimselerin iddet müddetinden noksandır. Buna mukâbil haklarındaki hadd cezâ'ları da hür kimselerin cezâ'larından noksandır. Çünkü külfet, ni'mete göredir.

Rikk hâli, sâhiblerinin bedenî ibâdetler ile mükellef olmasına ve bunların sevâblarını kazanmasına mâni' değildir. Rakîk bir kimse de namaz ve oruc gibi bedenî ibâdetler ile mükellefdir. Bunların sevâbları da kendilerine âitdir.

Fakat hacc gibi bir ibâdet ile mükellef değildir. Çünkü haccı îfâ' etmek için mâlen ve bedenen kudreti yoktur. Velîsinin izni olmadıkça bedenî kuvvetini hacca sarf edemez. Bu bakımdan rakîk bir kimse hacc etdikden sonra âzâd edilse, bundan sonra da hür olarak hacc yapmaya kudrti bulursa, yeniden hacc etmesi lâzım gelir.

Aynı şekilde rakîk bir kimsenin cihâda iştirak etmesi de sâhibinin iznine bağlıdır. Kendi kendine cihâda iştirak ederse, ganîmetden tam hisse alamaz. Ancak kendisine “**Rahz**” denilen bir miktar atıyye verilir.

Rikk hâli, velâyete ve irse de mâni'dir. Bunun için rakîklerin şehâdetleri, hükümleri ve çocukları evlendirmeleri câiz değildir. Mala mâlik olmadıkları için de, yakınlarına vâris olamazlar. Çünkü aldıkları mallar, kendilerine değil müverrisine tamâmen uzak bir kimse olan efendisine âit olacaktır.

Mukteseb ârızalar

(الْعَوَارِضُ الْمُكْتَسَبَةُ)

Bu nev’î ârızalar da, insanın kesbi, irâdesi ve ihtiyârı ile meydana gelen veyâ izâle etmemek sûretiyle kendi dahli bulunmasından dolayı meydana gelen ârızalardır. Bunlar da **yedi** tâne olup **cehl**, **sekr**, **hezl**, **hatâ’**, **ikrâh**, **sefeh** ve **sefer** hâlleridir.

1-Bilmemek hâli (الْجَهْلُ)

Bu hâl, bilmek kâbiliyyetine sâhib olan bir kimsenin bir şey’i bilmemesi hâlidir.

Böyle bir hâl, vücûbî ehliyete ve edâi ehliyete aykırı değildir. Çünkü İslâm beldelerinde bulunan bir kimsenin cehâleti, mu’teber değildir. Sâhibi için bir özür teşkil etmez. Bununla berâber i’tikâdî konular dışında kalan ba’zı husûslarda, Şâri’-i mübîn tarafından afv edilebilir.

Bir kimse bir şey’ hakkında hiç bir şey’ bilmiyorsa, böyle bir hâl, bir **“Cehl-i basit”** dir. Fakat o şey’i yanlış biliyorsa *-meselâ o şey’ helâl iken onu haram tanıyorsa-* böyle bir hâl de bir **“Cehl-i mürekkeb”** dir. Çünkü böyle bir cehâletin izâlesi çok güçtür.

Cehl hâli, **dört** kısma ayrılır.

a-Sâhibi hakkında özür teşkil etmeyen cehl.

Kâinâtın hâlikı olan Allâhü Teâlâ’nın varlığını ve birliğini bilmemek gibi. Çünkü her akıl sâhibi, bunu idrâk etmek kâbiliyyetine sâhibdir. Bu bakımdan bütün mükevvenât O’nun varlığına ve birliğine delâlet ederken O’nu, bir akıl sâhibinin bilmemesi bir özür teşkil etmez.

b-Sâhibi hakkında bir özür tekil etmemekle berâber derecesi birinci kısımdan aşağı olan cehl.

Allâhü Teâlâ’nın sıfatlarını ve kâfirlerin Cehennem’de ebedî kalacaklarını bilmeyib inkâr etmek gibi. Çünkü böyle bir cehâlet, vâzih delillere aykırıdır. Bunun için de bir özür teşkil etmez. Ancak böyle bir inkâr, bu husûsdaki delilleri te’vîl ve tefsîrden neş’et ettiği için, derecesi birinci kısımdan aşağıdır.

Meselâ, ba'zı kimseler, *-Cehennem'de muhalled kalmaktan murad, orada uzun bir müddet kalmaktan ibâretdir-* derler ki böyle bir te'vîl ve tefsîr hatâ'dır ve bir cehâlet eseridir. Fakat büsbütün bir inkâr olmayıp birer te'vîl ve tefsîre müstenid olduğundan birinci kısımdan aşağı görülmüştür.

Kitâb, Sünnet ve İcmâu'l-ümmet'e muhâlif olan her hangi bir ictihâd da, bu kabilden olan bir cehâletdir. Böyle bir ictihâda dayanan bir hüküm, hiç bir şekilde nâfiz olmaz.

c-Hadd'leri ve keffâretleri iskâta sâlih olan cehl.

Sahîh bir ictihâda mahal olan her hangi bir husûsdaki, cehâlet, isâbetsizlik ve hatâ' gibi

Meselâ, bir kâtili, ölen kimsenin iki kısâs velîsinden birisi afv etse, diğeri de kısâs hakkı bulunduğunu zann ederek onu kısâs etse, bu ikinci velînin kısâsından dolayı kendisine kısâs lâzım gelmez. Çünkü böyle bir mes'elede ictihâda mahal vardır. Ya'nî ba'zı kimselere göre kısâs hakkı, velîlerden her birisine ayrı ayrı müstakil olarak sâbit olur. Birisinin bu hakkı afv etmesi ile diğerrinin bu hakkı sâkit olmaz.

İşte böyle bir ictihâdın var olması, kısâsı yapan ve bu sûretle de kendisi kâtil sayılan velî hakkında bir şübhe doğurur. Böyle bir şübhe ise, kısâsa mâni' olur. Çünkü,

(اذْرَأُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ) : *Şübhe -olduğu zaman- hadd'leri def' ediniz -tatbik etmeyiniz-*.⁶⁴⁵

hadîs-i şerîfine göre, şübheli hâllerde kısâs tatbik edilmez.

d-Sâhibi hakkında özür teşkil eden cehl.

Dâr-i harbde bulunduğu hâlde ihtidâ' edip Müslümân olan bir kimsenin, namaz, oruc, zekât ve hacc gibi dînî vazîfeleri hakkındaki cehâleti gibi. Böyle bir kimse, İslâm Dîni'nin esâslarını öğreninceye kadar, bunlardan mes'ûl olmaz.

2-Sarhoşluk hâli (اِسْكُرُ)

Bu hâl, sınırların normal seyrini bozan ba'zı maddelerin te'sîri ile dimağda meydana gelen gâfilâne bir sürûr ve neşve hâlidir ki şarab ve benzerlerinin alınması ile meydana gelir. Böyle bir kimse, ne söylediğini ve ne yaptığını bilmez. Ağzına gelen sözleri sayıp döker.

⁶⁴⁵ -Tirmizî, Hudûd, 2. ve İbn-i Mâce, Hudûd, 5.

Sekir hâli, vücûbî ehliyeteye ve edâî ehliyeteye aykırı değildir. Onları iskât etmez. Belki edâî ehliyetin te'hîrine sebep olur. Çünkü böyle bir sekir hâli, ya mübâh bir yol ile veyâ haram bir yol ile meydana gelir. Buna göre de hukmü değişir.

a-Mübâh bir yol ile meydana gelen sekr

Bu şekilde meydana gelen bir sarhoşluk hali, tasarrufların sıhhatine mâni' olur. Fakat sarhoş olan kimse hakkında cezâ'yı îcâb etdirmez.

Meselâ, bir ilâç almakdan veyâ bal yemekden veyâ bir ikrâh netîcesinde şarab içmekden meydana gelen bir sarhoşluk hâli, mübâh bir yol ile meydana gelen bir sarhoşluk hâli olur ki böyle bir sarhoşluk hâli, baygınlık hâli hukmündedir.

Bunun için böyle bir sarhoşun alış-verişi, talâkı ve i'tâkı gibi tasarrufları, *-uyuyan veyâ baygın bir halde bulunan bir kimsenin tasarrufu gibi-* hükümsüzdür. Fakat sarhoşluk hâli geçip iyi olduktan sonra, namaz ve oruc gibi ibâdetlerin kazâ'sı kendisine vâcib olur. Çünkü böyle bir sarhoşluk hâli, vücûbî ehliyeteye aykırı değildir. Ancak edâî ehliyeti, iyi oluncaya kadar te'hîr etdirir.

Böyle bir sarhoşluk hâlinde dolayı hadd-i şürib de lâzım gelmez. Çünkü böyle bir sarhoşluk hâli, bir sürûr ve neşve maksâdı ile bilerek ve kasden yapılmış değildir. Bir hastalık veyâ bir ikrâh netîcesinde veyâ bilmeyerek istenilmeden meydana gelmiş olduğundan ma'zûr sayılır.

b-Haram bir yol ile meydana gelen sekr

Bu şekilde meydana gelen bir sarhoşluk hali, vücûbî ehliyeteye aykırı olmadığından kalbî ve fiilî tasarrufların sıhhatine, teklîfin ve cezâ'nın teveccühüne mâni' değildir. Çünkü kendi ihtiyârı ile kazanılmış bir hâldir. Aynı zamanda aklın normal seyrini değiştirip durdurursa da aklı izâle etmez.

Bu bakımdan bu şekilde sarhoş olan bir kimse, namaz, ve oruc gibi dînî vazîfelerden mes'uldür. Aynı zamanda böyle bir sarhoşun alış-verişi, talâkı ve i'tâkı gibi tasarrufları da, *-Hanefî'lere göre-* sahîhdır. Aynı şekilde, İslâm Dîni'ni kabûl etmesi de mu'teberdir.

Fakat irtidâd edip İslâm Dini'ni terk etmesi, istihsânen sahîh görülmemiştir. Çünkü irtidâdın ruknû, i'tikâdı tebdîldir. Bunun için böyle bir sarhoşluk hâlinde, bu tebdîlin tahakkuk etmesine hukm olunamaz.

Böyle bir sarhoşluk hâli, hadd-i şüübü gerektirmesi için, *-İmâm A'zâm'a göre-* yer ile gök arasını ayırd edemeyecek bir derecede bulunması lâzımdır. Çünkü hadd'ler, (إِذْرَأُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ) *Şübhe -olduğu zaman- hadd'leri def' ediniz -tatbik etmeyiniz*) hadîs-i şerîfine göre, şübhe ile sâkıt olur. Sarhoşluk hâlinin noksan bulunması hâli ise, bir şübhe meydana getirir.

3-Ciddiyetsizlik hâli (:هزل :الهُزْلُ)

Bu hâl, iki kimsenin bir muâmeleyi, aralarındaki her hangi bir maksaddan dolayı gayr-i ciddî olarak yapmaları hâlidir ki cidd'in mukâbilidir. Buna “**Muvâzaa**” ve “**Telcie**” de denir.

Hezl hâli, vücûbî ehliyete ve edâî ehliyete aykırı değildir. Çünkü hezl eden bir kimse, deli değildir. Bunun için de akli ve zimmeti, tam olarak yerindedir.

Hezl ile yapılan bir muâmele, i'tikâd, haber ve inşâ' konularına âit olmak üzere üç türlüdür:

a-İ'tikâd konusunda hezlin hükmü.

İ'tikâd husûsundaki bir hezl, riddet yolu (*İslâm Dîni'nden dönme yolu*) ile olursa, küfrü icâb etdirir. Çünkü bir kimse, küfrü icâb etdiren bir şey'i şaka olarak yapsa, bu hareketi ile, Allâhü Teâlâ'nın Peygamberleri vâsıtası ile kullarına tebliğ etdirmiş olduğu İslâm Dîni'ni, istihfâf etmiş olur. Bunun için de tecdîd-i îmân etmesi lâzım gelir.

Bunun aksine olarak bir gayr-i müslim, şaka olarak İslâm Dini'ni kabûl ettiğini söylese, onun böyle bir sözü sahîh olur. Çünkü onun böyle bir ikrârı, kendi rızâsı iledir. Aynı zamanda ihtidâyaya ehildir. Böyle olunca da îmân ciheti kabûl edilerek Müslümân olduğuna hükmedilir. Aksinin doğru olduğuna hükmedilemez.

b-Haber konusunda hezlin hükmü.

Haber konusundaki bir hezl, o haberi ibtâl eder. Bu bakımdan bir kimse, hezl yolu ile *-gerek bey' ve gerekse icâre gibi-* feshi mümkün olan bir şey'i haber verse veyâ bunun aksine olarak *-kısâsdan afv gibi-* feshe ihtimâli olmayan bir şey'i haber verse, her iki çeşit haber de mu'teber olmaz. Çünkü hezl hâli, haber verilen bir şey'in doğru olmasına itimâd etmeye mâni'dir.

c-İnşâ' konusunda hezlin hükmü.

İnşâ' konusundaki bir hezlin hükmü de, feshi mümkün olup olmamak üzere **iki** kısımdır:

1-Feshi mümkün olan inşâ'.

Böyle bir inşâ' konusundaki hezlin hükmü, mu'teberdir. Bey' ve icâre gibi.

Böyle bir akid, muhayyerlik şartları belli olmadan yapılmış bir akid gibi olduğundan fâsid hükmünde olur. Bunun için de iki taraftan her birinin, böyle bir akdi fesh etmeye hakkı vardır. Bu bakımdan bu nev'î akidlerde, hezl olduğunu beyân etmek şarttır.

2-Feshi mümkün olmayan inşâ'.

Bu nev'î inşâ' da, **üç** kısımdır:

a-Kendisinde mal olmayan akidler.

Bu nev'î akidlerde hezl bâtil olup tasarruf sahîhtir. Talâk, i'tâk, yemin, nezir ve kısâsdan afv gibi. Bunun için bir kimse zevcesini, şaka sûretiyle boşasa, talâk vâki' olur.

b-Kendisinde malın tebean sâbit olduğu akidler.

Bu nev'î akidlerde de hezl bâtildir. Nikâh akdi gibi. Çünkü bir nikâh akdi ile zevceye, nikâha tebean mehir nâmı ile bir mal verilmesi sâbit olur. Bunun için her iki taraf, nikâhın hezl yolu ile akd edilmesinde ittifak etseler bile nikâh sahîh olur ve mehr-i misil lâzım gelir. Hezl ise bâtil olur.

Fakat hezl, mehrin miktârında vukû' bulsa -meselâ, bir nikâh, hakikatde bin lira iken zâhiren iki bin lira mehir ile akd edilse, mehir bin lira olmuş olur. Çünkü böyle bir hezl- mu'teberdir.

c-Kendisinde malın maksûd olarak sâbit olduğu akidler.

Bu nev'î akidlerde de hezl bâtildir. Fakat böyle bir muâmele sahîh olup bedelini ödemek lâzım gelir. Bir mal karşılığında yapılan bir i'tâk veyâ kısâsdan afv gibi.

4-Hatâ' hâli (أخطأ)

Bu hâl, kendisinde bir kasd bulunmayan bir söz veyâ fiildir ki sevâbın zıddıdır.

Böyle bir hatâ' hâli, vücûbî ehliyet ve edâi ehliyetten aykırı değildir. Çünkü hatâ' hâlinin akla ve kuvvetlere bir te'siri yoktur.

Bir hatâ' hâli, kendisinde tam bir kasd olmayan sahîh bir kasde mukârin olursa, böyle bir hatâ'nın hükmü de ona göre değişir.

Meselâ, bir avcının bir ava atdığı bir kurşun, bir insana tesâdüf etse, bu hal bir hatâ' hâli olur ki böyle bir hatâ'da sahîh bir kasd vardır. Çünkü ava atılan kurşun kasden atılmışdır. Bu bakımdan kasd, sahîhdır. Fakat bu kasd tam değildir. Çünkü o insana kasden atılmış değil, tesâdüfen değmiştir.

İşte böyle olan her hangi bir hatâ'da kasd olmadığı için; bir ictihâd netîcesinde de vukû' bulan bir hatâ', Hukûk-ı ilâhiyye'nin sükûtu husûsunda bir özür sayılır. Bunun için bir hâdisenin şer'î hükmünü, bütün kuvvet ve kudretini sarf ederek inceleyip araştıran ve bunda isâbet edemeyen bir müctehid veyâ müftî, âsim olmaz.

Aynı şekilde kible cihetini araştırdığı hâlde hatâ' edip isâbet edemeyen bir mü'min de günahkâr olmaz. Çünkü böyle bir hal, onun için bir özür sayılır.

وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا ط

“Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse mü'mün bir kulu âzâd etmesi ve (ölenin) ailesine (mîrascılarına) teslim edilecek bir diyet (kan bedeli) vermesi lâzımdır. Meğer ki (o diyeti) sadaka olarak bağışlamış olsunlar”.⁶⁴⁶

âyet-i kerîmesinde ve,

إِنَّ اللَّهَ وَضَعَ - أَي رَفَعَ - عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأَ وَالنَّسْيَانَ وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ .

“Allâhü Teâlâ, ümmetime güç gelen hatâ' ve nisyân sorumluluğunu, ümmetinden kaldırmıştır”.⁶⁴⁷

hadîs-i şerîfinde belirtilen hatâ', bu nev'îden olan bir hatâ'dır.

Hatâ' hâli, hukûka nisbetle **iki** kısımdır:

a-Hukûku'llâh konusunda hatâ'.

Böyle bir hatâ', hadd ve kısâs gibi cezâ'lar konusunda bir şüphe doğurduğu için bir özür sayılır.

⁶⁴⁶ -Nisâ' Sûresi, âyet 92.

⁶⁴⁷ -Et-Tâcü'l-Câmiu li'l-Usûli fi Ehâdisi'r-Rasûl s.a.v. C.1.ss.34. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf. İbn- Mâce, Talâk, 16. ve Keşfü'l-Hafâ, C.1.522.

Meselâ, bir kimseye yanlışlıkla zevcesi olmayan bir kadın zifâf edilse ve aralarında da mukârenet vukû' bulsa, böyle bir kimse hakkında hadd-i zinâ ve zinâyâ mahsûs günah lâzım gelmez.

Aynı şekilde yanlışlıkla yapılan bir katl olayından dolayı da kâtile kısâs lâzım gelmediği gibi kasden yapılan katle mahsûs günah da lâzım gelmez.

Çünkü bunlar aslında, kâmil birer ukûbetdir. Ma'zûr sayılan bir kimse üzerine vâcib olmazlar.

Bununla berâber hatâ' hâli, kusurdan hâlî değildir. Hatâ' eden kimse ihtiyât, tedbîr ve dikkâti terk ettiği için âsim olur. Hatâen yapılan bir katilden dolayı da diyet veyâ keffâret ile mükellef bulunur.

b-Hukûk-ı îbâd konusunda hatâ'.

Böyle bir hatâ', Hukûk-ı îbâd'ı iskât etmesi husûsunda bir özür sayılmaz.

Meselâ, bir kimse, başkasının bir malını hatâen telef etse, bunu tazmîn etmesi lâzım gelir.

Kezâ, hatâ' yolu ile olan bir talâk da, *-Hanefî'lere göre-* sahîhdır. Çünkü talâk arzûsu, kalbin bir emridir ki biz buna muttali' olamayız. Ancak talâk hakkındaki söz ve ta'bîrlere göre hüküm veririz.

Eğer söz ve ta'bîrlere i'tibâr edilmezse, o zaman hiç bir sözün değeri ve hukmü olmaz. O kimse *-maksâdım şu idi veyâ bu idi diye-* hakîkati saklayabilir.

İmâm Şâfî'ye göre ise, hatâ' ile talâk vâki' olmaz. Çünkü bunda bir kasd yoktur.

5-İkrâh (irâdeye maddî baskı) **hâli** (اِكْرَاهٌ)

Bu hâl, bir kimseyi vaîd ile veyâ tehdîd ile kerih gördüğü ve istemediği bir şey'e yöneltmekdir.

Böyle bir hâl, vücûbî ehliyet ve edâi ehliyetine aykırı değildir. Bunun için mükrehin bunlara olan ehliyetini yok etmez. Çünkü bir ikrâh hâli, mükrehin zimmetine, akıl ve bülûğuna bir zarar vermez.

Bir ikrâh hâli, *-ya'nî bir cebir ve baskı hâli-*, mükrehe hitâbın teveccüh etmesine de mâni' olmaz. Çünkü bu hitâb, kendisi için bir ibtilâ' ve imtihan mesâbesindedir. Bundan dolayı da mes'ul olup sevâba veyâ ikâba müstehkik olur.

Bir ikrâh hâli, her ne kadar ihtiyârı ifsâd ederse de ona tamâmen aykırı olmaz. Bunun için mükreh, kendi nefsinin korumak için, ikrâh etdirilen şey'i, ehvni şerr görerek irtikâb edebilir.

İkrâh, **iki** türlü olur.

a-Mülcî ikrâh.

Nefsi telef etmek, her hangi bir uzvu kesmek, şiddetli dövmek ve tehdîd etmek gibi şekillerle yapılan bir ikrâhtır.

Bu türlü ikrâh, mükrehin o şey'e olan rızâsını yok eder. İhtiyârını da *-yok etmezse de-* ifsâd eder.

Çünkü **ihtiyâr**, bir şey'i yapmak veyâ yapmamak husûslarından birini tercih ederek ona kalben teveccüh etmektir. **Rızâ'** ise, bir şey'i beğenip veyâ beğenmemek sûretiyle ona kalben yönelmektir. Bu bakımdan ihtiyâr ile rızâ', birbirinden farklı şey'lerdir.

b-Mülcî olmayan ikrâh.

Habs etmek, döğmek ve tehdîd etmek gibi şekiller ile yapılan bir ikrâhtır.

Bu türlü ikrâh da, yalnız gamm ve elemi icâb etdirir. Fakat ihtiyârı ifsâd etmez. Bunun için böyle bir kimse, yine kendi kendine müstakil kalır.

İkrâh hâlindeki fiillerin mükreh ve mükrihe nisbeti

Mükrehin *-ya'ni icbâr edilenin-* fâsid ihtiyârı ile mükrihin *-ya'ni icbâr edenin-* sahîh ihtiyârı teâruz edince, bu sahîh ihtiyâr fâsid ihtiyâra tercih edilir. Çünkü sahîh konusunda fâsidin hükmü yoktur. Bu bakımdan böyle bir hâlde, mükreh mükrihe âlet mesâbesindedir.

Fakat tercih etmek mümkün olmazsa, bu hâlde hüküm, fâsid ihtiyâra nisbet edilir.

Bunun için mükrehden sâdır olan şey'ler **iki** kısma ayrılır ki bunlardan bir kısmı mükrehe, bir kısmı da mükrihe âit olur.

Mükrehden sâdır olan şey'ler *iki* kısımdır.

1-Mükrehin sözleri.

Bir mükreh, bir şey'i ikrâh ile söylese bunun hükmü kendisine âit olur. Mükrihe âit olmaz. Çünkü akvâl konusunda söz söyleyen bir mükreh, mükrihe âlet olamaz ve bir kimse bir sözü başkasının ağzı ile

söyleyemez. Ancak kendi lisânı ile söyler. Bu bakımdan mükrehin sözleri de **iki** kısımdır.

a-Mükrehin sözleri, feshi mümkün olmayan ve rızâ'ya bağlı bulunmayan şey'lerden ise, bâtil olmayıp mu'teber olur. Talâk, i'tâk, nikâh, yemîn, nezir, ric'at, zihâr, ilâ', ilâ'dan rücû' ve kısâsdan afv gibi.

b-Mükrehin sözleri, feshi mümkün olan ve rızâ'ya bağlı bulunmayan şey'lerden ise, bâtil olup mu'teber olmaz. Böyle bir söz ile ancak fâsid bir akid meydana gelir. Bey', icâre ve hibe gibi.

2-Mükrehin fiilleri.

Mükrehin fiilleri de **iki** kısımdır:

a-Mükrehin sözleri gibi olan fiilleri.

Böyle bir fiilde, mükreh mükrihe (*fâil hâmile*) âlet olamaz. Bunun için de fiil kendisine izâfe edilir. Yemek, içmek, zinâ etmek ve oruc bozmak gibi.⁶⁴⁸

Meselâ, oruçlu olan bir kimse, oruçlu olan diğer bir kimseyi iftâr etmeye icbâr etse ve o kimse de orucunu bozsa, mükrehin orucu bozulur. İcbâr edenin orucu bozulmaz. Çünkü bir kimse, başkasının ağzı ile yeyip içemez.

b-Mükrehin sözleri gibi olmayan fiilleri.

Böyle bir fiilde, mükreh mükrihe (*fâil hâmile*) âlet olabilir. Bunun için mükrehin bu şekilde olan fiilleri de **iki** kısma ayrılır.

b-a-Fâilin hâmile âlet olması hâlinde cinâyet mahallinin değiştiği hâllerdir ki böyle bir durumda hüküm, yine *-akvâlde olduğu gibi-* fâile âit olur.

Meselâ, hacc zamânında bir ihramlının diğer bir ihramlıyı av avlamaya icbâr etmesi gibi. Çünkü böyle bir durumda vukû' bulan öldürme fiili, fâiline âit olur ve cinâyetin mahalli de kendisi olmuş olur. Eğer bu öldürme fiili, icbâr edene âit olsa, cinâyet mahalli de icbâr eden kimse olmuş olur. Böyle bir durumda ise, icbâr bulunmamış ve yapılan ikrâhdan maksad hâsil olmamış bulunur.

Kezâ, bir ikrâh hâli ile vukû' bulan bir bey' ve teslim muâmelesinin hükmü de, fâiline nisbet edilir.

⁶⁴⁸ -Buradaki fâil, mükreh *-ya'nî icbâr olunan kimse-*; hâmil ise mükrih *-ya'nî icbâr eden kimse-* ma'nâsındadır.

b-b-Fâilin hâmile alet olması hâlinde cinâyet mahallinin değişmediği hâllerdir ki böyle bir durumda da hüküm, hâmile nisbet edilir.

Meselâ, bir kimse, diğer bir kimsenin icbârı ile bir şahsı kasden öldürse, kısâs fâile değil hâmile lâzım gelir. Çünkü fâil burada icbâr edenin âleti durumundadır.

Bununla berâber bu katil fiilinin günâhı, fâile âit olur. Çünkü kendi nefsinin telef etmemek için başka bir nefsi öldürmüştür. Bununla da kalmayarak böyle bir fiili, Allâhü Teâlâ'nın emrine uyararak değil, bir kulun emrine uyararak yapmıştır. Bu bakımdan kendisine kısâs lâzım gelmez. Fakat günahkâr olur.

İkrâh zamânında haram olan şey'lerin hükümleri

Kendi ihtiyârı ile hareket edildiği bir zamanda yapılması helâl olmayan fiiller hakkında, ikrâh zamânında şu hükümler vukû' bulur:

a-Haklarındaki hurmet, ikrâh ile sâkit olmayan ve hiç bir şekilde yapılmalarına ruhsat da bulunmayan fiillerdir. Katil ve zinâ fiilleri gibi.

Böyle fiilleri bir cebir ve ikrâh karşısında yapan kimseler, âsim olurlar. Yaptırınlara da *-yukarıda zikri geçen cinâyet mahalline göre-* hüküm verilir.

b-Haklarındaki hurmet, ikrâh ile sâkit olan fiillerdir. Bir ikrâh netîcesinde şarab içmek, domuz eti ve ölü eti yemek gibi.

Böyle şey'ler, mülcî ikrâh ile mübâh gibi olurlar. Bunun için bir icbâr netîcesinde mecbûr kalan bir kimse, bu husûsdaki şer'î müsâadeyi bildiği hâlde bunlardan kaçınsa ve bu yüzden de katil edilse, âsim olur. Böyle bir müsâadeyi bilmediği hâlde ise, âsim olmaz.

Mülcî olmayan bir ikrâh hâli ise, haram olan şey'leri mübâh kılmaz. Çünkü böyle bir ikrâh hâli ile bir mecbûriyyet hâsıl olmaz. Fakat bir kimse mülcî olmayan bir ikrâh netîcesinde şarab içse, kendisine hadd-i şübh lâzım gelmez. Çünkü böyle bir ikrâh, şübhe doğurur. Şübhe ile de hadd'ler tatbik edilmez.

c-Haklarındaki hurmet, ikrâh ile sâkit olmadığı hâlde yalnız ruhsata ihtimâli olan fiillerdir.

Meselâ, bir kimse, bir ikrâh netîcesinde, *-kalben muvahhid olduğu hâlde-* lisânen tevhide aykırı bir söz söylese veyâ *-kalben farz olduğuna inandığı hâlde-* zâhiren namazı terk etse, âsim olmaz.

Fakat bunları yapmayıp sabr etse ve bu isrârından dolayı da katl edilse, o kimse şehîd olur. Çünkü onun böyle bir isrârı, İslâm Dîni'ni yükseltmek içindir.

6-Sefeh (akılsızlık) hâli (السَّفَهُ)

Bu hâl, insana ârız olan ve insanı aklın ve şer'-i şerîfin îcab etdirdiği şey'lerin hilâfına sevk eden bir hafif mîzaçlılık hâlidir ki sâhibini akılsızca davranışlara sevk eder.

Böyle bir sefeh hâli, vücûbî ehliyet ve edâî ehliyetten aykırı değildir. Çünkü sefih bir kimsenin aklı ve bedeni yerindedir. Fakat sefih bir kimse, yaptığı işlerde aklına muhâlif hareketlerde bulunur. Bununla berâber onun bu sefihliği, mükellefiyyetine mâni' olmaz.

Sefeh hâli, sâhibinin tasarruflarına da münâfi değildir. Çünkü sefih bir kimse, Allâhü Teâlâ'nın emânetini kabûllenmeye, Hukûk-ı ilâhiyye ile mükellefiyyete ehil olunca, Hukûk-ı ibâd'a da ehil olur.

Fakat bir kimse sefih olarak bâliğ olsa, malları kendisine bi'l-ittifak verilmez. Onun menfaatini korumak için bu mallar *-İmâm A'zam'a göre-* sinn-i rüşd sayılan yirmibeş yaşına vâsıl oluncaya kadar, *-İmâmeyn'e göre de-* reşid oluncaya kadar, başkasının emâneti altında bulundurulur. Bu hâllere gelince de kendisine verilir.

Bir kimse bâliğ olduktan sonra sefih olursa, mallarının kendisine verilmesi konusunda ihtilâf vâki' olmuştur. Şöyle ki:

İmâm A'zam'a göre, artık hacr *-ya'nî men'-* edilmez. Onun tasarrufları nâfizdir. Çünkü sefih bir kimsenin kendisi âkildir. Aynı zamanda ehliyeti de vardır.

İmâmeyn'e göre ise, *-bey', icâre ve hibe gibi-* feshi mümkün bulunan ve hezl ile bâtil olan şey'ler konusunda, sefihle hacr lâzım gelir. Çünkü böyle bir davranış ile hem sefihin, hem de başkalarının hakları korunmuş olur.

Buna cevâben İmâm A'zam da *-sefihî hacr edip onun ehliyetini ibtâl etmek, onu behâime ilhâk etmek olur. Halbuki ehliyet aslî bir ni'metdir. Sefihî malını korumak için, onu bu ni'metden mahrûm etmek câiz olmaz-* der.

7-Yolculuk hâli (السَّفَرُ)

Bu hâl de, vasatî bir yürüyüş ile (*deve yürüşü ile*) en az üç günlük *-ya'nî onsekiz saatlik-* bir yere kadar gitmek için, ikâmet ettiği

beldenin son sınırından (*umrânından*) oraya teveccühen yola çıkmaktır.⁶⁴⁹

Bu bakımdan sefer hâli, vücûbî ehliyet ve edâî ehliyet münâfî değildir. Fakat sefer hâli, meşakkatden hâli olmadığı için, ba'zı konularda tahfife sebep olmuştur. Bi'l-fiil meşakkat olmasa bile, yine bu tahfif vâki' olur.

Bunun için sefer hâlinde dört rek'atlı farz namazlar ikişer rek'atlı olarak kılınır ki bu, Hanefî'lere göredir. Şâfiî'lere göre ise, misâfir muhayyerdur. Dilerse dört, dilerse iki rek'at olarak kılar.

Sefer hâli, Ramazân-ı şerîf orucunun te'hîrine de te'sîr eder. Böyle bir hâlde misâfir, bi'l-ittifak muhayyerdur. Dilerse orucunu tutar. Dilerse tutmayıp te'hîr eder. Yolculuk hâlinde sonra kazâ' eder. Bununla berâber tutması daha efdâldir.

N o t :

Zamânımızda, bir takım yenilikçi kimselerin, kendilerine, aydın bir ilim adamı süsü vererek ba'zı dînî esâsları -*Meselâ, yolculuk hâllerinde ve dünyevî işlerin çokluğu zamanlarında, namazları cem-i takdîm* veyâ *cem-i te'hîr etmek gibi-*, kendi hevâ ve heveslerine uydurmaya veyâ bir takım kimselere hoş görünüp çıkarlar peşinde koşmaya çalışmaları, dînî esâsları tahrîfe yönelik fetvâ'lar vermeye, bir takım yanlış yorum, te'vîl ve tefsîrlerde bulunmaya kalkışmaları, tamâmen hatâ' olup büyük bir sorumsuzluk hâlidir.

Böyle kimselerin bu şekildeki davranışları, Ehl-i sünnet ve cemâat esâslarına aykırı olduğundan bunlara, “**Müftî mâcin** : Halka hîle ta'lîm eden, hîle öğreten kimse” denir ki böyle kimselerin telkinlerinden şiddetle sakınmak lazımdır.

⁶⁴⁹ -Buradaki üç günlük mesâfeden maksad, bir devenin mûtat yürüyüşü ile olan üç günlük bir mesâfedir ki takriben doksan kilometre kadardır

ONBİRİNCİ BÖLÜM

İctihâd ve Taklîd

(أَلْإِجْتِهَادُ وَالتَّقْلِيدُ)

İctihâd (أَلْإِجْتِهَادُ)

Lügatde, meşakkate katlanmak, meşakkate tahammül etmek, gayret sarf etmek, meşakkat yüklenmek ma'nalarına geldiği gibi, bir şey'i yapabilmek için bütün kuvvet ve kudreti bezl etmek, her türlü gücü sarf etmek ma'nalarına da gelir.

İstilâhda ise, **fer'î** olan **şer'î** bir hükmü, delîlinden **istinbât** etmek hususunda bütün kuvvet ve kudreti bezl etmek, (*sarf etmek*) dir.

Bu ta'rîfdeki "**Fer'î**" kaydı ile, aslî hükümler *-ya'ni i'tikâda ve kat'î nass'lar ile sâbit olan ibâdetlere âit hükümler-* hâric bırakılmışdır. Çünkü aslî hükümler üzerinde ictihâda bir mahal yoktur. Bu bakımdan aslî hükümlerden olan i'tikâdî konular ile, kat'î nass'lar ile sâbit olan ibâdet konuları üzerinde ictihâd yapılmaz.

"**Şer'î**" kaydı ile, aklî ve hissî hükümler, bu ta'rîfden hâric bırakılmışdır. Çünkü böyle konular üzerinde ictihâd yapılmaz.

"**İstinbât**" kaydı ile de, şer'î bir hükmü delîlinden çıkarmak ma'nâsı kâd olunmuşdur ki böyle bir ifâde, ictihâd konusundaki güçlüğü belirtir. Çünkü istinbât, kuyudan zorlukla su çıkarmak ma'nâsına olduğundan şer'î bir hükmü delîlinden âdetâ kuyudan su çıkarmak gibi bir güçlükle çıkarmaktır. Yoksa dolabdan bir kitâb çıkarır gibi bir çıkarmak değildir.

İşte bu esâslar dairesinde şer'î bir hükmü delîlinden istinbât ve istihrâç etmeye "**İctihâd**", böyle bir ictihâdı yapmak için bütün kuvvet ve kudretini sarf eden kimseye "**Müctehid**", istinbât edilen şer'î hukme de "**Müctehedün fih**" denir.

Hakkında kat'î bir nass bulunmayan ve ictihâda mahal olan fer'î bir konuda, ictihâd edib şer'î delîlinden o hükmü istinbât etmek, İslâm

Dîni'nin icâblarındandır ki böyle ulvî bir görev, *-ehemmiyetine binâen-* ba'zan **farz-ı ayın**, ba'zan **farz-ı kifâye** ve ba'zan **da mendûb** olur.

Müctehid (الْمُجْتَهِدُ)

Fer'ıyyâtdan olan şer'î bir hükmü, şer'î delilinden istinbât etmek için bütün kuvvet ve kudretini sarf eden ve böyle bir melekeye sâhib olan kimseye "**Müctehid**" denir

Böyle bir müctehid, fer'ıyyâtdan olan şer'î mes'elelerin hepsinde ictihâda muktedir ise *-İmâm A'zam, İmâm Şâfiî, İmâm Mâlik ve İmâm Ahmed ibn-i Hanbel gibi-* "**Mutlak müctehid**"; bu mes'elelerin yalnız bir kısmında ictihâda muktedir olup diğerlerinde tâbî' olduğu mutlak müctehidin usûl ve kâidelerine göre ictihâda bulunursa *-İmâm Ebû Yüsûf ve İmâm Muhammed gibi-* "**Mukayyed müctehid**" ismini alır ki her ikisi de, şer'î konular üzerinde ictihâd yapmaya ehildir.

İctihâdın şartları

Her hangi bir mes'ele hakkında kendi usûl ve kâidelerine göre ictihâda bulunacak mutlak bir müctehidde, şu şartların bulunması lâzımdır:

1-Müctehid, adl sâhibi olmalıdır. Ya'nî büyük günahları irtikâb etmemeli ve küçük günahlarda da isrâr etmemelidir ki kendisine i'timâd edilsin

2-Müctehid, Arabca'yı ve Arabca'nın usûl ve kâidelerini çok iyi bilmelidir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm onun ile nâzil olmuş, Sünnet de onun ile vârid olmuştur.

3-Müctehid,

a-Kitâb'ın (*Kur'ân-ı Kerîm'in*) lügat ve şer'î ma'nalarını ve bunlar ile ilgili ilimleri *-ya'nî lügat, sarf, nahv, meânî ve beyân gibi ilimleri-* bilmelidir.

b-Lâfızların *-bi'l-hâssa şer'î hükümler ile ilgili âyet-i kerîmelerin-* lügavî ve şer'î ma'nalarını ve bunlar ile ilgili ilimleri bilmelidir.

c-Kitâb'ın (*Kur'ân-ı Kerîm'in*) hâss, âmm, mücmel, müfesser, nâsih ve mensûh gibi özelliklerini bilmelidir.

4-Müctehid, Sünnet'in sened ve metinlerini, bunların lügavî ve şer'î ma'nalarını, rivâyet şekillerini ve Sünnet ile ilgili diğer husûsları gâyet iyi bilmelidir.

5-Müctehid, *-İcmâ'a muhâlif bir ictihâdda bulunmaması için- İcmâ'ın nerelerde vârid olduğunu çok iyi bilmelidir.*

6-Müctehid, Kıyâs şekillerini, Kıyâs'ın vecihlerini, Kıyâs'ın şartlarını, hükümlerini, kısımlarını, makbûl ve merdûd olanlarını çok iyi bilmelidir. Tâ ki yanlış bir kıyâsda bulunmasın

7-Bir müctehidin,

a-Hâfız olması *-ya'nî Kur'ân-ı Kerîm'i başdan sona kadar ezberlemiş olması-* şart değildir. Fakat Hâfız olursa daha iyi olur.

b-Kelâm ilmini bilmesi şart değildir. Çünkü Kelâm ilmi, akâid ilminin usûl ve kâdelerinden bahs eder. Bununla berâber bilirse iyi olur.

c-Fıkıh ilmini bilmesi şart değildir. Çünkü Fıkıh ilmi, ictihâdın netficesinin bir semeresidir. Bilmiş olsa, ictihâda lüzum kalmaz. Bununla berâber ictihâd için gerekli olan ilimleri bilmesi ve o melekeye sâhib bulunması lâzımdır.

8-Müctehidin anlayışı sıhhatli, takdîri güzel olmalıdır.

9-Müctehidin niyeti sıhhatli, i'tikâdı temiz olmalıdır.

10-Müctehid, *-zarûrî olan, ihtiyaç duyulan, güzel ve faydalı görülen şey'ler hakkında isâbet edebilmesi için-* insanlara ve diğer mahlûkâta bir rahmet vesîlesi olan şer'î hükümlerin maksad ve hikmetlerini bilmelidir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, bu husûsda,

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ) : **Biz, seni (Habîbim) âlemlere (başka bir şey' için değil) ancak rahmet için gönderdik).**⁶⁵⁰

buyurmuşdur.

İctihâdın hukmü

İctihâdın hukmü, **gâlib bir zann'**dır. Ya'nî ictihâd ile sâbit olan bir mes'ele hakkındaki kanâat, *-hatâ' ihtimâli ile berâber-* gâlib bir zann'dır. Bu bakımdan bir müctehid, kendisinin hakka isâbet ettiğini kat'î bir sûrette iddiâ edemez. Belki isâbet ettiğine gâlib bir zann ile kâni' bulunur.

Bununla berâber büsbütün şübheli bir re'y ile sâbit olan bir hüküm olmadığı için de, böyle bir re'y ile amel etmek câiz olur. Fakat hatâ' ihtimâli, yine mevcûddur.

⁶⁵⁰ -Enbiyâ' Sûresi, âyet 107.

Bunun için ictihâd, kesinlikle bilinen usûl ve fûrû'da aslâ câiz olmaz. Çünkü böyle hükümlerde cezm *-ya'nî kesinlik-* vardır. Hatâ' ihtimâli yoktur. Haklarında nass vardır. Nass olan şey'ler hakkında ise, ictihâd cereyan etmez, Bu bakımdan böyle olan hükümler hakkında, yalnız gâlib bir zann, kâfi gelmez.

İctihâdda isâbet

Bir müctehidin dâima isâbet etmesi îcâb etmez. Bunun için bir müctehid, bir mes'elede isâbet edebileceği gibi diğer bir mes'elede de hatâ' edebilir. Çünkü her hâdisenin hukmü, Allâhü Teâlâ'ınindedir. Bir olan bu hüküm de, müctehidin ictihâdına tâbi' değildir.

Bu bakımdan böyle bir hukmü keşf eden bir müctehid, isâbet etmiş olur. Keşf edemeyen bir müctehid de, hatâ' etmiş olur.

İctihâdda hatâ'

Bir müctehid, ictihâdında hatâ' ederse, Allâhü Teâlâ'ıninde mes'ûl olmaz. Belki me'cûr olur. Çünkü müctehid olan kimse, bir hakkın meydana çıkması için bütün kuvvet ve kudretini sarf etmiştir. Yapabileceği başka bir şey' kalmamıştır.

Bununla beraber bir müctehid, bütün kuvvet ve kudretini gereği gibi sarf etmeyerek bir hakîkatin meydana çıkması için *-doğru yol açık olduğu hâlde-* o yolun aksine bir ictihâdda bulunursa, bundan dolayı da mes'ûl olur.

İctihâdında hatâ' eden bir müctehid, isâbet edemediği bir hukmün başlangıcında isâbet etmiş sayılırsa da, sonunda isâbet etmiş sayılmaz. Bunun için böyle bir ictihâdı ile de sevâb kazanmış olur. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, Amr ibni'l-As *radı'llâhü anh'a* hitâben şöyle buyurmuştur:

أُحْكُمُ عَلَىٰ أَتَّكَ إِنِ اصَّبْتَ فَلَكَ عَشْرُ حَسَنَاتٍ وَإِنِ أَخْطَأْتَ فَلَكَ حَسَنَةٌ

"Hukm et. Eğer isâbet eder isen senin için on sevâb, eğer hatâ' eder isen senin için bir sevâb vardır".⁶⁵¹

Başka bir Hadîs-i şerîflerinde de şöyle buyurmuştur:

إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ فَأَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ فَأَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ.

⁶⁵¹ -Hukûk-ı İslâmîyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.244.Ö.N.Bilmen.
Usûli Fıkıh Dersleri, ss. 556. Büyük Haydar Efendi.
Buhârî, 11.s.t. Müslim, Tevbe 52. İbn-i Mâce, Mukaddime 13.

“Bir hâkim hukm edeceği zaman ictihâd eder de *-ya'nî hakkı arayıp hukm eder de-* bu hükmünde isâbet ederse, o hâkime iki ecir ve sevâb vardır; *-Hakkı aramak, hakka isâbet etmek sevâbları-*. Eğer hukm edeceği zaman hakkı arar, fakat hatâ' ederse, bu hâkime de bir ecir vardır; *-Hakkı aramak sevâbı-*”.⁶⁵²

İctihâd, tecezzî kabûl eder mi?

İctihâd, Cumhûra (*ulemâ'nın ekseriyyetine*) göre, tecezzî (*bölünme*) kabûl etmez. Ya'nî bir kaç mes'elenin aslını, delîl ve sebeplerini bilen bir âlimin, yalnız o mes'eleler hakkında ictihâd etmesi câiz olmaz. Çünkü diğer mes'elelerin de hükümlerini, illet ve sebeplerini anlayabilmek melekesine sâhib olmayınca, ictihâdına güvenemez. Bunun netîcesi olarak da kendisinde gâlib bir zann meydana gelmez. Çünkü hükmünü keşf ettiğine kanâat getirdiği bir mes'ele, diğer mes'eleler ile ilgili olabilir. Onlar bilinmeyince de keşf ettiğini sandığı şey'in hükmü, ta'yîn edilmiş olmaz.

İctihâdın mahalli

İctihâdın mahalli, *-ya'nî hakkında ictihâd yapılacak konular-*, fer'î olan şer'î mes'ele'lerdir.

Bu bakımdan İslâm Dîni'nin aslını teşkîl eden sarîh ve kat'î nass'lar ile veyâ İcmâ' ile sâbit olan hükümler hakkında, *-meselâ namazın, orucun rukünleri, adetleri, vakitleri gibi konularda-* ictihâda mahal yoktur. Bu şekildeki konular üzerinde ictihâd yapılmaz.

Çünkü bunlar hakkında ictihâd yapmak demek, bunların dînen sâbit olan mâhiyet ve hükümlerini değiştirmek veyâ bozmak demektir ki aslâ câiz değildir. Böyle bir şey'e cür'et etmek, mukaddes şey'lere karşı yapılan bir sût'-i kâd olur. Bu bakımdan böyle bir davranış, kötü bir maksâda müstenid olmasa bile büyük bir cehâletin eseri sayılır.

İctihâdın ehli

İctihâdın ehli *-ya'nî ictihâd yapmak kudretine sâhib olan kimseler-*, ictihâd yapmak selâhiyyet ve melekesine sâhib bulunan kimselerdir.

Bu bakımdan bir kimsenin ictihâd yapabilmesi için büyük bir kâbiliyyete ve geniş bir bilgiye sâhib bulunması lâzımdır. Bundan

⁶⁵² -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîdi Sarîh Tercemesi, C, 12.ss.411. Kâmil Miras.

Et-Tâcû'l-Câmiu li'l-Usûli fi Ehâdisi'r-Rasûl s.a.v. C.3.ss.66. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf. (Revâhü'l-Hamse).

başka da büyük bir diyânete, güzel bir İslâm ahlâkına sâhib olması gerekdir.

Bunun için gerek Kur’ân âyetlerini, gerekse yüzbinlerce Hadîs-i şerîfi ezberleyerek bir çok dînî ilimlerde eşsiz bir dereceye yükselmiş bir çok kimseler, ictihâda cesâret edememiş ve kendisinde ictihâd yapmaya selâhiyyet bulunduğunu iddiâ etmemişdir. Çünkü böyle bir selâhiyyete, hakkı ile sâhib olmayanların ictihâd yapmaya kalkışması, büyük bir manevî mes’ûliyyeti îcâb etdirir.

Bu bakımdan böyle bir selâhiyyete sâhib olmayan kimselere, İslâm alemince kabul edilmiş olan müctehidleri taklîdde bulunmaktan başka bir yol yoktur. Aksi takdîrde İslâm Dîni’nin mukaddes hükümlerini muhâfaza ve idâme mümkün olmaz.

Bir müctehidin ba’zı konularda “Bilmiyorum” demesi

Bir müctehidin, ba’zı mes’eleler hakkında (لَا أَدْرِي : *Bilmiyorum*) demesi, kendisinde ictihâd melekesinin bulunmamasına delâlet etmez. Çünkü kendisinde böyle bir selâhiyyet ve meleke bulunduğu hâlde (لَا أَدْرِي : *Bilmiyorum*) demesi, o anda, sorulan mes’eleleri iyice incelememiş olmasından veyâ o mes’eleler hakkında *-kemâl-i ittikâsından dolayı-* hemen cevâb vermeyi ihtiyâta muhâlif görmüş olmasındandır.

Bunun için müctehid olan bir zâtın, ba’zı hükümleri bilmemesi veyâ ba’zı hükümler hakkında (لَا أَدْرِي : *Bilmiyorum*) demesi, onun sâhib bulunduğu ictihâd melekesine aykırı değildir. Çünkü bu husûs, **İcmâu’l-ümmet** ile sâbitdir.

Bu esâslara binâen **İmâm Mâlik rametü’llâhi aleyh**, kendisine sorulan kırk mes’eleden otuzaltısına (لَا أَدْرِي : *Bilmiyorum*) cevâbını vermişdir. Çünkü İmâm Mâlik *rahmetü’llâhi aleyh*, fetvâ’ vermekde acele etmeyi kerih görür ve çok kere (لَا أَدْرِي : *Bilmiyorum*) derdi. Buna ilâveten de (حَتَّى الْعِلْمُ لَا أَدْرِي : *İlmin siperi, kalkanı -Bilmiyorum- demektir*) buyururdu.

Kezâ meşâhirden (ünlû kimselerden) **Şa’bî** merhûm da, kendisine sorulan bir sûâle (لَا أَدْرِي : *Bilmiyorum*) diyerek (لَا أَدْرِي نَصْنَفُ الْعِلْمُ : *Bilmiyorum demek, ilmin yarısıdır*) cevâbını vermişdir. Bunun üzerine “*Sen Irak’ın en ünlü fakîhi olduğun hâlde -Bilmiyorum-demekden utanmıyor musun?*” diyenlere de “*Melekler, Allâhi Teâlâ’ya*

(لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا) : **Yâ Rabb’i, senin bize bildirdiğinden başka bizim bilgimiz yoktur.** demekden istihyâ’ etmemişler (*çekinmemişler*) dir.” cevâbında bulunmuşdur.⁶⁵³

Bu bakımdan bir kimsenin bilmediğini bilmesi de bir ilimdir, bir hünerdir. Yeter ki bir müctehidde, kendisi için gerekli olan ve mu’teber bulunan selâhiyyet ve meleke bulunmuş olsun.

T a k l î d

Lügatde, bir kimsenin boynuna bir şey’ geçirmek, gerdanlık takmak, asmak, kuşatmak ve bir şey’in tıpkısını, benzerini yapmak ma’nâlarıdır.

İstılâhda ise, bir kimsenin kavlini, bir müctehidin ictihâdını, bir huccet ve delîle bakmaksızın kabûl etmektir.

Başka bir deyimle, bir kimsenin, başka bir kimsenin söylediği söze veyâ yaptığı işe, doğru ve hakk olduğuna inanıp *-bir huccet ve delîle bakmaksızın- tâbi’* olmasıdır.

Bu bakımdan böyle bir kimse, sanki o kimse sözünü veyâ işini, kendi boynuna bir gerdanlık gibi takmış olur. Bunun netîcesi olarak da, o kimsenin sözünü veyâ işini, aynen yerine getirmiş olur.

Bunun için bir müctehide, güzel bir inanış ve i’tikâddan dolayı, tâbi’ olarak onun ictihâdına aynen uymak ve onun ictihâdını aynen yerine getirmek de bir taklîd konusudur. Bu bakımdan böyle bir taklîdde bulunan kimseye **“Mukallid”** denir.

İşte müctehid olmayan bir kimsenin, müctehid olan bir kimsenin ictihâdına uyarak amel etmesi de bir taklîd konusudur ki takvâ ehli bir Müslümâna yakışan da budur.

Bununla berâber ictihâd ehliyyetine sâhib bulunmayan fakîhlerden her birine de **“Mukalled-i mahz”** denir ki şöyle ta’rîf edilmiştir:

“Şer’î hukümleri, delîllerinden istinbâta, bu hukümlerin aralarını tefrîk ve temyîze, rivâyetlerin ba’zılarını ba’zılarına tercîhe

⁶⁵³ -Bakara Sûresi, âyet 32.

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.244. Ömer Nasûhi Bilmen.

muktedir olmayan; bununla berâber bir mezhebe mensûb hükümlerin, meselelerin ve rivâyetlerin büyük bir kısmını hafız etmiş veya bunları eserlerine derc etmiş olan bilgili kimselerdir”.

Böyle bir kimse, şer’î delîlleri, lâyıkı ile tetkîk ve itkân etmiş sayılmaz. Ancak tercîh ve temyîz sâhibi müctehidlerin tercîh ve tashihlerini, tefrîk ve temyîzlerini, eserlerinde nakl ederek iktilâf’ eder. Bununla berâber bir rivâyetin kuvvet ve sıhhat derecesini, kendi re’yi ile ta’yin etmeye kalkışmaz.⁶⁵⁴

Taklid, hangi konularda câiz olur?

Taklid, akâid konularında *-bi'l-icmâ’-* câiz değildir. Çünkü dînen inanılması gerekli olan akâid konuları, kat’î olarak şeksiz ve şübhesiz inanılması gereken dînî esâslardır. Bu bakımdan onların, her hangi bir şekk, şübhe ve vehm hâlinden korunması vâcibdir. Bunun için de onları, her hangi bir taklîdden de korumak vâcib olur. Hattâ **“Âbâ’ ve ecdâdımız (babalarımız ve geçmiş büyüklerimiz) bunları böyle yaptı. Onun için onları taklîd ediyoruz”** diyerek onları taklîd ederek amel etmek de aslâ câiz değildir. Çünkü Allâhü Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de *-bunlara işâretle-* şöyle buyurmaktadır:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَحَدَّثَنَا آبَاءُنَا ۗ أَوْلُو كَانِ الشَّيْطَانُ
يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ .

“Onlara, (Allâhın indirdiğine tâbi’ olun) denildiği zaman, (Hayır, Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey’lere uyarız), dediler. Ya şeytan onları yalnlı azâba çağırıyor idiye?”⁶⁵⁵

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءُنَا ۗ أَوْلُو كَانِ آبَاءُهُمْ لَا
يَعْقِلُونَ شَيْئاً وَلَا يَهْتَدُونَ .

“Onlara (müşriklere), Allâh’ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, (Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey’e uyarız) dediler. Ya ataları bir şey’ anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler?”⁶⁵⁶

Bununla beraber fûrû’ konuları *-ya’nî şer’î olan fer’î mes’eleler-* böyle değildir. İstinbât melekesine *(ya’nî ictihâd yapmak kudret ve*

⁶⁵⁴ -Hukâkı İslâmiyye ve İstılâhât-i Fihîyye Kâmûsu, C.1.ss.245. Ömer Nasûhi Bilmen.

⁶⁵⁵ -Lukmân Sûresi, âyet 21.

⁶⁵⁶ -Bakara Sûresi, âyet 170.

yetkisine) sâhib bulunan kimselerin ictihâdlarını taklîd etmek câizdir. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhis-selâm*'ın Ashâb-ı Kirâm'ından ba'zıları ba'zılarına mürâceât ederek fetvâ' alırlar ve onunla amel ederlerdi. Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm* da onların bu fetvâ'larını ya tasvîb eder veyâ sükût ile karşılardı. Yanlış olanları olursa onları da düzeltirdi ki onların bu şekildeki davranışları, **istinbât** ve **ictihâd**'in temelini ve esâsını teşkîl etmiştir.

Mukallid, kimleri taklîd eder?

Bir mukallidin taklîd edeceği kimse, ilim ve adâlet ile ma'rûf olmalıdır. Bunun için fetvâ' verecek veyâ fetvâ'sı alınacak bir kimse, ilim ve adâlet sâhibi olmalıdır. Bu iki şart kendisinde bulunmayan bir kimseden fetvâ' almak veyâ ictihâdını taklîd etmek, *-ittifakla-* makkûl değildir.

Bu bakımdan bir mukallidin, bu şartları kendisinde bulunduran iki veyâ daha fazla ictihâd sâhibi müctehidlerden **birisinin ictihâdını, diğerine nisbetle daha efdâl, daha isâbetli, sünnete ve maslahata daha muvâfık görerek taklîd etmesi câizdir.** Aksi takdîrde böyle bir kimsenin ictihâdını taklîd etmesinin hıkmeti kalmaz. Bu bakımdan mukallid bir kimse, ictihâd sâhibi kimselerin ictihâdlarından birisinin ictihâdlarını taklîd etmekte serbestdir. Dilediği müctehidin ictihâdlarını taklîd ederek amel eder.

Bununla berâbr diğer ictihâd sâhibi kimselerin kadrini azaltmak veyâ düşürmek gibi bir husûs da, aklından geçmez. Hepsine de hurmet eder. Onların da isâbet edebilmiş oldukları ihtimâlini kabûl eder ki böyle bir davranış, Ehl-i sünnetin şîârıdır.

Çünkü *-İmâm A'zam, İmâm Mâlik, İmâm Şâfi, İmâm Hanbel, Evzâi ve Sevrî gibi-* ictihâd sâhibi müctehidlerin hepsi de, dînî mes'elelerin hâllinde esâsdan ayrılmamışlar ve Ehl-i sünnet yolunu tutarak ittifâk etmişlerdir. Bunun için de aralarında *-esâsda-* bir ayrılık olmamıştır.

Ancak ikinci derecede bulunan ba'zı fer'î konularda ihtilâf etmişlerdir ki bunların da çoğu, zâhirî bir ihtilâfdan başka bir şey değildir. Aslında bir ihtilâf yoktur. Asla zarar vermeyen bu ihtilâf da, şer'î olan fer'î mes'elelerin hâllinde, ta'kîb etdikleri usûl ve kâdeler ile birinin bir **azîmet** ve **takvâ** yolunu, diğerinin de bir **ruhsat** ve **müsâade** yolunu ihtiyâr etmiş olmalarındandır.

Böyle bir özellik ise, İslâm Dîni'ne mahsûs olup ümmet-i merhûme önünde geniş bir rahmet ve kolaylık sâhasının açık bulunuşuna, her asırda *-asla zarar vermeyen fer'i konularda-* ictihâdın yapılabileceğine bir delildir. Çünkü Hazreti Muhammed aleyhi'süselâm, bu husûsa işâretle, (إِخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ - وَأَسْعَةٌ-) : *Ümmetimin -müctehidlerinin- ihtilâfi -geniş- bir rahmetdir*)⁶⁵⁷ buyurmuştur.

Yine bunun içindir ki temiz bir i'tikâda, güzel bir ahlâka sâhib bulunan ehliyet sâhibi bu müctehidlerin, isâbet edebildikleri konulardan dolayı ikişer kat sevâba, isâbet edemedikleri konulardan dolayı da birer kat sevâba nâil olacakları bildirilmiştir.

İctihâd kapısı kapalı mıdır?

İctihâd şartlarını kendisinde bulunduran ilim adamları mevcûd olduğu müddetce, bu kimselerin ictihâdını men' eden veyâ ictihâdına mâni' olan şer'î bir engel yoktur. Bunun için de ictihâd kapısı kapalı değildir.

Ancak *-kendisinde ictihâd şartları ve melekesi bulunmadığı hâlde-* kendi hevâ ve hevesine uyarak amel etmek isteyen kimselerin ictihâd yapmaları câiz olmadığından, ictihâd ehli bulunmayan devir ve zamanlarda ictihâd kapısı kapalıdır. Çünkü,

(سَدُّ الدَّرَاعِ مُقَدِّمٌ عَلَى جَلْبِ الْمَنَافِعِ) : *Sedd-i zerîa, -ya 'nî fitne, fesâd ve zarara sebeb olan şey'leri men' etmek-, menfaatleri celb etmekden önce gelir*)⁶⁵⁸

külli kâdesi, İslâm'da yapılması ve uyulması gereken esâslardandır.

Bu bakımdan dînî hükümleri ta'yîn edip açıklamak yetkisi, ictihâd şartlarına sâhib olan ve bu melekeyi kendisinde bulunduran ihlâs ve takvâ sâhibi fukahâ'ya âitdir. Kendi hevâ ve hevesine veyâ başkalarının hevâ ve hevesine uyarak ictihâd yapmaya kalkışan kimselere âit değildir. Çünkü böyle kimseler, birer (مُفْتِي مَاجِرٍ) : **Müftî**

⁶⁵⁷ -Hak Dîni Kur'an Dili Türkçe Tefsir, C.6.ss.78 ve 155. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. (Keşfü'l-Hafâ, C.1.66.-153-).

⁶⁵⁸ -Muhâdarâtü fî Usûli'l-Fıkhî alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmîyye, Cüz'.2.ss.190. Bedrul-Mütevellî Abdü'l-bâsit.

Hukûk-i İslâmîyye ve İstilâhât-i Fıkhîyye Kâmûsu, C.1.ss.382-383. Ömer Nasûhi Bilmen.

mâcin: *Halka hîle ta'lim eden, öğreten bir kimse*) den başka bir şey değildir.⁶⁵⁹

Bunun için hâfızalarında binlerce Hadîs-i şerîf, binlerce ilmî mes'ele bulunan bir çok islâm âlimleri, dînî hükümleri ta'yîn edip açıklamak için kendilerini yetkili görmemişler, bu husûsda sözü fukahâ'ya bırakarak bu çok ince ve müşkil görevi ifâ' etmekden kaçınmışlardır.

Hattâ ictihâd şartlarına sâhib olan ve ictihâd melekesini kendisinde bulunduran müctehidlerden *-İmâm A'zam, İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî ve İmâm Hanbel gibi-* her birine tâbi' olan Müslümânlar arasında öyle ilim sâhibi kudretli âlimler yetişmiştir ki bunların her biri bir ilim ve irfan harikası olduğu hâlde ictihâda cür'et göstermemişler, bu büyük imâmlardan birisine intisâb ederek onun ictihâdı ile amel etmeyi kendileri için bir şeref bilmişlerdir. Aynı zamanda, ictihâd yetkisine sâhib olanlar bile *-kendi ictihâdlarının da gâlib bir zann'dan başka bir şey' olmadığını düşünerek-* yeni bir ihtilâfa sebebiyet vermemek için, onların ictihâdlarına uymayı ve o şekilde amel etmeyi, şer'a daha uygun bulmuşlardır.

Durum böyle olunca mahdûd bilgi sâhibi kimselerin kendilerinde böyle bir selâhiyyet görmeye kalkışmaları, elbetde ki doğru bir davranış olmaz.

Netîce

Bütün bu esâs ve açıklamalardan sonra bize düşen görev, şer'î mes'elelerin ve hâdiselerin hükümlerini, bütün Müslümânların takdîr ve tasvîbine mazhar olmuş olan ictihâd sâhibi müctehidlerden öğrenip amel etmektir.

Bunun için ictihâd yetki ve melekesine sâhib olmayan kimselerin, dînî konuları, *-Ehl-i sünnet esâslarına aykırı olarak-* kendi anlayışlarına göre çözmeye kalkışmaları, büyük bir mes'ûliyyet gerektirir. Böyle bir kimse vereceği bir cevâbda, verdiği bir hükümde isâbet etse bile *-bilmeden cevâb vermiş olacağından-* yine mes'ûliyyetden kurtulamaz. Çünkü bir hadîs-i şerîfde, şöyle buyurulmuştur:

⁶⁵⁹ -Muhâdarâtü fî Usûlî'l-Fıkhi alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmîyye, Cüz' 2.ss.190. Bedru'l-Mütevellî Abdü'l-Bâsit.

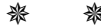
Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercmesi, C.12.ss.374. Kâmil Miras.

(أَجْرًا كُمْ عَلَى الْفُتْيَا أَجْرًا كُمْ عَلَى النَّارِ) : *Sizin ateşe atılmaya en cür'etkârınız, fetvâ'ya -ya'nî şer'i mes'elelere âit konularda cevâb vermeye- en ziyâde cür'et göstereninizdir.*⁶⁶⁰

Bu bakımdan dînî konular dışındaki bir çok mes'eleler hakkında bile, bilgi sâhibi olmadan gelişi güzel konuşmak veyâ davranmak, insanı çok zor ve gülünç durumlara düşürdüğü her zaman görülen hâdiselerdendir.

Bunun için âmmenin kabûlüne mazhâr olmuş olan müctehidlerden birisine tâbî' olarak amel etmek, ma'nevî mes'ûliyyetden kurtulmanın, İslâm birlik ve berâberliğinin te'mîninin tek çâresidir. Aksi takdirde -herkes kendi anlayışına göre amel ederse- dînin asliyeti ve ulvî mâhiyeti kayb olmuş olur ki bu da büyük bir dalâlet ve zulmet içinde kalmanın sebebi olur. Böyle bir hâl ise, geçmiş ümmetlerin bir çoğunda görülmüş bir vâkıdır.

Bu bakımdan zaman zaman meydana çıkacak olan ba'zı mes'elelerin, ba'zı hâdiselerin hükümlerini ta'yîn etmek husûsunda ta'kîb edilecek yol, daha önce gelip geçmiş olan ve bütün İslâm âleminin takdîr ve tasvîbini kazanmış bulunan müctehidlerden birisinin -İmâm A'zam, İmâm Mâlik, İmâm şâfiî ve İmâm Ahmed ibn-i Hanbel rahmetü'llâhi aleyhim gibi- ta'kîb etmiş olduğu esâs ve usûllere mürâceat ederek o mes'eleyi hâll ve ta'yîn etmektir ki insanı, dünyevî ve uhrevî mutluluğa götüren en doğru yol da budur.

⁶⁶⁰ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.250. Ömer Nasûh Bilmen. Dârimi, Mukaddime, 20.

ONİKİNCİ BÖLÜM

ONİKİNCİ BÖLÜM

İftâ‘ ve Kazâ‘

(اِلْفْتَاءُ وَالْقَضَاءُ)

İftâ‘ (اِلْفْتَاءُ)

Lügatde, fetvâ vermek, bir işi fetvâ ile hâll etmek, sorulan bir sūâle cevâb vermek ma'nâlarıdır.

İstılâhda ise, dînî bir hâdise vukûunda, fakih olan bir zâtın, o hâdise hakkında verdiği cevâb veyâ hükümdür.

Bu bakımdan **iftâ‘**, ictihâddan daha umûmî bir ma'nâ ifâde eder. Çünkü ictihâd, fakih olan bir zâtın, şer'î olan fer'î bir mes'eleyi, delîlinden istinbât etmesidir.

Fetvâ (اِلْفَتْوَى)

Lügatde, bir hâdise için veyâ bir hüküm ihdâsı için verilen güvenilir ve kuvvetli bir cevâbdır. Başka bir deyimle, müşkil bir şey'i, güvenilir ve kuvvetli bir şekilde açıklayıp îzah ederek hâll etmektir ki cem'i, (اِلْفَتْوَى : **Fetâvâ**) dır.

İstılâhda ise, sorulan dînî bir mes'eleye fakih olan bir kimsenin verdiği cevâb veyâ belirttiği hükümdür. Böyle bir hâlde kendisi ile fetvâ verilen kavle de "**Müftâbih**" denir.

Bu esâslara binâen şer'î bir mes'eleyi öğrenmek için o mes'eleyi ehlerinden soran kimseye "**Müsteffî**" veyâ "**Sâil**", o mes'eleyi açıklayan veyâ o mes'elenin hukmünü bildiren kimseye "**Müftî**" veyâ "**Mücîb**", vukû' bulan bildirmeye -ya'nî verilen cevâba veyâ hukme- de "**Fetvâ**" veyâ "**cevâb**" denir.

M ü f t î

Fıkıh usûlü ilmine göre müftî, müctehid olan kimse demektir. Bununla berâber müctehid olmayan, fakat mukallid sayılan bir fakîhe de *-mecâzî ma'nâda-* “**Müftî**” denir.

Böyle bir müftî, *-ictihâd şartlarına ve melekesine sâhib olmadığı için-* fetvâ veremez. Ya'nî Kitâb, Sünnet ve diğer delillerden şer'î bir hükmü istinbât ederek dînî mes'elelerin veyâ hâdiselerin hükümlerini ta'yîn etmeye muktedir olamaz. Ancak müctehidlerin fetvâlarını nakl ve hikâye eder. Bunun için de kendisine *-mecâzî ma'nâda-* “**Müftî**” denir.

Bununla berâber bir müftînin veyâ bir kâdînin müctehid olması, evlâ görülen bir şarttır. Yoksa cevâz olan bir şart değildir. Sahîh görülen de budur. Çünkü böyle olmasında bir kolaylık ve suhûlet vardır. Her zaman, her yerde gerekli şartlara sâhib bulunan kâfi miktarda bir müctehid bulmak mümkün olmaz. Böyle olunca da insanların işleri yapılmamış ve gerekli ihtiyaçlara cevâb verilmemiş olur ki bu da iyi bir netîce meydana getirmez.

Bir müftîde bulunması gereken şartlar

İctihâd ve iftâ' vazîfeleri, en mühim bir dînî görev olduğu kadar çok müşkil ve zor bir görevdir. Çünkü böyle bir görev, geniş bir bilgi, sağlam bir ihtisâs ve samîmî bir takvâ sâhibi olmayı gerektirir.

Bu bakımdan gerek Kur'ân-ı Kerîm'in, gerekse Hadîs-i şerîf'lerin ulvî ma'nâlarını sathî bir şekilde anlayabilenlerin ve bunları ezberleyenlerin, *-bir müctehide tâbi' olmadan-* şer'î delillerden hüküm çıkarmaya kalkışmaları veyâ kendi namlarına fetvâ vermeleri, aslâ câiz değildir.

Bunun için bir çok âlim ve muhaddisler, böyle bir ictihâd sevdâsına düşmemişler, kendi namlarına fetvâ vermekten çekinmişler, böyle büyük ve mes'ûliyyetli bir işi fukahâ'ya bırakmak olgunluğunu göstermişlerdir. Hattâ **Şa'bî** *rahmetü'llâhi aleyh* gibi büyük bir muhaddis bile,

“Biz fukahâ'dan değiliz. Biz ancak işitmiş olduğumuz Hadîs-i şerîf'leri fukahâ'ya ve işiteceği şey' ile amel edecek kimselere rivâyet ederiz.”.

demiştir ki kalblerinde Allâh korkusu bulunan bu kimseler için böyle bir yol ta'kîb etmek, en isâbetli bir davranış olmuştur.

Bununla berâber hakkı beyân, ma'rûf ile emr ve münkerden nehy ile insanları irşâd edip tenvîr etmek, Müslümân'ların yapması lâzım gelen en mukaddes ve en ulvî vazîfelerdendir. Fakat böyle bir vazîfenin ifâ' edilmesi, bir takım şartlar ile mukayyedir. Bu şartlara uymayanların ve yapacakları işde ihtisâsları bulunmayanların, böyle bir vazîfeyi ifâ' etmeye yetkileri olamaz. Aksi takdîrde menfaat yerine mazarrat, fayda yerine zarar meydana gelir.

Bunun için selim bir fetvâ, sorulan bir mes'eleye doğru bir cevâb, ancak şartlarına sâhib bulunan bir müctehidin verdiği fetvâdır.

Aynı şekilde **İyi bir müftî** de, kendisi için gerekli olan dînî ilimleri bilmeli, dînî esâslara riâyet etmeli ve şu husûsları kendisinde bulundurmalıdır:

- 1-Fıkıh konusunda güvenilir bir bilgi sâhibi olmak.
- 2-Sâlih bir kimse olup söylediği ile amel etmek.
- 3-Söz ve fiillerinde Allâhü Teâlâ'nın rızâsını, Müslümân'ların yükselmesini gâye edinmek.
- 4-Muhâtabları hakkında şefkâtlî davranmak.
- 5-Muhâtablarına karşı hiddetli ve şiddetli davranmamak.
- 6-İrşâd vazîfesini olgun ve mülâyim bir şekilde yapmak.
- 7-Sabır ve hılm sâhibi olmak.
- 8-İnsanların örf ve âdetlerini iyi bilmek.
- 9-Müteyakkız olup insanların hîle ve desîselerine vâkıf olmak.
- 10-Yenilikçi akımlara kapılıp ta'vîzde bulunmamak.

Bu kadar önemli olan böyle bir konu *-ya'nî bir müftîde bulunması lâzım gelen şartlar-*, her mezheb imâmı tarafından ele alınmış, üzerinde ehemmiyetle durulmuş ve gerekli özellikleri belirtilmeye çalışılmıştır.

Meselâ, bunlardan **İmâm Ahmed ibn-i Hanbel rahmetü'llâhi aleyh**, "*Şu beş haslet kendisinde bulunmayan bir kimsenin nefsinin fetvâ vermeye ma'rûz bırakması doğru değildir*" demiş ve bunları şöyle belirtmiştir:

- 1-Müftî, hâlis bir niyet sâhibi olmalıdır ki fetvâ'sı nûrlu olsun.
- 2-Müftî, ilim, hılm, vakar ve sekînet sâhibi olmalıdır.

3-Müftî'nin, sorulan şey'e bilgisi ve vukâfu kuvvetli olmalıdır.

4-Müftî'nin, yeterli bir derecede maîşeti olmalıdır ki insanların ta'nından uzak kalmalı.

5-Müftî, insanları iyi tanımalı, onların hâllerine muttali' olmalı ve onların islâhı için çalışmalıdır.

Bu şartlar kendisinde bulunmayan bir kimsenin dîn nâmına konuşması doğru olmadığı gibi, vereceği fetvânın da dîn nâmına bir kıymeti olmaz ve kendisine i'timâd edilmez. Ayrıca ma'nevî mes'ûliyyeti de çok büyük olur.

Müctehid olmayan bir müftî, nasıl fetva verir?

Müctehid olmayan bir müftînin fetvâ vermesi için uyması gereken bir takım usûl ve şartlar vardır ki bunlara "**Resmü'l-müftî**" denir.

1-Bir mezhebin müessisi olan bir müctehide tâbi' olan ve kendisine "**Tahrîc ashâbî**" denilen kuvvetli ilim sâhibi âlimler, bir mes'elenin hükmünü, tâbi' olduğu mezheb sâhibi müctehidin rivâyet olunan ictihâdlarında bulamazsa, tâbi' olduğu müctehidin usûl ve kâidelerini tatbîk ederek o mes'elenin şer'î hükmünü ta'yîne çalışır. Kendi nâmına ictihâd yapmaya kalkışmaz ve fetvâ vermeye de cür'et etmez.

2-Tahrîc ashâbından olmayan bir âlim veyâ müftî, tâbi' olduğu mezhebdeki muhtar ve müftâbih olan hükümleri nakl ve hikâye ederek mes'elelerin şer'î hükümlerini cevâblandırmaya çalışır.

3-Bir mezhebde -meselâ *Hanefî mezhebinde*- bulunan bir müftî, kendisinden sorulan bir mes'elenin hükmünü, önce **İmâm A'zam rahmetü'llâhi aleyh**'in ictihâdını, -**Zâhiru'r-rivâye kitâbları denilen**- mu'teber ve tevâtüren menkûl olan kitâblardan arar, bulur. Onları nakl ve hikâye ederek cevâb verir.

İmâm A'zam *rahmetü'llâhi aleyh*'den rivâyet edilen bir cevâb bulamazsa, O'nun değerli talebelerinden olan **İmâm Ebû Yûsûf rahmetü'llâhi aleyh**'in kavlini arar. Onu hikâye ve nakl ederek cevâb verir.

İmâm Ebû Yûsûf *rahmetü'llâhi aleyh*'in de bir kavlini bulamazsa, İmâm A'zam *rahmetü'llâhi aleyh*'in diğer talebesi olan **İmâm Muhammed rahmetü'llâhi aleyh**'in kavlini arar. Onu nakl ve hikâye ederek cevâb verir.

Eğer bu üç imâmdan birinin kavli, *-asrın maslahatına ve delîlin kuvvetine mebni'-* ulemâ' tarafından müftâbih görülmüş *-ya'nî tercih edilmiş-* ise, ona göre fetvâ verir. Kendi re'y ve keyfine göre fetvâ vermez.

4-Bir müftînin, kendi mezhebine göre yazılmış bir fıkıh kitâbına mürâceât ederek hemen fetvâ vermesi câiz değildir. Çünkü bir mes'elenin hükmü, bir takım kayıd ve şartlar ile mukayyed olabilir. Mes'ûliyyeti büyük olan bir hatâyâ düşmemek için ilgili diğer kitâblara da bakması lâzım gelir.

5-Bir müftî, râcih olan bir kavli arayıp bulmalı ve ona göre fetvâ vermelidir. Aksi takdirde râcih olan kavlin gayrısı ile fetvâ verirse, verdiği fetvâ helâl olmaz. Çünkü böyle bir hüküm veyâ fetvâ ile, hevâ ve hevâse tâbi' olmuş olur. Böyle bir hevâ ve hevâse ittibâ' etmek ise, **-İcmâ'-** ile haramdır.

6-Bir müftî, mâhir ve mütehasıs bir kimse olmalı ve kendisinden fetvâ vereceği kitâbın ulemâ' arasında mu'teber bir kitâb olduğuna muttali' bulunmalıdır.

7-Müctehid olmayan bir müftînin, mu'teber olmayan kitâblardan fetvâ vermesi veyâ verdiği bir fetvâyı *-aslı olmadığı hâlde-* İmâm A'zam, İmâm ebû Yûsûf ve İmâm Muhammed gibi bir müctehide isnâd etmesi, helâl olmaz.

8-Müctehid olmayan bir müftî, bir mes'ele hakkında, birbirine zıt kaviller görürse, en mu'teber kitâblar hangisi ise onlara mürâceât eder.

Meselâ, Hanefî mezhebinde olan bir müftî, böyle bir hâl vukûunda önce **-Bidâye, Muhtâr, Nikâye, Vikâye, Kenz, Muhtasar-ı Kudûrî, Mültekâ** gibi- mu'teber kitâblardaki kavilleri tercih eder. Sonra bunların şerhlerindeki kavilleri tercih eder. Daha sonra da fetvâ kitâblarındaki fetvâları tercih eder.

9-Müctehid olmayan bir müftî, bir mes'elenin hükmünü, mütekaddimîn ile müteahhirîn arasında ihtilâflı görürse, çok kere mütekaddimînin kavlini tercih eder.

10-Müctehid olmayan bir müftî, sorulan bir mes'elenin hükmünü, mu'teber kitâblarda bulamazsa, kendisinden daha ehliyetli ve daha âlim kimseler ile müşâverede, ilmî mizâkerede bulunması lâzım gelir. Kendi re'yi ile fetvâ vermeye cür'et etmesi doğru bir davranış olmaz. İcâbında *"Bilmiyorum"* demesi daha evlâ olur. Çünkü sorulan o

mes'ele hakkındaki hükümleri bilmeden cevâb vermesi, *-isâbet etse bile-* dîn nâmına büyük bir cür'et olur ve mes'ûliyeti de büyük olur.

Bilmeden fetvâ vermenin câiz olmaması

Bir müftünün, bir mes'elenin hukmünü tedkîk edip araştırmadan fetvâ vermesi câiz olmadığı gibi, böyle bir fetvâ vermeye cür'et etmesi de câiz değildir. Çünkü böyle bir davranışı men' eden bir çok âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîf vardır ki onlardan ba'zıları şöyledir:

وَلَا تُقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ط إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا.

“Bilmediğin bir şey’in arkasına düşme, hakkında hüküm verme. Şübhe yok ki kulak, göz, kalb, bunlardan her biri kendisinden, kendisi ile sâhibinin işlediği şey’den mes’ûl olacaktır”.⁶⁶¹

Bunun için kulak dâimâ hakk söz dinlemeli, göz dâimâ meşrû’ olan şey’lere bakmalı, kalb de dâimâ hakk olan şey’lerin tecellî ettiği bir yer olmalıdır.

Bilmedikleri şey’ler hakkında hemen fetvâ vermeye cür'et edenler hakkında da şöyle buyurulmuştur:

(أَخْرَأَكُمْ عَلَى الْفِتْيَا أَخْرَأَكُمْ عَلَى النَّارِ) : *Sizin ateşe atılmaya en cür'etkârınız, fetvâ vermeye -şer'i mes'elelere âit konularda cevâb vermeye- en cür'etli bulunanınızdır*.⁶⁶²

İstiftâ'

Lügatde, fetvâ almak ve fetvâ istemek ma'nâsındır.

İstilâhda ise, müşkil bir şey'in hâll ve îzah edilmesini, ehlinden dilemektir.

Diğer bir deyimle, müşkil bir dînî mes'eleyi ehlinden sorarak fetvâ almak veyâ fetvâ istemektir.

İstiftâ'nın âdâbı

Müşkil bir dînî mes'eleyi, ehlinden sorarak fetvâ almak isteyen bir kimsenin sorusu *-ya'ni istifâ'sı-*, şu husûsları muhtevî olmalıdır:

1-İstiftâ', bir maslahata ve iyi bir niyete mukârin olmalıdır.

⁶⁶¹ -İsrâ' Sûresi, âyet 36.

⁶⁶² -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu, C.1 ss. 250. Ömer Nasûhi Bilmen. Dârimî, Mukaddime, 20.

2-İstiftâ', sorulan dînî ve hukûkî bir mes'ele hakkında bilgi edinmek ve muktezâsına göre amel etmek esâsına dayalı olmalıdır.

3-İstiftâ', sorulan mes'ele hakkındaki vazîfeyi lâıyıkı ile yerine getirmek esâsına yönelik bulunmalıdır.

4-İstiftâ', hakîkati öğrenmek ve bilgisizlikten kurtulmak gibi meşrû' bir arzûya istinâd etmelidir.

Bu şartları kendisinde bulundurmayan ve meşrû' bir maksâda dayanmayan sualler ve istenilen fetvâlar, *-meselâ, başkasının bilgisini lüzumsuz yere denemek, başkasının cehâletini teşhîr etmek, edinilecek bilgiyi başkası aleyhine haksız yere kullanmak gibi-*, zâid olup bunları soranlar hakkında ma'nevî mes'ûliyeti îcâb etdirir.

Bu bakımdan güzel bir maksâda, iyi bir niyete ve lüzumlu bir ihtiyâca dayanmayan suallere cevâb vermek de, o fenâ' niyet sâhibi kimseye yardım etmek ve onun mes'ûliyyetine bir nev'î iştirak etmek olur ki böyle bir mes'ûliyyete düşmekden kaçınmak lâzımdır.

Bunun için **İmâm Mâlik rahmetü'llâhi aleyh**, cevâb vermeyi gerekli görmediği suallere "**Hâdise vücûde gelince şer'î cevâbı düşünülür**" diyerek bir tezvîre meydan verilmesinin önünü kapatır ve cevâb vermezdi.

Bu bakımdan lüzumsuz suallerden kaçınmak ve gerekli şey'leri sormak lâzımdır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerîm'de, bu husûsa işâretle şöyle buyurmaktadır:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءَ إِن تُبَدَ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ ؕ) : **Ey îmân edenler, size açıklanacak olursa fenâlık verecek olan bir takım şey'lerden sorup durmayın**).⁶⁶³

Bununla berâber gerek fertler ve gerekse toplumlar için gerekli bulunan mes'elelerin, toplum hayâtı ile ilgili hâdiselerin, cevâb ve hükümlerini, güzel bir niyet ile sorup öğrenmek de dînî bir vecîbedir. Çünkü cehâlet içinde kalan toplumların çok kötü âkıbetlere ma'rûz kalacağı, yine Cenâb-ı Hakk tarafından Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmekte ve şöyle buyurulmaktadır:

(فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) : **Eğer bilmiyorsanız zikir erbâbına (ilim ehline, bilgi sâhibi kimselere) sorun.** (Bilgi sâhibi olun. Cehâlet içinde kalmayın-).⁶⁶⁴

⁶⁶³ -Mâide Sûresi, âyet 101.

(كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِكَبِيرٍ ۖ أَنْ رَأَى اسْتَعْيَ ط)
Sakin (okumamazlık yapma).
Çünkü (okumayan) **insan, muhakkak azar. Kendisini** (verilen ni'metler ile) **ihtiyaçtan vâreste gördüğü için**.⁶⁶⁵

Taberânî'de, Câbir *radiye 'llâhü anh'* dan rivâyet edilen bir hadîs-i şerîfde de, şöyle buyurulmuştur:

“Âlimin ilmine rağmen sükût etmesi, câhilin ceherine rağmen -öğrenmeyip- susması, yakışmaz. Allâhü Teâlâ -Eğer bilmiyorsanız ehl-i zikre sorun- buyurmuştur”.⁶⁶⁶

Bu bakımdan gerek fert, gerekse toplum olarak cehâlet içinde kalmamamız, bilmediğimiz şey'leri zikir ehlinden *-İslâm'ı ve Kur'ân-ı Kerîm'i iyi bilen ilim sâhibi kimselerden-* sorup öğrenmemiz; bu sûretle de iyi bir bilgi sâhibi olmamız ve cehâlet içinde kalmamamız, en başta gelen görevlerimizden olmaktadır.

Bunun için böyle mühim bir konuyu ifâde eden **“iftâ”** müessesesi, İslâm âlemine hâs bir müessesedir ki her yerde ve her devirde pâyidar olup zamânımıza kadar gelmiştir. Bundan sonra da aynı şekilde devâm edip gidecektir.

⁶⁶⁴ -Nahl Sûresi, âyet 43. ve Enbiyâ' Sûresi âyet 7.

⁶⁶⁵ -Alâk Sûresi, âyet 6-7.

⁶⁶⁶ -Enbiyâ' Suresi, âyet 7.

Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, C.2.ss.549. Hasan Basri Çantay.

K a z â' (الْقَضَاءُ)

Lügatde, hukm etmek, edâ' etmek, fâriğ olmak, bir hakkı sâhibine ödemek, bir hâdiseyi kavlen ve fiilen fasl ve kat' etmek ma'nâlarına geldiği gibi, İlzâm, emr ve takdîr ma'nâlarına da gelir.⁶⁶⁷

İstîlâhda ise, vukû' bulan da'vâ ve hâdiseleri, şer'î usûlü dairesinde hâll ve fasl etmek, gerekli hükmü vermektir.

Kazâ'nın rukünleri

Kazâ'nın rukünleri başlıca şunlardır:

1-Hâkim -ya'nî Kâdî-

İnsanlar arasında vukû' bulan da'vâ, hâdis ve husûmetleri, şer'î hükümlerine göre hâll ve fasl etmek için veliyyü'l-emir -ya'nî *âmir olan emir sâhibi kimse*- tarafından tayîn edilen kimsedir.

Bununla beraber “**Hâkim**” ta'biri, “**Kâdî**” ta'bîrinden daha umûmîdir. Bunun için veliyyü'l-emre, “**Hâkim**” de denir.

2-Mahkûmun leh.

Hâkim tarafından lehine hüküm verilen kimsedir.

3-Mahkûmun aleyh.

Hâkim tarafından aleyhine hüküm verilen kimsedir.

4-Mahkûmun fih.

Hâkimin, mahkûmun aleyhe ilzâm ettiği (*hukm edip yüklediği*) şey'dir.

5-hüküm sebepleri,

a-İkrâr.

b-beyyine (*delîl, şâhid -tanık*).

c-Yemin.

d-Yeminden nükûl (*yeminden vaz geçme, cayma, kaçınma*).

gibi şey'lerdir.

⁶⁶⁷ -İlzâm: Hukm edip yükleme, cevâb veremez bir hâle getirme, susturma.

Kazâ'nın meşrûiyeti ve hıkmeti

Kazâ'nın merûiyeti, Kitâb, Sünnet ve İcmâu'l-ümme ile sâbitdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا ۚ وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ط

“Şübhesiz, Allâhü Teâlâ, emânetleri ehillerine vermenizi ve insanlar arasında hukm edince de adl ile hukm etmenizi emr eder”⁶⁶⁸.

Kezâ, (*الْقَضَاءُ بِالْحَقِّ مِنْ أَقْوَى الْفَرَائِضِ*) : *Hakkâniyet üzere hukm edilmesi, fârizaların en kuvvetlilerindedir*).⁶⁶⁹

buyurulması da, **kazâ**'nın ehemmiyetini belirten esâslardandır.

Hazreti Muhammed *alehi's-selâm* da, bi'z-zât kazâ' işleri ile meşkûl olmuş ve Hazreti Ali *radiye'llâhü anh* ile Muâz ibn-i Cebel *radiye'llâhü anh*'ı Yemen'e kâdî (*hâkim*) olarak göndermiştir. Bu bakımdan bu kadar mühim ve meşrû' olan kazâ' işlerinin meşrûiyeti, kendiliğinden ortaya çıkmış olur.

Kazâ'nın meşrû' kılınmasının hıkmeti ise, sayılamayacak kadar çoktur. Çünkü toplum hayâtının nizâm ve intizâmı, bir takım hakların tecellisi, düşmanlıkların, ma'rûf ile emrin ve münkerden nehyin yapılması, ancak meşrû' olan usûl ve hükümler dairesinde, yetkili kimseler tarafından hâll ve fasl edilerek belli bir karâra bağlanması ile mümkündür.

Kâdîlerde (hâkimlerde) bulunması gereken vasıflar

Bir kâdîde (hâkimde) bulunması lâzım gelen vasıflardan en mühimleri şunlardır:⁶⁷⁰

1-Hâkim, **hakîm** -ya 'nî âkil, âdil ve sâlih- bir kimse olmalıdır.

2-Hâkim, **fehîm sâhibi** -ya 'nî anlayışlı, fetânetli, fıkha, sünnete ve insanların âdetlerine vâkıf olan- bir kimse olmalıdır.

3-Hâkim, **emîn** -ya 'nî gadr ve hıyânetden uzak ve kendisine i'timâd edilen- bir kimse olmalıdır.

⁶⁶⁸ -Nisâ' Sûresi, âyet 58.

⁶⁶⁹ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu, C. 8. ss.210. Ömer Nasûhi Bilmen.

⁶⁷⁰ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu, C. 8. ss.213. Ömer Nasûhi Bilmen.

4-Hâkim, müstekîm -ya'nî doğru sözlü ve doğru davranışlı olup hilekâr olmayan, insanlardan ruşvet ve hediye almayan nâmuslu- bir kimse olmalıdır.

5-Hâkim, mekîn -ya'nî şerefli, kuvvetli ve ağır başlı- bir kimse olmalı ve sefil bir kimse olmamalıdır.

6-Hâkim, mefîn -ya'nî kavi, te'sire kapılmayan, hâdiselere karşı gazab göstermeyen ciddi, mehib ve sabırlı- bir kimse olmalıdır.

7-Hâkim, salâh-ı hâl -ya'nî diyânet ve ahlâk icâbı olan en güzel fiil ve davranışlara sâhib olan- bir kimse olmalıdır.

8-Hâkim, fıkıh mes'elelerine, muhâkeme usûllerine vâkıf, temyîz kudretine sâhib ve şehâdete ehil bir kimse olmalıdır.

9-Hâkimin, -Cumhûra göre- erkek olması şart değildir. Kadınlar da, -*İmâm A'zam rahmetü'llâhi aleyh'e göre-* şehâdetleri makbûl olan husûslarda hâkim olabilirler. Mal işleri ile ilgili da'vâlar gibi.

(لَنْ يُغْلِبَ قَوْمٌ اسْتَدُوا أَمْرَهُمْ إِلَى امْرَأَةٍ) : *Kendi işlerini kadına hâvâle eden bir toplum, felâh bulmaz*).⁶⁷¹

⁶⁷¹ -Hukûk-i İslâmiyye ve İstlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C. 8.ss. 218-219. Ö.N.Bilmen.

Buhârî, Cüz' 9. Kitâbü'l-Fiten, ss.70. Megâzin, 82. Fiten, 18.

Tirmizî, Fiten, 75. Neseî, Hudûd, 8.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, C.10.ss.449-450. Kâmil Miras. (1660 nolu Hadî-i şerîf ve şerhi).

Et-Tâcû'l-Câmiu li'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasûl s.a.v.C.5.ss.317. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf. (Buhârî rivâyeti).

Bu Hadîs-i şerîfin şerhinde, merhûm Prof. Kâmil Miras şöyle demektedir:

"Mukadderâtını bir kadının eline veren millet felâh bulmaz" vecîzesi ile Rasûlü Ekrem İslâm'ın âmme hukûkunun en mühim bir kâdesini koymuşdur. Bu kâdeye göre, İslâm hukûkunda âmme velâyeti denilen devlet teşkilâtı riyâseti ancak erkek bir vatandaş tarafından temsil olunur. Çünkü kadının fıtrati, bir çok cihetlerden bu çok ağır vezîfeyi deruhde etmeğe müsâid değildir. Bunun için İslâm hukûkunda kadının bey' ve şîrâ', şehâdet, şirket, vesâyet, verâset, vekâlet, hibe gibi her türlü medenî akid ve tasarrufâtı, sair milletlerin hukûkuna nisbetle en geniş miyâsda mu'teber ve ticârî sâhadaki sa'y-i ameli meşrû olduğu halde, devlet riyâsetine intihâb olunabilmesi husûsunda, kadın için bir hak kabûl edilmemiştir".

Bu husûsda, merhûm ve mağfûr Ömer Nasûhi Bimen de, Hukûk-i İslâmiyye ve İstlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu'nun C.8.ss.219 da şöyle demektedir:

"Mâlikî'lere ve Hambelî'lere göre bunlara (kadınlara) emr-i kazâ tevcih edilemez. Ne Rasûl-i Ekrem Efendimiz ve ne de halifeleri böyle tevcihde bulunmamışlardır. Erkekler, şehâdet husûsunda müstakildirler. Kadınlar ise kendileri ile beraber bir erkek şahid bulunmadıkça şehâdetleri makbûl değildir. Vev ki bin kadar kadın bulunsunlar. Emr-i kazâ, erkeklerin, husûmet sâhiblerinin arasında bulunub onların münazaa'ları ile uğraşmayı müstelzimdir. Kadınların hâli ise müsâid değildir. (Nehyü'l-meârib, Munteha'l-irâdât)".

"Eimme-i Hanefiyye'ye göre ise, ehliyet-i kazâ, ehliyyet-i şehâdete göre deveran eder. Binâenaleyh kadınların emvâl ve muâmelât husûsunda şehâdetleri makbûl olduğunda bu husûsda kazâ'ları da nâfiz olur. Hudûd ve kısâs husûsunda ise şehâdetleri makbûl olmadığının kazâ'ları

hadis-i şerifindeki “Emr : İş ” den maksad, âmmenin işleridir ki **hilâfet ve hükümdarlık** demektir. Kazâ’ işlerine âit değildir.

Bunun için hâkim (*kâdî*) ta’yîn olunacak bir kimsenin, bu husûsları kendisinde bulundurması ve ta’yîn edecek kimsenin de bu vasıflara sâhib bulunan kimselerin ta’yînine çalışması, bir vecibedir.

Bu bakımdan bu esâslara riâyet ederek hükmünde isâbet eden bir hâkimin ecri ve sevabı çok büyüktür. Hattâ usûlü dairesinde ictihâda muktedir bir hâkim, adâlet ve hakkâniyet ile hukm etmek istediği hâlde insanlık icâbı olarak hatâ’ etse bile *-isâbet etmek için çalıştığına karşılık-* yine ecir ve mükâfâta nâil olur. Çünkü Hazreti Muhammed *aleyhi’s-selâm*, bu husûsda şöyle buyurmuştur:

إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ فَاصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ فَأَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ

“Bir hâkim hukm edeceği zaman ictihâd eder de *-ya’nî hakkı arayıp hukm eder de-* bu hükmünde isâbet ederse, o hâkime iki ecir ve sevâb vardır: *-Hakkı aramak, hakka isâbet etmek sevâbları-*. Eğer hukm edeceği zaman hakkı arar, fakat hatâ’ ederse, bu hâkime de bir ecir vardır: *-Hakkı aramak sevâbı-*.”⁶⁷²

Hâkimlerin (kâdîlerin) görevleri

Hâkimler (*kâdîler*), âmme riyâsetine sâhib bulunan veliyyü’l-emr, *-diğer bir deyimle emîru’l-mü’minîn-* tarafından, muhâkeme icrâsına ve hüküm verme yetkisine vekildir.

Bunun için veliyyü’l-emr, isterse hâkimi azl edebilir. Hâkim de isterse veliyyü’l-emre arz etmek şartı ile hâkimlikden isti’fâ’ edebilir. Aynı zamanda veliyyü’l-emrin vefâtı ile veyâ ayrılması ile, azl edilmiş sayılmazlar. Çünkü veliyyü’l-emr, âmme nâmına icrâat ve tasarrufda, âmmenin nâibi ve mümessili mesâbesindedir. Bunun için kendisi vefât etse veyâ ayrılrsa bile, asıl müvekkil olan âmme, devâm etmektedir.

Bu bakımdan hâkimlerin veyâ onların nâiblerinin azl edilip edilmemesi, müslümânlıkdaki millî velâyet ve hâkimiyetin bir netîcesidir. Çünkü müslümânlıkdaki, dînî ve dünyevî işleri yapmakda,

da nâfiz olmaz. Vâkia (*لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا* : *Mukaderâtım bir kadının eline veren millet felâh bulmaz*) hadis-i şerif’i, sahihdir. Ancak bu emirden maksad, hâkimiyet-i âmme’dir. Melik Kısra’ın vefâtını müteâkip yerine kızı halk tarafından hükümdar nasb edilmişdi. Bunun üzerine bu hadis-i şerif, vârid olmuştur. (El-Mîzânü’l-kübrâ’).”

⁶⁷² -Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi, C.12.ss.411.Kâmil Miras.

Et-Tâcû’l-Camiu li’l-Usûli fi hâdîsi’r-Rasûl, s.a.v. C.3.ss.66. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf. (Revâhü’l-Hamse).

umûmî bir riyâset (*ya'nî başkanlık*) makâmı vardır ki bu makâma sâhib olan kimseye, “**Veliyyü'l-emr**” veyâ “**Emîru'l-mü'minîn**” gibi unvanlar verilir. Bunun için bu kimseler, âmmenin vekîli mesâbesindedir ki bu velâyeti, yine âmmeden almışlardır. Bu sûretle de âdetâ onların bir vekîli durumunda olurlar.

Kazâ' ile fetvâ arasındaki farklar

Fazîleti ve sevabı büyük olduğu kadar mes'ûliyeti de o nisbetde ağır olan kazâ' ile fetvâ, birer dînî vecibedir. Bunun için gerek müftî ve gerekse hâkim (*kâdî*), aynı menbâ'dan *-aynı dînî esâslardan-* hükümleri alır, ilgililere tebliğ eder veyâ karârını verir.

Bu bakımdan aralarında büyük bir fark olmamakla berâber başlıca şu farklarla birbirinden ayrılırlar.

1-Fetvâ, şer'î bir hükmü tebliğ edip haber vermekten ibâretir. ilzâm edici değildir. Bunun için müsteftî, aldığı fetvâ ile isterse amel eder. İsterse amel etmez. Amel etmesi için de kendisine bir icbâr yapılmaz. Konu, kendisinin diyânetine kalmıştır.

Kazâ' ise, ilzâm edicidir. Verilen hükmü (*ya'nî mahkûmun fihî*), mahkûmun leh ile mahkûmun aleyh, kabûl etmeye mecbûrdur. Kabûl etmezlerse hükûmet kuvveti ile kabûle icbâr edilirler,

2-Fetvâ, şer'î bi hükmü haber verip tebliğ etmektir. Bunu kabûl edip etmemek, kişinin diyânetine kalmıştır.

Kazâ' ise, şer'î bir hükmü haber verip tebliğ etmekle berâber, infâz ve imzâ' vasfını da icbâ etdirir. Bunun için hâkimin (*kâdînin*) verdiği bir hüküm, mutlakâ infâz edilir. Kişinin arzûsuna bağlı kalmaz.

3-Fetvâ, umûmîdir, *-ya'nî bir fetvânın hükmü, bütün müslümânlara göre aynıdır-*. Zarûrî değildir.

Kazâ' ise, husûsîdir, *-ya'nî yalnız mahkûmun leh ile mahkûmun aleyh hakkında verilmiş bir hükümdür-*. Bunun için zarûrîdir.

4-Fetvâ, bütün şer'î hükümleri içine alır. Bu bakımdan her konuya şâmilidir.

Kazâ' ise, yalnız muâmelât ve ukûbât konularını içine alır. İbâdet ve diyânet gibi şer'î hükümlerde cereyan etmez.

5-Fetvâ, dînî konular hakkında bilgi vermek mâhiyetinde olduğu için, resmen me'mûr olmayan bir ilim erbâbı tarafından da verilebilir.

Kazâ' ise, hükûmet tarafından yönetilme esâsına dayalı olduğundan resmen hüküm vermeye me'mûr olmayan bir kimsenin kazâ'da bulunması câiz olmaz.

6-Fetvâ, bir rivâyet yoludur.

Kazâ' ise, bir şehâdet ve bir velâyet yoludur.

Bunun için şehâdete ve velâyete ehil olmayan bir kimse, âlim olursa fetvâ verebilir. Fakat kazâ'da bulunamaz. Köleler gibi.

Fetvâ ile kazâ' arasındaki bu farklara rağmen şehâdet ve velâyete ehil olup resmen me'mûr olan bir kimse, ilmî ehliyeti de olursa, hem kazâ', hem de fetvâ görevlerini birlikte yapabilir. **İmâm Ebû Yûsûf rahmetü'llâhi aleyh** gibi.

Netîce

Adâlet ve fazîletin en esâslı hükümlerini ihtivâ' eden, hakk ve adâletin en büyük ve en feyizli kaynaklarından olan, millî benliğimize mal olmuş İslâmî terbiyenin ailede ve okullarda kuvvetlendirilmesini sağlayan **İslâm hukûku**, asırlarca en medenî milletlerin ihtiyaçlarına cevâb verdiği gibi, uzun bir zamandan beri mensûbu bulunduğumuz büyük Türk mülletinin nizâm ve intizâmını da te'mîn etmiştir.

Böyle bir hukûk sistemi, Türk Medenî Kânûnu'nun kabûlü ile terk edilmiş, bunun netîcesi olarak da şer'î kazâ' makâmı kaldırılmış, fetvâ makâmı bırakılmıştır.

(**وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى**) : **Selâm** -ve selâmet-, **doğruya tâbi' olanlardır**).⁶⁷³

⁶⁷³ -Tâ-Ha Sûresi, âyet 47.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Fıkhî Mezhebler ve Fakihlerin Dereceleri

(مَذَاهِبُ الْفُقَهَاءِ وَطَبَقَاتُ الْفُقَهَاءِ)

Fıkhî mezheblerin ortaya çıkışı

İslâm'ın ilk zamanlarında büyük küçük her âlim, kendi ilmi ile amel eder, hiç bir kimseyi taklîd etmezdi. Bilmedikleri bir şey' olursa onu da bilenlere sorup öğrenirlerdi. Bunun için de hiç bir kimse, Ashâb-ı Kirâm'dan veyâ Tâbiî'den olan bir fakîhe nisbet edilmezdi. Herkes dilediği şey'i dilediği kimseye sorup öğrenirdi. Bundan dolayı da ortada, bu günkü anlamı ile bir mezheb konusu yokdu.

Fakat Tâbiî'nin son zamanlarına doğru Fıkıh ilmi, husûsî bir ders olarak okunmaya başlandı. Bu bakımdan fakîhler, yaptıkları ictihâdlarda ta'kîb etdileri usûl ve kurallara göre, İslâm'ın esâslarını tesbît ederek tahrîf ve tağyîrden kurtarmaya çalıştılar. Bunun netîcesi olarak da, *-ictihâd kavillerine göre-* fakîhler, bir birinden ayrıldı ve ta'kîb etdikleri usûl ve kâidelere göre "**İctihâd meslekleri**" meydana geldi.

Irak'da İmâm A'zam Ebû Hanîfe, **Hicâz**'da İmâm Mâlik, **Mısır**'da İmâm Şâfî gibi büyük müctehidler, fıkıh mes'elelerini inceliyerek hukme bağladılar. Bu sûretle de Tâbiîn devrinin sonlarına doğru, gerek **Fıkıh Usûlü** ve gerekse **Fıkıh Fürûu'** na âit esâslar tesbit edilerek az veyâ çok bir birinden farklı "**Fıkıh meslekleri**" meydana gelmiş oldu. Müslümân'ların büyük bir çoğunluğu da, bu müctehidlerin ictihâdlarına uyup onların yolundan gitmeye başladı. İslâm Dîni'nin esâslarını, tahrîf ve tağyîrden korumak için ta'kîb edilen bu yola da "**Mezheb**" denildi.

Böyle bir durumda ictihâdlarına uyulup yolundan gidilen müctehidlere, *-kendilerine uyanların önderi ve başı durumunda oldukları için-* "**Mezheb imâmî**" adı verildi. Bu sûretle de "**Mezheb imâmları**" adı ve şöhreti, her tarafa yayıldı.

İslâm beldelerinin her birinden binlerce ilim meraklısı gelerek bu imâmlardan ders okudu. Öğrendikleri ilimleri ve İslâm esâslarını, gittikleri yerlerde yaydılar. Bunun netîcesi olarak da mezhepler ve mezheb imâmları, her tarafa yayılarak şöhret buldu. Bir çoklarının taraftarları çoğaldı. Mensûb olduğu mezhebin imâmına nisbet edilerek o imâmın adı ile anılmaya başlandı. Bu sûretle de **-Hanefî mezhebi, Mâlikî mezhebi, Şâfiî mezhebi, Hanbelî mezhebi** gibi- hakk mezhepler, teessüs etmiş oldu.

Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn'den olan ve sayıları onyediyi aşan bu mezheb imâmlarından her biri, birer mezheb sâhibi olmuşlar ise de Hicrî dörtyüz târihlerinden sonra bir çoğunun mensûbu kalmamış olduğundan hâlen dört mezhebe münhasır kalmıştır.⁶⁷⁴ Bunlar da **Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî** mezhepleridir.

Bu dört mezhebin fakih ve müctehidler de, kendi aralarında *-ilmî ihtisâslarına göre-* derecelere ayrılmış ve bu konu ile ilgili olarak her mezhebe, müctehidlerin derecelerini belirleyen **“Tabakât kitâbları”** yazılmıştır.

Müctehidlerin dereceleri

İslâm'ın ilk devirlerinde *-ya'nî Ashâb-ı Kirâm ile Tâbiîn'nin ilk zamanlarında-* bir mezheb fikri olmadığından zamânın müctehid ve fakihleri de bir derecelemeye tâbi' tutulmamıştır. Ancak Tâbiî'nin son zamanlarından i'tibâren mezhepler teessüs etmeye başlayınca, müctehid ve fakihler de, *-her mezhebe göre-* bir dereceleme esâsına tâbi' tutulmuştur. Fıkıh usulü âlimlerinin *-umûmî olarak-* yedi dereceye ayırdığı bu fakihlerin ilk dört derecesi müctehidlere, geri kalanları da mukallidlere âittir.

Bunlardan **Hanefî fakihleri**, Şeyhü'l-İslâm ibn-i Kemâl Paşa'nın beyânına göre, şu **yedi** kısma ayrılarak incelenirler.

1-Dînde ictihâd sâhibi olan mutlak müctehid.

Bunlar, şer'î hükümlerin usûl ve kârdelerini bir düzene koyan, fer'î hükümleri şer'î delîllerinden istinbât eden, nass'lardan meselelerin

⁶⁷⁴ -Bu mezheb imâmlarının başlıcaları şunlardır:

Evzâi abdu'r-Rahmân, Hasen-i Basrî, Süfyan-ı Sevrî, Nehâi İbrâhim, İbnu Ebî Leylâ', Hasen ibn-i Salîh, Amr ibn-i Hâris, Leys ibn-i Sa'd, İshâk ibn-i Râheveyh, Ebû Ubeyde Kâsım ibn-i selâm, Ebû Sevr-i Bağdâdî, İbnu Nasr-i Mervezî, İbnu Münzir-i Nisâbüürî, Dâvûdu Zâhirî, İbn-i Cerîr-i Taberî, İbnu Şübrime, Abdu'llâh ibn-i Ebî Ca'fer ve İbnu Huzeyme *rahmetü'llâhi aleyhim*.

Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.313. Ömer Nasûhi Bilmen

hükümlerini çıkaran, bu sûretle de kendilerine mahsûs fikhî bir mezheb meydana getirmiş olan müctehidlerdir.

Bu bakımdan bunlar, hem usûlde, hem de fûrû'da başka bir müctehidi aslâ taklid etmeyen ve mutlak olarak ictihâd sâhibi olan müctehidlerdir. İmâm A'zam Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî, İmâm Ahmed ibn-i Hanbel ve diğer müctehidler gibi.

2-Mezhebde müctehid.

Bunlar, şer'î hükümlerin usûl ve kâidelerini düzene koyarak doğrudan doğruya nas'lardan ve şer'î delillerden ahkâm üstünbâtına kudreti olan ve ictihâd yetkisine sâhib bulunan, bununla berâber tâbî' olduğu mezheb imâmının ictihâd yolunu ta'kîb ederek onun usûl ve kâidelerine göre hareket eden, ictihâd konusunda onun mesleğini tutan müctehidlerdir. İmâm Ebû Yûsûf, İmâm Muhammed Eş-Şeybânî, İmâm Züfer, İmâm Hasen ibn-i Ziyâd *rahmetü'llâhi aleyhim* gibi.

Bu müctehidler, ba'zı fûrû' mes'elelerinde İmâm A'zam'a muhâlefet etmişler ise de, ictihâd usûl ve kâidelerinde O'na uymuşlardır.

3-Mes'elede müctehid.

Bunlar, mensûb olduğu fikhî mezhebde, hakkında bir hüküm bulunmayan ba'zı mes'eleler konusunda ictihâd yetkisine sâhib olan müctehidlerdir. Bu bakımdan bunlar, mezheb imâmının dediklerine karşı bir şey söylemezler. Usûl ve fûrû'da onlara uyarlar. Fakat onlardan bir kavil menkûl olmayan mes'eleler hakkında, mezheb imâmının usûl ve kâidelerine göre ictihâd edip hüküm verebilirler.

Hassâf, Tahâvî, Ebu'l-Hasen Kerhî, Şemsü'l-Eimme Helvânî, Şemsü'l-Eimme Serahsî, Fahru'l-İslâm Pezdevî, Kâdîhân, Burhânü'd-dîn Mahmûd Buhârî *rahmetü'llâhi aleyhim* gibi.

4-Tahric erbâbı (veyâ Ashâbı).

Bunlar, fıkıhda büyük meleke sâhibi olan fakihlerdir. İctihâd yapamazlar. Ancak mensûb oldukları mezhebin usûl ve kâidelerini, fıkıh mes'elelerini kavramış olduklarından, mensûb oldukları mezheb müctehidlerinden nakl olunup da bir kaç türlü anlaşılma ihtimâli olan bir kavli, mübhem bir hükmü, *-ihtimâli kaldırarak bir şekilde* açıklayıp izâh ederler.

Aynı zamanda mensûb oldukları mezhebde, hakkında bir hüküm bulunmayan yeni mes'elelerin hükümlerini de, o mezhebin usûl ve

kâidelerine göre açıklamak yetkisine de sâhibdirler. Ebû Bekr Cessâs, Ebû Bekr Râzî ve O'nun talebesi Ebû Abdi'llâh Cürçânî *rahmetü'llâhi aleyhim* gibi.⁶⁷⁵

5-Tercih erbâbı (veyâ ashâbı).

Bunlar, şer'î delillere bakarak kendi mezhebindeki kavillerden ve rivâyetlerden birini diğerine tercih etmeye kudretleri olan fakihlerdir. Bu bakımdan delilleri incelemeye ve mukâyese etmeye yetkilidirler. Fakat "**Tahric erbâbı**" derecesine yükselememişlerdir.

Kendi mezheplerinin mes'elelerini iyice bellemiş olduklarından bir mes'ele hakkında mezheb imâmlarının muhtelif görüş ve kavillerini gözden geçirip onlardan birini seçerler. Halkın ihtiyâcına daha uygun, örf ve âdete daha muvâfık olanını alırlar. Böyle bir tercih işini yaparken de "*Rivâyeten sahîh olan budur. Eslâh olan budur. Kıyâs'a erfakdır. Nâsa evfakdır. Ahvat olan budur*" gibi ta'bîrler kullanırlar.

Muhtasar-i Kudûrî sâhibi Ebu'l-Huseyn Kudûrî, **Hidâye** sâhibi Şeyhü'l-İslâm Burhânü'd-dîn Merginânî, **Fethu'l-Kadir** sâhibi Kemâlü'd-dîn ibn-i Hümâm *rahmetü'llâhi aleyhim* gibi.

6-Temyîz ashâbı.

Bunlar, kendi mezheplerindeki zâhir olan rivâyetler ile nâdir olan rivâyetlerin arasını ayırt etmeye ve kuvvetli olan kaviller ile zayıf olan kavilleri birbirinden ayırt ederek temyîz etmeye muktedir bulunan fakihlerdir.

Bu bakımdan bunlar, hem delîlde, hem de hükümde mukallid derecesindedirler. Tercih erbâbı ise, yalnız delîlde mukallid derecesindedir.

Kenz sâhibi Ebu'l-Berekât Hâfîzu'd-dîn Nesefî, **Muhtar** sâhibi Ebu'l-Fazl Mecdü'd-dîn Mevlisî, **Vikâye** sâhibi Tâcü's-şerîa Mahmûd Buhârî, **Mecma'** sahibi Muzafferu'd-dîn ibnü's-Sâatî *rahmetü'llâhi aleyhim* gibi.

7-Mukallid-i mahz (Sırf mukallid).

Bunlar da, sırf mukallid erbâbındandırlar. İctihâd yapmak kudretleri yokdur. Kavilleri tercih ve temyîz edemezler. Ancak mensûb oldukları mezhebe mensûb hükümlerin, mes'elelerin ve rivâyetlerin büyük bir kısmını hıfz ederek ezberlemiş ve bunları kitâblarında

⁶⁷⁵ -**Tahric**, fıkhîda bir merhale ve bir hamle sayılmışsa da, bu merhale ve hamle sonraları durmuştur. İşleyip devam etmemiştir.

toplayıp yazmış olan kimselerdir. Hicrî sekizyüz târihlerinden sonra gelen Hanefî fakihlerinin çoğu, bu kısma dâhildir. **Haskefî Alâü'd-dîn** ve **İbn-i Âbidîn** *rahmetü'llâhi aleyhim* gibi.

Şâfiî'lerin taksîmi

Şâfiî fakihleri de, İmâm Nevevî'nin ve Celâlû'd-dîn Es-Süyûtî'nin beyânına göre, dört kısma ayrılarak incelenirler.

1-Müstakil müctehid.

2-Müntesib müctehid.

3-Mezhebde müctehid.

4-Fetvâ veren müctehid.

Bu müctehidlerden ilk iki dereceye mensûb olan müctehidler, mutlak müctehid derecesinde, son iki dereceye mensûb olan müctehidler de mukayyed müctehid derecesindedirler.

Bu müctehidlerin dereceleri, Hanefî'lerin taksîmi ile karşılaştırılırsa durum şöyle olur:

1-Müstakil müctehid.

Hanefî'lerin "Dînde müctehid" dedikleri,

2-Müntesib müctehid.

Hanefî'lerin "Mezhebde müctehid" dedikleri,

3-Mezhebde müctehid.

Hanrefî'lerin "Mes'eledde müctehid" dedikleri ile "Tahrîc erbâbı" dedikleri,

4-Fetvâ veren müctehid.

Hanefî'lerin "Tercih erbâbı" dedikleri, kimselerdir.

Şâfiî'ler, Hanefî'lerin "Temyîz erbâbı" dedikleri fakihler ile "Mukallid-i mahz" dedikleri fakihleri, fakih olarak kabûl etmezler. Bunun için de derecelendirmeye tâbi' tutmazlar.

Ashâb-ı Kirâm arasında bulunan büyük müctehid ve fakihler

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın huzûrunda bulunmak ni'metine mazhar olan Ashâb-ı Kirâm, O'nun feyz ve irşâdından ziyâdesi ile istifâde etmiş, fıkıh konusunda büyük bir kâbiliyet

kazanmış, yüksek bir ictihâd kudretine ve fetvâ vermek yetkisine sâhib bulunmuştur.

Bunlar arasında öyle ilim sâhibi kimseler yetişmiştir ki bunlar, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın emri ve müsâadesi ile *-kendi zamânında-* fetvâ vermişler ve ictihâdda bulunmuşlardır. Bunların sayıları çoktur. Bu bakımdan, verdikleri fetvâ'ların ve yaptıkları ictihâdların bir çoğu kayıd ve tesbît edilmiş olan Ashâb-ı Kirâm'ın sayıları ise yüzotuzdan fazladır.

Bu muhterem kimseler, vermiş oldukları fetvâ'ların az veyâ çok oluşuna göre **üç** kısma ayrılarak incelenirler:

1-En çok fetvâ veren Ashâb-ı Kirâm.

Bunların hepsi **yedi kişi** olup kendilerine "**Fukahâ'-i seb'a**" denilir ki şunlardır:

Hazreti Âişe *radiye'llâhü anhâ*, Hazreti Ömer, Hazreti Ali, Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd, Zeyd ibn-i Sâbit, Abdu'llâh ibn-i Abbâs, Abdu'llâh ibn-i Ömer *radiye'llâhü anhüm*.

2-Orta derecede fetvâ vermiş olan Ashâb-ı Kirâm.

Bunlar da **yirmi kişi** kadar olup şunlardır:

Hazreti Ebû Bekri's-sıddîk, Hazreti Osmân ibn-i Affan, Ümmü Seleme, Enes ibn-i Mâlik, Ebû Saâdi'l-Hudrî, Ebû Hurayra, Abdu'llâh ibnü Amr ibni'l-Âs, Abdu'llâh ibnü'z-Zübeyr, Ebû Mûse'l-Eş'arî, Sa'd ibn-i Ebî Vakkâs, Selmân-i Fârisî, Câbir ibn-i Abdu'llâh, Muâz ibn-i Cebel, Talhâ, Zübeyr ibni'l-Avvâm, Abdu'r-rahmân ibn-i Avf, İmrân ibni'l-Huseyn, Ebû Bekre, Ubâde ibn-i Sâmit, Muâviye ibn-i Ebî Süfyân *radiye'llâhü anhüm*.

3-Az fetvâ vermiş olan Ashâb-ı Kirâm.

Bu gurûba dâhil olan Ashâb-ı Kirâm'ın sayıları **yüzden** fazla olup en mühimleri şunlardır:

Hazreti Hafsa, Hazreti Ümmü Habîbe, Hazreti Cüveyre, Hazreti Safiyye, Hazreti Fâtıma, Ümmü Eymen, Esmâ' bint-i Ebî Bekr, Hazreti Hasen, Hazreti Huseyn, Ebu'd-derdâ', Ebû Ubeyde ibn-i El-Cerrah, Saîd ibn-i Zeyd, Übeyy ibn-i Ka'b, Ebû Eyyûbi'l-Ensârî, Ebû Zerri Gıfârî, Ammâr ibn-i Yâsir, Abdu'llâh ibn-i Ebî Bekr, Abdu'r-rahmân ibn-i Ebî Bekr, Amr ibni'l-Âs, Âkil ibn-i Ebî Tâlib, Adiyy ibn-i Hâtım, Abdu'llâh ibn-i Selâm, Abdu'llâh ibn-i Ravâha, Sa'd ibn-i

Muâz, Sa'd ibn-i Ubâde, Hassân ibn-i Sâbit, Dihyetü'bnü Halîfe, Semeratü'bnü Cüdebe, Attâb ibn-i Esîd, Hâlid ibn-i Velîd *radiye'llâhü anhüm*.

İslâm merkezlerinde fetvâları ile amel edilen fakihler

Ashâb-ı Kirâm'dan ve Tâbiîn'den olan bir çok fakihler, büyük İslâm merkezlerinde İslâm'ın neşrine ve her türlü tahrif ve tağyîrden korunmasına çalışarak büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bir çok ilim meraklısı kimseler de kendilerinden istifâde ederek İslâm'ın neşrine ve muhâfazasına çalışmışlardır. Buldukları şehirlerin halkı da kendilerine tâbi' olarak fetvâ almışlar ve onunla amel etmişlerdir ki bunların en meşhûrları şunlardır:

1-Medîne-i münevvere halkı, Ashâb-ı Kirâm'dan Abdu'llâh ibn-i Ömer *radiye'llâhü anhhümâ'* nın, Tâbiî'nden Saîd ibn-i Müseyyeb ile Urvetü'bnü'z-Zübeyr *rahmetü'llâhi aleyhimâ'* nın fetvâlarına;

2-Mekke-i mükerreme halkı, Ashâb-ı Kirâm'dan Abdu'llâh ibn-i Abbâs *radiye'llâhü anhümâ'* nın, Tâbiîn'den Mücâhid ibn-i Cebr, Atâ ibn-i Rebâh ve Tâvus ibn-i Keysân *rahmetü'llâhi aleyhim'* in fetvâlarına;

3-Kûfe halkı, Ashâb-ı Kirâm'dan Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd *radiye'llâhü anhümâ'* nın, kendisinden ilim öğrenmiş olup Tâbiîn'den olan Alkame, Esved ve Mesrûk *rahmetü'llâhi aleyhim'* in fetvâlarına;

4-Basra halkı, Ashâb-ı Kirâm'dan Ebu Mûse'l-Eş'arî ile Enes ibn-i Mâlik *radiye'llâhü anhümâ'* nın, Tâbiîn'den Hasen-i Basrî ile Muhammed ibn-i Sîrin *rahmetü'llâhi aleyhimâ'* nın fetvâlarına;

5-Şâm halkı, Ashâb-ı Kirâm'dan Muâz übn-i Cebel, Ubâde ibn-i Sâmit ve Ebu'd-Derdâ' *radiye'llâhü anhüm'* ün, Tâbiîn'den İdris-i Havlânî, Mekhûl, Ömer ibn-i Abdü'l-Azîz ve Racâ ibn-i Hayyâ *rahmetü'llâhi aleyhim'* in fetvâlarına;

6-Mısır halkı da, Ashâb-ı Kirâm'dan Amr ibni'l-Âs *radiye'llâhü anh'* in oğlu Abdu'llâh *radiye'llâhü anh'* in fetvâlarına;

tâbi' olur ve onunla amel ederlerdi.

Ashâb-ı Kirâm'ın hukûk sâhasındaki çalışmaları

Her türlü söz, fiil ve davranışları vahye dayanan Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*, Allâhü Teâlâ'dan aldığı vahiyler çerçevesinde şer'î hükümleri beyân eder, fetvâ verir, meydana gelen

hâdiseleri hâll ve fasl eder ve hükmünü bildirirdi. Hakkında vahy bulunmayan ba'zı mes'eleler hakkında da ictihâdda bulunur, Ashâb-ı Kirâm'ı ile istişâre eder ve ona göre hükmünü verirdi.

Kendisinden sonra halife olan Hazreti Ebû Bekri's-sıddîk *radiye'llâhü anh* da, Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'deki hükümler dairesinde hareket eder, gerekli gördüğü yerlerde Ashâb-ı Kirâm'ın ileri gelenleri ile istişârede bulunur, bu sûretle de her hâdiseyi şer'î usûle göre hâll ve fasl ederdi.

Hazreti Ebû Bekri's-sıddîk *radiye'llâhü anh*'dan sonra halife olan Hulefâ-i Râşidîn de aynı şekilde hareket ederek mes'eleleri hâll ve fasl ederlerdi. Bi'l-hâssa Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh*, **-yüksek bir fekâhate sâhib bulunduğundan**⁶⁷⁶ kendi hilâfeti zamânında, şer'î hükümler dairesinde hareket eder, gerekli gördüğü yerlerde Ashâb-ı Kirâm'ın ileri gelenleri ile istişâre eder, bir çok mes'elenin hükmünü, birer şûrâ neticesinde belirterek o mes'eleyi şer'î bir şekilde hâll ve fasl etmeye çalışırdı.

Hulefâ-i Râşidîn'den sonra gelen Ashâb-ı Kirâm da, aynı şekilde hareket ederek mes'elelerin hükümlerini şer'î bir şekilde hâll ve fasl etmeye çalışmışlardır.

Hazreti Ömer'in hukûk sâhasındaki çalışmaları

Hazret Ömer *radiye'llâhü anh*, kendi zamânında adâlet işlerini en muktedir ve en seciyeli kimselere tevdi' eder, kendilerine yüksek tahsîsat ayırır ve hâkimlerin servet sâhibi kimselerden olmasını tercih ederdi. Bunun için de bir çok İslâm beldelerine gönderdiği kâdîların (*hâkimlerin*) bu vasıflara sâhib olmasına gayret sarf ederdi. Bu cümleden olarak Kûfe'ye ta'yîn ettiği Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd *radiye'llâhü anhümâ* ve Kudüs'e ta'yîn ettiği Ubâde ibn-i Sâmit *radiye'llâhü anh* gibi kimseler, bu şekildeki davranışlarının güzel bir örneğidir.

Ta'yîn ettiği bu kâdîlara gönderdiği fermanlarda da, hükümlerini Kur'ân-ı Kerîm'e, Hadis-i şerîf'lere ve İcmâu'l-ümmet'e istinâd

⁶⁷⁶ -Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh*'ın böyle bir fekâhate sâhib olması, bizlere şu meâldeki âyet-i kerîme'yi hatırlatmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَل لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ.

“Ey îmân edenler, eğer Allâh'dan korkarsanız O, size, iyi ile kötülüğü ayırd edecek bir anlayış verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allâh büyük lütuf sâhibidir”. Enfâl, 29.

etdirerek vermelerini, bunlarda bulamadıkları hükümler hakkında da ictihâdda bulunmalarını ve Kıyâs'a mürâcaat etmelerini tavsiye ederdi.

Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh*'ın bu şekildeki tavsiye ve davranışları, Kıyâs'ın, şer'î hüküm'ler için şer'î bir menba' ve şer'î bir istinâd-gâh olduğu husûsunu ifade edip isbatlar.

Bununla berâber Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh* zamânında müstakil mahkeme binâları yokdu. Muhâkeme işleri herkese açık olan câmilerin bir tarafında icrâ' edilirdi. Bunun için de herkes da'vâsını kolaylıkla kâdîlara arz ederdi.

İlk tevkîf evlerinin de Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh* zamânında ihdâs edilmiş olduğu rivâyet edilir

İftâ' müessesesine de ehemmiyet veren Hazreti Ömer *radiyellâhü anh*, insanların bilmedikleri ba'zı mes'eleler ve hükümler hakkında bilgi edinmeleri için müftîler ta'yîn etmiş ve islâm'daki iftâ' müessesesini geliştirmiştir. Yanlış bir fetvâ, insanlara fayda yerine zarar vermiş olacağından ehli olmayan ve müsâadesi bulunmayan kimseleri fetvâ vermekten men' ederdi.

Bu bakımdan Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh* zamânında fıkıh kâidelerinin, muhâkeme usûllerinin büyük bir kısmı tesbit edilmiş, bu husûsdaki şer'î hükümler, kâdîlara küllî kâideler ve hukûkî maddeler hâlinde teblîğ edilmiş, bu sûretle de İslâm hukûkunun inkişâfına, adâletin tevzîine çalışılmışdır.

Kendi zamanında iftâ' vazîfesini yapan Ashâb-ı Kiram'dan ba'zıları şunlardır:

Hazreti Ali, Hazreti Osmân, Muâz ibn-i Cebel,Abdu'r-rahmân ibn-i Avf, Ubeyy ibn-i Ka'b, Zeyd ibn-i Sâbit, Ebû Hurayra, Ebu'd-Derdâ' *radiye'llâhü anhüm* gibi kimselerdir.

Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh*, kendi zamânında, Fıkıh Usûlü ilminin de bir çok kâide ve esâslarını tesbit etmiş, Sünnet'leri büyük bir i'tinâ' ile tesbit etmeye çalışmış ve bir çok konuları aydınlatan fetvâlarda bulunmuşdur.

Vermiş olduğu fetvâların **bin** kadarı, fıkıhın en mühim mes'elelerini ve ilk konularını teşkil eder. Bu bakımdan bir çok müctehidler, Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh*'ın bu fetvâlarına büyük bir i'tinâ' ile ittibâ' etmiştir ki bu mes'eleler, muhaddisler tarafından kitâblara derc edilmiştir.

Hazreti Ömer'in Basra kâdısına yazdığı mektûbun özeti

İslâm hukûkunun inkişâfına, adâletin tevzîine büyük bir titizlik ile çalışan Hazreti Ömer *radiye'llâhü anh*, kendi zamânında Basra kâdîsı olan Ebû Mûse'l-Eş'arî *radiye'llâhü anh'a* yazmış olduğu mektûb ile de bir çok şer'î hükümleri dile getirmiş ve tesbit etmiştir. Bu bakımdan bir çok fikhî esâsları bildiren ve “**Kitâbü's-siyâse**” adı verilen bu mektûbun muhtevâsı, kısaca şöyledir:

“Kazâ' -ya'nî da'vâları hâll ve fasl etmek-, tebdîl ve tağyîri câiz olmayan bir fârîza ve ittîbâ'ı îcâb eden bir sünnetdir.

Sana, bir hâdise hakkında mürâcaat edilince iki tarafın sözlerini güzelce dinle, anla. Bir hakk, söylenip i'tirâf edilince de hukme bağla ve tenfîz et. Çünkü infâz edilmeyecek olan hakk bir sözün değeri ve faydası olmaz.

Yanında, meclisinde, adâletinde insanları müsâvî tut ki mevki sâhibleri senden tarafgirlik ümidine düşmesinler ve zaîf olanlar da adâletinden şübhe etmesinler.

Beyyine -ya'nî şâhid ikâmesi-, da'vâcıya, yemin de da'vâyı inkâr edene âittir.

Müslümân'lar arasında sulh yapılması câizdir. Fakat bunun helâlî haram, haramı helâl kılarak yapılması câiz değildir.

İctihâdında isâbet edemediğini anlarsan bu hâl, seni yeni bir ictihâd yapmaktan men' etmesin. Çünkü hakk, birdir. Hakk olana dönmek, bâtıldâ sebât etmekden hayırlıdır.

Hukmünü, Kur'ân'da ve Sünnet'de bulamadığın mes'eleler hakkında güzelce düşün, araştı. Benzerlerini birbiri ile kıyâs et. Allâhü Teâlâ'ya daha sevimli, hakk olana daha uygun olanını tercih et.

Da'vâcıya, beyyinesini isbât edebilecek kadar mühlet ver. Çünkü bu müddet içinde beyyinesini açıklayıp isbât ederse, hakkını alır. Açıklayıp isbât edemezse aleyhine hüküm verilmesi gerekir.

Bütün Müslümân'lar birbiri hakkında âdildirler. Bunun için şer'î bir şâhidliğe -yalan söylediği tecrübe ile sâbit olmak gibi- şer'î bir mâni'si bulunmayan kimselerin şâhidlikleri kabûl olunur.

Muhâkeme esnâsında sabırlı ve temkinli ol. Muhâkemeyi teennî ile yürüt.

Bir kimse -meselâ bir hâkim-, kendisinde olmayan bir sıfat veya fazîlet ile süslenip gösteriş yapmak isterse, Allâhü Teâlâ onu insanlar arasında rüsvâ eder. Çünkü Allâhü Teâlâ ibâdetlerin hâlisâne olanlarını kabûl eder. Diğerlerini kabûl etmez.

Allâhü Teâlâ'nın ikrâm buyuracağı ni'metlerin sonsuzluğunu iyice düşün. Ona göre hareket et. Hukmünde hakk olandan ayrılma. Yaptığın işlerin mükâfâtını Allâhü Teâlâ'dan bekle. Ve's-selâm".⁶⁷⁷

Kurûn-i selâse devri

Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Mekke'den Medîne'ye hicretlerinden bu güne kadar, ondört asır geçmiş ve onbeşinci asra girilmiştir. Her yüz seneye, bir karn (*bir asır*) dediğimiz bu asırların ilk üç asrına "**Kurûn-i selâse**" denilmiştir ki bu üç asrın Müslümân'larında, **sıdk**, **adâlet** ve **salâh-ı hâl**, en başta gelen vasıflardan olmuştur.

Bu bakımdan bu üç asırda İslâm hukûku, büyük inkişâflar göstermiş, bir ilim hâlinde tedvîn edilerek okutulmuş, bu sûretle de İslâm'a hizmet eden bir çok değerli müctehid ve fakihler yetişmiştir.

Asr-ı saâdet dediğimiz Hicrî birinci asır, Hazreti Muhammed *aleyhi's-selâm*'ın Ashâb-ı Kirâm'ının yaşamış olduğu devirdir ki bunlardan en son vefât eden kimse, Hicrî yüz senesinde vefât etmiş olan Ebu't-Tufeyl Âmir *radiye'llâhü anh* olmuştur.

Tâbiîn devri dediğimiz ikinci asırdaki Müslümân'lar da, Ashâb-ı Kirâm ile görüşmüş, onlardan ders alarak yetişmiş ve İslâm hukûku ile diğer ilimlerin inkişâfına çalışmışlardır. Bunlardan en son vefât eden de, Hicrî yüzseksen târihlerinde vefât eden Halef ibn-i Halîfe *rahmetü'llâhi aleyh* olmuştur.

Bunlardan Ashâb-ı Kirâm'ın bir çoklarına yetişerek onlarla görüşmüş ve onlardan ders almış olan Müslümâ'lara "**Kibâr-ı Tâbiîn**", daha sonra dünyâya gelip bir kısım Ashâb-ı Kirâm ile görüşmüş olan Müslümân'lara da "**Sıgar-ı Tâbiîn**" adı verilmiştir.

Alkama, Saîd ibn-i Müseyyeb, İbrâhimü'n-Nehâî, Hasen-i Basrî gibi kimseler, **Kibâr-ı Tâbiîn**'dendir ki bunların rivâyetlerinin bir çoğu, Ashâb-ı Kirâm'dandır.

⁶⁷⁷ -Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu, C.1.ss.308-309. Ömer Nasûhi Bilmen. (El-Bedâyi, C.7.ss.9. dan).

İbn-i Şihâb Ez-Zührî, Yahyâ ibn-i Saîd El-Ensârî gibi kimseler de **Sigar-ı Tâbiîn**'dendir ki bunların rivâyetlerinin çoğu da Tâbiîn'den olup Ashâb-ı Kirâm'dan olan rivâyetleri azdır.

Tebe-i Tâbiîn dediğimiz üçüncü asır Müslümân'ları da Tâbiîn ile görüşmüş, onlardan ders alarak İslâm hukûkunun inkişâfına çalışmış, bu sûretle de İslâm'a büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. "**Müctehid olan imâmlar asrı**" dediğimiz bu asırda **Fıkıh** ve **Fıkıh Usûlü** ilimleri müdevven bir hâle gelmiş, istinbât kâidelerinin yolları en vâzıh, en sarîh ve en dakik bir şekilde temeyyüz etmiştir.

Bunun için **Kurûn-i selâse** dediğimiz ilk üç asır, bi'l-hâssa Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn zamânı, İslâm'ın, İslâm hukûkunun ve diğer İslâmî ilimlerin en gelişip tesbit edildiği, müdevven bir hâle getirilerek İslâm'ın tahrîf ve tağyîrden kurtarıldığı bir devir olmuştur. Bu bakımdan bizlere düşen görev, onların açtığı ve tesbit ettiği yolda onlara tâbi' olarak yürümekdir.

İrâk ve Hicâz mesleklerinin doğuşu

İslâm Dini'nin tebliğ ve neşri için feth edilen İslâm beldelerine dağılan Ashâb-ı Kirâm, buldukları yerlerde İslâm'ın, bi'l-hâssa İslâm hukûkunun inkişâfına çalışarak büyük gayretler sarf etmişler ve unutulmaz hizmetler yapmışlardır. Ashâb-ı Kirâm'ın ileri gelen bu şahıslarından;

Hazreti Âişe, Hazreti Ömer, Zeyd ibn-i Sâbit, Abdu'llâh ibn-i Ömer *radiye'llâhü anhüm*, **Medîne**'de;

Abdu'llâh ibn-i Abbâs *radiye'llâhü anhümâ*, **Mekke**'de;

Hazreti Ali, Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd, Ebû Mûse'l-Eş'arî, Enes ibn-i Mâlik *radiye'llâhü anhüm*, **İrâk**'da;

Ebu'd-Derdâ', Bilâl-i Habeşî, Muâz ibn-i Cebel, Ubâde ibn-i Sâmit *radiye'llâhü anhüm*, **Şâm**'da;

Abdu'llâh ibn-i Amr *radiye'llâhü anhümâ*, **Mısır**'da;

bulunmuş, buldukları yerlerin halkı da kendilerinden ders alarak İslâm'ı ve İslâm hukûkunu öğrenmişlerdir.

Bunun netîcesi olarak da *-esâsda bir değişiklik olmamaka berâber-*ba'zı usûl ve kâide farklılıklarından doğan "**İrâk mesleği**" ve "**Hicâz mesleği**" denilen iki fıkıh mesleği meydana gelmiştir.

Sonraları, bunlardan Irâk mesleğini **İmâm A'zam Ebû Hanîfe rahmetü'llâhi aleyh**, Hicâz mesleğini de **İmâm Mâlik rahmetü'llâhi aleyh**, temsil etmişlerdir ki bunlardan Irâk mesleğine “**Re'y ve Kıyâs mesleği**”, Hicâz mesleğine de “**Hadîs mesleği**” adı verilmiştir.

Daha sonra gelen **İmâm Şâfî rahmetü'llâhi aleyh**, Irâk mesleği ile Hicâz mesleğini birleştirerek kendi usûl ve kâidelerine göre başka bir fıkıh mesleği meydana getirmiştir.

Daha sonra da **İmâm Ahmed ibn-i Hanbel rahmet'llâhi aleyh**, kendi usûl ve kâidelerine göre kendi fıkıh mesleğinin esâslarını te'sîs etmiştir.

Bunların hepsinin aralarındaki fark, delîllerden ahkâm istinbâtının usûl ve kâideleri konusunda olduğundan esâsa te'sîr eden bir değişiklik ve fark yoktur. Bunun için bunların hepsi de hakk mezheplerden sayılmışlardır.

Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn'den olan fakihler

Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn'den olan müctehid ve fakihler, buldukları beldelerin isimleri ile anılırlar ki bunların başlıcaları şunlardır:

1-Tâbiîn'den olan Medîne fukahâ'sı.

Saîd ibn-i El-Müseyyeb, Ebû Bekir ibn-i Abdu'r-rahmân, Kâsım ibn-i Muhammed, Hârice ibn-i Zeyd, Urve ibn-i Ez-Zübeyr, Süleymân ibn-i Yesâr, Ubeydu'llâh ibn-i Abdu'llâh, Eban ibn-i Osmân, Ali ibn-i Huseyn, Sâlim, Nâfi', Ebû Seleme ibn-i Abdu'r-rahmân ibn-i Avf;

Tebe-i Tâbiîn'den olan Medîne fukahâ'sı.

İbn-i Ebî Zibb, Mâlik ibn-i Enes, El-Mâcişûn Abdü'l-azîz, Süleymân ibn-i Hilâl.

2-Tâbiîn'den olan Mekke fukahâ'sı.

Atâ' ibn-i Ebî Rebah, Tâvus ibn-i Keysân, Micâhid ib-i Cebr, Ubeyd ibn-i Umeyr, Amr ibn-i Dinâr, Abdu'llâh ibn-i Ebî Müleyke, Abdu'r-rahmân ibn-i Sabet, İkrime.

Tebe-i Tâbiîn'den olan Mekke fukahâ'sı.

İbn-i Cüreyc, İbn-i Uyeyne, Nâfi' ibn-i Ömer El-Kuraşî, Müslim ibn-i Hâlid.

3-Tâbiîn'den olan Şâm fukahâ'sı.

Ebû İdrîs-i Havlânî, Şurahbil ibn-i Simt, Abdu'llâh ibn-i Ebî Zekeriyyâ, Kabîsa ibn-i Züeyb, Süleymân ibn-i Habîb, Hâris ibn-i Umeyr, Hâlid ibn-i Ma'dan, Abdu'r-rahmân ibn-i Ganm, Cübeyr ibn-i Nufeyr, Mekhûl, Ömer ibn-i Abdü'l-azîz.

Tebe-i Tâbiîn'den olan Şâm fukahâ'sı.

Evezât Abdu'r-rahmân ibn-i Yezid.

4-Tâbiîn'den olan Mısır fukahâ'sı.

Yezid ibn-i Habîb, Bukeyr ibn-i Abdu'llâh, Amr ibn-i El-Hâris, Leys ibn-i sa'd, Ubeydu'llâh ibn-i Ebî Ca'fer.

Tebe-i Tâbiîn'den olan Mısır fukahâ'sı.

Yahyâ ibn-i Eyyûb, Ubeydu'llâh ibn-i Lehîa.

5-Tâbiîn'den olan Yemen fukahâ'sı.

Mutarrif ibn-i Mâzin, Abdü'r-razzâk ibn-i Hemmâm, Hişâm ibn-i Husûf, Muhammed ibn-i Sevr, Simak ibn-i Fazl.

Tebe-i Tâbiîn'den olan Yemen fukahâ'sı.

Ma'mer ibn-i Râşid, Abdu'llâh ibn-i Tâvus.

6-Tâbiîn'den olan Basra fukahâ'sı.

Amr ibn-i Seleme El-Cermî, Ebû Meryem El-Hanefî, Hasen-i Basrî, Ebu's-şa'sa Câbir ibn-i Zeyd, Muhammed ibn-i Sîrin, Ebû Kılâbe, Müslim ibn-i Yesar, Ebu'l-âliye, Humeyd ibn-i Abdu'r-rahmân, Mutarrif ibn-i Abdu'llâh, Sürâre ibn-i Ebî Evfâ, Ebû Bürde ibn-i Mûsâ.

Tebe-i Tâbiîn'den olan Basra fukahâ'sı.

Rabî' ibn-i Sabîk, Said ibn-i Ebî Arûbe, Şu'betü'bnü Haccâc, Cerîr ibn-i Hazim, Hammâd ibn-i Seleme.

8-Tâbiîn'den olan Kûfe fukahâ'sı.

Alkame ibn-i Kays, Esved ibn-i Yezid, Amr ibn-i Şurahbil, Mesruk ibn-i El-Ecdâ', Ubeyde Es-Selmânî, Şurayh ibn-i El-Hâris, Süleymân ibn-i Rabîa, Abdu'llâh ibn-i Habîb ibn-i Rabîa, Zeyd ibn-i Suhân, Süveyd ibn-i Gafele, Hâris ibn-i Kays El-Cu'fî, Abdu'llâh ibn-i Yezid En-Nehâî, Kâdı Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd, Hayseme ibn-i Abdur-

rahmân, Seleme ibn-i Suhayb, Mâlik ibn-i Âmir, Abdu'llâh ibn-i Sahbere, Zirr ibn-i Hubeys, Hilâs ibn-i Amr, Amr ibn-i Meymûn El-Evdî, Hemmâm ibn-i El-Hâris, Hâris ibn-i Süveyd, Yezid ibn-i Muâviye En-Nehâf, Rabi' ibn-i Huseym, Utbe ibn-i Ferkâd, Sile ibn-i Züfer, Şürayk ibn-i Hanbel, Ebû Vâil Şakîk, Ubeyd ibn-i Nadle, Âmir ibn-i Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd, Abdu'r-rahmân ibn-i Abdi'llâh ibn-i Mes'ûd, Abdu'r-rahmân ibn-i Ebî Leylâ, Meysere, Zadan.

Tebe-i Tâbiîn'den olan Kûfe fukahâ'sı

Muhammed ibn-i Abdu'r-rahmân ibn-i Ebî Leylâ, Süfyân-ı Sevrî, Haccâc ibn-i Ertat, Mis'ar ibn-i Keddâm, Abdu'r-rahmân ibn-i Abdi'llâh ibn-i Utbe, Süfyân ibn-i Saîd ibn-i Mesruk, Zufer ibn-i El-Huzeyl, Yahyâ ibn-i zekeriyyâ, Abdu'llâh ibn-i El-Mübârek, Kâdı Ebû Yûsûf, Muhammed ibn-i Hasen Eş-Şeybânî, Hasen ibn-i Ziyâd, Veki' ibn-i El-Cerrah, Kâdı Âfiye, Esed ibn-i Amr, Ebû İsmâ, Ebû Mutî' El-Belhî, Hammâd ibn-i Ebî Hanîfe.

rahmetü'llâhi aleyhim ecmaîn'dir.

Dört mezheb ve yayılmış olduğu yerler

Gerek Ashâb-ı Kirâm, gereke Tâbiîn ve gerekse Tebe-i Tâbiîn arasında yetişmiş olan müctehidlerin bir çoklarının mezhepleri, birer fikhî mezheb hâlinde teessüs edip devam etmemişdir. Bu bakımdan bir çok müctehidin mezhebi, kendi zamânına münhasır kalmış veyâ bir müddet devam etdikden sonra *-mensûbları kalmadığından-* son bulmuştur.

Bununla berâber ba'zı müctehidlerin mezhepleri, Müslümân'ların ekseriyyeti tarafından tasvîb edilerek kabûl edilmiş ve zamânımıza kadar gelmiştir.

Bunlardan **İmâm A'zam Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî** ve **İmâm Ahmed ibn-i Hanbel** gibi müctehidlerin ictihadları, güzelce zabd edilerek okutulmuş, binlerce fikhî mes'ele, müntesibleri tarafından bir kitâb hâline getirilerek te'lif edilmiştir.

Bu bakımdan bu **dört** mezhebden,

1-İmâm A'zam Ebû Hanîfe'nin mezhebi,

Irak, İran, Türkistan, Afgan, Kafkas, Hind, Çin, Mâverâü'n-nehir, Türkiye, Mısır, Şâm ve Mağrib Müslümân'ları arasında;

2-İmâm Mâlik'in mezhebi,

Hicâz, Şimâlî Afrika, Fâs, Tunus, Mağrib-i aksâ ve Endülüs Müslümân'ları arasında;

3-İmâm Şâfiî'nin mezhebi,

Şâm, Mısır, Irak, Haremeyn, Bağdâd, Hind, Horasan, Azerbaycan, Harzem, Semerkand, Buhârâ, ve Mâverâü'n-nehir Müslümân'ları arasında;

4-İmâm Ahmed ibn-i Hanbel'in mezhebi, Hicâz ve diğer ba'zı memleket Müslümân'ları arasında; yayılıp şöhret bulmuştur.

İmâm A'zam Ebû Hanîfe'nin ictihâd kudreti ve İslâm'a hizmeti

Asr-ı Saâdet devrinin değerli mensûbları olan Ashâb-ı Kirâm ve onlardan sonra gelen kibâr-ı Tâbiîn zamânında, fıkıh mes'eleleri bir ilim hâlinde tedvîn edilerek müdevven bir hâle getirilmiş değil idi. Çünkü dînî ve hukûkî hükümleri, Ashâb-ı Kirâm Hazreti Muammed *aleyhi's-selâm*'dan, Kibâr-ı Tâbiîn de Ashâb-ı Kirâm'dan şifâhen alıp öğrenirler ve onunla amel ederlerdi.

İlâhî bir lûtf olarak sâhib oldukları yüksek zekâ', geniş ve kuvvetli bir hâfıza sâyesinde, işitmiş ve dinlemiş oldukları her mes'eleyi hâfizalarında tutar, gerektiğinde de bir zorluk çekmeden neşrine çalışırlardı.

Bunun için bunların bu feyizli zamanlarında dînî ve hukûkî ilimler, sahîfelere yazılmış olarak değil, hâfizalarda, sînelerde hıfz edilmiş olarak tedris edilir ve tebliğine çalışılırdı.

Tâbiîn devrinin ilk zamanlarında, her tarafa yayılarak genişlemeye başlayan İslam ülkelerine giden Kibâr-ı Tâbiîn, dînî ve fikhî ilimleri oralarda neşre çalışmışlar ve büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bununla berâber bu değerli insanların sayıları da günden güne azalmaya başlıyordu.

Böyle bir durum kaşısında, bu kudretli zekâ' ve hâfıza sâhibi Müslümâ'ların azalarak yok olması netîcesinde ilmin zarar göreceğini düşünen ba'zı ilim sâhibleri, bi'l-hâssa bunların başında gelen **İmâm A'zam Ebû Hanîfe** *rahmetü'llâhi aleyh*, Fıkıh ilminin tedvînine lüzum gördü. Bunun için de şer'î mes'eleleri güzel ve muntazam bir tasnife tâbi' tutarak kitâblara, bâblara ayırmak sûretiyle zabd etmeye çalıştı.

Önce Tahâret bahislerini, sonra Namaz bahislerini, daha sonra da diğer İbâdet konularını, en sonra da Mîras hukûkuna âit konuları

-insanlara son hâlini hatırlatmak üzere- bir kitâb hâline getirdi. Bu sûretle de **Kitâbü'l-ferâizi** ve **Kitâbu'ş-şurûtu** vaz' etdi.

İctihâd sâhasında göstermiş olduğu büyük başarılar ise, İslâm hukûkunun inkişâf ve azametini tecellî ettirmiş ve kendisini takdîr eden fakihler tarafından takdîrle yâd edilmiştir.

Bu bakımdan İmâm A'zam Ebû Hanîfe *rahmetü'llâhi aleyh*'in bu tedvîn usûlünü benimseyip ta'kîb eden talebeleri ve onlardan istifâde ederek yetişen diğer fakihler, İslâm hukûku ile ilgili binlerce kitabın tedvîn ve te'lîfine çalışmışlardır.

Meselâ, İmâm Şâfiî *rahmetü'llâhi aleyh*, İmâm A'zam Ebû Hanîfe *rahmetü'llâhi aleyh*'in talebelerinden İmâm Muhammed Eş-Şeybânî *rahmetü'llâhi aleyh*'den ders alarak yetişmiş, İmâm A'zam Ebû Hanîfe *rahmetü'llâhi aleyh*'in fikhını ihtivâ' eden kitâbları ondan alarak okumuş, bu sûretle de ictihâd kudretini genişleterek bir çok ictihâdlarda bulunmuştur. Bunun için de ictihâd etmiş olduğu mes'eleler, "**Kavl-i kadîm**" ve "**Kavl-i cedîd**" nâmı ile iki kısma ayrılmıştır. Kendisi de fikha ve fikh usûlüne âit bir takım kitâblar meydana getirmiştir ki fikha dâir yazmış olduğu "**Kitâbü'l-ümm**" ve fikh usûlüne dâir yazmış olduğu "**Er-Risâle fi'l-usûl**" adlı kitâbları meşhurdur.

İmâm A'zam Ebû Hanîfe *rahmetü'llâhi aleyh* hakkında, "*Her kim fikhî anlamak isterse İmâm A'zam'a ve O'nun ashâbına mülâzemet etsin. Çünkü insanların hepsi de fikh sâhasında İmâm A'zam'ın iyâlidir, -ya'nî O'nun ictihâdları sâyesinde ihtiyaçlarını tatmin edebilmektedir-*" diyen İmâm Şâfiî *rahmetü'llâhi aleyh*, İmâm A'zam Ebû Hanîfe *rahmetü'llâhi aleyh*'i, büyük bir hurmet ve ta'zîm ile anar, O'nun kabrini ziyâret eder ve O'nu rahmetle yâd ederdi.

İmâm Mâlik *rahmetü'llâhi aleyh* de, İmâm A'zam Ebû Hanîfe *rahmetü'llâhi aleyh* ile görüşmüş, O'nun fikh ilmindeki yüksek fekâhetini takdîr etmiş ve altmış bin mes'ele hakkındaki hükümleri vaz' ve istinbât etmiş olduğunu takdîrle söylemiştir.

Bir rivâyete göre, İmâm A'zam Ebû Hanîfe *rahmetü'llâhi aleyh*'in şer'î delîllerden istinbât ederek açıklamış olduğu mes'elelerin sayısı, seksenüç bindir ki bunlardan otuzsekiz bini ibâdet konularında, geriye kalan kırkbeş bini de muâmelât konularında birer esâsdir.

✽

✽ ✽

İmâm A'zam Ebû Hanîfe'nin ictihâd usûlü

İctihâdlarında fikhî mes'eleler üzerinde durarak usûl kâdelerinin tatbîkâtına ehemmiyet veren ve bu kâdeleri daha ziyâde fikhî incelikler üzerine binâ' eden İmâm A'zam Ebû Hanîfe *rahmetü'llâhi aleyh*, her hâdisenin hukmünü, önce Kur'ân-ı Kerîm'den, sonra Sünnet'den, daha sonra da Ashâb-ı Kirâm'ın kavillerinden arayıp bularak onlara istinâd etdirirmeye çalışırdı.

Bu bakımdan ictihâdlarında istinâd ettiği Hadis-i şerîf'lerin bir kısmı, ba'zı Hanefî fakihleri tarafından zabd edilerek bir kitâb hâlinde yazılmışdır ki Tahâvî'nin ba'zı eserleri ile Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar adlı eseri bu cümledendir.

İmâm A'zam Ebû Hanîfe *rahmetü'llâhi aleyh*, ictihâd sâhasında ta'kîb ettiği bu usûl ve esâslara göre, şer'î delillerden mes'elelerin hükümlerini istinbât edip açıklardı ki şu şekildeki bir suâl-cevâb, O'nun ictihâd usûlünü açık bir şekilde belirtip îzah eder.

İmâm A'zam Ebû Hanîfe *rahmetü'llâhi aleyh'e*,

“Sen bir kavlini, bir ictihâdını Kitâbu'llâh'a muhâlif düşmüş görünce ne yaparsın?”,

diye sorulmuş. O da,

“Kendi kavlimi Kitâbu'llâh için terk ederim”.

demiş.

“Ya Rasûlü'llâh'ın haberine muhâlif bulursan ne yaparsın?”.

denilmiş. O da,

“Kendi sözümü Rasûlü'llâh'ın haberinden dolayı bırakırım”.

demiş.

“Ya senin sözün bir Sahâbî'nin sözüne muhâlif bulunacak olsa ne yaparsın?”

denilmiş. O da,

“Kendi sözümü Sahâbî'nin sözü için terk ederim”.

demiş.

“Ya bir Tâbiîn'in kavli, senin kavline muhâlif olsa ne yaparsın?”.

denilmiş. O da,

“Eğer Tâbî bir er ise, ben de bir erim”.

cevâbını vermiştir.⁶⁷⁸

Hanefî müctehidlerinin ana kitâbları

Fıkhî ve hukûkî mes’eleleri ihtivâ’ eden hanefî kitâbları, başlıca üç kısımdır.

1-Zâhirî mezheb denilen kitâblar.

Bunlar, İmâm Muhammed Eş-Şeybânî *rahmetü’llâhi aleyh* tarafından yazılmış olan ve İmâm A’zam, İmâm Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed Eş-Şeybânî’nin fikhî kavillerini ihtivâ’ eden şu altı kitâbdır:

a-El-Mebsût.

b-El-Câmiu’s-sağîr.

c-El-Câmiu’l-kebîr.

d-Es-Siyeru’s-sağîr.

e-Es-Siyeru’l-kebîr.

f-Ez-Ziyâdât.

Bu kitâblar, İmâm Muhammed Eş-Şeybânî *rahmetü’llâhi aleyh*’den tevâtüren nakl edilerek gelmiş olduğu için “**Zâhirî mezheb**” veya “**Zâhiru’r-rivâye**” adını almıştır. Hanefî mezhebinin esâsını teşkil ettiği için de “**Mesâil-i usûl**” adı verilmiştir.

2-Nevâdir denilen kitâblar.

Bunlar da İmâm Muhammed Eş-Şeybânî *rahmetü’llâhi aleyh*’in yazmış olduğu ve İmâm A’zam, İmâm Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed Eş-Şeybânî’nin fikhî kavillerini ihtivâ’ eden mes’eleleri, bir arada bulunduran kitâblardır ki **dört** tâne olup şunlardır.

a-Keysâniyyât.

b-Hârûniyyât.

c-Cürcâniyyât.

d-Rakkıyyât.

⁶⁷⁸ -Hukûk-i İslâmiyye ve İstîlâhât-i Fikhiyye Kâmûsu, C.1.ss.321. Ömer Nasûhi Bilmen.

Bunlardan başka İmâm Ebû Yûsûf *rahmetü'llâhi aleyh*'in ”**Emâli**” adlı eseri ile İmâm Hasen ibn-i Ziyâd *rahmetü'llâhi aleyh*'in “**Mücerred**” adlı eseri de, nevâdir kitâblarındandır.

3-Vâkıât denilen kitâblar.

Bunlar da, şer'î hükümleri, Hanefî mezhebinde sarîh olarak bulunmayan, fakat daha sonra gelen Hanefî fakihleri tarafından ictihâd veyâ tahric yolu ile istihrâc veyâ iftâ' olunan mes'eleleri ihtivâ' eden kitâblardır. Bunlara “**Fetâvâ**” veyâ “**Nevâzil**” kitâbları da denir.

Ebu'l-Leys Es-Semerkindî'nin “**Nevâzil**” adlı eseri ile Ebu'l-Abbâs Nâzımî'nin “**Mecmûu'n-nevâzil**” adlı eseri bu cümledendir.

Daha sonra gelen ba'zı Hanefî fakihleri, bu kitâblardaki *-ya'nî Zâhirî mezheb, Nevâdir ve Vâkıât kitablarındaki-* mes'eleleri, karışık bir şekilde toplayarak kendi kitâblarında yazmışlardır ki “**Fetevâ-yı Kâdihân veyâ Hâniyye**” adlı kitâb ile “**Hulâsatü'l-fetevâ**” adlı kitâb, bu cümledendir.

Muhammed Radyü'd-dîn Serahsî'nin “**Muhît**” adlı kitâbında ise, bu üç kısım kitâbdaki mes'eleler ayrı ayrı yazılmışdır.

Türkistan ulemâ'sından Burhânü'd-dîn Ali Merginânî'nin eseri olan “**Hidâye**” kitâbı ise, asırlarca medreselerde ders kitâbı olarak okutulmuş olan mu'teber bir kitâbdır ki hakkında şöyle denilmiştir:

“Kur'ân-ı Kerîm, önceki kitâbları nesh ettiği gibi Hidâye de fıkha dâir ondan evvel yazılan kitâbları nesh etti. Ondaki umûmî kâideleri iyi belle. Onun yolunu tut. O zaman söziün sapıklıktan ve yalan olmaktan kurtulmuş olur”.

*“Hidâye kitâbı, onu belleyenleri hidâyete götürür ve körlüğü açar. Ey akıl sâhibi, sen ona sarıl ve onu belle. Onu elde eden en uzak emellere, en büyük arzûsuna kavuşmuş olur”.*⁶⁷⁹

Bunlardan başka daha bir çok mücâhid, fıkha büyük hizmetlerde bulunmuş, değerli ve mu'teber eserler vermişdir.

Müctehidlerin ba'zı mes'elelerdeki ihtilâflarının sebepleri

Bütün Müslümân'lar tarafından büyük bir takdîr ile kabûl edilen ve ictihâdlarına tâbi' olunan büyük müctehidler, yaptıkları ictihâdlarda

⁶⁷⁹ -Hanefî Mezhebinin Muteber Fıkıh Kitâbları. Osman Keskiöglü. Diyanet Dergisi, C.6. sayı 11. Sayfa 269-274. Kasım 1967.

şer'î delillere ve nass'lara tâbi' olduklarından kendiliklerinden hiç bir re'ye ve keyfî bir davranışta bulunamazlar. Hepsi de kat'î ve vâzih bir şer'î delil karşısında aynı tavrı takınarak o delil ve nass'ların gösterdiği hükmü, ittifak hâlinde kabûl ederler. Bunun için de kat'î delil ve nass'lara istinâd eden i'tikâd konularında, namaz, oruc, zekât gibi ibâdet bahislerinde tamâmen ittifak ederler ve hiç bir ihtilâfa düşmezler.

Ancak “**Fürûât-i fıkhiyye**” denilen ve hükümleri, kat'î delil ve nass'lar ile sâbit olmayan ikinci derecedeki konular üzerinde ihtilâf etmişlerdir ki bu ihtilâfin sebepleri özetle şöyledir:

1-Kat'î ve vâzih bir şekilde olmayan ba'zı şer'î delillerin hükümleri, bir kısım müctehidler tarafından mutlak kabûl edildiği hâlde, diğer ba'zı müctehidler tarafından muhassas, müevvel veyâ mensûh kabûl edilir.

2-Şer'î delillerden ba'zılarını -meselâ, bir Hadîs-i şerîfi-, ba'zı müctehidler haberdar olup bildiği hâlde, diğer ba'zı müctehidler henüz haberdar olup öğrenmemiş olabilir. Bundan dolayı da o mes'ele ile ilgili şer'î hükmü bildirmek için başka bir delil arama yoluna gitmiş olur. Aynı delili bulunca da -isâbet edememiş ise-, ictihâdını değiştirerek o mes'ele hakkındaki hükmü yeniden bildirmiş olur.

3-Müctehidler, rivâyet edilen bir Hadîs-i şerîfin veyâ Haberin doğru olup olmadığı husûsunda veyâ râvîlerin istenilen şartlara sâhib bulunup bulunmadığı husûsunda farklı görüşlere sâhib olabilirler.

4-Müctehidlerden ba'zıları Mürsel bir Hadîs-i şerîf ile amel ettiği hâlde, diğer ba'zıları -başka bir müeyyidesi olmadıkca- böyle bir Hadîs-i şerîf ile amel etmez.

5-Müctehidlerden bir kısmı Ashâb-ı Kirâm'ın kavillerini bir delil olarak kabûl ettiği hâlde, diğer ba'zıları -Ashâb-ı Kirâm'ın ittifakı olmadıkca- böyle bir kavli delil olarak kabûl etmez.

6-Ba'zı durumlarda şer'î delillerden birisi diğerine tercih edilebilir. Böyle bir durumda her müctehid, bu delillerden birine göre hüküm verir. Meselâ, İmâm A'zam Ebû Hanîfe *rahmetü'llâhi aleyh*'e göre Âhad bir haber, kıyâsa tercih edilir. Fakat İmâm Mâlik *rahmetü'llâhi aleyh*'e göre kıyâs, Âhad heberden önce gelir.

7-Şer'î delillerden ba'zıları hem vücûba, hem de nedbe, hem de ibâhaya delâlet edebilir. Böyle bir durumda müctehid olan kimse, bunlardan birini tercih ederek ona göre hüküm verir.

Dört rek'atli namazların, seferî bir hâlde ikişer rek'at kılınmasının vâcib veyâ mübâh olması hakkındaki ihtilâf gibi.

8-Müctehidler, bir şey' hakkındaki hükmün illetinde ihtilâf edebilirler. Bunun için her müctehid, böyle bir durumda başka bir illetin, başka bir ilişkinin bulunduğuna kâil olur.

Meselâ, buğday ve arpa hakkındaki ribâ'nın illeti, Hanefî'lere göre cinsiyyet ile keyliyyet; Mâlikî'lere göre kût *-ya'nî erzak cinsi-*; Şâfiî'lere göre de mat'ümiyyet *-ya'nî yenilecek şey'ler-* olarak kabûl edilmiştir.

9-Müctehidler, bir şey'in mâhiyetindeki muhtelif görüş noktalarından dolayı ihtilâf edebilirler.

Meselâ, fâsid ile bâtılın aynı mâhiyetde olup olmaması hakkındaki ihtilâf gibi.

10-Şer'î delillerden ba'zılarındaki ba'zı kelimeler, bir kaç ma'nâyâ gelebilir. Bunun için müctehidlerden her biri, bu ma'nâlardan birisini tercih edebilir.

Meselâ, hem hayz, hem de tahâret (*temizlik*) ma'nâsına gelen (*فُؤَاءُ* : **Kurû'**) kelimesindeki ihtilâf gibi.

11-Şer'î delillerden ba'zılarındaki ba'zı kelimeler, *-hakikî ma'nâsında mı, yoksa mecâzî ma'nâsında mı kullanılmışdır?-* husûsunda ihtilâf edilebilir.

Meselâ, hem el ile dokunma, hem de mücâmaât ma'nâsına gelen (*مُلَامَسَةٌ* : *Mülâmese*) kelimesi hakkındaki ihtilâf gibi.

12-Şer'î bir delilin, hem azîmet hâline, hem de ruhsat hâline delâleti olabilir. Bu bakımdan ba'zı müctehidler azîmet hâlini, ba'zı müctehidler de ruhsat hâlini tercih ettiği gibi, ba'zı müctehidler de her iki hâlin de meşrû' olduğunu anlayabilir.

13-Bir mes'ele hakkında, Ashâb-ı Kirâm'ın veyâ Kibâr-ı Tâbiîn'in ta'kîb etdikleri yol ayrı ayrı olabilir. Bunun için de her beldenin âlimleri, kendi beldelerinde bulunan kimselerin yolunu ta'kîb etmiş ve onunla fetvâ vermiş olabilir.

Meselâ, İmâm Mâlik *rahmetü'llâhi aleyh'*in, Medîne halkının bir mes'ele hakkındaki ittifâkı bir delil olarak kabûl etmesi ve Kûfe

ulemâ'sının da Hazreti Ali, Abdu'llâh ibn-i Mes'ûd *radiye'llâhü anhüm*'ün ve diğeri Ashâb-ı Kîram'ın fetvâlarını kabûl etmesi gibi.

14-Ba'zı müctehidlerin, İstihşân denilen delili kabûl ederek ictihâlarında ona istinâd etmesi *-Hanefî ve Hanbelî fakihleri gibi-*, diğeri ba'zı müctehidlerin de İstihşân'ı bir delil olarak kabûl etmeyişi, *-Şâfiî fakihleri gibi-*, ihtilâfa sebep olabilir.

15-Ba'zı amellerin hükümleri ve sahîh olup olmaması, *-niyete muhtaç mıdır?, değil midir?-* konusunda yapılan ba'zı görüşler de ihtilâfa sebep olabilir.

16-Bir hâdise hakkında örf ve âdetin cereyan edip etmediği, cereyan etmiş ise bu örf ve âdetin nass'a uygun olup olmadığı hususunun kat'î olarak bilinmemesi de ihtilâfa sebep olabilir.

Ser'î hükümlerde ihtilâf câiz midir?

Her müctehid, sebepleri belirtilen bu ihtilâflar dışındaki dînî esâslara, akâide, dînî ferâize ve mekârim-i ahlâka âit hükümlerde ittifak etmiştir. Çünkü bu esâslarda tefrîkaya düşmek aslâ câiz değildir. Bunun için bütün Müslümân'lar tarafından kabûl edilen ve hakkında kat'î delil bulunan dînî hükümlere muhâlif bir ictihâdda bulunmak, bid'atdır. Böyle bir şey'i yapanlar, bid'at ve dalâlet ehlerinden sayılır ki bundan şiddetle sakınmak lâzımdır. Çünkü böyle bir durum, şu ayet-i kerîme ile açık bir şekilde men' edilmiştir.

شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ ط كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ ط اللَّهُ يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ.

“O, dîni doğru tutun, onda ayrılığa (ve tefrîkaya) düşmeyin, diye (asl-ı) dinden Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahy eylediğimizi; İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve îsâ'ya da tavsiye ettiğimizi, sizin fâideniz için şerîat yaptı. Senin kendilerini da'vet etmekte olduğun (bu) şey', müşriklere ağır geldi. Allâh kimi dilerse buna (bu dîne) onu seçip çeker ve (ancak kendisine itâat ile) dönmekte olanları buna muvaffak eder”.⁶⁸⁰

Bu bakımdan vahye müstenid olan ve her Peygambere emir ve tavsiye buyurulmuş bulunan bir dînde ve o dînin esâs hükümlerinde ihtilâf edilmesi aslâ câiz değildir. Şâri'-i mübîn olan Allâhü Teâlâ'nın

⁶⁸⁰ -Şûrâ Sûresi, âyet 13.

isteği ve murâdı budur. Bunun için de (يَدُ اللَّهِ مَعَ الْجَمَاعَةِ : *Allâhın eli, cemâat ile berâberdir*) buyurulmuşdur.⁶⁸¹

Ancak bu esâslar dışında kalan ve fûrûâtıdan, cüz'ıyyâtıdan sayılan tâlî mes'eleler hakkında ihtilâf edilmesi, Şâri'-i mübîn'in isteğine muhâlif olmaz. Şer'î bir hıkmete mebnî olarak ictihâda ve müşâvereye müsâade edilmesi de, yine Şâri'-i mübîn'in müsâadesi ilemdir.

(إِخْتِلَافُ أُمَّتِي رَحْمَةٌ - وَاسِعَةٌ) : *Ümmetimin -arasında bulunan müctehidlerin, fûrûât ve muâmelâtıdaki- ihtilâfları, -ümmetimin hakkında vüs'ât ve sühûlete vesîle olacağı cihetle- büyük bir rahmetdir*).⁶⁸²

hadîs-i şerîfi ise, bunun açık bir delilidir.

Hazreti Muhammed *aleyhi!s-selâm*'ın, hakkında vahy bulunmayan ba'zı konularda ictihâd yaparak veyâ Ashâb-ı Kirâm'ı ile istişârede bulunarak o mes'eleyi şer'î bir hukme bağlamış olması da bunun ayrı bir delilidir.

Müctehidlerin ihtilâfının hıkmetsel ve semeresel

Müctehidler arasında ilmî usûllere uygun olarak vukû' bulan ihtilâfların bir takım hıkmetsel ve semeresel vardır ki bunlardan ba'zıları özetle şöyledir:

1-Her hâdis hakkında kat'î ve sarîh bir nass bulunması, hıkmetsel ve maslahata aykırıdır. Şâri'-i mübîn ise, Hakîm'dir. Bunun için asla taallûk etmeyen ve ikinci derecede bulunan ba'zı mes'eleler hakkında ictihâda ve re'yelerin tecellî etmesine imkân bırakmış ve bunu câiz görmüştür.

2-Ba'zı hukûkî ve ictimâî mes'eleler hakkında muhtelif kavillerin bulunması, toplum hayâtı hakkında bir kolaylık göstermek ve kendilerine geniş bir sâha bırakmak maslahatına mebnîdir.

3-Şâri'-i mübîn, kullarının fikren gelişip yükselmelerini, akli muhâkeme yönünden inkişâflarını irâde buyurmuş olduğundan, kendilerine ba'zı mes'eleler hakkında ictihâd etmek imkânını ihsân etmiştir.

⁶⁸¹ -Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsir, C.2.ss.279. ve C.7.ss.16. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır.

(Tirmizî, Fiten, 7.) ve (Neseî, Tahrim, 6.).

⁶⁸² -Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsir, C.6.ss.78. ve 155. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. (Keşfü'l-Hafâ, 1.66.-153-).

4-Fürûâta âit mes'elelerde, zamâna göre ba'zı değişikliklerin yapılması, toplum hayâtının bir gereğidir. Bunun için muhtelif fikhî kavillerden her hangi biri, zamânın ihtiyâcına daha uygun olacağı düşüncesi ile *-veliyü'l-emrin işâreti ile-*, usûlü dairesinde **“Mâ-bihî'l-amel : Kendisi ile amel olunan şey' ”** olarak kabûl edilebilir.

Böyle bir durumda Mâlikî veyâ Şâfî mezheplerindeki bir kavil ile amel edilebilir ki böyle bir şey'in cevâzı, İslâm hukûkunda bir esâsdir. Bu esâs ise, ancak müctehidlerin ihtilâfı ile te'min edilebilir.

5-Toplumsal hâdiseler sonsuz olduğu gibi, nass'ların hükümleri de umûmîdir ve bir çok hâdiseye şâmildir. Bunun için nass'ların, sonsuz olan hâdiselere tatbîkinde *-zarûrî olarak-* bir re'y ihtilâfı vukû' bulur. Böyle bir re'y ihtilâfının câiz görülmemesi ise, toplum hayâtının inkişâfına mâni' olabilir. Bu bakımdan bu şekildeki konularda ihtilâfın câiz görülmesi, İslâm hukûkunun geniş bir mâhiyet kazanmasını ve her sırda bir çok ihtiyâca cevâb verilmesini te'mîn etmiş olur.

6-İslâm dîni'nde, âmmenin salâh ve intizâmına çalışmak, ihtiyaçlarını kolaylaştırmaya, faydalı olan şey'leri elde etmeye, zararlı olan şey'lerden kaçınmaya yardım edecek sebepleri hazırlamak, medenî bir fazîlet, ilmî ve dînî bir meziyettir. Böyle şerefli bir hizmetin ma'nevî mükâfâtı ise çok büyükdür.

Bunun için ba'zı Müslümân'ların, ilim sâhasında çalışıp ictihâd kudretine sâhib bulunması, toplum hayâtının maddî ve ma'nevî inkişâfına hizmet edecek bir meziyet ve fazîlet ile muttasıf bulunması, böyle bir ihtilâfın câiz görülmesi ile mümkün olur.

7-İslâm dîni, kıyâmete kadar vukû' bulacak şahsî ve ictimâî hâdiselerin hükümlerini bildirmekle yükümlüdür. Bunun için re'y ve ictihâda büyük bir ehemmiyet vermişdir. Bununla berâber re'y ve ictihâd yolu ile istinbât edilen hükümlerin hepsi, *-Şâri'-i mübîn'in emir ve müsâadesine uygun olması şartı ile-* İslâm dîni'nin asıl kaynağı olan Kitâb ve Sünnet'e râci'dir.

Bu bakımdan müctehidlerin fer'î bir konu üzerindeki ihtilâfları, esâsa aykırı olmadığından, *-bu ictihâdlardan her hangi birisinin daha doğru, daha isâbetli, sünnete ve maslahata daha uygun ve daha elverişli olduğu inancına sâhib olmak şartı ile-* o ictihâd sâhibi müctehidin ictihâdları ile amel etmenin câiz olduğu esâsını ifâde eder.

Bununla berâber diğer ictihâd sâhibi müctehidlerin kadrini azaltmak veyâ şânına gölge düşürmek gibi bir davranış da aslâ câiz olmaz. Çünkü böyle bir davranış, Ehl-i sünnetin şîridir.

لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ لَا يَضُرُّهُمْ مَنْ خَالَفَهُمْ. (حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ)

“Ümmetinden dâimâ hakk üzere gâlib ve zâhir, muhâliflerinden kendilerine zarar gelmez bir tâife, hiç eksik olmayacaktır. -Allâh’ın emri gelinceye kadar-”.⁶⁸³

hadîs-i şerîfi ve,

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ

“Allâhü Teâlâ, bir kimsenin hayrini dilerse, onu dinde fakih -anlayışlı ve bilinçli- yapar”.⁶⁸⁴

hadîs-i şerîfi, bunun açık bir ifâdesidir.

Rasûlü’llâh aleyhi’s-selâm’ın duâsı ve şefâati
hakkındaki âyet-i kerîme’vi,
Ehl-i sünnet âlimleri ile
Ehl-i bid’at âlimlerinin anlayış farkına
âit bir örnek

قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا.

قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا.

قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيبَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا.^ط

إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ^ط وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا أَبَدًا.^ط

“De ki: Ben ancak Rabb’ime duâ (ve ibâdet) ederim ve O’na hiç bir şey’i ortak koşmam.

“De ki: Haberiniz olsun ki, ben size kendiliğimden ne bir zarar, ne de bir irşâd (uyarma) yapamam”.

“De ki: Ben (isyân edersen) beni Allâh (ın azâb’ın) dan hiç bir kimse kat’iyyen kurtaramaz ve ben O’ndan başka bir sığınacak da, kâbil değil, bulamam”.

⁶⁸³ -Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi.C.1.ss.78. Ahmed Naim.

Et-Tâcü'l-Câmiu li'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasûl, s.a.v. C.5.ss.304.ve 344. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf. (Müslim, îmân. Tirmizî, hibe. Ebû Dâvud, cihâd.)

⁶⁸⁴ -Hak Dîni Kurân Dili Türkçe Tefsîr, C.2.ss.206. Elmalılı M. Hamdi Yazır.

(Buhârî, İlim, 10. Humus, 7.) ve (Müslim, İmâret, 175. Zekât, 98.) ve (Tirmizî, İlim, 11.) ve (İbn-i Mâce, Mukaddime, 17.)

“(Benim elimden gelen) **ancak Allâh’dan olanı, O’nun gönderdiklerini tebliğdir. Kim Allâh’a ve Peygamber’ine ısyân ederse şübhesiz onun için cehennem ateşi vardır, kendileri orada ebedî, dâim kalıcı olmak üzere**”.⁶⁸⁵

“Ya’nî, Ben, Rabb’ime hiçbir şey’i ortak koşmam. Allâhü Teâlâ’dan başkasından da ne bir şey’ ümîd ederim, ne de korkarım. Benim vazifem ancak bana bildirileni tebliğdir. Ben ancak O’na duâ ve ibâdet ederim. O’ndan başkasına duâ ve ibâdet edecek olursam, O’nun emir ve nehiyelerine aykırı davranırsam, Allâhü Teâlâ bana azâb eder ve Allâhü Teâlâ’dan başka hiç bir kimse de, ne ins, ne cinn, ne melek, ne de başka bir kimse beni kurtaramaz. Bunun için duâ ve ibâdet ancak O’na yapılır. Allâhü Teâlâ’dan başkasına duâ ve ibâdet etmekte hiç bir fâide yoktur. Sizler de ne benden korkun, ne de başkasından. Bir menfaat ve irşâd (uyarı) ümidiyle de bana sığınmayın; ancak Rabb’imden korkun ve O’na sığının”.

“Bu âyet-i kerîme’lerdeki, “**Haberiniz olsun ki, ben size kendiliğimden ne bir zarar, ne de bir irşâd yapamam**” âyet-i kerîme’sinden sonra gelen “**إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا** : **Haberiniz**

(Benim elimden gelen) **ancak Allâh’dan olanı, O’nun gönderdiklerini tebliğdir**” âyet-i kerîme’si ile bildirilen **istisnâ**’, iyice düşünülmeden önceki âyet-i kerîme’ye göre hukm edilecek olursa, bu emrin zâhiri, Peygamber’den hiçbir ümîd ve talebde bulunmanın câiz olmayacağını, zann ettirir. Bunun için **Vehhâbî**’ler bu işi, duâ’da Peygamber ile tevessülü (*O’nu sebep kılmayı*) ve “**Şefâat Yâ Rasûle’llâh**” demeyi, şirk saymaya kadar götürmüşlerdir. **Halbuki istisnâ’dan önce hüküm, sahih ve mu’teber olmaz**”.⁶⁸⁶

Bu bakımdan asıl hüküm, “Size ne zarar, ne de rüşd, hiç bir şey’e mâlik değilim; ancak Allâh’ın emirlerini tebliğ görevim ile Peygamberlik görevim müstesnâ’dır; bunları yaparım. Bunun için de ister zararınıza olsun, ister menfaatinize olsun, Allâhü Teâlâ emr

⁶⁸⁵ -Cinn, 20-21-22-23.

⁶⁸⁶ -Hak Dîni Kur’ân Dili Türkçe Tefsîr,C.8.ss.5412.Elmalılı M.Hamdi Yazır.

edince onu aynen tebliğ ederim. Onun icrâsı (hükmü) ise, ancak Allâhü Teâlâ'ya âiddir” ki,

مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ ط

“Peygamberin üzerinde tebliğden başka (hiç bir vazîfe) yoktur”.⁶⁸⁷

âyet-i kerîme’si bunun açık bir ifâdesidir.⁶⁸⁸

“Bununla berâber Peygamber *aleyhi’s-selâm*,

وَصَلِّ عَلَيْهِمْ ط إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ ط

“Onlara duâ et. Çünkü senin duân onlar için bir sükûnetdir (bir rahmetdir, bir müjdedir)”.⁶⁸⁹

âyet-i kerîme’sindeki emir gereğince, hem Peygamber’lik vazifesini yapar, hem de ümmetleri hakkında duâ ve niyâz da bulunur. Hattâ her mü’min, diğer bir mü’min için duâ eder ve etmekle de mükellef bulunur. Bunun için mü’minlerin birbirinden duâ talep etmeleri nehy edilmediği gibi Peygamber’den duâ talep etmeleri de nehy olunmamıştır. Sebebi ise, itmi’nân ve sekînetdir (ya’nî kalben sükûn bulup gönül rahatlığına kavuşmasıdır)”.⁶⁸⁹

Aynı zamanda şu âyet-i kerîme’de de, Rasûlü’llâh *aleyhi’s-selâm*’ın ümmetleri hakkında duâ yapması açık bir şekilde ifâde buyurulmaktadır:

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ط

“-Allâh’dan başka hiç bir ilâh yoktur- hakikatini iyi bil. Hem kendinin, hem de erkek mü'minlerle kadın mü'minlerin günâhının bağışlanmasını iste”.⁶⁹⁰

Şu halde azâbından, gazâbından korkulup korunulacak olan ancak Allâhü Teâlâ olduğu gibi; günahları, kusurları, hatâları mağfiret edip afv edecek olan da ancak Allâhü Teâlâ’dır. Onun için (رَأْسُ الْحِكْمَةِ مَخَافَةُ)

الله أَوْ مَحَبَّتِ اللهُ: Her hükmetin başı Allâh korkusudur veyâ Allâh sevgisi,

⁶⁸⁷ -Mâide, 99.

⁶⁸⁸ - Hak Dîni Kur’ân Dili Türkçe Tefsîr, C.8.ss.5412.Elmalılı M.Hamdi Yazır.

⁶⁸⁹ -Tevbe, 103.

⁶⁹⁰ -Muhammed, 19.

Allâh muhabbetidir), ya'nî “**Korku ve ümîdin tek merkezi, vâcibü'l-vücûd olan tek ma'bûdu, Allâhü Teâlâ'dır**” buyurulmuştur. Yeter ki işin içinde şirk ve küfür olmasın.

Bunun için kendisinden korkulacak olanın ancak Allâhü Teâlâ olduğu; kusurları, günahları, hatâları afv ve mağfîret edici olanın da yine Allâhü Teâlâ olduğu, şu âyet-i kerime'de açıkça ifâde edilip belirtilmiştir:

هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ.

“**Kendisinden korkulmaya lâyık olan (ancak) O'dur, (O Hâlik-ı kerîm'dir); mağfîret buyurmaya ehil olan da ancak O'dur, (O Hâlik-ı kerîm'dir)**”.⁶⁹¹

Bunun için Rabb'inden korkan ve O'nun mağfîretine nâil olmak isteyen takvâ sâhibleri, şu âyet-ikerîme'lerde ifâde buyurulan yüksek makamlara sâhib olurlar:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهْرٍ لَا

فِي مَقْعَدٍ صَدَقَ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ.

“**Şübhesiz ki takvâ sâhibleri cennetlerde, ırmaklar (kenarların) da**”.

“**Hakk meclisinde ve kudret sâhibi, mülkü çok yüce olan (Allâh) ın huzurundadırlar**”.⁶⁹²

Bu âyet-i kerîme'de ifâde buyurulan “**Melik-i muktedir**” ism-i celîl'leri ile (**اَللّٰهُمَّ اِنَّكَ مَلِيْكٌ مُّقْتَدِرٌ**) ile **Allâh'ım, şübhesiz Sen, Melik-i muktedir'sin**) duâsı yapılırsa, “*O anda gönlüne ne doğarsa onu iste, verir*” buyurulmuştur.⁶⁹³

Yâ Rabb, kendisinden korkulmaya lâyık olan (**Ehlü't-takvâ olan**) ancak Sensin; kullarını mağfîret buyurmaya ehil olan da (**Ehlü'l-mağfire olan da**) ancak Sensin. Bizleri de, koruduğun ve mağfîretine nâil buyurduğun kullarından eyle.

⁶⁹¹ -Müddessir, 56.

⁶⁹² -Kamer, 55.

⁶⁹³ -Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsîr, C.7.ss.4657.Elmalı M.Hamdi Yazır.

Hamd-ü senâ,

Aczimize rağmen bu kitâbı tamamlamayı lûtf-ü ihsân eden, bir ve tek olan, eşi ve ortağı bulunmayan, noksan sıfatlardan münezze olup kemâl sıfatları ile muttasıf bulunan, âlemlerin Rabbi Allâhü Teâlâ'yadır. Âkîbet (*nihâî zafer*) müttekîlerindir.

Salât ve selâm, Allâhü Teâlâ'nın, Kur'ân'ı inzâl ettiği ve dîni ikmâl ettirdiği seyyidimiz Hazreti Mehammed üzerine, tayyîb ve tâhir olan Âl ve Ashâb'ının üzerine ve kıyâmete kadar ihsân ile Âl ve Ashâb'ına tâbi' olanların üzerine olsun.

Âmîn, âmîn, âmîn;

وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ.

“Ve'l-hamdü li'llâhi Rabb'i'l-âlemîn.”.

Ve'l-âkîbetü li'l-müttekîn

Birinci Baskı

20-Receb-1409

26-Şubat- 1989

Talas

✱

✱ ✱

İkinci Baskı

09-Cemâziye'l-âhir-1437

18-Mart-2016

Talas

✱

✱ ✱

K İ T Â B İ Y Â T
(B i b l i y o g r a f y a)

- 1-Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-i Fıkhiyye Kâmûsu. Ömer Nasûhi Bilmen. İstanbul. 1967.
- 2-Usûl-i Fıkıh Dersleri. Büyük Haydar Efendi. İstanbul. 1326.
- 3-Muhâdarâtü fi Usûli'l-Fıkhi alâ Mezâhibi Ehli's-Sünneti ve'l-İmâmiyye. Bedru'l-Mütevellî Abdü'l-bâsit. Bağdâd. 1955. (1374 h.).
- 4-Usûlü'l-Fıkıh. Muhammed Ebû Zehra. 1957. (1377 h).
- 5-Mecelle, (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye). İstanbul. 1300 h. ve Ankara. 1959.(Ali Himmet Berki kontrolü ile).
- 6-Fıkıh-i Ekber. İmâm A'zam Ebû Hanîfe.
- 7-Hak Dîni Kur'ân Dili Türkçe Tefsir. Elmalılı M. Hamdi Yazır. İkinci Baskı. 1960.
- 8-Hulâsatü'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân. Mehmed Vehbi. Dördüncü Baskı. İstanbul. 1966.
- 9-Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsîri. Ömer Nasûhi Bilmen. İstanbul. (Bilmen Yayınevi).
- 10-Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm. Hasan Basri Çantay. Birinci Baskı. İstanbul. 1952.
- 11-Tefsîr Târîhi veyâ Mukaddime-i İlm-i Tefsîr. Ömer Nasûhi Bilmen. Ankara. 1955.
- 12-Tibyân Tefsîri.
- 13-Sahîhu'l-Buhârî.
- 14-Sahîhu'l-Müslim.
- 15-Sünenü Ebî Dâvud.
- 16-Sünenü't-Tirmizî.

- 17-Sünenü Neseî.
18-Sünenü ibn-i Mâce.
19-Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi. Ahmed Naim, Kâmil Miras. İkinci Baskı. Ankara.1957.
20-Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi. Ahmed Dâvudoğlu. İstanbul. 1973.
21-Riyâzü's-Sâlihîn. Muhyü'd-dîn Nevevî. (Hasan Hüsnü Erdem ve Kıvâmüddin Burslan). Ankara. 1954.
22-Et-Tâcü'l-Câmiu li'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl s.a.v. Eş-Şeyh Mansûr Ali Nâsîf. 1961 (1381 h).
23-Kırk Kudsî Hadîs. Aliyyü'l-Kârî. Hasan Hüsnü Erdem Tercemesi. İkinci Baskı. Ankara. 1963.
24-En-Neşru fî'l-Kırâeti'l-Aşr. Ebu'l-Hayr ibnü'l-Cezerî. Mısır.
25-El-İtkân fî Usûli'l-Kur'ân. Celâlü'd-dîn Es-Süyâtî Eş-Şâfîî. El-Kâhira. 1368 h.
26-Usûl-i Tefsir Notları. Prof. M Tayyib Okiç.
27-Akâid-i Hayriyye Tecemesi. Mehmed Vehbi. İstanbul. 1340.
28-Keşfü'z-Zünûn. Kâtib Çelebi. İstanbul, 1941. (1360 h).
29-Mevdûâtü'l-Ulâm. Taşköprülü Zâde Ahmed Efendi. (Ahmed Cevdet Neşri) İstanbul, Hicrî 1313.
30-Büyük İslâm İlmihâli. Ömer Nasûhi Bilmen. (Bilmen Yayınevi)
31-Diyanet (İlmî) Dergisi. C.6.Sayı 11. Kasım 1967.
32-İslâm Hukûku Nazariyatı Hakkında bir Etüd. Sava Paşa. 1892 târihli Fransızca aslından terceme eden Bahâ Arıkan. Diyanet İşleri Reisliği Yayınları. Yeni Matbaa-Ankara. 1955.
33-Bülûğu'l-Merâm Tercemesi ve Şerhi. Selâmet Yolları. Ahmed Dâvudoğlu. İstanbul.

✱

✱ ✱

F İ H R İ S T

Fıkıh Usûlü	1
Fıkıh Usûlü (İkinci Baskı).....	3
Takdim	5
Besmele, Hamdele, Salvele	7
Hıkmətli sözler	8
Ö n s ö z	9
BİRİNCİ BÖLÜM	19
Fıkıh Usûlü İlmi'nin meydana gelmesi	19
Fıkıh Usûlü İlmi'nin anlamı	19
“El-Fıkıh” kelimesinin lügat ve istılâh ma'nâsı	20
“El-Usûl” kelimesinin lügat ve istılâh ma'nâsı	23
“El-İlm” kelimesinin lügat ve istılâh ma'nâsı	23
Fıkıh Usûlü İlmi'nin ta'rîfi.....	23
Fıkıh Usûlü İlmi'nin mevzûu (konusu)	24
Fıkıh Usûlü İlmi'nin gâyesi (fâidesi)	27
Fıkıh Usûlü İlmi ile Fıkıh arasındaki fark	27
Fıkıh İlmi Târihi'nin mâhiyeti ve fâidesi	28
Fıkıh Usûlü İlmi'nin doğuşu (târihçesi)	28
a-Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm devri	28
b-Sahâbe devri.....	29
c-Tâbiîn devri	31
d-Tebe-i Tâbiîn devri	32
e-İslâm âlimlerinin çalışmaları.....	33
f-Usûlü'l-Hanefiyye	35
g-Usûlü'ş-Şâfiyye	37

h-Hanefî Usûlü ile Şâfiî Usûlü'nün birleştirilmesi.....	38
Fıkıh Usûlü İlmî'nin me'hazları (kaynakları)	41
a-Kur'ân ve Sünnet.....	41
b-İcmâu'l-Ümmet ve Kıyâsü'l-Fukahâ'	42
c-Diğer Deliller	44
d-Küllî Kâdeler.....	44
e-Yardımcı Deliller	46
f-Arab Dili ve Edebiyatı.....	47
İKİNCİ BÖLÜM	49
Şer'î Deliller	49
“Delîl” kelimesinin anlamı.....	49
Naklî ve Sem'î Deliller	50
1-Hem sübûtu, hem de ma'nâya delâleti kat'î olan deliller.....	50
2-Sübûtu kat'î, delâleti zannî olan deliller	51
3-Sübûtu zannî, delâleti kat'î olan deliller	52
4-Sübûtu da, delâleti de zannî olan deliller	52
Kat'î ve Zannî deliller	53
a-Kat'î deliller	53
b-Zannî deliller.....	53
Şer'î Deliller.....	55
1-El-Kitâb.....	56
2-Es-Sünnet	56
3-İcmâu'l-Ümmet.....	56
4-Kıyâsü'l-Fukahâ'	56
5-El-İstihsân	56
6-El-İstishâb	57
7-El-Örf ve'l-Âdet.....	57

8-El-Maslahatü'l-Mürsele	57
9-Mezhebü's-Sahâbî.....	57
10-Şerâiu's-Sâlife (Şer'u men Kablenâ)	57
İstidlâlde delîlin mertebeleri.....	57
Deliller arasında teâruz (çelişki) vukûu.....	62
Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M	65
K i t â b (Kur'ân-ı Kerîm ve Özellikleri).....	65
Kur'ân'ın ta'rîfi ve nüzûlü	65
Kur'ân'ın muhtevâsının nev'ileri	68
Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil oluş şekli ve tesbîti	69
Kur'ân-ı Kerîm'in ilk cem'i	70
Kur'ân-ı Kerîm'in ikinci cem'i	71
Kur'ân-ı Kerîm'in üçüncü cem'i veyâ Teksîr ve Neşri.....	73
Kur'ân-ı Kerîm'e hareke ve işâretlerin konulması.....	74
Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzerine nâzil olması	76
Kur'ân-ı Kerîm'in tevâtürü	77
Kur'ân-ı Kerîm'in kırâeti	79
Mütevâtir kırâetler ve hukmü	81
Şâzz kırâetler (Mütevâtir olmayan kırâetler) ve hukmü.....	82
Kur'ân'ın tercemesi ve hukmü	83
Muhkem ve Müteşâbih âyetler ve hükümleri.....	88
Kat'î ve Zannî deliller ve hukmü	90
1-Kat'î deliller	90
2-Zannî deliller.....	91
Kur'ân-ı Kerîm'in sübûtu.....	92
Kur'ân-ı Kerîm'in hucceti.....	93
Kur'ân-ı Kerîm'in bir mu'cize oluşu.....	93

Besmele ve hukmü	96
D Ö R D Ü N C Ü B Ö L Ü M.....	99
S ü n n e t (Şer'î hükümlerin kaynağı olarak).....	99
Sünnet kelimesinin ma'nâsı.....	99
Es-Sünnet	99
1-Sünnetü'llâh	100
2-Sünnetü'l-Enbiyâ'	101
3-Sünenü's-Sâlihîn	102
4-Sünenü'l-Milel	103
5-Sünnetü'r-Rasûl	103
İslâm Dîni'nde sünnetin ma'nâsı.....	104
Sünnet'in kısımları	104
Hadîs, Haber ve Eser kelimelerinin anlamı	105
A-El-Hadîs	105
B-El-Haber	106
C-El-Eser.....	106
Hadîs'in kısımları.....	107
Hadîs'lerin toplanması	108
Hazreti Muhammed aleyhi's-slâm'dan sâdır olan diğerk haller ...	112
1-Zelle sâdır olmak.....	112
2-Mücmel olanı beyân etmek.....	113
3-Mübâh olan tabîi fiilleri yapmak.....	114
4-Yalnız kendi şahsı ile ilgili fiilleri yapmak	114
Hazreti Muhammed aleyhi's-selâm'ın ictihâdı	116
Sünnet'in hucceti.....	116
Kur'ân'a göre Sünnet'in konumu (nisbeti)	119
Sünnet ile sâbit olan ahkâmın nev'îleri	120

Sünnet'lerin rivâyet yönünden kısımları	120
İsnâd, Sened, Metin ve Râvî ne demektir	121
İsnâd	121
Sened	122
Metin	123
Râvî	123
Râvîlerde aranılan şartlar.....	123
Râvî'nin durumuna göre rivâyetinin değeri	125
Sünnetlerin râvîleri, metinleri ve senedleri i'tibâriyle nev'ileri ve hükümleri	129
A-1-Mütevâtir Sünnetler	129
Lâfzî mütevâtir	130
Ma'nevî mütevâtir	131
Mütevâtir Sünnetlerin hukmü.....	131
2-Meşhûr Sünnetler	132
Meşhûr Sünnetlerin hukmü	132
3-Âhad Haber	133
1-Azîz	133
2-Garib	133
Âhad Haber'in hukmü	134
B-1-Muttasıl	135
2-Mürsel	135
<i>a-Zâhirî inktâ'</i>	135
1-Sahâbe'nin irsâli.....	136
2-İkinci ve üçüncü asırlardaki zevâtın irsâli.....	136
3-Üçüncü asırdan sonra gelen asırlardan her hangi birinde adâlet ile ma'rûf olan bir râvînin irsâli	137

4-Bir cihetden Mürsel, bir cihetden Müsned olan Hadîsler	137
<i>b-Bâtınî inkitâ'</i>	138
3-Mu'dal.....	138
4-Muan'an.....	138
5-Muallâk	139
6-Müdelles.....	140
<i>a-İsnâdda tedlîs</i>	140
<i>b-Şüyûhda tedlîs</i>	140
<i>c-Tesviyede tedlîs</i>	141
C-1-Merfû'	141
2-Mevkûf.....	142
3-Maktû'	143
D-1-Sahîh	144
<i>a-Li-zâtihî ahîh</i>	144
<i>b-Li-gayrihî sahîh</i>	145
2-Hasen.....	145
<i>a-Li-zâtihî hasen</i>	145
<i>b-Li-gayrihî hasen</i>	146
3-Zaîf.....	146
4-Muallal	147
5-Metrûk.....	147
6-Şâzz	148
7-Münker.....	148
E-1-Müdreç	149
a-Müdreçü'l-metin	149
b-Müdreçü's-sened.....	149
2-Maklûb	150

3-Muzdarib	150
4-Musahhaf.....	150
5-Muharref	151
6-Mübhem	151
7-Mevdü'	151
Haber	153
<i>a-Doğru olduğu bilinen haberler .....</i>	153
<i>b-Yalan olduğu bilinen haberler .....</i>	153
<i>c-Doğru olmaya da, yalan olmaya da ihtimâli olan haberler .....</i>	154
<i>d-Doğru olmak tarafı tercih edilen haberler .....</i>	154
Haberin mahalli	156
Ta'n ve i'tirâz	156
Metân-i aşere	156
Bid'at.....	156
BEŞİNCİ BÖLÜM	159
Kitâb ile Sünnet arasındaki Müsterek Bahisler	159
Kitâb ile Sünnet'ün özellikleri	159
Lügatin sübût yolları	160
<i>1-Tevâtür .....</i>	160
<i>2-Âhad haber .....</i>	160
<i>3-Akılın nakilden istinbâtı .....</i>	160
Kıyâs ile lûgat sâbit olur mu?.....	161
Şer'î isimler veyâ istilâhlar.....	163
1-Mu'tezile, Havâric ve Fukahâ'dan ekseriyyetin mezhebi	164
2-Kâdî Ebû Bekri'l-Bâkılânî mezhebi.....	165
3-İmâm Gazâli mezhebi	165
Şer'î isim ve istilâhlar hakkındaki ihtilâflardan çıkan netîce	166

Lâfız kânûnları (Lâfızlar ile ilgili kurallar)	168
Hâss	170
Hâss lâfızların hukmü.....	171
A-Aded isimleri.....	172
B-Meânî harfler ve Zarflar	174
a-Mebânî harfler	174
b-Meânî harfler (Edatlar, Bağlaçlar)	174
Atıf harfleri.....	174
Ce9r harfleri	184
İstisnâ' harfleri	194
Şart edâtları	197
İstifhâm edâtları.....	204
Zarflar.....	206
C-Emir ve Nehiy	209
Emir	209
Emre delâlet eden sîğalar	210
1-Emir fiilleri.....	210
2-Emir (ج : lâm) ı ileberâber bulunan nuzâri' fiiller.....	210
3-Emir fiillerinin yerine kâim olan mastarlar	210
4-Emir fiilleri anlamında kullanılan isimler	210
5-Lâfzan cümle-i haberiyye, ma'nen inşâiyye olan emir sîğaları	211
Emir sîğalarının delâlet ettiği ma'nâlar	211
Emrin muktezâsı.....	215
Emir, tekrârı iktizâ' eder mi?	216
Nehiyden sonra vukû' bulan bir emrin hukmü.....	217
Vakit bakımından emrin taksîmi	218

1-Mutlak emir	218
2-Mukayyed emir.....	219
Emirlere ve me'mûrun bih'lere mahsûs vakitler	219
1-Mutlak vakit	220
2-Mukayyed vakit	220
Me'mûrun bih'lerin (Emr ile vâcib olan şey'lerin) hükümleri....	222
A-Edâ'	222
B-Kazâ'	223
Me'mûrun bih'lerin husûn sıfatı ile ittisâfî (nitelenmesi)	225
1-Eşâire'nin (Eş'arî'lerin) görüşü	226
2-Mu'tezile'nin görüşü.....	226
3-Mâtürîdî'lerin veyâ Cumhûr-i Hanefiyye'nin görüşü	226
Me'mûrun bih'lerin li-aynihî veyâ li-gayrihî hasen olması	227
Teklîfin kudret (istitâat) ile ilgisi.....	229
Nehiy	230
Nehye delâlet eden sîğalar.....	231
1-Nehiy (نَهَى :lâ) sı ile berâber bulunan muzârî' fiiller.....	231
2-Lâfzan cümle-i haberiyye, ma'nen inşâiyye olan nehiy	
Sîğaları	231
Nehiy sîğalarının delâlet ettiği ma'nâlar	232
Nehyin muktezâsı.....	233
Nehiy tekrârî iktizâ' eder mi?.....	234
Nehy edilen şey'lerin kubh i'tibârîyle nev'îleri	234
Nehiy, menhiyyün anh'ın fesâdını iktizâ' eder mi?	237
Nehiylerin hissî veyâ şer'î fiiller hakkında vukû' bulması	238
Emir ve nehyin fevrî veyâ ömrî olması	240
D-Mutlak ve Mukayyed	242

Mutlak	242
Mukayyed.....	242
Mutlak ve mukayyed lâfızların hükmü	243
Mutlak ve mukayyed lâfızların müttehid veyâ muhtelif olması..	244
Bu esâslara binâen şu netîceler ortaya çıkar.....	245
Âmm.....	249
Âmm lâfızların kısımları	249
Âmm lâfızların hükmü	252
Âmm lâfızların tahsîs edilmesi.....	253
Âmm ve hâss delîller arasında teâruz (çelişki) vukûu.....	254
Tahsîs yönünden âmmın kısımları	257
Müşterek.....	258
Müşterek lâfızların hükmü	258
Müevvel.....	260
Müevvel lâfızların hükmü	261
Zâhir	261
Zâhir lâfızların hükmü.....	262
Nass	262
Nass lâfızların hükmü.....	263
Müfesser.....	263
Müfesser lâfızların hükmü.....	265
Muhkem	266
Muhkem lâfızların kısımları.....	266
<i>1-Li-aynihî muhkem</i>	266
<i>2-Li-gayrihî muhkem</i>	267
Muhkem lâfızların hükmü.....	267
Hafî.....	268

Hafî lâfızların hukmü	269
Müşkil	269
Müşkil lâfızların hukmü	271
Mücmel	272
Mücmel lâfızların kısımları	272
Mücmel lâfızların hukmü	273
Müteşâbih	274
Müteşâbih lâfızların kısımları	274
Müteşâbih lâfızların hukmü	275
Hakîkat	275
Hakîkat olan lâfızların hukmü	276
Mecâz	277
Mecâzda ittisâl	277
Mecâz lâfızların hukmü	278
Mecâzın sahîh olmasının şartı	279
Mecâza sevk eden sebebler	279
Sarîh	279
Sarîh lâfızların hukmü	280
Kinâye	280
Kinâye lâfızların hukmü	281
Delâlet	281
Dâll bi'l-ibâre	282
Dâll bi'l-ibâre lâfızların hukmü	283
Dâllbi'l-işâre	284
Dâll bi'l-işârenin hukmü	285
Dâll bi'd-delâle	285
Dâll bi'd-delâlenin hukmü	286

Dâll bi'l-iktizâ'	286
Dâll bi'l-iktizâ'nın hukmü.....	287
Mantûk	287
Mefhûm	288
1-Mefhûmü'l-muvâfakat	288
2-Mefhûmü'l-muhâlefet	288
Mefhûmü'l-muhâlefetin kısımları	289
Beyân.....	290
İstisnâ'	293
Ta'lik	294
ALTINCI BÖLÜM	295
İcmâ'u'l-Ümmet	295
İcmâ'ın lüzûmu	295
İcmâ'ın ta'rîfi	297
İcmâ'ın ehli	298
İcmâ'ın şartı.....	298
İcmâ'ın in'ikâdı	299
İcmâ'ın rüknü (farzı)	300
İcmâ'ın dayanağı (istinâd-gâhı).....	300
İcmâ'ın yolları	301
İcmâ'ın hukmü	301
İcmâ'ın sübûtu.....	302
İcmâ', yalnız re'y ile sâbit olur mu?.....	302
İcmâ'ın hucceti.....	303
İcmâ'ın şer'î bir huccet olduğunun delîlleri	304
İcmâ'ın vukûu veyâ imkânı	307
İcmâ', her asırda vukû' bulur mu?	308

YEDİNCİ BÖLÜM	311
Kıyâsü'l-Fukahâ'	311
Kıyâs'ın lüzûmu	311
Kıyâs'ın hucceti.....	313
Kıyâs'ın ta'rîfi	317
Kıyâs'ın rukünleri	319
Kıyâs'ın şartları	320
Kıyâs'ın hukmü	322
Kıyâs'ın kısımları.....	322
<i>1-Celî kıyâs</i>	322
<i>2-Hafî kıyâs</i>	322
Celî kıyâsın kısımları	323
Hafî kıyâsın kısımları	323
İllet	324
İlletin şartları	325
İlletin kısımları	325
İllet yönünden nass'ların kısımları	327
1-Bir illet ile muallel olmayan nass'lar	327
2-Bir illet ile muallel olan nass'lar	327
SEKİZİNCİ BÖLÜM	329
Diğer Deliller	329
İstihsân	329
Âmm bir delîlin kısımları	330
İstishâb	333
Örf ve Âdet.....	334
Örf	334
<i>1-Kavlî örf</i>	334

2-Amelî örf.....	334
Âdet.....	335
Örf ve Âdetin âmm ve hâss olması	335
Şer'î nass'lar ile örf ve âdet arasında teâruz vukûu.....	335
El-Maslahatü'l-Mürsele	337
El-Maslahatü'l-mürsele.....	337
El-Maslahat	337
El-Mürsele.....	338
El-Maslahatü'l-mürsele.....	335
Maslahatın kısımları.....	339
A-Konuları açısından	339
<i>a-Dînî maslahatlar</i>	339
<i>b-Dünyevî maslahatlar</i>	339
B-Hukûkî geçerlilik açısından.....	340
a-Mu'teber maslahatlar	340
b-Mu'teber olmayan maslahatlar.....	341
Mezhebü's-Sahâbî veyâ Sahâbî Kavli.....	342
Mezhebü's-Sahâbî.....	342
Şerâiu's-Sâlife	345
Şerâi'	345
Sâlife	345
Zerîa	347
Taklîd	348
İstidlâl bi-ademi'l-medârik.....	349
DOKUZUNCU BÖLÜM	351
Nesh	351
Neshin ma'nâsı.....	352

Neshin mahalli.....	352
Neshin şartları	353
Neshin kısımları	354
Kitâb’da vukû’ bulan neshin kısımları	356
Nâsihin mensûh karşısındaki derecesi.....	357
Bir hükmün nâsih veyâ mensûh olduğunun bilinmesi	360
Bir hükmün, nâsih veyâ mensûh olduğunun ta’yîni.....	361
Neshin aklen ve naklen câiz olması	361
Nesh hakkında bir kaç söz.....	362
ONUNCU BÖLÜM	363
Şer’î Hükümler	363
Şer’	363
Hukm.....	364
Şer’î hükümler.....	365
Şer’î hükümlerin rukunleri (unsurları)	366
Huküm.....	367
Hükmün ta’rîfi.....	367
Şer’î hükümlerin nev’ileri	369
A-Teklîfi hüküm.....	369
B-Vaz’î hüküm.....	369
Teklîfi hüküm ile vaz’î hüküm arasındaki fark	371
Teklîfi hükümlerin kısımları	371
1-Dünyevî maksadlar	372
<i>A-İbâdetlerde dünyevî maksadlar</i>	372
<i>B-Muâmelâtda dünyevî maksadlar</i>	372
2-Uhrevî maksadlar.....	375
<i>A-Azîmet</i>	375

<i>Azîmetin kısımları</i>	375
Vâcib lâfzının ifâde ettiği ma'nâlar	378
Ruhsat.....	388
Azîmet ile ruhsat arasında tercih	389
Sıhhat ve butlan.....	389
Vaz'î hükümlerin kısımları	390
Rukün	391
İllet	392
Sebeb	395
Sebeblerin nev'îleri	396
Sebeblerin kısımları.....	397
Şart	398
Şartların kısımları.....	399
Alâmet	401
Mâni'	402
Şer'î hükümlerin sebep ve hikmetleri	403
Hâkim.....	405
Şer'î hükümlerin husn ve kubh cihetleri	406
Husn ve kubh'un ma'nâsı.....	407
1-Eş'ariyye mezhebi.....	409
2-Mâtüridiyye mezhebi	410
3-Mu'tezile mezhebi	411
Me'mûrun bihlerin li-aynihî veyâ li-gayrihî hasen olması.....	412
Teklîfîn şartı	414
Teklîf-i mâ-lâ yutâk.....	414
Teklîf-i mâ-lâ yutâkın kısımları	415
Me'mûrda bulunması îcâb eden kudret	417

<i>a-Kudret-i mümekkine</i>	417
<i>b-Kudret-i müyessire</i>	418
Vücûbun nev'îleri.....	418
Mahkûmun fih veyâ bih	420
Mahkûmun bih	420
Teklîfin sahîh olmasının şartları.....	421
Mahkûmun bihin nev'îleri.....	422
Mahkûmun aleyh.....	425
Mahkûmun aleyh.....	425
Akıl.....	425
Ehliyet	427
1-Vücûbî ehliyet.....	427
Zimmet	427
2-Edâi ehliyet	430
A-Ehliyet-i kâsıra	430
B-Ehliyet-i kâmile	431
Ehliyete âit ârızalar.....	433
Semâvî ârızalar	433
1-Çocukluk hâli.....	433
2-Delilik hâli	434
3-Bunaklık hâli.....	435
4-Baygınlık hâli.....	435
5-Uyku hâli.....	436
6-Unutmak hâli.....	436
7-Aybaşı hâli	437
8-Lohusalık hâli.....	437
9-Hastalık hâli	438

10-Ölüm hâli	439
11-Kölelik hâli.....	441
Mukteseb ârızalar	443
1-Bilmemek hâli.....	443
2-Sarhoşluk hâli.....	444
3-Ciddiyetsizlik hâli	446
4-Hatâ' hâli.....	447
5-İkrâh hâli	449
6-Sefeh hâli	453
7-Yolculuk hâli.....	453
ONBİRİNCİ BÖLÜM.....	455
İctihâd ve Taklîd.....	455
İctihâd.....	455
Müctehid.....	456
İctihâdın şartları.....	456
İctihâdın hukmü.....	457
İctihâdda isâbet.....	458
İctihâdda hatâ	458
İctihâd, tecezzî kabûl eder mi?	459
İctihâdın mahalli.....	459
İctihâdın ehli.....	459
Bir müctehidin ba'zı konularda "Bilmiyorum" demesi.....	460
Taklîd	461
Taklîd, hangi konularda câiz olur?	462
Mukallid, kimleri taklîd eder.....	463
İctihâd kapısı kapalı mıdır?	464
Netîce	465

ONİKİNCİ BÖLÜM	467
İftâ' ve Kazâ'	467
İftâ'	467
Fetvâ	467
Müftî	468
Bir müftîde bulunması gereken şartlar	468
Müctehid olmayan bir müftî, nasıl fetvâ verir?	470
Bilmeden fevâ vermenin câiz olmaması	472
İstiftâ'	472
İstiftâ'nın âdâbı	472
Kazâ'	475
Kazâ'nın rukünleri	475
Kazâ'nın meşrûiyyeti ve hikmeti	476
Kâdîlerde (hâkimlerde) bulunması gereken vasıflar	476
Hâkimlerin (kâdîlerin) görevleri	478
Kazâ' ile fetvâ arasındaki farklar	479
ON ÜÇ ÜNCÜ BÖLÜM	481
Fikhî Mezhebler ve Fakiherin Dereceleri	481
Fikhî mezheblerin ortaya çıkışı	481
Müctehidlerin dereceleri	482
Hanefî'lerin taksîmi	482
Şâfiî'lerin taksîmi	485
Ashâb-ı Kirâm arasında bulunan büyük müctehid ve fakiherler ...	485
İslâm merkezlerinde fetvâları ile amel edilen fakiherler	487
Ashâb-ı Kirâm'ın hukûk sâhasındaki çalışmaları	487
Hazreti Ömer'in hukûk sâhasındaki çalışmaları	488
Hazreti Ömer'in Basra kâdisına yazdığı mektûbun özeti	490

Kurûn-i selâse devri	491
Irâk ve Hicâz mesleklerinin doğuşu	492
Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn'den olan fakihler	491
Dört mezheb ve yayılmış olduğu yerler	495
İmâm A'zam Ebû Hanîfe'nin ictihâd kudreti ve İslâm'a hizmeti	496
İmâm A'zam Ebû Hanîfe'nin ictihâd usûlü.....	498
Haneî müctehidlerinin ana kitâbları	499
Müctehidlerin ba'zı mes'elelerdeki ihtilâflarının sebepleri	500
Şer'î hükümlerde ihtilâf Câiz midir?	503
Müctehidlerin ihtilâfının hikmet ve semeresi.....	504
Rasûlü'llâh <i>aleyhi's-selâm</i> 'ın duâsı ve şefâati hakkındaki âyet-i kerîme'yi, Ehl-i sünnet ve Ehl-i bid'at âlimlerinin anlayış farkına âit bir örnek.....	506
Hamd-ü senâ.....	510
Kitâbiyât (Bibliyografya)	511
F i h r i s t	513
Özgeçmiş.....	533

A.Celâleddin Karakılıç

1929 yılında Kayseri-Talas'da dünyaya geldim. İlkokulu Talas ve Konya Ereğlisi'nde, Ortaokulu Kayseri ve Karaman Ortaokulunda ve Lise tahsilimi de Kayseri Lisesi'nde tamamladıktan sonra İ.Ü.Tıp Fakültesi'ne kaydımı yaptırmak için İstanbul'a gittiğim gün Sultan Ahmed Câmii'ni ziyaret ettim. Bu muhteşem eserin ve onu yaptıranların, ma'nevî hayatımda yaptığı etki üzerine *-bir lûtf-i ilâhî olarak-* Tıp Fakültesine kaydımı yaptırmaktan vaz geçerek 1950-1951 ders yılında A.Ü. İlahiyat Fakültesi'ne kaydımı yaptırıp 1954 yılında mezun oldum ve Trabzon İmam-Hatip Okulu Meslek dersleri öğretmenliğine atandım. Aynı yıl vatanî görevimi yapmak üzere oradan ayrıldım. Altı ay Polatlı'da, bir sene de Bornova'da olmak üzere Onsekiz ay Yedek Subay olarak askerlik görevimi tamamladıktan sonra 1956 yılı Mayıs ayında Kayseri İmam-Hatip Okulu Meslek Dersleri Öğretmeni olarak atandım.

Kendi kendimi yetiştirmek için kendi özel çalışmalarımı geliştirerek **tefsirde** Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Konyalı Mehmed Vehbi ve Balıkesirli Hasan Basri Çantay; **hadîsde** Ahmed Naim, Kâmil Miras ve Hasan Hüsnü Erdem; **fıkıh ve fıkıh usulünde** Ömer Nasûhi Bilmen, Büyük Haydar Efendi ve Bedru'l-Mütevellî Abdü'l-Bâsit; **akâid ve ilmihâlde** İmâm A'zâm Ebû Hanîfe, Ömer Nasûhi Bilmen ve Mehmed Zihni, Ahmed Hamdi Akseki merhûmlar gibi ilim ve takvâ ehli kimseleri kendime hoca ve üstâd edinerek onların talebesi olmayı şîâr edindim.

1958-1962 yılları arasında Hasbekli Hoca diye ma'rûf merhûm ve mağfûr Kurrâ'dan Hacı Hâfız Mü'min Akan'dan Kur'ân-ı Kerîm'in tecvîd ve ta'lîmini öğrendim. Bu aradaki çalışmalarım ile de bir doktora tezi olarak **"Tecvîd İlmi -Kur'ân-ı Kerîm Okuma kâideleri-"** isimli kitabımı hazırladım. Ayrıca yine Kurrâ'dan, Karabey'in Hâfız diye ma'rûf merhûm ve mağfûr Mehmed Karakılıç'dan da istifâde etdim ve Arabça okudum. Daha sonra yine merhûm ve mağfûr Hâfız Mü'min Akan ile Kirâet-i Seb'a ve Kirâet-i Aşere çalışmalarını yaptım ve bunları yazdım.

Dâimâ, vatan, millet, hürriyet, istiklâl, bayrak ve kardeşlik gibi konuların, vazgeçilmez kendi değerlerimiz olduğunu ve bunlarsız İslâm'ın yaşanamayacağı inancını müdâfaa ederek İmâna, İslâm birlik ve berâberliğine zarar veren lâiklik, demokrasi, özgürlük, sınırsız hoşgörü gibi beşerî sistemlerin, *-ithal malı olup-* bizim malımız olmadığı hususunu da, fırsat bulduğum her yerde anlatmaya çalıştım. Çünkü İslâm Dîni bir bütündür, tecezzi kabul etmez

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا. ط

"And olsun ki Allâh'ın Rasûlünde sizin için, Allâh'ı ve âhiret gününü ummakta olanlar ve Allâh'ı çok zikir edenler için güzel bir (imtisâl) numûne (si) vardır".⁶⁹⁴

Âyet-i kerîme'sinin hidâyet ve nusrat ışığı altında Allâhü Teâlâ'yı **dest**, Kur'ân-ı Kerîmi ve Rasûlü'llâh *aleyhi 's-selâm*'ı **rehber**, Ashâb-ı Kirâm'ı ve onlara tâbi' olup onların yolundan giden ilim adamlarını ve Müslümanları, yerine göre **mürşid**, yerine göre **hoca**, yerine göre **kardeş**, yerine göre de **arkadaş** edindim.

Bunun için de, gerek memûriyet hayatımda gerekse emekli olduktan sonra bir çok hayır işlerinde çalıştım. Gerekli gördüğüm konularda kitablara yazarak Müslümân'ların ve aklı başında olan insanların istifadesine sundum. Fahrî vâizlik yaptım. Aynı Fakülte'den me'zûn olan Sabahat Karakılıç (Sevüktekin) ile evlenip dört çocuk sahibi oldum. Hayatım boyunca İslâm'a, Müslüman'lara ve insanlığa hizmeti şîâr edindim.

⁶⁹⁴ -Ahzâb, 21.

Rasûlü'llâh *aleyhi's-selâm*'ın ve Ashâb-ı Kirâm'ın bulunduğu i'tikad üzerinde bulunup Kitâb, Sünnet, İcmâu'l-ümmet ve Kıyâsü'l-fukahâ' esâslarına göre inanıp yaşamayı, i'tikadda ve amelde Selefiyye yolunun temsilcileri olan, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat mezhebi esâslarına göre inanıp amel etmeyi üstün bir vasıf kabul ederek i'tikad'da Mâtürîdî, amelde Hanefî mezhebi mensûbu bir Mü'min ve Müslümân olarak yaşamayı ve o yolda ömür tüketmeyi en doğru bir yol kabul etdim.

İslâm dışı din ve inançların; beşerî sistem, doktrin ve ekollerin; insanı, şirke, küfre, nifaka ve tefrikaya götürdüğü inancına sâhip olduğum için de, ömrüm boyunca hiçbir partiye, hiçbir guruba, hiçbir ekole, hiçbir cemâate mensûb olmadığım gibi onlara temâyül de etmedim. Hattâ ısrarla yapılan ba'zı câzip teklifleri de *-millet vekillîği gibi-* redd etdim. Ancak idâreci olduğum yıllarda ba'zı mecbûriyetler karşısında *“Şerreynden ehveni tercih olunur”* külli kâidesi gereğince ba'zı davranışlarımı ona göre ayarlamayı uygun buldum.

İslâm birlik ve berâberliğinin en büyük düşmanlarından biri olan **tefrîka, ihtilâf ve görüş ayrılıklarının**, İslâm düşmanlarının mel'ûn emellerini gerçekleştirmek maksâdı ile kurulmuş bir tuzak olduğu inancında olduğum için de, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat esâslarına (*şeriat esâslarına*) riâyet etmeyen hiçbir cemâati ve sonradan uydurulan hiçbir tarîkatı tasvir etmediğim gibi onlara temâyülde de bulunmadım. Çünkü bunların hepsinin,

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ.⁶⁹⁵

“Siz, kendilerine ap-açık delil’ler, âyet’ler geldikten sonra parçalanıp ayrılanlar, ihtilâfa düşenler gibi olmayın. İşte onlar (ın hâli) : En büyük azâb onlarındır”.⁶⁹⁵

âyet-i kerîme’sinin ve benzerlerinin, ifâde buyurduğu **azâb-ı ilâhî**’yi, da’vet ettiği inancındayım. Hiç şüphe yok ki dünyâda bulunan bu günkü Müslümân’ların perişan halleri ve düşmanların onlara musallat olması, bu tefrikânın ve ihtilâfın bir neticesidir.

İlerlemiş yaşıma rağmen *-neme lâzım deyemeyen bir din adamı olarak-* aynı yolda yürümüye devam ederek **Tevhîd**’e ve **İslâm Dîni** esâslarına uygun bir yaşam tarzını, *-Rasûlü'llâh aleyhi's-selâm'ın ve Ashâb-ı Kirâm'ının tebliğ metodu doğrultusunda-* önce kendi nefsim, sonra da Müslümanım diyen insanlara telkin edip bu konulardaki uyarılarıma *-kısıtlı bir çerçeve dâhilinde de olsa-* devam etmeyi **dîni bir görev** bildim ki,

الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ⁶⁹⁶ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ.

“Eğer (mü'min kullarımızın) kendilerine, yer yüzünde bir iktidar mevkîi verirse, onlar namazı dosdoğru kalarlar, zekâtı verirler, iyiliği emr ederler, kötülükten vaz geçirmeye çalışırlar. Her yapılan işin âkabeti Allâh'a âiddir”.⁶⁹⁶

âyet-i kerîme’sinden cesâret alarak çalışmalarına devam ettim ve hâlen de etmekteyim ki, Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyîb Erdoğan’a yazıp verdiğim **“Dün Başbakanımız Bu Gün Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyîb Erdoğan’a Mektublarımız”** isimli kitapçığım, bunun bir örneğidir. Çünkü,

يَلِكُ الدَّارِ الْأَخْرَىٰ جَعَلَهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فُسَادًا⁶⁹⁷ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ.

“İşte âhîret yurdu. Biz onu yer yüzünde büyüklenmeyen ve fesâd arzûsuna düşmececek kimselere verimiz. (En güzel) âkîbet, (Allâh’a yönelip O’nun azâb’ından sakınan) müttekî’lerindir”.⁶⁹⁷

âyet-i kerîmesi’nin ifâde buyurduğu **âhîret yurdu**, halifelik vasfına sâhib güzel yaratılışımızın ve ebedî mutluluğumuzun en güzel âkîbetidir.

⁶⁹⁵ -Âl-i İmrân, 105.

⁶⁹⁶ -Hacc, 41.

⁶⁹⁷ -Kasas, 83.

FIKİH USÛLÜ

BASILMIŞ ESERLERİ

- 1-Büyük Tecvîd İlmi, (Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri) (9.Baskı) ..... (17x24)=(232 Sayfa)
2-Küçük Tecvîd İlmi ..... (14x20)=(64 Sayfa)
3-Hz. Muhammed aleyhi's-selâm'n Hayatı
Eşsiz Ahlâk ve Faziletleri (5.Baskı) ..... (17x24) (14+730)=(744 Sayfa)
4-Fıkıh Usûlü (2.Baskı) ..... (17x24)=(536 Sayfa)
5-Bâtıl Yollar içerisinde Doğruyu Arayanlara Hakk Yol (3.Baskı) ..... (14 x20)=(96 Sayfa)
6-İslâm'da İstişâre (2.Baskı) ..... (14x20)=(60 Sayfa)
7-Zamânımızda Tevhîd ve Şirk (5.Baskı) ..... (14 x20)=(360 Sayfa)
8-Kısa İlm-i Hâl Bilgileri (2.Baskı) ..... (14 x20)=(212 Sayfa)
9-Kıyâmet ve Kıyâmet Alâmetleri (2.Baskı) ..... (14x20)=(288 Sayfa)
10-Dîn-i Tevhîd Seddi ..... (14x20)=(88 Sayfa)
11-Duâ ve Duâ ile ilgili Âyet ve Hadîs'ler ..... (14x20)=(144 Sayfa)

BASILACAK ESERLERİ

- 12-En Güzel Mutluluk Müttekî'lerindir ..... (14x20)=(62 Sayfa)
13-Müettekî'ler de Vesîle ararlar mı? ..... (14x20)=(64 Sayfa)
14-Dâîler (Çığırtkanlar) ve tevbe ..... (14x20)=(50 Sayfa)
15-Îmân'ın aslı ve İmtihân-ı ilâhî ..... (14x20)=(334 Sayfa)
16-Âlimler de yanılır mı? ..... (14x20)=(72 Sayfa)
17-Deccâl'ler Tâğut'lar Mücrim'ler ..... (14x20)=(50 Sayfa)
18-Tevhîd ve Küçük bir yakarış ..... (14x20)=(20 Sayfa)
19-Lev Enzelnâ ..... (14x20)=(70 Sayfa)
20-Organ nakli câiz midir? ..... (14x20)=(70 Sayfa)
21-Rızık, Şükür ve Rızık âyetleri ..... (14x20)=(52 Sayfa)
22-Suyun Önemi ve Faydaları ..... (14x20)=(44 Sayfa)
23-İslâm Dîni'ne göre dünyevî ve uhrevî mutluluğun tek yolu
Ehl-i sünnet ve'l-cemâat esaslarına göre inanıp yaşamaktır ..... (14x20)=(94 Sayfa)
24-Nikâh akdi ile ilgili konular ..... (14x20)=(60 Sayfa)
25-Besmele ve hükmü ve özellikleri ..... (14x20)=(30 Sayfa)
26-Bir kurtarıcı bekliyorum ..... (14x20)=(100 Sayfa)
27-Sayın Tayyib Erdoğan'a mektuplarım ..... (14x20)=(36 Sayfa)
28-İslâm Dîni'nde aile yapısı, kadın ve kadın hakları ..... (14x20)=(130 Sayfa)
29-Altın-tepe Câmii'ndeki yazılar ve meâlleri ..... (14x20)=(69 Sayfa)

HABARLEŞME ADRESİ

A.Celâleddin Karakılıç
Kıçıköy Mah. Altın-tepe Cd.
Gonca Sok.No: 16
Talas-Kayseri

Tel: (0352) 437 00 27
(0537) 422 56 09

Not:

Basılmış ve basılacak kitâblar, internet'de vardır.

Celâleddin Karakılıç: ilkkonak@gmail.com

A.Celâleddin Karakılıç www.ckarakilic.com

مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ.

“Allâhü Teâla, bir kimsenin hayrini dilerse, onu dinde fakih yapar (anlayışlı ve bilinçli kılar)”.

Buhârî, Kitâbü'l-ilm, Cüz' .1.ss.28.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِلْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ. وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.
Bizi, îmân'a ve (fitrat dîni olan) İslâm'a hidâyet eden Allâh'a hamd olsun.
Allâh, kimi dilerse onu, (kendisinde hayır gördüğükimseleri) doğru yola iletir.

Bakara, 213.

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ.

"Allâhü Teâla, bir kimsenin hayrini dilerse, onu dinde fakih yapar (anlayışlı ve bilinçli kılar)".

Buhârî, Kitâbü'l-ilm, Cüz' 1. ss.28.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ.

"**Ben cinleri de, insanları da (başka bir hikmetle değil) ancak bana kulluk etsinler, (benim varlığımı ve birliğimi bilsinler, beni noksan sıfatlardan münezzehtir kılıp kemâl sıfatları ile muttasıf kılarak bana kulluk etsinler), diye yarattım**".

Zâriyât, 56.

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ

Lâ ilâhe illâ'llâh, Muhammedü'r-Rasûlü'llâh

"**Allâh'dan başka hiç bir ilâh, -hiç bir tanrı, hiç bir ma'bûd- yoktur, ancak O vardır; Muhammed -aleyhi's-selâm- Allâh'ın (kulu ve) Rasûlü'dür**".

Kelime-i Tehvîd'ini Levh-ı mahfûz'a yazan Allâhü Teâlâ, yarattığı her mahlûku bu esâsa göre inanıp yaşamakla, (kendisini tesbîh ve tenzih etmekle) görevlendirerek bu esâsın gereklerini yerine getiririp kulluk yapmaları ile, sorumlu tutmuştur ki kâinât'daki en büyük ve en şerefli hâdis budur.

En son ve en büyük bir peygamber olarak âlemlere rahmet, inse ve cinne peygamber olarak gönderilmesi; Mi'râc'da **Sidretü'l-müntehâ**'ya varınca kâinâtın künhüne vâkıf olarak Cennet ve Cehennem'in temâşâ etdirilmesi ve Sidretü'l-müntehâ'dan ötede hiçbir mahlûka nasib olmayan **yüce bir makâma** yükseltilmesi, **Mescid-i Aksâ**'da Mi'râc'a çıkarken ve Mi'râc'dan dönerken tüm peygamberlerin tecessüm eden rûhlarına imâm olup namaz kıldırması, mahşerin en sıkıntılı bir zamânında **Makâm-ı mahmûd'a (en büyük şefâat makâmına)** sâhib olması gibi hâdiseler de, **bu büyük ve eşsiz şerefli hâdis**'nin birer uzantısıdır.

Çünkü, "**Hilkat ağacı**"nın çekirdeği **O'dur**. Eğer Kâdir-i Zü'l-celâl, bilinmek için, "**Ma'rifetü'llâh için**", O'nun yaratılışını; âlemlere rahmet, inse ve cinne en son peygamber olarak gönderilmesini takdir etmemiş olsaydı, kâinatda, hiçbir şey' olmadığı gibi **halifelik vasfına namzet insan** da olmayacaktı. Dolayısıyla imtihan dünyasının kapısı da açılmayacak, bunun neticesi olarak Cennet ve Cehennem hayâtı da olmayacaktı.

Ey insan, sen de, nihâyetsiz kerem sâhibi olan yaratan Rabb'ini iyi tanı ve O'na iyi kulluk yap ki -O senden râzı, sen de O'ndan râzı olarak- imtihân-ı ilâhî'yi kazanmış olasın.

Muhterem kardeş

Takvâ sâhibleri için bir hidâyet rehberi olan **Kur'ân-ı Kerîm**'in ve **Hadis-i şerîf**'lerin ışığında **Ehl-i sünnet ve'l-cemâat esâslarına göre** hazırlanmış olan **Fıkıh Usûlü** kitabının ikinci baskısı, aşağıdaki şahıslar tarafından bin adet bastırılarak Müslümân'ların istifâdesine arz edilmiştir. Oku, Okut ve Okumak isteyenlere yardım et.

09-Cemâziye'l-âhir-1437

18-Mart-2016

Mehmet Tevfik Karakılıç (merhum)

Ali Celâleddin Karakılıç

Sabahat Karakılıç

Münib Karakılıç

Muhammed Evvâh Karakılıç

HABERLEŞME ADRESİ

A.Celâleddin Karakılıç

0352-437 00 27

0537 422 56 09

Hediyeedir

Para ile satılmaz

www.ckarakilic.com